МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

ВЕЛИЧКО ГЕОРГИЕВ

НАУКА И ИЗКУСТВО

МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

ВЕЛИЧКО ГЕОРГИЕВ

МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

(Проникване, организация, развитие
и роля до средата
на тридесетте години на XX век)

1986
СОФИЯ
НАУКА И ИЗКУСТВО

В книгата е проследено проникването на масонството в България, създаването на национална масонска централа и превръщането й в обществен фактор. Специално внимание е отделено на комплекса от връзки и влияния на масонското братство в системата на буржоазните обществени организации и важни държавни институции. Аргументирано е разкрита и характеризирана социалната основа и същността на масонството в България. Изяснена е ролята на Великата ложа на България като фактор във вътрешнополитическия живот, в борбата срещу революционното движение и за утвърждаване на буржоазния ред. Авторът проследява и участието на Великата ложа на България в Международната масонска асоциация, връзките й с над 40 масонски централи от цял свят, както и последния период от съществуването на масонството у нас до неговото принудително саморазпускане.

©Величко Георгиев Илиев, 1986 г.
c/o Jusautor, Sofia

Индекс 941 Б

ПРЕДГОВОР

Свободното зидарство, франкмасонството или *масонството* представлява буржоазно обществено движение, чиито корени се губят в миналото. Около възникването на масонството съществуват различни мнения. Най-разпространено е обяснението, че то е произлязло от средновековните цехови организации на майсторите строители, с които са свързани организационните форми, символичният реквизит, специфичната терминология и т. н.

Като специфично обществено движение масонството се оформило най-напред в Англия. Отначало в масонските организации (ложи) членували само зидари. По-късно английската аристокрация и буржоазия ги завладели и подчинили на интересите си. Английското масонство се изградило на формално религиозна основа, възприемайки формулата „В слава на великия архитект на вселената“ и представяйки се като благотворително движение. Първата велика ложа в Англия била основана на 24 юни 1717 г. чрез обединяването на няколко масонски ложи в Лондон. Първата конституция на свободното зидарство също има английски произход. Проповедникът Джеймс Андерсон кодифицирал традиционните принципи, правила и организационни норми и през 1723 г. за първи път ги публикувал. Оттогава до днес този документ, известен като Андерсонова конституция, е преживял много редакции и издания в целия свят, без по същество да бъде променен.

През 1725 г. възникнала първата масонска ложа в Ирландия, а през 1736 г. — и в Шотландия. Великата ложа на Англия станала една от най-могъщите масонски организации в света. През 1917 г. в Англия имало около 3000 масонски ложи с над 160 000 членове, а в началото на 30-те години на нашия век те станали съответно 4600 с повече от 350 000 членове.

На континента едни от първите масонски ложи възникнали във Франция още през XVII в. През 1773 г. била основана Национална масонска централа под названието Велик изток на Франция. Скоро се появили различни течения и разновидности на свободното зидарство. От 1877 г. Великият изток на Франция се отклонил от конституцията на Андерсон, като изхвърлил формулата „В името и славата на великия архитект на вселената“ и по този начин отворил вратите на ложите на своето послушенство и за атеисти, каквито впрочем и дотогава членували в тях. В началото на 30-те години на нашия век Великият изток на Франция имал 454 ложи с над 30 000 членове. Това била най-голямата, най-мощна и най-влиятелна масонска централа във Франция до Втората световна война. През 1895 г. от Великия изток на Франция се отцепили група масони, които създали масонска централа с название „Велика ложа на Франция“. Характерното за нея било, че възприела формулата „В името и славата на великия архитект на вселената“ и само първите три символически степени на старошотландския приет обред. Друга масонска централа във Франция била създадена през 1913 г. под името „Велика независима и редовна ложа на Франция и на колониите“.

Първата масонска ложа в Германия била основана през 1736 г. в Хамбург, като през 1740 г. била пренесена в Берлин и се обявила за велика ложа на трите глобуса. Към 1933 г. тя брояла 183 ложи с около 21 000 членове. Наред с тази масонска централа в Германия възникнали и съществували много още други: Велика ложа на Саксония (1741 г.), Велика еклектична ложа на Франкфурт на Майн (1742 г.), Велика ложа „Сговор“ в Дармщат (1846 г.), Велика ложа на Прусия (1765 г.), Велика национална ложа на германските свободни зидари (1770 г.), Велика ложа „Петте независими германски ложи“ (1924 г.), Велика символична германска ложа (1930 г.) и др.

В Австрия през 1784 г. била създадена Велика австрийска ложа. В Унгария такава централа била основана през 1886 г.

Като епидемия масонски организации възниквали и създавали свои централи в другите европейски държави: Дания (1747 г.), Швеция (1760 г.), Норвегия (1891 г.), Холандия (1756 г.), Белгия (1832 г.), Полша (1767 г.), Русия (през царуването на Петър I). В Швейцария в началото на XVIII в. били създадени няколко масонски централи, а през 1844 г. била основана и Великата ложа на Швейцария „Алпина“. През 1862 г. бил образуван Великият изток на Италия. В Испания през 1767 г. била основана Велика ложа, а от 1901 г. бил създаден Великият изток на Испания. Първата ложа в Португалия била основана през 1735 г., а през 1865 г. — Великият изток на Португалия.

На Балканите първите масонски ложи възникнали в Гърция. През 1840 г. била създадена Велика ложа, а през 1868 г. — Великият изток на Гърция. Първите масонски ложи в Турция били създадени от чужденци още около средата на XVIII в. През 1908 г. бил основан Велик изток на Турция. През 1880 г. била основана Велика национална ложа на Румъния, а след това били създадени и други масонски централи. Първата масонска ложа в Сърбия била основана в 1876 г. До края на XIX и в началото на XX в. в Европа били създадени масонски братства във всички държави.

От Европа масонството било разпространено в другите континенти. Като внушителни организации израснали масонски ложи в САЩ. Към 1932 г. там действували 52 велики ложи с 16 518 съставни ложи и 3 149 000 членове. Първа по сила и влияние между тях била и продължава да бъде Великата ложа на Ню Йорк.

Според масонски източници към 1932 г. в Европа (без Англия) имало около 160 000 свободни зидари, във Великобритания — 400 000, в цяла Америка — 3 400 000, в Азия и Африка — 161 000, в Австралия и островите — 183 000, или всичко 4 304 000 масони[1]. В буржоазния свят масонското движение е живо и действува и понастоящем. През 1960 г. масоните в целия свят наброявали около 5 милиона, от които 4 милиона в САЩ, 550 000 в Англия и в останалите държави — 450 000 души.

В масонските ложи в различните държави участвували подбрани представители на върховете на обществото: аристократи (включително монарси и членове на техните фамилии), президенти, министри, бизнесмени, писатели, дейци на изкуството, висши офицери и т. н. Всички те били обединени от утвърждаващите капиталистическия ред масонски принципи: търсене на пътища за усъвършенствуване на човека и човечеството в рамките на буржоазното общество и на основата на буржоазната нравственост; сплотяване на всички социални, политически, философски и др. потоци и насочването им в буржоазно русло; създаване и поддържане на висш духовен, политически и пр. буржоазен елит във всяка страна поотделно и в целия свят, на който се внушавала ролята на водач и ръководител на съответните народи и на световните работи.

В световното масонство исторически се обособили различни кръгове и клонове. Най-големият и най-силният бил клонът на свободнозидарските централи от зоните на Великата ложа на Англия и клоновете от бившите ѝ колонии САЩ, Канада, Австралия и днес т. нар. Британска общност. Вторият бил на немското масонство със скандинавската му разновидност. Третият клон обхващал масонските братства от романските държави, или масонство от френски тип. В края на XIX и през първите четири десетилетия на XX в. немското масонство се отличавало със своя стремеж към философско-етични проблеми; английското — да покаже хуманизма на буржоазията и въплътената в нея аристокрация; френското — да включи последователите си в обществено-политическия живот, за да се преобрази обществото съгласно концепциите и по образец на масонските братства. Свободното зидарство действувало като невидим буржоазен фактор с по-голямо или по-малко влияние в отделните държави.

Разновидностите на свободното зидарство били много и се дължали на много причини. Едни от особените белези се съдържали във възприетата обредност, в която основното представлявали степените, през които минавало развитието на масоните по пътя към овладяването на изкуството да се намери целебната масонска истина, да се овладее „царственото изкуство“. Същността на всички разновидности на масонството обаче била една и съща.

Като социално явление масонството е много сложно и широко. Освен десетките разновидности на свободното зидарство съществуват и други близки до него, подобни нему системи. Световно явление представляват например бенеберитските (синове на Израел) ложи, в които членуват само представители на еврейската буржоазия.

Бенеберитският орден възникнал през 1843 г. в Ню Йорк (САЩ), където през същата година била основана първата му ложа. Първата бенеберитска ложа извън САЩ била създадена през 1882 г., последвана и от образуването на други ложи. За ръководство на ложите в Германия била обособена областна велика ложа с № 8. Бенеберитски ложи били основани и в други държави, което наложило образуването на други областни велики ложи: към 1888 г. в Румъния под № 9, 1895 г. — в Австро-Унгария под № 10, 1911 г. — областна велика ложа, която имала № 11 и обхващала балканските държави, включително Османската империя. Всички бенеберитски ложи се ръководели от обща конституция, приета от всемирен конгрес (конвент) на ордена. Централата на бенеберитските ложи се намира в САЩ. Елитът на членуващите в тях представители на еврейската буржоазия се вдъхновява от ционизма .Но много от членовете на бенеберитските ложи участвуват и във франкмасонските ложи.

Своеобразен характер има т. нар. комасонство, свързано със световното теософско движение и т. н.

Раздираното от противоречия и икономически, социални, политически и други конфликти буржоазно общество правело и прави свободнозидарския орден противоречив и нестабилен фактор. В зората на буржоазното общество, общо взето, той играл прогресивна роля, доколкото съдействувал за налагането на новите буржоазно-капиталистически отношения и на буржоазния светоглед. В други случаи той е стоял в първите редици на буржоазната реакция. Много от реакционните буржоазни движения са отгледани в скута на масонския орден.

Понеже организацията и дейността на свободното зидарство била обвита с воала на строга тайнственост и понеже по правило тази дейност протичала и протича закрито от очите на обществото, около нея се създали много легенди и версии — коя от коя по-любопитна и пикантна, коя от коя по-противоречива. И все пак същността и истинската история на масонството не са убягнали от вниманието на много учени, публицисти и други хора на перото от целия свят. Натрупаните заглавия на масонска тематика се измерват вече с хиляди[2]. Тук нито е възможно, нито е необходимо за нуждите на настоящото проучване да бъде направена някаква преценка на огромната масонска историография в света.

Макар че масонската проблематика занимава повечето автори от капиталистическия свят, известно внимание се обръща на нея и в социалистическите страни. Тази проблематика активно занимава някои специалисти в Полша и особено Л. Хас, посветил много години за проучване историята на масонството в Полша и в Централна и Югоизточна Европа[3]. През 1977 г. унгарският историк Л. Наги публикува обзорно съчинение за масонството през двадесети век[4]. Освен много публикации върху историята на масонството в Югославия наскоро излезе от печат обемиста книга, в която се проследяват моменти от изминатия от масонството път в земите, включени днес в тази държава[5]. От време на време към масонската проблематика се обръщат историци в Съветския съюз[6], а също така и в някои други социалистически страни.

Някои от съвременните изследвания върху историята на масонството с по-общ характер са се докоснали до известни моменти от историята на масонството в България. Но то е направено с оглед на очертаване общата картина на масонското движение в света или в даден район, и то с много оскъдни и откъслечни факти със справочно предназначение[7].

Доскоро за нашата историческа наука изобщо не съществуваше въпросът за масонството като обществено явление, колкото и скромно място да е заемало то между останалите обществени явления в страната. Доколкото някои специалисти се сблъскаха с него поради липса на каквито и да са проучвания, те се лутаха в догадки и даваха ухо на разни станали вече традиционни слухове и легенди, понякога най-невероятни и причудливи. Още повече, че някои заинтересовани бивши масони в първите години след Девети септември 1944 г. пуснаха в обръщение преценката: „Политическото влияние на българското масонство бе и си остава равно на нула“[8]. Тази преценка като че ли беше отговор на предприетите в онези години от народнодемократичната власт линия и ,мерки против опитите за възстановяване на масонските ложи в България, формулирани през лятото на 1946 г. от министър-председателя и ръководител на БКП Г. Димитров в специална статия „Масонските ложи са национална опасност“. В нея се подчертава: „Ние бием тревога против тия противонародни гнезда. Народът трябва да прояви особена бдителност по отношение масонските ложи у нас. Органите на народната власт трябва също да вземат мерки против тях като зловредни тайни организации.

Трябва от всекиго да се разбере, че е несъвместимо да бъдеш български държавник и общественик — министър, депутат, ръководител на политическа партия и обществена организация — и в същото време да бъдеш масон, зависим от чужда воля и чужда дисциплина. Масонските ложи са национална опасност и трябва да се ликвидират"[9].

Първите публикации върху историята на масонството в България принадлежат на масони и съдържат сведения за някои периоди от неговото развитие. Най-важни от тях са юбилейният доклад на ръководството на Великата ложа на България по случай десет години от нейното създаване[10] и един кратък очерк, написан от великия секретар Ст. Н. Коледаров и публикуван през 1934 г. в една историческа справка за световното масонство в България[11], а преди това и в чужбина. Тези публикации и други с такъв характер по същество изпълняват функцията на извори.

Във връзка с изучаване историята на българската буржоазия и на изградената от нея система от обществени организации възникна необходимостта от изучаване по възможност на всички буржоазни обществени формации с оглед да бъде определена ролята, която са играли. А едни от тях са тези на свободните зидари с всичките им разновидности. Първото научно изследване върху историята на масонството в България се появи чак през 1976 г.[12]. Последваха нови публикации върху същата проблематика[13]. Така назря необходимостта от едно по-пълно проучване върху историята на масонството в България.

Характерът на издирените и проучени досега извори, трудоемкостта и многото време, което изисква поставянето им в известност, както и желанието да се отговори на обществения и научния интерес към едно подобно проучване наложиха да се прекъсне изследването на известен етап, да се направи равносметка. Така се появи тази книга и думата имат вече читателите. Нека се има предвид, че тя не е цялостна история на масонството в България, а равносметка на едно проучване, в центъра на което стоят по-важни моменти от проникването, организацията, развитието и дейността на масонството в нашата страна, разположени в два плана: вътрешен и външен. Във вътрешния план проучването започва с началните стъпки на свободното зидарство в българските земи и изобщо сред българите и е проследено неговото развитие докъм средата на тридесетте години на нашия век, когато буржоазните му позиции придобиват малко по-специфичен оттенък. Тези въпроси съставляват първата част на труда.

Специфично за масонството е неговият международен, световен характер. Заради това на международните връзки и прояви на масонската централа в България е посветена втората

част от настоящото проучване. Специалното изясняване на тази страна на проблема е полезно по две причини. Първата — за да се разкрият връзките на една от малобройните по състав организации, но играла определена роля в живота на буржоазията, особено между двете световни войни. Втората — да се разшири представата за международните връзки на българската буржоазия изобщо. Затова се сметна за целесъобразно и полезно да се разкрият и научно обяснят връзките на българското свободно зидарство с международни масонски институции и участието му в тяхната дейност, да се установят и охарактеризират двустранните връзки и отношения с чуждестранни масонски братства, да се разкрият и охарактеризират и други международни масонски канали и начините, по които са били използувани от българските масони. Понеже в развитието на този процес няма главоломни обрати, наложи се неговото проследяване, макар и бегло, до края на съществуването на Великата ложа на България, за да се добие по-пълна представа за него.

В проучването пътьом се дават някои сведения за сходни на свободното зидарство буржоазни движения и организации, както и за такива, които са имали отношение към масонството, но то е направено само дотолкова, доколкото е необходимо за по-правилното изясняване на повдигнатите в него въпроси и защото върху тях не съществуват никакви проучвания.

Пътят към създаването на относително вярна научна представа за масонството в България е същият, както към всяко друго социално явление: търпеливото и грижливо издирване на извори и задълбоченото им и обективно изучаване, като се има предвид цялата буржоазна обществено-политическа система. Тъкмо от това се е ръководил авторът на следващите страници. При това на опита си той гледа само като на едно начало в изучаване на свободнозидарската проблематика у нас.

И все пак нужно ли е да си губим времето в събиране на изворови трошички, за да изградим една сравнително цялостна научна представа за българското масонство? Нужно е. И ето защо. В продължение на дълги години трудещите се в нашата страна, БКП водиха героични борби срещу българската буржоазия за установяването на народна власт, за да тръгне родината ни по пътя на социализма. За осветлението на тези борби е от значение и научното разкриване на състоянието, състава, организацията, програмата, идеологията, тактиката и следователно силата на главния им обект — буржоазията. Въпреки безспорните постижения на нашата историческа и не само историческа наука в изследваната област има още много да се направи, за да се изпълни тази задача. И още: в нашата тринадесетвековна история капиталистическата епоха е вече изминат етап. За да бъде написана нейната относително вярна и пълна история, налага ни се да я проучим всестранно, без да прескачаме или изпускаме нито едно социално, политическо и културно явление. Само по такъв начин ще може да ѝ се направи вярна научна характеристика, да се отделят вечното от преходното, полезното от историческия баласт. Ако настоящото скромно проучване поне с мъничко допринесе за разрешаването на поставената задача и подтикне към по-нататъшни изследвания в тази в голяма степен непроучена област, усилията на автора не ще да са отишли напразно.

БЕЛЕЖКИ

[1] Тези обобщени сведения са приведени по справката на *Р. Стояшки*, История, същина, устройство и управление на свободното зидарство, С., 1934, с. 30 и сл.

[2] Виж напр. само: *L. Hammermayer*, Zur Geschichte der europäischen Freimaurerei und der Geheimgesellschaften im 18. Jahrhundert. Genese—Historiographi — Forschungsprobleme. B: Beförderer der Aufklärung in Mittel und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Glubs. Berlin, 1979, S. 9—68.

[3] Виж напр. само: *L. Hass*, Wolnomularstwo w Europie Środkowo — Wschodnej w XVIII i XIX wieku, W., 1982; Ambicje, rachuby, rzeczywisość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1905—1928, W., 1984; Grandeur et déclin de la francmaçonnerie en Europe centrale et orientale, 1926—1938. B: Poland at the 14th International Congress of Historical Sciences in San Francisco. Studies in comparative history, W., 1975, s. 287—316.

[4] *L. Nagy Zsuza*, Szabadkömüvesség a XX. században, Bp., 1977.

[5] *Z. D. Nenezić*, Masoni u Jugoslaviji (1764—1980). Pregled istorie slobodnog zidarstva u Jugoslaviji. Prilozi i grada, Beograd, 1984.

[6] *В. П. Рубинский*, Масоны во Франции (вчера и сегодня), Вопросы истории, 1976, № 9; *Е. Б. Черняк*, Западноевропейское масонство 18 века. Пак там, 1981, № 12; *Б. ф. Ливчак*, О политической роли масонов во второй русской революции. В: Межвузов. сб. науч. трудов. Свердловский юридический институт, 1977, вып. 56 и др.

[7] Виж напр. у *L. Hass*, Wolnomularstwo. . ., s. 316, 378—379, 468, 470, 475—477; у същия: Grandeur et déclin de la francmaçonnerie en Europe centrale et orientale, s. 287—315; у същия: Ambicje, rachuby, rzeczywistość, s. 54, 108, 133, 142, 143, 197—199 etc. *G. Vinetral*, Communisme et francmaçonnerie, Paris, 1961, p. 147—178 и др.

[8] *Д. Казасов*, Бурни години 1918—1944, С., 1949, с. 471.

[9] *Г. Димитров*, Съчинения, т. 12, С., 1954, с. 236. Статията е публикувана в Работническо дело, бр. 162 от 22 юли 1946 г.

[10] Десетгодишнината на Великата ложа на България (27 ноември 1917—27 ноември 1927). В. Зидарски преглед, 1927, кн. 8—10, с. 137—170. Същата е била издадена и като отделна брошура.

[11] *Р. Стояшки*, цит. съч., с. 64—69.

[12] *В. Георгиев*, Из историята на масонството в България, И П р, 1976, кн. 5.

[13] *В. Георгиев*, Великата ложа на България и Международната масонска асоциация, Векове, 1981, кн. 6; същият: Международни прояви на масонската велика ложа на България (1918—1936), И П р, 1981, кн. 6; същият: Международни връзки на Великата ложа на България, И Б И Д, т.35; същият: Антимасонски прояви в буржоазния лагер и реакцията на Великата ложа на България (1917—1934), И Б И Д, т. 36 и др.

ЧАСТ I

Глава първа

ПРОНИКВАНЕ НА МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ И СЪЗДАВАНЕ НА ВЕЛИКА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ

1. ПРОНИКВАНЕ НА МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ И ПЪРВИ ОПИТИ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА МАСОНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ

Поради османското владичество България тръгнала по пътя на капитализма сравнително късно. Възникването и налагането на капиталистическите отношения в българските земи бил бавен, мъчителен и труден процес, който продължил цяла епоха. Той бил съпроводен с героични и продължителни борби за национално освобождение. През Възраждането в нашите земи се кръстосали и сблъскали много външни политически, религиозни, културни и други влияния. Активна роля в това отношение играли Русия и големите западноевропейски държави. Един от пътищата на западноевропейското влияние в българските земи било масонството.

В някои не твърде сигурни източници се твърди, че в основаната от французи в гр. Кишинев масонска ложа „Овидий“ към края на първата четвърт на XIX в. членували и българи, като Хаджи Петко например, че през 1824 г. българинът архимандрит Ефрем бил посветен за неин член. В тази ложа участвували още руси, евреи, гърци, арменци, молдованци[1]. Като се върнал в Русе, архимандрит Ефрем основал масонска ложа, която обаче просъществувала много кратко време[2].

През първата половина на 50-те години на XIX в. в българските земи имало масонски ложи във Видин, Свищов, Русе, Тулча, Варна и Ниш. Но в тях не членувал нито един българин — съставени били от турци, евреи и други чужденци. По същото време в Цариград имало 11 ложи[3].

Последните две десетилетия на османското владичество били изпълнени с изключително интензивни борби на българите за национално и социално освобождение. Поради своите принципи масонството не могло да подпомага тези борби. Все пак от 60-те години на XIX в. насетне имало случаи, когато отделни българи влезли в съприкосновение с масони от западноевропейските държави. Един от първите, който възприел масонството, бил Иван Николов Ведър (роден на 20 юли 1827 г. в Разград и починал на 8 август 1898 г. в Русе). Първата си масонска степен той получил на 12 декември 1863 г. в „Oriental Lodge" № 687 в Цариград. Тази ложа се намирала под послушенството на United Grand Lodge of England. След години той бил посветен и в 18, 30, 31 и 33 степен от старошотландския приет обред. Вероятно с помощта на английски масони И. Н. Ведър получил образование и заемал разни служби в Англия, Румъния и по железопътната линия Русе — Варна[4].

Някои представители на възрожденската буржоазия участвували в чуждестранни масонски ложи в Цариград — гръцки, италиански и др. Търговецът Петър Попов на 24 март 1864 г. станал член на гръцката ложа „Арети", в която получил степента „майстор"[5]. През следващите години той вземал най-дейно участие в нейния живот[6].

В някои масонски източници се сочи, че до Освобождението масони били Г. С. Раковски, А. Кънчев и др. дейци на националноосвободителното движение, както и някои представители на възрожденската интелигенция[7]. През 1874 г. в Свищов съществувала българска масонска ложа. Един от нейните членове бил Н. Павлович[8]. Други сведения свидетелствуват, че българи около Драган Цанков в Цариград в навечерието на Освобождението възнамерявали да основат българска масонска ложа.

Българи емигранти в Румъния членували в тамошни масонски ложи. Румънски масонски ложи имали отношение към някои аспекти на дейността на българската емиграция. Ложа „Инцелепции дин Хелиополис" (обред „Мемфис") от Букурещ на 19 юли 1874 г. подарила на българското училище в този град 30 книги, за да бъдат наградени с тях най-добрите ученици[9].

Някои българи се запознали с масонството по време на следването си в западноевропейски учебни заведения. Константин Стоилов станал масон в Лайпцигската ложа „Аполо" на 14 септември 1876 г.[10]. На 4 октомври с. г. му било издадено удостоверение за това[11]. Запазен е въпросникът, попълнен от К. Стоилов по този случай[12]. На 26 септември 1877 г. К. Стоилов бил повишен във втора степен[13]. Там той станал и майстор[14].

К. Стоилов останал член на тази ложа до края на живота си. Наистина той не е имал възможност да участвува редовно в нейните занимания. Но редовно до самата си смърт издължавал членския си внос[15]. Ръководството редовно го информирало за по-важни моменти от живота на ложата: за починали масони, за нови масонски печатни издания и др.[16]. Ще избързаме напред и ще посочим, че в края на 80-те и през 90-те години на XIX в. връзките на К. Стоилов с ложа „Аполо" били доста тесни и много активни, за което свидетелствува оживената им кореспонденция[17].

Във връзка със смъртта на К. Стоилов секретарят на ложа „Аполо" Ед. Бахман написал до съпругата му писмо с молба да му изпрати подробно описание на живота на покойния след 1876 г.[18]. Получавайки подробни сведения за живота и делото на К. Стоилов в България, в ложа „Аполо" му написали некролог и устроили специална траурна церемония. Некрологът бил публикуван в много германски вестници[19]. Портретът на К. Стоилов бил поставен в една от залите на храма на ложа „Аполо". През 1930 г. той още стоял там.

По-късно Великата ложа на България ще се гордее с делото на К. Стоилов като масон и ще твърди, че в цялата си обществено-политическа и държавна дейност той осъществявал принципите на масонството[20].

Случаят е показателен колко здрави били връзките на някои чуждестранни масонски ложи с високопоставени техни членове в България, колко те са държали на тях. Със същото им отговаряли и българските им членове. Тази взаимна заинтересованост била доста показателна и сигурно носела изгода на двете страни.

По време на Руско-турската война от 1877 — 1878 г. група румънски офицери край Плевен основали военна масонска ложа с название „Дунавска звезда" под патронажа на Великия изток на Португалия. Отначало тя била независима, но на 28 септември 1878 г. влязла в него[21]. Макар че била основана на българска територия, в тази ложа не членували българи. Но през следващите години някои нейни членове изиграли известна роля за разпространяване на масонството в България.

Посветените в масонство българи до Освобождението били само единици. Също така единици от тях останали до края на живота си привърженици на масонството. При всички случаи посвещаването на българи в масонство в годините на османското владичество ставало под влияние на западноевропейски масонски организации или техни членове, както и на масони в съседните на България държави. Първите стъпки на масонството в Румъния, Гърция и Сърбия също били направени под влиянието на западноевропейското масонство: английско, френско, немско.

Макар да било един от пътищата за формиране на буржоазен светоглед, на буржоазно съзнание, до освобождението на България от османско иго масонството не играло сериозна роля в духовния живот и в политическите борби на българите.

След освобождението на България през 1878 г. българската буржоазия и въобще българското общество се устремили с усилени темпове да се еманципират с напредналите европейски държави. От Русия и Западна Европа младата българска държава заимствувала опит за организацията на държавния, стопанския, обществения, политическия и културния си живот. Наред с по-пълното усвояване на буржоазния парламентаризъм в България намерили отражение и почва и разнообразни идейни течения, включително масонството и негови разновидности.

Първата масонска ложа в Княжество България възникнала в Русе. Това е свързано с името на И. Н. Ведър. На 21 февруари 1879 г. той завел в Букурещ Т. Кърджиев — прокурор при Окръжния съд в Русе, поручик Върбан Н. Винаров и И. С. Джумалиев — чиновник, където същия ден били въведени в масонство в ложа „Хелиополис“, намираща се под веденнето на Великия изток на Франция. След това били посветни Ал. Цанов — полицей майстер; Марин Янакиев Маринов — поручик, Захари Стоянов — помощник-секретар на апелативния съд. Освен това тогава в Русе имало масони между живеещите в града чужденци. И. Н. Ведър уредил с ръководството на Великия изток на Португалия даването на съгласие за основаване в Русе ложа с название „Балканска звезда“.

Практическото уреждане на въпросите около основаването на ложата станало с прякото участие на пълномощника на Великия изток на Португалия и първомайстор на букурещката ложа „Дунавска звезда“ капитан Константин Моройо. На 1 февруари 1880 г. бил установен съставът на ложата: И. Н. Ведър — почетен майстор, В. Винаров и Т. Кърджиев — надзиратели, З. Стоянов — попечител, М. Маринов — касиер. На 15 с. м. в присъствието на делегация: К. Моройо, Мишел Капуто (капитан), Коюндушпуло и Манолеску открили в дома на И. Н. Ведър ложа „Балканска звезда“ под № 134 от Великия изток на Португалия. На 20 март 1880 г. тя била утвърдена от последния.

Ложата заживяла редовен организационен живот. До средата на март 1882 г. членовете ѝ достигнали 27 души. Първомайсторът Ведър имал 33-та степен, получена от Великия изток на Франция, трима души били с 18-а степен (Г. Силаги — аптекар, Т. Кърджиев и Капуто), 12 — с трета степен (И. Джумалиев, В. Винаров, М. Маринов, А. Цанов, З. Стоянов, Вл. Золотович, Панайот А. Попов — кмет, Антон Наследников — учител, Г. Вълчанов, капитан Хр. Кръстев, Ради Иванов — началник на пощата, Онорий Маркулеску — фотограф), 9 — с втора степен (Т. Чернев — учител, Ал. Шишманов, Йосиф Клайн, Оханес Енкарелиян — златар, д-р Ив. Пенков, Мариян Р. Кличиян, Зенон Масирли — сърмаджия, Ал. Борович, Ив. Янчев, Стефан Т. Михайловски — военен лекар) и 4 — с първа степен (Н. Обретенов — окръжен управител, Панайот Дюлгеров, Фотиас Християдес и Драган Драганов)[22]. Тази ложа се посещавала и от Ал. Батенберг[23].

Ръководството на ложа „Балканска звезда“ още след откриването ѝ започнало да полага усилия за разширяване на нейното влияние извън Русе, като се създадат масонски групи в Свищов, Варна, Търново, Плевен, София. Членовете на ложата се стараели да усвояват масонската символика и масонските ритуали, масонските принципи и масонската идеология, съдържащи се в документацията на Великия изток на Португалия. Чрез ложа „Балканска звезда“ за пръв път в България организирано започнало разпространяването на масонската практика в най-широк смисъл на думата. Но отдалечеността на ложата от седалището на масонската централа в португалската столица при тогавашните условия правело влиянието на ръководството на Великия изток на Португалия недостатъчно ефективно.

На ложа „Балканска звезда“ не било съдено да просъществува дълго. Освен че била разнородна по национален състав, нейните членове се впуснали в острите политически борби, от които кипяло младото българско княжество и които изправили някои от тях един срещу други. В изворите се споменават имената на Цанов, Чернев, Золотович, Винаров, д-р Шишманов, Наследников като активни партизани от различни лагери[24]. Поради това и поради възникнали между членовете ѝ недоразумения на 2 март 1883 г. тя провела последното си занятие, след което се приспала (доброволно преустановила дейността си). Много от членовете ѝ се преместили в други градове. И. Джумалиев, Р. Иванов, М. Маринов се преместили в София още през 1880 г.[25].

Ложа „Балканска звезда“ възникнала в най-буржоазния от градовете на възстановената българска държава. Макар да била несполучлив опит да се пренесе в България създадената вече масонска традиция, особено в Западна Европа, все пак тя допринесла в известна степен за разпространяване на масонството в България сред следосвобожденската интелигенция, която ратувала за утвърждаване на получилите простор за развитие буржоазно-капиталистически отношения. Показателно е, че още първият опит за създаване на българска масонска организация привлякъл вниманието на монархическия институт — в ложата членувал и българският княз Батенберг.

През 1883 г. със съдействието на русенски масони (И. Н. Ведър, И. Джумалиев и др.) и под патронажа на Великата ложа на Румъния във Варна била образувана Велика ложа на България. На 14 януари 1884 г. тя провела първото си заседание. Нейни ръководители станали И. А. Сениeто, А. Меламед (секретар) и др. На 14 февруари 1884 г. Великата ложа на Румъния изпратила писмо до великите ложи и великите изтоци в света с молба да бъде призната за редовна. През май с. г. я признала Великата символна ложа на Франция. Без да проявява някакъв забележим живот, по неизвестни засега причини тази масонска организация скоро замряла[26].

Ако се вярва на сина на И. Н. Ведър — Димитър Ведър, още през 1880 г. по време на откриването на ложа „Хирам“ в Турну Северин (Румъния) между И. Н. Ведър, Д. Карaнфилович — масон с 18-а степен и инспектор на дворците на Ал. Батенберг, Михаил К. Сарафов — с трета масонска степен, и др. бил обсъден въпросът за образуване в София масонска ложа с название „Братство за короната на България“ и било взето решение в положителен смисъл. За това решение било уведомено ръководството на Великия изток на Португалия. Групата на софийските масони се увеличила след 1880 г. с преселилите се от Русе в столицата И. Джумалиев, Р. Иванов, М. Маринов и др. След известна подготовка при активната роля на последните, на Д. Карaнфилович, М. К. Сарафов и др. на 7/19 юни 1883 г. в София била основана ложа „Братство“ под № 162 от послушенството на Великия изток на Португалия. Неин пръв първомайстор станал Д. Карaнфилович. Към 1886 г. тя достигнала 27 членове. От тях Карaнфилович имал 18-а степен, 20 души били с трета степен, т. е. майстори. Тогава в ръководството на ложата влизали: М. К. Сарафов — първомайстор, пазител на печата — Спас Вацов, тогава началник на отделение в Министерството на народното просвещение; първи надзорник — Д. Попов, главен секретар на същото министерство; втори надзорник — Г. Н. Златарски, един от първите български геолози; оратор — д-р Ал. Шишманов, началник на болницата в столицата; първи секретар Ив. Бракалов — член на върховната сметна палата; втори секретар Г. Хлебаров; покровител П. Радомиров — учител; майстор на церемониите Мих. Тенев — висш служител в Министерството на финансите и бъдещ финансов министър; Вл. Золотович от върховната сметна палата и Н. Бенев — адвокат и министър — проверители; архитектът на двореца Густав Витрал и Йосиф Франк — пазители на храма; библиотекар — д-р Ст. Христов. Останалите членове на ложата с майсторска степен били Янко Ковачев — печатар, Ал. Менис — частен секретар на Ал. Батенберг; Ил. Димитров, К. Величков, К. Стоилов. С втора степен бил аптекарят Н. Странски, а с първа степен: Филип Симидов, Михалаки Георгиев — писател и дипломат, Г. Хеберле — представител на Източната железопътна компания, и др.[27].

В Източна Румелия също проникнало масонството. На 21 февруари 1881 г. в Париж бил посветен в масонство Константин Величков — тогава депутат в Областното събрание[28]. При погребението му в Гренобъл през 1907 г. председателят на ложа

„Бъдеще“ в този френски град и член на Федералния съвет на Великата ложа на Франция проф. Перие казал от името на последната: „Той бе от нашите. От дълги години, още от първата си младост, той беше дошъл да търси в свободнозидарските храмове на нашата родина идеите на напредък, правда и свобода, които станаха ръководителки на целия му живот“[29]. След съединението на Източна Румелия с Княжество България К. Величков се присъединил към ложа „Братство“.

Свързани с ложа „Братство“ били още Д. Ризов, В. Винаров, д-р Ст. Т. Михайловски, П. А. Попов, д-р Ив. Пенков, Т. Иванчов — за кратко министър-председател на България в края на XIX и началото на XX в., И. Джумалиев, Н. Обретенов, Панайот Дюлгеров, инж. Ил. Пенчев и др.[30]. Тясно свързан с тази ложа и с нейната дейност бил и княз Ал. Батенберг.

Макар и малобройна, ложа „Братство“ успяла да обедини в редовете си група високопоставени представители на българската буржоазна интелигенция, които в края на XIX в. играли важна роля в строителството на България, в нейния обществено-политически и културен живот. Тази ложа продължила започнатото от ложа „Балканска звезда“ дело по разпространяването на масонството в България. В нейна среда се зародила идеята за основаването на Българския червен кръст и начело с Д. Карaнфилович тя била осъществена.

Острите политически борби в страната, възникнали във връзка с политическата криза през 1886—1887 г., довели до замиране живота на ложата. Н. Обретенов свидетелствува в спомените си за противоположните позиции, които заели по време на русофилските офицерски бунтове през февруари 1887 г. — той като окръжен управител на Силистра и д-р Енчев — верни на правителството, и командира на дружината капитан Хр. Кръстев — съмишленик на офицерите емигранти. Въпреки че били масони още от русенската ложа „Балканска звезда“, като политически противници те се изправили непримиримо един срещу друг[31]. Както е известно, Кръстев бил убит на 17 февруари 1887 г. В противоположни лагери се оказали и други масони. Детронирането на Ал. Батенберг се отразило най-неблагоприятно върху по-нататъшното съществуване на ложа „Братство“. През 1887 г. тя била приспана[32].

Въпреки че била приспана, връзките между членовете на ложа „Братство“ не се прекъснали. През юли — декември 1888 г. Д. Карaнфилович се обърнал с писма до К. Стоилов като към масон с молба да ходатайствува пред Гр. Начович и пред княз Фердинанд да му се намери подходяща работа[33].

Изглежда, княз Фердинанд да е бил също масон и след идването му в България да е станал покровител на малката група масони в нейната столица и че приспаната ложа „Братство“ направила някакви опити за събуждане. Следните редове от писмо на Д. Каранфилович до К. Стоилов от юли 1888 г. са пряко указание за това: „Намираме се в твърде скудно положение и те моля не щем ли да нагласим колегията на оная слр∴ и пъл∴ (ложа — В.Г.), която, както му казваше ти, се намира под покровителството на Н[негово] Ц[арско] В[исочество], та тя — колегията — да закупи у мен всичките бр[ат]ски манускрипти — ритуални и исторически — много добри, полезни и потребни за братя∴. Нека един или двама от братята∴ да дойдат у мен и да ги прегледат. Ползувам се от случая и те моля да не откажеш добрината да ми пратиш и ти 10 лева за четирите катехизиса, които ти ги дадох“[34].

Приведеният откъс от писмото на бившия първомайстор на ложа „Братство“ Д. Каранфилович свидетелствува, че е съществувала някаква масонска ложа под покровителството на княз Фердинанд и че в течение на нейните проблеми бил К. Стоилов; че Д. Каранфилович снабдявал с масонска документация хората от въпросната ложа; че той желаел да бъде възстановена дейността на ложа „Братство“.

Какво е станало по-нататък с тези намерения, засега не е известно. В масонската литература се твърди, че по времето на управлението на Народната партия (1894 — 1899 г.), когато министър-председател бил масонът К. Стоилов, български свободни зидари се свързали със сръбски масони с цел да работят за сключването между България и Сърбия на митнически съюз, за да дадат отпор на икономическата политика на Австро-Унгария. По този повод масоните от двете държави били упрекнати в предателство, а намеренията им не били осъществени[35].

Посвещаването на българи в масонство в чужбина продължавало в края на XIX и в началото на XX в. В лионската ложа № 155, която се намирала под послушенството на Великата ложа на Франция, били посветени учещите там Хр. Стойчев и Ст. Джубелиев. В чужбина станали масони и някои живеещи в България евреи.

Някои българи стигнали до масонството, минавайки предварително през сходни нему движения. Така в края на 1906 г. в Швейцария цюрихският професор Август Форел посветил проф. Александър Теодоров-Балан за делегат на Международния орден на добрите храмовници[36]. Интересен е пътят на Ал. Протогеров до масонството. Като офицер от българската армия в началото на XX в. той се увлякъл от теософията и станал член на теософска ложа. В края на 1909 г. той посетил Швейцария, където се запознал с някои масони сърби и се свързал лично с председателя на Международното бюро за масонски връзки Едуард Картие ла Тант в гр. Ню Шател. От него поискал имена и връзка със сръбски масони с молба да го свърже с тях и да бъде улеснен да стане масон. Ла Тант действително го предложил на ръководителя на сръбското масонско братство Йован Алексиевич. В това време в Белград действували две ложи — „Братство“ и „Единство“. На 10 декември 1909 г. майор Протогеров запитал Алексиевич дали имат в България масонска ложа или дейни членове на някоя сръбска ложа. Отговорът бил отрицателен, но сръбският масонски водач предложил на Протогеров да отиде в Белград лично да се срещнат и да говорят по желанието му да стане масон[37]. На 8/21 октомври и на 10 декември 1909 г. той писал на Протогеров също така, че би било добре масонството в Сърбия и България да се развива заедно, понеже това било в интерес на двете държави[38]. Така сръбското масонство използувало случая да изрази своето намерение и желание да разпростре своето влияние и в България.

Дали Ал. Протогеров се е срещнал с И. Алексиевич, засега не е известно. Остава загадка обаче защо той е почукал на вратите на сръбското масонско братство във време, когато негови познати, като Т. Карайовов например, членували в масонска ложа в Солун, а имало масонски ложи и в други градове на родната му Македония.

Под покровителството на чуждестранни масонски централи масонски ложи в Османската империя били основани още през 30-те години на XVIII в. През 1869 г. в Цариград бил образуван Върховен съвет на масоните от империята, който обаче не оставил големи следи. След младотурската революция през 1908 г. в империята бил основан Великият изток на Турция. Той бил покровителствуван от ръководителите на революцията, тъй като повечето от тях били масони. В средата на 1909 г. в Цариград вече съществували 8 масонски ложи, в Солун — две, и т. н. Велик майстор станал Мехмед Талаат — подпредседател на парламента.

При тези условия движението на българите в Османската империя за национално освобождение навлязло в нов етап. Създадени били легалните Народнофедеративна партия и Съюз на българските конституционни клубове. Заедно с тях в Солун, Битоля и Кукуш били основани масонски ложи под послушенството на масонски централи от Франция, Италия и Румъния. Най-голяма била румънската ложа „Солунска звезда“ в Солун, работеща на френски. В нея членували младите тогава офицери Петър Мидилев, Д. Мустаков и Ст. Тодоров, Т. Карайовов, учителят Драган Тъпков и др. Д-р К. Станишев станал член на работещата на френски румънска ложа „Звездата на Кукуш“ в гр. Кукуш. Георги Ангелов станал масон в италианската ложа „Terra e sole“ в Битоля. Тодор Недков пък станал първомайстор на ложа „Зора на свободата“ в същия град[39]. Дейността на масонските ложи в Македония се развивала в рамките и под егидата на чуждестранни масонски централи. Събитията през 1912 — 1913 г. прекъснали тяхното съществуване. Но запознатите с масонството в тези ложи българи формирали ядро, което при други условия пренесло масонската си дейност в България.

От началото на XX в. малцината български масони започнали съзнателно да пропагандират масонството в страната. Началото било поставено чрез преводна чуждестранна литература. Голямо влияние в това отношение оказал романът на А. Ф. Писемски „Масони". В България той попаднал чрез изданието на съчиненията на големия руски писател от края на XIX в. Тези съчинения били внесени в България и един екземпляр се пази и до днес в Народната библиотека „Кирил и Методий"[40]. През 1911 г. романът „Масони" бил издаден на български език и станал настолна книга на българските масони до края на съществуването на масонството в България.

Романът на Писемски „Масони" отразява живота на един кръг руски интелигенти и дворяни от 1835 до 1848—1849 г. Главният герой Егор Егорич Мартин е сам масон и велик майстор на масонска ложа. Покрай личната съдба на своя герой писателят сравнително точно и правдиво разкрива организацията на масонските ложи от старошотландския обред, философията на масонството, неговите нравствени норми, масонската организация, правила, обреди, ритуали, символика, масонския реквизит, масонските знаци, като дава тяхното тълкуване от масонски позиции. И всичко това е поставено в действие: от приемането в масонска ложа до погребалния ритуал на починалия масон.

В романа е показано, че масоните не били противници на православната църква, не били против държавната уредба на Русия, те се отличавали с големи човешки добродетели: трудолюбиви, честни, обичливи, предани на братските си отношения, хора с широта на погледа и т. н.

Романът „Масони" има характер на романизирана масонска енциклопедия. Тъкмо това обяснява дълготрайния интерес на българските масони към него. Поради добрата репутация, която романът създава на масоните, той бил използуван за репутацията и на българските масони, към които част от обществото се отнасяло с известно подозрение.

Сходно с франкмасонството е теософското движение. В края на XIX в. под чуждо влияние започнало пропагандирането на теософски възгледи. Един от пионерите на организираното им разпространение е д-р Г. В. Миркович, получил образование в Париж. От април 1891 г. той започнал да издава в Сливен сп. „Нова светлина и тълкувание на тайните явления в природата", а от април 1893 г. — сп. „Здравословие или запазване здравето и лекуване болестите на най-безвреден начин", което просъществувало около три години. Това са може би първите списания, чрез които в България започнал да се проповядва спиритизмът. Неговото проповядване продължило от края на 1902 до 1910 г. чрез сп. „Виделина". В издаването на тези списания голяма роля играл продължителят на делото на Г. В. Миркович Т. Бъчваров. От 1901 г. своеобразен окултизъм проповядвал Петър Дънов, който основал своя секта, известна като „Бяло братство".

През 1875 г. в Ню Йорк Е. П. Блаватска основала Теософско общество, което в следващите години създало свои секции и клонове в други държави. Пропагандата на окултизма в България довела до идеята за създаване на теософска организация и в България. Неколцина проповедници (спиритисти) и студенти на 7 октомври 1902 г. се организирали в „Теософски семинар", който на 14 февруари 1903 г. се провъзгласил за клон (ложа) от френската секция на Теософското общество[41].

Теософският клон в София си поставил за задача „да образува един център за изучаване теософските доктрини и науките, които са свързани с тях" и да работи „за реализирането на всемирното братство на човеците"[42] независимо от тяхната раса, религия, социална принадлежност, националност и пол[43]. Клонът съгласно организационната му документация имал от 7 до 21 действителни и неопределено число спомагателни (симпатизанти) членове, приемани при специален ред. Начело на клона стояло бюро (председател, секретар, касиер), избрано от общото събрание с едногодишен мандат[44]. От октомври 1904 г. теософският клон започнал да издава като свой орган сп. „Теософски преглед", което излизало до 1907 г. На неговите страници се пропагандирала теософията в България.

Теософският клон в София представлявал нищожна група, която се вдъхновявала от писанията на Е. П. Блаватска, Ани Безант и други теософски теоретици и ги проповядвала устно и чрез печата. Освен малцината привърженици в столицата той имал някои следовници в Сливен, Ловеч, Видин, Силистра и други градове.

Тук не е мястото да се занимаваме с окултизма, проповядван тогава в България от софийския клон на Теософското общество, който, както е известно, няма нищо общо с науката. Интерес представляват неговите обществено-политически позиции и свързаните с тях идеи.

Според дейците на теософската ложа държавата изобщо и буржоазната особено, делението на буржоазното общество на класи, както и царската власт имали божествен произход. Според тях най-добрата форма на държавно управление представлявала абсолютната монархия, а абсолютният монарх олицетворявал националния дух[45]. Едно разсъждение в това отношение гласи: „Абсолютната монархия е най-добрата форма на управление за отделните държави. За цялото човечество — също абсолютната монархия въз основа на федерацията на нациите . . . ще е бъдещата форма на управление“[46]. Друго разсъждение постулира: „Царската власт е установена от боговете, следователно вие не ще можете да я отхвърлите и заместите с друга. В царската власт е вашето спасение. Във вашето благоразумие към царете е вашето щастие. Следователно обичайте царете като себе си. Не ги отхвърляйте и не ги презирайте заради техните грешки, но привличайте ги по-силно към себе си и им помагайте, за да не повторят вече грешките си . . .“ Царете били съветвани да станат действителни политически ръководители, да се обкръжат с мъдри министри и съветници, да се грижат бащински за народите[47].

От тези позиции проповедниците от теософското общество осъждали съществуващото в България в началото на XX в. положение на остри социални и политически борби. Те се обявили против съществуващата буржоазнопарламентарна система, понеже била създала „хаотично“ положение, тъй като признали принципа на общото избирателно право. „Престъпно е да се дава право на избор на всички — проповядвали теософите през 1906 г. — Настоящият хаос в държавата е резултат на това, че правото на избор е оставено в ръцете на най-невежествените съсловия . . . Ръководството трябва да става отгоре надолу. По-висшите трябва да ръководят и управляват по-низшите . . . Принципът на „болшинството“ като пагубен плод на невежеството трябва да се изхвърли . . . Правото на ръководител принадлежи на най-просветения, който най-добре може да направи избор на индивидите за известни функции. Така в държавата правото на избор принадлежи на монарха, който ще знае да си избере достойни помощници (министри)“[48]. Затова теософите се обявили против критиките срещу Фердинанд и изграждащия се негов личен режим от страна на социалистите например, та дори и от страна на лица като Стоян Михайловски[49].

Теософите се обявили против работническата политика на българските правителства в началото на XX в. и особено срещу работническото движение. Те смятали, че на работниците не трябвало да се дават права за съюзяване в свои класови организации; не трябвало да им се оставя свободно време, защото те го използвали за организиране и революционна подготовка, за четене на „вестници и брошури с най-губително съдържание“; увеличаването на заплатите на работниците водело до скъпотия в страната. Те се обявили против правото на работниците да стачкуват, понеже по този начин се облагодетелствували за сметка на капиталистите[50]. Правителствата в България и в целия свят, които давали на работниците някои извоювани от тях права, се квалифицирали от софийския теософски клон по следния изумително реакционен начин: „демократичните правителства (т. е. буржоазнопарламентарните правителства — В. Г.) — най-дивата безразсъдност на модерността“[51].

Показателно е отношението на българския теософски клон към най-голямото революционно събитие в света от началото на нашия век — първата руска буржоазнодемократична революция. Руският цар бил таксуван от тях като „един миролюбив и свободолюбив цар“, а борбата на руския народ против неговия абсолютистичен режим представлявала „мръсно движение“, понеже излизало вън от рамките на еволюционния път на обществено развитие[52]. Не само социалдемократите били обвинявани за революционните събития в Русия, но не бил пощаден и Л. Н. Толстой. Списанието на българските теософи писало: „Нека читателят знае, че за пълната дезорганизация и за убийствената анархия в настояща Русия главният двигател е Толстой. Толстой е, който проповядваше неповиновение на държавните закони; Толстой е, който учеше да се откажат индивидите от задълженията си към държавата. Толстой е, който изхвърли в християнството величествената мистика, понеже не бе в състояние да я разбере, и я замени с един социално-икономически позив“[53].

Вижда се, че групата български теософи в края на XIX и началото на XX в. се заели да воюват не само срещу материализма и всички противници на религиозно-мистичния окултизъм, но и заели активни най-реакционни обществено-политически позиции, характеризиращи се с най-примитивен и най-тъмен обскурантизъм и умопомрачен антидемократизъм. Техните теоретически постулати отричали правото на съществуване в България и в света на буржоазнопарламентарната система и целели връщането на общественото развитие със столетия назад. Заставайки на страната на господствуващата буржоазна класа, те се проявили като най-зли врагове на работническата класа, на социалистическото движение, на революционните действия. Те предано следвали своите учители, които твърдели: „Тълпата може да прави революции, но тя не може да съзижда държава“[54].

Появяването и проповедите на софийския теософски клон се посрещнали от почти цялото българско общество с мълчание и пренебрежение. Това признавали и самите теософи. Издателите на „Български теософски преглед“ например се оплаквали, че неговото появяване в литературното поле „не предизвика никакъв литературен шум“; че „литературните ни списания мълчаха и мълчат престъпно“; че „никое от нашите списания не произведе поне отчасти някоя наша статия“[55]. Към тази самопреценка няма какво друго да се добави.

В навечерието на Балканската война дейността на софийския теософски клон замряла, за да бъде подновена през 1912—1914 г. главно чрез нередовното издаване на сп. „Теософия". Този път в него се пропагандирали теософските възгледи почти само чрез публикуване на преводни съчинения от мастити чуждестранни теософи.

Теософските идеи в началото на XX в. увлекли и някои бъдещи масони, като Ал. Протогеров,Т. Бъчваров, С. Ников и др., станали стъпало в тяхната подготовка за възприемане на масонството.

През периода от Освобождението до балканските войни масонството в България не успяло да завоюва големи позиции. В сравнение с доосвобожденския период обаче сега то поразширило своето влияние главно сред шепа буржоазни интелигенти, някои от които стоели по върховете на политическата власт. При управлението на Ал. Батенберг масонството се свързало най-тясно с монархическия институт. Тези връзки не се прекъснали и при княз Фердинанд. Но масонството не играло сериозна роля в живота на страната, макар двама министър-председатели и няколко министри да били масони. Създадените в България краткотрайни ложи били съставки на чужди масонски централи, подчинявали се на техните обществено-политически линии.

Започналият през Възраждането процес на проникване на масонството в българските земи продължил и след Освобождението. Всички опити за създаване на масонски организации в края на XIX и началото на XX в. били пряко свързани със западноевропейски масонски централи от романския клон на световното масонство и опосредствувани чрез румънски масонски централи. До балканските войни в България съществувала вече известна масонска документация, но до нея имали достъп само ограничено число представители на буржоазната интелигенция. В навечерието на войните започнала и открита пропаганда на масонството.

В чуждестранни масонски ложи, главно във Франция и Германия, били създадени български масонски кадри. Но повечето били масонски молепсани в краткотрайните ложи в българските земи.

В продължение на много десетилетия се подготвяли условията за създаване и в България на по-трайни масонски организации. Докато в началото отделни българи били търсени от чужди масонски ложи, за да бъдат посветени в масонство и така да бъде разширен теренът на неговото влияние, в края на XIX и особено в началото на XX в. този процес бил засилен с породения интерес сред малцината представители на българската буржоазна интелигенция сами да търсят масонството, ръководени от различни мотиви. Примерът на масонството в другите държави влияел в това отношение заразително.

След балканските войни масонството в България навлязло в нов етап от своето развитие.

2. ЛОЖА „ЗАРЯ" ПРИ ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА ФРАНЦИЯ

Балканската война през 1912 — 1913 г., в която наред с България участвували Сърбия, Гърция и Черна гора, унищожила османското господство на Балканския полуостров, но не донесла обединение на българските земи. Сърбия и Гърция, подкрепени от Румъния, както и от мощни велики сили, се стремели към заграбване на по-голямата част от османското наследство. Недалновидността на управляващата българска буржоазия начело с цар Фердинанд довела до поддаване на провокацията на бившите съюзници на България. Кратката Междусъюзническа война имала за резултат задоволяване аспирациите на Сърбия, Гърция и Румъния, които заграбили земи, населени с българи. Наложеният на България Букурещки договор на 10 август 1913 г. оставил на България днешния Пирински край и Струмишко, както и областта между реките Марица и Места по Беломорското крайбрежие. Румъния заграбила Южна Добруджа, Сърбия заграбила Вардарска Македония, а Гърция — Егейска Македония. Така късогледата политика на българската буржоазия довела до първата национална катастрофа.

След проваляне опита за обединение на българските земи по военен път през 1912 — 1913 г. пред българската буржоазия изникнал въпросът за търсене на международна подкрепа, чрез която да се поправи сполетялата страната неправда. Някои нейни представители и свързани с нея дейци на националноосвободителното движение видели в масонството, което имало тогава доста голямо влияние във водещите европейски държави, една от възможностите за това.

Числото на посветените в масонство живеещи в София българи след войните се увеличило с цяла група масони, които дотогава членували в различни ложи на територията на Македония. За да живеят редовен масонски живот, те решили да направят пореден опит за създаване на масонска организация в България.

Христо Стойчев свидетелствува, че през октомври 1913 г. Д. Ив. Ведър — завеждащ железопътното депо и вагонната служба в София, франкмасон с 30-а степен от ложа „Affability" № 317 в Манчестер при Великата ложа на Англия, самият Стойчев — железопътен лекар и масон с 18-а степен от ложа №155 „Tolérance et cordialité & Lumière et Justice réunies" в Лион при Великата ложа на Франция, и д-р Ст. Джубелиев — микробиолог, масон с трета степен от същата ложа, сложили началото на един триъгълник, т. е. масонска тройка, която си поставила за цел да създаде редовна масонска ложа в София. Но за това съгласно устава на Великата ложа на Франция, под чието послушенство желаели те да основат ложата, се изисквало наличието на поне 7 масони с майсторска степен. Издирването на живеещите в София масони не траяло дълго. Заедно с Петър Мидилев — майор от генералния щаб и инспектор на Военното училище с трета масонска степен от ложа „Солунска звезда" в Солун, генералщабният майор Д. Мустаков — масон с трета степен, и генералщабният майор от пехотата Стефан Тодоров — масон с първа степен — всички от споменатата ложа в Солун; адвокатът Т. Карайовов — масон с трета степен, и Драган Тъпков — масон с 18-а степен — двамата от същата солунска ложа; д-р К. Станишев — лекар от главната дирекция на пощите и телеграфите — масон с трета степен от една ложа в Кукуш, и Георги Ангелов — учител в семинарията и масон с трета степен от ложа „Terra e sole" в Битоля, на 7 януари 1914 г. основали масонско огнище (проста ложа). На 19 с.м. това огнище се провъзгласило за временна ложа с название „Заря", която потърсила застъпничеството на Великата ложа на Франция. Чрез нейната ложа № 155 в Лион и чрез члена на съюзния съвет на Великата ложа на Франция Леон Франкфор на 2 март 1914 г. ложа „Заря" била приета като редовна в лоното на френската масонска централа и записана под № 463. На 15/28 април с.г. било извършено и тържественото ѝ настаняване в София[1].

Когато приела в своя състав ложа „Заря", Великата ложа на Франция имала 149 ложи, от които 51 в Париж и 4 в предградията, 62 в департаментите на Франция, 7 в Алжир и Тунис, 8 във френските колонии, 2 „осиновени" ложи и 15 ложи в други държави[2]. Софийската ложа се наредила в числото на петнадесетте чуждестранни ложи, които се числели към Великата ложа на Франция. Това означавало, че ложа „Заря" се подчинявала на организационната система и изобщо на ръководството и линията на френската, уредени с нейния устав, с общите ѝ наредби и т. н. И действително членовете на „Заря" били снабдени с последното издание на тези документи от 1910 г.[3]

Съгласно устава на Великата ложа на Франция ложа „Заря" избрала ръководство в състав: първомайстор — д-р Хр. Стойчев, първи надзирател — майор Д. Мустаков, втори надзирател — майор Петър Мидилев, блюстител — Тома Карайовов, секретар — Д. Ив. Ведър, касиер — Георги Ангелов[4].

Когато се образувала ложа „Заря", Великата ложа на Франция не била единствената масонска централа във Франция. Най-влиятелна и най-силна масонска централа там бил Великият изток на Франция. В началото на XX в. била образувана Великата независима и редовна национална ложа на Франция и френските колонии, която за разлика от горните две централи била призната от Великата ложа на Англия, но влиянието ѝ било по-малко от тяхното. В началото на 1914 г. била основана Велика смесена ложа, в която освен мъже членували и жени, и т. н.[5]

Възниква въпросът: защо групата български масони решили да основат своята ложа точно под послушенството на Великата ложа на Франция. Категоричен отговор трудно може да бъде даден. Роля за това изиграли няколко фактора.

Мнозинството от инициаторите за създаване на ложа „Заря" били посветени в масонство в ложи, принадлежащи на Великата ложа на Франция, както във Франция, така и в други райони на Европа. Те познавали добре реда в братството на тази масонска централа, поддържали връзки с нейни ложи. Това било от важно значение за узаконяването на замислената българска масонска ложа.

За разлика от най-влиятелната масонска централа във Франция — Великия изток на Франция, който отричал бога и минавал за атеистична буржоазна организация, Великата ложа на Франция възприела по-толерантна позиция по този въпрос. Една ложа майка с такова поведение давала възможност на младата българска ложа да потърси връзки и приятелства на масонски централи от други велики сили, като Англия, Германия и други държави.

Великата ложа на Франция минавала за по-демократична масонска формация. Тя признавала само първите три степени от скàлата на масонските степени: ученик, другар и майстор. Това допадало на инициаторите за създаване на масонска организация в България, където липсвала аристокрация, стремяща се към високи масонски степени, както в Англия, Германия, Италия.

Изглежда, че шепата български масони държали на патронажа на масонска централа тъкмо от Франция и поради обстоятелството, че тогава тя минавала освен за велика сила с големи интереси на Балканите и със силни позиции в България още и за център на световната култура. А малцината български масони били поклонници тъкмо на тази култура. Това щяло да атестира благоприятно една масонска организация, претендираща макар и за скромно място в културния живот на страната.

От значение било и обстоятелството, че предишните опити за създаване на масонски организации в България също били свързани с романския масонски клон.

Първите стъпки на ложа „Заря" били направени в крайно неблагоприятно за една такава организация време. През 1914 г. империалистическите противоречия се изострили до такава степен, че всеки момент можел да пламне пожарът на войната. Бидейки сигурно, че ако избухне война, в нея ще бъде увлечена и България, ръководството на ложа „Заря“ взело мерки за своето дублиране. Още повече, че при военна мобилизация първомайсторът, двамата надзиратели и проверителят като военни можели да бъдат пратени по бойните полета. Затуй майсторският съвет свикал на 26 юли 1914 г. ложата на събрание за избиране на техни заместници. Такива станали: Д. Ив. Ведър — първомайстор, който запазил и секретарския си пост, Георги Великов — за първи надзирател, и д-р. Недко Семенов — за втори надзирател[6].

Такава практика не била предвидена в устава и общите наредби на Великата ложа на Франция и взетото решение трябвало да бъде утвърдено от нейното ръководство. Но „по причина на прекъснатите съобщения със Запад“ то не ѝ било поднесено[7].

За осигуряване на елементарни условия за дейност ложа „Заря“ наела един локал за свой храм (клуб). За устройството му тя сключила заем с Българска народна банка в размер от хиляда лева[8].

Групираните в ложа „Заря“ заработили активно. През 1914 г. ложата провела 50 занятия, през 1915 г. — 30 занятия[9], До края на 1914 г. били приети 55 нови членове, през 1915 г. — 13, 1916 г. — 13, 1917 г. — 22 души[10]. В края на 1915 г. ложата брояла 71 членове, разделени на седем комисии. Бил създаден „седмоъгълник“ — нещо като върховен съвет на българското масонство. В него влизали членовете на ръководството на ложата. В масонство започнали да посвещават хора от Пловдив, Бургас, Ст. Загора, Г. Оряховица, където били образувани масонски групи, т. нар. огнища[11].

В ложата членували лица като проф. Ал. Теодоров-Балан, който станал неин член през 1914 г., Ал. Протогеров станал член на „Заря“ на 23 юни 1914 г., когато бил приет в степен „ученик“ под № 26. На 26 ноември с. г. бил повишен в степен „другар“, а на 25 декември пак с.г. получил майсторска степен. Почти по същото време в ложата влязъл Петър Дървингов. Началникът на оперативния отдел при генералния щаб на армията подполк. Ст. Нойков бил посветен в масонство на 9 февруари 1916 г. Между членовете на ложата фигурирали имената на Д. Ризов — пълномощен министър в Берлин, подполк. К. Николов, д-р Д. Точков, проф. Ал. Цанков, Ев. Спространов и др. По-голямата част от членовете на ложа „Заря“ били свързани с националноосвободителните борби на българите против османското владичество и за национално освобождение и национално обединение. Социалният облик на ложата се определял от няколко десетки буржоазни интелигенти, както и от някои капиталисти. На ложата се гледало отначало като на безобидна група без особено обществено значение.

Макар и единствена в страната, ложа „Заря“ не се отличавала с вътрешна хармония. Между нейните членове възниквали остри противоречия. В събранията според един от нейните ръководители ставали „бури“.

Една особеност отличавала ложа „Заря“ от всички буржоазни партии и организации тогава. Освен граждански лица в нея членували и старши офицери на действителна служба. А на офицерите съществуващото тогава законодателство не разрешавало участие в политически организации. За някои от представителите на офицерството масонството представлявало възможност за участие в обществения живот на страната вън от казармите, рамо до рамо с партийни и безпартийни общественици. След години тази особеност ще има твърде сериозни обществено-политически последици.

През есента на 1914 г. ръководството на ложа „Заря“ подготвило начин за осигуряване запазването на масонската тайна при кореспонденцията между ложата и нейните членове. Използувайки опита на чуждестранни масонски организации, бил съставен шифър и съответен ключ на буквите от българската азбука и на арабските цифри. Буквите и цифрите се добивали от следните две фигури:

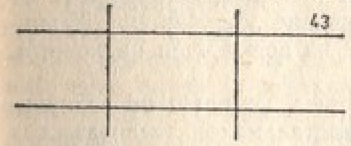

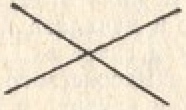

Това ставало така:

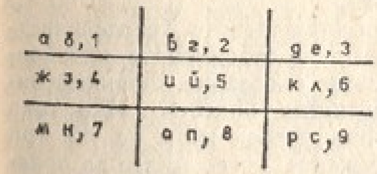

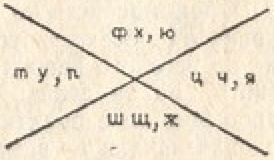

Първата буква се изразявала само чрез оградката, втората — с една точка в нея, а третата буква и цифрите — с една чертичка. Конкретният израз на буквите бил:

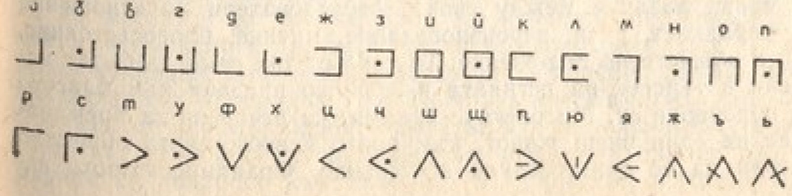
а б в г д е ж з и й к л м н о п
р с т у ф х ц ч ш щ ѣ ю я ѫ ъ ь

Цифрите се изразявали така:

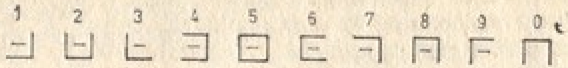

На 22 октомври 1914 г. този шифър бил връчен на членовете на ложата за изучаване и използуване[12].

Шифърът и ключът към него не били постоянни. Непроменени останали само някои международно възприети от масонството знаци, като специфичните три точки („ . ˙ .“), които символизирали трите върха на равностранен триъгълник и се използували при съкращаване на по-важни думи от масонския речник и т. н.

Първата световна война затруднила много развитието на масонството в България. Тя довела до диференциация на световното масонство. Националните масонски централи всъщност застанали зад правителствата на своите страни. Макар и ненапълно единни, българските масони сторили същото.

Ложа „Заря“ възприела основните принципи на Великата ложа на Франция, съдържащи се в нейната конституция от 1910 г.[13]. Те били отпечатани под заглавие „Всемирното франкмасонство и началата му“ и връчени на всеки член на ложата. Тези начала гласели:

„Франкмасонството е всемирен съюз, почиващ на солидарността. При каквито и да е обстоятелства масоните си дължат взаимно: помощ, покровителство и услужване — даже с риск на живота си. Франкмасонът трябва да си спомня, че всеки човек, даже и не масон, е негов брат.

Франкмасонството има за цел нравственото усъвършенствуване на човечеството, а средствата — безспирното подобрение на неговото веществено и умствено състояние. Франкмасонството има за девиз: свобода, равенство, братство. И в това отношение то е практическо училище, учебен храм на тия три основни начала на всечовешко сдружение, което милее за правдата и напредъка. То зове към дейност всеки справедлив ум и всяка искрена воля, които чувствуват нуждата да се сдружат, за да работят за духовното и нравственото усъвършенствуване на човечеството. Вследствие на това франкмасонството не прави разлика между своите последователи по отношение на народност, раса, вероизповедание, мнение, благосъстояние, чин и обществено положение. То иска от тях само да бъдат искрени в търсене на истината и дълбоко предани към благото на подобните си. Масонските храмове са отворени за преминаване на един висш живот, към който непосветеното общество трябва да се приготовлява постепенно. Франкмасонството изготовлява по тоя начин всеки напредък и услужва успеха на всяко свободолюбиво развитие. И затова то се явява като училище, гдето се създават избраници, мъдреци и мислители, способни да просветят своите братя. Франкмасоните при това се стремят да упътят всекиго да разбира своите действителни интереси. Те учат хората да се обичат, да си помагат взаимно и да се сдружават, за да живеят в пълно съгласие.

Франкмасонството предписва на своите членове: да мислят добре, да говорят искрено, да действуват разумно, да се стремят към дирене на истината, да научат в храмовете прилагането на началата на свободата, равенството и братството, за да ги изпълняват и в обикновения живот; да помагат за напредничавото развитие на човечеството чрез историческо изучаване на всички велики, нравствени и обществени задачи, чрез масонска пропаганда, чрез статии и книги. По този начин франкмасонството проповядва началата на един всемирен морал, приемлив за всички народности и приложим при всички условия. То не ограничава никого при търсенето на истината и за да запази за всички пълна свобода на мисълта във всички направления на духа, то се въздържа да определи догми и да изисква от своите съмишленици едно определено вярване.

Франкмасонството не бива да се уподобява на някоя секта, нито да се смята привърженик на някаква школа. То стои над всички спорове, за да може да даде на приятелите на истината една почва за разбиране и за братско единение. Масонството освен това налага на всички свои съмишленици като граждани и масони да се подчиняват на законите на страната, в която живеят, и да бъдат готови на всички жертви, които последната би им поискала. Всеки масон е човек напълно свободен, зависещ само от съвестта си. Като се стремят във всичко към съгласие, франкмасоните избягват помежду си онова, което разделя духовете, и вършат само туй, което свързва сърцата. Те проявяват най-широка търпимост по отношение на мненията както в областта на философията и религията, тъй и по политически и обществени въпроси. Те смятат трудолюбието задължително и като повелителен човешки закон и следователно си забраняват своеволно безделие. Франкмасоните се групират помежду си, за да образуват сдружавания, които носят името ложи“[14].

Това представлявало синтезирано дадена идеална представа на масоните за човека, плод на буржоазните революции, който непрекъснато трябвало да води обществото към постепенен напредък. При това представата за идеално общество не излизала вън от рамките на буржоазното общество, само че очистено от бурните борби, обществените и политическите сътресения; величаела се свободата на човешката съвест; декларирала се лоялност към законите на страната, в която живеели масоните; декларирала се неутралността на масонското братство към борбите в страната.

Тези начала не се давали, за да се изучават от членовете на ложата, а да послужат като ориентир и критерий при самоусъвършенствуването на всеки от тях.

Ложа „Заря“ положила старание за пропагандиране на началата не само между членовете си, но и сред обществото. През 1915 г. те били публикувани в авторитетното списание „Българска сбирка“ от Н. Шиваров[15]. Две години по-късно Ев. Спространов в нарочна брошура пространно ги коментирал[16].

Малката масонска група замислила да развие и открита дейност сред обществото. По подобие на създадените още в края на XVIII в. възпитателни институти на масоните в Англия в навечерието на Първата световна война българските свободни зидари се заели да основат свой институт, чрез който да разгърнат по-широка дейност. Инициатор станал членуващият в английска масонска ложа Д. Ив. Ведър. Той съставил проект за устав и на 19 февруари 1914 г. организирал първото събрание на свои съмишленици. Идеята на Д. Ведър била подкрепена от първомайстора на ложа „Заря“ Хр. Стойчев, Ст. Джубелиев, К. Станишев, Т. Карайовов, П. Мидилев, Ст. Тодоров, Д. Мустаков[17], т. е. от всички тогавашни активни масони и на първо място от ръководството на ложата. След продължителни обсъждания уставът бил приет от учредителите чак на 28 април 1915 г. На 18 август с. г. той бил утвърден от Министерството на народното просвещение[18]. Така бил основан възпитателният институт „Заря“, който си поставил за задача да съдействува за осъществяване целите на масонството вън от масонската ложа: проповядване на нравствените норми на свободното зидарство, за да се създадели „честни, родолюбиви, благовъзпитани, справедливи, търпеливи“ и пр. български граждани[19].

Първият управителен съвет на ВИ „Заря“ бил избран на 19 май 1915 г. в състав: председател — проф. Ал. Теодоров-Балан, подпредседатели — Мл. Панчев и Д. Ив. Ведър, секретар — д-р Ст. Джубелиев, касиер — върналият се от САЩ Дончо Атанасов, библиотекар — Ев. Спространов, домакин — Б. Койчев, съветници — Ал. Протогеров, Н. Абаджиев, Н. Мустаков[20]. Няколко от членовете на това ръководство влизали и в ръководството на ложа „Заря“. Това означавало, че ВИ „Заря“ представлявал само легална проява на ложа „Заря“.

Освен централата в столицата масоните възнамерявали да основат клонове на института и в провинцията. Влизането на България във войната на страната на Централните сили попречило ВИ „Заря“ да развие каквато и да било дейност. Първите признаци на своето съществуване той проявил едва след края на Първата световна война във връзка с необходимостта от „омиротворяване“ на страната след Войнишкото въстание[21].

Успоредно с проникването на франкмасонството в България намерило почва и бенеберитството, т. е. еврейското масонство. Принципите, върху които то се изграждало, неговите организационни форми много наподобявали тези на свободното зидарство. При това едни от главните дейци на бенеберитските ложи били дейци и на франкмасонските ложи. Затова, без да изследваме историята на бенеберитските ложи в България, ще отбележим някои моменти от тяхната организация и развитие.

Първата бенеберитска ложа била основана през 1897 г. в Пловдив под № 476 и с название „Мицпа“. Но повече ложи били основани в началото на XX в. В Сливен през 1902 г. била основана ложа № 553, наречена „Геула“, във Варна през 1907 г. — ложа „Езра“ № 633, през 1911 г. в София била основана ложа „Кармел“ с № 674, през 1912 г. в Русе — ложа „Зигмунд Бергел“ с № 699, в Ямбол през 1914 г. била основана ложа № 751, която нарекли „Тешуа“[22].

Ето как била основана ложа „Кармел“ в столицата. Инициатор бил главният равин на евреите в България д-р М. Еренпрайс, подкрепен от група видни живеещи в София евреи. Съставеният от Х. Басан, З. Д. Алкалай и Леон Бони устав бил приет от извънредно общо събрание на ложата на 1 декември 1914 г. На 28 април 1915 г. той бил утвърден от меродавните държавни власти.

Според устава целта на ложа „Кармел“ била: „да издига и развива духовните и морални способности на израилтяните, свои членове; да вдъхва на членовете си най-възвишените принципи на хуманност, почтеност и патриотизъм към българското отечество; да насърчава и спомага науката и изкуствата; да помага и съдействува на нуждаещите се бедни евреи; да посещава бедни евреи и се грижи за тях; да се грижи за еврейските вдовици и сирачета“[23]. Тези цели характеризирали бенеберитската ложа като културно-благотворителна организация. Формално тя си забранила да се занимава с други въпроси. „Забранява се на сдружението да се занимава с въпроси от чисто политически и религиозно-догматичен характер“[24] — се казвало в нейния устав.

Член на ложа „Кармел“ могъл да бъде всеки евреин над 25 години с „добро здравословно състояние, с неопетнено поведение и нрави и в положение да се самоиздържа честно, да се ползува с добро име и да е в състояние да оценява значението на благотворителната цел на дружеството „Бенеберит“ и да работи за преуспяването му“; да живее в София или други селища на България, където няма бенеберитска ложа. Кандидатите за членове на бенеберитската ложа се приемали от общото събрание след обстойно проучване. Процедурата по приемането на нови членове в основни линии напомня тази на свободнозидарските ложи[25]. Членовете на бенеберитските ложи били задължени да присъствуват редовно на всички събрания, да участвуват внимателно във всички разисквания „и да приемат всеки мандат, който им се възлага"[26]. Те били задължени „да живеят помежду си в най-пълна хармония и братство: да се подпомагат взаимно и бъдат във всички свои отношения до най-висша степен лоялни"[27]. При встъпването си в ложата всеки новоприет подписвал специално обещание, което гласяло: „да бъдете верни на ордена, да се подчинявате на нашата конституция, на нашите закони и на нашия устав. Този ангажимент не ще попречи на вашите задължения като човек и гражданин"[28]. За поддържане на здрава дисциплина в редовете на ложата били въведени сложни и строги наказания, включително и парични глоби[29].

Начело на ложа „Кармел", както впрочем на всяка друга бенеберитска ложа в България, стояло бюро: председател, подпредседател, касиер-счетоводител, ковчежник, квестор-ментор и въводител (оратор). Мандатът на всички бил едногодишен и съвпадал с календарната година[30].

Висш орган на ложата било общото събрание. То приемало новите членове, избирало ръководствата, налагало дисциплинарните наказания и пр.[31]. Членовете на ложата били задължени да посещават събранията ѝ винаги добре облечени, предимно в черно облекло. Средствата за материалната издръжка на дейността на ложата се събирали чрез встъпителни и членски вноски, дарения, наследства и завещания, глоби, разни такси и т. н.[32].

В първото ръководство на ложата били избрани: председател — Хаим Басан, подпредседател — Захари Алкалай, ментор — Леон Бони, касиер — Н. Лиячев, касиер-счетоводител — Давид Калев, секретар — Леон Асео[33]. През следващите години в ръководството били избирани и други лица. През януари 1915 г. председател станал Захари Алкалай[34], който дълго време играл една от най-важните роли в живота на бенеберитските ложи в България.

Бенеберитските ложи на територията на България през този период влизали в състава на областната велика ложа (дистрикт № XI) със седалище в Цариград, където членували и ложи от Солун, Одрин, Белград, Кайро, Бейрут и пр. Между отделните бенеберитски ложи в България липсвали организационни връзки — всяка действувала в селището, където се намирала, и се ръководела от директивите на цариградския бенеберитски център.

Някои членове на „Кармел" участвували в свободнозидарската ложа в София. Между ложата на франкмасоните и бенеберитските ложи не съществували никакви организационни връзки. Но помежду тях нямало и конфликти.

Така в началото и средата на второто десетилетие на нашия век масонството в България завоювало по-здрави позиции, като се загнездило в столицата. Създадена била сравнително стройна и дейна масонска организация, обединяваща няколко десетки интелигенти от висок и среден ранг, старши офицери с важни позиции в армията, дипломати, висши държавни чиновници. Но тази организация не била самостоятелна, а се развивала като съставна част на Великата ложа на Франция. Поради войната обаче практическите връзки с нея станали символични. В делничния си живот ложа „Заря" фактически се развивала самостоятелно. Тя успяла да създаде малцина свои привърженици и в няколко провинциални градове, включително в Македония. Направен бил опит за формиране на организация за открита дейност сред обществото. Макар че не могла да се развие съгласно предначертанията на инициаторите си, през следващите години тя послужила като важен елемент в организационната система на масонството в България.

През този период било оформено масонско ядро, което дълги години по-нататък играло важна роля в живота на българското масонство. Изпробвали се масонските форми на организация и дейност съгласно статутите на Великата ложа на Франция. Открито започнало да се пропагандира масонството.

Ролята на ложа „Заря" в живота не само на страната, но и на столицата била нищожна. Въпреки това на нея гледали с добро око както правителството, така и дворецът. Това давало кураж на дейците на тази малка буржоазна формация, която за разлика от останалите буржоазни организации и през годините на войната продължавала да води макар и не толкова интензивен организационен живот.

Ложа „Заря" послужила като основа за създаването на национална масонска организация в България.

3. СЪЗДАВАНЕ НА ФРАНКМАСОНСКА ВЕЛИКА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ

През 1917 г. станали събития, които разтърсили из основи не само воюващите държави, но и целия свят. В Русия било свалено по революционен път самодържавието, а след това с Великата октомврийска социалистическа революция била установена съветска власт. Воюващите държави, включително и България, били обхванати от бурен революционен кипеж[1]. Надеждите, че България заедно със своите съюзници ще спечели войната, започнали да рухват дори в лагера на управляващата буржоазия.

Макар и бавно, през годините на Първата световна война малкото масонско братство в България продължавало да расте. Към 1917 г. то брояло вече 100 души.

Разрастването на ложа „Заря“, стремежът на част от нейните членове, а вероятно и на двореца и правителството да се освободи тя от пълната си зависимост от Великата ложа на Франция поради това, че България воювала с Франция, накарали ръководителите на единствената масонска ложа в България да използуват възможностите за прерастването ѝ в национална масонска централа. Впрочем българските масони си поставили такава цел още при основаването на ложа „Заря“[2]. Но сега нещата трябвало да се ускорят, защото една масонска централа би позволила самостоятелни връзки с чуждестранни масонски велики ложи и велики изтоци от двете воюващи групировки, както и с неутрални страни. Навярно от значение били и други причини, като например стремежа на някои близки до двореца масони да използуват едно с по-висок статут масонско братство за лична изгода или пък въздействието на масонските централи в съюзническите държави, като Германия и Австро-Унгария.

Ръководството на ложа „Заря“ формулирало по следния начин мотивите за създаване на независима велика ложа на България: „извършената масонска работа от почитаемата ложа („Заря“ — В.Г.); че с развилите се събития от започването на всесветската война и особено от намесването в нея на България п. л. „Заря“ остана съвсем откъсната от майката ложа; че с това откъсване се пречи на правилното и успешно развитие на масонството в страната и отнема възможността българското масонство да допринесе каквото би могло за мира и прогреса на човечеството“[3].

От тази формулировка се вижда, че ложа „Заря“ възнамерявала да използува един по-висш и по-самостоятелен свой статут не само за собственото развитие на масонството, а и за други цели, свързани с „мира и прогреса на човечеството“. А това имало пряко отношение към целите, които към края на 1917 г. управляващите кръгове в България преследвали с участието във войната.

Съгласно постановленията на устава и общите наредби на Великата ложа на Франция, по които се ръководела ложа „Заря“, тъй като била нейна съставна ложа, тя трябвало да поиска разрешение от своята ложа майка, за да се провъзгласи като независима и велика ложа. След като получела нейното съгласие, тя трябвало да ѝ върне цялата организационна документация (устави, общи наредби, обредници и др.) и чак след това да предприеме стъпки към своето по-нататъшно развитие.

Но тогава България се намирала във война с Франция. При това начело на Великата ложа на Франция стоял генерал П. Пение, голям сърбофил[4]. При това положение трябвало да

се проявят изобретателност и съобразителност в търсенето на възможности за преодоляване на всякакви спънки. За целта било потърсено посредничеството на създаденото през 1902 г. Международно бюро за масонски връзки, чието седалище се намирало в Швейцария. Негов председател бил великият майстор на Великата ложа на Швейцария „Алпина“ Картие ла Тант. Понеже трябвало да се посредничи с Великата ложа на Франция, използувани били членове на „Заря“, членували във френски масонски ложи под нейно послушенство.

Една комисия била натоварена да уреди „домашните и финансови въпроси чрез Великата ложа на Швейцария „Алпина“ и ходатайствува съгласието на майката ложа: ложа „Заря“ да се развие и обяви в независима самостоятелна зидарска сила“. Председателят на тази комисия д-р Ст. Джубелиев в началото 1917 г. написал писмо до Картие ла Тант, с което го уведомил за решението на ложа „Заря“ да стане независима, като се превърне във велика ложа[5]. Картие ла Тант изпратил това писмо до Великата ложа на Франция. Последната одобрила искането на ложа „Заря“ и на 9 юни 1917 г. официално я уведомила чрез посредника Картие ла Тант[6].

Друга комисия начело пак със Ст. Джубелиев съставила проекти на временния устав на евентуалната велика ложа и на изискваната в такива случаи декларация на зидарските (масонски) принципи, като заедно с това временно разделила членовете на ложа „Заря“ на две ложи. При разделянето се гледало във всяка от проектираните две нови ложи да има поравно число масони от трите степени[7].

Съставен бил подробен план за дейността около основаването на масонска централа, който се изпълнявал с ускорени темпове. От началото на ноември 1917 г. всеки вторник и петък се провеждали редовни заседания на ложа „Заря“ за обсъждане на въпроси, свързани с провъзгласяването на централата[8].

В събрание на ложа „Заря“ на 20 ноември 1917 г. било решено тя „да изрои две нови ложи“, приели се проектите за временен устав и декларация на принципите на бъдещата велика ложа. Тогава бил избран и временен върховен управителен съвет[9]. Този състав бил съобщен на 23 ноември 1917 г. на общо събрание на масоните, на което били избрани ръководствата на двете бъдещи съставни ложи. На празника на победите — 27 ноември с. г., тържествено било провъзгласено основаването в пределите на България на Велика символна ложа на България със седалище София и били дадени имена на двете влизащи в нея ложи: № 1 била назована „Зора“, а № 2 — „Светлина“, като бил съобщен и членският им състав[10].

Приетият от учредителното събрание кратък временен устав на Великата ложа на България (ВЛБ) представлявал извлечение от устава на Великата ложа на Франция. Според него тя обемала в себе си всички ложи и огнища в България и масони от първа до трета степен, т. е. със степени „ученик", „другар" и майстор". Тя не признавала друга масонска власт на територията на страната[11].

Начело на ВЛБ заставало временно управление с название върховен управителен съвет от 9 души: велик майстор, първи и втори велики заместници, първи и втори велики надзиратели, велик блюстител, велик секретар, велик касиер, велик архивар-експерт. В съвета можели да бъдат избирани само масони с майсторски степени, и то с тайно гласуване от всички членове на ВЛБ[12]. Мандатът на временния управителен съвет бил „до шест месеца след демобилизацията на българската армия". През тези шест месеца той трябвало да свика конгрес на всички български масони за определяне на по-нататъшната съдба на свободното зидарство в България[13].

На временния управителен съвет било възложено още: да се грижи за признаването на ВЛБ от редовни масонски централи в целия свят, като им изпрати приетата декларация за принципите на ВЛБ; да се грижи за създаването на нови ложи в страната; да организира пропаганда на масонството; да изработи устав, общи наредби, требници и други организационни документи на ВЛБ и ги предостави за утвърждаване от масонския конгрес; да издава временни свидетелства на ученици и другари и дипломи на майстори; да назначава гаранти за приятелство при масонски централи, с които ВЛБ би влязла във връзка[14].

Във временния устав били определени правата и задълженията на членовете на временния управителен съвет[15].

Особено важен бил последният член на временния устав, който провъзгласил, че до пълното изработване на собствен устав, собствени общи правилници и други организационни документи ръководните институции на ВЛБ и нейните съставки трябвало да се подчиняват на постановленията на организационните документи на Великата ложа на Франция, „доколкото те допълват и не противоречат на този устав"[16]. Както ще се види по-нататък, в декларацията за принципите последното условие отпаднало.

Първият управителен съвет на ВЛБ бил в състав: велик майстор — генерал Ал. Протогеров, първи заместник велик майстор — д-р Ст. Джубелиев, втори заместник велик майстор — Тома Карайовов, велик първи надзирател — Д. Ив. Ведър, велик втори надзирател — д-р К. Станишев, велик блюстител — капитан инж. Илия Пенев, велик секретар — д-р Н. Семенов, велик касиер и попечител — И. Ковачев, велик архивар и проверител — проф. Александър Теодоров-Балан[17].

Така първото ръководство на ВЛБ се оказало в ръцете на бивши дейци на националноосвободителното движение на

българите от Македония. Между тях имало един френски и един английски масон. Това ръководство представлявало гаранция, че новосъздадената ВЛБ ще бъде в близки отношения с двореца и че ще се използуват масонските връзки за каузата на обединението на всички български земи. Великият майстор Ал. Протогеров като генерал станал след това директор на Дирекция за стопански грижи и обществена предвидливост, великият блюстител Ил. Пенев станал един от високопоставените служители в тази дирекция и т. н. — изобщо тази дирекция била напълнена със служители масони от антуража на нейния директор.

Учредителното събрание приело и декларация за принципите на ВЛБ. В основни линии тя повторила известния манифест на масонството с название „Всемирното франкмасонство и началата му" във варианта на Великата ложа на Франция, за който стана по-горе дума. В нея се декларирало, че Великата символическа ложа на България „признава основните принципи на всемирното масонство, по които се задължава строго да се ръководи", че смята масонството като сдружение „изключително човеколюбиво, философско и напредничаво, което има за цел да дири истината, да изучава всеобщия морал и да практикува сговора"; че приема масонския девиз „свобода, равенство, братство"; че ще работи „в славата на Великия архитект на Вселената".

ВЛБ декларирала също, че е съгласна с принципа да не се прави разлика между последователите ѝ „по отношение на народност, раса, вероизповедание, мнение, благосъстояние, чин и обществено положение", а ще иска от тях да бъдат искрени при търсенето на масонската истина. При търсенето на тази истина всеки масон щял да запази „пълна свобода на мисълта във всички направления на духа" и затова ще се „въздържа да определи догми или да иска от своите съмишленици едно определено вярване", защото масонството не било секта и защото то стояло „над всички спорове".

ВЛБ подчертала солидарно с всемирното масонство, че „то налага на своите съмишленици като граждани и масони да се подчиняват на законите на страната, в която живеят, и да бъдат готови на всички жертви, които последната би им поискала". Тя декларирала своето уважение към трудолюбието „като повелителен закон на човечеството" и че ще работи за възпитаване у своите членове да усвоят схващането, според което масонът винаги трябвало да помага на другите масони „даже с риск на живота си"[18].

С тази декларация новооснованата ВЛБ потвърдила, че е част от световния масонски орден и че е вярна на буквата и на духа на неговите основни принципи във варианта на Великата ложа на Франция, без да направи каквито и да било поправки и допълнения в тях.

Тържественото настаняване на ръководствата на ложите „Зора “и „Светлина“ станало на 7 януари 1918 г.[19]. Отсега нататък те заживели свой организационен живот.

Така семейството на световното масонство се увеличило с още един член — ВЛБ. В системата на обществените организации в страната се появил нов елемент, съставен от стотина представители на буржоазната гражданска и военна интелигенция, по-голямата част от която била тясно свързана с освободителните борби на българите в Македония и Одринско преди войните. Още сега ВЛБ разполагала с известни позиции в държавния апарат, особено във военната администрация, която по време на Първата световна война била най-важната. Каза се, че великият майстор станал директор на мощната Дирекция за стопански грижи и обществена предвидливост. Негови помощници и заместници били главно масони: полк. К. Николов, проф. Ал. Цанков, Я. Д. Стоенчев, Ил. Пенев и др. Там работели А. Кецкаров, Ас. Златаров, П. Тодоров и др. Полк. Ст. Нойков бил началник на оперативния отдел към щаба на действуващата армия; полк. П. Дървингов — началник-щаб и командир на планинската бригада; П. Мидилев, Ст. Тодоров, Д. Мустаков, Ал. Самарджиев и др. заемали командни постове в действуващата армия; Е. Спространов станал окръжен управител в Охрид. Масони имало в дипломатическия корпус. Д. Ризов бил пълномощен министър в Берлин, Н. Милев — управляващ легацията в Берн, Г. Радев — главен секретар на Министерството на външните работи, Т. Недков оглавявал специална дипломатическа мисия в швейцарската столица с пропагандни задачи и т. н. Засега все още слаби били позициите на ВЛБ в буржоазните политически партии и в другите буржоазни обществени организации. Стремежът обаче бил да се проникне или да се съдейства да бъдат създадени организации с общонационално значение, каквито представлявали разните общограждански комитети.

Скоро след своето избиране временният управителен съвет на ВЛБ съставил окръжно, съдържащо решенията на учредителното събрание от 27 ноември 1917 г. и декларацията за основните принципи, и изпратил 18 екземпляра от него на Картие ла Тант в Ню Шател (Швейцария). Той от своя страна го препратил на най-важните масонски централи във воюващите лагери: във Франция, Англия, Италия, Белгия и др. държави от Съглашението, както и на такива от неутралните държави. С него тези масонски централи се умолявали да признаят като редовна новообразуваната ВЛБ[20].

Освен това били направени устни постъпки пред някои масонски централи за признаването на ВЛБ. Ст. Джубелиев направил такива постъпки пред Великата ложа на Франция и Великия изток на Франция, а Ал. Самарджиев — пред масонските централи в Италия[21].

Отделно на 12 февруари 1918 г. ВЛБ изпратила своята декларация за принципите направо до масонските централи в Германия, Унгария и Турция. Д-р Ернст Йек от Берлин на 3 април с. г. на път за Цариград през София предал на великия секретар на ВЛБ две писма от стоящата начело на Съюза на германските велики зидарски сили — Великата пруска ложа в Берлин. С едното, от 20 март 1918 г., се уведомявало, че ВЛБ била призната от деветте масонски централи в Германия. С другото, от 22 март с. г., Пруската велика ложа поискала от ВЛБ да назначи при нея поръчител за приятелство[22]. Освен ложите в Германия само масонските централи в Турция, Унгария и Холандия признали ВЛБ като редовна[23]. С изключение на Великия изток на Холандия всички те се намирали в държави, с които България била съюзница във войната. До края на Първата световна война ВЛБ установила връзки единствено с масонски централи от страните на вървящия към катастрофален провал съюз на Централните сили.

Групата български масони одобрили влизането на България в Първата световна война, като преценили, че тя се води за изправяне антибългарските неправди на Букурещкия мирен договор от 1913 г. и за освобождаване и обединяване на всички български земи. Мнозинството от тях одобрили и влизането на страната в Съюза на централните сили.

В хода на войната обаче станало ясно, че съюзниците на България не мислели по този начин, а преследвали свои интереси и далеч не се съобразявали с преследваните от България цели. Затова българските масони или поне някои от тези, които произхождали от Македония, започнали да се отнасят критично към поведението на правителството на В. Радославов и на военните съюзници на България.

Към края на войната масонското братство започнало да обсъжда въпроса, какво трябва и какво може да направи против поведението на тези съюзници. В едно изложение на А. Кецкаров до ложа „Зора“ от първата половина на 1918 г. се казва: „По съдействието, което може да покаже б/ългарското/ м/асонство/ за отстранението на ония посегателства, които правят нашите съюзнички за националното ни обединение, за което обединение именно влязохме във Всесветската война, искам да кажа следното: От обяснението, което даде б/рат/ Т. (вероятно Д. Точков — В.Г.) тук (в ложата — В.Г.) преди две-три седмици по преговорите ни с турците и Германия, за да влезем в Съюза, и по общите впечатления от 2—3 години насам се вижда, че ние нямаме сериозни реални договори за националното ни обединение — влезли сме във войната без оглед на националното ни обединение — няма всъщност договор за повторното ни завземане на Караач, Димотика и пр., нямаме никакво споразумение за завладяването на Добруджа.

Това се вижда от появяването на въпроса — посегателствата и от нашите съюзници за националното ни обединение.

1) Като е тъй, интересът на Германия, а особено интересът на Турция е да претендира не само за Добруджа, не само за долината на Марица, не само за Гюмюрджинско, но и за Македония, даже и за възстановяването на „Тюна вилаети" (Дунавския виалет — В. Г.). 2) Да мислим иначе е абсурд; знаем Турция, знаем турците, знаем традициите и бита им, знаем турският фанатизъм какво мисли за гяурина. Ако не знаем, ако сме забравили, трябва без друго да допуснем, че не сме българи. 3) Не е много по-далеч и Германия в същите замисли. Съществените интереси на Германия са по един или друг начин да бъдат под нейна опека всичките държави и държавици от Немско море до Персийския залив. Този интерес още повече е наложителен за Германия от днес нататък, след като виждаме, че океанските простори по никакъв начин, даже при тържеството на германското оръжие, не ще бъдат тъй свободно достъпни от нея. 4) Като е тъй, скръбен е фактът, че нашето правителство не избързало със сериозни договори с Турция и Германия, когато преди три години ние бяхме живот или смърт на Турция. Без нас Цариград, даже и цяла Турция, в разстояние само на няколко седмици не ще съществуваше; без нас Германия щеше да бъде затворена като в менче, щеше да бъде застрашена от страшен глад. Срещу тази услуга нашият народ, народният глас беше националното ни обединение; това нещо правителството знаеше го. 5) Сега на въпроса. Какво може да направи б[ългарското] м[асонство]. Българското оръжие всичко спечели. Остава сегá-сегá, а не в удобния момент нашето правителство да търси модуси за националното обединение! — Късно"[24].

Тук нямаме за задача да правим разбор и критична преценка на цитираното по-горе изложение. Но от него се вижда, че авторът му, а той не е бил сам, изказал пълно неудовлетворение както от правителството на В. Радославов, така и от Германия и Турция като съюзници на България, понеже действията им в действителност не довели до освобождението и обединението на българските земи.

Същевременно авторът на изложението препоръчвал на българското масонско братство да действува за решаването на националния въпрос с масонски средства пред масонските централи от държавите на Съглашението и в Швейцария, дълбоко заблуждавайки се, че те биха били склонни да се застъпят за благоприятното разрешаване на въпроса за национално обединение на българите още до края на войната. За тази цел авторът препоръчвал следния план: „На бъл[гарското] м[асонство] се налага дълг да вземе най-сериозни мерки, да действува всъде за националното ни обединение. Да действува и пред съюзничките, и пред великите л[ожи] на Ф[ранция], А[нглия], Шв[ейцария] и прочее да наложат по-скоро мира. Да се издигне високо гласът на цялото масонство, за да дойде мир. Нека, бр[атя], да се заемем по-сериозно по този въпрос, да изоставим вътрешните ни работи за по-късно. Да молим правителството да направи всички жертви само и само да спасим целокупното ни отечество"[25].

Този план свидетелствува, че през първата половина на 1918 г. българското масонско братство започнало да обсъжда въпроси и мерки, които биха накарали правителството на В. Радославов да иска от съюзниците си и особено от Германия и Турция да отстъпят от империалистическите си намерения и склонят за национално обединение на българските земи; да обсъжда мерки за предприемане на действия направо пред правителствата на военните съюзници на България, пред масонските централи от държавите на двата воюващи лагера за сключване на мир, при който да бъде осигурено обединението на българските земи в пределите на българската държава.

Масонските централи от държавите на Съглашението не само твърдо застанали зад своите правителства, но развивали интензивна дейност в подкрепа на преследваните от тях цели. На 14—15 януари 1917 г. в Париж се провела конференция на масонските братства в тези държави, включително и на Сърбия. На 28, 29 и 30 юни с. г. пак в Париж се провел международен конгрес на масоните от съглашенските държави. На тези форуми покрай изказаната на правителствата подкрепа били взети решения относно съдбата на поляци, чехи и др. в смисъл подир войната да се обособят в самостоятелни държави, както и за създаване на международна организация, която да бди за изпълнение на евентуалните следвоенни договори, които, масонските централи в тези форуми не се съмнявали, Съглашението ще наложи на противниците си[26].

Като закъснял отговор на тези действия на масонските организации от съглашенските държави на 19—21 юли 1918 г. по инициатива на германските масонски централи в Берлин се провел конгрес на масоните от държавите, влизащи в Съюза на централните сили. Освен делегации на всички масонски централи от Германия в него участвували и такива от Турция, Унгария и България. ВЛБ била представена от ген. Ал. Протогеров, Н. Семенов и д-р Мл. Панчев.

Между германските масонски централи и ложата на Унгария и отчасти на България от началото на 1917 г. зреели противоречия по въпросите за отношението към масонските пътища, които да доведат до мир. Унгарските масони например смятали, че трябва да се потърси посредничеството на масонски централи от неутралните държави за влизане във връзка с масонските централи от съглашенските държави в името на общ език по въпросите на мира и войната. Ала германските ложи се обявили против това. Поради това конгресът се задоволил само с приемането на декларация с пожелания да се работи в духа на масонските принципи за морално и прочее усъвършенствуване на хората, да не се прави пропаганда като водената до Първата световна война, довела до противопоставяне на народите едни срещу други[27].

По два от най-важните въпроси, разгледани на конгреса, делегацията на българското масонско братство заела позиция, различна от тази на германските масони. По внесена от германците резолюция, според която масоните трябвало да организират политическа пропаганда срещу съглашенците, Ал. Протогеров настоял конгресът да се въздържи и това предложение било възприето от останалите участници в него. Освен това конгресът обсъдил въпроса за отправяне от негово име позив до войниците на фронта в отговор на подобен позив, приет от конгреса на масонските централи от съглашенските държави през 1917 г. По настояване пак на българската масонска делегация берлинският конгрес се отказал от подобен позив[28].

За запознаване с организацията на работата на чуждестранното масонство в началото на 1918 г. в Швейцария бил изпратен великият блюстител на ВЛБ Ил. Пенев. Там той посетил с помощта на Картие ла Тант съставни ложи на Великата ложа на Швейцария „Алпина“, набавил и организирал изпращането в България на някои масонски наръчници и други необходими за работата на ВЛБ книги. По време на тази си мисия емисарят на ВЛБ се разболял и на 3 март 1918 г. починал. Грижи за неговото лечение и за неговото погребение положили швейцарски масони заедно с пребиваващи в Швейцария български свободни зидари[29].

Пак с цел да се запознае на място с организацията на работата на масонските ложи Великата ложа на Швейцария „Алпина“ била посетена и от Ал. Протогеров. С такава цел той посетил ложи в Германия и Австро-Унгария.

Усилията за признаването на ВЛБ като редовна от световни масонски организации продължили с по-голям успех след края на войната. Но до налагането на Ньойския договор тя останала изолирана от силните и влиятелни масонски централи в света и главно в държавите, от които зависела съдбата на България.

При разделянето на ложа „Заря“ и образуването на ложите „Зора“ и „Светлина“ тя престанала да съществува. Новите ложи веднага избрали своите ръководства. Първото ръководство на ложа „Заря“ включило: П. Мидилев — първомайстор, негов заместник — Ил. Пенев, първи надзирател — д-р Д. Точков, втори надзирател — Тома Баялцалиев, блюстител — Ал. Теодоров-Балан, съкровищник — Ив. Стойчев. А първото ръководство на ложа „Светлина“ било съставено от Д. Мустаков — първомайстор, д-р К. Станишев — заместник-първомайстор, Н. Абаджиев — първи надзирател, Велико Граблашев — втори надзирател, Теню Проданов — блюстител, Евстати Петров — секретар, Ал. Кличиян — съкровищник.

Понеже П. Мидилев и Д. Мустаков били на фронта и не могли да поемат поверените им санове, те били заместени съответно от Д. Точков (първомайстор на „Зора“) и К. Станишев (първомайстор на „Светлина“)[30].

Характерна особеност при съставянето на ръководствата както на ВЛБ, така и на двете ѝ съставни ложи било това, че те били оглавени от действуващи офицери от българската армия. Друга особеност била, че в споменатите ръководни институции преобладавали приближени на великия майстор хора, свързани с националноосвободителните борби на българите в **Македония**.

Основаването на ВЛБ и на двете нейни съставни ложи не минало гладко. Част от масоните начело с първомайстора на ложа „Заря“ Хр. Стойчев не останали доволни нито от ръководството на ВЛБ, нито от начина, по който били обособени ложите „Зора“ и „Светлина“. Недоволството идело от това, че в ложите взели връх привържениците на съюза на България с Централните сили. Още повече се засилило това недоволство, когато делегация на ВЛБ участвувала в конгреса на масонските централи от държавите на Централния съюз в Берлин през лятото на 1918 г.

Тази група не ще да е била нито много малка, нито без влияние, особено когато било съвсем ясно, че победата във войната клоняла към силите на Съглашението. Недоволните от прогермански настроеното ръководство на ВЛБ бойкотирали занятията на ложите, открито изказвали своето отрицателно отношение към техните ръководства. Свидетелство за това представлява едно писмо на временния управителен съвет на ВЛБ от пролетта на 1918 г. В него се съдържат такива констатации: „В седалището на ВЛБ освен че не можем да имаме членовете, които са пряко заети в отбраната на българската земя и народ, но не можем и всякога да разчитаме на пълно присъствие на останалите членове“; или: „вий ще бъдете в състояние да оцените колко тежко падат върху духа и ревността на временния управителен съвет разните вести отвън за недоволства, дори за неприязни у далечни членове на нашия съюз спрямо управлението на ВЛБ“ и т. н[31].

Причините за противоречията и разприте в току-що създадената ВЛБ узнаваме от един по-късен документ — писмото на приятеля на великия майстор Ал. Протогеров, Е. Спространов, до водача на групата на недоволните масони франкофили д-р Хр. Стойчев. Последният обвинявал не само Протогеров, но и други масонски сановници. Специално Протогеров бил обвинен, „че напуснал фронта, за да запази личността си; че се домогвал до високи държавни длъжности и чинове, като си служил с масонството; че искал да откъсне нашата зидарска организация от ведомството на френската ложа-майка, за да я тури под онова на немската, и че е станал оръдие на двореца и се е стремял да вземе организацията в свои ръце, за да се тя ръководи и използува за дворцови цели", и пр.[32]

Горният документ дава основание да подчертаем две положения: че масонската централа в България била създадена със знанието и съдействието на двореца и че било направено необходимото тя да бъде оглавена от такова ръководство, което да съдействува при провежданата от него политика; второ — че било направено всичко възможно, за да се заличи трасираният от ложа „Заря" път на влиянието на френското масонство, значи и на Франция в България, и да се свърже масонството в България с това от съюзните ѝ държави, с германския масонски клон. Тези действия имали не само и не толкова тактически, но преди всичко стратегически характер. Войната се водела не само по бойните полета, не само в дипломатическите канцеларии и министерските кабинети, не само в канторите на големите банки и монополи, но и на масонския фронт и с масонски средства. В нея, както се вижда, било включено и младото българско масонско братство.

Временният управителен съвет на ВЛБ се стараел да се оправдава пред недоволните от него масони, че действува в рамките и в името на устава и общите наредби на Великата ложа на Франция, призовавал към лоялност, единомислие и сговор, към подкрепа и сътрудничество, да дойдат всички членове на ВЛБ „ако не до едно мнение, то поне до едно разбиране и сговор"[33].

Поради раздвоението в обществените позиции на членовете на ВЛБ, както и поради военните условия нито тя, нито съставните ѝ ложи могли до края на войната да водят що-годе редовен организационен живот. Докато Ал. Протогеров бил велик майстор през 1918 г., ВЛБ успяла да привлече в своите редове само още двама души[34]. През същата година тя брояла 120 членове.

Военното лято на 1918 г. се оказало катастрофално както за Съюза на централните сили, така и за България. Независимо от смяната на правителството на либералната коалиция начело с В. Радославов с такова на съглашенофилската буржоазна опозиция — правителството на Ал. Малинов — Ст. Костурков от 21 юни 1918 г. — стремглавият ход на българската политика по нанадолнището към катастрофа не бил спрян. Срещу недалновидната с оглед националните български интереси политика на цар Фердинанд и подкрепящата го буржоазия се надигнала дотогавашната им опора — армията. Войнишкото въстание от септември 1918 г. сложило край на участието на България във войната. На 29 септември в Солун било сключено примирие със съглашенското командуване. България капитулирала безусловно. Цар Фердинанд бил принуден да абдикира в полза на първородния си син Борис. Страната била окупирана от съглашенски войски. Властта минала в ръцете на съглашенофилските буржоазни партии, които се съюзили с БЗНС и БРСДП (о), за да бъде избягната евентуална социалистическа революция.

При тези условия прогерманският временен управителен съвет на ВЛБ нямал повече перспектива. Още повече, че великият майстор Ал. Протогеров бил главна фигура при смазването на Войнишкото въстание, пред чиито ръководители Ал. Стамболийски, Р. Даскалов и др., както изобщо пред тяхната партия БЗНС, се очертавала перспективата да играят първостепенна роля в управлението на държавата. Начело на масонското братство трябвало да застанат лица, които не били компрометирани пред Великата ложа на Франция и изобщо пред Съглашението. На 13 декември 1918 г. пред събрание само на една четвърт от състава на ВЛБ нейното ръководство подало оставка, въпреки че преобладаващото мнозинство от това събрание се изказало против нея. На това първо след войната събрание на ВЛБ, което играло ролята на извънреден събор, се сблъскали двете групи в масонското братство. Профренската група предложила за велик майстор Ст. Джубелиев, но привържениците на Ал. Протогеров, които преобладавали в събранието, го провалили и избрали за такъв П. Мидилев „с голямо мнозинство"[35].

П. Мидилев в навечерието на Балканската война участвувал в ложа „Солунска звезда" в Солун, бил военен, а също и един от десетте основатели на ложа „Заря" под послушенството на Великата ложа на Франция. Поради тези му качества по преценка на тогавашните фактори във ВЛБ той бил подходяща фигура да оглави масонското братство. Но, изглежда, роля за това изиграли и други съображения. Тях един от участниците в събранието е записал така: „За велик майстор се избра П. Мидилев с голямо болшинство. Човек искрен, предан на делото, скромен и никога не е предявявал амбиции"[36]. Значи новият велик майстор се ползувал с пълното доверие на групата на Ал. Протогеров и нямало опасност да ѝ пречи занапред тя да продължава да играе ръководна роля във ВЛБ.

Ст. Джубелиев бил избран във временния управителен съвет, но се отказал и в знак на протест напуснал събранието[37]. В новоизбрания управителен съвет освен Мидилев влезли още Ал. Теодоров-Балан, Георги Ангелов, К. Станишев, Димитър Михайлов, Д. Ведър, Ст. Тодоров и Т. Проданов[38]. Всъщност от управителния съвет отпаднали Ал. Протогеров, Т. Карайовов, Н. Семенов, И. Ковачев — все отявлени през годините на войната привърженици на прогерманско-австроунгарската ориентация на България. Но и в новия състав на ръководството на ВЛБ останали такива като тях. Подновеното ръководство на ВЛБ трябвало да се съобразява с новосъзданото положение, когато Франция станала главен фактор при решаване съдбата на България.

През 1918 г. били положени основите на масонския печат в България. През април с. г. бил издаден един-единствен брой на бюлетина „Зидарски вести“, в който било оповестено учредяването на ВЛБ, признаването ѝ от някои чуждестранни масонски централи, давали се сведения за някои пионери на масонството в България и пр. Докъм 1920 г. било продължено издаването на започнатия от ложа „Заря“ служебен бюлетин, но вече като такъв на ВЛБ.

През войната ВЛБ направила и първия си опит да създаде обществена организация за пряко въздействие върху обществения живот в страната. На 10 февруари 1918 г. в София бил образуван от нейни дейци Институт за защита на българските интереси. Начело на неговото ръководство застанал директорът на Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост и велик майстор на ВЛБ Ал. Протогеров. В ръководния екип влезли все хора от централното управление на ведомството на Протогеров, които същевременно били и членове на ВЛБ или много близки до тях. Подпредседатели станали Петър Петрович — едър търговец и банкер, виден член на Народната партия, Г. Тодоров; секретар станал проф. Ал. Цанков, а съветници — Я. Моллов, Я. Д. Стоенчев — адвокат и член на ръководството на Демократическата партия, подполк. К. Николов — началник-щаб на ДСГОП, Ас. Иванов — директор на Българска търговска банка — крепостта на Народната партия, Крум Мутафов — директор на Българска банка — крепостта на Демократическата партия, кап. Тодор Радев, Д. Коцев и Г. Пенчев. По-голямата част от тези лица в момента били масони, а други влезли впоследствие в редовете на тяхното братство[39].

Институтът си поставил за задача да защитава икономическите интереси и стопанската независимост на страната, „да уяснява българската мисъл по крупните обществени, национални и стопански въпроси за постигане единство и общност в разбиране на тия въпроси“; да се бори с корупцията и „всичките ѝ проявления в обществения живот на България“[40].

Тези свои задачи Институтът за защита на българските интереси смятал да изпълнява чрез издаването на вестник и други печатни материали, чрез беседи, лекции, речи „по всички обществени, национални и стопански въпроси“, изнасяни от негови членове или осигурени техни съмишленици, и „чрез въздействието, което всеки негов член трябва да упражнява в своята среда — политическа и обществена“[41]. Предвиждало се създаването на клуб на института, организиране на клонове в провинцията[42].

Тази формация била замислена като средство на ВЛБ за изработване и налагане на обща стратегия за цялата буржоазия в годините на революционен кипеж в края на Първата световна война.

Идеологията на Института за защита на българските интереси била разработена от Ал. Цанков и се свеждала до отричане на много от елементите на традиционния буржоазен стопански либерализъм и искане на сериозна намеса на държавата в стопанските дела на буржоазията, а също и на останалите класи и социални групи; преустройство на буржоазното общество, като бъдат приложени някои реформи, които биха отклонили работническата класа и изобщо трудещите се социални групи от революционния път[43].

Поради поврата на хода на събитията в света и в България след Първата световна война тази инициатива на ВЛБ замряла. Но придобитият от ВЛБ по създаването на Института за защита на българските интереси опит бил използуван успешно в следващите години.

По стечение на обстоятелствата ВЛБ била тясно свързана с политиката на правителството на В. Радославов и на двореца за обединение на българските земи с военни средства. Макар и малобройни, нейни членове участвували, а други вземали определено отношение към обществените въпроси било като безпартийни, било като членове на съществуващите в страната буржоазни партии. Най-активните и отговорни членове на ВЛБ работели в една от най-важните през войната държавни институции — ДСГОП. Като началници на ударните части Ал. Протогеров, К. Николов и др. ръководели потушаването на Войнишкото въстание през септември 1918 г. След това масоните приобщили своите усилия към онези сили в страната, които се стремели да не бъде допуснато избухването на революция.

Като директор на ДСГОП Ал. Протогеров редовно докладвал на събрания на зидарското братство в София за положението в страната. Това правели и други масони, заемащи важни държавни служби.

Още на 11 октомври 1918 г. делегация на масонското братство посетила министър-председателя Ал. Малинов, за да му предложи масонско съдействие за защита на страната. Малинов отклонил исканията за някакви действия в момента, но според масонски източник казал: „Макар да не съм член на вашето братство, но знам силата и връзките му. Ще го използуваме за отечествената кауза, но ще се почака още малко, докато се поразчисти политическата и бойната атмосфера“[44]. И след тази среща чрез главния секретар на Министерството на външните работи Георги Радев, който бил масон, на Малинов били предлагани услугите на масоните за защита на постигнатото през войната обединение на българските земи[45].

На 19 октомври 1918 г. Протогеров направил доклад пред събрание на своята ложа „Зора“ за двуседмичната си обиколка из страната[46]. На следния ден пак там той предложил цяла програма за „успокоение на духовете“ и за избягване революцията в България: да се дадат под съд кабинетът на В. Радославов, главното командуване и изменниците, след което да се потърси отговорност от участниците във Войнишкото въстание[47]. ВЛБ се обявила против даването на амнистия на участниците в това въстание. Един от активистите на ВЛБ записал в дневника си по повод застъпничеството на ложата да не бъдат амнистирани „бунтовниците“: „Стамболийски, Шаренков, Даскалов и тути кванти трябва да се обезглавят. Трябва да се унищожи тая партия“[48].

В търсенето на начини и средства за „успокояване“ на революционизиращия се след войната народ масоните обсъждали в ложите доклади, виждания, предложения по този въпрос. Ал. Теодоров-Балан, Мл. Панчев, Е. Спространов и др. предложили във ВЛБ планове за брошури с такова предназначение. На 20 октомври 1918 г. в масонското братство решили: „1. Да се иска от кабинета да гласува в камарата закон за бързо преследване и наказване на престъпниците и крадците, като се конфискуват и незаконно придобитите богатства. 2. Да се напише и изпрати позив до масонските организации в чужбина, като се молят да се застъпят за нашето право дело. 3. Да се основе като във Варна комитет за въдворяване спокойствие между населението в София.“ Този комитет бил наречен Комитет за сигурност. Решено било тези предложения да бъдат депозирани на правителството на Ал. Малинов, като се действува тайно[49].

Силно разтревожени от масовото негодувание и от революционното движение в България, съглашенските империалисти освен познатите ни брутални военни мерки, като я окупирали и обезоръжили, си послужили и с масонски средства. Съглашенски офицери масони от окупационните войски установили връзки с български масони, за да ги използуват за своята кауза. В заседание на масонското братство в София на 18 октомври 1918 г. Д. Фурнаджиев докладвал внушението на един английски генерал, че ако българският народ запази спокойствие и ред, ако не бъде допусната революция в България, това щяло да се има предвид при решаването на българския въпрос[50].

В един пункт само позициите на българските масони и тези на Съглашението напълно съвпадали: в България да не бъде допусната революция, както в Русия, и в това отношение те действували съвместно. Понеже българските масони не представлявали някаква особена сила, те не изиграли важна роля както за запазване поне довоенните граници на България, така и за отклоняване на готвеното й от съглашенците наказание. Развоят на събитията показал, че победителите имали свои интереси, които не желаели да пожертвуват заради шепата своя поклонници в България.

Междувременно ръководството на ВЛБ трябвало да изпълни възложените му с временния устав задачи: да организира пропагандирането на масонството, да създаде нови масонски ложи и най-важното — да подготви организационно-нормативната документация и свикването на учредителния конгрес.

За пропагандиране на масонството в ложите и вън от тях през 1919 г. било издадено съчинението на немския масонски писател К. Щарке „Франкмасонството като изкуство на живота“. В него на достъпен език се тълкували основните начала на масонството с оглед тяхната роля като метод за изучаване на обществените явления и за въздействие върху тях[51]. Като приложение към нея за трети път в продължение на пет години било публикувано краткото изложение на същността на масонството „Всемирното франкмасонство и началата му“[52]. Пропагандата на масонството се извършвала и по време на занятията в ложите.

Положени били усилия за привличане в масонските ложи нови членове. През 1919 г. в тях били записани нови 26 души. Общото число на масоните в България през тази година достигнало около 150 души. На 25 май 1919 г. в София била основана нова масонска ложа, на която дали номер трети и многозначителното за онези условия име „Сговор“. Неин първомайстор станал Й. Ковачев[53]. На 2 юни с. г. пак в столицата била основана редовна италианска масонска ложа „Деметра“ под послушенството на Великия изток на Италия и с първомайстор Франческо Гоци. В нея членували и българи. Техен представител в ръководството на ложата станал полк. Ал. Самарджиев, който бил избран за секретар[54]. Влиянието и организацията на масонството в България постепенно нараствали.

Все пак първоначалното въодушевление на българските свободни зидари от своето творение ВЛБ, големите надежди, които ѝ възлагали в края на 1917 и началото на 1918 г., били заменени с разочарование у някои нейни последователи. През март 1918 г. един масон писал на своя учител по масонство: „Големи ми бяха очакванията. Може би много идеализирах тая организация — а по-вярно е, че аз още школувам", и по-нататък се оплакал, че не срещнал в масонското братство онова, което очаквал[55]. Ето и с това се обяснява скептицизмът на българската буржоазна интелигенция към силещото се да става фактор между първостепенните обществени сили и център на буржоазните обществени групи масонско братство в края на Първата световна война и непосредствено подир нея.

След войната на свободното зидарство в България се наложило да завърши формирането на своята организация при коренна промяна на международното и вътрешното положение. Окупирана от съглашенски войски, между които главна роля играели френските, изнемощяла, кървяща и разтърсвана от бурни социални и политически борби, България смирено очаквала своята присъда от победителите със смътно предчувствие за най-лошото. До началото на есента на 1919 г. на Парижката мирна конференция победителите решавали и нейната по-нататъшна съдба. Някогашните мощни външни крепители на двореца и на провежданата от него политика Германия и Австро-Унгария също били повалени и последователно наказани от Съглашението. Край границата на България възникнала нова голяма държава — Сърбо-Хърватско-Словенското кралство с неограничени аспирации. Страната ни била стегната в обръча на въоръжени до зъби безмилостни съглашенски съюзници.

При тази съвършено нова обстановка възприетият при основаването на ВЛБ курс към сближение с германското масонство трябвало да претърпи корекция. Сега тя се обърнала с лице към романското или по-точно към френското масонство. За приспособяването си към новите условия ВЛБ използувала обстоятелството, че води началото си от ложа, която възникнала и просъществувала известно време в лоното на Великата ложа на Франция, че последната, макар и при необичайните условия на войната, станала нейна ложа-майка.

Разбира се, една такава преориентация на ВЛБ била от интерес за управляващите фактори във Франция, сред които били и масонските централи, включително Великата ложа на Франция. По този начин се създавали допълнително благоприятни условия за евентуално осигуряване на многопосочно френско влияние в България. Тук става дума за намерения, планове и съображения, а не за практическото им осъществяване, което, както е известно, не протекло съобразно надеждите на „миротворците" от Париж.

Всичко това улеснило „преоценката на ценностите" от ВЛБ

коригирането на нейния масонски курс да се извърши без големи и драматични сътресения. Тази операция била извършена от първия велик събор на ВЛБ, проведен на 22 и 23 юни 1919 г. в София.

Най-голямото дело на този събор било приемането на устава и на общите наредби на ВЛБ — основните конституционни документи на всяко братство. В реда на нещата било това да стори и българската франкмасонска централа. Особеното и същественото в случая било, че тя се отказала напълно от временния си устав и изобщо от изработването на оригинални свои организационно-нормативни документи, а възприела изцяло тези на Великата ложа на Франция. Приетите от събора устав и общи наредби представлявали побългарен превод от Конституцията и общите наредби на последната, извършени от проф. Александър Теодоров-Балан. Уставът бил приет в окончателна форма, а общите наредби били приети с уговорката, че ще бъдат временни с едногодишен изпитателен срок, след което щели да бъдат допълнени[56].

Първият велик събор утвърдил и декларацията за принципите, също заимствувани от Великата ложа на Франция от по-рано.

Съборът избрал и редовно ръководство на ВЛБ. Привържениците на двете течения във ВЛБ се сблъскали и на този масонски форум. На него Хр. Стойчев се домогвал до налагането на велик майстор, а Ст. Джубелиев — за велик секретар[57]. Но и този път без особени затруднения се наложили активните масони от групата на Ал. Протогеров. За велик майстор бил преизбран П. Мидилев, за негови заместници — Д. Точков и Н. Абаджиев, велик блюстител станал Т. Проданов, велик секретар — полк. Ал. Самарджиев (тясно свързан с италианското масонство), велик ковчежник — полк. К. Николов. В ръководството влезли още инж. Н. Шиваров, протестантският пастор и председател на евангелистката църква в България Д. Фурнаджиев, подпредседателят на македонските братства Димитър Михайлов и секретарят на Министерския съвет Ст. Стоилов[58].

От този състав на първия редовен съюзен съвет на ВЛБ се вижда, че централна роля в него продължили да играят масоните старши офицери от действуващата армия и от запаса и лица, свързани с националноосвободителните борби и борбите за национално обединение на българския народ. Показателно било и това, че при комплектуването му се изхождало от съображението да има масони, гледани с добро око от главните велики сили на Съглашението. С такава цел освен посветения в масонство във френска ложа полк. П. Мидилев били поставени например А. Самарджиев, който, както се каза, бил секретар на итало-българската ложа „Деметра", Д. Фурнаджиев, който пък трябвало да осигури симпатиите на английските масони и на тези от САЩ.

С приемането на устава и на Общите наредби и с избирането на редовно ръководство на ВЛБ завършил процесът на нейното формиране. Повече от две години след това ВЛБ просъществувала и работела фактически нелегално. Едва на 28 септември 1921 г. съюзният съвет представил в Министерството на народното просвещение нейния устав за утвърждаване. На 2 октомври с. г. той бил официално утвърден[30]. Оттогава в продължение на около две десетилетия ВЛБ не била обезпокоена от нито едно българско правителство.

Така в продължение на шест години бил извървян пътят към създаването на франкмасонска централа в България. Засега тя разполагала само с три ложи в столицата и наброявала само една стотица и половина членове главно буржоазни интелигенти, свързани в по-голямата си част с усилията за национално обединение, висши офицери и висши административни чиновници, някои представители на едрия търговски и банков капитал, някои ръководни дейци на буржоазни партии, представители на протестантската църква. Във ВЛБ имало и представители на сходни с нея организации, като еврейските бенеберитски ложи, Теософското общество в България и др. Ръководна роля в нея играели представители на офицерството, на легалните и нелегалните организации на македонските българи.

Непосредствено след войната ВЛБ била включена в орбитата на влияние на френското масонство. Подобно на него и тя възприела амбицията да се утвърди като общобуржоазен фактор в системата на буржоазните обществени организации в България.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ПЪРВА

1. Проникване на масонството в българските земи и първи опити за създаване на масонски организации

[1] Сп. Зидарски преглед (З П р), 1925, кн. 6, *Ст. Чилингиров* Начало на българското свободно зидарство, с. 184—189.

[2] *L. Hass,* Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku, с. 316.

[3] Пак там, с. 379.

[4] З П р, 1925, кн. 7—8, *Д. Ведър,* Иван Н. Ведър, с. 222; Българска сбирка, 1915, кн. 5, Н. Шиваров, За Ивана Николов Ведър (Първи български франкмасон), с. 268.

[5] БИА, ф. 550, а.е. 1, Замечания Петра А. Попова, л. 114.

[6] Пак там, л. 104—106, 112, 118, 184, 280—285.

[7] *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 268; *Ст. Н. Коледаров,* Франкмасонството (Свободното зидарство), С., 1921, с. 23; З П р, 1924, кн. 1, с. 31.

[8] *Н. Райнов,* Графиката на Н. Павлович. — В: Годишник на Народната библиотека в Пловдив 1922 г., С., 1924, с. 115.

[9] БИА. II В 2283, л. 172.

[10] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а.е. 87, л. 5

[11] Пак там, л. 4.

[12] Пак там, л. 9—10.

[13] Пак там, л. 6.

[14] Пак там, л. 7.

[15] Пак там, а. е. 88, л. 1, 21.

[16] Пак там, л. 9—10, 24 и др.

[17] Пак там, л. 7—24.

[18] Пак там, а. е. 36, л. 5.

[19] Пак там, л. 6, 7; М и р, бр. 1164 от 27. VIII. 1902.

[20] З П р, 1931, кн. 1, *Т* , д-р Константин Стоилов — свободен зидар, с. 8—47.

[21] *L. Hass,* цит. съч., с. 468.

[22] Зидарски вести на Великата ложа на България, 1918, № 1, с. 3; *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 268—270; *Д. Ив. Ведър,* Свободното зидарство (франкмасонството), С., 1938, с. 17—18 и др.

[23] *Д. Ведър,* цит. съч., с. 18.

[24] *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 271; *Д. Ведър,* цит. съч., с. 18.

[25] Пак там.

[26] *L. Hass,* цит. съч., с. 476—477.

[27] Зидарски вести, 1918, № 1, с. 3; *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 270; Десетгодишницата на ВЛБ, с. 4—5; *Ст. Н. Коледаров,* цит. съч., с. 23; *Д. Ведър,* цит. съч., с. 19.

[28] *L. Hass,* цит. съч., с. 477.

[29] Константин Величков, 18 декември 1932 г. Намирайки се на лечение в Гренобъл през 1907 г., К. Величков направил постъпки да бъде зачислен в тамошната масонска ложа, за да работи по-дейно като свободен зидар, но смъртта попречила на това му желание. Виж Константин Величков от горепосочената дата, *Н. Райнов,* Встъпително слово за К. Величков на тържественото паметно утро, уредено по почин на Държавната художествена академия в Народния театър на 18. XII. 1932 г.

[30] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 4—5; Ст. *Н. Коледаров,* цит. съч., с. 23.

[31] ЦДИА, ф. 820, оп. 2 (необработен).

[32] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 5.

[33] ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а.е. 122, л. 1, 4—6, 9, 10.

[34] Пак там, л. 2—3.

[35] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 5—6.

[36] НАБАН, ф. 109, оп. 1, а. е. 315, л. 1.

[37] ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).

[38] Пак там.

[39] *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 270; Десетгодишницата на ВЛБ, с. 6—7; З П р, 1924, кн. 10, с. 203; *Д. Ведър,* цит. съч., с. 20.

[40] *А. Ф. Писемский,* Полное собрание сочинений, т. 16—19, Масоны, С.-Петербург — Москва, 1896. Същият, Зидари, С., 1911, Преводът е направен от руското издание на романа от 1880 г.

[41] Български теософски преглед (Б Т П р), 1904, № 1, Активността на софийския клон на теософското общество от основаването му до днес, с. 31; също там, *Алетофил,* Теософията и теософското общество, с. 10. Френската секция на Теософското общество през 1904 г. имала 16 клона и няколко центра във Франция, 3 клона в Швейцария и 1 клон в България, Б Т П р, 1904, № 1, с. 30.

[42] Устав на софийския клон от французката секция на Теософското общество, приет от общото събрание на членовете на 7 януари 1903 г. чл. III. Също: Устав на софийския клон от франц. секция на Теос. общество, С., 5. I. 1906.

[43] Б Т П р, 1904, № 1, Алетофил, Теософията и теософското общество, с. 10.

[44] Устав на софийския клон от франц. секция на Теос. общество, чл. III—VIII.

[45] БТПр, 1905, № 1, *Лампос,* Произхождение и назначение на царете, с. 6—11; № 906, № 7, Активността на софийския клон на Теос. общество, с. 222—224; № 4 от 1906, *Лампос,* Възпитанието на престолонаследника, с. 97—108; № 2—10 от 1906—1907, *Лампос,* Абсолютният монархизъм — найдобрата форма на управление, и др.

[46] БТПр, 1906, № 7, Активността на софийския клон на теос. общество, с. 223.

[47] БТПр, 1906, № 5, *Лампос,* Възпитанието на престолонаследника, с. 138—139.

[48] Пак там, 1906, № 8, Събрание на 23 януари 1906 г., с. 255—256.

[49] Пак там, 1906, № 5, *Лампос,* Възпитанието на престолонаследника, с. 131; № 10, *Алетофил,* Към Ст. Михайловски, с. 289—290; № 9, *Алетофил,* Модерният социализъм и християнството, с. 280—282.

[50] Пак там, 1906, №1, *Алетофил,* Модерната социална безразсъдност — стачките, с. 1—6.

[51] Пак там, с. 4.

[52] Пак там, 1905, № 3, *Алетофил,* Причините за настоящото движение в Русия, с. 91—96; № 4 от 1907, *Алетофил,* Писмо № 24, с. 123—126.

[53] Пак там, 1907, № 4, Книжнина, с. 128.

[54] Теософия, 1921, № 6—7, *А. Безант,* Теософия, с. 182.

[55] БТПр, 1905, № 7, *Алетофил,* Преглед на изтеклата първа годишнина на Български теософски преглед, с. 318—319.

2. Ложа „Заря“ при великата ложа на Франция

[1] Свободен зидар, 1922, кн. 1, *Хр. Стойчев,* Из историята на Великата ложа на България, с. 14—16.

[2] Annuaire de la Grande loge de France, Paris, 1914, s. 111.

[3] Constitution et Réglaments généraux de la Fédération, Paris, 1910.

[4] *Хр. Стойчев,* цит. съч., с. 16.

[5] *Al. Lantoine,* Histoire de la franc-maçonnerie française (La Franc-maçonnerie chez elle), Paris, 1925, s. 367—415.

[6] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 885, л. 3, Ложа „Заря“ до братята в София, 28.VII.1914.

[7] Пак там.

[8] Пак там.

[9] *Хр. Стойчев,* цит. съч., с. 16.

[10] Великата ложа. Свободен зидар, 1922, кн. 1, с. 33.

[11] *Хр. Стойчев,* цит. съч., с. 16.

[12] Ложа „Заря“ до братята, 22.X.1914, Шифър и ключ на българските букви и цифри на трите символни степени.

[13] В първото проучване върху историята на масонството в България авторът на това изследване се е солидаризирал с писаното от Н. Шиваров, че „Всемирното франкмасонство и началата му“, който той публикувал, бил документ, намерен в архива на починалия през 1898 г. масон Ив. Н. Ведър (*Н. Шиваров,* цит. съч., с. 273—274; *В. Георгиев,* Из историята на масонството в България, с. 44—45). По нататъшните проучвания обаче установиха, че текстът на този документ е аналогичен с текста на същия документ във: Конституция на Великата ложа на Франция, издадена през 1910 г. в Париж, с. 27—30. Без изменения този документ е публикуван от Ев. Спространов през 1917 г. в издадената от него под псевдоним *К. Угринов* книга „Франкмасонството и началата му“.С превод на български език от този документ бил снабден всеки член на ложа „Заря“ още през 1914 г. (НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 21, л. 1, Всемирното франкмасонство и началата му).Без промени текстът на този документ бил поместен като приложение към книгата на немския масонски писател *К. Н. Щарке,* Франкмасонството като изкуство, издадена в Пловдив през 1919 г., с. 78—80. От всичко това би трябвало да се допуснат две

възможности: или че документът от архива на Ив. Н. Ведър бил взет от него от по-ранишно издание на Великата ложа на Франция, което едва ли може да бъде вярно, защото тази масонска централа била създадена през 1895 г., но окончателно била оформена в началото на XX в. (*Al. Lantoine,* Histoire de la Franc-maçonnerie Française, s. 367—372). Няма съмнение, че този документ е преведен от конституцията на Великата ложа на Франция, издание от 1910 г., след като с нея е била снабдена ложа „Заря“ или пък е бил донесен от членуващи в тази масонска централа българи, като Хр. Стойчев, Ст. Джубелиев и др. При откритата пропаганда на масонството в България сред обществото на дейците на ложа „Заря“, включ. и на Н. Шиваров, не е било удобно да разкрият, че този катехизисен документ на масонството бил взет от френските масони в момент, когато официалните управляващи кръгове в България били ориентирали политиката на страната към Централните сили. Следователно ложа „Заря“ е могла да пропагандира само документ на своята ложа-майка Великата ложа на Франция, член на която била и който документ задължително трябвало да приеме.

[14] Constitution de la Grande loge de France, Paris, 1910, s. 27—30; НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 21, л. 8; *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 273—274.

[15] *Н. Шиваров,* цит. съч., с. 273—274.

[16] *Н. Шиваров* (Ев. Спространов), Франкмасонството и началата му, С.,1917.

[17] *Д. Ведър,* Как се създаде Възпитателният институт „Заря“, Мироглед, 1922, кн. 1, с. 45.

[18] Пак там.

[19] Устав на Възпитателния институт „Заря“, С., 1915; *Д. Ведър,* Как се създаде ВИ „Заря“, с. 45.

[20] *Д. Ведър,* цит. съч., с. 45.

[21] БИА, ф. 324, а.е. 1, Дневник на Евтим Спространов, л. 756, зап.от 5.X.1918. Ев. Спространов е роден на 15.I.1886 г. в гр. Охрид. До войните е работил под ведомството на Българската екзархия. По време на Първата световна война е бил окръжен управител в родния си град, а след войната заемал разни служби, свързани със съдбата на българските бежанци. Проявил се и като публицист и дейно участвувал в множество техни организации. За масон бил приет в ложа „Заря“ на 1.VII.1914 г., а на 23.XI.1915 г. бил повишен в майсторска степен. След създаването на Великата ложа на България като член на ложа „Зора“ участвувал най-дейно в цялостния живот на масонското братство като един от най-активните негови ръководни дейци. Починал в София на 5.VII.1931 г. (ЦДИА, ф. 603, оп. 1, а.е. 143, л. 169—170).

Ев. Спространов е оставил огромен дневник, воден търпеливо в продължение на около три десетилетия.Покрай многото ценни сведения за обществено-политическия живот в България, особено от края на Първата световна война до началото на 30-те години, в него се съдържат много данни за историята на масонството в България. Поради тези му качества по-нататък този извор ще бъде най-широко използван в настоящото проучване.

[22] СГОДА, ф. 3-к, оп. 1, а.е. 334, л. 3.

[23] Устав на Софийската бенеберитска ложа „Кармел“, № 674, С., 1917, чл. 1.

[24] Пак там, забележката към чл. 1.

[25] Пак там, чл. 38, 39—44.

[26] Пак там, чл. 46.

[27] Пак там, чл. 52.

[28] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 9391, л. 216.

[29] Устав на Софийската бенеберитска ложа „Кармел“, чл. 47—49, 58.

[30] Пак там, чл. 5—17.

[31] Пак там, чл. 18—25.

[32] Пак там, чл. 45, 59.

[33] Бенеберитска библиотека, год. VII, април—юни 1936, Реч на Захари Алкалай — велик председател на областната велика ложа за България по случай 25-годишния юбилей на ложа „Кармел“, с. 54.

[34] СГОДА, ф. 3-к, оп. 1, а.е. 334, л.3, Протокол на събрание на ложа „Кармел“, 20.I.1915.

3. Създаване на франкмасонска Велика ложа на България

[1] Всемирная история, т. 8, М., 1961, с. 17 и сл.; *Хр. Христов,* Революционната криза в България 1918—1919, С., 1957, с. 80 и сл.
[2] Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяване на свободното зидарство в България, с. 4—5.
[3] НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 21, л. 10, Декларация на принципите на ВЛБ. Също: Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяване на свободното зидарство. . ., с. 5.
[4] *L. Hass,* Ambicje,. . . p. 124.
[5] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 1, Вел. ложа на Франция — Картие ла Тант, Париж, 9.VI.1917; Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяването на свободното зидарство. . ., с. 5.
[6] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 1—2.
[7] Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяването на свободното зидарство. . ., с. 5—6.
[8] ЦДИА, ф. 767, оп. 2, а.е. 18, л. 3—4, Бюлетини на ложа „Заря“ с плана за дейността ѝ от 9.XI.1917 до 7.I.1918.
[9] Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяване. . ., с. 5—6.
[10] Пак там, с. 6—7.
[11] НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 21, л. 5,6, Временен устав на Великата символическа ложа на България, чл. 2, 3.
[12] Пак там, чл. 4—6.
[13] Пак там, чл. 9.
[14] Пак там, чл. 10.
[15] Пак там, чл. 12.
[16] Пак там, чл. 13.
[17] Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяване. . ., с. 5—6; Десетгодишницата на ВЛБ, с. 14.
[18] НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 21, л. 10, Декларация за принципите на ВЛБ.
[19] Зидарски вести, 1918, № 1, Учредяване. . ., с. 8, *Хр. Стойчев,* Из историята на ВЛБ, с. 16.
[20] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 10.
[21] Пак там.
[22] Зидарски вести, 1918, № 1, Разни, с. 8—9.
[23] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 14.
[24] ЦДИА, ф. 767, о. 2, а.е. 24, л. 1—3.
[25] Пак там, л. 3.
[26] *L. Hass,* Ambicje. . ., p. 121—124.
[27] Ibid., p. 133.
[28] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 17; *L. Hass.* Ambicje. . ., p. 133.
[29] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 1—2, 36, ВЛБ — ММА, 28.III.1925; а.е. 76, л. 1—4, Картие ла Тант, 13.V.1918; л. 16.
[30] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 16.
[31] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 1016, л. 71, Временен УС на ВЛБ до членовете на ложата, б.д. Според съдържанието писмото е от пролетта на 1918 г.
[32] Пак там, а.е. 117, л. 1, Е. Спространов — Хр. Стойчев, 10.IX.1919.
[33] Пак там. Виж и БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1044, зап. от 22.VII.1919.
[34] Свободен зидар, 1922, кн. 1, Великата ложа, с. 33.
[35] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 846, зап. от 14.XII.1918.
[36] Пак там.
[37] Пак там.
[38] Десетго дишницата на ВЛБ, с. 17—18.
[39] БИА, ф. 15, оп. 1, а.е. 1903, л. 84, Учредителен протокол на Института за защита на българските интереси, 18.11.1918.
[40] Пак там, Устав на Института за защита на българските интереси, чл. 2,
[41] Пак там.
[42] Пак там, л. 83—84.

[43] *Ал. Цанков,* Последствията от войната, С., 1919, с. 98 и сл.
[44] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 761, зап. от 11.X.1918.
[45] Пак там, л. 775, зап. от 20.X.1918; л. 776—777, Писмо на Ев. Спространов до Г. Радев, 22.X.1918.
[46] Пак там, л. 771, зап. от 20.X.1918.
[47] Пак там, л. 770, зап. от 20.X.1918.
[48] Пак там, л. 762, зап. от 11.X.1918.
[49] Пак там, л. 774—775, зап. от 20.X.1918.
[50] Пак там, л. 769—770, зап. от 18.X.1918.
[51] *К. Щарке,* Франкмасонството като изкуство на живота, Пловдив, 1919.
[52] Пак там, с. 78—80.
[53] Временен правилник на ложа „Сговор“, С., 1922.
[54] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 17.
[55] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 679, л. 205—208, Вл. Руменов до Ев. Спространов, 12.III.1918.
[56] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 985, зап. от 26.VI.1919.
[57] Пак там, л. 1044, зап. от 22.VII. 1919.
[58] Пак там, ф. 189, оп. 1, а.е. 4, л. 146, Ев. Спространов до Ал. Протогеров, София, 30.X.1919.
[59] Свободен зидар, 1922, кн. 1, Великата ложа, с. 34.

Глава втора

ИДЕЙНИ ПРИНЦИПИ И ОРГАНИЗАЦИОННА СИСТЕМА НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ

1. ИДЕЙНИ ПРИНЦИПИ

ВЛБ възприела основните положения на масонството такива, каквито били формулирани в документацията на западноевропейското масонство. Най-напред те били формулирани в конституцията на английските масони през 1723 г. от проповедника Джеймс Андерсон. В масонската литература те са известни като Конституция на Андерсон или под названието Старите длъжности или Старите правила. Тази масонска конституция била допълвана и прередактирана много пъти, без обаче да бъде засягана нейната същност. В България те били публикувани едва през 1929 г. в превод от немска редакция[1].

Приетите в чужбина за членове на масонски ложи български граждани се запознали с основите на масонството там и съдействували за разпространяването му в родината си.

В България били публикувани редица документи, в които са изложени принципите на масонството. Това е споменатата публикация на Н. Шиваров за Ив. Ведър като първи български масон, в която се дава текстът на декларацията „Всемирното франкмасонство и началата му". В съкратен вид по-важните положения от веруюто на българските масони били публикувани във вариантите на декларацията на ВЛБ за основните ѝ принципи, както и в нейните устави и общи наредби[2]. Катехизисно те били излагани и по много други поводи през целия период от съществуването на масонството в България[3].

В масонския печат и в текущата масонска документация, която можеше да се ползува, също се съдържат пояснения относно някои от основните схващания на българските свободни зидари. Особено ценна в това отношение е директивната документация.

Ползувайки тези извори, ще се опитаме сбито да изложим принципите, възприети от българското масонство.

Предварително трябва да се каже, че масонството не представлява някакво самостоятелно учение. То се стреми да обедини представители на различни социални групи и преди всичко на буржоазията и свързаната с нея интелигенция, изповядващи различни политически, философски, естетически, нравствени, религиозни и пр. възгледи и убеждения. Това всъщност е подчертано и в съответните документи на ВЛБ: „Свободното зидарство не е никакво особено теоретично учение, знание или изповедание. То е само възвишено изкуство за човещина и избран път към нея"[4]. Привържениците на масонството са гледали и гледат на него като на система от знания, като метод и изкуство да се търси масонската истина — истина за живота и начините да се измени той в рамките на буржоазния строй.

ВЛБ възприела формулираните на международния масонски конвент на върховните съвети от Европа и Латинска Америка, състоял се през септември 1875 г. в Лозана, основни начала на всемирното свободно зидарство. Особеното в тях е, че масонските братства трябвало занапред да се придържат в своята работа към формулата: „В името и в славата на Великия архитект на Вселената". Това давало право на всеки масон свободно да търси масонската истина[5] и представлявало известно отклонение от „Старите длъжности" (Андерсоновата конституция), които повелявали вярата в бога като път към истината[6]. Понеже това навявало на атеизъм и затруднявало връзките на ВЛБ с Великата ложа на Англия и тези в САЩ, които признавали Великия архитект на Вселената, а заедно с това признавали и бога (неопределено кой бог: християнския, израилтянския, мюсюлманския, будисткия и пр.), Великата ложа на Франция, а заедно с нея и ВЛБ, и особено тя, намерили за необходимо да се пояснят. В декларацията си от 1929 г. ВЛБ записала: „ВЛБ работи в славата на Великия архитект на Вселената" с много важното пояснение, че „под Велик архитект на Вселената българският свободен зидар разбира и почита бога"[7]. Но кой бог? На този въпрос не се отговаряло. Важното било, че във ВЛБ се приемали вярващи във всяка религия хора. Това обаче не означавало, че в нея нямало място и за свободомислещи, т. е. за невярващи в някакъв бог, за атеисти. Напротив, във ВЛБ могли да членуват не само привърженици на буржоазни социални, философски, политически и пр. доктрини, но и социалисти, както това било валидно за френското свободно зидарство тогава и по-специално за Великия изток на Франция[8].

Но във ВЛБ нямало място за всякакви религиозни, т. е. вярващи в някакъв бог или невярващи (атеисти). Критерият бил твърд и от него не се допускало никакво отклонение през целия кратък живот на тази организация: не могъл да бъде приет в редовете на масонското братство онзи, който ратувал за революционно преустройство на съществуващия буржоазен ред; който по един или друг начин се борел против буржоазията като цяло. А това били преди всичко комунистите.

Поради страха, който буржоазията изживяла по време на земеделското управление, в ложите не се допускали и членове на БЗНС. Освен всичко друго масоните считали земеделците за недостатъчно подготвени, за да проумеят масонските тайни.

ВЛБ се обявила за преустройство на обществото чрез постепенно усъвършенствуване, т. е. по пътя на еволюционното развитие. Тъкмо поради отказа им от революционното преустройство на буржоазния строй българските социалдемократи можели да бъдат приемани за членове на масонските ложи.

Същността на масонството в масонската документация се определяла по следния начин: „Свободното зидарство е постоянно упражнение във всички ония човешки добродетели, от които пряко зависи добруването на човеците и обществата. То е постоянно упражнение в по-висш духовен живот, за какъвто трябва да се подготвя цялото общество. То е училище, в което трябва да се създадат избраници, мъдреци и мислители, способни да просвещават; то е практическо училище за една всеобща нравственост, приемлива за всички човеци и приложима за всички условия." И още: че масонството „е само възвишено изкуство за човещина и избран път към нея"[9].

Така масонството се саморекламирало като универсално „училище" за усъвършенствуване на хората въз основа принципите на буржоазните нравствени добродетели. Негова цел в края на краищата трябвало да бъде подготовката на духовния елит на обществото, способен не само да го просвещава, а и да го ръководи в желаната от историята посока. Заради това в редовете на свободното зидарство не можело да се приеме всеки желаещ, а се приемали само способните да разбират зидарската „светлина", т. е. масонството и след това да го отстояват.

Масонството декларирало, че се стреми към умствено, нравствено и материално усъвършенствуване на човечеството. Или, както гласи неговата формула: „Свободното зидарство има за цел да усъвършенствува нравствено човечеството, а за средствата — безспорно подобряване на неговото материално и духовно състояние"[10].

Тази извънредно широка и разтеглива формулировка имала значение само в рамките на буржоазното общество, за, така да се изразим, буржоазното „човечество". И дума не можело да става за следбуржоазно „човечество", т. е. за друг, по-добър обществен ред от буржоазния.

ВЛБ възприела и принципа за солидарността. Масонството се разглеждало от всички негови привърженици като всемирен техен съюз. Независимо от обредната система, върху която се изграждали отделните масонски братства, те трябвало да работят за постепенното усъвършенствуване на света към по-добро в буржоазния смисъл на това понятие[11]. Но принципът

на солидарността имал и друг аспект. В редовете на масонското братство могли да влязат лица, ако отговарят на определени условия, от всички раси, народности, племена, вярвания, убеждения, материално състояние, обществено и служебно положение[12]. Този принцип действително давал възможност във ВЛБ да участвуват не само българи, но и български граждани с друга народност: евреи, арменци и др., както и чужди граждани, пребиваващи в България и отговарящи на нейните уставни изисквания.

За да се осигури взаимното съжителство на толкова различни хора, било провъзгласено, че свободното зидарство „не е никаква секта, нито привърженик на някаква школа. То строго си забранява разискване по верски и политически въпроси. Само от научно гледище биха могли да бъдат разглеждани в отделните ложи и такива въпроси; никога обаче не може да се вземат решения по тях"[13]. Така че в ложите могли да бъдат разисквани всякакви въпроси, вълнуващи както масоните, така и немасоните, както капиталиста, така и буржоазния интелигент. Търсели се пътища за разрешаване на всеки от разискваните въпроси. Не могло само да се взема решение за включването на ложите в тяхното разрешаване с немасонски средства. Но членовете на ложите били свободни да действуват в духа на разискванията в ложите по какъвто начин намерят за добре.

ВЛБ не предявявала към своите последователи и не им налагала никакви догми, не искала от тях „определено вярване", като им оставяла по пътя към масонската истина „пълна свобода на мисълта по всички посоки на духа". Единствено задължително изискване било „да бъдат искрени при дирене на истината и дълбоко предани на своите подобни". Затова свободният зидар се разглеждал като истински свободен човек, който действува само по зова на своята съвест[14].

Пак с цел да се осигурят условия за единство на ложите се постановило, „без да се жертвува правдата", да се „упражнява най-широка търпимост спрямо мненията както във философската и верската област, така и по политически и обществени въпроси"[15].

Наред с всички тези задължения членът на ВЛБ трябвало „във всичко . . . да се стреми към сговор: избягва онова, което разделя духовете; върши само онова, което свързва сърцата"[16]. Това положение, проектирано върху раздиращото се от класови и политически противоречия буржоазно общество, означавало да се задължат членовете на масонското сдружение да работят за осъществяване на абсолютно невъзможното в рамките на това общество създаване на социална и друга хармония. И понеже това добре се разбирало и от самите масони, всичко се свеждало до едно задължение: да се работи за постигане и поддържане на единство по отношение на буржоазната класа, изградено върху нейните коренни класови и други интереси. Така че това положение от основните начала на ВЛБ обуславяло стратегическите задачи, които тя си поставяла за решаване в тогавашното буржоазно общество на България. Крайната цел на тази стратегия била ясна: осигуряване на постоянно усъвършенствуващо се безпределно и вечно класово господство на буржоазията.

Един от постулатите на свободното зидарство, формулиран още в Конституцията на Андерсон, изисквал масонът да се подчинява на властите на страната, където живее. Там се казвало: „Зидарят е мирен поданик на гражданските власти, където и да живее или работи, и не смее никога да взема участие в бунтове или съзаклятия против мира и благоденствието на народа или да не се подчинява на по-долните (изпълнителните) власти...“ А „ако някой брат би станал бунтовник против държавата, то не трябва да му помагаме в неговото бунтуване...“[17]. Следователно на масоните се забранявало да се месят в политическите и социалните борби против какъвто и да е режим в държавата. Но заедно с това пък пак във връзка с това се подчертавало: „ако той (масонът — В. Г.) не се обвинява за някое друго престъпление, при все че вярното на държавата братство трябва и е длъжно да отрече неговото бунтуване, за да не предизвика в тогавашното правителство подозрение или причина за политическо недоверие, то пак не може да го изключи от ложата и неговото съединение с нея остава неразтрогваемо“[18].

Като че ли нещата отиват на местата си: масоните можели да участвуват в борбата против установените режими в дадена държава, стига да не нарушават масонските организационни, нравствени и други норми. Това положение било възприето и от ВЛБ. То било отразено още в нейната първа декларация за принципите през 1919 г.[19]. Десет години по-късно, когато против българското свободно зидарство в буржоазния лагер се оформили антимасонски настроения, ВЛБ допълнила своята декларация със специален пункт: „Българският свободен зидар е верен и предан на своята родина. Негов свещен дълг е да защитава свободата и независимостта на своето отечество. Той не взема участие в никакви непозволени от законите действия, насочени против законно установения обществен ред в страната“[20]. Но и тук е записано, че се забранява на масоните да участвуват в борба против установения „обществен ред“, т. е. против буржоазния обществен ред, а не против политическия ред, т. е. не против политическите режими. Затова само няколко години по-късно след приемането на тази формула от великия събор на ВЛБ тъкмо масони свалили с конспирация правителството на Народния блок, както това извършили заедно с други конспиратори на 9 юни 1923 г. И между основните конспиратори се оказал великият майстор на ВЛБ П. Мидилев. Значи това за ВЛБ било законно действие.

Едновременно с възприетата всемирна солидарност на масоните ВЛБ декларирала принципа на патриотизма, на любовта към България. Това се отнасяло само за „българския свободен зидар“, а не за зидари, членове на ВЛБ, но чужди поданици, каквито, макар и малко, се намирали в нейните редове.

Лоялността си към съществуващия в страната ред ВЛБ проявявала и чрез регламентиране на реда в масонските събрания и сбирки. Така например първата от петте задължителни наздравици, които трябвало да се изкажат по време на годишните тържества на ложите, гласяла: „За България“. През 1929 г. тя била разширена и станала: „За България и за нейния държавен глава“[21]. Наистина тук не било посочено ясно дали става дума за царя, или за друг „държавен глава“. Но други масонски източници и доброто разположение на цар Борис към ВЛБ през цялото времетраене на нейното съществуване било косвено доказателство, че под „държавен глава“ се разбирал тогавашният монарх на България.

Важно принципно положение в схващанията на масоните било тяхното отношение към труда. „Трудът е за свободния зидар повелителен закон за човечеството; поради това той си забранява самоволно безделие“[22]. Трудът се разбирал във всички негови форми: физически и умствен, упражняван независимо от социалното, икономическото, общественото и пр. положение на човешкия индивид. Това положение се съгласувало с разбирането за социална хармония, за международна и национална солидарност на всички социални класи и групи в буржоазното общество.

Записана повеля за масона било братското отношение към ближния. Всички хора за него били провъзгласени за братя. Но те бивали две категории. Към едната принадлежали масоните. По отношение на тях било формулирано правилото: „Свободните зидари са братя помежду си. При каквито и да е обстоятелства те си дължат взаимно: помощ, покровителство и услуги, дори с риск на живота си.“ А към втората категория спадали всички останали люде. По отношение на тях на масона се предписвало: „трябва винаги да помни, че всеки човек е негов брат. Той всякога е длъжен да упътва всекиго да разбира своите длъжности и права. Той учи хората да се обичат, да си помагат и да се сдружават, за да могат да живеят в пълно съгласие“[23]. Значи за немасоните свободните зидари трябвало да останат учители, упътвачи, морални и други ръководители.

Отначало ВЛБ възприела като свой лозунг девиза на Великата ложа на Франция, който представлява знаменитата триада на Великата френска буржоазна революция „Свобода, равенство, братство“[24]. Но толкова време след като била сътворена тази формула, станало ясно, че тя не би атестирала ВЛБ като съюз на искрени люде българи. Защото се оказало, че не за всички българи можело да се говори, че са национално свободни и че не навсякъде се таксуват като братя, особено след налагането на Ньойския договор. Това, че не всички българи били социално свободни, не влизало в сметките, когато се определял девизът на ВЛБ. Социалното равенство в рамките на капитализма за самите масони било нещо немислимо[25]. Затова първият велик събор на ВЛБ през 1919 г., който утвърдил първите конституционни документи, утвърдил като девиз триадата „Любов, истина, труд“[26]. Тази формула отсега нататък съпътствувала цялата документация на ВЛБ.

При встъпването в ложите на всеки свободен зидар му се връчвало нещо като синтез на изложените дотук основни положения на ВЛБ под формата на повеля. Тя гласяла: „Свободното зидарство повелява на своите последователи: мисли честно, казвай истината, действувай разумно, учи се да държиш и упражняваш любовта, истината и труда, за да ги прилагаш в живота, като съдействуваш постоянно на ония, които се борят против предразсъдъка и невежеството, против злото и мрака; работи неуморно за напредъка на човечеството, като изучаваш основно всички велики, нравствени и обществени задачи, като проповядваш свободното зидарство устно и писмено; подчинявай се на законите в страната; бъди готов на всички жертви, които би изисквало твоето отечество“[27].

Официално ВЛБ още от своето основаване смятала масонството като сдружение „изключително човеколюбиво, философско и напредничаво, което има за цел да дири истината, да изучава всеобщия морал и да практикува сговора“[28]. Това твърдение тя продължила да отстоява през цялото си съществуване[29].

Всичко изложено дотук и според разбиранията на ВЛБ трябвало да осигурява единството между „всички свободни зидари на земното кълбо“. Докато основните начала поддържали вътрешно, т. е. в основата, това единство, то трябвало да се поддържа и външно. Това можело да се осигурява „с упражнение на общи символични навици и похвати“. Затова основно положение на свободното зидарство, възприето и от ВЛБ, било зидарската символика. То гласяло: „Символиката е за обществото на свободните зидари същото, каквото са особените нрави и обичаи за определено човешко общество. През еднаквите зидарски символи еднакво действуват, чувствуват и се разбират братя от най-нееднакви лични убеждения.“

ВЛБ възприела да работи символично само в първите три степени, защото смятала, че „в тях се изчерпва общата символика на вселенското свободно зидарство“[30].

Възприетите основни начала на свободното зидарство от ВЛБ били в основата си общи за световното масонство. Особеното е, че тя ги възприела такива, каквито и както ги била формулирала Великата ложа на Франция. На българска територия в тях не било внесено нищо съществено ново. Така ВЛБ и в това отношение се изявила като част от световното масонство и специално като част от романския му клон.

В идейно-теоретическо отношение българското свободно зидарство се отличавало от английския масонски клон например, който, макар и формално, признава бога и се хвали със своята благотворителност; както и от немския клон, за който били характерни религиозността и рационализмът; от скандинавския — характерен със своя мистицизъм, и т. н. Действително по същество, българското масонство, също като доминиращото във Франция, предпочитало да се занимава със светски работи, да подготвя в ложите хора за активна обществена, политическа, културна, стопанска и пр. дейност.

2. ОРГАНИЗАЦИОННА СИСТЕМА

При разрешаването на своите организационни въпроси свободното зидарство в България използувало вековния опит на световното масонство. Неговата организационна система се основавала на международно възприети от масонството документи, в които се обобщавал този опит. В основата на всички масонски братства, а значи и на това в България, стояла т. нар. Андерсонова конституция от 1723 г. Въз основа на залегналите в нея правила била съставена организационната документация на всички масонски централи по света.

Както беше упоменато по-горе, ВЛБ възприела на първо време напълно цялата нормативна документация на Великата ложа на Франция. Архиварят на съюзния съвет на ВЛБ проф. Ал. Теодоров-Балан в края на Първата световна война и непосредствено след нея превел основната част от тази документация: устава, общите наредби, най-важните вътрешни правилници и др. Временният управителен съвет на ВЛБ на 7 март 1919 г. приел устава, а великият събор на 22 юни с. г. го утвърдил. На следващия ден съборът приел и преведените пак от френски общи наредби на ВЛБ. Десет години по-късно, на 21 и 22 септември 1929г., на великия събор на ВЛБ споменатите основни документи били приети в значително подобрена редакция.

Основна организационна единица на масонското братство били ложите (работилниците). Те могли да бъдат основани във всяко населено място, наричано „изток“. Ложите били няколко вида. Най-низшата се наричала проста ложа и се състояла най-малко от 3-ма масони, един от които поне трябвало да бъде майстор. Този вид ложи се наричал още огнище. Простата ложа имала право да обсъжда масонски въпроси, да прави по тях заключения и била задължена „да множи броя на зидарите в изтока с цел да се създаде ложа“.

Ако ложата се състояла от 5 души, трима от които да имат майсторска степен, а единият от останалите да има степен „другар“, тя се наричала права ложа. Това също представлявало огнище. Освен правáта на простата ложа, прáвата ложа имала компетенция да прави съдебно разследване срещу нарушили масонските правила свои членове.

Ако в ложата имало 7 масони, от които поне 3-ма да били майстори и 2-ма от останалите да били „другари“, тя била съвършена и се зовяла работилница. Освен правáта на прáвата ложа тя била компетентна и да посвещава, т. е. да приема, нови членове. Само съвършената ложа се наричала официално ложа и можела да носи име. Останалите се назовавали с общото прозвище огнище.

Масони, основали дадена ложа, се наричали нейни основатели. Основателите на простата ложа се наричали триъгълник или ръководители на правата ложа — петоъгълник или светлини; седмината, правещи ложата съвършена, се наричали сановници[1].

Когато група масони в дадено населено място искали да образуват масонска организация, ако поне 7 от тях били с майсторска степен, образували временна ложа. Тя ставала редовна само след като бъдела призната от централното ръководство на масонското братство. Признаването било свързано с изпълнението на редица строго определени формалности: изпращане на учредителен протокол, списък с имената и точните адреси, занятие, масонски ранг и др. на членовете; предложение за име на ложата, парична вноска и др.[2]. Ако решението на централното ръководство било положително, назначавала се комисия из средата на съюзния съвет, която да я настани, т. е. официално да я провъзгласи като редовна ложа. Така настанената ложа подписвала пред комисарите настанители специална декларация, наречена послушенско задължение[3]. Текстът на този документ, възприет в практиката на ВЛБ, гласял: „Ние, основателите на почитаемата ложа №. . . ., под отличителното име . . . в присъствие на упълномощените от съюзния съвет учредители обещаваме: да се съобразяваме строго и точно с устава и общите наредби на ВЛБ, с особения правилник на почитаемата ложа и с постановленията и нарежданията на съюзния съвет, който признаваме за едничък представител на ВЛБ и му обещаваме вярност и повиновение.

Прочее задължаваме се да ратуваме за запазване и процъфтяване на символическото зидарство, което възприемаме напълно по своя воля, и прогласяваме: да изпълняваме длъжностите само на честния човек, които са отличителни черти на всеки истински, верен и редовен зидар.

За установяване на всичко речено подписваме това в утвърдително заседание в два еднообразни екземпляра“[4].

С настаняването на дадената ложа се избирало редовно ръководство. Настанителната комисия давала на първомайстора нарочно надписан за ложата устав и общи наредби на ВЛБ, златна и градежна книга. В златната книга веднага записвали послушенското задължение, връчването на устава и на общите наредби. След това в нея се записвали получаваните от горните масонски инстанции нареждания и решенията на самата ложа. В градежната книга се записвали протоколът за настаняването и всички протоколи на събранията на ложата. Това всъщност представлявало протоколна книга[5].

Освен споменатите по-горе книжа ложите водели още маткова (главна) книга, в която се записвали имената на членовете основатели и останалите членове на ложата, имената на отхвърлени от ложата кандидати да станат нейни членове, списъци на дейните членове, бележник за отпуските на членовете, ковчежна книга за финансовите сметки, книга за знаците, дипломите и други служебни книжа, милостинна книга и др.[6].

При определени случаи се допускало сливане на две ложи. За това била определена специална процедура. При набъбване на членския състав на дадена ложа тя можела да бъде разделена на две отделни ложи. Това се наричало роене. Предвиждало се и отделяне на група масони от дадена ложа, за да основат нова. За всичко това също била разработена специална процедура. Във всички случаи на образуване по този начин ложи се търсело утвърждаването на ВЛБ[7].

Предвиждало се и приспиване на ложа, когато тя в продължение на 2—3 години фактически не функционирала. Ложите могли да бъдат разтуряни поради груби нарушения на масонските изисквания и правила. Това се вършело от ВЛБ. При прекъсване или спиране работата на дадена ложа тя била длъжна да върне на централното ръководство цялата масонска документация, масонските знаци, вещи и средства. В такива случаи никой масон не трябвало да задържа нищо масонско у себе си.

Ако се създадели благоприятни условия, приспаните или разтурени ложи могли да бъдат възстановени по обратния ред. И в този случай се спазвала специална процедура[8].

За съвместна дейност няколко ложи могли да се обединят и образуват задруга от ложи. Ложата, която влизала в такава задруга, се наричала присестрена. В състава на задругата всяка ложа запазвала своята организационна самостоятелност[9].

Приемането в ложите се назовавало посветяване. „Свободен зидар и брат е оня, който е обредно посветен от редовна съвършена ложа — се казвало в общите наредби на ВЛБ. — Могат да бъдат посветени само лица свободни, с добри нрави и достатъчно просветени, за да могат да разбират и проповядват началата на свободното зидарство.“

Отначало членове на ВЛБ могли да стават само мъже, навършили 21 години, ако не били деца на масони. После тази начална граница била дигната на 25 години. Кандидатът за масон трябвало да е живял поне три месеца в населеното място, където се приемал в ложа. Към края на 20-те години във връзка с братоубийствените борби във ВМРО и с цел да не бъдат стимулирани те поне по отношение членовете на ВЛБ било издигнато специално изискване. Според него никой не можел да бъде приет за член на масонските ложи, „ако не е напълно свободен от каквито и да е задължения спрямо институции или организации, целите или начините на действие на които са противни или несъвместими със зидарските основни начала“[10]. В района на една ложа само тя могла да посвещава в масонство.

Молбата за встъпване в ложата задължително се подписвала от един майстор. Между документите на кандидата за масон трябвало да се представи и документ за отношенията му със съдебните власти. След подаване на молбата трима специално назначени комисари извършвали всестранно проучване на кандидата — всеки самостоятелно[11]. При проучването на кандидатите се обръщало внимание на произхода, моралния му облик и въобще на всички негови качества, на неговото обкръжение и т. н. Или, както е записано в документ по този въпрос: „От кандидата се изисква отличен морал, да не е направено нищо против принципите на масонството не само от него, но и от неговите близки (брат, сестра). Кандидатът трябва да притежава твърдо социално чувство, да участвува в организации, които имат за цел непрестанното благоденствие и възпитанието. За младите кандидати, които не биха имали време да се разкрият в това отношение, се вземат под внимание делата на техните родители“[12]. При това подробни сведения за кандидата за масон се събирали предварително. Ако кандидатът бил чужденец, задължително се искало мнението на ложата в държавата или областта, където кандидатът бил роден. Само след положително мнение на чуждестранната ложа чужденецът можел да бъде посветен в масонство.

Така нормативно било регламентирано в ложите да се приемат хора, които освен подходящ произход трябвало още да имат влияние сред буржоазното общество, да бъдат с перспективи като обществени и други дейци.

Още от първите си дни ВЛБ се стремяла към създаване

на потомствени масони. С оглед на това се допускало приемането в ложите на деца на масони след навършени 18 години, ако за първи път кандидатствуват, и на 16 години, ако преди това били поставени под покровителството на ложата. В случая това ставало със знанието на майката на кандидата. По-късно минималната възрастова граница била увеличена на 21 години с условието новоприеманите да не могат да получават майсторска степен до навършване на 25-годишна възраст[13].

Приемането за член в ложата ставало по доклад на всеки от комисарите по проучването. В събранието се прочитали от първомайстора, без да се съобщават имената на анкетьорите. Гласуването по приемането било тайно и могло да се провежда до три пъти. Ако и третия път резултатът бил отрицателен, кандидатурата се отклонявала[14].

При приемането в ложите кандидатите били въвеждани в залата за разпит с вързани очи, подлагали се на разни изпитания, като се използувал масонският реквизит и масонските ритуали. Физическите и психическите изпитания символизирали трудния път на масоните към овладяване „изкуството на живота“, на пътя към „истината“. В специален нормативен документ било записано: „Посвещаваните се подлагат на физически и нравствени изпитания, към които се пристъпва само след гласуването за свършено приемане“[15]. За тази цел бил възприет специален ритуал.

След като се изпълнявали всички тези процедури, новопосветеният подписвал клетва, че ще бъде верен на масонските принципи, ще пази масонската тайна и т. н.[16].

Краят на посвещаването се увенчавал с тържествено угощение, наречено агапа или слава.

Ложата, която приемала в лоното на масонското братство дадено лице, ставала за него ложа майка.

Масонът могъл да се прехвърли от една ложа в друга, ако обстоятелствата налагали това. И при това се спазвала строга процедура с цел да не се допускат в ложите лъжемасони. Прехвърлянето се назовавало прибратяване[17].

При особени обстоятелства и на места, където нямало възможност за спазване дългите процедури по приемане в масонското братство, се прибягвало до т. нар. приобщение — нещо като временно или условно посвещение. То се извършвало от трима майстори, и то само в първа степен. Майсторите давали на приобщения временно свидетелство. После при нормални условия се изпълнявала описаната по-горе процедура на посвещението. Ако се констатирало, че при посвещението или приобщението на дадено лице са допуснати процедурни нарушения, процедурата се повтаряла. Това се наричало възреждане[18].

„Посветените, приобретените или възредените трябва да подпишат задължение да се подчиняват на общите наредби, на повелите от съюзния съвет, както и на особените правилници, каквито си бъде наложила работилницата"[19] — постановявали общите наредби.

На всеки нов член на ложите се връчвал срещу подпис екземпляр от общите наредби и от специалния правилник на ложата, на която ставал член. Документите се надписвали от първомайстора, блюстителя и секретаря и подпечатвали с печата на ложата. Връчвало се също така и наустница за първа степен[20].

Обикновените членове на ложите се наричали дейни. Те изпълнявали разни задължения. Измежду тях за особени заслуги и при определени условия се обявявали т. нар. почетни членове, които бивали освобождавани от изпълняването на масонски задължения в ложата и не плащали членски внос[21]. За почетни членове на ВЛБ могли да се провъзгласяват и видни масони от чужбина с особени заслуги по отношение на българското масонско братство или на България.

При взаимоотношенията на масоните с ложите се практикувал специален режим. Членът на всяка ложа могъл да поиска отпуск до една година, ако бил възпрепятствуван да изпълнява редовно зидарските си задължения; да си подаде оставката, ако не желае повече да членува в масонското братство; да бъде заличен от ръководството за нередовност. За особено тежки провинения спрямо масонството членовете на ложите се изключвали[22].

Ложите се ръководели от сановници; първомайстор, първи надзирател, втори надзирател, блюстител (оратор, browsесник), секретар, ковчежник (касиер), проверител (експерт), попечител (милостник), стройник (майстор на церемониите). Могло да се избират още: пазител на знаците, архивар библиотекар, ключар (пристав), знаменосец. Всички сановници трябвало да притежават степента „майстор" и се избирали с тайно гласуване. Мандатът им бил едногодишен. Всяка ложа ежегодно избирала още представител (един или повече в зависимост от броя на членовете си) във ВЛБ, управна комисия от трима майстори и трима съдебни пратеници[23].

Първомайсторът бил главната ръководна фигура в ложата. Той се наричал още почтен. За първомайстор можел да бъде избран само майстор, притежаващ тази степен поне от три години, да е деен член на ложата повече от една година, да е избиран преди това за сановник, да не е по-млад от 25 години и да е български поданик. По-късно долната възрастова граница била увеличена на 35 години[24].

Първомайсторът имал големи права: свиквал ложата на занятия (събрания), ръководел занятията, обявявал посвещение, съблюдавал правилниците и установените ритуали и т. н.

Нито един член на ложата не можел да възразява на първомайстора при изпълнение на задълженията му[25].

Надзирателите били помощници на първомайстора: оглавявали колоните на ложата по време на занятия; ръководели работата на масоните с най-низша степен (учениците), а също и на „другарите"; замествали първомайстора при отсъствие; по време на занятие подчинените им масони чрез тях искали думата от първомайстора и последният чрез тях предавал своите съобщения. На надзирателите никой член на ложите освен първомайстора не можел да възразява[26].

Блюстителят следял за прилагане на масонските организационни норми и правила. Той заседавал наляво от първомайстора и винаги можел да поиска думата от него, щом това било свързано със законите в ложата. Той правел заключение след обсъждането на разни въпроси и след него никой не можел да се изказва повече по обсъждания въпрос; можел да поиска прекъсване на разискванията в ложата; бил ораторът на ложата при различни случаи; съставял отчетите за състоянието и дейността на ложата[27].

Секретарят водел писмените работи в ложата и държал масонската документация. Ковчежникът водел финансовите сметки. Попечителят (благотворителят) се грижел за събиране на средства за благотворителност (т. нар. вдовичина коруба) и изплащал благотворителните помощи. Проверителят се грижел за безопасността на работата на ложата, като следял в събранията й да не попадат немасони или лъжемасони; той организирал и отговарял за техническата страна при провеждането на избори в ложите. Майсторът на церемониите (стройникът) се грижел за организацията, реда и провеждането на масонските церемонии, поднасял т. нар. торбичка за предложения. (Във всяка ложа имало такава торбичка за предложения, в която масоните предварително поставяли своите предложения и въпроси за обсъждане в събранията или други въпроси от масонски характер.)

Покровителят бил подчинен на първия надзирател и изпълнявал неговите нареждания, пазел масонските знаци. Библиотекарят, архиварят, домакинът изпълнявали задължения, произтичащи от названията на длъжностите им. Домакинът се грижел още за масонските гощавки. Ключарят се грижел за осигуряване несмущавано от чуждо присъствие занимание на ложите[28].

Представителят бил пълномощник на ложата във ВЛБ и великия събор, вземал участие в тяхната работа и за всичко се отчитал пред ложата, която представлявал[29].

Управната комисия се състояла от първомайстора, който бил по право неин председател, надзирателя, секретаря и ковчежника плюс тримата избрани от ложата специално за нейния състав майстори. Основната грижа на тази комисия била финансовото състояние на ложата[30].

Сановниците трябвало най-редовно и добросъвестно да изпълняват своите задължения. Общите наредби повелявали: „Всеки сановник, който отсъствува последователно от три занятия на ложата си, без да е съобщил отделно за всяко занятие, и то писмено, причините за своето отсъствие, се смята за напуснал длъжността си. Смята се също за напуснал длъжността си и тогава, когато причините не бъдат уважени. В такива случаи ложата веднага пристъпва към избор на нови сановници на техни места, за което незабавно съобщава на съюзния съвет“[31].

Съдебните пратеници на всяка ложа трябвало да бъдат винаги на разположение на Съюзния съвет, за да образуват масонски съд. Съдебният пратеник заседавал в масонски съд само веднъж годишно[32].

Изборът на петте светлини (първомайстор, надзиратели, блюстител и секретар) в ложите ставал с тайно гласуване. Едногодишният им мандат можел да бъде продължен безкрайно. Останалите длъжностни лица се избирали с явно гласуване. При това гласуването за първомайстор ставало винаги отделно[33].

Избраните сановници могли да започнат функционирането си само след официално настаняване в тържествено занятие, при което те давали специална клетва за вярност към масонския закон[34]. За целта съществували специални обредници.

Помощният персонал в ложите и храмовете се назначавал само измежду редовни масони. Служителите (разсилните) се посвещавали само във втора степен (другар). Когато ложите заседавали, щатните служители ги охранявали[35].

ВЛБ възприела т. нар. старошотландски приет обред и спадала към синьото масонство, за което са характерни само първите три от скàлата на масонските степени: ученик, другар и майстор.

В първата степен зидарят усвоявал основите на масонството, запознавал се с основите на масонската организационна система, с масонските знаци и символи, ритуали и с масонската тайна. При показано достатъчно усвояване на масонството, „за показано зидарско изкуство“, и то след като са минали пет месеца от посвещението в първа степен, „ученикът“ се повишавал в степен „другар“. Тези, които показвали още по-голям напредък в усвояването на зидарското „изкуство“, след седем месеца се повишавали в степен „майстор“. По-късно с оглед повишаване качествения състав на масонското братство и за осигуряване запазването на масонската тайна сроковете били съответно увеличени на 12 и 18 месеца[36].

Майсторските степени според старошотландския приет обред достигат до 33. Повишаването от една степен в друга ставало по предложение на събратята в ложата или от първомайстора. Сроковете между отделните степени при определени условия могли да бъдат съкратени. Решението в такива случаи се вземало с мнозинство от две трети от състава на присъствуващите на събранието на ложата[37]. Повишаването в масонска степен се наричало „увеличаване на надницата“. При това „Предложенията за повишаване в степен могат да се узаконяват само в работилница от съответната степен. Например: за да може ученик да се допусне да добие степен другар, предложението, гласувано от членовете на работилница от първа степен, трябва да дойде пред работилница във втора степен; а предложение за допущане другар до степен майстор, гласувано от членове на работилница от втора степен, трябва да дойде за узаконяване пред работилница, натъкмена в трета степен. Всяка работилница отсъжда такива предложения или с тайно гласуване, ако бъде поискано, или с явно“[38].

Явното гласуване в ложите ставало с дигане на дясната ръка, а тайното — с листове (писмено) или с бели и черни топки. Белите топки означавали „за“, а черните — „против“. Въздържането от гласуване в ложите не се допускало при никакви случаи[39].

Занятията в ложите били три вида. Това зависело от нуждата и било в зависимост от определения за целта ритуал. Ритуалите за степените ученик, другар и майстор били различни, като за всяка възходяща степен били по-усложнени, но съдържали елементи и от предшествуващите. При стажуването на масоните в отделните степени те усвоявали и съответствуващите им ритуали. Общите наредби на ВЛБ изрично постановявали: „Всяко повишение в степен се прави съобразно обредниците, от чиято разпоредба е формално забранено да стават отклонения“[40]. За всяко изменение в състоянието на членовете ръководството на ложата уведомявало централното ръководство на ВЛБ.

Повишаването в степен се извършвало по правило само в ложата, в която масонът бил получил своето посвещение, т. е. в ложата майка. Само в извънредни случаи това можело да става в друга ложа, но винаги по пълномощие на ложата майка. За това също се предвиждали изключения[41].

Във всички случаи даването на масонска степен се придружавало с предварително внасяне на определена такса в касата на ВЛБ[42].

На учениците и другарите се издавали срещу заплащане свидетелства, а на майсторите — дипломи. Оформени по специален начин с масонски символични знаци, дипломите се пишели на български и латински език. С изключение на данните за масона текстът на всички дипломи бил еднотипен. Ето един пример: „В Сл∴ /ава/ на В∴ /еликия/ А∴ /рхитект/ на ВС∴ /елената/. Българска челяд. Велика ложа на България. До всички зидари по земното кълбо поздрав.

Ний, първомайстора на на П∴ Л∴ „Черн/оморски/ пр/иятели/“ свидетелствуваме, че бр/ат/ д-р Борис Божков, роден в и/зток/ Русе на 1878 г., е член на нашата работилница в степен майстор. Препоръчваме го с обещание на взаимност на всички братя и на всички ложи в света.

Дадено в и/зток/ Варна, 27 юни 1929.“ Следвали подписите на първомайстора и секретаря, както и печатът на ложата[43].

Този документ служел освен като доказателство за принадлежността на даден масон към съответна ложа, също и като пропуск и препоръка за оказване на евентуална помощ пред други ложи в страната и в чужбина.

Отделните ложи в страната се обединили в съюз под название Велика ложа на България. В устава от 1919 г. се казва: „ВЛБ е върховна управна и законодателна власт на ложите от съюза с това име, които по такъв начин са ложи от нейно послушенство.“ Подчертавало се, че „В пределите на българското царство ВЛБ не признава друга свободнозидарска власт“[44]. По-късно, през 1929 г., тази формула била доразвита, като се внесли няколко нови момента. Подчертано било, че ВЛБ е „независим съюз от Св. Ивановски свободнозидарски ложи“; че ложите от послушенството на ВЛБ „работят по старошотландския приет обред в трите символични степени: ученик, другар и майстор“[45].

ВЛБ изтъквала съзнателно своята пълна независимост от чужди масонски централи и още от първите си стъпки заявила претенциите си за монополно положение в България по отношение масонското движение.

Както се каза, всяка ложа ежегодно избирала с тайно гласуване свои представители, които заседавали във ВЛБ и във великия събор. Представителството било в зависимост от числеността на ложата. Отначало пропорцията била 1 към 5, т. е. избирал се по един представител на всеки пет членове на ложите[46]. С разрастването на масонското братство към края на 20-те години това съотношение се променило на едно към десет.

Всеки представител могъл да представлява само една ложа. Допускало се упълномощаване на други представители, но пак не за повече от една ложа. Представителите и техните заместници трябвало да бъдат майстори, редовни масони и да не бъдат по-млади от 25 години. През 1929 г. било постановено те да не бъдат по-млади от 30 години и задължително да бъдат само български поданици[47].

Върховните институции на ВЛБ били няколко. Всяка година през втората половина на месец септември представителите на ложите се свиквали на велик събор. В неговите компетенции били въпросите: да обсъжда, приема и изменя устава и общите наредби на ВЛБ и друга нормативна документация, засягаща цялото масонско братство; да определя финансовите задължения на членовете и ложите и да определя бюджета на съюза; да изслушва отчет за състоянието на ВЛБ за изтеклата организационна година; да избира с тайно гласуване върховни съдии, финансови комисари и съюзни съветници с едногодишен мандат[48]. Съборът могъл да се свиква и на извънредни сесии, но в такъв случай обсъждал само един въпрос. По правило заседанията на великия събор се ръководели от настоятелство в състав: председател — великият майстор, двамата заместници на великия майстор, както и секретар[49].

Когато представителите на ложите заседавали като масонска работилница (ложа), те образували Велика ложа на България. Тя могла да провежда три-четири редовни заседания годишно и още толкова извънредни. За работата на ВЛБ още през 1919 г. е бил възприет правилникът на Великата ложа на Франция, който през 1929 г. бил редакционно усъвършенствуван. Тези документи регламентирали в съгласие с устава на ВЛБ конкретната процедура, която трябвало да бъде съблюдавана при заседанията на ВЛБ[50].

Както всички съставни ложи, и ВЛБ провеждала занятията си в трите степени. Тя сама избирала от коя степен да бъде занятието. Заседанията на ВЛБ били явни за всички членове на масонското братство, при условие че желаещият да присъствува на занятието притежавал степента, в която то се провеждало. В такива случаи те били гости и имали само съвещателен глас. ВЛБ, както и останалите ложи, можела винаги да обяви, че занятието е домашно (закрито), без участие на гости[51]. В такива случаи гостите напускали веднага занятието. Ако в дневния ред имало въпроси, които да се обсъждат в присъствието на гости, и такива, които да не са за открито обсъждане, най-напред се обсъждали първите.

В компетенцията на ВЛБ като работилница били въпросите за признаване, приспиване и събуждане на ложи по предложение на съюзния съвет; отмяна на наказания и лишаване от права пак по предложение на съюзния съвет или по предложение на трима представители в ложата; провъзгласяване на почетни членове на ВЛБ. По-късно, към края на 20-те години, в практиката на ВЛБ се установило правилото в редовните заседания съюзният съвет да докладва за състоянието и дейността на братството[52]. Така тя се превърнала в постоянно действуващ върховен контролен орган на масонския съюз.

Изпълнителната власт на ВЛБ била в ръцете на съюзния съвет. Той се избирал от великия събор и имал 12-членен състав. При избора се гледало две трети от членовете му да бъдат от София, а останалите — от провинциалните ложи, и то при условие да имат възможност да посещават заседанията в столицата. Мандатът на съветниците бил едногодишен. Взети били строги мерки членовете на съюзния съвет да участвуват редовно и активно в неговата работа[53].

Измежду членовете на съюзния съвет великият събор избирал настоятелство на ВЛБ. В него влизали великият майстор, двама заместници на великия майстор (велики надзиратели), велик блюстител, велик секретар, велик ковчежник, велик проверител[54]. Този състав всъщност представлявал ядрото на съюзния съвет.

В компетенциите на съюзния съвет били въпросите по общото ръководство на масонското братство, да свиква на заседания Великата ложа и да внася за обсъждане и решаване от нея на определени въпроси, да отчита дейността си във всяко редовно заседание на ВЛБ и пред великия събор и да провъзгласява взетите от тях решения, да одобрява правилниците на отделните ложи и да контролира тяхната дейност, да организира масонското правосъдие, да представлява ВЛБ пред гражданските власти в страната, да организира и поддържа взаимоотношенията с чуждестранни масонски братства[55]. За системен контрол над състоянието и дейността на ложите съюзният съвет можел да изпраща особени пратеници измежду членовете си, както и да назначава временни или постоянни (но не за повече от една година) инспектори[56].

Великият събор през юни 1919 г. утвърдил вътрешен правилник на Съюзния съвет на ВЛБ, който представлявал преведен на български съответен правилник на Великата ложа на Франция. В него били точно определени правата и задълженията на великите сановници на ВЛБ и конкретната процедура за протичане работата на съюзния съвет[57].

Материалните средства за осигуряване дейността на ВЛБ формално трябвало да се събират от самите нейни членове. Всички стъпки на масоните по организационната стълба в ложите се придружавали с предварително внасяне на определени парични суми. Отначало (1919 г.) било определено да се заплаща за вписване на нов член в ложата от 3 до 5 лева; за повишаване в степен — 3 лева и т. н. Всяка ложа трябвало да прави определена от съюзния съвет парична вноска в централната каса на братството. Освен това тя трябвало да внася и по 5 лева на представител във ВЛБ плюс определена вноска за т. нар. ключна слава (годишно тържество). При създаване на нови ложи се плащала такса от 60 лева. Парични вноски се заплащали и при отменяне на наказания, при връчване на организационни документи и т. н.[58]. С годините тези суми се изменяли в зависимост от курса на лева.

След всяко занятие на ложите била устройвана т. нар. юруба на вдовицата, при която задължително се събирали доброволни пожертвования (дарения) от членовете на ложата. Освен това се приемали специални по-големи дарения от благодетели или от отделни масони, а също и от някои правителства на страната.

Материални средства за поддържане дейността на ВЛБ сред обществото били осигурявани и от специално създаденото акционерно дружество „Подем“, в което участвували само масони.

Създадени били специални фондове, като „Ковчег за братска помощ“ — фонд за подпомагане на изпаднали в нужда масони или за издръжка на сиропиталища[59]; фонд под названието „Ковчег за зидарска проповед“, който имал за задача да събира средства и материално да осигурява пропагандирането на масонството в България, както и да покрива разходите по поддържане връзките на ВЛБ с чуждестранни масонски централи. Средствата в този фонд постъпвали от вноски на съответните съставни ложи или от дарения на отделни състоятелни масони. Въпросите по организирането, ръководството и използуването на този фонд се уреждали със специален правилник, който представлявал правилник на Великата ложа на Франция, но приспособен за нуждите на ВЛБ[60]. Създадени били и други фондове с благотворителна цел, като фонд „Детски дом“ и др.

В рамките на цялото масонско братство съществувала стройна и строга финансова отчетност[61].

За поддържане на строг ред и дисциплина в редовете на ВЛБ била създадена специална система на масонско правосъдие. На наказание подлежали умишлените нарушения на устава и на общите наредби на ВЛБ, на зидарската клетва и зидарските задължения, както и всяко действие, противоречащо с масонските закони, почтеността на зидарските отношения и личната чест на масоните. Подлежащите на наказания постъпки бивали тежки и особено тежки. Към последните спадали: нарушаване на масонските задължения, издаване на масонската парола, умишлено ощетяване на масон от друг масон и др.[62]. Налагали се следните наказания: спиране на масонските права най-малко за една година и най-много за пет години, като в случай на смекчаващи вината обстоятелства сроковете били от един месец до една година; най-тежкото наказание било изключването. За леки простъпки се налагало порицание (укор) пред събрание на ложата. В случай на спиране на масонските права или на отстраняване наказаният масон трябвало да предаде на ръководството на ложата си всичките си масонски отличия и документи. Предвиждали се наказания и на ложите. Те бивали: порицание, приспиване от 6 месеца до 5 години и разтуряне[63].

Масонското правораздаване се осъществявало от няколко вида масонски съдилища. Отначало още била възприета съдебната практика на Великата ложа на Франция. Съгласно нея съдебни инстанции били ложата, апелативният съд, върховният съд, великата ложа и великият събор. Първоинстанционният съд представлявала ложата, в която членувал нарушителят. Той разглеждал оплаквания на масон против друг масон от дадена ложа. Ако оплакванията били против цели ложи или против членове на съюзния съвет, те се разглеждали от върховния съд; а ако оплакванията били против съюзния съвет, те се разглеждали от великия събор[64].

С права на съдии в ложите се ползували всички техни членове. Обвинителната власт принадлежала на блюстителите на ложите.

Второинстанционният апелативен съд се съставял от съюзния съвет на ВЛБ чрез теглене на жребий измежду имената на всички съдебни пратеници, които не са заседавали веднъж като такива през годината. Неговият състав бил седемчленен. Заседанията на съда се считали законни само ако присъствували поне 5 от неговите членове. По време на заседанията на съюза съюзният съвет изпраща специален пратеник — обикновено блюстителю или неговия заместник[65].

Върховният съд се състоял от седемте избрани от великия събор съдии. Той заседавал в София. Заседанията му се считали за редовни само ако в тях участвували поне пет от върховните съдии. И в неговите заседания като пратеник на съюзния съвет участвувал великият блюстител или негов заместник[66].

Когато ВЛБ като работилница изпълнявала ролята на съд, съдии били всички представители на ложите в нея. Същото се отнасяло и за великия събор[67].

След приемането на устава и общите наредби през 1929 г. ВЛБ като съдебна инстанция престанала да съществува. Отпаднал също и апелативният съд[68].

Във всички съдебни инстанции обвинителната (прокурорската) власт се изпълнявала от блюстителите.

В системата на масонското правосъдие била установена строго регламентирана процедура на разследване нарушенията на провинените масони или ложи. Установена била също така в най-големи подробности и съдебната процедура както при съдене на членове на масонското братство български поданици, така и на приобретени към нея, но членуващи в чуждестранни масонски ложи. Заедно с всичко това бил установен специален ред за съдебно възстановяване на осъдени веднъж масони[69].

Организацията и функционирането на масонското правосъдие много наподобявала на съществуващата тогава организация на гражданските съдилища. Липсвал само адвокатският институт.

Присъдите се издавали по специални образци, утвърдени от върховните ръководни масонски институции. От това не се допускало никакво отклонение.

Изобщо ВЛБ имала пространно и подробно разработена и изградена стройна организационна система. Тя била възприета наготово от нейната ложа-майка Великата ложа на Франция. Тази система била аналогична на организационната система на другите масонски централи в света. В основата ѝ лежали почти едни и същи принципи, които въпреки превратностите на историята съпътствували историческото развитие на световното масонство, показвайки изключителна жилавост и консервативност.

Като масони членовете на ВЛБ имали специално облекло, трябвало да носят строго определени знаци. Знаците били различни за различните степени. Общоприет за всички масони бил черният смокинг с бял нагръдник, бяла папионка, бели ръкавици, черен цилиндър. Учениците носели по време на занятия бяла кожена престилка с изправен лигарник; другарите — също, но с прегънат лигарник; майсторите — също, но с червена ивица, както и специален гердан с разни масонски знаци и т. н. В занятията на ложите всички членове носели съответната за степента, в която се провеждало то, униформа.

В устната и особено в писмената си реч масоните използували специална терминология. Помежду си те се назовавали „братя“. Организацията им се зовяла „братство“; ложата, в която членували, наричали „почтена“, ако била пълна, а също и „работилница“. Събранията били „занятия“; докладите пред тях — „градежи“; протоколите — „скици“; нарежданията на ръководствата — „повели“; окръжните и други писма — „плочи“; първомайсторът — „почтен“; ръководителите — „светлини“; разните комисии в зависимост от броя на членовете им се казвали „триъгълник“, „петоъгълник“ и пр.; масонското убеждение — „светлина“; милостинна каса — коруба на вдовицата; гощавката на масоните след събрания по разни поводи — агапа; смесена среща на масони и немасони, но близки на членовете на ложата (жени и пълнолетни деца) — белозидарски срещи; парите се зовели „тухли“; немасоните — миряни или профани; масонският клуб — храм; редиците в масонското подреждане по време на занятие — стълп; повишаването в масонска степен — увеличаване на надницата; приемането в ложите било посвещение; касата — ковчег; населеното място — изток; чуждата велика ложа или велик изток — зидарска сила и т. н.

При оформянето на официалната масонска документация (писма, окръжни, правилници, свидетелства, дипломи и др.) бил установен строг ред. Всички документи на ВЛБ и съставните ѝ ложи започвали с формулата: „В слава на Великия архитект на Вселената. В името и под покровителството на Великата ложа на България“; следвали номерът и името на ложата и девизът „Любов, истина, труд“. Допускало се съкращаване на съществени масонски изрази и думи, при което задължително се използували масонските символични точки „∴“. Например горната формула съкратено се изписвала така: „В. ∴ С. ∴ Н. ∴ В. ∴ А. ∴ Н. ∴ В. ∴“, последвано от „В. ∴ Л. ∴ на Б. ∴ Любов, истина, труд“[70]. За разлика от други масонски централи ВЛБ възприела официалното за нашата страна летоброене и Григорианския календар.

Всеки редовен масон трябвало да знае т. нар. срочна дума (парола). Тя се определяла от съюзния съвет на ВЛБ два пъти годишно — в началото и в средата на годината, и се изпращала „до доверениците и пратениците на съюзния съвет“ и до първомайсторите на ложите. Щом получавали писмото с думата, то се отваряло само по време на занятието, в което трябвало да бъде съобщена, прочитало се от първомайстора и след това писмото със срочната дума се изгаряло. В такъв случай членовете на ложата образували сред храма т. нар. „верига на единството“. Онези членове на ложата, които не могли да присъствуват на събрание, когато се провъзгласявала срочната дума, я получавали лично от първомайстора[71].

Полугодишната дума (срочната дума, паролата) трябвало да се пази в най-голяма тайна от всички масони. Чрез нея те можели да посещават други ложи в страната и да бъдат допускани като гости на ложи при различни масонски централи в чужбина независимо от техния обред. Издаването на срочната дума се считало като най-голямо престъпление спрямо ВЛБ и влечело след себе си най-голямо наказание.

Всяка ложа организирала свой храм (клуб), който се обзавеждал според старошотландския приет обред. Необходим реквизит при обзавеждането били разни символични предмети: човешки скелет, дървени чукове, мечове за членовете на ложата, сфера, груб камък, линия, равнило (либела), клещи, триъгълник, отвес, мистрия, трион, длето, пергел, ъгломер и др. сечива, с които си служели строителите зидари в миналото; компас, троен свещник, часовник, хляб, вода и др. На катедрата на първомайстора и великия майстор неизменно стояла Библията. Подът на храма бил застлан със специален килим, украсен с разни символични масонски знаци. Стените на храма също били подходящо украсени. Навсякъде неизменно присъствувала масонската звезда.

Целият реквизит, както и символичните знаци по него и масонските отличителни знаци, имал дълбоко символично значение.

До края на 20-те години масонските храмове в България били устроени по образец на храмовете на ложите от послушенството на Великата ложа на Франция. След това били положени усилия това да се поизмени, за да се харесат и на английските и американските масони, с които ВЛБ се стремяла да влезе в нормални масонски отношения, за да ги използува в своята международна дейност.

Не всички ложи обаче разполагали с подходящи помещения за устройване на храмове. Най-добре разрешили този въпрос ложите в София. В провинцията ложите устройвали своите храмове често пъти в частни жилища, в лекарски кабинети и т. н. До края на съществуването на ВЛБ проблемът не бил разрешен от всички нейни съставни ложи.

Характерна черта от дейността на масонските братства и на тяхната организационна система била обредността. Чрез нея, както се каза вече, се целело създаване и поддържане единство в световния масонски орден. През вековната си история масонството създало десетки обредни системи. Много от тях с годините изчезвали, усъвършенствували се старите, появявали се нови. Когато била основана ВЛБ, в света и специално в Европа се практикували много свободнозидарски обреди. Само изброяването им може да изпълни внушителен списък. Ето някои от тях. Обредът на съвършенството или Херper Херодома имал 25 степени. Шотландският примитивен обред имал 33 степени. Шотландският философски обред имал 25 степени. Обредът на мартинистите бил доста разпространен и имал 10 степени. Познат бил обредът на Мистраим и този на Мемфис, както и смесеният международен обред с участие на жени в масонските ложи; смесеният обред на човешкото международно право (комасонската велика ложа). Еклектическият обред бил практикуван от някои германски ложи. Пак в Германия се практикували още много обреди: Фелстеровият обред, обредът на ордена строго наблюдение и др. Английският обред бил многостепенен. Американският обред имал девет степени. В Швейцария и Франция се практикувал и обредът на шотландския поправен режим. Познати били също френският модерен обред със седем степени, шведският обред с 12 степени и мн. др.[72].

ВЛБ възприела практикувания от Великата ложа на Франция старошотландски приет обред. Той бил формиран във Франция в навечерието на Великата френска буржоазна революция от 1789 г., в която участвували и либерално настроени шотландски масони. Този обред също минал през различни фази на развитие. ВЛБ го възприела във фазата му от началото на XX в. В развитието на свободния зидар обредът въвел 33 степени, които образували 4 групи. Първа, втора и трета степени представлявали т. нар. символически степени. Степените от четвърта до осемнадесета били капителни, от деветнадесета до тридесета били философски, а от тридесет и първа до тридесет и трета били висши или управни административни степени. Към първата група спадали символически степени „ученик", „другар", „майстор". Масонството от тази група се наричало още синьо свободно зидарство по синята лента, отличаваща майстора. Другото му название било Светииваново.

Названията на капителните степени били: четвърта — таен майстор, пета — съвършен майстор, шеста — интимен секретар, седма — управник и съдия, осма — интендант на дворците, девета — избран майстор от деветте, десета — избран майстор от петнадесетте, единадесета — висш избран рицар, дванадесета — велик майстор архитект, тринадесета — царски архитект, четиринадесета — велик шотландец на свещения свод на Изтока и Запада, петнадесета — рицар на Изтока, на сабята, шестнадесета — принц на Ерусалим, седемнадесета — рицар на Изтока и Запада, осемнадесета — върховен принц розенкрайцер. Масонството от тази група се наричало още благочестиво или червено — по червената лента на принц розенкрайцер.

Степените от философската група били: деветнадесета — велик светител или висш шотландец, двадесета — почетен велик майстор на всички ложи, двадесет и първа — Ноашит, пруски рицар, двадесет и втора — принц на Либана, двадесет и трета — шеф на Табернака, двадесет и четвърта — принц на Табернака, двадесет и пета — рицар на медната змия, двадесет и шеста — принц на Мерси, двадесет и седма — върховен командир на храма, двадесет и осма — рицар на слънцето, двадесет и девета — велик шотландец на шотландския св. Андрей, тридесета — велик избран рицар кадош. Според черната лента на „кадоша" масонството от тази група се наричало още черно.

Названията от управната група били: тридесет и първа — велик инспектор командор, тридесет и втора — върховен принц на царската тайна, тридесет и трета — върховен велик главен инспектор[73]. Масонството от тази група се наричало още бяло масонство поради бялата лента на имащия степен „велик инспектор".

От тридесет и трите гореизбрани степени от значение били първите три, осемнадесетата (розенкрайцер), тридесетата (кадош) и останалите висши степени от тридесет и първа до тридесет и трета[74].

Преминаването от една степен в друга било свързано с напредък в усвояването на масонството (главно в тълкуванията на символиката и предназначението на масонството) и по други съображения. Всяка степен се присъждала при спазването на строго определена процедура. Съобразно със степента се носели и съответни масонски отличителни знаци.

В системата на старошотландския приет обред символически работели само първите три степени. От четвъртата до осемнадесетата степен работел шапитърът. Философските степени образували съвет (ареопаг). Висшите степени били организирани във Висш съвет[75].

ВЛБ била символическа. Нейните ложи били Светиивановски. То ще рече, че тя признавала само първите три степени на този обред. Впрочем това съответствувало на ранната степен в развитието на масонството в България, на неговата незрелост, а също и на стремежа да се даде на масонството в страната по-демократичен вид, понеже в България липсвала аристокрация, както в повечето западноевропейски държави.

С годините и в България се появили масони с по-високи степени. Затова към края на двадесетте и през тридесетте години били направени опити за създаване Съвет на висшите степени. През целия период на своето съществуване обаче ВЛБ си останала символическа.

От Великата ложа на Франция ВЛБ взела не само организационната система, обредната система и символиката, но и ритуалната система. А това означавало, че на „въоръжение" отначало били въведени различните требници на Великата ложа на Франция. Макар и побългарени в края на двадесетте и началото на тридесетте години на нашия век, по същество те останали пак френските.

Великата ложа на България имала като годишен празник Ивановден — деня на зимното слънцестоене[76].

По време на подготовката си в ложите и при работа в тях масоните усвоявали определени, познати само на братството символични знаци, особени хващания при ръкуване, правене на особени движения с ръцете, определени стъпки по време на занятия, определени хватки при боравенето със символическия реквизит и т. н.

Основната собствена работа на масонското братство (тази, която имала чисто масонски характер) се вършела в ложите. В тази си дейност ложите се ръководели от устава и от общите наредби на ВЛБ, от различните нареждания и решения на нейните ръководни институции. Освен това по подобие на ВЛБ всяка съставна ложа си била изработила въз основа на устава и общите наредби на ВЛБ свой правилник, който се утвърждавал от съюзния съвет на ВЛБ. Правилниците по същество не съдържали нищо ново и нищо повече от конституционните документи на ВЛБ[77].

Дейността на ложите била строго регламентирана. Те били длъжни да провеждат поне по едно събрание на месец. Само през летните месеци юли и август можели да почиват. Ваканцията, която си давали, не бивало да трае повече от три месеца, и то от 15 юни до 15 септември през годината[78]. За всяко събрание предварително се уведомявал съюзният съвет.

Събранията на ложите бивали „домашни“, ако естеството на обсъжданите въпроси изисквало разглеждането им при закрити врати. Занятията на ложите били задължителни за всички техни членове. За всяко отсъствие, ако било извинително, се уведомявал писмено първомайсторът, като се искало извинение. Извинението се придружавало „от приноси за вдовичната коруба“[79], т. е. от парична вноска в полза на касата на ложата. В общите наредби изрично се казвало: „Никой брат на ложа не се допуща на работа (т. е. на събрание — В. Г.), ако не е облечен в зидарска премяна. Членове от работилницата, които притежават по-горна степен, трябва да си наложат майсторска огърлица“[80].

В събранията на дадена ложа можели да участват и членове от други ложи. В такъв случай проверителят трябвало да установи качествата на масон на желаещия да гостува в занятието на тази ложа. Това ставало чрез полугодишна дума (парола), масонска легитимация, задаване на определени въпроси и др. начини. Държало се много строго в събранията на ложите да не присъствуват лъжемасони (български или чужди граждани). И за гостите било задължително носенето на масонските знаци и отличия, а за майсторите — задължителната майсторска престилка. Гостите не можели да участвуват в работилница с по-горно от тяхната степен занятие[81].

При посещения на ложите от великия майстор, негови заместници или някаква делегация от съюзния съвет имало установена специална процедура. Те се посрещали на вратата на храма от трима масони, които носели звезди; председателят ги приветствувал с кратко слово; членовете на ложата се подреждали в тържествен строй и с мечовете си образували „стоманен свод“; надзирателите придружавали от обичайните си места в храма посрещането с удари на своите чукове. В такива случаи първомайсторът предлага чука си на великия майстор или на друг член на делегацията. Тази церемония се прилагала и по отношение на висши длъжностни лица от чуждоземни масонски централи, с които ВЛБ била в приятелски отношения[82].

„Работите в ложата се отварят по формата и по упътванията на обредника, възприет от ВЛБ, и се извършват, без да може да се допусне от председателя и най-малката отстъпка от разпоредбите на тоя обредник“[83] — се казва в общите наредби. Събранията се считали законни, ако присъствували най-малко 7 масони, от които 4 с майсторска степен. В началото и в края на всяко събрание секретарят на ложата извиквал поименно членовете ѝ. Отговорите били „бди“ за присъствуващите и „спи“ за отсъствуващите. Събранията обсъждали само въпроси от дневния ред. Който искал да прави предложение

за включване въпроси в дневния ред, трябвало да го пусне в торбичката за предложения. На всички събрания се водели протоколи, които се одобрявали от следващото събрание на ложата[84].

По време на събранията на ложите се изисквало съблюдаване на строго определен ред, за което бдели първомайсторите и надзирателите[85].

Решенията се вземали с мнозинство на присъствуващите в събранията. При равни гласове, ако гласуването било явно, надделявал гласът на председателя (първомайстора). Гласуването бивало явно и тайно. Тайното гласуване се практикувало само при посвещение, при избори на сановници и др. Решенията на мнозинството били задължителни за малцинството независимо от това, дали то било убедено, или не в тяхната основателност и целесъобразност[86].

Нарушаването на реда по време на събранията на ложите се санкционирало. Наказанията в такива случаи били: призоваване към ред от първомайстора; пак същото, но с вписване в протокола; порицание с вписване в протокола. Първите две наказания се налагали от първомайстора, а третото — с решение на ложата. Предвиждало се и временно отстраняване от ложата до предаването в масонски съд[87].

Всяка година на Ивановден ложите празнували тържествено т. нар. зимна слънчева слава. Софийските ложи трябвало да провеждат това съвместно. На тържествата масоните се явявали с цялото си масонско достолепие. На славите се издигали следните наздравици: „За България“ (през 1929 г. тази наздравица били изменена така: „За България и за нейния държавен глава“); „За великите майстори (настоящ и бивши)“; „За членовете на съюзния съвет и представители във ВЛБ“; „За първомайстора и сановниците на ложата“; „За зидарските сили в чужбина и за всички зидари по земята“. (Отначало се практикувала отделна наздравица за Великата ложа на Франция, но през 1929 г. тя официално била изоставена.) След произнасянето на споменатите наздравици всички присъствуващи зидари образували т. нар. „верига на единството“. Освен тези възгласи други речи при зимните слънчеви слави не се произнасяли[88].

Провеждали се и „жалейни слави“ за почитане паметта на заслужили към братството масони. Устройваните белозидарски срещи на ложите били регламентирани от специални обредници. На тях не се допускало нищо, което да е свързано с масонската символика и неговите ритуали[89].

Разгледаните дотук правила важели за всички събрания както на отделните ложи, така и на ВЛБ, когато заседавала като работилница. Тяхното осъществяване ставало по съставен от съюзния съвет календар, в който били посочени датите на занятията по месеци: за великата ложа — 4 занятия годишно, за великия събор — два дни през септември, за зидарски слави — три пъти, а за отделните ложи и за отделните масонски степени — по три или четири занятия в строго определени дни на месеца[90].

Нуждите и характерът на настоящото проучване не изискват да се впускаме в подробности по разкриване цялата обредност на ВЛБ и нейните съставни ложи. Все пак, за да се добие известна представа за нея, ще приведем ритуала за втора символическа степен „другар“. Ето пълния текст на поучението за такива случаи:

„Първа част. За памет на степен другар.
Втора символична шотландска степен.

Строй. Положение за строй се взема с две едновременни движения.

Първо движение: постави дясната ръка въз сърцето, пръстите изоблени, като да го заловиш.

Второ движение: вдигни лявата ръка (предръчие, от лакътя към китката) до висината на главата, отворена с дланта напред, палецът доближен до тялото.

Знак. Застани стройно, изтегли хоризонтално дясната ръка към десния хълбок; в това време отпусни и лявата ръка надлъж край тялото.

Стъпки. Стоешком стройно направи трите ученически стъпки, ученическия знак, па още две стъпки допълнителни: първата надясно, втората наляво, и другарския знак.

Ръкуване. Хвани ръката на срещания, направи с палец три невинни удара въз първата става на средния му пръст и кажи пропускната дума. Срещаният напипва с палец първата става на средния ти пръст и леко натисне с нокът; това е искане на свещената дума.

Свещена дума. Братът, на когото се иска свещената дума, трябва да отговори: не зная ни да чета, ни да пиша, зная само да сричам, кажи ми ти първата буква, а аз ще ти кажа втората.

1. Питач	Отговаряч . . . . .
2. ________	________
3. ________	________
4. ________	________

Дружно ________

Плясък. III — II.

Връст*. — Пет години.

---

* Възраст.

Работно време. От пладне до полунощ.

Възклик. Любов, истина, труд.

Премяна. Другарят носи престилка от бяла кожа с прегънат лигарник.

Втора част. Отваряне работите във втора степен.

Първом.: Брате първи надзирателю, на колко сте години?

I надзирател: на 3 години.

Първом.: Отивате ли по-нататък?

I надз.: Питайте ме.

Първом.: Брате втори надзирателю, коя е длъжността на надзирателите в другарска ложа?

II надз.: Тя е да се уверят дали всички присъствуващи зидари са другари.

Първом.: Прави и стройно другарски, братя мои, с лице на изток. Направете си длъжността бр. бр. I и II надзиратели. (Надзирателите минават край своите стълпове и строени както напредват към изток, всеки бр. прави пред тях другарския знак. Откак се свърши тоя преглед, надзирателите се връщат по местата си и обаждат на първомайстора, че всички присъствуващи бр. бр. са другари. Тогава първомайсторът прави другарски знак, с него заедно и бр. бр., които заседават на изток.)

Първом.: Признавам за другари и братята, които заседават на изток. Братя I и II надзиратели и всинца вие братя мои от единия и от другия стълп, аз пристъпям да отворя работите във втора степен. (Първомайсторът чукне пет пъти. Надзирателите един подир друг повтарят ударите.)

Първом.: Работите в другарска степен в честитата ложа бр. бр . . . . , устроена под отличителното име . . . в и . . . са отворени.

С мен бр. бр. . . .! Със знака; с плясъка III и II, с възклика: Любов, истина, труд! По места, братя мои.

(Всеки си седи и работите, поставени на дневен ред, се извършват по същия ред, както за в първа степен.)

Трета част. Поучение за другарска степен
(Наустница)

Първом.: С каква мисъл се събират другарите в ложа?

Оратор: Събират се, за да се поучават и да свикнат с упражнението в добродетел.

П.: До коя степен поучение си стигнал?

О.: Честит съм да съм другар, втора степен от посвещението.

П.: Що си научил във втората степен?

О.: Научих да познавам себе си и да оправям своите недостатъци с делото на нравствеността.

П.: Как постъпиха за това ти поучение?

О.: Изпърво с изпитване на способностите, отредени човеку от органите, които притежава за упражнение на тия способности, и после с изучаване на изкуствата и науките.

П.: Кои са органите, що служат за упражнение на нашите способности?

О.: Сетивата за зрак, за слух, за осезание, за вкус и за мирис.

П.: Имаше ли в ложата си някой белег, който да изразява тая система от устройството на човека?

О.: Да, чест∴ първомайсторе, там се вижда на изток да свети една звезда, чиито пет върха изобразяват сетивата; тя се нарича пламенна звезда.

П.: Тая символична звезда не съдържа ли и друг някой знак?

О.: Посред нея се вижда буква „Г“, която означава геометрия, една от най-възвишените науки, които е произвел човешкият гений. Затуй аз виждам още и тая буква, най-изричния символ на човешкия ум.

П.: Защо ти предложиха да изучаваш изкуствата?

О.: Защото няма ни едно изкуство, което да не произведе някоя добродетел у зидаря, що се отдава на учение с цел да бъде полезен на своите подобни. На второ място ми се предложи да изучавам изкуствата, защото има едно, което особено набавя на зидарството неговите символи, а то е геометрията, която обнима в своята област архитектурата.

П.: Как биде ти приет другар?

О.: Бидох доволен до вратата на ложата и триж похлопах.

П.: Що ти отговориха?

О.: Питаха ме кой съм и що искам. Разпитаха ме за онова, що съм научил в първата степен.

П.: А ти що отговори?

О.: Отговорих, че съм употребил ученическото си време да побеждавам своите страсти, да подчинявам своите щения и да градя нагоре по отвес; отговорих най-сетне, че желая да усъвършенствувам това дело, като се уча да си служа с равнилото на другарите.

П.: Що ще каже това?

О.: Ще каже, че като познах в първата степен необходимостта от учение, дойдох да го диря във втората.

П.: После що сториха с тебе?

О.: Накараха ме да направя пет пътувания.

П.: Що те научиха в тия пътувания?

О.: Научиха ме да разпознавам щото е вътре в мене и вън от мене.

П.: Разправи ми това.

О.: В първото пътуване ми обърнаха вниманието върху петте сетива, за да се науча да познавам себе си. Дадоха ми в ръцете чук и длето, за да ми покажат, че тия сетива имат нужда от ръководство и да бъдат изправяни с чука на опита и с длетото на разбирането.

П.: Що направи ти във второто пътуване?

О.: Показаха ми четирите архитектурни строя, като едно от първите изкуства, що са се развили, когато почнали човеците да чувствуват красивото. Имах в ръка линия и шестило (пергел), за да си служа да измерям съразмерността на това изкуство в градежа на моето нравствено същество, та да го поддържам винаги в хармония.

П.: Що научи в третото пътуване?

О.: Накараха ме да разгледам свободните изкуства. От това научих мощта на просветения (културния) напредък върху обществата. Бяха ми дали линия и клещи, за да проумея влиянието на изкуствата върху обществата.

П.: Що те научиха в четвъртото пътуване?

О.: Научиха ме да си служа с кълбото (сферата), произведна изучаването от нашите предци. Именуваха ми най-чутните мъдреци от старината, като искаха така да меря върху човеците, па да възбудят и мене самия да упражнявам полезно влияние с мой пример върху братята ученици.

П.: Как направи петото пътуване?

О.: Направих го с ръце свободни (празни): нищо ново не ми показаха, защото, свършил течението на своето учение, мене ми оставаше само да изведа последиците, способни да ме осветлят. Накараха ме да славословя труда, за да мога и аз на свой ред да се трудя и да бъда в състояние да поучавам своите подобни, по-малко напреднали от мене.

П.: Тия пътувания не са ли символ още на нещо друго?

О.: Мисля, че са, защото ми се чини да изобразяват разните възрасти на човека и на обществото: в младини човек се учи; в мъжката пора прилага придобитите си познания, а в зрелост (матор) споделя с други плодовете на своя собствен опит.

П.: Не могат ли да се погледнат тия емблематични пътувания в друго някое отношение?

О.: Работите от втора степен са също една алегория на вървежа на годишните времена, от пролетното равноденствие до есенното в нашето полукълбо.

П.: Как така?

О.: Трите първи пътувания ми изглежда да изобразяват делата на природната пролет, които са: кълнеж, цъфтеж и завърз. Четвъртото пътуване изобразява зрелост и жътва; а пък петото означава почивката, що следва подир всички тия работи. Тогава на човека остава само да се радва в мир на цената от трудовете на своето детство и на своята юност.

П.: Подир това пътуване що изискаха от тебе?

О.: Накараха ме да се закълна, че не ще открия никога потайностите на втората степен, след което бидох допуснат между другите.

П.: Как се разпознават зидарите другари?

О.: По знаци, думи и ръкуване.

П.: Дай ми другарския знак.

О.: (Дава го.)

П.: Що означава тоя знак?

О.: Като поставям дясната ръка въз сърце, аз подновявам задължението, което съм поел — да обичам своите братя и да им помагам; като вдигам лявата ръка, аз подновявам искреността на своето обещание; а като описвам с десницата ъгълник, аз показвам, че искам правдата и справедливостта да бъдат занапред едничките водачи на моето поведение.

П.: Кои са другарските думи?

О.: Има две думи: едната за пропуск, другата свещена дума.

П.: Дай ми пропускната дума.

О.: (Дава я.)

П.: Дай ми свещената дума.

О.: Аз не мога да я изговоря, но само да я сричам.

П.: Дай ти първата буква, аз пък ще ти дам втората.

О. и П.: (Дават си докрай двамата.)

П.: Що значат тия думи?

О.: Пропускната дума, която значи клас, ни дава думата от алегорията, заключена във втората степен; а пък свещената дума, която значи сила, е името на единия от двамата стълпове, що красят храмовите врати, и изобразява тук мъжеството, на което е емблема на втората степен.

П.: Дай ми другарско ръкуване.

О.: (Дава го.)

П.: Ръкуването е право и съвършено и по него аз познавам, че си другар. А кои са другарските стъпки?

О.: (Прави стъпките.)

П.: Що означават тия стъпки?

О.: Те означават видния ход на слънцето по неговия небесен път; трите първи стъпки, които принадлежат на първата степен на обучението, ни правят да виждаме това светило в неговия възход от зимното слънчево стоене до пролетното равноденствие; другите две стъпки, които характеризират втората степен, показват светилото, преминало равноденника (екватора), как възлиза до най-високия градус на меридиана (пладнника) до точката на лятното слънчево стоене и как слиза после до точката на есенното равноденствие.

П.: Коя е ученическата възраст?

О.: Три години.

П.: Що ще каже тая възраст?

О.: То е емблемата на нашето битие: раждане, живот, смърт. То изобразява също трите човешки възрасти: юношество, мъжество, старост.

П.: Коя ти е другарската възраст?

О.: Пет години.

П.: Що значи тая възраст?

О.: Тя е броят на нашите сетива.

П.: Кой час почват другарските работи?

О.: На полунощ.

П. Що ще каже това?

О.: Ще каже, че човек е вече стигнал пладнето на своята възраст, преди да може да бъде полезен на обществото; ала че от тоя час нататък той трябва да работи за общото добро чак до своята полунощ, сиреч последен час.

Нека инди (прочее) употребяваме дните, които ни са дадени, да вършим доброто и да упражняваме добродетелта до последния ден на своето съществуване.

Четвърта част. Затваряне на работите

П.: Братя I и II надзирателю, попитайте братята, които съставят вашите стълпове, имат ли да правят някое предложение за доброто на ордена изобщо или на тая работилница в частност.

(Надзирателите разгласяват това и докладват.)

П.: Брате I надзирателю, на колко сте години?

I надз.: На пет години, честити майсторе.

П.: Кой час затварят другари своите работи?

I надз: На полунощ.

П.: Брате II надзирателю, колко е часът?

II надз.: Тъкмо полунощ, честити майсторе.

П.: Щом е така, ще затворим работите на тая работилница във втора степен.

С мене, братя! Със знака; с плясъка III — II; с възклика: Любов, истина, труд!

Другарските работи са завършени и на първия мой чуков удар ще поемем ученическите работи.

П.: Стройно ученически, братя мои.

(Изпълнява се повелята.)

П.: Братя I и II надзирателю, попитайте братята, които съставят вашите стълпове, имат ли да предложат нещо за доброто на работилницата в първа степен?

(Надзирателите разгласяват и докладват.)

П.: Братя I и II надзирателю, обадете на вашите стълпове, както и аз правя на изток, че ще затворя работите на тая почитаема ложа.

(Надзирателите разгласяват. Първомайсторът чука триж и надзирателите повтарят един след друг ударите.)

П.: В слава на Великия архитект на Вселената, в името и под покровителството на ВЛБ обявявам работите в почитаемата ложа № . . . под отличителното име . . . в изток . . . затворени.

С мене, братя! Със знака; с плясъка III; с възклика: Любов, истина, труд.

Братя мои, да се закълнем да пазим мълчание за днешните наши работи. (Всеки простира десница в знак на съгласие.) И да се разотидем в мир“[91].

Освен че дава представа за обредността във ВЛБ, цитираният изцяло документ помага да се разшифрова част от масонската символика, за която се говори по-горе.

За провъзгласяването на една ложа като самостоятелна национална ложа е необходимо съгласието на нейната ложа майка. Съгласието на ложата майка означава официално признаване, което се оформя с издаването на специален документ, наречен патент. Патентът се поставя на лично място в храма. Такъв патент на 1 януари 1925 г. издала Великата ложа на Франция на ВЛБ. Признаването на една масонска централа за редовна от друга масонска централа ставало по молба на заинтересованата ложа, придружена с кратка справка за историята, състоянието и ръководството на последната. В случай на удовлетворяване на молбата между съответните масонски централи се установявали приятелски отношения. Това водело до назначаване на гаранти за приятелство, положение, възприето и от ВЛБ.

Гарантите (поръчителите) за приятелство по правило били дейни членове на влизащите в приятелски отношения братства, обикновено измежду сановниците на ложите или на масонската централа. Те трябвало да бъдат добре запознати с масонството и по възможност и със страната, на която ставали поръчители. При това се следвала процедурата: великата ложа, която била заинтересована, пращала на съответната чуждестранна масонска централа своите конституционни документи и списъка на великите си сановници, придружени с т. нар. триъгълник, т. е. списък на трима кандидати за поръчители при нея. Ложата контрагент трябвало да избере едного от тримата предложени и да го назначи за свой поръчител. После това правела и ложата молителка. На поръчителите за приятелство се давали дипломи от ръководствата на съответните централи. Отначало срокът на поръчителите бил неопределен, а към края на 20-те години бил определен на три години.

Чрез института на поръчителите за дружба масонските братства от отделните страни поддържали официални отношения. Поръчителите били длъжни да представляват и защищават интересите на облеклите ги с това качество велики ложи и велики изтоци. Това се отнасяло и за поръчителите за приятелство на ВЛБ и при ВЛБ[92].

Всичко, свързано с организацията и същинския живот на масонското братство, било обявено за тайна, която при никакви обстоятелства никой масон не трябвало да издава на немасони. Това характеризирало свободното зидарство в България като затворена тайна буржоазна организация. ВЛБ била от важните т. нар. тайни общества.

ВЛБ следяла за поведението и проявите на своите членове не само в ложите, но и в обществото. В Общите наредби от 1919 г. със специален пункт било постановено: „Ложите са отговорни за поведението на своите членове, понеже имат въз тях дисциплинарна власт, и не бива да държат в средата си зидар, който би се оказал недостоен да бъде смятан за такъв“[93]. Това се потвърждавало и в конституционните документи от 1929 г.

За открита работа вън от ложите ВЛБ създала организация, наречена Възпитателен институт „Заря“, в който членували само масони. (Въпросът за организацията и дейността на тази организация ще бъде разгледан по-нататък.)

От всичко казано дотук се вижда, че ВЛБ имала строго регламентирана и подробно разработена организационна система. Организационните принципи и норми били най-стриктно формулирани. Всяка стъпка в ложите била строго регламентирана с най-различни организационно-нормативни документи. Това обещавало да направи от масонското братство в България стегната, дисциплинирана, с амбиция за важно място в буржоазното общество формация.

Основни принципи на организационната система на ВЛБ били: строг централизъм, стройна и строга йерархия, масонска солидарност в страната и зад граница, строг подбор на членовете и организационна затвореност, строго провеждане на общобуржоазен класов принцип — вярност към коренните интереси на българската и международната буржоазия, непартийност, солидаризъм: сътрудничество между всички класи и социални групи, стоящи на почвата на буржоазния строй, стимулиране на активно участие във всестранния живот вън от ложите.

Цялата организационна система била изградена под влиянието на опита на международното масонство и специално на Великата ложа на Франция, за да не кажем, че била нейно копие. Известно влияние върху развитието на тази система оказала Международната масонска асоциация. Но и там главна роля играели френските масонски централи.

Организационната система на ВЛБ била изградена по такъв начин, че тя станала част от световния масонски орден.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ВТОРА

1. Идейни принципи

[1]
[2] З П р, 1929, кн. 7—9, Старите длъжности (правила), с. 145—153.
Десетгодишницата на ВЛБ, с. 11—13; Българска сбирка, 1915, кн. 5, Всемирното франкмасонство и началата му; Декларация на ВЛБ относно основните начала на свободното зидарство. — В: Устав на ВЛБ, С., 1930, с. 3—4.
[3] Виж напр. Мир, бр. 8489 от 17.X.1928, Що е масонство и масонството в България, от ВЛБ; Отечество, бр. 631 от 24.II.1934, Пак за масонството и др.
[4] Основни начала на свободното зидарство, т. 3. — В: Устав на ВЛБ, 1930 (по-нататък У 2). Сравни същото положение в другата редакция. — В: Устав на ВЛБ, С., 1919 (по-нататък У 1), чл. 2.
[5] *Al. Lantoine,* Histoire de la Francmaçonnerie Française] (La Françmaçonnerie chez elle), Paris, 1925, p. 351—352.
[6] Старите длъжности, т. I.
[7] Декларация на ВЛБ относно основните начала на свободното зидарство, 1929, т. 3.
[8] Свободен зидар, 1924, кн. 5—6, Свободнозидарски вести, с. 125; *Al. Lantoine,* Histoire de la Francmaçonnerie Française, p. 337—350.
[9] Основни начала на свободното зидарство, 1929, т. 2 и 3. Виж също и в: У 1, чл. 2.
[10] Основни начала, т. 6.
[11] Пак там, т. I.
[12] Декларация на ВЛБ, 1919. — В: Десетгодишницата на ВЛБ, с. 12; Основни начала. . ., т. 6.
[13] Основни начала. . ., т. 4; Общи наредби на ВЛБ, С., 1919 (по-нататък ОН 1), чл. 1.
[14] Основни начала. . ., т. 5, 7, 8; У 1, чл. 3, 4.
[15] Основни начала. . ., т. 8; У 1, чл. 4; У 2, чл. 4; ОН 1, чл. 1.
[16] Основни начала. . ., т. 8; У 1, чл. 4.
[17] Старите длъжности, т. II, с. 147.
[18] Пак там, с. 147—148.
[19] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 12.
[20] Декларация на ВЛБ относно основните начала. . ., т. 4; Основни начала на свободното зидарство, т. 9.
[21] ОН 1, чл. 167; Он 2, чл. 164.
[22] У 1, чл. 4; Основни начала на свободното зидарство, т. 10.
[23] Основни начала. . ., т. 11, 12; У 1, чл. 5.
[24] Декларация на ВЛБ, 1917, с. 11.
[25] Виж напр. *А. Златаров* Справедливостта. — В: Свободен зидар, 1924, кн. 5—6, с. 65—69.
[26] ОН 1, чл. 1.
[27] Основни начала. . ., т. 9. Виж и редакцията на това положение в: ОН. чл. 1; З П р, 1930, кн. 9—10, Масонски правила за живот, с. 179—181.
[28] Декларация на ВЛБ, 1917, с. 11.
[29] Изявления на ВЛБ. — В: ОН 1, чл. 1; Мир, бр. 8489 от 17.X.1928; Що е масонство и масонството в България, и др.
[30] ОН 1, чл. 2.

2. Организационна система

[1] ОН 1, чл. 6—8; ОН 2, чл. 6, 7.
[2] ОН 1, чл. 20—22; ОН 2, чл. 15.
[3] ОН 1, чл. 24—27; ОН 2, чл. 19—22.
[4] БИА, ф. 222, а.е. 4, л. 1. Обещание на основателите на ложа „Черноморски приятели", 18.VI.1922. Този текст бил аналогичен за всички новооткрити ложи.
[5] ОН 1, чл. 27—29; ОН 2, чл. 22—23.
[6] ОН 1, чл. 35.
[7] ОН 1, чл. 38—46; ОН 2, чл. 36—44.
[8] ОН 1, чл. 47, 51, 57—58; ОН 2, чл. 45—48, 56—57; У 2, чл. 25.
[9] ОН 1, чл. 59; ОН 2, чл. 30.
[10] ОН 2, чл. 1, чл. 167, т. 2.
[11] ОН 1, чл. 172—173, 176; ОН 2, чл. 168, 170—171.
[12] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 88, ВЛБ до ММА, 15.VI.1927.
[13] ОН 1, чл. 201—205; ОН 2, чл. 199.
[14] ОН 1, чл. 171—183; ОН 2, чл. 172—180.
[15] ОН 1, чл. 180—190; ОН 2, чл. 183; З П р, 1934, кн. 2, *К. Б.*, Преживелици и впечатления от посвещението ми, с. 65—67.
[16] ОН 1, чл. 184; ОН 2, чл. 186.
[17] ОН 1, чл. 192—194; ОН 2, чл. 188—191.
[18] ОН 1, чл. 195—200; ОН 2, чл. 192—197.
[19] ОН 1, чл. 206; ОН 2, чл. 209.
[20] ОН 1, чл. 206—209.
[21] ОН 1, чл. 221—222; ОН 2, чл. 203—206.
[22] ОН 1, чл. 223—232, 300—307; ОН 2, чл. 232—236.
[23] ОН 1, чл. 60—63; ОН 2, чл. 58—59, 62—63.
[24] ОН 1, чл. 109; ОН 2, чл. 110.
[25] ОН 1, чл. 67—72; ОН 2, чл. 64—71.
[26] ОН 1, чл. 73—74; ОН 2, чл. 72—73.
[27] ОН 1, чл. 75—80; ОН 2, чл. 74—79.
[28] ОН 1, чл. 81—83, 86—97; ОН 2, чл. 80—87, 89—98.
[29] ОН 1, чл. 99—100; ОН 2, чл. 99—100.
[30] ОН 1, чл. 101—103; ОН 2, чл. 63, 101—103.
[31] ОН 2, чл. 104.
[32] ОН 1, чл. 104.
[33] ОН 1, чл. 108—113, ОН 2, чл. 111.
[34] ОН 1, чл. 114—115; ОН 2, чл. 114—115.
[35] ОН 1, чл. 106—107; ОН 2, чл. 106—107.
[36] ОН 1, чл. 212; ОН 2, чл. 212.
[37] ОН 1, чл. 212—213.
[38] ОН 1, чл. 214; ОН 2, чл. 214.
[39] ОН 1, чл. 147, 149; ОН 2, чл. 144, 146.
[40] ОН 1, чл. 220; ОН 2, чл. 217.
[41] ОН 1, чл. 216—218; ОН 2, чл. 216.
[42] ОН 1, чл. 262; ОН 2, чл. 210.
[43] БИА, ф. 222, а.е. 1, л. 38—45, членска книжка на д-р Б. Божков от ложа „Черноморски приятели", Варна, 27.VI.1929.
[44] У 1, чл. 1, 10.
[45] У 2, чл. 1—6.
[46] У 1, чл. 10, 12, 13.
[47] У 2, чл. 18—20.
[48] У 1, чл. 18.
[49] У 1, чл. 19—20; У 2, чл. 17.
[50] У 1, чл. 23; У 2, чл. 22; Правилник на ВЛБ, С., 1919; Правилник на ВЛБ, С., 1930.
[51] У 1, чл. 24; У 2, чл. 23.

[52] У 1, чл. 23; У 2, чл. 24—25.
[53] У 1, чл. 26; У 2, чл. 27—28.
[54] У 1, чл. 25.
[55] У 1, чл. 27; У 2, чл. 29.
[56] ОН 1, чл. 280—283; ОН 2, чл. 262, 264.
[57] Вътрешен правилник на съюзния съвет на ВЛБ, С., 1919. През 1929 г. той бил редакционно подобрен, но били запазени всичките му положения. Виж: Вътрешен правилник на съюзния съвет на ВЛБ, С., 1930.
[58] ОН 1, чл. 261—262; ОН 2, чл. 271—277.
[59] ОН 1, чл. 276; ОН 2, чл. 288—290.
[60] Ковчег за зидарска изповед. Особен правилник, С., 1919.
[61] ОН 1, чл. 268—275; ОН 2, чл. 278—287.
[62] ОН 1, чл. 300—301; ОН 2, чл. 291—292.
[63] ОН 1, чл. 304—313; ОН 2, чл. 294—299.
[64] ОН 1, чл. 358—361.
[65] ОН 1, чл. 368—374; ОН 2, чл. 300—303.
[66] ОН 1, чл. 375—380.
[67] ОН 2, чл. 303.
[68] Пак там, чл. 300.
[69] ОН 1, чл. 381—455; ОН 2, чл. 320—386.
[70] ОН 1, чл. 238; ОН 2, чл. 249—252.
[71] ОН 1, чл. 277—279.
[72] По тези въпроси съществува обилна специална масонска литература. За познатите на дейците на ВЛБ масонски обреди виж у: *Ст. Кутинчев,* Свободнозидарски обреди. Свободен зидар, 1924, кн. 1—4, с. 36 и сл.
[73] *Ст. Кутинчев,* цит. съч., с. 47—52.
[74] Пак там, с. 52—53.
[75] Пак там, с. 53.
[76] ОН 2, чл. 162.
[77] Виж напр.: Временен правилник на ложа „Сговор", С., 1922; Правилник на ложа „Светлина", С., 1924; Правилник за вътрешния ред на ложа „Дунавска звезда", 1921, и др.
[78] ОН 2, чл. 116.
[79] ОН 1, чл. 116—119.
[80] ОН 1, чл. 93, 120; ОН 2, чл. 120.
[81] ОН 1, чл. 121—128; ОН 2, чл. 121—128.
[82] ОН 1, чл. 129—130; ОН 2, чл. 126—128.
[83] ОН 1, чл. 131.
[84] ОН 1, чл. 132—135; ОН 2, чл. 129—130.
[85] ОН 1, чл. 142—146; ОН 2, чл. 131—143.
[86] ОН 1, чл. 147—150; ОН 2, чл. 144—147.
[87] ОН 1, чл. 162—164; ОН 2, чл. 150—161.
[88] ОН 1, чл. 165—167; ОН 2, чл. 162—164.
[89] ОН 1, чл. 170; ОН 2, чл. 166.
[90] Зидарски вести, 1918, № 1, с. 11; ЦДИА, ф. 767, оп. 2, а.е. 21, л. 1—4.
[91] Поучение за втора символична степен „другар", С., б.д.; също: Първа символическа степен „ученик", С., б.д., и др.
[92] У 1, чл. 27, т. 12; У 2, чл. 29, т.15; БИА, ф 222, а.е. 2, л. 89, ВЛБ до ММА. 15.VI.1927, Положението на гарантите за приятелство според статута наВЛБ, Réglements internationaux de l'AMI, No1.—В: БИА, ф. 222, а.е 76, л. 909;
[93] ОН 1, чл. 32; ОН 2, чл. 27.

Глава трета

МАСОНСТВОТО ПРЕЗ ГОДИНИТЕ НА СЛЕДВОЕННАТА КРИЗА (1919 — 1923 г.)

1. КЪМ ОРГАНИЗАЦИОННО РАЗШИРЯВАНЕ И УКРЕПВАНЕ

България излязла от Първата световна война победена и ограбена. На Парижката конференция за мир на 27 ноември 1919 г. Съглашението ѝ наложило Ньойския диктат, който оформил втората национална катастрофа. С него от България били откъснати и предадени на Сърбо-Хърватско-Словенското кралство (Югославия) Вардарска Македония и Западните покрайнини (части от Видинско, Кулско, Босилеградско и гр. Струмица с прилежащия му район). На Румъния била дадена Южна Добруджа. През 1920 г. на Гърция била предадена Западна Тракия.

България била напълно разоръжена. Наборната армия била унищожена. Ньойският договор разрешил само поддържането на доброволческа войска в състав от 20 хиляди войници, 10 хиляди жандармеристи и 3 хиляди граничари. Освен това България трябвало да изплати в натура на своите съседи, съюзници на Съглашението, огромни количества каменни въглища, добитък и др. В продължение на десетилетия българският народ трябвало да плаща заради недалновидността и катастрофалната политика на цар Фердинанд и управлявалата през войната буржоазия 2 250 000 000 златни франка[1].

Прилагането на Ньойския договор в облагодетелстваните с него балкански държави било съпроводено със силна антибългарска денационализаторска политика. Това довело до избиването в тези земи на много от най-будните българи и до насилственото изпъждане на хиляди от родните им огнища. Към България потекли нескончаеми потоци от бежанци, за да търсят в нея спасение за живота си. Това още повече утежнило и усложнило нейното положение.

Втората национална катастрофа предизвикала дълбока всестранна криза в страната. Буржоазията, която със своята политика довела нещата до това положение, започнала да губи дотогавашните си политически позиции. Нейният стожер — монархическият институт, бил силно разтърсен. Пред опасността да изчезне, с подкрепата на Съглашението, той само сменил своя господар. Абдикиралият цар Фердинанд бил заменен със сина му цар Борис. Буржоазните партии загубили довоенното си значение. Монархията била лишена от дотогавашната мощна външна подкрепа от такива велики сили като Австро-Унгария и Германската империя, които престанали да съществуват.

При тези общи условия под влиянието на примера на Великата октомврийска социалистическа революция и на създадената от нея съветска държава както в целия свят, така и в България се разгърнали мощни народни движения. Бързо набирало сили революционното работническо движение начело с БКП. Първостепенен политически фактор станал БЗНС[2].

След края на войната в България се заредили няколко коалиционни правителства, в които участвували всички или почти всички „съглашенофилски“ буржоазни и дребнобуржоазни партии, които полагали усилия да бъде предотвратена социалистическата революция в България. От есента на 1919 г. в продължение на няколко години управлението на страната било поето от БЗНС. Неговите правителства начело с Ал. Стамболийски провели редица реформи, с които чувствително се засегнали интересите на буржоазията[3].

Международното положение на България било изключително тежко. Беззащитна пред силните победители, тя напразно търсела снизхождение и помощ за облекчаване клаузите на Ньойския договор и за изпълняване на неговите постановления от всички, които са го подписали, а не само от нея. В България била настанена съглашенска военна комисия, която не само била гарант за точното изпълнение на договора от нея, но действувала активно в защита интересите на международната буржоазия.

При такава обстановка трябвало да се развива и действува свободното зидарство в България след Първата световна война и специално след учредителния си конгрес.

След първия събор на ВЛБ борбите за надмощие между групите на Ал. Протогеров — П. Мидилев и на Хр. Стойчев — Ст. Джубелиев продължили. Изглежда, последните двама искали да се възползуват от обстоятелството, че главните масони от противната група били свързани с управлението на В. Радославов, както и от присъствието на съглашенски войски в България. В началото на септември 1919 г. масонското братство, както свидетелствува един от видните му дейци, се „друса от корен“. Затова по почина на първомайсторите на трите ложи в София — все близки на Ал. Протогеров, се провели много съвещания на масоните с майсторска степен, на които били обсъдени причините за несговорчивостта в масонското братство. Вината за всички неблагополучия била хвърлена върху Хр. Стойчев и другарите му[4].

В отговор групата на Хр. Стойчев към дотогавашните си обвинения срещу Ал. Протогеров и масоните около него (че искали да откъснат ВЛБ от Великата ложа на Франция и да я свържат с германското масонство, че подчинили масонското братство на двореца и др.) сега прибавила нови: че не направили нищо за защита на националните интереси на България; че превърнали ВЛБ в политически клуб; че Ал. Теодоров-Балан се занимавал с дребни въпроси (преводи на устави, требници и др.) и пр. Поради това те предлагали ВЛБ да бъде приспана[5]. Своите обвинения против Протогеров Хр. Стойчев формулирал в заявление до неговата ложа „Зора“[6].

Срещу Хр. Стойчев бил организиран масиран натиск от хората на Ал. Протогеров. Образувана била комисия от трима майстори начело с член на съюзния съвет. Пред нея Е. Спространов — най-страстният защитник на Протогеров, формулирал контраобвинение против Стойчев с искане: или да оттегли обвиненията си срещу Протогеров и кръга около него, или да напусне масонското братство[7]. Освен това Е. Спространов като първомайстор на ложа „Зора“ отправил на 10 септември 1919 г. обвинително писмо до Хр. Стойчев в същия дух[8].

А че в ложите се занимавали с политически въпроси, против което негодувал Хр. Стойчев, не трябва да има съмнение. Самите масони, които вършели това, не го признавали и твърдели, че спазват буквата на устава и общите наредби на ВЛБ в това отношение. Ето какво е записал по този въпрос в дневника си през октомври 1919 г. един член на съюзния съвет на ВЛБ: „Нека отбележим, че братята никога не са се занимавали с политически въпроси в редовно занятие и не са вземали решение. Разменяли мисли върху политически въпроси вън от заседателната стая. Това го правел и сам д-р Хр. Стойчев. Но той се уплашил от факта, че начело застава ген. Протогеров и ще изпъкне като първа и важна личност в масонството. В тоя случай е имало или неоснователен страх у Хр. Стойчев, или завист, че той ще остане настрана“[9].

Хр. Стойчев продължил да отстоява обвиненията си и след като Протогеров престанал да бъде велик майстор. Следователно причините за вътрешните борби в масонското братство били по-дълбоки.

На 4 ноември 1919 г. коалиционното правителство на Ал. Стамболийски предприело акция за арестуване виновниците за втората национална катастрофа. Между арестуваните били и членове на ВЛБ, като Ал. Протогеров, полк. К. Николов, д-р Д. Точков и др. Покрай другото това било удар не само против групата на Протогеров в масонското братство, а и против самото братство.

Масоните обсъждали въпроса за тяхното освобождение. От името на ложа „Зора“ Е. Спространов пишел на затворените масони писма, с които ги утешавал и им обещавал, че ВЛБ ще направи необходимото за тяхното освобождаване[10]. Ал. Протогеров пък пишел до ложа „Зора“ писма по масонски въпроси и, разбира се, във връзка със своето положение, като се оправдавал, че по време на Първата световна война като велик майстор не бил извършил нищо против масонските принципи и във вреда на ВЛБ[11].

Във ВЛБ обмисляли въпроса за освобождаването на арестуваните масони. „Вярвай, др. брате — му пишел първомайсторът на ложа „Зора“, — че правим всичко възможно, щото да се не извърши страшната неправда да бъдеш предаден на неприятелите“[12]. Масони участвували заедно с дейци на движението на македонските българи в организиране бягството на Ал. Протогеров от Александровската болница, където като затворник бил на лечение. След бягството му умишлено бил пуснат слух, че масоните като страшна сила били откраднали Протогеров[13].

И след бягството си от затвора Ал. Протогеров продължавал да се числи в ложа „Зора“ и поддържал връзка с ВЛБ. Към края на януари 1920 г. той изпратил до първомайстора на „Зора“ „Проектопрограма за духовна зидарска работа“ за 1920 г., която се обсъдила на масонско събрание[14]. Протогеров превеждал за нуждите на масонското братство масонска литература, пишел писма до отделни масони и до ВЛБ. По искане на Протогеров на 2 октомври 1920 г. в ложа „Зора“ била избрана комисия за анкетиране на неговите и на П. Дървингов дела във връзка с искането на правителството в Белград да бъдат предадени за съдене от сръбски съдилища[15]. Писмата, които той изпращал от посещенията си в Рим, Виена и от други места, се четели в ложа „Зора“. През януари 1922 г. там било прочетено едно негово писмо от Рим, в което съобщавал, че работите му във връзка с ВМРО в италианската столица вървели добре[16].

Въобще през целия период до 9 юни 1923 г. Ал. Протогеров продължавал да оказва влияние не само върху работата на ложа „Зора“, но и върху работата на ВЛБ. Това било в основата на недоволството у някои видни масони от него и неговата група. Влиянието на тази група в масонското братство след налагането на Ньойския договор дори се засилило. Защото, вместо да засили профренските настроения сред масонското братство, Протогеров фактически ги отслабил.

С цел да се изгладят недоразуменията в редовете на ВЛБ през септември 1920 г. като велик секретар бил избран Ст. Джубелиев. Така в ръководството на масонското братство получила възможност да се изявява и групата на Хр. Стойчев, но без него самия. Новото ръководство предприело някои стъпки към организационно укрепване на новите ложи и специално на ложа „Сговор“, където разправиите около обвинението на Хр. Стойчев срещу Протогеров и групата му се отразили най-неблагоприятно и която започнала да „преживява критически дни“.

Още в края на 1920 г. ръководството на ложа „Сговор“ се обърнало до своите членове с доста показателно за състоянието ѝ окръжно: „В снощното си занятие поч./тената/ работилница реши: най-късно до четвъртък по обяд на 6 януари 1921 г. да отговорите на следните въпроси: 1) доволни ли сте от работата на п. : . л. : . и ако не сте доволни, кажете кое не ви харесва. 2) Какви промени да се направят, за да тръгнат работите по-добре? 3) Защо не посещавате редовно занятията на П.Л.? 4) Какво предлагате, за да станат занятията по-интересни и се посещават от всички бр.? 5) Какво мислите за извиненията на отсъствията, кои отсъствия да се считат за извинени и какво да се направи с нередовните бр/атя/? 6) Защо не предлагате кандидати — нали знаете, че като запазваме качеството, и количеството има значение за силата? 7) Какво предлагате, за да се засили приемането на добре анкетирани кандидати“[17]?

Какви са били отговорите на това окръжно въпросник, които членовете на ложа „Сговор“ са дали, не е известно. Но, изглежда, нещата да са се пооправили. Защото въпреки опасността за загиването на тази ложа тя се закрепила и дори увеличила броя на своите членове. През есента на 1921 г. тя броялa вече 63 души[18]. Някои извори свидетелствуват за полагани усилия да се събират членските вноски и вноските за повишаване в степен[19]. В тази ложа най-напред в сравнение с останалите две столични ложи започнали да се приемат и не българи, но български поданици и главно евреи, а след това и чужденци. По нейния пример това последвало и в другите ложи.

Ръководствата на ложите полагали усилия за укрепване на масонската дисциплина. В ложа „Зора“ например през пролетта на 1920 г. на редица събрания персонално се разгледало спазването на реда в масонското братство, като за укрепване на дисциплината било взето следното решение: „За отсъствия от занятия без извинение по надлежния ред бр/атята/ внасят попечителю доброволен принос за вдов/ичината/ кор/уба/, както следва: за пръв път пет тухли (лева — В. Г.), за втори път — 10 тухли, за трети път — 15 тухли. След три последователни и неизвинени отсъствия по предложение на бр/ата/ първом/айстор/ п/очетната/ л/ожа/ заличава провинените бр/атя/ от списъците с всички последствия от едно заличаване. Закъснелите бр/атя/ внасят част от приноса според средствата си в самото занятие“[20].

Към разширяване на своя членски състав и към активизиране на своята дейност в началото на самостоятелното управление на БЗНС се стремели и останалите ложи. През организационната 1920—1921 г. ложа „Светлина" провела 46 занятия и приела в редовете си 16 нови членове. Тя приобретила 3-ма членове на други ложи. От 66-те членове 51 живеели в София, 10 — в разни селища из страната, и 5 — в чужбина[21].

Освен в София масонството засилило своето влияние и в провинцията. На 14 ноември 1921 г. в Русе била образувана ложа „Дунавска звезда". На 6 май 1921 г. тя била официално настанена. За първомайстор бил избран Филип Симидов. При образуването си тя наброявала 13 членове, а в края на 1921 г. те станали 18. Ложата си изработила веднага правилник за вътрешния ред. За по-малко от година тя провела 17 редовни занятия[22].

На 6 май 1921 г. огнището в Пловдив прераснало в редовна ложа „Слънце". Неин първомайстор станал д-р Хр. Аджаров[23]. Тази ложа скоро започнала да проявява активност.

ВЛБ започнала да провежда според устава и общите наредби годишните си събори и занятията си като масонска работилница. Годишните събори спазвали строго определения в общите наредби ред. Съборът за организационната 1920—1921 г. бил проведен на 25 септември 1921 г. в София. От 48 делегати участвували само 31. От останалите 10 не присъствували по уважителни причини, а 7 — по неизвинителни. Този събор изслушал отчет на съюзния съвет за едногодишната му дейност, изнесен от великия секретар Ст. Джубелиев, отчет на великия ковчежник Б. Койчев, доклади на финансовата комисия, на възпитателния институт „Заря" и на а. д. „Подем". В центъра на разискванията на събора били недъзите, които пречели за развитието на масонството в България и мерките за отстраняването им.

Равносметката от едногодишната дейност на масонското братство не била неутешителна. Освен образуването на ложите в Русе и в Пловдив били засилени огнищата във Варна, Кюстендил и Бургас, образувани били някои организации за открита дейност, установени били връзки с редица чуждестранни централи и др.[24].

Най-важните решения на събора били свързани с по-нататъшното укрепване на масонското братство в България и с разширяване на неговото влияние. Ето най-важните от тях: „Да се открият работилници поне в по-големите ни градове; да се почне издаването на печатен орган на ВЛБ; да се следи строго от длъжностните братя за точното съблюдаване законите ни, като провинилите се се наказват; да се учреди зидарски орден, който да се дава на братя наши и чужденци, които са направили общопризнато добро на родинацта ни; да се учреди триъгълник за братска подкрепа; да се учреди постоянно присъствие при ВЛБ; да се употребят всички усилия за съзиждане зидарски дом"[25].

Съборът приел бюджета на ВЛБ за 1921—1922 г., който възлизал на скромната сума от 74 500 лева[26]. Той избрал и ръководните органи на братството. Велик майстор останал П. Мидилев, за негов първи и втори заместник били избрани Ал. Теодоров-Балан и Н. Мустаков, велик секретар — К. Станишев, велик блюстител — В. Узунов, велик ковчежник — Б. Койчев, велик проверител — Е. Спространов, и съветници: Д. Михайлов, Ст. Тодоров, Ст. Джубелиев, Ст. Кутинчев, К. Грънчаров. Във финансовата комисия били избрани И. Арне, А. Кличиян и Кл. Кръстев, а в съдебната комисия и др. — Хр. Иванов, Ев. Петров, В. Граблашев, А. Д. Стоенчев и Юр. Ковачев[27].

Този събор изиграл важна роля в по-нататъшното развитие на ВЛБ. Той дал тласък за нейното разрастване и укрепване и наложил ръководство, в което напълно доминирало течението на Ал. Протогеров, масоните, свързани с Военния съюз и с консолидиращия се буржоазен политически фронт в България.

След събора били проведени годишните събрания на отделните ложи. На тях се избрали ръководствата за 1921—1923 г., които били по вкуса на ръководството на ВЛБ. „Светлините" на ложа „Зора" били: първомайстор — Д. Михайлов, първи и втори надзиратели съответно — Е. Спространов и Б. Койчев, блюстител — Я. Стоенчев, секретар — Ас. Марчинков, ковчежник — Ст. Цачев, попечител — Ст. Чолчев, проверител — К. Николов, майстор на церемониите — Н. Шиваров; на ложа „Светлина" — първомайстор — К. Станишев, и по горния ред на длъжностите в ръководството влизали още: ген. Г. Кратунков, инж. Т. Цонев, В. Узунов, Ев. Петров, Г. Хараламииев, К. Мутафов, покровител — Г. Баждаров, проверител — Д. Ведър; на ложа „Сговор" — първомайстор Ст. Тодоров, първи и втори надзирател — Ал. Кличиян и Г. Кънчев, и другите длъжности били заети от Т. Капитанов, Хр. Иванов, Ст. Николов, Д. Груев, Г. Арие и Н. Шиваров (този масон участвувал в две ложи); на ложа „Слънце": първомайстор — Хр. Аджаров, надзиратели — Н. К. Табаков и Н. Д. Гаврилов, блюстител — А. Станков, секретар — К. Грънчаров, касиер — С. Душев, попечител — М. Стоицев (зъболекар); на ложа „Дунавска звезда": първомайстор — Ф. Симидов, надзиратели — Хр. Карачоров и Ал. Паурджиев, блюстител — Ив. П. Божков, секретар — М. Силаги, ковчежник — П. Аврамов, проверител — Йос. Вондрак, попечител — С. Нахмияс, майстор на церемониите — Ст. Малчов[28].

Ръководният екип на ВЛБ се опитал да заздрави нейното положение, като укрепи дисциплината на членовете, засили просветата и привлече в редовете й нови членове и т. н. За целта като свои пратеници (пълномощници) съюзният съвет определил: Б. Койчев за ложа „Светлина", Ст. Кутинчев за ложа

„Зора“, В. Узунов за ложа „Сговор“. Те трябвало задължително да посещават събранията на ложите, за които били натоварени да отговарят и да помагат за подобряване на тяхната работа. Останалите съветници били упълномощени с такива задължения по отношение на провинциалните масонски ложи[29].

Определени били и довереници на съюзния съвет за провинцията: за Бургас — Илия Зурков, за Ст. Загора — Никола Плосков, за Кюстендил — Никола Коцев, за Русе — Хр. Карачоров, за Варна — Я. Найденов, и кореспондент за огнището във Видин — Ив. Нелчинов[30].

В изпълнение решението на великия събор в столицата било създадено постоянно присъствие при великото секретарство на ВЛБ.

За активизиране пропагандата на масонството в България в началото на октомври 1921 г. ВЛБ я разделила на райони за действие на всяка ложа. Ложа „Зора“ трябвало да действува за насаждане на масонството във Видински и Врачански окръг; ложа „Светлина“ — в Кюстендилски и Пашмаклийски (Смоленски); ложа „Сговор“ — в Плевенски и Търновски, ложа „Слънце“ — в Бургаски и Старозагорски; ложа „Дунавска звезда“ — в Шуменски и Варненски. На съюзния съвет било възложено да се пропагандира масонството във „всички поробени земи от отечеството ни и навсякъде, дето има българско население“. Ложите били задължени на всеки три месеца да пращат в съюзния съвет отчети за дейността си в посочените по-горе райони[31].

За подпомагане на изпаднали в нужда масони бил основан „триъгълник (комисия от трима души) за братска подкрепа“. На 1 ноември 1921 г. ВЛБ приела неговия правилник. Според този документ подобен триъгълник трябвало да основе всяка ложа в провинцията; за трите ложи в София той трябвало да бъде един с представител на всяка от тях. Освен събирането на средства за оказване на материална помощ на изпаднали в беда масони групите трябвало да се занимават и с разни ходатайства — за настаняване масони на подходяща работа и т. н.[32].

Инициативата на ВЛБ обаче останала почти само на книга. Две години по-късно ръководството ѝ официално отчело, че „тоя триъгълник не знаем по какви причини, отдавна не функционира“[33].

По подобие на вътрешния правилник на ВЛБ били изработени правилници за вътрешния ред на всички масонски ложи в страната. За нуждите на ВЛБ били приспособени съответните требници, обредници и др. на Великата ложа на Франция; поучения за трите начални символически степени, наставителен обредник, обредник за ключовите слави и др. Характерно било, че на стъкмяваните документи с обреден характер се гледало като на временни. В следващите години те били усъвършенствувани.

Младото българско масонско братство полагало усилия да усвои освен основните начала на свободното зидарство и разните ритуали (церемонии) на старошотландския приет обред. Отначало това правел един тесен кръг масони, главно от софийските ложи. Но с разрастването на организационната мрежа на масонското братство процесът се разширил. На този етап обаче главното внимание било обърнато към по-простите масонски обреди. Следният пример подкрепя това твърдение. През организационната 1920—1921 г. ложа „Светлина“ провела 46 занятия (събрания). От тях 90% били проведени по ритуала за първа степен (ученик), 8% от втора степен (другар) и само 2% (едно занятие) в трета степен (майстор)[34].

В ръководството на масонските ложи и на ВЛБ здраво се укрепили масони, свързани с десницата на освободителното движение на българите от Македония, Добруджа и другите поробени български области и офицери от запаса. През 1922 г. само ложа „Дунавска звезда“ създала известни тревоги. Причина за недоразуменията между ложата и съюзния съвет били симпатиите на русенските масони към групата на Хр. Стойчев. Към тази група минали и някои видни масони от София, като Стилиян Кутинчев — упълномощен представител във ВЛБ. Заговорило се за стремеж на русенската масонска ложа да се откъсне от ВЛБ. За да се уредят спорните въпроси, през март 1922 г. членовете на съюзния съвет Е. Спространов и В. Узунов посетили ложа „Дунавска звезда“ и успели да уредят въпроса[35].

От провинциалните огнища само усилията за превръщане в ложа на огнището във Варна дали резултат. В началото на 1923 г. там била основана редовна масонска ложа с название „Черноморски приятели“. На основаването ѝ в масонските среди се гледало като на голямо постижение, защото Варна била една от входните врати на България — един от големите български търговски, индустриални и културни центрове. Освен това там се намирала лятната резиденция на царя.

Отначало в ложите могли да членуват само българи. Претекстът за това бил свързан с необходимостта да се пазят в дълбока тайна обсъжданите в тях въпроси от политически характер и особено различните аспекти на националния въпрос. След оживени обсъждания в ложите в началото на 1920 г. Съюзният съвет решил, че в българските ложи могат да бъдат приемани и някои чужденци, без да са български граждани, но „достойни и добре анкетирани“[36]. В началото на март с. г. в ложа „Светлина“ били приети двама американци — Джордж Моор, „богат човек и представител на видни американски фирми“, и един бивш американски военен летец на име Фишер[37]. Член на софийска масонска ложа станал и американецът Филип Грос, за който се казва, че макар да живеел в САЩ, продължавал да се интересува от работата на ВЛБ[38]. Приемайки американци в своите редове, българските масони възнамерявали да ги използуват за защита на българската национална кауза.

Спомена се, че на 2 юни 1919 г. италиански масони основали в София ложа „Деметра", която била от старошотландския приет обред и под послушенството на Великия изток на Италия. За неин първомайстор бил избран Франческо Гоци, а за секретар — А. Самарджиев[39].

Български масони, намиращи се в чужбина, също участвували в живота на чуждестранни масонски ложи. Знае се, че през 1922—1923 г. Д. Точков, Т. Карайовов и Р. Кръстев били редовни посетители на берлински и дрезденски ложи, други посещавали ложи в Париж, Виена, Цариград и другаде[40]. Продължавала старата практика някои българи да бъдат посвещавани в масонството в чуждестранни ложи. През 1920 г. Борис Стоилов бил приет за член на ложа „Аполо" в Лайпциг, където през 1876 г. бил посветен баща му К. Стоилов. Професор Богдан Филов бил въведен в масонство в началото на 1923 г. в една берлинска ложа[41].

Масоните разширявали своите редове, но не безогледно, а внимателно и пресметливо. Тактиката била да се приемат в ложите видни, авторитетни и с добри лични възможности представители на буржоазните среди, висши служители в държавната администрация, дейци на националноосвободителни и емигрантски организации на българите от поробените области, крупни за нашите условия капиталисти. Така например на 19 септември 1919 г. в братството били приети офицерите Николай П. Николаев и Петър Златев, както и шефът на Теософското общество в България С. Ников[42]. На 1 февруари 1920 г. в ложа „Сговор" бил посветен капиталистът Д. Палавеев[43]. На 16 юни с. г. бил посветен публицистът и дипломатът Симеон Радев с оглед да бъдат използувани възможностите му за отстояване на българското дело в чужбина и по масонска линия[44]. На 21 февруари 1921 г. в масонските редове бил приет свързаният с банкерските среди в България Марин Г. Костов[45]. На 17 октомври с. г. били приети за масони зап. ген. Т. Марков и началникът на вероизповедния отдел при Министерството на външните работи Георги Цветинов[46]. (Скоро след това ген. Марков по инициатива и със съдействието на ВЛБ бил назначен на дипломатическа работа в Цариград.) На 2 май 1922 г. свободен зидар станал секретарят на централното управление на Военния съюз зап. майор Н. Рачев и т. н.[47].

При земеделското управление ВЛБ се ориентирала към видни политически дейци от буржоазните партии или безпартийни, които трябвало да намерят опора в зидарската среда, за да се борят против „злото и невежеството", т. е. против комунистическото и земеделското движение[48]. Тя си осигурявала хора на работа във висшата държавна, военна, полицейска и друга администрация — във всички звена не само на капиталистическия стопански, политически и културен сектор, но и в земеделската администрация. През 1919 г. секретар на Министерския съвет бил Ст. Стоилов, член на съюзния съвет на ВЛБ. След това той служил в дипломатическата мисия в Рим, а после във Виена и докрай останал върл противник на земеделския режим. Секретарят на Министерския съвет през 1922 г. също поддържал връзки с масонските среди. Инспекторът на полицията Ас. Симидов бил масон. От него в началото на 1920 г. масоните се информирали за много неща в лагера на БЗНС[49]. Дълго време важен пост във военната администрация, включително началник-щаб на армията, заемал и великият майстор полк. П. Мидилев. Важни дипломатически мисии при земеделския режим изпълнявал полк. Ст. Нойков, в навечерието на деветоюнския преврат станал началник-щаб на армията. Г. Радев бил главен секретар на Министерството на външните работи, след което дипломатически представител в Рим. Ж. Добрев работел във Външното министерство, включително и като негов секретар. Т. Недков бил известно време пълномощен министър в Букурещ, а С. Радев — пълномощен министър в Хага, а после във Вашингтон. Масони оглавявали или влизали в ръководствата на много буржоазни организации.

Численият растеж на масонството в България при управлението на БЗНС е отразен на таблица № 1[50].

Таблица 1

Име на ложата	Местонахождение	Дата на основаване	Членове по години					
			1918	1919	1920	1. XI. 1921	18. II. 1922	22. IX. 1923
ора	София	27. XI. 1917	?	?	?	93	100	97
ЗСветлина	"	"	?	?	?	86	91	74
Сговор	"	15. III. 1919	?	?	?	63	64	60
Дунавска звезда	Русе	14. XI. 1920	—	—	13	20	20	25
Слънце	Пловдив	6. V. 1921	—	—	—	19	19	22
Черноморски приятели	Варна	нач. 1923	—	—	—	—	—	15
Разни огнища								41
ВСИЧКО:			120	150	200	281	294	334

От таблицата се вижда, че от края на Първата световна война до средата на 1923 г. масонството в България се разраснало значително. За четири години от три ложите станали шест — три в столицата и три в най-големите градове в провинцията: Русе, Пловдив и Варна. Всъщност организационното разрастване през разглеждания период се изразявало в създаването на масонски ложи в провинцията. Освен това бавно се разширявали и огнищата в Кюстендил, Бургас, Видин, Ст. Загора, Карлово и на други места. Броят на масоните се увеличил повече от два пъти с тенденция да продължава да расте. Центърът на масонството бил в столицата. В София се намирали три от шестте ложи и при това всяка от тях била многократно по-голяма от провинциалните не само по броя на членовете, но и в качествено отношение. Това е напълно обяснимо, като се има предвид ролята, която играела столицата в цялостния живот на страната, и тактиката на масоните да проникнат в центъра, да овладеят калето отвътре. Стълбът на ВЛБ била ложа „Зора“. Характерно за нея и за ложа „Светлина“ било това, че преобладаващата част от членовете им имали най-пряко отношение към националноосвободителните и емигрантските организации и особено към тези, в които членували българи, родом от Македония. В по-младата и по-малка ложа „Сговор“ пък наред с българите членували и доста богати български евреи.

Масонските ложи вербували членовете си измежду всички среди на буржоазията, като предпочитали богати и с видно обществено положение лица. Един ревностен масон отбелязал във връзка с това: „Един път чух тук (в ложата — В. Г.) някои от братята казваха, че в ложата се приемали, се предпочитали за членове състоятелни хора ... Аз ще кажа, че ако лицето пък е облечено още с някаква власт, тогава се приема с още по-голямо удоволствие. Даже моралът, масонските убеждения остават след богатството и властоимството ... Но някои от братята казваха, че в някои ложи имало богати, които подарявали със стотици хиляди левове в полза на ложите. Ако се анализира и вникне в мотивите, причините на подаряване, ще намерим, че подаръкът е следствие на оказана морална или материална поддръжка от братята му. Защо да не подарява сто, когато получава хиляда ...“[51]. Не можем да не се съгласим с това отговарящо на истината признание.

Към 18 февруари 1922 г. от 294 масони в България 38 били търговци-ангросисти, 13 — директори на банки, акционерни дружества и финансисти, 7 — индустриалци, 2 — рентиери, 1— предприемач, 12 — офицери, 11 — общественици и писатели, 7 — професори, 7— дипломати, 30 — правници, 8 — журналисти, 23 — лекари и зъболекари, 7 — аптекари и дрогеристи, 14 — инженери и архитекти, 2 — лесовъди и агрономи, 77 — чиновници, 21 — учители, 3 — духовници, 4 — хора на изкуството, 1 — фелдшер, 1 — фотограф, 5 — собственици на печатници[52]. От тези данни се вижда, че ВЛБ се развивала като организация на подбрани представители от всички среди на едрата буржоазия и на буржоазната интелигенция (партийна и безпартийна), че имала привърженици сред всички слоеве, активно ратуващи за запазване на капиталистическия строй. Особено важно било обстоятелството, че в нея членувала група старши офицери от запаса и на действителна служба, които същевременно били и ръководни дейци на Военния съюз.

Ложите зорко бдели да не попаднат в редовете им противници на масонските принципи, особено на социалните и политическите им аспекти. Тази зоркост се изострила особено след 1921 г., когато буржоазията започнала настъпателни действия против земеделското правителство и против комунистическото движение. На 20 септември 1922 г. в Съюзния съвет бил обсъден въпросът, дали в ложите могат да членуват и комунисти. Становището, разбира се, било отрицателно — привържениците на социалистическата революция нямали място в ложите[53]. Същото се отнасяло и до дейци на БЗНС. По тази причина през ноември 1922 г. било отказано на К. Муравиев да бъде приет за член на масонската ложа „Зора“[54]. Провъзгласеният принцип да се членува в ложите независимо от политическите убеждения се оказал чисто буржоазен класов принцип. Ако случайно някой член на масонските ложи проявявал дори най-слаби симпатии към БКП или БЗНС, той бивал изолиран от дейността на ВЛБ. Когато полк. Д. Мустаков — бивш член на Военния съюз, и д-р Н. Семенов започнали да симпатизират на БЗНС и на неговото правителство, те били изолирани незабавно от ложите[55]. Същото се отнася и за Б. Симидов, който станал масон като широк социалист, а после проявил симпатии към БКП[56].

От прегледа на лицата, участвували в масонските ложи в следвоенния период, се установява, че една част от тях били буржоазни общественици, тясно свързани с националноосвободителното движение в югозападните български земи (ген. Ал. Протогеров, проф. Н. Милев, Г. Баждаров, Н. Томалевски, д-р К. Станишев, Т. Карайовов, зап. полк. К. Николов, д-р Вл. Руменов, Д. Точков, Ев. Спространов, Г. Кулишев и др.). Друга част били видни дейци на буржоазните партии (Б. Вазов, Ст. Н. Коледаров, д-р Хр. Мутафов и др. — от Обединената народнопрогресивна партия; Я. Д. Стоенчев, Гр. Василев, Ст. Мошанов и др. — от Демократическата партия; Д. Кьорчев, С. Радев, П. Шатев и др. — от Националлибералната партия; А. Станков, И. Георгов и др. — от Радикалната партия). Имало някои членове на БРСДП (Б. Симидов, Ас. Златаров, П. Джидров и др.). Трета част били офицери от запаса или на действителна служба (П. Мидилев, Т. Радев, зап. ген. А. Попов, ген. Т. Марков, ген. Г. Тодоров (бивш адютант на царя), Н. Рачев, Кимон Георгиев, Д. Велчев, Ст. Нойков, М. Атанасов, П. Златев и др.). Четвърта част били формално неангажирани като членове на буржоазните партии, но били близки до тях буржоазни интелигенти (проф. Ал. Цанков, проф. Д. Мишайков, Ст. Чилингиров, д-р Н. Г. Златарски, В. Узунов, Н. Абаджиев и др.). Пета група били чужди или български граждани с инороден произход, главно евреи. Шеста група били дейци на протестантската църква (Софрони Ников — председател на Теософското общество в България, и др.). Седма, последна по място, но не и по значение група били капиталисти, като Ст. Милошев, Кр. Мутафов, Ал. Кличиян, Р. Джераси, Д. Кършев, Д. Палавеев и много други.

Този разнороден състав на ВЛБ давал възможност на членовете ѝ да се опознаят и сближат, да обсъждат основни масонски и политически въпроси. Заслужава внимание фактът, че значителна част от активните деветоюнци били членове на масонски ложи. Стремежът на ВЛБ бил да се издигат масони на отговорни постове в различните области на обществено-политическия, културния, стопанския и военния живот в страната. Масоните си помагали един на друг във всяко отношение, включително и за авансиране в кариерата. През март 1921 г. ръководството на масонското братство в България учредило комисия, която имала за цел да намира работа на масони, останали без служба; да дава временна парична помощ в случай на нужда; да организира посмъртна каса[57]. А на 10 декември 1922 г. било основано масонско дружество „Братство“ начело с проф. Ал. Цанков със задача да развива чувството за благотворителност в обществото[58].

ВЛБ продължила по-организирано пропагандата на масонството. От януари 1922 г. започнало да излиза като неин печатен орган сп. „Свободен зидар“. Инициатори за това били масоните от ложа „Дунавска звезда“, които осигурили първите финансови средства. Негов редактор станал членът на съюзния съвет и представител на тази ложа във ВЛБ Стилиян Кутинчев. През 1922 г. били отпечатани само три книжки. Списанието си поставило за задача да публикува материали за масонството в България и света, които да обхващат: „Етична култура, социален морал, всемирно братство; теория и практика на свободното зидарство; из дейността на ВЛБ; свободнозидарски вести из чужбина и нашенско; свободнозидарска книжнина“[59].

Още в първата книжка на сп. „Свободен зидар“ първият заместник на великия майстор Ал. Теодоров-Балан се опитал да формулира линията, която трябвало да следва масонското братство в България. Според него масоните трябвало да работят за своето усъвършенствуване чрез усвояване на масонството, а чрез това да работят и за усъвършенствуване на цялото човечество. Масонът бил охарактеризиран като „човек на съвестта и на правдата, на истината и на доброто“. „Кои други сдружения, известни нам в човешките общества, могат да се сравнят откъм своите начала и метода със свободното зидарство? Де би намерил човек такава търпеливост спрямо своите мнения, убеждения, вяра, народност, изповедание, звание, положение, състояние, както е у свободните зидари? — задавал въпроси Ал. Балан, за да отговори: — В нашите обществени партии трябва да се подчиниш на една партийна програма и на една партийна дисциплина. Според тях не смееш често да сториш онова, което съвестта ти повелява. Партията дири властта в страната или гледа да събори властта. В това дирене и залягане често се гази или занемаря истината и правдата. Користта намира свое поприще и партийният човек се цени над всеки член на обществото. Заради успеха на партийното страда общото, народното, държавното, човешкото. Свободното зидарство е чисто от подобни слабости и недъзи; то се стреми да прибира ония, които бягат от такива партийни билки, или да лекува ония, които са заразени с тях.

Свободните зидари не са партия, но простират своята работа в средата на всяка партия, както и повсъде вън от нея. Вместо програма и дисциплина те се кълнат в съвест и чест, в работа и усъвършенствуване. Те работят мълчаливо, без показ, постоянно и безкористно. За да влезеш у зидарите, трябва да покажеш, че можеш да работиш зидарски“[60].

В списанието били публикувани материали за историята на масонството в България и такива, които популяризирали историята на френското масонство. В други се изяснявали специфичните за масонството символи и обредност. В трети се разсъждавало върху масонските добродетели, като статиите на Ас. Златаров „Личен и обществен морал“, „Мир на земята“, на Миролюб — „Мъдрост и разум“ и др. В четвърти се разяснявали основните положения на организационната система на ВЛБ. Особено усърдие в това отношение проявили Ст. Кутинчев в статиите си върху основите и организацията на свободното зидарство в България, Хр. Аджаров в статии за работата на масоните в ложите и вън от тях и т. н.[61].

Списанието „Свободен зидар“ се издавало само за масони и „не се поверява в никой случай на профани“, връчвало се на масоните лично чрез ложите и огнищата[62].

Поради материални затруднения, а главно поради вътрешните борби във ВЛБ през 1923 г. от него не излязла нито една книжка. Страхувайки се да не би това списание да подсили позициите на групата на Хр. Стойчев и др., на 28 февруари 1923 г. съюзният съвет решил основателят и пръв редактор на списанието Ст. Кутинчев да бъде заменен с Ев. Спространов[63]. Но и това не оправило работите. До края на разглеждания в тази глава период издаването на списанието било преустановено.

От членове на ВЛБ през 1918 г. било основано издателство „Право“ за юридическа литература. Под редакцията на проф. Т. Кулев то започнало да издава правно-социологическа библиотека. То отпечатало съчинения на професорите В. Ганев, Сим. Ангелов, Теодоров и др.[64].

За нуждите на своята пропагандна дейност чрез Ас. Златаров и Ст. Кутинчев в началото на 1922 г. ВЛБ основала свое книгоиздателство „Акация“. То организирало и започнало да издава книги, групирани в няколко научнопопулярни библиотеки[65].

През 1922 г. Д. Точков подарил на ВЛБ една печатарска машина тип „Американка“, която била използувана по-нататък както в организационната, така и в пропагандната работа на масоните[66].

Продължили усилията на масоните да пропагандират публично своето движение. Апология му направил Ст. Н. Коледаров в брошурата си „Франкмасонството (свободното зидарство)“, публикувана през 1921 г. За тази кауза били впрегнати и усилията на писателите масони. През 1922 г. Ст. Чилингиров издал романа в стихове „Владо Булатов“, в който той защитавал масонството, мъчел се да му създаде най-благопристойна репутация, бичувал партийната разпокъсаност и партизанщината, ратувал за обединяване силите на буржоазията и показал като образец на буржоазен обществен деец главния си герой Владимир Булатов. Така през следвоенните години била разширена пропагандата на масонството в България. Но тя не била нито много широка и активна, нито много ефикасна.

Усилията на ръководството на ВЛБ и на отделните ложи не били посрещани с отворени обятия от всички представители на буржоазния елит, включително и от членовете на масонското братство. През септември 1923 г. Съюзният съвет се оплакал пред великия събор, че „след едногодишна дейност в това направление с горест на душата констатира, че тази вяра — вярата, че в едно близко или далечно бъдеще българското свободно зидарство ще преуспее и ще допринесе нещо за възраждане душата на племето ни и за благоденствието на държавата ни, както и на цялото човечество, не можа да хване корен в сърцата на мнозина от нази“[67]. Основанията за този извод били много. Имало масони, които се занимавали с работи, несъвместими с масонското звание; част от масоните не посещавали занятията на ложите, друга част имала формално отношение към масонските си задължения; „твърде често“ анкетирането на кандидатите за масони ставало формално и в редовете на ВЛБ попадали неподходящи съгласно нейните изисквания хора; в ложите не се спазвали уставните изисквания по отношение нарушилите ги свободни зидари. Официална констатация на съюзния съвет била, че отношенията между масоните не били такива като между братя: „Макар и да се наричаме братя, не всякога отношенията ни един спрямо други са напоени с нужната топлота и искреност и че никак не мислим за взаимните задължения, що поемаме при посвещението на всеки новоприет брат“[68].

През организационната 1922—1923 г. поради горните причини в столичните ложи били приспани 11 души, а двама били завинаги изключени (единият от тях бил о.з. полк. А. Цанев), един бил изключен за две години и един за една година[69]. А един от най-дейните и стари членове на ВЛБ — инж. Н. Шиваров, който участвувал като сановник в две софийски ложи и във ВЛБ, избягал от масонското братство, „без да си вземе сбогом от братята съюзни съветници“[70], за да изпадне после в бедствено положение и да моли отделни масони за помощ. Към такива „братя“ обаче масонската благотворителност преставала да се проявява.

Втората национална катастрофа се отразила тежко върху съзнанието и чувствителността на част от българската буржоазна интелигенция, предизвикала у нея известно разочарование. Някои нейни представители се увлекли по разни мистични идеи, потърсили духовно удовлетворение в различни религиозни или квазирелигиозни секти и течения, включително и в теософията. С това би могъл да се обясни известният напредък в развитието на теософското движение в страната.

Към средата на 1919 г. в България вече съществували 7 теософски ложи. Пет от тях били в София: „Олкат“ с председател протестантския пастор С. Ников, „Ракоци“ начело с масона Ив. Грозев, „Ани Безант“ с председател Сава Джонев, „Е. Н. Блаватска“ с ръководител Парашкева Карагьозова и „Апостол“, оглавявана от Бояна Петрунова. В Русе ложата се казвала „Преображение“ с председател Марин Петков, а тази във Враца — „Кирил и Методий“ с председател Константин Липовански. На 15 юни 1919 г. бил проведен в София учредителен конгрес, който провъзгласил обединяването на теософските ложи в Теософско общество в България (ТОБ). Тази нова организация декларирала, че представлява част от основаното през 1875 г. Всемирно теософско общество със седалище Адигар (Индия)[71].

Конгресът приел изработения по подобие и въз основа на устава на Всемирното теософско общество устав на ТОБ. Уставът бил утвърден от министъра на вътрешните работи Р. Даскалов на 7 февруари 1922 г. Според устава седалището на организацията се намирало в София, а ложите извън този град представлявали нейни клонове[72].

ТОБ обявило, че „се стреми да помага за умственото и нравственото усъвършенствуване на своите членове чрез научни изучавания, лично поведение и благотворителност“ и да „възпитава членовете си чрез познание да обикнат религията, народа и човечеството“[73]. Като част от Всемирното теософско общество ТОБ си поставило за цел „да образува ядката на всемирното братство на човечеството без разлика на раса, вяра, пол, съсловие и цвят; да насърчи изучаването на сравнителната религия, философията и науката; да изследва необяснимите закони на природата и скритите сили на човека“[74].

За постигане на целите си ТОБ трябвало да устройва закрити (за своите членове) и открити (с присъствие и на нечленове на теософските ложи) събрания, да устройва сказки, курсове, училища, пансиони и домове за ученици, санаториуми и лечебници за бедни сираци; да издава теософски съчинения и да поддържа контакти в България и в чужбина със сродни нему цели[75].

Членовете на ТОБ се подбирали чрез двама поръчители. След като бивали приети, новите членове придобивали пълни права едва подир едногодишен стаж. Клоновете (ложите) можели да се образуват при наличието поне на 7 членове. В случай че били по-малко, тогава се образувала теософска група[76].

Начело на ТОБ стоял висш ръководен съвет в състав: председател, централно управно бюро, председателите на ложите. Имало и тричленен контролен съвет. Председателят се избирал от общия годишен събор със седемгодишен мандат. Централното управно бюро имало и подпредседател, секретар, касиер, домакин-библиотекар и съветник. Те също се избирали на годишен събор, но мандатът им бил тригодишен. Контролният съвет се комплектувал от трима председатели на ложи и се избирал от годишния събор с петгодишен мандат[77]. За да се осигури редовното функциониране на ТОБ, предвиждало се председателят и касиерът да бъдат платени длъжности[78].

На учредителния конгрес било избрано ръководство на ТОБ: С. Ников — председател, Ив. Грозев (писател) — подпредседател, М. Грозева — секретар, Б. Петрунова — библиотекар, С. Джонев — касиер, Коста Т. Дабо — домакин, съветници — Ал. Протогеров и Вл. Ив. Петков[79].

По подобие на ТОБ всяка съставна негова ложа изработвала свой устав. Разликата между тях била само редакционна.

Като много подобни организации, включително и ВЛБ, още при основаването си ТОБ декларирало, че „като цяло не се занимава с политика, нито с каквито и да било актуални обществени въпроси. Като частни лица обаче членовете му са

свободни да принадлежат или не към каквато искат политическа, обществена и религиозна организация“[80].

ТОБ започнало през 1920 г. да издава свой печатен орган — сп. „Теософия“, а през 1921—1923 г. — сп. „Анхира“, чрез които продължило пропагандата на теософията в страната. За тази цел били използувани главно чуждестранни теософски съчинения и дори някои съчинения на Фр. Ницше, като „Тъй рече Заратустра“ и др. Провеждали се теософски курсове главно в София. В центъра на идеологическите атаки на ТОБ били разновидностите на материализма и атеизма. Прави впечатление, че като главен виновник за широкото разпространение на материалистическо мислене сред българската интелигенция и сред народа теософите обвинявали Софийския университет. Във връзка с това печатният орган на ТОБ написал: „Изтъквали сме, че за тронясването на материализма и атеизма в управлението и в цялата народна маса у нас едничък виновен е нашият университет, който никога не е криел своята тенденция — материалистическо-социалистическа“[81]. Такава преценка не може да бъде приета за вярна. Но тя още веднъж свидетелствува за реакционните идейни и обществено-политически позиции на ТОБ.

На 21—23 август 1920 г. в София се провел конгрес на ТОБ, който решил да бъде образувана кооперация „Теософия“ с няколко десетки хиляди лева дялов капитал. Целта на кооперацията била да се осигурят материални средства за издателска дейност на ТОБ и за материално подпомагане на нуждаещи се негови членове[82]. Но тя просъществувала по-малко от две години. На 29 март 1925 г. общото годишно събрание на кооперация „Теософия“ решило тя да бъде ликвидирана[83].

Организацията на българските теософи била незначителна формация, която водела затворен живот и изчерпвала своята дейност с пропагандата на теософията. Чрез нея се поддържал и подхранвал мистицизмът и поддържал интересът към окултизма у броени представители на набожни буржоазни интелигенти или такива, които демагогствували с набожността си.

Някои масони участвували в основаването на ТОБ и в работата на неговите ложи, а други членове на обществото станали масони, след като то било основано. Между тях, както посочихме, били Ал. Протогеров, Ив. Грозев, С. Ников, Н. Абаджиев и др. Към него се стремели масони, поклонници на мистицизма в религията или занимаващи се с окултни въпроси. Тъй или иначе ВЛБ още от първите стъпки на ТОБ си осигурила и в него ръководни позиции.

От началото на 20-те години масоните теософи започнали да създават на ВЛБ известни затруднения, понеже се стремели към внасяне в живота на масонските ложи мистика и окултизъм. Като не успели поради съпротивата както на ръководството на ВЛБ, така и на мнозинството масони да постигнат това, те се обърнали към една от разновидностите на масонството, т. нар. комасонство, което също имало международен характер. Започнала подготовка за основаване на комасонска ложа в София. Но докато траяла разправата със земеделското и комунистическото движение в страната, такава организация не била създадена. ВЛБ успяла този път да парира намеренията за отклоняване от нейната линия на търсещите различни предлози за това масони.

Така в годините на управлението на БЗНС масонското братство в България се борело за своето укрепване и разширяване. В това отношение били постигнати известни резултати. Освен численото увеличаване на трите столични ложи били основани три нови ложи в извънстолични градове: Русе, Пловдив и Варна, и били създадени огнища — потенциални ложи в други още няколко града. Положени били основите на по-системна пропаганда на масонството в ложите и вън от тях.

Раздирана от вътрешни противоречия и борби в началото на периода, към неговия край те били поприглушени и туширани с различни организационни средства от масонски и друг характер. Почти окончателно била разбита групата на Хр. Стойчев, Ст. Джубелиев и привържениците им. Чрез увеличаване членския състав, особено на водещите столични ложи „Зора“ и „Светлина“ с представители на буржоазията, които били свързани с ВМРО и с братствата на македонските българи, а също и на такива, свързани с буржоазните партии и организации, във ВЛБ било осигурено тяхното господство.

2. СЪЗДАВАНЕ НА МАСОНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ ЗА ОТКРИТА ДЕЙНОСТ

По подобие на старите масонски организации в чужбина (Англия, Франция и другаде) и ВЛБ положила усилия да създаде свои организации, под прикритието на които да извършва своята дейност сред обществото, да осигурява средства, необходими за цялата си дейност.

За открита работа в обществото бил основан възпитателният институт „Заря“. По същество това била същата организация, която навремето създала ложа „Заря“. Но сега тя станала орган на ВЛБ. Според приетия устав ВИ „Заря“ трябвало да има седалище в София и клонове в провинцията. Целта на института се покривала с тази на ВЛБ, а иначе и не могло да бъде. Тя била формулирана по следния начин: „Целта на ВИ „Заря“ е да действува за подготовка, въз основа на държавния мироглед, на волеви, характерни и благовъзпитани граждани, проникнати от следните добродетели — към себе си: самоопознаване, самоусъвършенствуване, трудолюбие,

постоянство и честност; към ближния: справедливост, търпимост, вежливост и благотворителност; към отечеството: любов и преданост до самопожертвуване; към човечеството: поддържане добри отношения между България и другите народи въз основа на пълна равноправност и на взаимно зачитане“[1].

За осъществяване на целите си ВИ „Заря“ трябвало да си служи с най-обикновени средства: устройване или съдействуване да се устройват курсове, сказки, забави и др.; насърчаване на обществени дейци, „проявили дейност съгласно целите на института“; издаване и подпомагане издаването на вестници и списания, оригинални и преводни трудове, съвпадащи с целите на института; влизане в отношения и подпомагане на сродни с него организации[2].

Този институт приемал членовете си чрез препоръки от двама редовни членове. При встъпването в института се плащала встъпителна вноска, а след това — ежемесечен членски внос, както във всяка друга организация. За особени заслуги към делото на института редовните членове се провъзгласявали за почетни. И редовните, и почетните членове се приемали от управителния съвет. А лица, които подарявали на института определена парична сума или му правели друго голямо дарение, се провъзгласявали за благодетелни членове и това се извършвало от общото събрание. В устава било изрично подчертано, че от нечестни източници институтът не приемал никакви пожертвувания[3].

Начело на института стоял управителен съвет от пет души, избирани с тайно гласуване от общото събрание и с едногодишен мандат. Той сѝ избирал председател, подпредседател, касиер-счетоводител, библиотекар, домакин. УС имал неограничени права: приемал и отстранявал членовете на института, имал свободата да подбира средствата за постигане целите на института и пр. В работата си имал право да създава тричленни комитети начело с по един свой член. УС работел целогодишно освен през месеците юли и август[4], т. е. когато и ВЛБ, и отделните ѝ съставки бивали във ваканция.

Избирала се и тричленна контролна комисия за проверяване финансовите дела на института.

Всяка година на третия неделен ден от месец януари институтът трябвало да провежда общо събрание, което изслушвало отчетите на ръководните институции, гласувало бюджета за предстоящата организационна година, избирало нови ръководни органи, провъзгласявало или заличавало почетни членове[5].

Финансовите средства за поддържане дейността на института се набирали според устава от встъпителните и членските вноски, от благотворителни пожертвувания, от устроени културни мероприятия, от печатни издания и др.[6].

Като празник на института бил определен 8 декември — денят на Климент Охридски[7].

Чрез това дружество, както ще се види по-нататък, ВЛБ влизала в отношения с официалните държавни власти, с други немасонски организации, участвувала в съвместни обществени и културни акции и т. н.

Признаци за своето съществуване подир Първата световна война ВИ „Заря" започнал да проявява едва две години след нейния край. Първото следвоенно заседание на неговото ръководство се провело на 19 ноември 1920 г. В него участвували Е. Спространов, Мл. Панчев, Тодор Бъчваров, Н. Шиваров, С. Ников, Богомил Койчев, В. Узунов, Н. Мустаков, Евст. Петров, Елия Арие и секретарят Петко Проданов. На него председателят Т. Проданов констатирал, че институтът само бил образувал комитети: политически, редакционен и др., но по много причини, включително и поради липса на средства, не развил никаква дейност, не се събирал членският внос и пр. Решено било на следващия ден — 20 ноември, да се проведе извънредно общо събрание за избиране на ново, подееспособно ръководство[8].

Събранието действително било проведено на 20 ноември 1920 г. В управителния съвет били избрани: В. Узунов — председател, Е. Спространов и Н. Шиваров — подпредседатели, студентът Хараламби Тахов — секретар, Сабат Арие — касиер счетоводител, Т. Прокопиев — библиотекар, Т. Константинов — домакин, и съветници: Д. Ведър, Стефан Тодоров и Г. Харалампиев.

Още в първото си заседание новият управителен съвет решил да се организира дейността на целия институт: да се започне събирането на членски внос, да се пропагандират целите на института, да се започне една разгърната и целенасочена дейност в съгласие с принципите на масонството[9].

През юни 1921 г. в състава на ръководството били направени промени. Д. Ведър станал подпредседател на мястото на Н. Шиваров, Д. Гьоргов — библиотекар вместо Т. Проданов, а А. Андреев — домакин вместо Т. Константинов[10]. След заминаването на В. Узунов през пролетта на 1923 г. в САЩ председател на института станал Г. Кулишев.

Освен доброто желание на ръководството на института да започне активна дейност сред обществото били нужни финансови средства. В края на 1920 г. в неговата каса имало само 452 лв.[11]. Била организирана акция за набирането на такива средства. До средата на януари 1921 г. в касата на института постъпили 18 500 лв. Първи се притекли на помощ големите частни банки. По 2000 лв. му дали Българска генерална банка, дружество „Бяло море", Унгаро-българска банка, Балканска банка, Българска банка, Българска кредитна банка. К. Станишев и Д. Михайлов (първомайстори на ложи) събрали и внесли по 1000 лв., д-р Стефан Сарафов подарил 2500 лв.[12]. В началото на декември 1920 г. Аврам Кордови внесъл 2000 лв.[13]. И други частни банки, акционерни дружества и отделни капиталисти подкрепили финансово ВИ „Заря". През юни 1921 г. в неговата каса имало вече 20 500 лв., а 2500 лв. били вложени в акции в Източна банка[14].

През първите години от съществуването си ВИ „Заря" не можал да организира свои клонове в провинцията, ако не се смятат за такива тамошните масонски ложи и огнища. Основната си дейност той развивал в столицата.

Една от задачите на ВИ „Заря" била да работи за построяване в София масонски дом. За тази цел ВЛБ решила да бъде създаден специален фонд и избрала комитет с председател Т. Проданов, който да събере средства за него. През септември 1920 г. комитетът решил всеки масон да внесе в този фонд „приблизително 1,5% от своето общо материално състояние", като най-малката вноска бъде 100 лева[15]. Но поради това че била посрещната хладно от богатите масони, тази инициатива до края на земеделското управление не се осъществила напълно.

ВИ „Заря" започнал да организира публични събрания със сказки от известни масони върху целите и задачите му, да устройва вечеринки и забави за събиране на парични средства и за развлечение на масоните и др.[16]. Пак в София той организирал периодично беседи на морално-етични, културно-просветни, здравни, научни и политически теми[17]. Освен това институтът провеждал закрити събрания само за масони, на които се разисквали политически въпроси. На 27 август 1922 г. например само пред тесен кръг масони проф. Н. Милев изнесъл информация за посещението си в Лондон във връзка със защитата на националната кауза[18].

ВИ „Заря" започнал да съдействува за пропагандирането на масонството в България. Чрез него и масонските ложи била разпространявана брошурата на Ст. Н. Коледаров „Франкмасонството (свободното зидарство)" през 1921 и следващите години за пропагандиране историята на българското и световното масонство и т. н.[19].

Макар и неукрепнал, ВИ „Заря" започнал да съдействува за поддържане влиянието на ВЛБ в някои буржоазни организации. Така през лятото на 1921 г. той подпомогнал с 2000 лв. дружеството „За мир чрез съюзяване"[20], което развивало известна дейност за отстояване интересите на България в чужбина.

По инициатива на председателя на УС В. Узунов и неговия първи заместник Е. Спространов в края на 1921 г. УС на ВИ „Заря" подготвил условията за издаването на списание като печатен орган на института. Отначало се смятало, то да се казва „Истина“, но от януари 1922 г. започнало да излиза под название „Мироглед“. За редактор бил определен В. Узунов, администратор — Н. Шиваров, а за постоянни сътрудници — Е. Спространов, Д. Бадев, Г. Баждаров, Ст. Кутинчев[21]. До края на годината излезли 10 книжки на сп. „Мироглед“, а през май—юни 1923 г. — още две книжки. Причините за намаляване на първоначалния ентусиазъм били от материален характер. Но през пролетта на 1923 г. главният редактор В. Узунов бил изпратен от ВЛБ и от Националния македонски комитет с мисия в САЩ, а то също съдействувало за западане на списанието.

Задачата на „Мироглед“ била да се „осветляват и насаждат зидарските добродетели в широката публика“[22]. То се разпространявало между масоните и профанното общество. На неговите страници били разработвани от буржоазни позиции нравствени въпроси, пропагандирала се историята на масонството в света и отчасти в България и главно популяризирали се основните начала на масонството, отразявали се отношенията на масоните към различни обществено-политически въпроси и събития в страната.

Чрез института „Заря“ ВЛБ извършвала известна благотворителна дейност сред масоните и немасонското общество. Тази дейност се изразявала в даване на малки парични помощи на нещастни вдовици, деца сирачета, изпаднали в голяма изнемога бежанци и др.[23]. Тази филантропическа дейност имала и друго предназначение. В противовес на защитаващата интересите на беднотата БКП масоните се стремели да доказват или да предизвикат милосърдието на буржоазията. По този начин те смятали, че биха могли да стесняват социалната основа на комунистическото движение поне в столицата.

Дейността на ВИ „Заря“ свидетелствува за усилията на ВЛБ за разрастване на масонското движение в България след Първата световна война. Заедно с другите форми, които ВЛБ използувала, той допринесъл за пропагандиране на масонските възгледи и за ставащите в страната събития, осигурил известни средства (финансови и организационни) за осъществяване дейността на ВЛБ. Но той не можел да се развие като институция, която да играе важна роля в живота на самите масони. Причината за това било недостатъчното внимание, което най-активните масони, участвуващи в политическите борби, обръщали на тази форма на изява на ВЛБ.

Една по-широка и по-разнообразна дейност на ВЛБ изисквала осигуряването на повече материални средства. А набавяните по организационен път парични суми в касите както на ВЛБ, така и на ВИ „Заря“ били крайно скромни. Освен това оскъдността на материални средства от първа необходимост поради стопанската разруха през войната и след нея и свързаната с това растяща скъпотия се отразявали зле върху живота и на част от увличащата се подир масонството интелигенция. Затова както други обществени организации, така и ВЛБ прибягнала до възможностите на кооперацията и на акционерните дружества.

На 11 декември 1919 г. в София 21 масони основали кооперативно спестовно-взаимоспомагателно дружество „Сговор“ за срок от 50 години. То си поставило за цел: „Да подкрепя икономическите интереси на членовете си, като ги снабдява на износни цени с необходимите за домакинствата им потребителни предмети; да им дава възможност и средства за спестяване; да открива свои санаториуми и лечебници; да поддържа възпитателен институт“[24].

Предвиждало се дружеството да образува свои капитали и да ги пуска в обръщение, да приема влогове, да организира предприятия за производство и търговия с „потребителни предмети“, да влиза в отношения с разни доставчици, производители и търговци, да построи сграда за читалня, салон и магазин, да поддържа свой вестник и списание за пропагандиране взаимопомощта и солидарността, както и кооператизма, да „става член на други местни и чуждестранни потребителни и производителни кооперации“[25]. Всеки капиталов дял в дружеството трябвало да бъде 100 лева сребърни[26].

В това дружество могъл да членува всеки български гражданин. Членовете се делели на две групи: действителни — само такива „с граждански и политически права, добро име в обществото и има всички положителни качества“; и спомагателни — такива могли да бъдат всички български граждани. За да бъде запазен масонският облик на дружеството, на ръководството се давали специални пълномощия[27].

Начело на „Сговор“ трябвало да стои петчленен управителен съвет, от които по възможност един търговец финансист, който познава кооперативното дело, и един юрист. Мандатът на съвета бил три години. УС избирал между членовете си един председател, подпредседател и секретар. Контролният съвет трябвало да се състои от трима души също с тригодишен мандат[28].

Основатели на дружеството били[29]:

Име и презиме	*Занятие*	*Записани дялове*
Добри Кършев	Търговец	200
Хр. Стойчев	Лекар	20
Ал. Кличиян	Директор на застр. д-во „Орел“	50

Йордан Ковачев	Директор на застр. д-во „Феникс"	20
Никола Абаджиев	Артист	50
Г. Кюркчиев	Инспектор по горите	20
Сасон Алкалай	Лекар	10
Стоян Николов	Артист	40
Борис Симидов	Писател	15
д-р Стоил Стоилов	Секретар на МС	20
Б. Пачеджиев	Търговец	50
д-р Христо Иванов	Юрисконсулт в МНП	30
Дим. Груев	Адвокат	80
Методи Константинов	Директор на Банка за международна търговия	100
Сим. Христов	Куриер в Министерството на общ. сгради, пътищата и благоустройството	10
Георги Трифонов	Лекар	100
Роман Роглев	Директор на Централна банка	60
Ал. Михайлов	Лекар	5
Константин Пашев	Лекар	20
Никола Антонов	Юрист в МВРНЗ	10
Михаил Сапунаров	Офицер	20

В първия УС били избрани Д. Кършев — председател, д-р Г. Трифонов — подпредседател, Б. Пачеджиев — секретар (заместен отпосле от Ст. Джубелиев), Б. Симидов, Д. Груев. Като резервни членове били избрани д-р Хр. Стойчев, Ал. Кличиян и д-р Ст. Джубелиев. В контролния съвет влезли д-р Хр. Иванов, М. Константинов и Панайот Хаджииванов и запасни: Г. Кюркчиев, И. Ковачев, Р. Роглев[30].

Образуването на дружеството било утвърдено от Софийския окръжен съд на 21 януари 1920 г.

По-нататък за членове на д-во „Сговор" се записали още 24 масони: д-р Ст. Джубелиев, Н. Шиваров, Елия Арие, Богомил Койчев, П. Проданов, д-р Мл. Панчев, Н. Мустаков (полковник), Тома Баялцалиев, Руско Въжаров, Асен Симидов, подполк. П. Златев, Дим. Михайлов, инж. Тодор Ив. Цонев, Георги Кънчев, подполк. Стефан Тодоров, зап. полк. К. Николов, полк. Ал. Самарджиев, Евт. Петров, Тодор Ив. Бъчваров, полк. Г. Кратунков и Панайот Хаджиманов[31].

Вижда се, че д-во „Сговор" било капиталистическо предприятие, в което участвували масони банкери, осигуряващи по-голямата част от капитала, старши офицери и буржоазни интелигенти със свободни професии (лекари, адвокати и др.), както и някои висши чиновници. Главната цел на дружеството не била толкова взаимното подпомагане на споменатите по-горе — повечето състоятелни негови членове, а да осигури финансови средства за дейността на ВЛБ. Тук се имал предвид както опитът на чуждестранни масонски централи, така и на по-големите политически партии в България тогава.

На пръв поглед като че ли дружество „Сговор" групирало масони от всички групи във ВЛБ. По-внимателното вглеждане в имената на неговите членове обаче позволява да се види, че предимствено влияние в него имали масоните от групата на Хр. Стойчев и другите. Но на „Сговор" не му било съдено да просъществува дълго. Противоречията и борбите сред масонското братство, групирано главно около Ал. Протогеров и сподвижниците му, от една страна, и Хр. Стойчев, от друга; недостатъчните капитали; възприетата система на организиране и други причини наложили година и половина след основаването му то да заглъхне, без да е развило някаква сериозна дейност. След отлагане[32] на 3 юли 1921 г. се провело второто извънредно събрание, в което участвували само 7 и по пълномощие 4 негови членове. То решило кооперативното дружество „Сговор" да се обяви в ликвидация. Като официални причини за това решение били изтъкнати „слабият капитал, с който разполага кооперацията, големите разходи за издържането ѝ и въобще острата криза, която владее в търговията"[33].

Всъщност главната причина за закриването на дружество „Сговор" било създаването на други начала на друга стопанска организация, която имала по-големи възможности да функционира при онези тежки стопански условия. След като било основано ново масонско капиталистическо предприятие за осигуряване материални средства за издържане дейността на ВЛБ, станало ненужно едни и същи хора да участвуват в различни предприятия с едно и също предназначение. Изглежда, имало злоупотреби и други действия, излагащи членовете на д-во „Сговор", та известно време след разтурянето му ръководните масонски институции се занимавали с подробно изясняване причините за неговото бързо пропадане. Във всеки случай пропадането на кооперативното сдружение „Сговор" било удар върху групировката около Хр. Стойчев.

По-надежден път за осигуряване на парични средства за функционирането на ВЛБ било създаването на чисто капиталистическо предприятие с формално немасонски характер. Инициативна роля в това отношение играла групата на капиталистите във ВЛБ и във ВИ „Заря".

През декември 1920 г. група масони: Н. Мустаков и Ст. Стефанов — търговци от София, Я. Д. Стоенчев — столичен адвокат, Н. Ив. Ников — търговец от Оряхово, Елия Арие — търговец от София, Б. К. Дамянов — чиновник в Българска народна банка, Т. К. Павлов — чиновник от София, М. Константинов — директор на Франко-българската банка за международна търговия, Кр. Мутафов — търговец от София, Г. Кънчев — зъболекар от София, Ив. Каросеров — търговец от банка „Гирдап", станали инициатори за основаването на акционерно дружество за осигуряване на материална издръжка на ВЛБ с название „Подем". За първи управителен съвет избрали: Н. Мустаков — председател, и членове: Я. Стоенчев, Кр. Мутафов, Е. Арие и д-р Ив. Каросеров. Всички били търговци и банкери без Стоенчев, който бил адвокат и член на техни акционерни дружества, а също и участник в ръководството на Демократическата партия[34].

От 10 до 20 декември 1920 г. в търговската кантора на Н. Мустаков и Ст. Стефанов в София било извършено записването на акции. За две седмици 79 масони записали акции. Н. Мустаков записал 800 акции, Ст. Стефанов — 700, Д. Кършев — 500, по 200 акции записали М. Константинов от Франко-българската банка за международна търговия, Асен Иванов от Българската търговска банка; Ив. Пачев, Захари Алкалай и д-р Ив. Каросеров — търговци от София, записали по 150 акции; Кр. Мутафов — 108; по 100 акции: Н. Ников, Е. Арие, д-р Д. Точков (рентиер), А. Атанасов, арх. Г. Фингов, Я. Д. Стоенчев, Н. Христов, инж. П. Филипов, Дончо Палавеев (търговец), Я. Найденов, Ст. Милошев; Хр. Ив. Грозев — 70; по 50 акции: ВИ „Заря", Ш. Кьонингам, Ал. Кличиян, Габриел Арие, Сабат Арие, А. Самарджиев; Ворчо Пачеджиев — 40; д-р Г. Кънчев — 30; по 25 — Т. К. Павлов, Р. Роглев; по 20 — Н. Д. Ковачев, Т. Николов, Б. К. Дамянов, И (?). Добрев, д-р Ал. Калайн; П. Койчев — 11; по 10 — Т. Д. Константинов, д-р Филип Манолов, Ст. Джубелиев, Е. Сърчаджиев, д-р К. Станишев, Т. Проданов, ген. Кратунков, ген. Вл. Павлов, Н. Бърдаров, С. Т. Киров, полк. К. Николов, Н. Хърлев, Н. Боботинов, проф. Ал. Цанков, А. Марчинков; по 6 — Н. П. Николаев, д-р Мл. Панчев; по 5 — Ал. Теодоров-Балан, Георги Хараламииев, Е. Спространов, Ст. Стойчев, Т. Бъчваров, подполк. Радев, Ст. Н. Коледаров, д-р Хр. Иванов, Ив. Койчев, д-р Гушенов (?), Д. Христов, Д. В. Михайлов, Д. Ив. Ведър, Т. Проданов, Г. Стрезов; по 3 — Мл. Димитров, Др. Цолев; Ив. Нелчинов — 2 и В. Узунов — 1 акция. Или всичко 79 акционери с 5001 акции[35].

Внимателното вглеждане в този списък показва, че това били едни от активистите на ВЛБ и особено че основната част от капитала на дружеството била осигурена от едри капиталисти. Така например само 8 души (10%) търговци и банкери разполагали с 3250 акции, т. е. с 65% от целия капитал на а.д. „Подем". А ако към тях прибавим още 12 акционери с по 100 акции, този процент нараства на 89. С други думи, 20 членове на дружеството (25% от всички членове) притежавали 89% от неговия капитал. ВЛБ членувала в него чрез ВИ „Заря" с много малък капитал. Както ще се види по-нататък, хората с малко акции в дружеството развивали активна дейност във ВЛБ, ВИ „Заря" и в намиращите се под нейно влияние организации. Това е допълнително доказателство за буржоазния характер на ВЛБ. Зад нея стоели представители на едрия български търговски и банков капитал.

Учредителното събрание на а.д. „Подем" било проведено на 26 декември 1920 г. В него участвували само 34 от 79-те акционери с 3139 акции. То било ръководено от председателя на УС Н. Мустаков, Кр. Мутафов (секретар) и др. Събранието одобрило образуването на а.д. „Подем", приело предварително подготвения устав и потвърдило състава на УС. Избран бил проверителен съвет в състав: И. Ковачев, Г. Хараламииев, Б. Койчев с подгласници — З. Алкалай и Б. Пачеджиев[36].

Според устава на а.д. „Подем" седалището на дружеството трябвало да бъде в София. Времетраенето на дружеството трябвало да бъде 50 години. Основният капитал бил 500 000 лв., разпределен на 5000 акции по 100 лева всяка. УС можел да увеличи този капитал на 2 милиона лева[37].

Целта на „Подем" била: „да съгради със свои средства и на свое място в гр. София здание с магазини, дюкяни, салони и др. помещения, които да се използуват предимно за народополезни цели"[38].

УС се състоял най-малко от 5 души с възможност да бъде увеличен на 7 души. Мандатът му бил тригодишен. Проверителният съвет се състоял от трима души с двама подгласници[39].

Основаването на а.д. „Подем" било утвърдено много бързо от Софийския окръжен съд на 28 декември 1920 г.[40]. За това съдействували хората на ВЛБ в съдебните институции.

После в а. д. „Подем" записали акции и други масони. П. Мидилев записал през 1922 г. 10 акции; Руб. Джераси, Исак Фридман, П. Габровски — по 120; Ж. Озадия — 100, полк. С. Соларов — 800, Еким Екимов — 20 (до 1923 г.). С различно количество акции негови членове станали още К. Грънчаров, арх. Г. Апостолов, Н. Момчилов, Ш. Арие, Хр. П. Димитров, Ив. Капитанов, Ив. Терзиев, Г. Ясников, К. Шиваров, Ник. Боженски, Г. Брачков, Д. Михайлов, Н. Тодоров, Хр. Стоилов, П. Стоилов, Ч. Уоткинс, Д. Мишев, Михаил Арнаудов, М. Гочев, Васил Хадживасилев, Мих. Сапунаров, К. Димитраков, Г. Радоев, Г. Арие, Г. Трифонов, Ив. Бързаков и др. Всички те също имали присърце развитието на масонството в България и активно участвували в неговия живот.

През 1921—1923 г. а.д. „Подем" не построило никакви магазини, не предприело никакви търговски операции, а разчитало само на лихвите от капиталите си. А те били твърде скромни. Печалбата в края на 1921 г. например била само 5137 лв.[41]. Дивиденти не се давали, защото целите на дружеството били да обслужва ВЛБ. През този период обаче то субсидирало дейността на последната. През 1921 г. дружеството купило в София място за строеж на помещения за ВЛБ, за което похарчило 250 000 лв. През 1923 г. а. д. „Подем“ дало като дар на ВИ „Заря“ 200 000 лева за финансиране издаването на сп. „Мироглед“[42]. Тук е мястото да посочим, че през същото време закъсало издаването на печатния орган на ВЛБ сп. „Свободен зидар“, но поради това, че редакторът му не се ползувал с благоволението на доминиращата група във ВЛБ, за него не бил даден нито един лев. И още една особеност заслужава да бъде отбелязана. Въпреки че само цитираните случаи на отпускане на пари възлизат на сумата 450 000 лв., че печалбата от вложения капитал била минимална, основният капитал на дружеството не намалял. Това означава, че в касите му се стичали средства по други пътища — направо от касите на големите банки.

Акционерно дружество „Подем“ се оказало трайно образуване на ВЛБ и удобна форма, под прикритието на която била финансирана нейната и на подчинените ѝ организации дейност от различни едри капиталисти — членове или симпатизанти на масонското братство, или пък от различни правителства.

Така в годините на управлението на БЗНС позициите на ВЛБ били укрепени и чрез създаването на сравнително стабилни организации за открита дейност сред обществото в лицето на ВИ „Заря“ и на а.д. „Подем“. И в двете организации доминираща роля играели същите хора, които осъществявали подобна роля в самата ВЛБ. През този период били поставени основите и на открит печат на масонското братство. Изобщо осигурени били предпоставки за едно по-дейно и чувствително присъствие на ВЛБ в системата от буржоазни организации в България и в обществено-политическия живот на страната.

3. В ОПОЗИЦИОННИЯ БУРЖОАЗЕН ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ФРОНТ

Масонското братство в България постоянно декларирало, че се изгражда като безпартийна формация и не се занимава с политически въпроси. Но, както се видя по-горе, това се вършело, за да се отхвърлят подозренията и обвиненията от много страни, че масонството поддържало определени обществено-политически позиции.

„Свободните зидари — писал един от видните по онова време масони в България — не са партия, но простират своята работа в средата на всяка партия, както и повсъде вън от нея“[1]. Ложите с нищо не ограничавали дейността на своите

членове в обществото, стига тази дейност да не била насочена против капиталистическия ред. Дори повече, както писал един тогавашен масон: „Ложата играе ролята на вдъхновител и надзирател при обществената дейност на свободния зидар, който действува вън с права и задължения на граждани“[2]. А в организационните документи на ВЛБ изрично било записано: „Ложите са отговорни за поведението на своите членове, понеже имат въз тях дисциплинарна власт, и не бива да държат в средата си зидар, който не би се показал достоен да бъде смятан за такъв“[3]. Следователно и нормативно масоните били подтиквани към активно участие в обществено-политическия живот на страната. При това дейците на ВЛБ изхождали от разбирането, че свободното зидарство било „един от интелектуалните центрове на нацията, които стимулират и организират нейните действия“[4]. Както се вижда, самочувствието на масоните като общественици било изключително голямо. Те претендирали да чертаят основните линии в развитието на цялата нация, на целия народ.

Масоните издигали като свой девиз равенството. Но същевременно смятали, че постигането на пълно равенство било невъзможно, защото „по-умните, по-способните и по-трудолюбивите при еднакви условия винаги ще бъдат по-богати“[5]. Това обаче не пречело на масонството да заявява, че се стреми да „сближава в рамките на братски съюз фабриканта и работника, буржоата и социалиста“[6].

При следвоенните условия, особено при управлението на БЗНС, когато силите на българската буржоазия по много причини отслабнали, масоните критикували остро разпокъсаността на буржоазните партии и се саморекламирали като „един от коректививте на тая партийна разпокъсаност“[7]. И това се правело не само чрез публичното и устно слово на масоните, но и чрез специално издавани пропагандни материали, включително и пропагандно-художествени[8].

Така скицираните обществено-политически схващания на българските масони през разглеждания период не се различавали по нищо съществено от пропагандираните по същото време схващания на буржоазните партии и формално безпартийни организации: буржоазните партии, Военния съюз, Народния сговор и др.

В ложите най-оживено били разисквани политически въпроси. С доклади пред събранията им излизали масони, които участвували активно в обществено-политическите борби. В ложа „Зора“ например в края на 1921 г. проф. Ал. Цанков говорил на тема „Народ и народно управление“; С. Марков докладвал за селското стопанство и икономическото състояние на България. В ложа „Светлина“ по същото време Г. Кулишев реферирал за кемалисткото движение в Турция[9]. През февруари

1922 г. Н. Милев говорил в ложа „Зора“ на тема „Източният въпрос и България“, а в ложа „Светлина“ Т. К. Павлов изнесъл доклад на тема „Болшевизъм и панславизъм“[10]. В края на 1921 г. в ложа „Сговор“ Б. Симидов говорил на тема „Болшевишка Русия“[11]. Това са само незначителна част от десетките въпроси, които се обсъждали в ложите и които, не може да се отрече, имат политически характер.

В борбата срещу демократичното селско движение и срещу комунистическото движение масонството взело страната на буржоазните сили, било съставна част от тях. Трудно е да се разкрие системно, в детайли и последователно цялата обществено-политическа дейност на ВЛБ през времето, когато БЗНС бил на власт. Тук ще бъдат приведени някои данни, които хвърлят светлина върху нейните политически позиции.

В края на 1919 г. социалните противоречия и политическите борби в България придобили голяма острота. Връх на тези борби била известната Транспортна стачка от края на декември 1919 до началото на февруари 1920 г.[12]. Тя уплашила силно не само българската, но и съглашенската буржоазия[13]. Силно разтревожила тя и масонското братство, което се бояло да не би обявената от БКП политическа стачка да прерасне в пролетарска революция. На 4 януари 1920 г. масонско събрание в София (в него участвували 40 масони) обсъдило положението в страната и действията, които масоните биха предприели за предотвратяване на евентуалната революция. Един от участниците в събранието отразил в дневника си по следния начин позицията на ВЛБ: „Общото мнение е да се подкрепи правителството (коалиционното правителство на БЗНС, Народната партия и Прогресивно-либералната партия — В. Г.), за да тури на място ония, които са за безвластие, защото по́ е за предпочитане една лоша власт, отколкото анархия и безвластие. Да се направи въздействие върху правителството, щото да вземе мерки да премахне някои причини, които създават недоволни, особено по прехраната“[14]. След това почти до края на стачката главният въпрос, който занимавал масонското братство, бил въпросът за нейното потушаване. Масоните дори приели своя програма, издали позив за „успокоение“ на революционния дух на народа[15].

След като било установено самостоятелно правителство на БЗНС начало с Ал. Стамболийски (май 1920 г.), българските масони се ориентирали към разширяване състава на ложите чрез привличане в техните редове на действени представители на всички буржоазни среди. ВЛБ схващала своята историческа мисия в съдействието, което трябвало да се окаже за сплотяване на водещите стопански, политически, военни и интелектуални сили на цялата класа. Масоните засилили изказванията си против котерийния характер на буржоазните партии, насочили усилията си към тяхното оздравяване и сплотяване в общ политически фронт. За постигането на тази цел масонството действувало в няколко посоки. Чрез свои членове, заемащи ключови постове в ръководствата на бурожазните партии, то съдействувало за осъществяване на обединителната тенденция в тях. Може да се каже, че заслуга за образованието на Обединената народнопрогресивна партия, на Национално-либералната партия през ноември 1920 г. и на Конституционния блок през 1922 г. имали и масоните[16]. Дори когато Конституционният блок след 9 юни 1923 г. издъхнал преждевременно, някои фактори във ВЛБ се хвалели и се гордеели, че той бил създаден благодарение на масонското братство[17].

Вън от партиите ВЛБ действувала тогава чрез своите безпартийни представители Ал. Цанков, Д. Мишайков, Т. Кулев, Ян. Моллов, Н. Милев и др., както и чрез участвуващите в нея капиталисти Ст. Милошев, Ас. Иванов, М. Михайлов, Кр. Мутафов и др. Във Военния съюз, в Съюза на запасните офицери, във ВМРО едни от най-активните дейци били членове на масонското братство. Почти всички най-активни дейци, работили през 1921—1923 г. за обединяване силите на буржоазията в общ фронт, били членове на масонските ложи. Създаденият през октомври 1921 г. Народен сговор до голяма степен бил плод на усилията и на дейци и членове на ВЛБ: Ал. Цанков, К. Георгиев, Ст. Милошев, Гр. Василев, Б. Вазов, Н. Милев и др. Неговите цели и задачи били обсъдени в столичните масонски ложи. Ръководството му било в ръцете на активни масони. Има податки, че първият му председател Ал. Греков бил масон. След неговото убийство на 21 май 1922 г. заместилият го Ал. Цанков, секретарят му, пък и други негови ръководители също били членове на столичните ложи[18].

В средата на 1922 г. в страната се очертали няколко политически центъра на бурожазията: Конституционният блок, Народният сговор, Военният съюз и др. Макар да действували, общо взето, в една посока, между тях имало и различия, които пречели за пълното им сплотяване. ВЛБ се нагърбила с мисията да действува за постигане на единомислие и единодействие между всички сектори на буржоазния лагер. Ето един пример, който подкрепя това твърдение. След удара, нанесен на Конституционния блок през септември 1922 г. в Търново чрез разгромяване на неговия събор и арестуване на по-голямата част от видните му водачи, ВЛБ реагирала по свой начин. По нейна инициатива на 30 септември, 3 и 6 октомври с. г. в София били проведени съвещания на столичните културно-просветни сдружения, т. е. на масонските ложи и ръководените от тях буржоазни организации. На тях било обсъдено създалото се след търновските събития от 16 и 17 септември положение в страната и в буржоазния лагер. На 7 октомври под етикета на Общ комитет на столичните културно-просветни сдружения масоните Д. Мишев, Б. Вазов, Н. Милев, Г. Кулишев, Ст. Н. Коледаров и др. публикували позив, предварително одобрен от ВЛБ[19]. Той бил широко разпространен чрез буржоазния печат и под формата на хвърчащи листове изпратен до видни политически дейци в страната. В позива се осъждала разправата на привържениците на БЗНС и на неговото правителство със събора на Конституционния блок като „безпримерни и недопустими вандалщини“ и като „петно и позор на България“. С него се призовавали всички фактори в страната да се обединят и сплотят, за да се дигнат за защита на „свободния дух“, който бил „чужд на всяко насилие и на всяка тирания“ и който трябвало „да стои еднакво твърдо срещу реакцията и революцията, като защитава от тях свещения идеал на независимост и пръска лъчите на сговор, на братство и на самоотвержение“. Правителството и всички органи на властта и гражданството на България се призовавали „да турят ножа и ножицата“, да не създават и да не поддържат „народни възмущения“[20].

Действията и позивът на ВЛБ били предназначени преди всичко за убеждаване на всички струи на буржоазния лагер да действуват единни, да се сплотят в единен общобуржоазен фронт против управлението на БЗНС и против комунистическото движение. Те срещнали разбиране и подкрепа от много влиятелни и силни среди на буржоазния лагер, като Обединената народнопрогресивна партия, Народния сговор, Съюза на запасните офицери, Военния съюз и др. Всъщност позициите на споменатите буржоазни фактори тогава съвпадали напълно с тези на ВЛБ, която имала свои членове в ръководствата на всяка една от тях. Тази линия на ВЛБ продължила дълги години нататък.

През 1922 г. масоните си поставили за задача да овладеят ръководствата на професионалните организации на буржоазната интелигенция. Това било от голяма политическа важност, защото се създавала възможност да влияят по-ефективно върху формирането на общественото мнение против земеделското управление и против революционното движение. Усилията на масоните в това отношение не отишли напразно. Те имали силно влияние в ръководството на Съюза на българските учени, писатели и художници. В края на 1922 г. ръководството на Дружеството на публицистите било напълно завладяно от масоните. Д. Мишев станал председател, Г. Пеев и Е. Спространов — подпредседатели, Ст. Н. Коледаров — касиер и пр.[21]. През май 1922 г. масоните атакували дружество „Славянска беседа“ и го овладели. В ръководството му били настанени: Б. Вазов — председател, Г. Цветинов — секретар, С. Милошев, Др. Делиделвов и др. — съветници[22]. Така се процедирало и при

завземане ръководствата на други професионални и културни организации, като Дружеството за борба против туберкулозата, Българския червен кръст и др.

ВЛБ съзнателно и целенасочено действувала за изработване на обща политическа стратегия и обоснована концепция за възстановяване на изгубените непосредствено подир войната позиции на българската буржоазия. Още през юни 1920 г. чрез Б. Вазов на Съюза на българските учени, писатели и художници била поставена задачата „да се издигне над политическите партии у нас и чрез научен метод да разглежда всички въпроси, които вълнуват българското общество, и да ги популяризира между народа с книга, вестници, сказки и пр.“[23]. По-късно, в началото на 1923 г., масоните си поставили за задача да поемат ръководството на целия буржоазен печат. На 21, 25 и 30 март с. г. се състояло събрание на 20 масони публицисти. В него Б. Вазов обосновал необходимостта масоните да вземат в ръцете си дирижирането на буржоазния печат, да се съгласува цялата публицистична дейност в буржоазния лагер. Страстно отстояли тази идея Н. Милев, Е. Спространов, Г. Баждаров, Д. Кьорчев, Ил. Бобчев. На събранието масоните решили, че в областта на журналистиката и на формирането на общественото мнение само с комунистите не трябвало да работят[24]. Тези решения на събранието не останали само на книга. Те били осъществени чрез цялата буржоазна вестникарска кохорта начело с в. „Слово“, „Мир“, „Пряпорец“, „Независимост“ и десетки още издания.

В края на март 1923 г. по почин на ВЛБ и на Народния сговор се пристъпило към федериране на професионално-културните съюзи на писатели, учени, лекари, учители, съдии, адвокати и др. Избран бил дори петчленен комитет за осъществяване на тази инициатива, нишките на която излизали вън от България и стигали чак до Париж[25]. Тогава бил избран за делегат на Международния конгрес на организираните работници на умствения труд Н. Стоилов, живеещ в Париж и кореспондент на френски буржоазни вестници. Той членувал във ВЛБ и участвувал в живота на една парижка ложа при Великата ложа на Франция. До 9 юни 1923 г. обаче обединяването на посочените съюзи не било постигнато — времето се оказало недостатъчно.

На въпроса за сплотяването на буржоазната и дребнобуржоазната интелигенция ВЛБ обръщала голямо внимание, защото смятала, че по такъв начин се създавал огромен мозъчен център на нацията, който трябвало да бъде поставен в услуга на защита и отстояване интересите на буржоазията и на България. С това трябвало да се изолира напълно земеделското управление, БЗНС, БКП и други организации на трудещите се от интелигенцията или поне от нейните най-видни и влиятелни представители. Без да влизаме в подробности, трябва да подчертаем, че до девети юни 1923 г. в борбата на буржоазията за интелигенцията определено място и заслуга имала и ВЛБ.

Така масонското братство действувало за сплотяване силите на буржоазията против земеделското управление и против комунистическото движение. Ролята на ВЛБ в това отношение се изразявала преди всичко в подпомагане изработването на основни концепции по този въпрос и в тяхното прокарване главно в ръководствата на заинтересованите буржоазни формации.

Като важен фактор за защита на интересите на българската буржоазия след Първата световна война се очертал Военният съюз[26]. Дейци на ВЛБ като Ал. Протогеров, П. Мидилев, К. Николов и др. участвували в подготовката за неговото основаване, в създаването на тази офицерска организация. ВЛБ се свързала най-тясно с действуващото и запасното офицерство и с неговите организации. Представителите на офицерството в масонските ложи представлявали доста внушителна група. В това отношение била продължена традицията още от основаването на ложа „Заря“ и на ВЛБ в годините на Първата световна война. А през разглеждания период велик майстор бил тъкмо полк. П. Мидилев. В редовете на масонското братство били привлечени секретарят на централното управление на ВС майор Н. Рачев, важният функционер на съюза К. Георгиев и др. Това създавало благоприятни условия за прокарване на масонско влияние сред офицерството и неговите организации, било допълнителен улесняващ фактор за буржоазно въздействие върху тях.

ВЛБ съзнателно се стремяла да създава около себе си ореол на могъщ тайнствен фактор, да се саморекламира като важна сила в страната наравно с Военния съюз. Показателно е и изказването на проф. Ал. Теодоров-Балан в това отношение. Когато в края на 1920 г. правителството на Ал. Стамболийски предприело някои мерки за обезсилване на Военния съюз, маститият професор казал: „Да дадем да се разбере, че у нас има зидарска ложа, пък и правителството да разбере, че покрай военната организация (става дума за Военния съюз — В. Г.) има и друга“[27]. Връзките между ВЛБ и Военния съюз се поддържали чрез П. Мидилев, Н. Рачев, К. Георгиев, П. Златев, К. Николов и много други.

ВЛБ съчувствувала на засегнатото от военните клаузи на Ньойския договор българско офицерство, действувала в общ фронт с всички, които ратували за запазване на макар и малочислена, но наборна българска армия. Когато през 1921 г. съглашението поставило пред земеделското правителство въпрос за закриване на последните остатъци на наборната армия, в страната била организирана масова протестна кампания против

това ултимативно искане на победителите. Постъпки в този дух по масонска линия направила и ВЛБ. Нейното ръководство било толкова уверено в успеха си, че на тайно заседание на 20 септември 1921 г. великият майстор П. Мидилев самохвално съобщил, че размерът на армията след ходатайството на ВЛБ пред масонските централи на съглашенците щял да бъде запазен такъв, какъвто бил в момента[28]. Както се знае, тогава България била принудена да се подчинява безпрекословно на съглашенците.

За подпомагане на нуждаещи се перспективни от масонска и изобщо от политическа гледна точка запасни офицери, дейци на Военния съюз и др., през 1921 г. по инициатива на Съюзния съвет на ВЛБ осем масони „заедно с други граждани от видно обществено положение“ образували общограждански комитет[29]. Засега не разполагаме със сигурни данни за дейността на този комитет. Но едва ли той е останал само на книга.

През 1922 г. ВЛБ си осигурила силни позиции в ръководството на Военния съюз и в това на Съюза на запасните офицери. Това обстоятелство наред с други също улеснило координацията на всички струи на опозиционния буржоазен фронт и целенасоченото използуване на посочените офицерски организации като ударна бойна сила на този фронт.

В масонските ложи след войната, особено в София, найдейни били ръководни дейци на ВМРО и на емигрантските организации на българите от Македония. За пример можем да посочим цял списък от имена начело с Ал. Протогеров. Това се дължи на обстоятелството, че националноосвободителното движение на българите от Македония било най-голямо и найсилно в сравнение с останалите потоци на българското националноосвободително движение тогава; на това, че въпросът за съдбата на македонските българи заемал централно място във външнополитическата дейност на българските правителства след налагането на Ньойския договор и на още ред причини. Целта била да се използуват възможностите на ВЛБ за нуждите на движението, а вероятно има и други съображения.

Свързаните с ВМРО и с емигрантските организации на македонските българи масони били групирани преди всичко в найголемите и най-силни столични ложи — „Зора“ и „Светлина“, които се ръководели от тях. Масони били членовете на задграничните представители на ВМРО. Изпълнителният комитет на македонските благотворителни братства, а после Националният македонски комитет до края на разглеждания тук период се оглавявали от масони. Масони работели и в другите организации на българските бежанци.

В служба на масонството били поставени също и някои представители на официалната, най-голямата църква в България — източноправославната, а също така и протестантската. Всички най-видни представители на протестантската църква в България начело с нейния ръководител пастор Д.Фурнаджиев били ръководни дейци на ВЛБ. От страна на православната църква във ВЛБ били привлечени предимно дейци, свързани с поддържането на отношенията ѝ с държавната власт или които работели в нейните учебни заведения и в разни църковни настоятелства. Между тях били Г. Цветинов — началник на вероизповедния отдел в Министерството на външните работи, Ст. Цанков — началник на културния отдел при Светия синод, В. Узунов, Д. Михайлов и др. Много от тях били свързани с борбите на екзархията в Македония и Одринско до войните. На масонството симпатизирали представители на реформисткото течение в православната църква.

Тези и други, неупоменати тук факти очертават ВЛБ като формация, която активно се месела в обществено-политическия живот на страната. Тя била използувана от буржоазията за създаване на единство в нейните редове, за насочване дейността на отделните ѝ групи в общото русло.

За спазване прилагането на Ньойския договор в България била настанена специална Междусъюзническа военна комисия. Някои от нейните служители били масони, с които българските свободни зидари установили връзки. Едни от тях дори участвували като прибратени в живота на софийските масонски ложи. Според едно свидетелство на 25 април 1921 г. англичаните-масони от английската част на репарационната комисия Едуард Ууд и Никол участвували в заседание на българска ложа[30]. Тези връзки били използувани от българските масони и в борбата против земеделското управление. Вероятно те били един от каналите, чрез които през 1922—1923 г. буржоазната опозиция получавала информация за хода на напрегнатите преговори по репарационния въпрос. Навярно и чрез него тя получавала окуражителни насърчения в борбата против земеделския режим.

Изключително важен момент в следвоенната история на България бил държавният преврат на 9 юни 1923 г. Той бил подготвен с усилията на цялата българска буржоазия, подпомогната от международната буржоазия, а извършен от Военния съюз и Народния сговор[31]. Отношение към преврата имала и ВЛБ. Засега много обстоятелства около нейното участие и отношението ѝ като формация към деветоюнския преврат са забулени в дълбока тайна. Съществуват обаче сериозни податки, които позволяват да се постави началото на нейното разгадаване.

Военният съюз и Народният сговор, зад които стоели силни кръгове на едрия капитал[32], се ориентирали към насилствено сваляне на правителството на Ал. Стамболийски още през

есента на 1922 г. От страна на Военния съюз много голяма роля за подготовката на преврата изиграли масоните запасни офицери и видни дейци на съюза. Н. Рачев (секретар на неговото централно управление), К. Георгиев, Д. Велчев, Л. Стоенчев и др. Те имали голяма заслуга за превръщането на Съюза на запасните офицери в легална форма на проявление на Военния съюз. В дейността си те били подпомогнати и улеснени от председателя на Съюза на запасните офицери ген. Ив. Луков. Наред с други тези обстоятелства улеснили твърде много създаването на общ фронт на т. нар. запасно войнство, ударната бойна сила на буржоазията в решителната фаза на борбата за отстраняването на земеделското правителство от власт.

Макар и малко на брой, но на ключови места, масони имало и в командуването на доброволческата армия. Почти до преврата важен пост в Министерството на войната заемал великият майстор на ВЛБ полк. П. Мидилев. Началникът на гарнизона в Хасково подполковник Пенчо Златев също бил масон. Позициите на масонската ложа в армията се засилили особено много, след като в средата на май 1923 г. на мястото на подалия оставка началник-щаб на армията полк. Н. Топаджиков бил назначен полк. Стефан Нойков[33]. Според едно сведение от масонски произход на този пост той бил назначен с удоволствие от цар Борис[34]. Така или иначе отношението на царя към това назначение не може да е било отрицателно. Съгласно масонските правила и съществуващата практика, особено по време на управлението на БЗНС, постъпването на служба на членовете на масонското братство в земеделското правителство не могло да става без съгласието на ВЛБ. В противен случай такива масони или били изолирани, или бивали отстранявани от масонските редове. А с полк. Ст. Нойков такова нещо не се случило. Затова със сигурност може да се предположи, че пръст в това дело имала ВЛБ. Защото Ст. Нойков станал член на ложа „Заря“ в началото на 1916 г. и продължавал да участвува в масонското братство и като началник-щаб на армията. Разположението на Ал. Стамболийски той успял да спечели след издаването на книгата си „Защо не победихме?“ и след участието си в редица дипломатически мисии и особено след успешната мисия като ръководител на българската делегация в българо-югославските преговори в гр. Ниш през март 1923 г., завършили с подписването на Нишкото споразумение[35].

Един от изследователите на историята на деветоюнския преврат — И. Митев, правилно посочва, че ролята на началник-щаба на армията полк. Ст. Нойков в подготовката и хода на преврата още не е изяснена[36]. Съпоставянето на редица обстоятелства ни кара да смятаме, че възглавяването на щаба на армията от масона Ст. Нойков се отразило най-благоприятно върху подготовката и хода на деветоюнския преврат. В известен смисъл това дообяснява ускоряването на преврата, за да не бъде изпусната благоприятната възможност. Защото при възглавяването на Военното министерство от неопитния родственик на Ал. Стамболийски К. Муравиев това означавало оглавяването на армията от опитния и умен началник-щаб. А като се има предвид ролята на военните масони, това в края на краищата означавало оглавяването на армията от ръководното ядро на Военния съюз. С това бил предрешен успехът на военния преврат. Защото били създадени най-благоприятни условия за безпрепятствена работа, която представителите на Военния съюз вършели по подготовката на преврата, особено в армията. И едва ли е случайно, че по време на преврата нито една войскова единица не се обявила в защита на земеделския режим. Не е за пренебрегване и обстоятелството, че сред някои масони след преврата се оформило впечатлението, че цар Борис го извършил именно чрез началника на щаба на армията[37].

Ст. Нойков бил привърженик на буржоазния политически фронт. Ето какво пише по интересуващия ни въпрос неговият близък приятел масонът полк. К. Николов: „Ньойският договор изхвърли и Стефан Нойков из редовете на родната войска. За да бъде полезен на тая войска, Нойков още един път се яви в редовете ѝ, но за късо. На времето не се прецени по справедливост това негово връщане във войската. Но тия, що знаят как Нойков прие да стане началник на щаба, ценят високо неговия жест — да пожертвува името си, но да спаси армията. Такива бяха тогава времената“[38]. Тези редове също потвърждават убеждението, че Ст. Нойков действително има отношение към успеха на деветоюнския преврат.

Известните организатори и ръководители на преврата Н. Рачев, К. Георгиев, Д. Велчев, П. Златев и др. също били масони.

Масони играли роля и при създаването и дейността на Народния сговор — другият фактор, участвувал в извършването на преврата. Между тях били председателят на организацията проф. Ал. Цанков, професорите Н. Милев, Ян. Моллов, Вл. Моллов, Т. Кулев, дейците на буржоазните партии Б. Вазов, Гр. Василев, Я. Д. Стоенчев и др., военните масони и др.[39]. Масони участвували активно в обработването на общественото мнение против земеделския режим, в дейността по неговото дискредитиране в чужбина (Вл. Моллов в Италия, Гр. Василев във Франция и Англия, Ст. Стоилов в Австрия и др.)[40]. Връзката между вътрешните и външните заговорници се осъществявала и чрез масони. През март 1923 г. Н. Рачев изпратил масона Ст. Мошанов до Виена със специално поръчение до сговористките емигранти, което той успешно изпълнил[41].

Деветоюнските превратаджии използували ВЛБ и за осигуряване на представители в правителствения екип. В това отношение се имала предвид практиката в западните капиталистически държави, където масони играели изключителна роля в правителствата и останалите държавни институции. На масона и същевременно председател на Народния сговор Ал. Цанков било възложено да стане министър-председател. Той от своя страна осигурил за кабинета масоните Я. Д. Стоенчев и Ян. Моллов. На 7 юни 1923 г. Н. Рачев поръчал на Ст. Мошанов да докара от Враца зетя си Цв. Бобошевски, за да бъде включен в кабинета като представител на Обединената народнопрогресивна партия[42]. Масон бил и министър П. Тодоров — ръководен деец на Радикалната партия. Постът министър на вътрешните работи заел зап. ген. Ив. Русев — виден член на Народния сговор и същевременно масон[43]. Д. Казасов — представляващ уж БРСДП, попаднал в листата на кабинета поради близките си връзки с масони и поради това, че бил на път да влезе в масонската ложа, което и направил през 1926 г.[44]. За министър на външните работи бил тъкмен проф. Н. Милев — ръководен деец на Народния сговор, редактор на в. „Слово“ и първомайстор на ложа „Заря“ — най-голямата и най-силна и влиятелна ложа в България. Той обаче не заел този пост поради съображения от международен характер — като активен деец на движението на македонските българи да не би да предизвика недоволството на белградските управници[45]. Така ВЛБ се оказала резервоар на министерски кадри за деветоюнските превратаджии. От всичко девет министри в кабинета на Ал. Цанков пет „случайно“ се оказали масони. Масони взели участие и във формирането на държавнополитическата система на деветоюнския режим.

Тези и други още известни и неизвестни данни дали основание на ръководството на ВЛБ в своя отчетен доклад пред великия събор от 22 септември 1923 г. да пише: „При това ние всички без изключение има да се радваме и гордеем от дейността на отделните наши братя между нашето профанно общество, било между чуждия свободно-зидарски свят. Така не можем да не споменем, че между тия, що свалиха шепата мракобесни властници от миналия режим (на БЗНС — В. Г.), ние наброяваме много наши братя“[46].

Всичко свидетелствува за активна авангардна роля на масоните в борбата за сваляне на демократичното управление на БЗНС и за установяване на диктаторския деветоюнски режим. Особено в случая е, че това те вършели не по заповед на ВЛБ, а като членове на други буржоазни политически организации. Но то е било поощрявано, подкрепяно от ВЛБ, било е съзвучно с нейната обществено-политическа линия, със съществуващия в масонските ложи дух. Затова ВЛБ се гордеела с „подвига“ на масоните превратаджии.

През 1919—1923 г., особено през периода на самостоятелното управление на БЗНС, масонството в България полагало усилия да израсне като буржоазен фактор, стремящ се да играе роля в борбата за консолидиране на всички течения на буржоазния лагер и на всички негови организации в единен антиреволюционен поток и за реставриране позициите на буржоазията.

Тесният кръг на масоните, специфичният режим в техните ложи, усвоената от тях тактика, възможностите за многостранни връзки с всички среди на българската буржоазия и нейните организации, култивираният там антикомунизъм, както и възможностите за връзки и общувания с видни представители на международната буржоазия направили от масонските ложи в България и особено в столицата през този период предпочитана форма за независимо от конституционните политически фактори проявление. Тъкмо този характер на масонските ложи дал възможност да се групират представители на различните слоеве на буржоазията, на буржоазния общественополитически фронт. Масонските ложи подсказали и дори дали пример за създаване на тези представители на политически организации (трайни като Народния сговор и нетрайни като Християнската партия например), вдъхновявали ги и съдействували да бъде съгласувана дейността им в тях.

След деветоюнския преврат ВЛБ станала в известен смисъл особен управляващ фактор. Развитието на масонството в България навлязло в нова фаза.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ТРЕТА

1. Към организационно разширяване и укрепване

[1] *Б. Кесяков,* Принос към дипломатическата история на България, т. 2, 1922.

[2] *Д. Косев,* Септемврийското въстание 1923 г., II изд., С., 1973, с. 29 и сл.; История на БКП, С., 1969, с. 201 и сл.

[3] *Ст. Радулов,* Управлението на БЗНС и българската буржоазия, С., 1981, с. 38 и сл.; *Ал. Велев,* Главни реформи на земеделското правителство, С., 1977, с. 35 и сл.

[4] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1044, зап. от 4.VII.1919; л. 1060, зап. от 4.IX.1919.

[5] Пак там, л. 1099—1100, Писмо на Ев. Спространов до Хр. Стойчев, 6.IX.1919.

[6] Пак там, л. 1113, зап. от 30.X.1919.

[7] Пак там, л. 1115—1116, зап. от 31.X.1919; л. 1113.

[8] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 1016, Писмо на Ев. Спространов до Хр.Стойчев, 10.IX.1919.

[9] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1101, зап. от 11.X.1919.

[10] Пак там, л. 1143—1144, зап. от 12.XI.1919; л. 1223, зап. от 3.I.1920.

[11] Пак там, л. 1169—1170, зап. от 30.XI.1919.

[12] Пак там, л. 1143—1144.

[13] Пак там, л. 1122—1123, зап. от 5.XI.1919; л. 1129—1138, зап. от 8.XI 1919; л. 1185, зап. от 10.XII.1919; л. 1191, зап. от 16.XII.1919.

[14] Пак там, л. 1261, зап. от 24.I.1920.

[15] Пак там, л. 1641—1642, зап. от 26.X.1920; л. 1653, зап. от 4. XI.1920.

[16] Пак там, л. 2351, зап. от 31.I.1923.

[17] Пак там, ф. 597, оп. 1, а.е. 398, л. 4, Окръжна плоча на ложа „Сговор“,

[15]31.XII.1920.

[116] Пак там, с. 31.

[17] Пак там.

[18] Свободен зидар, 1922, кн. 1, Великата ложа, с. 33.

[19] БИА, ф. 597 оп. 1, а.е. 398, л. 7.

[20] ЦДИА, ф. 767, оп. 2, а.е 18, л. 5—6, Окръжно на ложа „Зора“, 30.V.1920.

[2] също тук, л. 2, 8.

[21] Свободен зидар, 1922, кн. 2, Из нашенско, с. 107.

[22] Пак там, кн. 3, Свободнозидарски вести, с. 155.

[23] Десетгодишницата на ВЛБ, с. 19.

[24] Свободен зидар, 1922, кн. 1, Великият събор, с. 27—30.

[25] Пак там, с. 31.

[26] Пак там.

[27] Пак там, с. 31—32.

[28] Пак там, Из нашенско, с. 54.

[29] Пак там, Съюзни пратеници, с. 52.

[30] Пак там, Доверeници на СС, с. 52.

[31] Пак там, Окръжна повеля на ВЛБ от 7.X.1921, с. 56—57.

[32] Пак там, Триъгълник за братска подкрепа, с. 52.

[33] *К. Станишев,* Съюзният съвет при ВЛБ (Отчет за дейността му от 24.IX.1922 до 22.IX.1923 г.), — в: Свободен зидар, 1924, кн. 1—4, с. 16.

[34] Свободен зидар, 1922, кн. 2, Из нашенско, с. 107.

[35] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2396—2397, зап. от 20.III.1922; 2444—2447, Писмо на Ев. Спространов до Хр. Карачоров в Русе, 27.V.1922.

[36] Пак там, л. 1226—1227, зап. от 4.I.1920.

[37] Пак там, л. 1335—1337, зап. от 13.III.1920.

[38] *К. Станишев,* цит. отчет, с. 22.

[39] БИА, ф. 222, а.е. 1, л. 2, Писмо на Ал. Теодоров-Балан от 10.II.1920.

[40] *К. Станишев,* цит. отчет, с. 19.

[41] Пак там.

[42] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1075, зап. от 20.IX.1919.

[43] Пак там, л. 1290, зап. от 1.II.1920.

[44] Пак там, л. 1463—1465, зап. от 17.VI.1920.

[45] ЗПр, 1925, кн. 4—5, с. 160.

[46] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2268, зап. от 20.X.1921.

[47] ЗПр, 1925, кн. 4—5, с. 159.

[48] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1467, зап. от 19.VI.1920.

[49] Пак там, л. 1112, зап. от 5.XI. 1919; л. 1222, зап. от 13.I.1920; л. 2485, зап. от 4.VII.1922.

[50] Таблицата е съставена по отчетите на СС на ВЛБ, публикувани в Свободен зидар 1922—1924 г.

[51] ЦДИА, Ф. 767, оп. 2, а.е. 24, л. 12, Бележки на А. Кецкаров, б.д.

[52] Свободен зидар, 1922, кн. 3, Великата ложа, с. 129.

[53] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2570, зап. от 21.IX.1922. Почти по същото време III комунистически интернационал по отношение на франкмасонството заел позиция като към класов враг на пролетариата, поради което било недопустимо членуването на комунисти в масонски ложи и на масони в комунистическите партии (*L. Hass,* Ambicje. . ., p. 172).

[54] Пак там, л. 2621, зап. от 14.XI.1922.

[55] Пак там, л. 1596, зап. от 24.IX.1920; л. 2596, зап. от 21.IX.1922.

[56] Пак там, л. 2570, зап. от 21.IX.1922.

[57] Пак там, л. 1889—1890, зап. от 4.III.1921.

[58] Пак там, л. 2460, зап. от 11.XII.1922.
[59] Свободен зидар, 1922, кн. 1, Нашите задачи, с. 1—3.
[60] Пак там, *Ал. Теодоров-Балан,* Зидари в България, с. 5—6.
[61] Пак там, 1924, кн. 1—4.
[62] Пак там, 1922, кн. 1, с. 58.
[63] НАБАН, ф.36-к, оп. 1, а.е. 788, л. 1, СС на ВЛБ до Ев. Спространов, 5.III.1923.
[64] *Г. Ноков,* Книгоиздателства и книги, Заря, 1930, кн. 4—5, с. 159—160.
[65] Пак там, с. 157—158.
[66] *К. Станишев,* цит. отчет, с. 33.
[67] Пак там, с. 9—10.
[68] Пак там, с. 13.
[69] Пак там, с. 17—18.
[70] Пак там, с. 32.
[71] ЦДИА, ф. 264, оп. 5, а.е. 1088, л. 120, Учредителен протокол на ТОБ, София, 15.VI.1919.
[72] Устав на Теософското общество в България, С., 1919, чл. 1.
[73] Пак там, чл. 2.
[74] Пак там, чл. 3.
[75] Пак там, чл. 5.
[76] Пак там, чл. 9.
[77] Пак там, чл. 10—16.
[78] Пак там, чл. 30.
[79] ЦДИА, ф. 264, оп. 5, а.е. 1088, л. 120.
[80] Устав на ТОБ, 1919, чл. 4.
[81] Теософия, 1920, №3, Едно знамение на времето, с. 68—70.
[82] Пак там, 1920, № 1, От редакторския стол, с. 2—4; *Д. Хр. Робовски,* Някои мисли по работата на първия теософски конгрес, с. 30—31.
[83] Пак там, 1925, № 8—9, Теософски живот, с. 2.

2. Създаване на масонски организации за открита дейност

[1] Устав на Възпитателния институт „Заря“, чл. 2. Уставът бил утвърден държавните власти през 1915 г. и преутвърден за последен път на 28.IX.1939г от МВРНЗ.
[2] Пак там, чл. 3
[3] Пак там, чл. 5—9.
[4] Пак там, чл. 12—20.
[5] Пак там, чл. 21.
[6] Пак там, чл. 26—27.
[7] Пак там, чл. 29.
[8] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 1050, л. 1, Протокол № 1 на настоятелството на ВИ „Заря“, 19.XI.1920.
[9] Пак там, л. 2, Протокол № 1, на УС на ВИ Заря, 27.XI.1920.
[10] Пак там, л. 10, Протокол на ВИ „Заря“, 24.VI.1921.
[11] Пак там, л. 3, Протокол № 2 на УС на ВИ „Заря“, 3.XII.1920.
[12] Пак там, л. 4—5, Протокол № 4, на УС на ВИ „Заря“, 15.I.1921.
[13] Пак там, л. 14—15, Протокол № 15 на УС на ВИ „Заря“, 2.XII.1921.
[14] Пак там, л. 8—10, Протокол № 9 на УС на ВИ „Заря“, 12.VI.1921.
[15] ЦДИА, ф. 767, оп. 2, а.е. 23, л.1, ВИ „Заря“, до А. Кецкаров, 21.IX.1920.
[16] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 1050, л. 3—4, 5, 6, 12—13 и др.
[17] *Д. Ведър,* Как се създаде Възпитателният институт „Заря“, Мироглед, 1922, кн. 1, с. 45—46.
[18] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2553, зап. от 28.VIII.1922.
[19] НАБАН, ф. 36-к, оп 1, а.е. 1050, л. 7, 11, Протоколи на УС на ВИ „Заря“ от 20 април и 21 октомври 1921.
[20] Пак там, л. 10, Прот, № 10 на УС на ВИЗ от 24.VI.1921.

[21] Пак там, л. 12—13, 13—14, 14—15, 16. Протоколи на УС на ВИЗ от ноември-декември 1921.
[22] Свободен зидар, 1922, кн. 2, Мироглед, с. 102.
[23] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2657, 2661 и др.
[24] Устав на кооперативното потребително спестовно-взаимоспомагателно дружество „Сговор“ в гр. София, 11.XII.1919, чл. 3.
[25] Пак там, чл. 4.
[26] Пак там, чл. 14.
[27] Пак там, чл. 19.
[28] Пак там, чл. 43—45, 48—49, 53—54.
[29] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1708, л. 3, Списък на основателните членове на кооп. д-во „Сговор“, С., 11.XII.1919; л. 2, Учредителен протокол на същото дружество от същата дата.
[30] Пак там, л. 2.
[31] Пак там, л. 22, Списък на членовете на д-во „Сговор“, 29.IV.1920.
[32] БИА, ф. 597, оп. 1, а.е. 398, л.8, Покана за събрание на д-во „Сговор“ от юни 1921; Д В, бр. 59 от 1921.
[33] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1708, л. 24, Протокол на второто извънредно общо събрание на кооп. д-во „Сговор“ в София, 3.VII.1921.
[34] Пак там, а.е. 1716, л. 2—3, Предложение и лист за подписка на 5000 поименни акции от а.д. „Подем“.
[35] Пак там.
[36] Пак там, л. 6, Протокол № 3, на учредителното събрание на а. д. „Подем“, 26.XII.1920.
[37] Устав на а.д. „Подем“, С., 1921, чл. 1, 2, 4.
[38] Пак там, чл. 3.
[39] Пак там, чл. 11—13, 20.
[40] ДВ, бр. 244, от 4.I.1921.
[41] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1716, л. 22, Доклад на Пров. съвет на а д. „Подем“ до първото обикновено събрание, 31.XII.1921.
[42] Пак там, л. 20, Доклад на УС на а. д. „Подем“ за 1921 г.; л. 28, Доклад на УС на същото дружество до второто общо събрание, 24.VI.1923.

3. В опозиционния буржоазен обществено-политически фронт

[1] *Ал. Теодоров-Балан,* Зидари в България, Свободен зидар, 1922, кн. 1, с. 6.
[2] *Хр. Аджаров,* Животът на свободния зидар вън от ложата, Свободен зидар, 1922, кн. 2, с. 77.
[3] Общи наредби на ВЛБ, С., 1919, чл. 33.
[4] *Ст. Н. Коледаров,* Франкмасонството (свободното зидарство), С., 1921, с. 16.
[5] Пак там, с. 13.
[6] Пак там, с. 17.
[7] Пак там.
[8] *Ст. Чилингиров,* Владо Булатов, С., 1922.
[9] Свободен зидар, 1922, кн. 1, с. 55.
[10] Пак там, кн. 3, с. 156.
[11] Пак там, кн. 1, с. 56.
[12] *Хр. Христов,* Революционната криза в България през 1918—1919, С., 1957, с. 498 и сл.
[13] *В. Георгиев,* Буржоазията и Транспортната стачка 1919—1920 г., ИИИБКП, т. 41, С., 1979, с. 67 и сл.
[14] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1266, зап. от 4.I.1920.
[15] Пак там, л. 1261, зап. от 23.I.1920.
[16] *В. Георгиев,* Образуване на Националнолибералната партия, ИБИД, т. 30; Образуване на Обединената народнопрогресивна партия, ИБИД, т. 33, Преговорите около създаването на Конституционния блок, Веко-

в е. 1974, кн. I; *Ст. Радулов,* Управлението на БЗНС и българската буржоазия. С., 1981, с. 276 и сл.

[17] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2832, зап. от 20.VI.1923.

[18] *В. Георгиев,* Народният сговор, ГСУ, ИФ, т. 68, С., 1974, с. 203 и сл; БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2832.

[19] *К. Станишев,* Отчет за дейността на СС на ВЛБ за времето от септември 1922 до септември 1923, Свободен зидар, 1924, кн. 1—4, с. 11.

[20] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а. е. 1078, л. 1, Позив за мир, С., 7. X.1922.

[21] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2643, зап. от 12.XII. 1922.

[22] Пак там, л. 2443—2444, 2449, записи от 27 и 29.V.1922.

[23] Пак там, л. 1482, зап. от 30.VI.1920.

[24] Пак там, л. 2762—2764, зап. от 22.III.1923; л. 2764—2765,зап. от 25.III. 1923.

[25] Пак там, л. 2765—2766, зап. от 26.III.1923; Мироглед, 1923, кн. 1, с. 32.

[26] *В. Георгиев,* Формиране на организационната система, програмата и тактиката на Военния съюз, ИБИД, т. 32.

[27] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 1706, зап. от 5.XII.1920 г.

[28] Пак там, л. 2226, зап. от 21.XI.1921.

[29] Великият събор, Свободен зидар, 1922, кн. 1, с. 28.

[30] Свободен зидар, 1922, кн. 1, с. 29.

[31] *Я. Митев,* Фашисткият преврат на 9 юни 1923 г. и Юнското антифашистко въстание, II изд., С., 1973, с. 164 и сл. *В. Георгиев.* Народният сговор, с. 249 и сл.; *Ст. Радулов,* цит. съч., с. 394 и сл.

[32] *Я. Йоцов,* За социално-икономическата основа на фашистката диктатура в нейния начален етап (1923—1925), АПр, 1959, кн. 5, с. 7 и сл.

[33] Народна отбрана, бр. 940 от 19.V.1923 г.

[34] БИА, ф. 123, II В 2669-а, Памятки (Дневник) на Филип Симидов, кн. 11 и сл.

[35] ЦДИА, ф. 378, оп. 1, а.е. 1165, л. 1—44, Протоколи на преговорите на смесената българска и сърбо-хърватско-словенска комисия в Ниш, 1—23 март 1923 г.

[36] *Я. Митев,* цит. съч., с. 191.

[37] БИА, ф. 123, II В, кн. 11, с. 60—61. Макар и освободен от длъжността си след Деветоюнския преврат (Народна отбрана, бр. 948 от 12.VI. 1923 г.), Ст. Нойков продължавал да работи в системата на армията и да се числи в редовете на масонското братство до смъртта си. Ако той работел действително в полза на земеделския режим, а не против него, и то като началник-щаб на армията, в никакъв случай не би бил държан в редовете на масонското братство и не би бил почитан от деветоюнските фактори. Ст. Нойков умрял на 24 април 1925 г. от тежко нараняване по време на атентата в църквата „Св. Неделя". За неговата смърт съобщил официозът Демократически сговор, и то на първа страница (Демократически сговор, бр. 459 от 25.IV.1925 г.). Органът на Министерството на войната Народна отбрана на 27 април с.г. поместил некролог за неговата смърт от името на редакцията на военните издания към министерството. Отечество — орган на Съюза на запасните офицери, на 24 април 1925 г. поместил и негова снимка наред с другите жертви на атентата. А ВЛБ уведомила масонските централи в другите държави за смъртта на масоните Н. Рачев, Ст. Нойков и М. Костов и за ранените по време на атентата масони (БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 40). Тя отбелязала смъртта им и с издаване на некролози в печатния си орган (Зидарски преглед, 1925, кн. 4—5, с. 158 и сл). Следователно с нещо много важно ще да е заслужил Ст. Нойков за деветоюнското дело, за да бъде така тачен от деветоюнските фактори. А в същото време неговият предшественик на поста началник-щаб на армията полк. Топалджиков, макар че бил освободил този пост далеч преди преврата на 9 юни 1923 г., бил ликвидиран от палачите на деветоюнския режим през кървавите априлски дни на 1925 г.

[38] Общ годишник на България 1926—1929 г., № 3, с. 643.

[39] *Ал. Цанков,* Александър Греков и Демократическия сговор, сб. Ал. Греков 1884—1922, С., 1924, с. 3—4; *К. Георгиев,* Никола Рачев — запасен майор и народен представител, Демократически сговор, бр. 460 от 27.IV1925 г.

[40] ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а.е. 22, л. 93—96, 100—101; а.е. 33, л. 133; НАБАН, Сб. IV, а.е. 159, *Ст. Мошанов,* Спомени (ръкопис), 1970, с. 372—371.

[41] *Ст. Мошанов,* цит. спомени, с. 364, 372—373; ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а.е. 22, л. 122—123, Писмо на Ст. Мошанов до Гр. Василев (Виена).

[42] *Ст. Мошанов,* цит. спомени, с. 404—407.

[43] *Д. Казасов,* Бурни години 1918—1944, С., 1949, с. 471.

[44] Пак там, с. 470.

[45] АМВР, с. д. 1556—1954, т. 2, л. 193; т. 6, л. 121.

[46] *К. Станишев,* цит. отчет, с. 18.

Глава четвърта

ВЪЗХОД НА МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ
(1923–1934 Г.)

I. ОРГАНИЗАЦИОНЕН ВЪЗХОД

С държавния преврат на 9 юни 1923 г. било свалено правителството на БЗНС и била направена решителна крачка към разгромяването на силното комунистическо движение. С установената чрез преврата власт било поставено началото на цялостното възстановяване загубените след Първата световна война позиции на българската буржоазия, което било завършено много бързо. Новата власт започнала да укрепва позициите както на цялата буржоазия, така и на монархическия институт. Започнало последователно и многопосочно настъпление срещу интересите на трудещите се в страната в икономическата, социалната и политическата област[1].

ВЛБ имала свои членове във всички правителства, заредили се от преврата до края на нейното съществуване. В правителството на Ал. Цанков те били пет души, в това на Ан. Ляпчев — шест, в правителствата на Народния блок — трима, деветнадесетомайското правителство почти изцяло било масонско по състав.

Масонското братство в България подкрепяло управлението на деветоюнците, а те от своя страна не само че го подкрепяли, но, както и другите правителства, се стремели повече или по-малко да го използуват в своята политика. Така че за дълго време след Деветоюнския преврат за развитието на свободното зидарство се създали в сравнение с предшествуващия период много по-благоприятни условия. Сега то трябвало да изгражда и да подкрепя своя, буржоазна власт, т. е. да стане особена част от управляващите фактори.

По-благоприятни станали и международните позиции на ВЛБ. Като част от Международната масонска асоциация (ММА) тя разширила своите отвъдгранични връзки[2]. Международният масонски климат, общо взето, поне до средата на 30-те години съдействувал за развитието на масонството в България. Стимулиращ фактор било и обстоятелството, че в главната европейска сила — победителска Франция, и нейните следвоенни съюзници и сателити в Европа масоните играели определена роля.

Великият събор на ВЛБ на 25 септември 1923 г. избрал съюзен съвет в състав: велик майстор П. Мидилев, първи заместник велик майстор Ал. Теодоров-Балан, втори зам. вел. майстор Ст. Тодоров, велик блюстител д-р Хр. Иванов, велик секретар д-р К. Станишев, велик касиер Г. Хараламписв, велик проверител Ев. Петров. За съветници били избрани и Ал. Кличиян, Ст. Кутинчев, Я. Д. Стоенчев, Н. Милев, Вл. Павлов[3]. Първомайстори на отделните ложи били: Н. Милев на л. „Зора“, К. Станишев на л. „Светлина“, Ал. Кличиян на л. „Сговор“, д-р Хр. Аджаров на л. „Слънце“ в Пловдив, Ф. Симидов на л. „Дунавска звезда“ в Русе, Я. Найденов на л. „Черноморски приятели“ във Варна[4].

Това ръководство на ВЛБ си поставило за задача в кратко време да я превърне, макар и малобройна, в силна и влиятелна буржоазна организация[5].

При новите условия ръководствата на столичните ложи провели поредица от срещи, на които обсъдили въпросите за потягане редовете на масонското братство и особено как то да бъде разширено чрез създаване на нови ложи в провинцията. Съюзният съвет наредил на ложите да засилят масонската просвета по такива въпроси като възпитание и превъзпитание, просвета, правосъдие, журналистика, народно здраве и дейността на ложите по тези въпроси с цел да се изгради у масоните единство в разбиранията по тях, та да могат вън от ложите да съдействуват за прилагането им на практика[6]. Взети били мерки за засилване подбирането и подобряване проучването на кандидатите за членове на ложите в духа на устава и времето. В това отношение главните критерии били: вярност и способност да се действува за защита и укрепване на съществуващия социален и политически ред, вярност на принципите и духа на масонството и способност те да бъдат отстоявани и пропагандирани[7].

След преврата ръководството на ВЛБ се заело в късо време да подготви условията за превръщане на огнищата в ложи и за създаване на нови зидарски огнища в други градове. За целта освен приемането на нови членове за съществуващите огнища в тях били записани по няколко членове от софийските ложи, за да се попълни по-бързо необходимият по устав минимум от седем майстори за откриване на нова ложа. През 1924–1925 г. столичните ложи усилено работели за организационно разрастване и укрепване на групите в Плевен, Кюстендил, Ямбол и Бургас. Л. „Дунавска звезда“ полагала усилия за създаване на огнища в Свищов и Рахово[8].

В началото на 1926 г. огнището в Кюстендил се превърнало във временна ложа под № 7 и с име „Македония“. Това станало с голямото съдействие на софийската л. „Светлина“. След съответни проверки от СС на ВЛБ на 16 октомври 1926 г. тя била настанена (официално открита) от първомайстора на „Светлина“ К. Станишев и съветниците от тази ложа К. Грънчаров и Хр. Иванов. За първомайстор бил избран тогавашният кмет на Кюстендил Н. Кочев (адвокат), станал впоследствие Кюстендилски окръжен управител. При откриването си л. „Македония“ броялa 7 членове — всички с майсторска степен[9].

При учредяване на ложата основателите й подписали специално обещание: „Да се съобразяваме строго и точно с устава и общите наредби на ВЛБ, с особения правилник на почитаемата ложа и постановленията и нарежданията на Съюзния съвет, който признаваме за едничък представител на ВЛБ и му обещаваме вярност и повиновение. Прочее задължаваме се да ратуваме за запазване и процъфтяване на символическото зидарство, което възприемаме напълно по своя воля, и прогласяваме: да изпълняваме длъжностите само на честния човек, които са отличителни черти на всеки истински, верен и редовен зидар“[10]. Това била всъщност клетва към ръководството на ВЛБ за пълно подчинение на решенията и нарежданията му.

Задача от съюзния съвет за превръщане огнището в Плевен в ложа получила л. „Сговор“ от София. Към средата на 1926 г. от Плевен били посветени в масонство достатъчен брой лица, за да може да се открие редовна ложа[11]. На 17 май 1927 г. шест съюзни съветници посетили града и официално настанили под № 8 ложа „Правда“ с 8 членове с майсторска степен. Най-голяма заслуга за откриването на тази ложа имал първомайсторът на л. „Сговор“ Хр. Иванов. За първомайстор бил избран фабрикантът Никола Бърдаров[12].

На 28 февруари 1928 г. била осветена ложа № 9 в гр. Ямбол с име „Кабиле“ и със седем души майстори[13].

Със съдействието на л. „Сговор “било подготвено откриването на зидарска ложа в Бургас. На 8 май 1929 г. група съветници начело с великия майстор П. Мидилев, Ал. Кличиян, Е. Петров и др. извършили настаняването на ложата под № 10 и с име „Св. Климент Охридски“[14].

На 31 май 1931 г. Съюзният съвет на ВЛБ утвърдил образуването на масонска ложа в гр. Дупница (Ст. Димитров). Същия ден комисия начело с вел. блюстител Хр. Иванов официално открила ложата под № 11 и с име „Св. Иван Рилски“. Ложата броялa 9 членове. За първомайстор бил избран Ив. М. Греков[15].

Към края на 20-те години масонски огнища били създадени и функционирали в Ст. Загора, Видин, Ловеч и другаде. Така зидарското братство в годините на управлението на Де-

Таблица 2

№ на ложата	Ложи	Брой на членовете към[14]										
		септември							декември			
		1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
1	Зора	97	105	105	105	125	136	145	141	131	137	145
2	Светлина	74	91	98	?	95	100	96	86	81	76	80
3	Сговор	60	67	74	?	65	60	71	78	84	81	89
4	Слънце	22	29	30	29	34	38	45	41	38	36	35
5	Дунавска звезда	25	25	11	?	31	36	36	19	22	30	34
6	Черном. приятели	15	20	18	?	30	30	39	10	14	10	14
7	Македония	—	—	—	—	8	8	11	7	8	9	9
8	Правда	—	—	—	—	8	12	17	16	17	18	20
9	Кабиле	—	—	—	—	—	16	23	22	20	19	18
10	Св. Клим. Охридски	—	—	—	—	—	—	14	27	31	30	28
11	Св. Ив. Рилски	—	—	—	—	—	—	—	—	9	8	6
	ВСИЧКО:	313	337	346	?	396	433	487	447	455	454	478

мократическия сговор преживяло организационен възход. От 6 ложи през 1923 г. в началото на 30-те години те станали 11, т. е. почти се удвоили. Заедно с това братството увеличило своя числен състав. Това е отразено в таблица 2.

Таблицата показва, че от 313 през 1923 г. в края на 1933 г. ВЛБ брояла вече 478 членове. Числото на масоните през разглеждания период достигнал своя връх към 1929 г., но започнало след това постепенно да намалява. Най-силно се проявила тази тенденция в ложите „Светлина“, „Дунавска звезда“ и особено в „Черноморски приятели“, която започнала да изживява критични дни на своето съществуване. Между причините за това били разприте в организациите на българските бежанци от Македония, интензивните междупартийни борби в буржоазния лагер и др. При управлението на Народния блок обаче броят на масоните, макар и слабо, започнал пак да расте. Това продължило и в следващите години в условията на утвърждаващата се монархофашистка диктатура. Към октомври 1935 г. ВЛБ имала 492 членове, а към март 1936 г. те станали 510 души[17].

Към средата на 30-те години столичната ложа „Сговор“ заела второ място в системата на масонското братство в България. В провинциалните ложи се установила относителна организационна стабилност. Между тях в края на разглеждания период само ложа „Св. Иван Рилски“ не могла да се утвърди организационно.

Водеща, основна роля в живота на ВЛБ играели трите столични ложи. Съотношението между техните членове и на ложите от провинцията се изменяло, както е показано на таблица 3.

Таблица 3

Години	Общ брой на чл. на ВЛБ	Само в соф. ложи членуват	% на броя на членовете на соф. ложи към тези от провинцията
IX. 1923	313	231	73
IX. 1924	337	263	78
IX. 1925	346	277	80
IX. 1927	396	285	72
IX. 1928	433	296	68
IX. 1929	487	312	64
IX. 1930	447	305	68
XII. 1931	455	296	65
XII. 1932	454	294	65
XII. 1933	478	314	65

През управлението на правителството на Ал. Цанков (1923—1925 г.) в София били съсредоточени 80% от всички

масони в страната. С откриването на нови ложи през следващите години се появила тенденция на постепенно понижаване на този процент за сметка на масоните в провинцията. В края на управлението на Демократическия сговор съотношението между числеността на столичните и провинциалните масони било 68 към 32, а в началото на 30-те години се установило на 65—64 към 35—36 на сто.

Независимо от промяната в съотношението между количеството на съсредоточените в столицата масони и масоните от провинциалните ложи в полза на последните ръководната роля до края на разглеждания период останала на трите софийски ложи. Със сигурност може да се твърди, че това било така до края на съществуването на ВЛБ. Защото измежду масоните в столицата се комплектували съставите на централните ръководни институции на ВЛБ. При това, въпреки че по устав провинциалните ложи имали право да пращат свои представители в Съюзния съвет, те обикновено упълномощавали да ги представят делегати от столичните ложи. При това масоните от София имали по-големи възможности и по-добри позиции за изява в икономическия, политическия, културния и пр. живот в страната.

Измежду софийските ложи най-влиятелните масони се намирали съответно в ложите „Зора“ и „Светлина“. Те били и най-многочислени. Следва да се подчертае една специфична характерност на споменатите две ложи. В тях, особено в „Светлина“, членували повечето от масоните, участвуващи в освободителните борби на българите от Македония. В резултат на кървавите междуособици във ВМРО в края на 20-те и началото на 30-те години л. „Светлина“ отстъпила второто място по численост на своите членове в полза на л. „Сговор“. Защото някои от най-влиятелните нейни членове загубили живота си в тези междуособици, други били отстранени, а трети се отказали от свободнозидарското братство. В л. „Сговор“ пък членували наред с българи и много български граждани от еврейски произход, представители на едрия банков и търговски капитал.

Членовете на ВЛБ се делели на три степени: първа — ученик, втора — другар, и трета — майстор. Майсторите преминавали през няколко десетки степени. Качественият състав на ложите се определял от количеството на майсторите и от степените, които те притежавали. В ръцете на майсторите били всички ръководни институции на братството. На таблица 4 е отразен качественият състав на ВЛБ за 1924—1929 г.

От изнесените данни се вижда, че към края на 20-те години делът на майсторите съставлявал средно около 62—63% от всички членове, на учениците — около 23%, на другарите — около 14%. В средата на 30-те години това съотношение се

Таблица 4

Години към септември	Членове на ВЛБ						
	общ брой	от тях по степени и %					
		ученици	%	другари	%	майстори	%
1924	337	79	24	52	15	206	61
1925	346	77	23	50	14	219	63
1927	396	88	22	43	11	265	67
1928	433	94	22	63	14	276	64
1929	487	116	24	66	14	305	62
1933—1934	478	61	13	75	16	342	71

променило съответно: 71 към 12 и към 14, т. е. силно намалял броят на учениците и значително се увеличил броят на масоните с майсторска степен. Близо три четвърти от състава на ВЛБ се представлявал от масони с високи масонски степени.

Интересно е да се конкретизира анализираното по-горе положение на ВЛБ по съставните ѝ ложи. То е показано на таблица 5 въз основа на данни само за 1927—1929 и 1933—1934 г.

Отначало основното попълнение с нови членове ставало чрез трите софийски ложи. През 1924 г. били приети 32 нови членове, повишени в I степен 25 и във II — 26 души[18]; през 1925 г. били приети 33, през 1926 г. — 36, през 1927 г. — 52[19]. А през 1928—1929 г. били приети нови 56 души, от които в софийските ложи — 23, а в провинциалните — 33: по 7 в Ямбол и Бургас, 5 в Плевен и т. н.[20]. Така че към края на разглеждания период се наложила тенденция на увеличаване приемането на нови членове на ВЛБ, повечето в провинциалните ложи. Това напълно съвпадало със стремежа на нейното ръководство да се увеличи броят на масоните в административните, стопанските и културните средища в цялата страна, за да може масонското братство по-ефикасно да изпълнява своите задачи.

И през този период във ВЛБ членували представители от всички слоеве на буржоазията и буржоазната интелигенция. Защото освен всичко друго на членството във ВЛБ се гледало и като на важна предпоставка за авансиране по върховете на буржоазното общество. Обобщени данни засега е трудно да се дадат. Известно указание за социалния състав на ВЛБ представляват данните за състава на някои от нейните ложи. Към септември 1925 г. например в л. „Дунавска звезда" — Русе, от 22 членуващи в нея 7 били директори на търговски

Таблица 5

№ на ложата	24 септември 1927 г.							22 септември 1928 г.						
	членове	от тях по степени						членове	от тях по степени					
		I	%	II	%	III	%		I	%	II	%	III	%
1	125	27	21	17	13	81	66	136	27	20	24	17	85	63
2	95	22	22	8	8	65	67	100	22	22	16	16	62	62
3	65	15	23	5	8	45	69	60	9	15	3	5	48	80
4	34	8	24	2	6	24	70	37	7	19	6	16	24	65
5	31	6	23	4	13	21	64	31	4	13	7	23	20	64
6	30	9	30	7	23	14	47	30	9	30	7	23	14	47
7	8	1	12	—	—	7	88	8	1	12	—	—	7	88
8	8	—	—	—	—	8	100	12	4	33	—	—	8	67
9	—	—	—	—	—	—	—	19	11	58	—	—	8	42
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ОБЩО:	396	88		43		265		433	94		63		276	

Продължение от таблица 5

№ на ложата	29 септември 1929 г.							януари 1934 г.						
	членове	от тях по степени						членове	от тях по степени					
		I	%	II	%	III	%		I	%	II	%	III	%
1	145	24	17	18	12	103	71	145	12	8	20	14	113	78
2	96	16	17	16	17	64	66	80	10	12	11	13	59	75
3	71	24	35	4	5	43	60	89	13	15	11	12	65	73
4	45	9	20	7	16	29	64	35	1	3	4	11	30	86
5	36	6	17	7	19	23	64	34	6	18	11	32	17	50
6	29	15	52	6	21	8	27	14	4	30	5	35	5	35
7	11	4	36	—	—	7	64	9	1	11	—	—	8	89
8	17	5	30	—	—	12	70	20	6	30	2	10	12	60
9	23	6	25	8	35	9	40	18	1	6	2	11	15	83
10	14	7	50	—	—	7	50	28	5	18	9	32	14	50
11	—	—	—	—	—	—	—	6	2	33	—	—	4	67
ОБЩО:	487	116		66		305		478	61		75		342	

предприятия, 2 — фабриканти, 3 — комисионери, 6 — други търговци, 3 учители, 3 общи чиновници[21]. Подобен бил съставът и на останалите организации на ВЛБ. Почти всички членове на ВЛБ и особено на ръководните ѝ институции участвували в различни капиталистически предприятия като акционери, директори, членове на управителни и контролни съвети, юрисконсулти, експерти и т. н. Ако се направи, списъкът би бил твърде дълъг.

Членове на ВЛБ били банкерите Ст. Сарафов, М. Костов, Ал. Кличиян, Кр. Мутафов, Ан. Панчев, Анж. Куюмджийски, К. Бояджиев, Чапрашикови, А. Иванов, Д. Кършев, Д. Палавеев, Ст. Милошев, А. Кордови, И. Афигалион, С. Юлзари и много още други. Изобщо във ВЛБ ролята на представителите на тази част от буржоазията играели твърде важна роля.

ВЛБ обединявала видни представители на различни буржоазни, дребнобуржоазни политически партии и организации. Между нейните членове личели имената на изтъкнати дейци на Демократическия сговор: Ал. Цанков, К. Георгиев, Н. Рачев, Я. Стоенчев, Я. Моллов, Т. Кулев, Д. Мишайков, Вл. Моллов, Цв. Бобошевски, Ст. Данев, Б. Вазов, Ст. Мошанов, Гр. Василев, П. Стойнов и др.; на Военния съюз: Н. Рачев, Д. Велчев, П. Златев, М. Савов (от май 1924 г.) и др.; на Националлибералната партия: Д. Кьорчев, П. Шатев и др.; на Радикалната партия: И. Георгов, Анг. Станков, Д. Бурилков и др.; на БРСДП: П. Джидров, Д. Казасов, Ас. Златаров, Гр. Данов, д-р Ил. Палазов, Ив. Площадков и др.; почти всички активни дейци на политическия кръг „Звено“; на националноосвободителното движение на българите от откъснатите с Ньойския договор български области: Ал. Протогеров, Г. Баждаров, Н. Томалевски, К. Пърличев, К. Станишев, Ев. Спространов, Вл. Руменов, И. Гюрков, В. Василев, В. Думев, И. Чкатров, Д. Михайлов, Д. Мирчев, Ив. Пенаков, Тр. Трифонов и мн. др.; на Съюза на запасните офицери: запасния генерал Б. Сирманов, П. Мидилев, Д. Митов, В. Юруков, зап. генерали Г. Тодоров, Г. Кратунков и др.; на Българския народен съюз „Кубрат“ начело с председателя Б. Сирманов; много професори: освен споменатите дейци на Демократическия сговор и другите партии още проф. Ст. Киров, Ст. Ватев, В. Ганев, Ст. Киркович, М. Арнаудов, Н. Абаджиев, и др.; изтъкнати дейци на Българската академия на науките начело с нейния председател Л. Милетич, Ал. Теодоров-Балан и др.; дейци на православната църква, като проф. Ст. Цанков, В. Узунов и др., а според едни източници и софийският митрополит Стефан; писателите Ст. Чилингиров, Д. Немиров, Хр. Ц. Борина, Ив. Грозев и др.; архитектите Г. Апостолов, Г. Фингов, Ст. Тодоров и др.; много офицери от запаса: освен споменатите като дейци на разни организации още и зап. ген. М. Сапунаров, зап. полковници

Ст. Тодоров, Ив. Михайлов, Д. Фичев, зап. адмирал С. Иванов и др. Членове на ВЛБ през този период били висши държавни служители, като главните секретари на Министерството на външните работи Г. Радев, Ж. Добрев, началника на вероизповедния отдел Г. Цветинов, дипломатите С. Радев, Ст. Стоилов, Н. Д. Стоилов, Т. Карайовов, Т. Марков, А. Трънка и др.; журналистите Д. Крапчев — директор на в. „Зора“, И. Бадев, редакторът на в. „Ла Бюлгари“ Н. П. Николаев, директорите на в. „Отечество“ Д. Митов и В. Юруков и др.; група журналисти от в. „Мир“, като Ив. Пеев-Плачков, Сава Донев Добриянов и др.; редакторите на в. „Македония“, в. „Време“ и др.; на сп. „Отец Паисий“, на в. „Зорница“ — Р. Х. Маркъм, Ив. Сечанов, Д. Н. Фурнаджиев и др.

ВЛБ имала силни позиции в такива буржоазни организации като Всебългарския съюз „Отец Паисий“, Съюза на дружествата за мир и за ОН, клона на Паневропейския съюз, Лигата за защита правата на човека и гражданина, англобългарското дружество, дружество „Славянска беседа“, Българския червен кръст, Съюз на умствените работници, дружествата на столичните журналисти, на учените, на художниците, в Съюза на българските писатели, в Българския народен морски сговор и т. н. С една дума: ВЛБ се била окопала в почти всички по-влиятелни организации на българската буржоазна интелигенция.

С активна държавна или обществена дейност се занимавали и масоните от провинциалните ложи. През 1927 г. например 2 членове на л. „Слънце“ — Пловдив, били общински съветници, 1 — председател на училищно настоятелство. От л. „Дунавска звезда“ първомайсторът Ив. Михайлов бил началник на Дунавската полицейска инспекция, работил активно в Българския народен морски сговор и заедно с други 3 членове на тази ложа бил душата на местния клон на БНС „Кубрат“ и дружеството на скаутите; Хр. Карачоров бил редактор на в. „Подем“, един масон бил начело на местната въздържателна ложа „Човещина“ и т. н. От л. „Черноморски приятели“ първомайсторът Д. Фичев бил началник на морската полицейска служба — Варна, Я. Найденов — председател на местното дружество на БЧК, Абаджиев бил един от ръководителите на местния клон на БНС „Кубрат“ и пр. От л. „Правда“ М. Бойчинов бил председател на Плевенската постоянна комисия, Кр. Паш/ев?/ и Хр. Цон/ков?/ ръководели дружество „Съгласие“ (читалището)[22]. Първомайсторът на л. „Македония“ Н. Кочев бил Кюстендилския окръжен управител и т. н.

Дворецът и лично цар Борис бил в течение на основното от дейността на ВЛБ. За това свидетелствува неговият адютант от 20-те години К. Скутунов, който според сведения сам бил масон. Той пише в спомените си, че редовно се информирал за масонските дела от приятеля си Н. Тодоров и от своя страна всичко докладвал на царя. Освен това ръководството на ВЛБ положило усилия да включи и царя в нейните редове, като съдействува той да получи възможно най-висока майсторска степен. Многократни предложения то направило на царя чрез споменатия запасен офицер Н. Тодоров, а вероятно и чрез другия царски адютант — ген. Г. Тодоров, който бил свободен зидар. Но цар Борис според сведенията на Скутунов не пожелал да стане формално член на масонското братство[23].

Във ВЛБ членували и някои чуждестранни граждани, пребиваващи в България като дипломати, представители на разни съглашенски контролни органи, дейци на протестантската пропаганда и др.

През 1926 г. в масонство бил посветен французинът Анри Марто[24]. Членове на ВЛБ били американските мисионери Елмар Е. Каунт, Р. Х. Маркъм и др., Ноел Ед. Вуд от делегацията на Англия в репарационната комисия (той бил член на л. „Св. Йоан“ № 1039 в Лондон) и др.

Някои членове на ВЛБ, които се намирали в чужбина по служебна или частна работа, на учение или по други причини, членували в чуждестранни ложи. От 1925 г. до началото на 30-те години в Парижката ложа „Ла Фиделите“ членувал журналистът Г. Белчев[25]. В края на 20-те години в л. „Космос“ — Париж, членувал военният аташе А. Трънка[26]. Във френски ложи през този период членували или били гости Я. Стоенчев, И. Бадев, К. Батолов и др.

През 1928 г. ръководството на ВЛБ направило сондаж до ВЛ на Франция за съдействие с цел да бъде основана българо-френска ложа в Париж[27]. Под предлог, че във френската столица ролята на подобна ложа изпълнявала л. „Международни дружби“, това намерение на ВЛБ било осуетено[28]. За това допринесли и контрадействията на ВЛ на Югославия.

Във ВЛ на Виена известно време членувал Ст. Стоилов. През 1930—1931 г. Хр. Ц. Борина посещавал л. „Коменски“ в Прага и дори там получил с ходатайството на ВЛБ една масонска степен[29]. Други масони членували в германски ложи. По този начин ВЛБ осигурявала участие в масонския живот на свои членове, пребиваващи в чужбина. Те пък от своя страна ставали жива връзка между нея и масонските братства в съответните държави.

За заслуги пред ВЛБ за почетни нейни членове били провъзгласени видни дейци на чуждестранни масонски централи. През 1923 г. такъв станал белгийският държавник А. Лафонтен[30]. С това звание бил удостоен великият майстор на В. Л. на Швейцария „Алпина“ Картие ла Тант, бившият вел. майстор на ВЛ на Франция Б. Велхов (март 1925 г.). вел. м. на ВЛ „Трите глобуса“ в Берлин К. Хабихт (1929)[31]. Така ВЛБ с организационни средства се стремяла да закрепва връзките си с влиятелни масони в чужбина.

През 1928 г. вел. м. П. Мидилев бил провъзгласен за почетен член на руската емигрантска ложа „Великий свет севера“ в Берлин[32]. Това бил единствен случай български масон да бъде удостоен от чуждестранна ложа с титлата „почетен“ и показателно е, че това е направено от една незначителна, и то емигрантска ложа.

Организационният живот на ВЛБ се регламентирал от устава, общите наредби и много правилници и обредници. Ежегодно през септември се провеждал велик събор, на който се отчитала дейността на масонското братство, на възпитателния институт „Заря“, на а. д. „Подем“ и се избирало ново ръководство. Тази практика обуславяла известно движение на членовете на ръководните институции на ВЛБ. Тук ще отбележим само някои от тях. През септември 1924 г. за велик майстор бил избран Ал. Теодоров-Балан, а велик секретар станал Ал. Кличиян — директор на осигурителното дружество „Орел“[33]. Великият събор през септември 1927 г. освободил Ал. Балан като вел. майстор по здравословни причини и го провъзгласил за почетен член на ВЛБ. На негово място бил избран зап. полк. П. Мидилев, който останал на този пост до смъртта си през 1939 г. Като негови заместници през 1927 г. били избрани К. Станишев и Ал. Кличиян, за велик секретар — Ст. Н. Коледаров, който също останал такъв почти до края на съществуването на ВЛБ[34].

Този състав на съюзния съвет останал почти непроменен до края на разглеждания период. Следователно към края на 20-те години в ръководството на ВЛБ се установила тенденция за утвърждаване на един почти постоянен ръководен екип. Почти същото се отнася и за ръководствата на отделните ложи. След убийството на Н. Милев през февруари 1925 г. мястото му на първомайстор на л. „Зора“ за една година заел П. Мидилев, заместен отпосле от К. Грънчаров, който безсменно я управлявал дълги години. Почти безсменно ръководил л. „Светлина“ К. Станишев и л. „Сговор“ Хр. Иванов. След смъртта на Ф. Симидов през август 1925 г. за първомайстор на л. „Дунавска звезда“ бил избран Ив. Михайлов. След 1928 г. първомайсторът на л. „Слънце“ Хр. Аджаров бил провъзгласен за почетен член, а неговото място заел Анг. Станков. През същата 1928 г. първомайстор на л. „Черноморски приятели“ станал Д. Фичев.

За да активизира дейността на ложите, още в началото на 1924 г. ръководството на ВЛБ постановило трите софийски ложи всяка първа седмица на месеца да имат общо съвместно събрание, а всяка втора седмица — белозидарска среща (среща на масоните и техните семейства) през всеки месец.

Първото общо занятие станало на 10 март 1924 г. То било организирано от л. „Светлина“ и изслушало преведено от Ст. Милошев съчинение на американския министър Хувър[35]. Като се изключат ваканционните месеци (юли и август) и месеците, през които в страната било обявено военно положение, през останалото време ложите провеждали редовно сбирки. Известна представа за организационния живот на ложите ни дават данните от таблица 6.

На таблица 6 е даден броят на проведените в ложите събрания по години, степени и процентът на посещаването им от техните членове. Макар да се отнасят само за края на 20-те и началото на 30-те години, данните показват, че по-активно са работили трите софийски ложи, но пък по-редовно са участвували в занятията членовете на по-младите ложи в провинцията. По-нередовното участие в събранията на софийските ложи се дължало на по-голямата обществено-политическа и друга ангажираност на столичните масони, на тяхната по-голяма численост, а също и на борбите във ВМРО, на които главна арена била столицата. Посочените данни свидетелствуват още, че първоначалното решение на съюзния съвет на ВЛБ за ежемесечни общи занятия на ложите в София далеч не се изпълнявало.

По-внимателното вглеждане в данните за проведените занятия на ложите позволява да се види, че най-много събрания били провеждани с ритуала за първа степен, т. е. които е трябвало да подготвят учениците за посвещение в следващи степени. През 1926—1927 г. от 184 занятия на всички ложи в страната 149, т. е. 80% били от степен „ученик“, а учениците съставлявали едва 22% от всички членове на ВЛБ. С втора степен били проведени 14 занятия, т. е. 8%, докато броят на „другарите“ бил 11% от общия състав на ВЛБ. А с трета степен били проведени едва 5% от всички събрания, а майсторите съставлявали 67%. Аналогично било положението и през следващите години. През годината на върха на организационния растеж на ВЛБ (1929) от общо 222 събрания от степен „ученик“ били 83%, а учениците съставлявали 26% от състава на ВЛБ; със степен „другар“ — 8% от събранията при 15% на „другарите“; с майсторска степен — едва 6% от събранията, макар майсторите да съставлявали 70% от общия брой на масоните в страната. От началото на 30-те години още повече намалявал броят на събранията с ритуал за трета степен. През 1933 г. те съставлявали само около 3%, а в същото време събранията с ритуал за първа степен се увеличили на 84%, а за втора степен — на 12%. Това означавало, че в ложите били предпочитани ритуалите за първа и втора степен и главно за първа степен, които били значително по-опростени от тези за майсторските степени.

Таблица 6

Ложа[38]	Занятия 1927						Занятия 1928 г.					
	Степени			съвместни	всичко	% на по-[illegible]	степени			съвместни	всичко	% на посетителите
	I	II	III				I	II	III			
Зора	9	1	1	4	35	32	28	2	1	1	32	40
Светлина	26		3	4	35	40	29	5	—	1	35	50
Сговор	22	4	2	4	32	50	21	2	6	1	30	80
Слънце	13	—	—	—	13	76	10	2	—	—	12	70
Дунавска звезда	20	5	1	—	26	52	20	3	1	—	24	50
Черном. приятели	19	2	2	—	23	62	16	—	—	—	16	60
Македония	10	—	—	—	10	80	10	—	—	—	10	75
Правда	10	—	—	—	10	100	21	—	—	—	21	90
Кабиле	—	—	—	—	—	—	8	1	1	—	10	100
Св. Клим. Охридски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Св. Ив. Рилски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ОБЩО:	149	14	9	4	184	—	163	15	9	3	190	—

Ложа[38]	Занятия 1929 г.						Занятия 1931 г.	Занятия 1932 г.	Занятия 1933 г.					
	степени			съвместни	всичко	% на посетителите			степени			съвместни	всичко	% на посетителите
	I	II	III						I	II	III			
Зора	27	3	3	1	34	28	40	39	33	3	1	—	37	38
Светлина	28	3	2	1	34	30	38	36	29	2	2	2	35	29
Сговор	21	—	1	3	25	35	47	38	37	7	4	1	49	70
Слънце	16	3	2	—	21	75	18	20	12	2	2	—	16	60
Дунавска звезда	19	2	2	—	23	35	29	22	21	4	—	—	25	78
Черном. приятели	8	2	2	—	12	30	6	14	18	2	—	—	20	90
Македония	24	—	—	—	24	70	4	5	15	—	—	—	15	70
Правда	25	1	1	—	26	75	25	29	29	—	1	—	30	60
Кабиле	14	5	1	—	20	70	7	15	—	20	—	—	20	60
Св. Клим. Охридски	12	1	1	—	14	90	37	45	28	1	—	—	29	80
Св. Ив. Рилски	—	—	—	—	—	—	1	6	—	—	—	—	—	—
ОБЩО:	185	18	13	5	221		251	270	242	21	10	3	276	

Пак от таблица 6 се вижда, че организационната дисциплина на членовете на ВЛБ не била висока въпреки полаганата от всеки масон клетва при посвещението си. При това най-слаба била организационната дисциплина в столичните ложи: само около една трета от членовете посещавали събранията им.

Ръководството на ВЛБ имало проблеми и с финансовата дисциплина на масоните. На таблица 7 е показана финансовата дисциплина по ложи за 1926—1929 г., изразена чрез процента на издължения членски внос по години[37].

Таблица 7

№ по-ред	Ложи	Процент на издължения членски внос по организационни години			
		1926—1927	1927—1928	1928—1929	1934
1	Зора	70	50	70	60
2	Светлина	79	70	80	60
3	Сговор	74	75	90	90
4	Слънце	100	100	90	60
5	Дунавска звезда	20	85	90	100
6	Черноморски приятели	20	80	40	90
7	Македония	100	100	100	100
8	Правда	100	100	100	—
9	Кабиле	—	100	100	30
10	Св. Климент Охридски	—	—	100	76
11.	Св. Ив. Рилски		—	—	—

От таблица 7 се вижда, че в края на 20-те години само в провинциалните ложи в Пловдив, Кюстендил, Плевен, Ямбол и Дупница масоните редовно издължавали членския си внос. В останалите ложи събирането на членския внос било непълно и непостоянно. Особено слабо ставало това във Варненската ложа. През септември 1925 г. тази ложа дори поискала от великия събор да опрости финансовите ѝ задължения, което не било удовлетворено, за да не стане лош прецедент[38]. Към средата на 30-те години финансовите задължения се изпълнявали напълно само от членовете на ложите в Русе и Кюстендил и донякъде от софийската ложа „Сговор" и Варна.

За подпомагане подобряването на организационната дисциплина на ложите, особено в провинцията, се практикували различни средства. Обикновено отговорни членове на съюзния съвет посещавали периодично боледуващите ложи, на място се запознавали със състоянието им и давали съответни разпореждания. Така постъпили вел. секретар А. Кличиян и Д. Ведър през 1924 г. с л. „Дунавска звезда"[39]. За оказване помощ на същата ложа през ноември 1926 г. тя била посетена от седемчленна делегация на съюзния съвет начело с вел. майстор Ал. Теодоров-Балан[40]. Същото било направено през 1926 г. и по отношение на л. „Слънце"[41]. През декември 1928 г. вел. майстор П. Мидилев инспектирал с група високопоставени сановници л. „Слънце", а после сам — и л. „Черноморски приятели", която тъкмо тогава изживявала много трудни дни[42]. През юни 1929 г. П. Мидилев с други членове на Съюзния съвет посетил л. „Правда" с цел да се подпомогне спазването на масонските ритуали[43]. Същото сторил през ноември същата година, посещавайки л. „Македония"[44]. Изобщо ръководството на ВЛБ работело много отблизо с ръководствата на отделните ложи, полагайки особени грижи за заздравяване позициите на братството в провинцията.

Във връзка с потягане редовете на ВЛБ периодично били издавани нарочни нареждания. Ето едно от началото на 1930 г.: „Нито едно сдружение не може да съществува, ако в него няма дисциплина. Нашите общи наредби достатъчно ясно посочват как да се постъпва с бр/атята/ нередовни както в посещенията на занятията, така и към своите парични задължения. Ложите трябва да спазват тия постановления, за да се запази дисциплината, а с нея и хармонията между братята"[45].

Прилагали се и практически мерки за изолиране от ВЛБ на грубо нарушилите нейните организационни правила. Така през 1923—1924 г. от л. „Зора" били изключени 2 души, а общо от ложите били приспани 34 масони: 7 от „Зора", 10 от „Светлина", 16 от „Сговор", 1 от „Дунавска звезда"[46]. През 1924—1925 г. от списъците на ВЛБ били заличени 17 души[47]. През 1926—1927 г. били приспани 15 души, между които К. Николов, Хр. Статев, Вел. Савов(?), Ив. Бояджиев, Г. Ханджиев, Д. Кършев, Д. Палавеев, Ив. Грозев, Софрони Ников, Ил. С. Бобчев и др. и била приета оставката на Ст. Милошев[48].

За активна антимасонска дейност били изключени Ал. Сталийски, зап. полк. Ал. Мусевич-Бориков и др.[49].

По време на управлението на Народния блок била дадена амнистия, засегнала намиращи се в емиграция след Деветоюнския преврат видни дейци на БЗНС. Между тях били К. Тодоров и Ал. Оббов, които през емигрантските си години станали масони в Югославия и Франция. Понеже влизането им в масонските редове станало без знанието и с неодобрението на ВЛБ и тъй като двамата земеделски функционери били съдени от български буржоазен съд за политически действия, Съюзният съвет на ВЛБ през 1933 г. заповядал на всички ложи в страната да не ги допускат в своя състав, въпреки че се числели в чуждестранни масонски ложи[50].

За укрепване общественото самочувствие на видни свои членове от началото на 30-те години ВЛБ започнала да организира юбилеи в тяхна чест. През април 1933 г. бил тържествено отпразнуван петдесетгодишният юбилей на Д. Немиров в русенската ложа „Дунавска звезда“, чиято масонска и друга обществена дейност ръководството на ВЛБ високо оценило[51]. През март 1934 г. по масонски бил чествуван двадесет и петгодишният юбилей за служба в Българските държавни железници на инж. Л. Божков[52] и т. н.

Особени грижи полагало ръководството на ВЛБ за запазване на масонската тайна, за повдигане масонското съзнание на членовете от всички ложи.

Една от посоките, в които се работело за подобряване дейността на ложите, била системата от мерки за усъвършенствуване на организационната документация. През 1925—1926 г. били съставени комисии за изготвяне на регламентиращи документи на ВЛБ. Пак тогава съюзният съвет изработил обредник за настаняване на светлини, т. е. за въвеждане в изпълнение на функциите им новоизбрани ръководства на ложите. Същата година била съставена комисия от Ал. Кличиян, Д. Ведър и К. Грънчаров за установяване на вътрешното устройство на ложите в цялата страна[53].

През 1926—1927 г. били взети мерки за подобряване системата на ритуалите в ложите. Изработен бил правилник за освещаване на масонски храм[54]. Впрочем в началото на 1926 г. в София бил открит построеният и с материална помощ на правителството на Ал. Цанков голям масонски храм[55]. През 1931 г. били отпечатани обредниците за трите степени (ученик, другар, майстор). Комисия начело с вел. блюстител Хр. Иванов, в която влизали още Ф. Манолов и Ев. Петров, подготвила обредници за жалейно занятие в ложите, за агапи и настаняване на сановници[56] и др.

Така до края на 1931 г. било завършено изработването на всички обредници за работата на ВЛБ и съставните ѝ ложи. При тяхното съставяне били използувани образци на други велики ложи в света и главно на ВЛ на Франция. Стремежът бил да се изостави използуваната дотогава организационна документация на ВЛ на Франция и се създаде собствена. По същество обаче тази документация представлявала побългарена документация на френски масонски централи.

По решение на великия събор на ВЛБ през септември 1928 г. започнала ревизия на устава и общите наредби. С тази задача бил натоварен великият блюстител и най-добър познавач на материята между членовете на съюзния съвет д-р Хр. Иванов[57]. Дотогава ВЛБ си служела с устава и общите наредби, издадени като временни през 1919 г. (Уставът бил преутвърден от Министерството на вътрешните работи през 1924 г.) Те пък от своя страна представлявали превод от устава и общите наредби на ВЛ на Франция. Причините за преработка на тези основни организационни документи не се дължели само на това, че представлявали превод от чужди документи. Главната причина би следвало да се търси в засилилите се и зачестили нападки срещу ВЛБ от определени среди в самия буржоазен лагер, че е чуждо оръдие, т. е. оръдие на френските управляващи кръгове и международното масонство. С евентуалните промени в своята конституционна документация ВЛБ целела да покаже, че била независима от чужбина организация.

Подготовката за ревизията на устава и общите наредби започнала далеч преди това. С писма и молби до ВЛ на Франция, ВЛ на Швейцария и до много още други масонски централи ръководството на ВЛБ поискало да му бъде изпратена тяхната документация (устави, наредби, обредници и пр.)[58]. Някои се отзовали благоприятно, но повечето се въздържали.

Като проучил чуждестранната организационна документация, Хр. Иванов последователно внесъл за обсъждане на Съюзния съвет проектите на декларацията за основните начала, устава и общите наредби. През цялата 1928—1929 организационна година съюзният съвет се занимавал почти само с обсъждането на тези документи[59].

Великият събор на 21 септември 1929 г. одобрил окончателно декларацията за основните начала, устава и общите наредби на ВЛБ. Предложен своевременно на Министерството на вътрешните работи, уставът бил утвърден от него на 25 декември 1929 г. и влязъл в сила. През следващата 1930 г. документацията била отпечатана. Заедно с преработката на основната нормативна документация били извършени промени и в официалните документални образци: молба за създаване на ложи, списъци на майсторите, главна книга на ложите, масонски присъди и др.

Сравнението между приетите през 1929 г. декларация, основни начала, устав и общи наредби на ВЛБ и тези от 1919 г. показва, че в тях не били внесени съществени промени. Напротив, всички положения от документите от 1917—1919 г. били запазени и сега[60]. Само че въпросните документи от 1929 г. били много по-прецизно редактирани. В тях обаче се съдържали и някои твърде важни акценти, продиктувани от конкретната историческа ситуация. Например в декларацията относно основните начала било подчертано, че ВЛБ работи по старошотландския приет обред, т. е. че е християнска, че под Велик архитект на Вселената „българският свободен зидар разбира и почита бога“[61]. Това положение било подчертано заради необходимостта ВЛБ да премахне някои от пречките, произлизащи от неясното формулиране на този пункт в предишния текст на документа. Смятало се е, че тази неяснота затруднявала уреждането на връзките специално с мощните и влиятелни масонски централи в Англия и САЩ. Освен това с новата формулировка се отбивали атаките от страна на някои църковници, пък и от други буржоазни среди, че ВЛБ била атеистична организация

Наред с това било подчертано, че „Българският свободен зидар е верен и предан на своята родина. Негов свещен дълг е да защитава свободата и независимостта на своето отечество. Той не взема участие в никакви непозволени от законите действия, насочени против законно установения обществен ред в страната“[62]. Това положение било нарочно изтъкнато в отговор на появилите се атаки срещу ВЛБ от страна на крайната десница в буржоазния лагер, че масоните били предатели на своето отечество и били чужди оръдия.

Тези положения били разработени подробно в устава и общите наредби на ВЛБ. В сравнение с устава от 1919 г. уставът от 1929 г. бил много по-стройно подреден и със значително подобрение в побългаряването на масонската терминология. Докато общите наредби, приети през 1919 г., трябвало да бъдат в сила само до септември 1920 г., а всъщност действували цели десет години, преработените общи наредби трябвало да представляват по-постоянен документ. И те също били много по-прецизно подредени и с по-добре побългарена терминология.

На 21 септември 1929 г. били приети от великия събор вътрешният правилник на ВЛБ и вътрешният правилник на Съюзния съвет[63].

След тригодишен изпитателен срок през 1933 г. били утвърдени окончателно общите наредби и требниците, приети в края на 20-те и началото на 30-те години.

Така завършили четиринадесетгодишните усилия на ВЛБ за създаване на стройна организационна нормативна документация, съобразена с постиженията на чуждестранните масонски централи в тази област и в известен смисъл със спецификата на българските условия.

* * *

След девети юни 1923 г. продължило своето съществуване малобройното Теософско общество в България (ТОБ). То полагало усилия да разшири своето влияние, като не срещало никаква съпротива в това отношение от никакви влиятелни сили. Неговият устав бил преутвърден последователно от деветоюнците на 7 юли 1926 г. и от безпартийния царски режим през 1935 г.

Освен ложите, с които разполагал в началото на 20-те години, на 8 ноември 1930 г. в София била основана друга ложа в състав от 14 души: Н. Райнов, Н. Трифонов, Стефан Тодоров, Михаил Михайлов, Владимир Рилец, Благой Мавров, Мара Цончева и др. За неин председател бил избран Н. Райнов[64]. Тази ложа изработила свой устав въз основа на ТОБ,

който бил официално утвърден от Министерството на вътрешните работи на 3 декември 1930 г.

Към края на 1930 г. ръководството на ТОБ претърпяло промени. След като дотогавашният председател С. Ников напуснал организацията, председател станал Н. Трифонов и като такъв останал до разтурянето му през 1940 г.[65].

ТОБ продължавало обаче да бъде незначително сдружение на шепа български буржоазни интелигенти. До 1928 г. в България били записани 637 души теософи, но активни били само около 200[66]. През 1929—1930 г. списъчният състав бил 676 души, а активни — само 210. От тях пък 107 се намирали в софийските ложи и 103 в провинциалните[67]. През 1932—1933 г. ТОБ имало 120 активни членове, от които 80 в София[68]. През 1935 г. членовете на ТОБ станали 124, 1936 г. — 121, 1937—1938 г. — 138. Но само около половината от тях през тези години развивали дейност, били дейни[69].

Изобщо през целия период на съществуването си ТОБ останало нищожна група буржоазни интелигенти.

През 1924—1925 г. ТОБ продължило издаването на сп. „Теософия“, а през 1933 г. за кратко време издавало сп. „Теософски вести“. А от 1927 до 1940 г. като печатен орган на обществото излизало сп. „Орфей“. То имало и други печатни издания, а издавало и теософска книжнина, предимно преводна. Чрез тях се пропагандирала теософията в България.

За пропагандиране делото на теософското общество били използувани имената на известни в България обществени дейци, дейци на културата и др., които открито изразявали вярата си в него. Ал. Протогеров през пролетта на 1925 г. споделил с приятелите си от ТОБ: „... в тежките минути на обществената ми дейност само в теософията съм намирал силата да преодолея мъчнотиите; от друга страна, и в тежките минути на прегрешенията ми пак в теософията съм намирал и утеха, и съзнавание, кое не трябва да се върши“[70].

ТОБ стояло на реакционни буржоазни позиции и продължавало да води борба срещу всички разновидности на материализма и специално против марксическия материализъм. В доклада на управителното тяло до годишния събор на 1 ноември 1928 г. например по този въпрос се казва: „Материализмът окончателно убит на Запад и смъртно ранен в нашата закъсняла страна, делото още не е привършено; сега предстои да се съживи окончателно религията, като се направи жива сила в съзнанието на хората, и тъй едновременно ще бъдат спасени и народ, и религия — които две неща са едно и също нещо“[71].

През 1881 г. в Париж бил основан орденът на Всемирното смесено зидарство (комасонството), който си поставил за задача да въвлече в масонското движение наред с мъжете и жени. Организационните му принципи и форми били аналогични с тези на франкмасонството.

Участвуващите в ТОБ масони С. Ников, Ал. Протогеров, Ив. Грозев, Н. Абаджиев, арх. Стоян Николов, Евтим Бодлев, В. Узунов от София и Геров от Русе в края на 1925 г. и началото на 1926 г. се обявили за създаване на комасонска ложа и в България. Главен инициатор и най-деен между тях бил С. Ников. На 12 февруари 1926 г. тази група масони провели в дома на Ал. Протогеров заседание, на което решили да пристъпят към основаване на комасонска ложа, но без да бързат с това начинание[72]. После същите лица подписали специални декларации, които С. Ников изпратил в Лондон и Париж с молба да се даде разрешение и в България да бъде основана комасонска ложа[73].

Мотивите, от които формално изхождали радетелите за образуване на комасонски ложи паралелно с тези на свободнозидарското братство, били освен модно увлечение още и обстоятелството, че масонските ложи не водели достатъчно интересен живот, лишени били от достатъчна мистичност и идеализъм и пр. И понеже не желаели да влязат в конфликт с ВЛБ, на която били дейни и стари членове, радетелите на комасонството уведомили ръководството й за своите действия. С. Ников се срещнал с великия майстор А. Т.-Балан, Е. Спространов — с неговия заместник П. Мидилев, с които обсъдили въпроса за комасонска ложа.

Понеже било заплашено масонското братство с разцепление, ВСС на ВЛБ предприел енергични контрамерки. Силите били хвърлени за разубеждаване на най-влиятелния между привържениците на комасонството — Ал. Протогеров. Един след друг се опитали да му влияят Ал. Кличиян, Ал. Т.-Балан, К. Станишев. Същото сторили и по отношение на останалите комасонствуващи[74]. На 14 май 1926 г. СС на ВЛБ се занимал с въпроса за проектираните комасонски ложи (с участието на жени в тях) и решил, че „още не е време за участието на жени във ВЛБ и близките до нея организации“; че „ако в България се основе комасонска ложа, ВЛБ не може да я признае“; че „ако член на ВЛБ влезе в комасонска организация, той престава да е член на ВЛБ; че СС „ще употреби от своя страна всички усилия да увещае братята членове на Великата ложа да предпазят младото българско зидарство от възможни раздори и разцепление, които вероятно ще последват от опита за основаване на комасонски ложи в България“. Тези решения били оформени на следния ден в специално окръжно на СС до ложите в страната[75].

Тъй като не желаели да влязат в конфликт с ръководството на ВЛБ, Ал. Протогеров, Е. Спространов и др. се отказали от желанието си да се основе веднага комасонска ложа[76].

Независимо от това обаче С. Ников, Ив. Грозев, Ст. Николов, Н. Абаджиев и др., след като получили съответно разрешение от Париж, на 13 юни 1926 г. основали комасонска ложа в София под името „Богомил“. Нейни ръководители станали С. Ников и Ив. Грозев и ложата започнала да провежда занятия, да приема нови членове, изобщо да действува[77].

Съюзният съвет на ВЛБ изпратил писмо до масоните — членове на комасонската ложа „Богомил“, с което ги уведомил, че престават да членуват в свободнозидарското братство[78]. Вместо да се подчинят, С. Ников, Ив. Грозев, Ст. Николов, Н. Абаджиев написали протестно писмо против това решение на ръководството на ВЛБ[79]. На свой ред Ал. Протогеров също се застъпил за отменяне решението на СС на ВЛБ, но и неговата интервенция останала без положителен резултат[80]. До края на 1926 г. били основани още три комасонски ложи. На следната година било уредено те да се обособят в самостоятелна комасонска единица и като такава още същата година започнала да участвува в конгресите на международното комасонско сдружение[81].

Ложите на Всемирното смесено зидарство (комасонство) в България възприели обредната система на комасонските ложи в Британската империя. За целта през 1928 г. бил издаден на български език преведеният от английски специален обредник за трите работни степени[82].

После били основани още няколко комасонски ложи. Уставът им бил утвърден от Министерството на вътрешните работи в края на юни 1932 г.

Комасонските ложи в София и провинцията водели анемичен организационен живот. Ръководството на ВЛБ пречело с антикомасонските си позиции и действия да се разрасне комасонското движение в България. То последователно защитавало монополното положение на ВЛБ като единствено меродавно свободнозидарско братство в страната. Комасонството не станало причина за разцепление в редовете на българските масони.

* * *

След Първата световна война в България били основани още няколко бенеберитски ложи: през 1921 г. — л. „Техия“ във Видин, през 1925 г. — л. „Ел. бен Иеуда“ в Пазарджик, през 1929 г. — л. „Мататяу“ в Хасково. В края на 1930 г. в десетте бенеберитски ложи членували 422 души. Функциите на главна ложа измежду тях играела ложата в Русе — по отношение на останалите тя упражнявала известна административна власт.

Известна представа за организационното развитие на бенеберитските ложи в България в началото на 30-те години ни дава таблица 8[83].

Таблица 8

Име на ложата	№ на ложата	Година на основаване	Населено място	Брой на членовете към:	
				1. I. 1931	1. IV. 1932
Мицпа	476	1897	Пловдив	55	?
Геула	553	1902	Сливен	28	18
Езра	633	1907	Варна	36	36
Кармел	674	1911	София	110	117
Зигмунд Бергел	692	1912	Русе	54	42
Мишкан	699	1912	Бургас	30	32
Тешуа	751	1914	Ямбол	27	?
Техия	861	1921	Видин	28	19
Ел. бен Иеуда	1008	1925	Пазарджик	30	32
Мататяу	1115	1929	Хасково	27	29
ВСИЧКО:				422	325

Вижда се, че в началото на 30-те години в бенеберитските ложи в нашата страна членували около 400 души. Те били представители на еврейската буржоазия и еврейската интелигенция. Между ложите най-голяма била Софийската, следвана от тези в Русе, Варна и другаде. Към средата на 30-те години някои от ложите, като тези във Видин и в Сливен, започнали организационно да западат, а ложата в Ямбол след 1932 г. дори преустановила дейността си.

В София и Русе съществували и по една женска спомагателна бенеберитска ложа, в които членували съпругите на бенеберитяните. Те развивали благотворителна дейност сред евреите с няколко десетки членове (сестри). Към средата на 30-те години към л. „Кармел" била основана младежка секция.

Някои бенеберитски ложи създали нарочни институти за финансова подкрепа на дейността си. Л. „Кармел" основала кооперация със същото име. Ложата в Пазарджик организирала специално земеделско стопанство и т. н.

През 20-те години бенеберитското движение в целия свят се разрастнало. От 1925 до 1930 г. в САЩ били основани нови 123 ложи, а в другите страни — 35, две от които в България. Увеличили се областните велики ложи в Европа. За координиране на тяхната дейност в Берлин съществувала институция, наречена Комуноте дьо травай, която след идването на националсоциалистите на власт в Германия била преименувана в Европейски комитет за бенеберит и се преместила в Амстердам (Холандия).

Още от по-рано бенеберитските ложи в Германия били обединени в областна велика ложа № 8, в Румъния — в областна велика ложа № 9, в Чехословакия — областна велика ложа № 10, в Австрия — областна велика ложа № 12 и пр. А десетте бенеберитски ложи в България продължавали да членуват в областна велика ложа № 11 с център Цариград, в която участвували още бенеберитски ложи от Югославия, Гърция, Турция, Ливан, Египет. С цел да се сдобият с известна организационна самостоятелност бенеберитските ложи в България, особено от края на 20-те години, засилили стремежа си да се обособят в отделна областна велика ложа. Още повече, че в рамките на областната велика ложа № 11 те били найдобре организирани и сравнително най-дейни. В началото на май 1929 г. в Русе се провела конференция, която обсъдила въпроса за основаване в България областна велика бенеберитска ложа. Най-много настоявала за това л. „Кармел". Но ложите в Русе и Варна под предлог, че не били назрели още условията за това, се обявили против. Конференцията обаче с мнозинство решила да бъде основана областна велика ложа в България и натоварила л. „Кармел" да издейства от централата на бенеберитския орден разрешение (чартър). На свой ред л. „Кармел" избрала комисия, която съставила изложение за необходимостта от велика ложа в България и го изпратила до централата на ордена в гр. Цинцинати (САЩ), до Комуноте дьо травай в Берлин и до ръководството на областната велика ложа № 11 в Цариград[84].

Проведената в Русе през май 1929 г. конференция на бенеберитските ложи в България приела с някои дребни промени устава на л. „Кармел" като унифициран за всички бенеберитски ложи в страната[85].

Понеже въпросът за създаване на областна велика ложа в България не бил още решен, той бил подложен на обсъждане и на станалата в Пловдив на 18—20 януари 1931 г. конференция на бенеберитяните, в която участвувала делегация на XI областна велика ложа начело с председателя Иосиф Ниего. Тъй като екзекутивата на ордена в гр. Цинцинати и Комуноте дьо травай в Берлин се отнесли с разбиране към искането на българските бенеберитски ложи, конференцията твърдо постановила, че в България съществували всички условия за създаване на областна велика бенеберитска ложа. Тя гласувала сто хиляди лева за дейността на такава ложа, която трябвало да бъде основана на извънредна конференция в началото на 1932 г.[86].

На 2 ноември 1931 г. великата бенеберитска ложа на Германия изпратила до българските бенеберитски ложи мнението си (а то било депозирано и в централата на ордена, и в Комуноте дьо травай): ако бъде създадена областна велика бенеберитска ложа в България, то тя трябвало да признае областната велика ложа № 11 като бащинска, нейните съставни ложи „да останат в най-интимни отношения" с нея; българските ложи „да се притекат на помощ на материалните и финансови затруднения на турските ложи“, като „се задължават в продължение на десет години да акордират една котизация на великата ложа-майка в Цариград“; да приемат идеята „за организиране периодически общи конференции на тия дистрикти (областни велики ложи — В. Г.), по-рано съставляващи част от XI източен дистрикт“[87]. Българските бенеберитски ложи възприели тези условия.

В края на декември 1931 г. в Цариград бил проведен четвъртият конгрес на ложите от дистрикт XI. Във връзка с искането на българските и египетските ложи да се обособят в самостоятелни областни велики ложи конгресът приел резолюция: „предоставя на ложите, които желаят да се отделят, да се ползуват от това тяхно право на своя отговорност“[88]. Евентуалната велика ложа в България трябвало да участвува във федерацията на великите ложи от източните дистрикти под егидата на XI дистрикт[89].

На 19 и 20 март 1932 г. в София се провела извънредна конференция на бенеберитските ложи в България. Тя провъзгласила създаването на велика ложа на бенеберит в пределите на България и приела условията, които международните бенеберитски институции ѝ поставили и за които по-горе стана дума. За ръководене работата на ложата до свикването на първия конгрес бил избран временен генерален комитет в състав: велик ментор — д-р Менахемов от русенската ложа, велик председател — Ели Сиди (Пловдив — София), велики подпредседатели — Захария Алкалай (София), Хаим Афталион (Русе) и Соломон Паси (Пловдив), велик касиер — Аврам Алфаса (София), велик секретар — Ели Басан (София), и велик маршал — Давид Папо (Варна)[90]. През септември 1932 г. генералният комитет на областна велика ложа № 11 уведомила българската бенеберитска велика ложа, че екзекутивният комитет на ордена е изпратил потвърждение за образуване на отделен дистрикт на бенеберитските ложи за България с № XVII и че неговата велика ложа освобождава бенеберитското братство в България от контрибуцията, която отначало възнамерявала да получи[91]. Учредителният конгрес бил проведен през март 1933 г. Бенеберитската велика ложа за България възприела устава на дистрикт № 11 (Цариградския). Начело на великата ложа стоял генерален комитет в състав от 7 души от София и 3 от провинциалните ложи.

Така била образувана бенеберитска масонска централа в България. Бенеберитското движение в нашата страна навлязло в нов етап от своето развитие.

Бенеберитските ложи в България представлявали част от световния бенеберитски орден и били важен елемент от системата организации на 48 000-те евреи в страната. Освен че се за-

нимавали с просветна и благотворителна дейност, те участвували и в обществения живот не само на евреите. Като франкмасонските ложи и те поощрявали обществената и особено политическата дейност на своите членове. В един четен през 1933 г. в л. „Кармел“ реферат се казва: „Никому от нас не трябва да се откаже правото да бъде политик. Политиката и бенеберитизмът не се изключват, но те трябва да се допълнят, и то така, че бенеберитизмът да бъде колорит на политика. Този от нас, който изпълнява едно политическо верую, ако е редник в партията си, трябва да влияе на съмишлениците си в смисъл на едно облагородяване на техните нрави, на вкореняване повече спокойствие в делата на общежитието, на смекчаване методите на борбата с противника и на уважение и толериране чуждите мнения. Този от нас, който е издигнат до степен на водач, освен горното трябва да разбере, че партията му трябва да се настани на власт не „на всяка цена“, а с цената на едно състезание, когато не се подбират думи и дела... Той трябва да употреби всичките си средства пред съмишлениците си да им наложи този начин на разбиране на нещата — и ако той не успее да наложи това, нека напусне своя пост“[92].

Изобщо бенеберитските ложи се обявявали против партизанщината в политическия и обществения живот, за подчиняване политиката на целите на бенеберитизма. Областната велика бенеберитска ложа станала един от най-важните обществени ръководни фактори на евреите в България.

През 20-те и първата половина на 30-те години сърцевина на просветната дейност на бенеберитските ложи били пропагандата на ционизма, на историята на еврейството изобщо, на положението на евреите в света и на важни негови прояви в различни държави и т. н.[93].

Във връзка с антиеврейските настроения и действия, подклаждани и проповядвани от някои фашистки организации както в Европа, така и в България, бенеберитските ложи предприели някои отбранителни действия. В края на 20-те и през 30-те години в ложите се изнасяли беседи и реферати за националсоциализма в Германия, за преследването на евреите в някои европейски държави. На евреите се препоръчвало например във връзка с това да не пращат децата си в германски училища. На преследваните в Германия евреи бенеберитските ложи в България оказали всестранна материална и морална помощ, подпомагали прехвърлянето им през България в други държави и особено в Палестина и пр. За защита на еврейството от всякакви антисемитски прояви към л. „Кармел“ през 1931 г. бил образуван комитет на „лигата против клеветата“[94].

Много от членовете на бенеберитските ложи участвували и в ложите на ВЛБ и нейните организации за открита дейност. Между тях били Захария Алкалай, Исак Арие, Жак Асенов, С. Алфаса, С. Арие, Ездра Арие, Арон Бераха, С. Джераси, Аврам Ешкенази, Б. И. Иосифов, Аврам Калдерон, Буко К. Леви, Жак Овадия, Исак Финци и др. Някои от тях притежавали от най-високите масонски степени. Много от членуващите във франкмасонските ложи бенеберитяни участвували в осигуряването на финансова подкрепа на ВЛБ. Затова, както ще се види по-нататък, във финансовата организация на последната те играели ръководна роля.

ВЛБ имала най-положително отношение към бенеберитските ложи до края на своето и на тяхното съществуване[95]. Тя поддържала тесни връзки с техни видни представители, членуващи в двете масонски братства. Двете масонски формации постоянно си оказвали взаимни услуги. Още в самото зараждане на антисемитски настроения в България ВЛБ се обявила против малцината техни носители. Съществуването на бенеберитското братство не заплашвало с нищо организационното единство на ВЛБ.

* * *

Сходни с масонството са ротари клубовете. През 1905 г. в Чикаго (САЩ) било сложено началото на т. нар. ротарианство чрез основаването на първия ротари клуб. После такива клубове били създадени в други градове на тази страна, а през 1911 г. възникнал първият ротари клуб в Англия. Така започнало разпространяването на ротарианството в целия свят. През 1912 г. било образувано международно сдружение на ротари клубовете, което от 1922 г. започнало да се нарича Ротари интернационал.

Начело на всеки ротари клуб стоял изборен комитет с едногодишен мандат. Клубовете в дадена страна можели да образуват дистрикт начело с дистриктен гуверньор. Няколко дистрикта образували ротарианска област. Ротари интернационал се управлявал от централно управление в състав от 14 души начело с председател. Неговото седалище било в Чикаго. То имало секретариат с клонове в Чикаго (за САЩ), Цюрих (за Европа), Сингапур.

Ротари клубовете са затворена организация на елитни представители на различни групи на едрата градска буржоазия и свързаната с нея интелигенция. В тях членували само по един представител на капиталистическа група, обособена въз основа на професионално-делови признак: например един фабрикант на памучен текстил, един фабрикант на вълнен текстил и пр. Целта на клубовете била да съдейства за установяване на тесни връзки и широки познанства между представителите на деловите кръгове и въобще на най-горните

етажи на едрата буржоазия, за улесняване стопанската и друга дейност на тези представители чрез взаимни услуги и посредничество. В международен план клубовете целели създаване и поддържане на ефективни връзки между ротарианците от всички държави.

В ротарианските клубове се приемали за членове едри капиталисти, висши чиновници и изтъкнати интелектуалци, свързани с деловия буржоазен свят, без разлика на буржоазни политически възгледи и религиозни убеждения.

Организационният живот на ротари клубовете се провеждал главно на трапеза чрез регламентирани обеди или вечери на членовете им. Клубовете могли да бъдат посещавани както от членовете на други клубове в дадената страна, така и от членове на клубове от други държави. Техни гости могли да бъдат и неротарианци, но представители на висшите буржоазни среди.

Към средата на 1935 г. в света имало 3750 ротариански клубове в 50 страни с над 150 000 членове измежду „елита на света“[96], а в следващите години тяхната численост сравнително бързо се увеличавала.

Първият ротари клуб в България бил създаден от масони, членуващи в софийски ложи. Подготовката за неговото основаване била извършена от масона д-р Н. П. Николаев. Активно съдействувал М. Жербел — комисар за Европа на Ротари интернационал. Учредителното събрание станало на 27 април 1933 г. в дома на Н. П. Николаев. Основателите били 13 души: освен домакина още Т. Недков — бивш пълномощен министър, Димитър Савов — индустриалец, Ив. Попов — директор на печата при Министерството на външните работи и изповеданията, Ал. Кличиян — директор на осигурително дружество „Орел“, Крум Мутафов — рентиер. Евстати Паница — главен делегат на управителния съвет на Обединените български банки, д-р Ал. Николаев — лекар, Болеслав Ташауер — аташе по печата при софийската унгарска легация, д-р Цочо Буров — директор на осигурително дружество „България“, Б. Пеев — индустриалец, В. Христов — журналист, инж. Цв. Кадийски — търговски представител, д-р К. Димитраков — лекар, Ф. Фиков — адвокат, П. И. Бояджиев — търговец. На учредителното събрание присъствувал и М. Жербел. То приело общите правилници на клуба и избрало комитет в състав: Т. Недков — председател, Н. П. Николаев — подпредседател, П. Бояджиев — секретар, Цв. Кадийски — касиер, В. Христов — майстор на церемониите.

С посредничеството на Жербел клубът бил официално признат от Ротари интернационал и получил № 3596 от него[97].

Начело на ротари клуб и в България стоял комитет с едногодишен мандат. Комитетът създал стройна организация.

Всички членове на клуба били разпределени в различни комисии: за задачите и целите, за обслужване на професиите, за обществена работа, за международна дейност, за информация, за благотворителство и т. н.[98].

Софийският ротари клуб скоро установил връзки с подобни клубове от други държави и започнал да приема гости от Лондон, Шотландия, Австрия, САЩ, Франция, Унгария, Германия и другаде[99].

Първият ротариански клуб в България започнал постепенно да увеличава своя състав. За една година в редовете му били приети нови 19 души: архитект Г. Апостолов, д-р Ст. Джуджев, проф. Никола Долапчиев, проф. Димитър Атанасов, П. Д. Габровски, Г. Саръиванов от Търговската камара, Георги Каназирски и няколко чужденци бизнесмени в България: Чарлс Уоткинс, Аладар Оте, Фр. Варечка — директор на Пражка кредитна банка, и др.[100].

През май 1934 г. ръководството на ротари клуб в София било оглавено от Н. П. Николаев — председател, Л. Божков — подпредседател Г. Апостолов — майстор на церемониите, и др.[101].

На следната година членове на клуба станали проф. Славчо Загоров, проф. Георги Хлебаров, Хр. Шишманов, Т. Милев, Цв. Пупешков, Генчо Стайнов — фабрикант, Стойчо Мошанов и др; през 1936 г. — Добри Божилов — управител на Българска народна банка, Добри Кършев, Тодор Губиделников и т. н.[102].

Така членовете на клуба в София от 31 в средата на 1934 г. се увеличили на 50 през 1935 г., на 57 през 1936 г.[103].

Софийският ротари клуб провеждал активна пропагандна дейност на ротарианството в България и много активно работел за създаване ротариански клубове и в други селища на страната. С негова помощ на 10 август 1935 г. бил основан ротари клуб във Варна с номер 3861 и 18 членове. Пръв негов председател станал Н. Тодоров, подпредседател — д-р Н. Недков, секретар — Д. Косев и пр.[104]. На 5 ноември 1936 г. бил основан ротари клуб в Русе с номер 4067 и пръв председател Р. Аритзен, подпредседател д-р Хитов и пр.[105]. Ще избързаме напред и ще посочим, че през февруари 1937 г. бил основан ротари клуб в Бургас с 28 членове, през март с. г. — в Плевен с номер 4273, през октомври с. г. — в Горна Оряховица с номер 4514, през август 1938 г. — в Търново с номер 4870 и с 15 членове, през май 1939 г. — в Пловдив с номер 5107 и с 19 членове[106]. Така в навечерието на Втората световна война ротарианските клубове в България станали осем и се намирали във всички по-големи и по-важни градове.

Както се каза, социалният състав на ротари клубовете бил типично едробуржоазен. В края на 1936 г. например между 57-те членове на софийския ротари клуб 10 били индустриалци, 6 — едри търговци, 4 — банкери, 2 — директори на застрахователни дружества, 2 — финансисти, 3 — висши магистри (включително министри), 3 — пълномощни министри (включително пълномощни министри на Чехословакия в София П. Макса и на Полша А. Тарновски), 7 професори, 20 — свързани с едрия капитал и сами капиталисти адвокати, 4 — видни журналисти, 2 архитекти и т. н.[107].

Ротари клубовете живеели редовен и интензивен организационен живот, изразяващ се в срещи, събрания, конференции и др., решаване на организационни въпроси и уреждане на лични или колективни въпроси на бизнеса, на обществения живот и пр. Изнасяли се беседи по различни проблеми: стопански, обществени, политически, впечатления от пътувания в чужбина и т. н.

Освен това софийският ротари клуб си позволявал да урежда срещи с отделни или групи министри, контактувал с двореца, който бил най-благоразположен към ротарианците и техните клубове, докато те съществували. Ето някои примери в потвърждение на това. На 27 декември 1934 г. била устроена среща с министър Коста Бояджиев; на 17 януари 1935 г. — с министъра на вътрешните работи. П. Мидилев. На срещата пък на 10 октомври с. г. присъствували министър-председателят А. Тошев, министърът на външните работи Г. Кьосеиванов, бившите министри Ст. Мошанов, Й. Фаденхехт и др. Пред събранието А. Тошев споделил плановете на своето правителство за ново конституционно устройство на България[108]. Особено внушителна била устроената среща на 12 март 1936 г., на която присъствувал представителят на царя ген. П. Панов — маршал на двореца, министрите М. Йовов, Д. Пешев, Сп. Ганев, К. Стоянов, бившите министър-председатели Ст. Данев, Ал. Цанков, Н. Мушанов, А. Тошев, митрополит Стефан, началникът на софийския гарнизон ген. Златанов, председателят на ръководството на Съюза на запасните офицери ген. Сирманов и др. Министър-председателят Г. Кьосеиванов бил представен от началника на своя кабинет Т. Милев[109]. Тези срещи демонстрирали взаимната подкрепа, която ротарианците и правителствата след преврата от 19 май 1934 г. си оказвали. Освен това ротари клубовете постоянно демонстрирали предаността си към цар Борис III, към неговата корона и неговия режим, включително и към баща му цар Фердинанд[110].

Цар Борис започнал да използува събрания в ротари клубовете буржоазен елит за избиране на управници на България: министри и други висши магистрати, като Ст. Мошанов, Н. П. Николаев, проф. Дим. Атанасов, П. Габровски, Д. Божилов, Ив. Попов, Д. Савов и много други. Всеки подобен избор се посрещал и одобрявал най-тържествено в събранията на ротари клубовете[111].

Изобщо ротари клубовете до края на съществуването си били своеобразен елемент на обществено-политическия механизъм на т. нар. безпартиен режим на цар Борис III.

ВЛБ имала най-пряко отношение както към създаването, така и към ръководството и дейността на ротари клубовете. Нейни членове оглавявали техните ръководства, те преобладавали в техните комитети, ръководели клубните им комисии и били най-дейни между техните членове. Въпросът за ротарианството и масонството бил разискван в масонските ложи още с образуването на първия ротариански клуб в България[112]. Присъствието на масоните в ротарианските клубове и тяхната дейност се засилвало успоредно със засилването на нападките на някои среди на буржоазния лагер срещу масонството, а и срещу ротари клубовете, които били таксувани като прикритие на дейността на масонските ложи, като техни поделения или като „преддверие на масонството“. Защото във всички тези квалификации се съдържала част от истината.

* * *

След девети юни 1923 г. ВЛБ взела мерки за укрепването на ВИ „Заря“. Уставът му бил преутвърден на 8 юни 1928 г. от МВРИЗ, а в годините на откритата царска диктатура — на 28 септември 1938 г.

На 20 юни 1923 г. било проведено събрание, което избрало ново ръководство, в което влезли: Д. Мишев — председател, Дончо Атанасов и И. С. Бобчев — подпредседатели, Р. Х. Маркъм — секретар, Д. Фурнаджиев — касиер, зап. полк. Ст. Тодоров — библиотекар, зап. полк. С. Соларов — домакин, и съветници — Е. Спространов и Н. Момчилов — всички членове на ВЛБ[113]. През есента на 1927 г. това ръководство било подновено. По предложение на ръководството на ВЛБ дотогавашният председател Д. Мишев станал почетен председател, а за председател бил избран проф. С. Киркович, подпредседател — Хр. Мутафов, секретар — Стоян Николов, касиер — Боян Мутафов, библиотекар — Ал. Илиев, домакин — инж. А. Гъдев и съветници — зап. ген. М. Сапунаров, Добри Немиров и В. Узунов. В контролната комисия били избрани Кр. Мутафов — участник в много акционерни дружества, Ан. Панчев — директор на Банка за народен кредит, и М. Христов[114].

ВИ „Заря“ се оказал много инертна организация. Той положил минимални усилия да основе свои клонове и в провинцията, където съществували масонски ложи и огнища. Резултатите обаче били нищожни. През 1925 г. негов клон бил основан в Ямбол[115]. Така че ВИ „Заря“ останал и през този период малочислена столична организация. В края на 1923 г. той броял само 310 членове в София: буржоазни интелигенти — публицисти, учени, адвокати, писатели и др.; политици, банкери, търговци, фабриканти и високопоставени чиновници при тях, комисионери, офицери от запаса с високи звания и др.[116]. Впрочем това били активни членове на трите масонски ложи в столицата.

След преврата на 9 юни 1923 г. ръководството на ВЛБ взело мерки за активизиране дейността и на а. д. „Подем“. На 24 юни се провело второто му общо годишно събрание. В него участвували само 9 акционери с 512 акции. Избран бил нов управителен съвет: Г. Фингов, Ал. Кличиян, Захария Алкалай, Л. Киселинчев, Исак Фридман; за членове на проверителния съвет били избрани М. Константинов и Г. Харалампиев със заместници Г. Кънчев и Ал. Клайн[117]. Характерно било, че в състава и в ръководството на дружеството се разширило участието на капиталисти евреи.

Тъй като и този състав на ръководството на а. д. „Подем“ не развил някаква особена дейност, на следната година то било подменено с ново. Председател на управителния съвет станал банкерът Ст. Милошев, касиер счетоводител — Жак Овадия, секретар — П. Габровски и членове: арх. Г. Апостолов, Л. Киселинчев и Ив. К. Панайотов[118]. Понеже Ст. Милошев подал оставка през юни 1925 г., управителният съвет бил попълнен с Арон Фридман и Еким Екимов[119].

През 1929 г. бил направен опит да се увеличи основният капитал на дружеството от 500 хиляди на 2 милиона лв., но без успех. На следната 1930 г. се решило капиталът да стане милион и половина[120]. Но пак не успели да съберат толкова пари. Тъй че до края на управлението на Демократическия сговор основният капитал на а. д. „Подем“ останал половин милион лева. От този капитал и минималната му печалба били финансирани мероприятията на ВЛБ. Чрез „Подем“ в касата на ВЛБ постъпвали и някои „пожертвования“ от капиталисти, доброжелатели на масонството.

Голямата стопанска криза от края на 20-те и началото на 30-те години и порасналите нужди на ВЛБ налагали да се продължат усилията за увеличаване капитала на дружество „Подем“. На 15 август 1933 г. ВИ „Заря“ и 55 масони записали допълнителен капитал от един милион лева, с което капиталът на дружеството бил увеличен на един милион и петстотин хиляди лева. Списъкът на акционерите позволява да се добие представа за онази група от българската буржоазия, която през тридесетте години представлявала ревностна опора на ВЛБ.

Акционери	*Внесен капитал в лева*
Възпитателен институт „Заря“ (ВЛБ)	379 000
Арон Фридман	104 000
Георги Апостолов	69 000
Александър Кличиян	64 000
Лазар Киселинчев	62 000
Петър Габровски	60 000
Евстати Петров	55 000
Панайот Хаджи Иванов	18 000
Исак Барух	12 000
Иван Пачев	12 000
Константин Русев	9 000
Д-р Бенсион Навон	7 000
Андрей Панчев	7 000
Исак Фридман	7 000
Георги Кънчев	7 000
Самуил Василев	7 000
Стоян Николов Коледаров	5 000
Аврам Афталион	5 000
Д-р Хр. Абаджиев	5 000
Барух А. Барух	5 000
Иван Бързаков	5 000
Владимир Бульов	5 000
Йосиф Джераси	5 000
Жак Овадия	4 000
Константин Грънчаров	4 000
Живко Добрев	4 000
Д-р Филип Манолов	4 000
Д-р Николай П. Николаев	4 000
Д-р Стефан Киркович	3 000
Петър Мидилев	3 000
Александър Миленков	3 000
Б. Попов	3 000
Г. Радоев	3 000
Пандо Киселинчев	3 000
Алберт Конортов	3 000
Ал. Андреев	3 000
Христо Божков	3 000
Георги Н. Гачев	3 000
Георги Н. Иванов	3 000
Крум Мутафов	2 000
Димитър Михайлов	2 000
Д-р Христо Мутафов	2 000
Д-р Константин Станишев	2 000
Стефан Тодоров	2 000
Д-р Димитър Точков	2 000
Георги Фингов	2 000
Д-р Васил Хаджи Василев	2 000
Манол Гочев	2 000
Д-р Константин Димитраков	2 000
Рубен Джераси	2 000

и други[121].

Освен тях в дружеството участвували още много други масони, като: Петко Бояджиев, Руско Въжаров, д-р Г. Джамджиев, д-р Мл. Панчев, Н. Златарски, Георги Василев, Вл. Руменов (100 акции), В. Манов (200 ак.), Ал. Чилингиров (200 ак.), Васил Кючуков (100 ак.), К. Балевски (200 ак.), Ст. Стоилов (200 ак.), Гендо Цукев (100 ак.), И. Пехливанов (100 ак.), А. Кантарджиев (100 ак.), Н. Галчев (100 ак.), С. Петков (200 ак.), Ив. Др. Попов (100 ак.), Г. Цветинов (200 ак.), Н. Христов (100 ак.), Страшимир Славовски (25 ак.), Б. Серафимов, Фридрих Пит, д-р Никола Платиканов, Ив. Терзиев, Никола Дубятски, Панчо Накашев, Данаил Ванков, Ив. Дончев, Никола Костов, Любен Божков, Крум Войнов, Жак Бенцион, Атанас Вълнаров, Методи Константинов, Константин Манасиев, Ив. Греков, д-р Стойчо Дончев, Тодор Пулев, Боян Златарев, Конст. Д. Михалчев, Оник Дерсар Кисян, Злати Чолаков, Васил Ал. Василев, Виктор Самсаров, Аврам Кордови (1145 ак.). Боян Командарев, Кънчо Табаков, Любен Чакалов, Иля Зурков, д-р Любен Лукаш, д-р Сасон Алкалай, И. Митков, Густав Шоршич, Дончо Атанасов, Еким Екимов, Наум Христов и др.

От горния списък се вижда, че групата, поддържаща ВЛБ през 30-те години, не била малка. Между нейните представители солидни финансови средства осигурявала малобройната група на представителите на еврейската буржоазия, а също и на тясно свързаните с българските банкови среди и такива на застрахователното дело масони. Важна роля играела също така и групата на представителите на т. нар. свободни професии: лекари, адвокати, архитекти и др.

За работите на вече увеличилото капитала си а. д. „Подем“ се грижел управителният съвет, избран на 30 май 1933 г., в който влизали А. Фридман — акционерът с най-много капитал, Кр. Мутафов, П. Бояджиев, П. Габровски, Хр. Стоилов, Ж. Овадия. По-късно през май 1936 г. вместо Кр. Мутафов в УС бил включен Е. Петров, а през 1937 г. Ал. Чилингиров и К. Манасиев.

Акционерното дружество „Подем“ представлявало най-добра материална опора на цялостната дейност на ВЛБ, осигурявало постоянно средства за функционирането на нейните ложи и на ВИ „Заря“.

Дълго време след своето основаване ВЛБ се стремяла да построи по подобие на чуждестранните масонски централи свой храм (дом). Това ѝ се удало едва при управлението на правителството на Ал. Цанков. Най-много съдействувало за това а. д. „Подем“. С осигурени от него средства към средата на 1925 г. била купена сграда в центъра на София[122]. На 30 юни с. г. се провело заседание на ВЛБ, в което участвували министър Я. Стоенчев, Кимон Георгиев и др. На него Стоенчев обещал да отпусне сто хиляди лева и безплатно място в столицата, а също и дървен материал за петстотин хиляди лева за създаване на материална база на ВЛБ[123]. Понеже отпуснатите от а. д. „Подем“ и от правителството средства се оказали недостатъчни, едно събрание на трите софийски ложи на 8 ноември 1925 г. решило всеки масон да внесе в срок от два месеца най-малко по 2000 лева, а по-малко състоятелните да дадат полици от по 2000 лева, издадени по ходатайството на ВЛБ от няколко големи софийски банки[124]. Така били осигурени средства за построяването на храм на ВЛБ.

Голяма организаторска работа по съграждането на свободнозидарски дом извършил председателят на ВИ „Заря“ Д. Мишев[125]. Планът, украсата и мобилировката на храма били дело на масоните архитекти Г. Фингов, Г. Апостолов и Ст. Тодоров.

На празника на слънчевите слави (Ивановден) — годишният празник на ВЛБ, масонският храм в София бил тържествено открит с демонстративно освещение от изпратения от софийския митрополит Стефан близък на масонските среди свещеник Михаил Химитлийски. Една комисия от Ал. Кличиян, д-р Хр. Иванов, К. Грънчаров, П. Габровски, Г. Апостолов изработила правилник за стопанисването и за вътрешния ред на храма[126].

Храмът на ВЛБ станал не само масонско светилище в сърцето на столицата, но и център на живота на ВЛБ. Отсега нататък в него се провеждали занятия на трите софийски ложи, великите събори на ВЛБ; там заседавал съюзният съвет на ВЛБ; там се помещавала масонската библиотека и се пазела архивата на ВЛБ. В този дом бивали посрещани емисари на чуждестранни ложи, посвещавали се в масонските тайни много високопоставени представители на различни среди на българската буржоазия и свързаната с нея интелигенция.

Значително по-скромни храмове обзавели и ложите в провинцията.

Чрез ВИ „Заря“ ВЛБ участвувала в създаването на някои буржоазни организации и в тяхната дейност.

В организационно отношение най-бурно било развитието на свободното зидарство в годините на управлението на Демократическия сговор. За осем години то създало пет нови ложи

в Бургас, Ямбол, Плевен, Кюстендил и Дупница (Ст. Димитров) и няколко нови масонски огнища. Макар в началото на 30-те години да не били създадени нови ложи, в развитието на съществуващите настъпило едно сравнително стабилизиране.

И през този период ВЛБ продължавала да бъде и дори още повече се утвърдила като елитарна организация само на част от градската буржоазия и на свързаната с нея интелигенция. Сега тя получила възможност почти безпрепятствено да разгърне своите възможности, защото или имала подкрепата на всички управляващи фактори до края на 20-те години, или не срещала никакво противодействие от тях в началото на 30-те години. С одобрение била гледана тя от по-голямата част от буржоазните организации. Затова успяла да укрепи своите позиции както в институциите на властта, така също и в много от буржоазните обществени, политически и културни формации. Към края на 20-те, началото на 30-те години нейното влияние било подложено на изпитание само в организациите на българите от Македония и някои от т. нар. родолюбиви буржоазни организации, а нямала никакво влияние в Съюза българска родна защита, Съюза на българските фашисти и някои други с подражателен фашистки характер.

ВЛБ била важна част от системата буржоазни организации в България, която се стараела да бъде свързващо звено между тях. В сравнение с всички буржоазни обществени организации през разглеждания период ВЛБ била с относително най-стегнатата организация, с организационна дисциплина, с постоянен организационен живот. До края на 20-те години тя завършила създаването на стройна нормативна организационна документация. Подобрила дейността на организациите си за открита дейност. В началото на 30-те години значително разширила и укрепила системата за осигуряване на материални средства за поддържане на своето функциониране.

Нестабилността, характерна за всички буржоазни формации от този период, не отминала и ВЛБ. И тя като тях трудно изпълнявала предназначението си. Затова въпреки хранените надежди разочарованията сред върхушката на българската буржоазия от нея не били малки.

През разглеждания период се разраснали сходните на франкмасонството организации — комасонството, бенеберитството, които успели да създадат свои велики ложи като част от съответни международни организации. В началото на 30-те години в България пуснало корен и ротарианството, което започнало да се развива с бързи темпове.

2. ЗАСИЛВАНЕ ПРОПАГАНДАТА НА МАСОНСТВОТО

Едно от средствата за разширяване влиянието на масонството в България, за повишаване познанията за него и укрепване на масонските убеждения у членовете на ВЛБ била пропагандата. При възстановените с преврата на 9 юни 1923 г. позиции на буржоазията били създадени много благоприятни условия за това.

В организацията на пропагандата на масонството съществувал строг ред. Тя била в ръцете на ръководството на ВЛБ. И това се отнасяло както за вътрешната, така и за външната пропаганда, т. е. както за пропагандата в самите ложи, така и вън от тях. В чл. 11 на Общите наредби от 1929 г. било записано: „Никоя ложа или брат не може да издава и разпространява между непосветени печатни издания без предварителното съгласие на Съюзния съвет."

За пропаганда на масонството и с организационни цели през 1924 г. продължило издаването на печатния орган на ВЛБ сп. „Свободен зидар". От него през същата година излезли само 6 книжки, след което съюзният съвет го спрял. Причините за това били не само от материален характер, но главно от организационен и били свързани с борбите във ВЛБ за надмощие на различните течения в нея. Вместо него от март 1924 г. започнало да излиза сп. „Зидарски преглед", редактирано от великия блюстител на ВЛБ д-р Хр. Иванов и просъществувало до 1938 г. като официален орган на свободнозидарското братство на нашата страна.

Официалните органи на ВЛБ излизали в много малък тираж и се разпространявали само между масони, като се съблюдавала и в това отношение масонската тайна. Още на корицата на първия брой на сп. „Зидарски преглед" бил отпечатан следният текст: „Изданието е само за зидари. Привлича се вниманието на братята върху това обстоятелство, че са дали тържествено обещание да пазят зидарската тайна."

В първата статия на началния брой на сп. „Зидарски преглед" под наслов „Вместо програма" се казва, че ВЛБ била извикана да приложи максимата „Съединението прави силата", че затова ВЛБ била изградена върху принципа „Един за всички, всички за един" и гледала на себе си като част от „всемирната зидарска войска против злото", на която била „поверена една позиция от зидарския фронт — позицията, която обхваща нашето отечество България"[1].

При списването на „Зидарски преглед" се прилагали прийоми, целещи запазване на масонската тайна. Имената се давали с инициали (на автори, на приети в ложите или повишени в степен и пр.). В списанието се публикували отчети и нареждания на СС на ВЛБ или на някои съставни ложи, материали за историята на масонството в света и в България, по-добри градежи (доклади), изнасяни в ложите, съставите на ръководствата на ложите и др. Сп. „Зидарски преглед" изиграло важна роля в организационното развитие и израстване на ВЛБ. Голяма била неговата роля за пропагандирането на масонството в страната, за неговата защита.

Освен закритите си издания ВЛБ издавала и открити списания, но от името на ВИ „Заря". Понеже силните на деня масони преценили, че едва вегетиращото сп. „Мироглед" не оправдало очакваните надежди за голяма роля в духовния и в политическия живот на България, решили да го спрат. Вместо него от 12 октомври 1923 г. започнало да излиза сп. „Полет". То просъществувало до април 1925 г. и се издавало от редакционен комитет начело с Д. Мишев. В този комитет като редактори участвували Ал. Т.-Балан и Р. Х. Маркъм[2].

Средствата за издаването на сп. „Полет" се осигурявали от ВИ „Заря", предавани му от а. д. „Подем", както и от отпуснати от големи банки средства. Това се отнасяло и за другите масонски издания. От сп. „Полет" излезли 66 книжки с тираж по около 1000 броя всяка.

Сп. „Полет" си поставило за задача да работи за „съвършенство на демокрацията (буржоазната — В. Г.), подем на гражданина и човека". Още в програмната му статия се казвало, че то „ще бъде орган не на лица, партии, власт, а на България, като ще служи на сговора, братството, свободата, мира и като заедно с това ще ратува за възвишени идеи и светли дела"; че „ще има за кредо само истината, съвременен синтез на морал, наука, независима съвест, човещина". Изобщо „Полет" получило задача да работи за „сговор вътрешен, сговор и правда със съседи; сговор, правда и братство между всички народи . . ., за да се постигне най-върховно благо на земята — траен мир и социална правда"[3]. Тези цели били съзвучни с целите, записани в официалната документация на ВЛБ.

Заради пацифистката си във вътрешен и международен смисъл фразеология идеите и целите на сп. „Полет" били одобрени от правителството на Ал. Цанков. Чрез Министерството на народното просвещение то било официално препоръчано на цялото българско общество[4].

Сътрудници на „Полет" се набирали измежду членовете на ВЛБ, и то предимно от софийските ложи. Главната тежест около неговото издаване паднала върху редакторите му Д. Мишев и Р. Маркъм. Тесният кръг от автори, скучните статии на редакторите му главно по международни въпроси правело списанието слабо въздействуващо върху общественото мнение в посока на поставената му задача. Затова против този начин на списване се обявили някои влиятелни и осигуряващи средства за издаването му масони, като банкерите А. Панчев, Ст. Милошев и др. Ето защо през пролетта на 1925 г. СС на ВЛБ съставил комисия от А. Панчев — директор на Банка за народен кредит, редактора на списанието и председател на ВИ „Заря" Д. Мишев и Е. Спространов, която да направи преценка на сп. „Полет". На 15 април 1925 г. комисията докладвала на СС на ВЛБ своите заключения, след което съветът решил да се продължи издаването на списанието, като бъде подобрено неговото списване[6].

Но нещата около сп. „Полет" и след тази интервенция на ВЛБ не се оправили, за да бъде харесвано от финансово силните членове на масонския актив. След книжката от 17 април 1925 г. то не се появило повече на бял свят. Икономически силните фактори във ВЛБ искали масонската пропаганда да става чрез жива, устна реч главно между простата маса да се внушава търпимост между партиите, обич на народа, да ѝ се внушава търпимост между партиите, обич към родната земя и пр.[6]. Кратко казано: стоящите зад ВЛБ и зад правителството на Ал. Цанков капиталистически кръгове в България били заинтересовани от ефективна идеологическа и пропагандна дейност, която да притъпи остротата на класовите противоречия и интензивността на действията на БКП и на левицата на БЗНС.

През 1926 г. бил направен опит от управителния съвет на ВИ „Заря" за възобновяване издаването на сп. „Полет". Но това не се осъществило поради охладняването на предишните му поддръжници[7].

През 1924—1925 г. ВИ „Заря" възнамерявал да издава списание на английски език за запознаване обществеността в САЩ и Англия с България. За целта били поискани средства и от Министерството на народното просвещение[8]. Понеже министерството не отпуснало необходимите средства, намеренията не се осъществили. Изглежда, роля за този отказ изиграли и банкерите от ВЛБ, стоящи и зад правителството. На събрание на масони в София още на 21 август 1924 г. Ст. Милошев се изказал да не се издават нови вестници и списания, в които определени хора да задоволяват своята графомания[9]. След това изказване се създала конфликтна ситуация в ръководството на ВИ „Заря", която била изгладена само с намесата на СС на ВЛБ.

След много разговори между ръководителите на ВЛБ и на ВИ „Заря" и много наканвания през март 1929 г. започнало да излиза сп. „Заря" като печатен орган на едноименния институт. То трябвало да продължи делото на сп. „Полет". За редактор бил определен В. Узунов. Средствата осигурявало пак а.д. „Подем". За негови сътрудници Съюзният съвет на ВЛБ определил: проф. М. Арнаудов, Н. Абаджиев, Ал. Андреев, К. Грънчаров, проф. А. Т.-Балан, И. Бадев, Гр. Василев, проф. Ас. Златаров, д-р Хр. Иванов, проф. С. Киркович, доц. Ас. Кантарджиев, Ст. Коледаров, д-р Хр. Мутафов, д-р Ф. Манолов, Добри Немиров, Ник. Недев, д-р Ник. Николаев, д-р К. Станишев, Е. Спространов, Ал. Хитов, Вл. Тодоров-Хиндалов, Ст. Чилингиров, Вас. Юруков, д-р Димо Бурилков, д-р Вл. Руменов, Н. Д. Стоилов, Д. Мишев и Тод. Кожухаров.

В програмната статия на сп. „Заря" се казвало: „Ние искаме да помогнем, за да се издигне в култ обществената зависимост и истината, която има толкова много врагове в родината ни, и трудът, нормалните размери на който още не сме постигнали . . . Ние желаем да постигнем, щото спойката между отделните български слоеве да се заякчи още повече, българският народ да стане един повече хармоничен колективитет, с една воля и една душа. Присъединяваме се към усилията за по-високи постижения на българския духовен живот"[10]. Това били по същество програмните и идейните начала на ВЛБ, както и при предишните открити масонски издания.

Сп. „Заря" си поставило за цел да постигне непостижимото за всяко буржоазно общество, при това в началото на световната икономическа криза, когато класовите и политическите противоречия се особено изострили: социална хармония между всички класи и социални групи в името на буржоазното господство без сътресения. Сп. „Заря" апелирало за повече заинтересованост у капиталистите за осъществяване на проповядваните от него идеи. „Нека нашите богати хора проумеят — се казвало в програмната статия на „Заря", — че техните материални блага не могат да бъдат сигурни, ако нашият народ не се издигне още повече в духовно отношение"[11].

Сп. „Заря" се издавало в 10 книжки с тираж около 1200—2000 броя. В продължение на три години излезли 30 книжки. С разнообразни рубрики, но списвано сухо и безинтересно, то пропагандирало масонството, защитавало го от засилилите се нападки от крайната десница на буржоазния лагер, проповядвало обявените в програмната му статия идеи за социален мир и социална хармония и т. н. Разбира се, охотно публикувало посредствените художествени съчинения на своя редактор.

Въпреки намеренията на издателите на списанието водещите представители на българската буржоазия не проявили към него желания интерес. Те били вкопчани в люти междуособни борби между отделните групи както на управляващата, така и на опозиционната буржоазия. Пък и световната икономическа криза, която обхванала с голяма сила и България, влияела песимистично на цялата буржоазия. Обществените противоречия били толкова дълбоки и се проявявали така категорично, че малцина можели да си позволят да повярват на наивните идеи за социална хармония, за сцепление на целия български народ, на проповядвания от списанието буржоазен хуманизъм. Към всичко това се прибавило постоянно растящото недоволство у фашистките и крайно националистическите среди, а така също и на църквата към масонството.

Точно година след появата на първия брой на сп. „Заря“ неговите издатели се оплакали публично от слабия интерес, проявен към него дори от страна на масони и представители на буржоазната интелигенция, до които то било изпращано цяла година с надежда да му станат редовни абонати. Последвалите нови призиви за събуждане на интерес към защитаваните от „Заря“ идеи останали пак глас в пустиня[12]. В този си вид „Заря“ действително не било в състояние да събуди интерес у що-годе по-широк читателски кръг. Затова излязлата през януари 1932 г. негова книжка станала и последна в неговото краткотрайно съществуване.

Освен изцяло масонския печат, който не бил нито разнообразен, нито редовен, излизали много вестници и списания, в издаването на които участвували видни масони. Между тях са влиятелните вестници „Мир“, „Слово“, „Отечество“, „Македония“ и др.; списанията „Македонски преглед“, „Отец Паисий“ и мн. др. С това ВЛБ се гордеела. Но посочените вестници и списания не пропагандирали масонството, а провеждали линията на съответни политически партии и групи. Освен че тази линия импонирала на ВЛБ, че в нейното формиране участвували нейни членове, тя ги използувала отвреме навреме за отбиване на отправените срещу нея нападки от различни среди.

За нуждите на своята пропагандна дейност в началото на 1922 г. чрез масоните Ас. Златаров и Ст. Кутинчев ВЛБ основала свое книгоиздателство „Акация“. През юни 1928 г. то се обединило с книгоиздателствата „Ралица“ и „Географска библиотека“ и така било образувано кооперативното издателство „Акация“. Целта била да се създаде по-мощна издателска централа.

Издателство „Акация“ основало библиотеките „Натурфилософско четиво“ с редактор проф. Ас. Златаров. От нея до лятото на 1930 г. излезли 50 книги. Автор на много от тях бил самият Златаров. Друга библиотека на „Акация“ се казвала „Наука и живот“ с редактор Ст. Кутинчев. Проф. Ал. Балабанов бил редактор на библиотека „Класическо четиво“, д-р Д. Тодоров — на „Великани на човечеството“, Ас. Златаров бил редактор и на поредицата „Из тайните на земята“. Издателство „Акация“ уреждало още библиотеките „Географска библиотека“, „Литературно-художествено четиво“, „Детска сценка“, „Родна книга“. От тези библиотеки излезли десетки книги, чрез които се допринесло за разпространяване на полезни знания от много области на науката и литературата[13].

Освен организираните от ВЛБ самостоятелни издателства тя имала известно влияние и в редица други, на които ръководителите били нейни членове, като голямото книгоиздателство на Ал. Паскалев например. Така че ВЛБ се включвала в културния живот на страната и давала известен принос в неговото развитие.

Една от грижите на ВЛБ била да разшири общокултурното равнище на своите членове и особено да обогати познанията им за масонството, за да увеличи и заякчи тяхната привързаност към него. Това тя вършела чрез своя печат, чрез издаването на масонска книжнина и особено в системата на организационно-просветната дейност на ложите. Редовно една част от занятията на ложите били посветени на тези въпроси. На таблица 9 е показано съотношението на просветните събрания (занятия) към останалите във всички ложи към края на 20-те и началото на 30-те години (табл. 9).

Таблицата не покрива целия разглеждан тук период от развитието на ВЛБ. Но все пак позволява да се види, че не е имало постоянство и редовност при провеждането на просветни занимания в ложите. В софийските ложи, водещи за цялата ВЛБ, тези занятия заемали около 45—50% от всички събрания, т. е. близо половината от занятията в тях били с просветен характер. От провинциалните ложи само тези в Пловдив и донякъде в Русе и Варна, макар и с големи колебания, се стремели да следват техния пример. За софийските ложи било по-лесно да се справят с тази задача, защото в редовете им имало повече издигнати в културно, политическо и пр. отношение кадри, между които било възможно да се осигурят повече и подходящи докладчици.

Четените в ложите т. нар. градежи могат да се обединят в две групи. Към първата спадали градежите на общокултурна тематика: из историята на науката, постиженията на науката в различни области и др.; запознаване с моменти от историята на националноосвободителните борби; из историята на българската литература и култура. Ето някои примери, които подкрепят това. През април 1924 г. в л. „Зора“ Г. Грънчаров говорил за феодализма, за да защити концепцията за ролята на еволюцията в общественото развитие[15]. А С. Ников в началото на същата година пак там докладвал по въпроса, дали е свещена и неприкосновена частната собственост; Г. Арие в л. „Сговор“ разгледал историята на ционисткото движение от най-стари времена до момента[16]. През 1928 г. в л. „Зора“ Т. Карайовов докладвал за „насоките на международната и икономическата политика на Германия“; Хр. Мутафов в л. „Сговор“ говорил за П. Р. Славейков като политик[17].

До началото на 30-те години най-много общопросветни доклади били изнасяни върху въпроси, свързани с националноосвободителните борби на българите, като се акцентирало на борбите след Първата световна война. В края на ноември и началото на декември 1924 г. в л. „Зора“ в три занятия бил

Таблица 9

Ложи[14]	Четени градежи по години											
	1927		1928		1929		1931		1932		1933–1934	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Зора	17	49	17	53	18	53	22	55	20	46	21	56
Светлина	12	48	14	40	17	50	16	42	16	44	16	45
Сговор	11	34	11	37	14	56	15	40	18	17	26	53
Слънце	11	85	3	25	10	48	12	67	13	65	15	93
Дунавска звезда	4	15	5	21	—	—	13	45	18	82	19	76
Черноморски приятели	4	17	2	13	2	17	2	37	7	50	10	50
Македония	—	—	2	20	—	—	—	—	—	—	4	26
Правда	2	20	5	24	6	23	5	20	8	27	11	36
Кабиле	—	—	2	20	4	20	—	—	3	20	2	10
Св. Кл. Охридски	—	—	—	—	—	—	12	32	3	66	11	37
Св. Ив. Рилски	—	—	—	—	—	—	—	—	1	16	—	—

разгледан въпросът за бежанците от Тракия и Македония[18]. В началото на 1925 г. Хр. Мутафов разгледал в л. „Сговор" въпросите, свързани с „покровителството на малцинствата и българските бежанци". Този градеж бил преведен на френски и изпратен до чуждестранните ложи[19]. През 1926 пак Хр. Мутафов говорил в л. „Зора" на тема „Македонският проблем"[20]. Пак тогава и през следващата година в л. „Светлина" Г. Баждаров прочел градеж „Цели и средства на македонската организация в днешно време", К. Пърличев — „Същността на македонското освободително движение", Д. Мишев — „Нашето становище по македонския въпрос", А. Гъдев — „По отчуждаване на църковните и училищните имоти в Македония"[21], в л. „Слънце" М. Гелев — „Македонският въпрос и българското обществено мнение"[22]. През 1928 г. в л. „Зора" Тр. Трифонов реферирал за народните малцинства и конгреса в Женева[23]. През 1929 г. пак в същата ложа К. Станишев и Тр. Трифонов говорили за българските малцинства под чуждо иго, а Г. Кулишев — за мирните договори и малцинствата[24].

От приведените примери се вижда, че тематиката на изнасяните в ложите градежи целела не изобщо разширяване културата на членовете на ложите, а била целенасочена с оглед практическата дейност на ВЛБ и на нейните членове вън от ложите.

Все пак подобна дейност на ложите ги правела своего рода общокултурни кръжоци. Затова, като анализирал състоянието на гражданите в ложите великият събор през септември 1929 г. изразил тревога и загриженост, че в ложите не се работело достатъчно за теоретическото израстване на масоните, за масонската просвета и пропаганда. За да се засили масонският характер на градежите в ложите, СС на ВЛБ през януари 1930 г. издал окръжно, с което разпоредил да се обърне поголямо внимание на градежите с масонска тематика; градежите с друга тематика да се изнасят в необредни занятия и в предверията на ложите, т. е. да не им се дава масонска окраска; да се засили философско-етичната работа между масоните „и да се култивират у тях братска търпимост и братски чувства"[25]. След това окръжно настъпило известно подобрение в подбора и разработването на градежите с масонски характер.

Интересът на масоните към обществени и политически въпроси продължил и през следващите години. През 1933 г. например в л. „Зора" били разгледани въпроси за стопанската криза на капитализма, в л. „Слънце" — за законодателството на правителството на Народния блок, във Варненската ложа — за политиката и масонството, в Плевенската — за целите и задачите на държавата при капитализма и т. н.

Друга група градежи била свързана с масонската пропаганда. Освен в ложите тя била вършена и чрез масонския печат. Примери за това има много. През пролетта на 1925 г. Е. Бодлев публикувал в сп. „Зидарски преглед“ кратко изложение на основните моменти на учението на свободните зидари[26]. През 1929 г. за пръв път в България били публикувани „Старите длъжности (правила)“ — основните закони за зидарите от 1738 г. Тук ще ги приведем накратко. Първо. За бога и религията: зидарят може да изповядва каквато си иска религия, но бил задължен никога да не действува против съвестта си, трябвало да почита религиозните убеждения на другите, да вярва във великия архитект на вселената. Второ. За високата и ниската гражданска власт: „Зидарят е мирен гражданин на гражданските власти, където и да живее или работи, и не смее никога да взема участие в бунтове или съзаклятия против мира и благоденствието на народа или да не се подчинява на изпълнителните власти... Затова, ако някой брат би станал бунтовник против държавата (разбирай буржоазната държава — В. Г.), то не трябва да му помагаме в неговото бунтуване“, но той не трябвало да бъде изключен от ложата. Трето. Членовете на ложите трябвало да бъдат по произход от честни родители, самите те да бъдат честни и почтени; преминаването през различните стъпала на масонската йерархия било задължително при избори на масонски ръководства; масоните трябвало да се уважават един друг, да са предани на ръководителите си, да си помагат взаимно.

В тези правила, които се сочели като ръководство на членовете на ВЛБ, се подчертавало: „никакви лични търкания или препирни не бива да прекрачват прага на ложата, още по-малко препирни върху религия или народности, или държавно управление...“[27].

В ложите се изнасяли беседи за мистериите в древността и връзките им с ритуалите на масонските ложи. Върху това например говорил на 5 март 1929 г. в л. „Зора“ М. Арнаудов[28]. Разяснявала се и се тълкувала масонската символика. Специално внимание се обръщало на масонското облекло: бяла престилка, бели ръкавици; на предметите, с които си служели масоните по време на занятия в ложите: пергел, триъгълник, отвес, чук, компас, меч, троен свещник, груб камък, скелет, часовник, хляб, вода; на разните масонски действия при обредите: разгърдване, голо коляно, бос ляв крак и т. н.[29]. Защитавали се и се разяснявали ритуалите и символите на масонството от зачестилите критики (слънцето, луната, разумът, науката и др.)[30].

Особено внимание се обръщало на разясняване на масонските тайни и необходимостта от тяхното строго съблюдаване. Един масонски сановник в началото на март 1926 г. систематизирал по следния начин масонските тайни: обредите (ритуалите), масонските знаци, специалните масонски хващания и свещените думи, чрез които масоните се разпознавали взаимно; всичко, що принадлежало на вътрешните работи и занятия в ложите — разговорите, докладите, гласуванията, молбите на кандидатите за масони и др.; всички добри масонски дела; връзките с чуждите ложи; организационната масонска документация — конституция, правилници, наредби, обредници, история на ложите и др.; тайният зидарски печат и т. н.[31].

Масоните се запознавали със съдържанието на карнетките, връчвани на новоприети членове на ложите и съдържащи съвети, които масоните следвало да спазват, за да бъдат добри приятели, граждани, бащи, общественици[32].

По такъв начин ВЛБ повишавала познанията на членовете си за същността, организационните норми, правилата на поведение в ложите и др. на масонството.

Друга група проблеми, с които се занимавали ложите, била свързана с подготовката на масоните за общественици, т. е. с държането им в обществото и помежду им. В ложите се говорело, че масоните трябвало да бъдат патриоти, да проповядват и прокарват взаимна търпимост в обществено-политическите борби, да държат за единството между разните течения в буржоазния лагер, когато се отнася за интересите на държавата и на буржоазната класа[33].

Материали за изнасяне на доклади в ложите се черпели обикновено от чуждестранна масонска литература, печат и документация. Настолна книга за масонското учение продължавала да бъде издаденият през 1911 г. в български превод роман на руския писател А. Т. Писемски „Зидари“. Той и официално се препоръчвал и пропагандирал сред българските масони. Чрез примера на главния герой Мартин се показвало превъзходството на масонството, неговата облагородяваща и голяма морална сила[34]. Разбира се, тълкувано от буржоазна гледна точка.

Използувани били и съчиненията на някои немски теоретици на масонството, като Освалд Ото Нейкирхен и специално трудът му „Основните идеи на свободното зидарство в светлината на философията“, на френския масон Освалд Вирт: „Свободнозидарското учение“, на поръчителя за приятелство на ВЛБ при ВЛ на Франция Алберт Лантоан: „Ирам в маслиновата градина“, „История на масонството във Франция“ и др.

Чрез градежи в ложите и материали в масонския печат се пропагандирали моменти от историята на световното масонство с цел да се докаже неговата всеобхватност, дълбоките му исторически корени и прогресивната му роля в налагането на буржоазно-капиталистическия ред. Дейно се занимавали с такава пропаганда Ал. Т.-Балан, Хр. Мутафов и др. През 1924 г. Д. Кьорчев говорил в л. „Зора“ върху „Кратка характеристика на масонството в Западна Европа и Северна Америка“, а

Ив. Терзиев — за „Идеята за всемирно братство в масонството“[35]. Известно внимание се обръщало на историята и състоянието на масонството специално на Балканите. През 1926 г. напр. А. Т.-Балан изнесъл в л. „Зора“ доклад за историята на масонството в Хърватско[36]. Сведения за доклада си бил получил при гостуването си на загребските масони през септември 1926 г. През същата година Г. Ангелов изнесъл в л. „Светлина“ градеж за развитието на масонството в Македония и Югославия[37]. През 1928 г. в л. „Слънце“ Хр. Аджаров говорил за свободното зидарство на Балканите[38].

В поредица от статии в сп. „Полет“ в края на 1923 г. и в началото на следващата година Ал. Т.-Балан, черпейки сведения от немския масонски писател Л. Келер, съобщил факти от историята на масонството в Западна Европа, изтъквайки положителната роля, която масоните играли в борбата за обединение на Германия и Италия; за ролята на Гьоте, Шилер, Хердер за развитието на изкуството и културата в Германия и др.[39]. Подобна информация била съобщавана и през следващите години, особено в края на 20-те и през 30-те години. При това по-голямо внимание се отделяло на състоянието и дейността на масонските братства в големите капиталистически страни, като Англия, САЩ, Франция, както и в някои от по-малките, но с развито масонство, като Австрия, Чехословакия, Швейцария и др. През 1928 г. в л. „Зора“ Ал. Кличиян говорил за масонството в Европа, д-р Ал. Недялков — за масонство, политика и икономика на Запад, Хр. Аджаров в л. „Слънце“ — за противомасонската пропаганда в странство и в България и мн. др.[40]. В подобни градежи и публикации масонските ложи се представяли като институции, играли и играещи положителна роля в развитието на страните, в които действували[41].

С цел да се пропагандира масонството през 1929 г. от издателство „Акация“ била издадена книга на немския масонски писател Август Хорнефер „Свободното зидарство франкмасонството. Произход, развитие, същност“, в която се излагала възприетата от него версия за произхода на масонството, неговата философия и делата му, предадени в най-положителна светлина.

През 1934 г. била издадена от ВЛБ под името на д-р Р. Стояшки книгата „История, същина, устройство и управление на свободното зидарство“. Всъщност това представлявало само първата нейна част, в която вещо, под формата на историческа справка се проследявали възникването, развоят на масонството в Европа и Америка и особено в големите европейски държави до началото на 30-те години на нашия век. В книгата масонството било представено като огромно и мощно световно буржоазно движение, играло положителна роля в развитието

на буржоазното общество във всички негови аспекти. За да бъде въздействието на книгата по-голямо, като приложение били дадени списък и портрети на забележителни исторически лица: монарси и държавни глави и техни приближени, висши военни и други магистрати, учени, писатели, композитори и т. н. Обещаната втора част обаче не се появила на бял свят.

Освен че се пропагандирало масонството, че се представяли главно моменти, когато масонството играло положителна роля в борбата против реакционните и консервативните социалнополитически и клерикални сили, с пропагандата на историята на световното масонство се целело да се внушава на масонското братство в България и на неговите симпатизанти, че ВЛБ е част от световното масонство, че тя трябва да се проявява именно като такава. „А ние, които произхождаме от Гранд лож дьо Франс и на които предстои още да влизаме във връзка с английското масонство — писал един член на ВЛБ, — трябва да бъдем крайно внимателни, да не си позволяваме отношения по личен почин и да помним, че представляваме сила само като хармонична част от всемирното масонско семейство“[42].

Книгата с името на Стояшки била използувана и за агитиране на нови следовници на масонството, изпращала се и на немасони, които ВЛБ би желала да види в своите редове“[43].

Във ВЛБ през целия период на 20-те и началото на 30-те години на XX в. се водела целенасочена и системна просветна дейност за повишаване както познанията на членовете й по въпросите на историята, организацията, задачите, идеологията и т. н. на свободното зидарство, също и за отношението на ложите към целокупния живот на страната. Цялата масонска пропаганда на ВЛБ почивала на опита на френското и германското масонство.

Сега ВЛБ успяла да създаде свой сравнително траен и добре списван открит и закрит печат, разширило се издаването на масонска книжнина. През този период българското масонство успяло да създаде свой актив от дейци с високи масонски степени, което ще рече — с добро познаване на масонството. Но нито един от тях не успял да се издигне до равнището на теоретик на масонството. Българското масонство не прибавило нищо свое в теоретическия арсенал на свободното зидарство. Затова всичко в организацията и просветния живот на ВЛБ било чуждо подражателство. Като своите учители — френските масони, българските масони се разпъвали между масонството и политиката винаги в полза на последната.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

1. Организационен възход

[1] *Д. Косев,* Септемврийското въстание 1923, II изд., С., 1973, с. 128 и сл.; *П. Грышина,* Возникновение фашизма в Болгарии 1919—1925 г., С. 1976, с. 140 и сл.

[2] Виж настоящото, дял втори, гл. 2.

[3] З П р, 1924, кн. 1, Вътрешен преглед, с. 17.

[4] Пак там, 1924, кн. 1, с. 20—26; Вътрешен преглед, с. 78; кн. 10, Вътрешен преглед, с. 204.

[5] *К. Станишев,* Доклад на СС на ВЛБ за времето 2.II—2.V.1924, З П р, кн. 3, с. 58.

[6] З П р, 1924, кн. 8—9, *К. Станишев,* Отчет за дейността на СС на ВЛБ за времето 26.IX.1923—27.IX.1924, с.157.

[7] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 88—90, ВЛБ — ММА, 15.VI.1927.

[8] *К. Станишев,* Доклад за вещественото и нравствено състояние на ВЛБ за времето 27.IX.1924—27.II.1925, З П р, 1925, кн. 3, с. 69—70; кн. 6, Съобщения и предложения, с. 193.

[9] З П р, 1926, кн. 3, Съобщения и предложения, с. 91; кн. 4—5, с. 152; *Ст. Н. Коледаров,* Отчет на ВЛБ за времето 7.VII—24.XI.1926, З П р, 1926, кн. 7—10, с. 170.

[10] БИА, ф. 222, а.е . 4, л. 1.

[11] З П р, 1926, кн. 4—5, с. 152.

[12] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад на СС на ВЛБ, с. 72.

[13] Пак там, 1928, кн. 7—8,Годишен доклад на СС на ВЛБ, 23.IX.1928, с. 116.

[14] Пак там, 1923, кн. 7—9, Годишен доклад на СС на ВЛБ за нравственото и веществено състояние на ВЛБ за времето 21.IX.1928—21.IX.1929, с. 115; кн. 5—6, с. *111*.

[15] Пак там, 1932, кн. 1, Доклад на вел. секретар за дейността на ВЛБ за 1931.

[16] Таблицата е съставена по данни от годишните доклади на СС на ВЛБ пред великия събор и публикувани в Зидарски преглед, 1923—1932 г.

[17] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 739, 893, 977; а.е. 3, л. 6.

[18] З П р, 1925, кн. 7—8, Из отчета на ВЛБ за 1924—1925, с. 205—206.

Десетгодишнината на ВЛБ 27 ноември 1917—1927 ноември 1927, с. 32.

[20] З П р, 1929, кн. 7—9, Годишен доклад на СС на ВЛБ, 21.IX.1929, с. 131.

[21] Пак там, 1926, кн. 7—10, *Ал. Кличиян,* Извлечение от доклада на вел. секретар до СС на ВЛБ, 26.IX.1926, с. 61.

[22] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад за дейността на ВЛБ, 24.IX.1927, с. 85—88.

[23] ЦДИА, ф. 1298, оп. 1, а. е. 2, *К. Скутунов,* Бурни времена (спомени), С., 1962, л. 119.

[24] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 52; а.е. 113, л. 49.

[25] Пак там, а.е. 64, л. 45—61; а.е. 113, л. 43, 49; ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 662, л. 14.

[26] З П р, 1927, кн. 5—6, с. 133.

[27] Пак там, 1928, кн. 7—8, Годишен доклад на СС на ВЛБ за времето 29.IX.1927—23.IX.1928, с. 129.

[28] Пак там, 1929, кн. 5—6, Доклад за нравственото и веществено състояние на ВЛБ от 22 февруари до 17 май 1929, с. 76.

[29] БИА, ф. 222, а. е. 69, л. 16, 17; а.е. 119, л. 25, 28.

[30] Пак там, а.е. 38, л. 17, ВЛБ — Лафонтен, 28.II.1923.

[31] Пак там, а.е. 2, л. 36, ВЛБ— ММА, 28.III.1925; З П р, 1925, кн. 9—10, с. 235; З П р, 1926, кн. 4—5, *Ал. Кличиян,* Отчет на СС на ВЛБ, с. 100; също там: Юбилеят на Велхов, с. 148—158; кн. 7—9, Годишен доклад на СС на ВЛБ за 1928—1929 г., с. 134—135.

[32] З П р, 1928, кн. 5—6, Доклад на вел. секретар на ВЛБ за февруари—май 1928, с. 89—90.

[33] Пак там, 1924, кн. 7, с. 144.

[34] Пак там, 1927, кн. 5—7, Великият събор на ВЛБ за 1926—1927, с. 66.

[35] Пак там, 1924, кн. 1, с. 20.

[36] Таблицата е съставена въз основа на годишните доклади на ВЛБ пред великия събор, публикувани в З П р, 1927—1929 г.

[37] Пак там.

[38] З П р, 1925, кн. 7—8, Из отчета на СС на ВЛБ, с. 207—208.

[39] Пак там, 1929, кн. 8—9, Вътрешен преглед, с. 172—173.

[40] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад на СС за 1926—1927, с. 70—71.

[41] Пак там.

[42] Пак там, 1929, кн. 2—4, Доклад за нравственото и веществеността състояние на ВЛБ от ноември 1928 до февруари 1929, с. 34.

[43] Пак там, 1926, кн. 5—6, с. 111.

[44] Пак там, 1929, кн. 10, Доклад за духовното и материалното състояние на ВЛБ за времето 22.IX—29.XI.1929, с. 163.

[45] Пак там, 1930, кн. 1, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, с. 2.

[46] Пак там, 1924, кн. 8—9, *К. Станишев,* Отчет за дейността на ВЛБ. . ., с. 155.

[47] Пак там, 1925, кн. 7—8, Из отчета на СС за 1924—1925, с. 206.

[48] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад за веществеността състояние на ВЛБ за 1926—1927, с. 82.

[49] Пак там, 1928, кн. 2—4, Отчет на блюстителя на ложа „Светлина" Ст. Кутинчев за съюзната 1926—1927, с. 49.

[50] Пак там, 1934, кн. 2, Доклад за духовното и материалното състояние на ВЛБ през 1933 г., с. 39.

[51] Пак там.

[52] Пак там, кн. 3—4, Съобщения, с. 111—120.

[53] Пак там, 1926, кн. 7—10, с. 155.

[54] Пак там, 1927, кн. 5—7, Отчетен доклад на СС на ВЛБ. . ., с. 73—74

[55] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е . 1, *Ев. Спространов,* Дневник, л. 3400—3401, зап. от 1.VII.1925; З П р, 1926, кн. 1—2, с. 2; ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1056, л. 1, ВЛБ — Д. Мишев, 5.II.1926.

[56] З П р, 1932, кн. 1, Доклад за духовното и материалното състояние на ВЛБ за 1931.

[57] Пак там, 1929, кн. 2—4, Доклад за нравственото и веществеността състояние на ВЛБ, с. 33.

[58] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 36—37, 38—39, 50; а.е. 72, л. 11—14; а.е. 123, л. 39, 42, 45 и др.

[59] З П р, 1929, кн. 5—6, Докл. за нравственото и веществеността състояние на ВЛБ. . ., с. 73, кн. 7—9, Годишен доклад на СС на ВЛБ за 1928—1929 г., с. 119.

[60] Характеристика на тези документи виж в настоящото, глава II.

[61] Декларация на ВЛБ относно основните начала на свободното зидарство, чл. 1 и чл. 3 в: Устав на ВЛБ, С., 1930, с. 3.

[62] Пак там, чл. 4.

[63] Устав на ВЛБ, С., 1930, с. 129—137.

[64] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 9384, л. 15, Протокол № 1 за учредяване теософска ложа „Орфей", 8.XI.1930.

[65] Пак там, оп. 5, а.е. 1088, л. 110, Отчет на управителното тяло на ТОБ до XI събор, 28.X.1930.

[66] Пак там, л. 114, Годишен отчет на управителното тяло на ТОБ, 1.X.1928.

[67] Пак там, л. 110.

[68] Пак там, л. 75, Рапорт на секретаря на ТОБ до редовния годишен събор, 1.X.1933.

[69] Пак там, л. 89, 79—83, 71—73.

[70] Теософия, 1925, № 8—9, Писмо на Ал. Протогеров до С. Ников, с. 8.

[71] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 9384, л. 114.

[72] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3480, 3484, зап. от 12.II.1926.

[73] Пак там, л. 3486—3487, 3500—3501, 3524.

[74] Пак там, л. 3500—3501, 3503, 3510—3512.

[75] З П р, 1926, кн. 4—5, Окръжна повеля на СС на ВЛБ, 15 май 1926, с.94—96.

[76] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3508—3509, 3510—3512, 3524.

[77] Пак там, л. 3567, 3636, 3745.

[78] Пак там, л. 3567.

[79] Пак там, л. 3570.

[80] Пак там, л. 3681.

[81] *L. Hass,* Ambicje. . ., s. 346.

[82] Обредник на трите работни степени (Издаден с одобрението на представителя на Върховния съвет на Всемирното смесено зидарство за Британската империя, П. П. бр. д-р Анни Безант, 33-а (1916). С., 1928.

[83] Бенеберитска библиотека (ББ), 1931, № 2, Списък на бенеберитските ложи в България, с. 117; също там, 1933, № 2, *Б. Максимов.*Да подмладим ложите, с. 5.

[84] Пак там, 1930, № 1, Отчет на бюрото за дейността на соф. бенеберитска ложа „Кармел" през 1929 г., с. 94.

[85] Пак там, с. 94—95.

[86] Пак там, 1931, № 2, Пета редовна конференция на бенеберитските ложи в България, с. 109—112.

[87] Пак там, 1932, № 3, Писмо на VIII велика бенеберитска ложа на Германия, 2.XI.1931, с. 161.

[88] Пак там, Отчет на българската секция на великата ложа XI дистрикт за дейността ѝ за периода 1 февруари 1931 — 20 март 1932 г., с. 162.

[89] Пак там.

[90] Пак там, Резолюция на извънредната конференция на бенеберитските ложи в България от 20 март 1932 г., с. 167.

[91] ЦДИА, ф. 464, оп. 1, а.е. 4, л. 1, Циркуляр № 1 на великата бенеберитска ложа за България, 25.X.1932.

[92] ББ, 1933, № 4, *Жак Натан,* Политика и бенебертизъм, с. 26.

[93] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 9391; ф. 464, оп. 1, а.е. 1, а.е. 7, л. 1—3 и др.; ББ, г. I—VII.

[94] ББ, 1932, № 3, Отчет на бюрото за дейността на ложа „Кармел" през 1931 г., с. 183.

[95] Полет, 1924, кн. 38, д-р *Т-в,* Как един народ се запазва от загиване, с. 11—13.

[96] Rotary club de Sofia (RCS), 1935, No 21, p. 4.

[97] Ibid., 1933, No 1, p. 1—2.

[98] Ibid., 1935, No 25, p. 3.

[99] Ibid., No 2—6.

[100] Ibid., 1934, No 12, p. 2.

[101] Ibid., No 9, p. 6—7.

[102] Ibid., 1935, No 21, 31, 34, 35.

[103] Ротари в България, 1940, бр. 4 и 5. Доклад на гуверньора Л. Божков от 30 март 1940 г., с. 6.

[104] RCS, 1935, No 25, p. 17—18.

[106] Ротари в България, 1940, бр. 4 и 5, *Л. Божков,* цит. доклад, с. 6.

[107] RCS, 1936, No 40, List des membres du Rotary club de Sofia, p. 29—31.

[108] Ibid., 1935, No 27, p. 3—4.

[109] Ibid., 1936, No 32, p. 23.

[110] Ibid., 1935, No 18, p. 16; 1936, No 40, p. 24.

[111] Ibid., 1936, No 29, p. 1—2; No 30, p. 7; No 40, p. 9—10.

[112] З П р, 1934, кн. 2, Доклад на съюзния съвет за духовното и материалното състояние на ВЛБ, с. 48.

[113] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 2833, зап. от 21.VI.1923.

[114] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 51, л. 1, Протокол на УС на ВИ „Заря", 5.XI.1927; л. 2. Протокол на общо събрание на ВИ „Заря", 20.XI.1927.

[115] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1067, л. 1.

[116] Полет, 1923, кн. 9, Една инсинуация, с. 2.

[117] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1716, л. 27, Протокол № 2 на II год. об. събрание на а.д. Подем, 24.VI.1923.

[118] Пак там, л. 32, Протокол на II год. об. събрание на а. д. Подем, 30.IV.1924.

[119] Пак там, л. 49, Протокол на год. об. събрание на а.д. Подем, 28.VI.1925.

[120] Пак там, л. 10, Прот.на год. об. събрание на а. д. Подем, 27.V.1929; л. 20, Прот.на год. об. събрание на а. д. Подем от 27.V.1930; л. 38.

[121] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1717, л. 60—61, Подписка за увеличаване капитала на а. д. „Подем", 15.VIII.1933.

[122] Пак там, л. 56, Доклад на УС на а.д. Подем, 30.IV.1926.

[123] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3400—3401; З П р., 1925, кн. 7—8, Съобщения и предложения, с. 234.

[124] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1058, л. 2, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, б. д. Плочата е публикувана в З П р, 1925, кн. 9—10, с. 239—240.

[125] Пак там; а.е. 1056, л. 1, ВЛБ до председателя на ВИ „Заря", 5.II.1926

[126] З П р, 1926, кн. 1—2, с. 2.

2. Засилване пропагандата на масонството

[1] З П р, 1924, кн. 1, Вместо програма, с. 1—3.

[2] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 2874; ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 589, л. 1 ВЛБ до Д. Мишев, 16.IV.1925.

[3] Полет, 1923, кн. 1, Към четците, с. 16. Автор на статията бил Д.Мишев. Виж: ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 588, л. 1.

ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1054, л. 1, Председателят на ВИ „Заря" до МНП, 27.VI.1925.

[5] Пак там, а. е. 589, л. 1.

[6] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3206—3208, 3309—3311, 3319—3321.

[7] Пак там, л. 3483.

[8] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1054, л. 1, Председателят на ВИ „Заря" до МНП, 27.VI.1925.

[9] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3182.

[10] Заря, 1929, кн. 1, Към просветеното общество, с. 3.

[11] Пак там.

[12] Пак там, 1930, кн. 1, За нашите усилия, с. 1—2.

[13] Пак там, кн. 4—5, *Г. Ноков,* Книгоиздателства и книги, с. 157—158; Отец Паисий, 1929, кн. 20, Списък на издадени книги от изд. „Акация".

[14] Таблицата е съставена въз основа на годишните доклади на СС на ВЛБ за 1927—1932 г., публикувани в З П р.

[15] З П р, 1924, кн. 2, Вътрешен преглед, с. 41—42.

[16] Пак там, кн. 1, с. 21, 25.

[17] Пак там, 1928, кн, 5—6, Докл. за вещественото и нравственото състояние на ВЛБ от 11.V.1928, с. 83.

[18] Пак там, 1924, кн. 10, с. 204.

[19] Пак там, 1925, кн. 7—8, Доклад за вещественото и нравственото състояние на ВЛБ, с. 198.

[20] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад. . ., с. 82—83.

[21] Пак там, 1928, кн. 2—4, Отчет на блюстителя на л. „Сговор". . ., с. 48.

[22] Пак там, 1927, кн. 5—7, цит. отчет, с. 84.

[23] Пак там, 1928, кн. 5—6. цит. доклад, с. 83.

[24] Пак там, 1929, кн. 7—9. Годишен доклад на СС на ВЛБ. . ., с. 122—123.

[25] Пак там, 1930, кн. 1, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, с. 1—2.

[26] Пак там, 1925, кн. 4—5, *Е. Бодлев,* Кратко изложение на главните основоположения на св. зидарство изобщо и на условията за редовно и правилно функциониране и л. „Зора" в частност, с. 110—122.

[27] Пак там, 1929, кн. 7—9, Старите длъжности, с. 145—158.

[28] Пак там, кн. 2—4, *М. Арнаудов,* За мистериите в древността и впечатление от посвещението си в първа степен.

[29] Пак там, 1928, кн. 1, *Хр. Мутафов,* Бялата престилка на св. зидар, с. 207; 1930, кн. 3—4, *Ив. П.,* Масонската символика, с. 61—85.

[30] Пак там, 1928, кн. 9—10, *Хр. Мутафов,* Свободното зидарство като култ към светлината, с. 186—194.

[31] Пак там, 1926, кн. 3, *Хр. Мутафов,* Свободнозидарска тайна,с. 76—84.

[32] Пак там, 1930, кн. 9—10, Масонски правила за живот, с. 179—181.

[33] Пак там, 1929, кн. 2—4, *Б. Сирманов,* Ролята на нашето масонство и какви трябва да са братята, с. 43—44; 1924, кн. 40, Свободнозидарска солидарност, с. 199—203.

[34] Пак там, 1925, кн. 3, 4—5, *Ст. Н. Коледаров,* Един зидарски роман, с. 84—90, 129—142; *А. Т. Писемски,* Зидари, С., 1911.

[35] Пак там, 1924, кн. 1, с. 21.

[36] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад на СС за дейността на ВЛБ. . ., с. 82—83.

[37] Пак там, 1928, кн. 2—4, Отчет на блюстителя на л. „Сговор". . .,с. 48.

[38] Пак там, 1929, кн. 7—9. Доклад на СС за нравственото и вещественото състояние на ВЛБ. . ., с. 122—125.

[39] Полет, 1923, кн. 6, *А. Т.-Балан,* Как се укрепва свободното зидарство в Зап. Европа, с. 6, кн. 8; същият: Свободното зидарство у германци и романци, с. 5—6; 1924, кн. 16, същият: Противници на олтара и престола, с. 6—7; кн. 21, същият: Съвременното свободно зидарство, с. 4—6; кн. 26, 30, 31.

[40] ЗПр, 1929, кн. 7—9, Годишен доклад. . ., с. 122—125.

[41] Пак там, 1930, кн. 1, Масонското движение във Франция. Исторически преглед и сегашно състояние. Доклад на Осиен Ланг в годишното събрание на ВЛ на Ню Йорк, с. 168—186; Заря, 1931, кн. 2, Свободнозидарски вести, с. 201—207; ЗПр, 1929, кн. 7—9, Хр. Иванов, Зидарството в Чехия, с 158—160; пак там, 1929, кн. 1, *Н. Безнер,* Масонското сиропиталище в Париж, с. 17—21, и др.

[42] ЗПр, 1929, кн. 2—4, *Ас. К.,* Масонската традиция, с. 62.

[43] *Ив. Радославов,* Спомени, Дневници. Писма, С., 1983, с. 258.

Глава пета

УЧАСТИЕ НА СВОБОДНОТО ЗИДАРСТВО В ОБЩЕСТВЕНОПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯ СГОВОР

Като част от общобуржоазния социален, политически и културен фронт ВЛБ водила борба срещу демократичното управление на БЗНС. Много нейни членове участвували като главни организатори и ръководители на Деветоюнския военнофашистки преврат. Затова ВЛБ гледала на преврата като на свое дело, което не могло да бъде осъществено по друг начин освен с незаконно насилие[1]. За масоните Деветоюнският преврат бил „велико събитие", което заменило „тиранията със законност, невежеството с наука, морала със светлина"[2]. Всъщност ВЛБ се гордеела, че в подготовката и извършването на преврата участвували и много нейни членове. Ръководството ѝ се хвалело пред чуждестранни масонски централи и Международната масонска асоциация (ММА), че деветоюнският режим бил „квазизидарски"[3].

Според ВЛБ след преврата буржоазията трябвало да работи за „народна и обществена солидарност, за социален мир, за взаимопомощ и сътрудничество за общ и всестранен напредък"[4]. Това били лозунги и на самите деветоюнци, които те противопоставяли срещу голямото народно негодуване, изразено чрез БКП и БЗНС.

След преврата усилията на деветоюнците били насочени към създаване на обществена опора на новото управление, към неговото легализиране, към унищожаване на комунистическото движение и на всяка лява опозиционна сила. Много усилия били положени за обединяване на буржоазните партии, за недопускане да се разцепи буржоазният политически фронт[5]. ВЛБ подкрепила безрезервно усилията на деветоюнците за сливане на бурожазните партии[6]. В масонския печат се хвалели онези партийни дейци от буржоазния лагер, които ратували за тази кауза. По повод смъртта на водача на Радикалната партия Н. Цанов, който бил превърнат в знаме на ратниците за сливане на бурожазните партии, официозът на ВЛБ писал: „Един завет, който ни остави покойният (Н. Цанов починал на 23 юни 1923 г.), беше сливането на еднородните партии чрез образуването на една голяма демократична партия"[7].

Впрочем подир преврата ВЛБ сама възнамерявала да вземе инициатива за сливане на буржоазните партии, но скоро я изоставила, понеже с това дело енергично се заели деветоюнските управници. Последните смятали при условията след преврата да използуват Конституционния блок като ядро за създаване на една обща за целия буржоазен политически фронт партия, която да стане обществено-политическа опора на режима. Тъй като Радикалната партия и либералното течение в Демократическата партия се противопоставили на това, Конституционният блок се разпаднал. Последвал тотален натиск на Военния съюз, Народния сговор и други деветоюнски фактори и на 10 август 1923 г. след много усилия деветоюнци създали Демократическия сговор чрез сливането на Народния сговор, Обединената народнопрогресивна партия, Демократическата и Радикалната партия[8]. Това било посрещнато с голямо удовлетворение от ВЛБ, особено като се има предвид, че изтъкнати нейни членове и ръководители участвували най-активно в борбата за нейното създаване, а след това влезли и в нейното ръководство. Но с появата на Демократическия сговор желаното от превратаджиите сцепление в буржоазния лагер не било напълно постигнато. ВЛБ била на предния фронт за сплотяване на буржоазните сили на общокласова основа. Затова с всички сили защитавала новата формация. Нейни ръководни членове осъдили групата на Ал. Малинов от Демократическата партия и на Ст. Костурков от Радикалната партия, които не били съгласни с деветоюнците за поставяне на всички буржоазни партии под тяхното знаме и минали в опозиция на режима[9]. През февруари 1924 г. редакторът на едно официално масонско издание писал: „Необходимо е да се образува една здрава обществена група, която добросъвестно да води народните съдбини. Сега-засега единствената такава група е Демократическият сговор“, че било опасно да се играе на опозиция, и апелирал да бъде подкрепен той като „най-благонадеждната“ политическа група в момента, понеже бил доказал, че действува в името на целия народ, т. е. за интересите на цялата буржоазия[10].

ВЛБ не само одобрявала включването на БРСДП в деветоюнското правителство, в единен фронт с буржоазията и против комунистическото движение. Тя смятала, че като управляващи заедно с останалите буржоазни сили „социалдемократите ще направят чрез своето сътрудничество старите партии по-социални, а самите те ще притъпят много от острието на своите отрицателни доктрини. Последните ще се нагодят към конкретните условия на живота и много от онова, което съставлява същността на социалистическата доктрина, ще мине за сметка на далечното бъдеще“[11]. Така дейците на ВЛБ теоретически обосновали необходимостта от сътрудничеството на Демократическия сговор с БРСДП в управлението. Затова те работели колкото може по-дълго да се запази това сътрудничество. Когато в началото на 1924 г. БРСДП напуснала правителството на Ал. Цанков[12], ВЛБ останала крайно недоволна, още повече, че в редовете ѝ се числели някои от влиятелните членове на тази партия.

Като реакция срещу установения с Деветоюнския преврат режим БКП организирала Септемврийското въстание[13]. Против него се обявило масонското братство като цяло. Много масони участвували в неговото потушаване, а останалите подкрепили и оправдали тези, които се разправили с въстаналия народ. Масоните изхождали от това, че болшевизмът, т. е. комунистическото движение бил „най-върлият и най-ужасен враг на народите и човечеството“, че със смазването на въстанието правителството на Ал. Цанков било спасило Европа от болшевишката опасност[14]. Един ръководен масон записал в своя дневник: „Комунистите да вземат тепърва властта е изключено. Те с тая безсмислица убиха себе си като партия. С насилието си дават възможност на народа да види открито, че те не са носители на свобода, на мир и на живот, а на тирания, размирие и смърт“[15]. Буржоазната ограниченост, класовата слепота и ненавистта към комунистическото движение не позволили дори на по-либерално настроените масони да видят историческото значение на Септемврийското въстание.

В създадения в началото на октомври 1923 г. с подкрепата на правителството и с активното участие на ВЛБ „Комитет за народна признателност“ начело със зап. ген. Ст. Тошев участвувала цяла група отговорни масони: П. Мидилев, Н. Милев, А. Иванов, Ст. Милошев, Х. Карастоянов, Д. Палавеев, запасните генерали Г. Кюркчиев, Г. Тодоров и др. Комитетът разгърнал кампания за събиране на помощи за пострадалите „герои“ в кървавата разправа с въстаналия народ.

ВЛБ използувала своите международни възможности, за да защити действията на деветоюнското правителство за смазване на Септемврийското въстание. От 27 до 30 септември 1923 г. в Женева се провел вторият конгрес на ММА. Като свои делегати за участие в него ВЛБ изпратила делегата на България в ОН С. Радев и зап. полк. Ал. Самарджиев. Тази делегация получила съгласувана с правителството на Ал. Цанков задача да защитава пред международното масонство предприетите от него мерки против революционните сили в страната. Към събитията в България делегациите на масонските централи от Франция, Италия, Белгия, Швейцария, Холандия и др. държави проявили особен интерес. Пред тях делегацията на ВЛБ представила правителството на Цанков като „квазизидарско“, поради наличието в него на масони и кандидати за масони и поради това то защищавало „правото и морала“, потапяйки в кръв революционните сили в страната. Ал. Самарджиев обстойно обяснил на великия канцлер на ММА Ревершон правителствената версия за Септемврийското въстание. С. Радев пък написал специално изложение на Българската телеграфна агенция със същата версия (вероятно съгласувана с намиращия се по същото време в Женева за сесията на ОН министър на външните работи Хр. Калфов) и Самарджиев лично го връчил на Ревершон и останалите делегати, както и на много журналисти масони. С тяхно съдействие то било отпечатано в много вестници в западноевропейските държави[16].

Активно защитили Цанковото правителство и изпратените с разни мисии в чужбина масони: Н. Д. Стоилов, Ст. Стоилов, Т. Недков, В. Узунов и др. Ето какво писал във връзка с това В. Узунов от Чикаго (САЩ) в края на 1923 г.: „Септемврийските събития имаха тук в Америка и частно в Чикаго грохотен, страшен отглас. Вие там не можете да си представите онова, което преживяхме тука под тежестта и жупела на сръбските сведения. Слава богу. Неприятелят на цялото човечество бе повален. Но защо е оставена Комунистическата партия като легална? Как може да съществува една антиконституционна партия, партията на кървавата диктатура на пролетариата? . . . Аз се боря с комунисти и дружбаши . . . и пръскам светлина сред непросветената емигрантска маса“[17]. Това поведение се споделяло от цялата ВЛБ, от всички масони. Защото те като организация съставлявали неделима част от антикомунистическия буржоазен фронт.

След смазването на Септемврийското въстание правителството на Ал. Цанков организирало парламентарни избори. С новия състав на Народното събрание деветоюнските фактори смятали да придадат законен характер на своята власт. Изборите били насрочени за 18 ноември 1923 г. В тях решили да се кандидатират и много масони като членове на Демократическия сговор, а също и на останалите бурожазни партии. Понеже амбициите на всички не били удовлетворени, някои от масоните се кандидатирали в листите на опозиционни буржоазни формации, като Народно единство например. Официалните позиции на ВЛБ към тези избори не се различавали от тези на Демократическия сговор. Ако се съди по писаното в официалния масонски печат, следва да заключим, че тя пожелавала те да бъдат конституционни и демократични, в парламента да бъдат изпратени представители на буржоазията, като не се делят те на привърженици и противници на сливането на партиите. Същевременно се отправяли някои доброжелателни критични бележки по отношение системата на изборите, начина на определяне и налагане на кандидатните листи в някои околии. Но общо ВЛБ действувала за победата на

листите на Демократическия сговор, действувала като един от управляващите фактори[18].

Стремежът на ВЛБ бил в Народното събрание да се изпратят повече депутати масони, за да съдействуват за по-голямо консолидиране на режима и за по-добро буржоазно управление. Известно впечатление от това, що е вълнувало масоните във връзка с първите следдеветоюнски парламентарни избори и какви планове те са кроели, добиваме от следния разговор между двама видни дейци на ВЛБ, както го е записал единият от тях:

С. Ников: „Тогава братята, които се числят в разните партии, ако влязат в камарата, да съставят блок, който да служи за връзка и обединение на другите партии.“

Ев. Спространов: „Ето това е хубаво, това и се върши. Благодарение на наши братя се образува по-преди блокът (Конституционният блок — В. Г.), благодарение пак на тях днес имаме правителство от страна на всички опозиционни партии на Стамболийски. Младото масонство в това отношение има голяма заслуга, която ще се оцени някога, както трябва“[19].

Спространов преувеличава ролята на ВЛБ в споменатите събития, но е истина, че тя и видни нейни членове дейно участвували в тях, а мнозина и като ръководители.

Проведените на 18 ноември 1923 г. парламентарни избори с помощта на деветоюнската репресивна машина били спечелени от Демократическия сговор. В XXI народно събрание били изпратени 18 масони: Ал. Цанков, Я. Д. Стоенчев, Н. Рачев, Б. Вазов, Вл. Руменов, Коста Николов, Д. З. Митов, Ник. Милев, Т. К. Павлов, Ст. Мошанов, Петко Стоянов, Д. Статев, Ангел Станков, Кимон Георгиев, Вл. Начев, Б. Мончев, Гр. Василев и Д. Кьорчев[20]. Между депутатите масони няколко били министри, мнозина — от ръководството на Военния съюз и Демократическия сговор и няколко — от опозиционните на режима буржоазни партии. С годините тяхното число се увеличило. Ръководството на парламента до края на управлението на Демократическия сговор се намирало в ръцете на масони.

ВЛБ подкрепяла дейността на правителственото мнозинство в парламента. Но се пазела да взема открито страна в междупартийните борби в буржоазния лагер както вън от Народното събрание, така и в него. Защото се стремяла към постигане на общо съгласие между всички буржоазни течения в борбата за отстраняване интересите на цялата буржоазна класа. В подкрепа на това твърдение има много факти. В една статия редакторът на сп. „Полет“ Р. Х. Маркъм съветвал опозицията и правителството да бъдат „справедливи, умерени и верни към общото добро“, че буржоазната опозиция не трябвало да се потиска от правителството, а тя от своя страна не трябвало само да критикува, а и да гради, че буржоазната опозиция трябвало „да събере около себе си умерените, честните и напредничави елементи отляво и с въздържание и умение ще води борба не за резки промени, а за справедливо, законно управление... България ще може да оздравее само ако й се даде... едно справедливо, умерено правителство и една въздържана, лоялна опозиция“[21].

На 4 януари 1924 г. Народното събрание приело изработения от правителството на Ал. Цанков Закон за защита на държавата, който станал юридическа основа за разправа с комунистическото движение. Малко е да се каже, че масоните го подкрепили. Отделни масони имат дял в неговото изработване, правителството с масонско мнозинство го прокарало в Народното събрание. Всички масони депутати гласували за него. Но ЗЗД бил и официално одобрен от ВЛБ. В официалния масонски печат той бил квалифициран като начало на „нова ера“ в българския обществен живот и било подчертано, че от главите на народните маси трябвало да се избие „криворазбраният принцип на народния суверенитет“ и „да се култивира у тях съзнанието за задълженията им към държавата“[22].

Тези позиции на ВЛБ се потвърдили и след влизането на ЗЗД в действие. На 13 февруари 1925 г. в София паднал убит директорът на в. „Слово“ и първомайстор на ложа „Зора“, един от основателите на Народния сговор и на Демократическия сговор и активен творец на деветоюнството Никола Милев. Това била първата голяма фигура от деветоюнския лагер, която паднала жертва в борбата против враговете на режима. Затова в масонското братство настъпила известна тревога. За ВЛБ убийството на Н. Милев било дело на „комунисти, дружбаши и федералисти“. За нея той бил „влиятелна личност пред правителството и пред македонските организации“, която „със своето трезво слово чрез в. „Слово“ оказваше огромно влияние върху обществото против комунисти, анархисти и дружбаши“[23].

По случай убийството на Н. Милев Съюзният съвет на ВЛБ излязъл с хвалебствени оценки за неговото дело. Той бил погребан по масонски ритуал[24]. На 17 февруари в ложата на Н. Милев „Зора“ в присъствието на министрите масони Ал. Цанков и Я. Стоенчев било проведено траурно заседание с речи на Г. Кулишев, Т. Карайовов и Ат. Т.-Балан[25]. В масонския печат били публикувани хвалебствени статии за Н. Милев от Д. Мишев, Гр. Василев, А. Т.- Балан, Карайовов и др.[26].

Кървавата разправа на правителството на Ал. Цанков и подкрепящите го деветоюнски сили и поддалите се на провокациите му ръководители на комунистическото движение довели до злополучния атентат на 16 април 1925 г. в църквата

„Св. Неделя“ в София[27]. Атентатът прекъснал живота на трима видни масони: Никола Рачев, Младен Костов и Стефан Нойков. Ранени били 18 масони: Ал. Цанков, зап. подп. Д. Мустаков, Ст. Коледаров, Б. Вазов, Ст. Милошев, подп. Т. Радев, Вл. Руменов, зап. ген. А. Попов, зап. полк. М. Атанасов, П. Попкръстев, подполк. Ал. Мусевич-Бориков, П. Проданов — зап. капитан, Е. Екимов — търговец, зап. подп. Кимон Георгиев, Гр. Василев, пок. П. Златев, инж. Ф. Златарев, арх. Г. Фингов. ВЛБ реагирала остро срещу атентата и осъдила неговите извършители. На 18 май 1925 г. нейното ръководство изпратило до всички масонски централи в света, с които било във връзка, изложение ,с което ги запознало с жертвите масони и с правителствената версия около априлските събития[28].

ВЛБ използувала априлските събития да привлече още веднъж вниманието на световното масонство върху причините за неспокойната обстановка в България, които тя свеждала до Ньойския договор и лишаването й от редовна армия[29]. С това тя подкрепила искането на правителството на Ал. Цанков да му бъде разрешено да увеличи определената с договора численост на доброволческата армия.

Свободнозидарското братство участвувало най-активно в идеологическата борба на деветоюнския режим против революционното комунистическо движение и против близките до него течения в БЗНС. То защитавало общото становище на буржоазните идеолози, че основа на буржоазното общество — и то едва ли не за вечни времена — е частната собственост. Масонските дейци хвалели капиталистическата собственост като източник на всички блага[30]. „Капиталът и собствеността са основният камък на днешния обществен ред и държавен строй“[31] — писал един масон. Изхождайки от това, ВЛБ защитавала необходимостта от хармония в буржоазното общество, за притъпяване на класовите противоречия. Някои нейни представители взели под защита т. нар. от тях „трудов“ и „кооперативен“ капитал и атакували спекулативния капитал[32]. Теоретиците на българското масонство допускали наред с частния капитал и собственост на държавата върху предприятия, обслужващи цялото общество: железници, пощи, телеграфи и др.[33].

Масоните се обявили за т. нар. национална държава, т. е. за държавата, изградена в географските и етническите граници на българската нация[34]. Тази държава според тях не би трябвало да бъде раздирана от класови, съсловни, религиозни неравенства, а да се изгражда въз основа на знаменитата триада, провъзгласена от класическите буржоазни революции: свобода, братство, равенство[35].

ВЛБ не поставяла въпрос за формата на държавното управление в България, а приемала казаното в Търновската конституция. „Въпросът за монархия или република е от индивидуалистична гледна точка безразличен; той е въпрос не на ядка, а на черупка — разсъждавал един масон. — Задачата на държавния глава е да не утвърждава закони, които противоречат на обикновения морал или на основния закон, и да смени едно правителство, когато то стане вредно за страната. Това може да се изпълни еднакво както от наследствения монарх, така и от избрания председател на републиката“[36]. Това положение било изтълкувано от противниците на масонството в буржоазния лагер като чисто републиканство и било превърнато в аргумент в борбата против ВЛБ.

Като буржоазна формация ВЛБ не се различавала от другите буржоазни организации по отношението си към монархическия институт. Освен общите декларации, че е за зачитане на установената с Търновската конституция конституционно-парламентарна монархия, ВЛБ не правела други по-особени изявления за отношението си към монархическия институт и специално към цар Борис III. В нейните редове през двадесетте и началото на 30-те години нямало място за републиканци.

ВЛБ поставила бюста на царя в своя храм. Многократни усилия положила тя да направи царя член на свободнозидарското братство[37]. Особено възторжено посрещнала ВЛБ женитбата на монарха за италианската принцеса Джована. По този повод един масон писал: „С изключение на едно нищожно малцинство, настроено противообществено, ние всички високо ценим нашия цар. Ценим го не само защото беше смел и храбър по бойните полета, не само защото е много добър, а защото е и много мъдър“, че той „няма равен на себе си поне у нашите съседи. Кой и от нашите обществени мъже може да се мери с него?“[38] А ръководството на ВЛБ обявило, че женитбата на „нашия любим цар“ щяла да има „историческо значение“ за България[39].

На 6 ноември 1930 г. било проведено тържествено събрание на трите ложи в столицата, на което вел. майстор П. Мидилев произнесъл реч за царската женитба и съобщил, че ВЛБ му поднесла по този случай специален адрес. В предадения в двореца на 12 декември 1930 г. адрес се подчертавало: „Ползувам се от днешния радостен за Вас и Родината ни случай да поднеса на Ваше Величество уверенията на всички български свободни зидари в неизменната привързаност към Ваше Величество, в чието лице ние всички виждаме събрани редки човешки добродетели — важен залог за сигурен напредък и добруване на българския род. Българските свободни зидари, които винаги са вярвали, че Всевишният щедро е дарил Ваше Величество с мъдрост и сила във всички Ваши дела, и сега вярват, че той ще удвои благословията си над царската двойка и през нейното мъдро и спокойно царуване българското племе ще осъществи своите народни идеали“[40]. На 25 декември с. г. ВЛБ получила от дворцовата канцелария благодарствен отговор на този адрес[41].

В съгласие с желанието на царя и царицата ВЛБ като подарък решила да събере средства за изхранването на бедни ученици. До края на декември 1930 г. били събрани средства едва за издръжката на 10 деца[42].

Приведените данни свидетелствуват за напълно положително отношение на ВЛБ към монархията и към цар Борис и за преданост към царския трон.

ВЛБ се обявила против класовата борба в тогавашното българско общество, понеже тя била „отрицание на общественото щастие“, унищожавала народните сили и спъвала напредъка[43]. Наистина в писанията на някои масони се допускали известни форми на класова борба, като стачката, но само при определени условия. „Стачката е допустима, като вреди само на спорещата страна. Когато от нея страдат жизнени интереси на трети лица, тогава тя е престъпление — писал един масонски идеолог. — Не бива следователно да стачкуват хлебари, аптекари, железничари и т. н.“[44]. И като път за спасение се сочело „класовото творчество за общото добро“ при равноправие на класите. Задача на масонството и на всички радетели за буржоазен ред била да работят в този дух. Някои пищелствуващи масони дори полетели на крилете на напълно утопични фантазии и давали съвети като: „В този момент наймного се очаква от богатите. Те са почнали тая проклета класова борба. Ако те искрено сътрудничат и правят всичко възможно, то още с нашето поколение човеците ще се разберат и ще почнем да живеем като братя и да вършим работата си като членове на едно семейство“[45].

ВЛБ отричала категорично крайните леви течения в обществено-политическия живот в България и преди всичко комунистическото движение. Защото комунизмът бил „зло найпагубно за България“[46]. Много от българските масони провеждали на практика очертаната след преврата от девети юни политика. ВЛБ одобрявала тази политика. И макар да декларирала постоянно своя политически неутралитет, всъщност твърдо и последователно защищавала капиталистическия ред и вървяла заедно с всички буржоазни организации в борбата против БКП и против другите леви политически сили.

ВЛБ следяла отблизо действията на БКП след Септемврийското въстание. В ложите често се изнасяли доклади по този въпрос. Така на общо събрание на трите софийски ложи на 12 януари 1925 г. социалдемократът Ив. Площаков говорил за „Шумкарството в Средна гора“, в л. „Зора“ през 1928 г. бил изнесен доклад на тема „Зидарство и комунизъм“[47] и т. н. През 1929 г. била издадена специална брошура против комунистическото движение с цел да се допринесе за идейното му разгромяване. Членовете на масонското братство водели с комунистическото движение непримирима борба. Мотивите за това намираме изложени в много от документите и материалите на ложите и техните членове. В списание „Зидарски преглед“ през 1928 г. четем: „Зидарството и комунизмът идеологически стоят на диаметрално противоположни полюси на мисълта и на живота“, защото масонството прокарвало идеите си само с мирно убеждение, а комунизмът — с насилие; комунистическото движение било против морала, за нетърпимост в политическите борби, за незабавно сгромолясване на буржоазния строй, било против буржоазната държава, против отечеството, за революция и пр. Заради това в масонските ложи нямало място за комунисти и дори за бивши комунисти, понеже те отричали самата основа на масонството. Но това не било достатъчно. Нужна била „непрекъсната и упорита идейна борба с безнравствената и пагубна доктрина на комунизма“[48].

В закрития масонски печат се разяснявала вредата от комунистическата идеология за буржоазията, а в открития печат на ВЛБ и в събрания на масонски организации или такива с преобладаващо масонско влияние се водела активна идеологическа пропаганда против комунистическите идеи, за да се намали тяхното влияние сред широките народни маси и главно сред интелигенцията.

Като организация ВЛБ проявявала интерес и към практическото осъществяване на комунистическите идеи в първата социалистическа държава в света — Съветския съюз. Информациите си по този въпрос тя черпела главно от руски белогвардейци, пребиваващи в България, и от чуждестранния буржоазен печат предимно от западноевропейските страни. Безусловното си отрицателно отношение към диктатурата на пролетариата, към социалистическото строителство българските масони изразявали освен в действията си като управници, като журналисти и общественици също и в ложите, в масонския печат.

Първоначално безусловното отрицателно отношение към Съветския съюз от средата на двадесетте години започнала да се проявява нюансирано. Това било свързано с консолидацията на съветската държава и успехите на социалистическото строителство, с развитието на международните отношения. Група масони — тези от Демократическия сговор особено и от буржоазната опозиция, продължавали да отстояват своето враждебно черногледство към съветската страна[49]. В една от софийските ложи бил изнесен доклад с цел да се покажат някои несъобразности в теорията на социализма. Всичко се свеждало до извода, че съветските работници се оказали в най-незавидно положение в сравнение с останалите работници в света.

Един масон през 1931 г. писал, че в Съветския съюз народът бил в по-тежко положение, отколкото се намирал по време на самодържавието: тънел в нищета, невежество, че старата интелигенция била изолирана, а новата била невежествена и т. н. Той се обявил против движението в България за защита на Съветския съюз и против тези, които публично пропагандирали истината за него, призовавайки отговорните фактори „повече да бдят“[50].

Друга група масони (Р. Маркъм, Самуил Василев, Ал. Недялков и др.), която не била тясно свързана с буржоазните партии, се стараела да се осведоми по-широко и по-обективно за живота в Съветския съюз. На тях им правели голямо впечатление редица обстоятелства: преодоляването на разрухата след гражданската война; установяването и поддържането на дипломатически и стопански отношения със СССР от страна на големите капиталистически държави въпреки техния антисъветизъм и антикомунизъм; безперспективността на борбата на контрареволюционната емиграция против съветския строй и др. Особено въздействувал върху тях фактът, че между тези държави била и Германия. Р. Маркъм например през 1924 г. публикувал в сп. „Полет“ свои впечатления от разговорите с американския епископ Нилсон, който няколко пъти бил посетил Съветския съюз и минавайки през София, се срещнал с масони. Общото заключение на Маркъм било, че положението в СССР върви към добро, че болшевиките още дълго няма да паднат от власт[51]. Друг масон през 1929 г. писал, че на Запад, особено в Германия, интересът към руските работи бил голям, и поставил въпроса: „Не е ли време и ние да усвоим практиката на посочените литературни и учени страни по отношение на Русия? Не е ли пакостно за нашите жизнени интереси да даваме вид, че симпатизираме и толерираме изключително една категория руски пришълци в България? Разбира се, че един завой на нашето държане спрямо нова Русия трябва да стане в смисъл: тая държава да не се меси в нашата национална политика и че всяка подобна намеса ще се смята като провокация, каквато не бива да търпим. Нека използваме германската политика, но изключително на наша почва“[52].

Между масоните от тази група имало някои активни политици от буржоазния лагер и специално звенари, които по-късно съдействували за възстановяване на дипломатическите отношения със Съветския съюз.

Трета група масони, макар и много малко на брой, постепенно започнали да гледат с уважение и възхита на революционните промени в СССР. Ярък представител на тази група станал проф. Ас. Златаров, който през 1931 г. апелирал за „безпристрастно и честно“ проучване опита на социалистическото строителство там с оглед на обществения напредък. По-късно, през 1935 г., той посетил СССР и като се върнал, публикувал знаменитата си книга „В страната на съветите". Тази книга и сказките на Ас. Златаров за Съветския съюз оказали изключително влияние за разсейване на много предубеждения и заблуди и съдействували за разкриване и пропагандиране истината за социалистическо строителство сред много представители на българската интелигенция и не само сред тях[53]. Но това било отношение на един честен социалдемократ към Съветския съюз, а не на ВЛБ като буржоазна формация.

Някои от масоните, освен че били принципиални врагове на комунистическото движение, не одобрявали и фашизма, макар други техни „братя" да били идеолози, водачи и реализатори на фашистки организации и на фашистки методи на управление и в България (става дума за такива организации като БНС „Кубрат, ПК „Звено", групата около в. „Лъч" и др.). Други масони поставяли фашизма и комунистическото движение на една дъска, премълчавайки тяхната коренна противоположност, като възхвалявали буржоазния либерализъм. Един представител на тази група масони през 1924 г. писал, че „крайните политически методи са вредни и че умерените методи и умерените партии издействуват напредъка. Самовластникът и болшевикът са другари — и двамата са врагове на напредъка... Революционерът отляво и съзаклятникът отдясно са братя — и двамата народни врагове. Диктатурата на пролетарната и диктатурата на фашизма — и двете разоряват народа. Класовата борба, водена от бедните или налагана от богатите, убива народа. Пътят към напредъка и народното щастие върви през политически компромиси, търпение и частично задоволяване на партийни и групови искания чрез сговор и съюзяване на умерените сили. Почти всички крайни движения са крайно реакционни, а насилственото потушаване на крайни движения е обикновено още по-реакционно"[54].

Свободното зидарство в България на думи официално се придържало към буржоазния либерализъм, обявявало се за буржоазнодемократични свободи, но в рамките на деветоюнското законодателство. Когато фашизмът в Италия и навсякъде другаде започнал да преследва масонството, във ВЛБ, в която членували доста привърженици на фашизма, тя като организация заела спрямо фашизма своеобразно отношение. То било изразено по начин, който препоръчвал „постоянството на българското масонство да запази политическия си неутралитет и лоялността си към държавата"[55].

Масонските среди се занимавали с въпроса за търсене на социалната опора на деветоюнския режим. И те намирали, че тази опора може да бъде осигурена само чрез овладяване на селячеството, като бъде изтласкано от българското село комунистическото влияние. „Силата на България не се намира в работничеството, което образува една малка част от населението... — разсъждавал един масон. — Без никакво съмнение най-подвижен, плодотворен и творчески елемент в България са земеделците"[56]. Но за да бъдат спечелени те за буржоазен ред, буржоазната интелигенция трябвало да се доближи до тях, да съдействува за приобщаването им към този ред[57].

ВЛБ предприела и някои практически стъпки за осъществяване на това свое схващане чрез легалната си проекция — възпитателния институт „Заря". На 25 август 1924 г. управителният съвет на този институт провел заседание в Банка за народен кредит, в което участвували Д. Мишев, Ил. С. Бобчев, Р. Маркъм, Ст. Соларов, Мих. Сапунаров, Ст. Николов, д-р Момчилов и Ев. Спространов. Обсъден бил въпросът за предприемане кампания за просветна дейност сред народа с цел да бъде спечелено благоволението му за деветоюнския режим. Решено било да бъде засилена устната и печатната пропаганда в това отношение. Ст. Чилингиров бил назначен за секретар, който да ръководи дейността за сказки и беседи между народа. Избрана била и комисия, която да осигури материални средства за тази пропагандна кампания[58]. Това било направено по настояване на банкерската група във ВЛБ. Така в края на 1924 и началото на 1925 г. А. Панчев — директор на Банка за народен кредит, Ст. Милошев — директор на банка „България", и др. настояли развиваната от ВИ „Заря" пропаганда да става главно чрез жива, устна реч, и то предимно между простата маса на народа и чрез нея да ѝ бъдат внушени търпимост към режима, търпимост между партиите, обич към родната земя и пр., т. е. да се съдействува за тъй желаното от деветоюнците умиротворение на страната под тяхно знаме[59].

Подобна дейност развил ВИ „Заря" и при управлението на кабинета А. Ляпчев. През ноември 1927 г. неговият управителен съвет решил да се организира кампания от сказки. За целта била съставена комисия от д-р Хр. Мутафов, В. Узунов и Добри Немиров, която да организира изнасянето на сказки от членовете на института, т. е. на ВЛБ; да се организират забавления за масони и техните приятели и пр.[60]. Целта на тази кампания не се изчерпвала само с пръскане на просвета между населението, а била преди всичко да се съдействува за укрепване доверието на народа към буржоазните ценности, към съществуващия режим.

В пропагандната си дейност масоните се стремели към деформиране на революционните традиции на българския народ, за да не смущават те буржоазното господство. На управляващите буржоазни фактори се давали разни съвети, в масонския печат се теоретизирало по тези въпроси. Между многото подобни писания едно се опитало да отговори на въпроса. „Що могат да направят масоните, за да помогнат за правилното развитие на българския обществен живот.“ Като проследявал революционните традиции на българския народ, авторът на това писание констатирал, че те били бунтовнически. Спирайки се на ролята на Хр. Ботев за утвърждаване на тези традиции, [illegible] писал: „Никой българин не упражнява толкова силно обаяние върху българската младеж, както Ботев. Той ги е пленил и омаял. Те крайно го обичат. Но какъв е Ботев? Той бе бунтовник. Той бе нелегален. Той бе съзаклятник“, нападнал черквата и обикновеното духовенство, ругаел богатите, призовавал към въстание. „Неговите призиви са жив огън. Те треперят, треперят горят. Те са светкавици. Те са ураганен пожар. Ботев е непокорен, необуздан, неуморен, неопитомен. Той чупи вериги и лети, лети към свобода и смърт... Но той е и опасен, крайно опасен — тревожел се авторът. — И той заедно с други апостоли бунтовници създават преобладаващата българска традиция. Ние сега играем с огън. Величаем един краен и пленителен бунтар, а пък искаме мир и ред... Кипим от бунтарски дух, покланяме се пред бунтовници, а същевременно искаме здраво общество. Почти всички български младежи в мечтите си са малки ботевчета. Ала как можем да съградим силна държава от толкова избухливи елементи? Ботев е духовна бомба; той създаде буйна традиция“, която пречела на „творческата“ работа на сговористката власт[61].

Наистина горните редове принадлежат на перото на член на ВЛБ, който бил чужденец. Но те са свидетелство за готовността на някои масони да се откажат от безценни добродетели и имена от нашата история в името на спокойно политическо господство на определени групи от буржоазията.

Като одобрявал политиката на ограничаване свободата на левите сили в България, Р. Маркъм, авторът на злословието по адрес на Ботев, развил следната концепция за ролята на масоните в общественото развитие: „Ще спояваме, ще обединяваме, ще издигаме България. Като ние — културните — се присъединяваме към масите... И това като е тъй, масоните са в състояние да играят много полезна роля. Общо казано, ние сме между некомпрометираните или поне ние сме между най-неподозрените. Политическите партии коя повече, коя по-малко са отвращавали голяма част от масите. Те — коя повече, коя по-малко — са използували масите. Но ние, масоните, общо взето, не сме политици. Ние сме лекари, учители, общественици, чиновници — една група, която както в България, тъй и в други страни се държи над партизанската политика. Ето защо съдбата е наредила ние да вършим голямо дело за народа. Ние с любов, с жар и преданост трябва да влезем сред масите и да заместим партизанските водители. Ние из цяла България трябва да бъдем познати като приятели на бедните,

закъсалите, неучените, поразените. Без да търсим чинове или богатства, или слава, трябва да показваме, че служим на хората от чиста, безкористна любов към България“[62]. Особено внимание в това отношение масоните препоръчвали да се обърне на работата за спечелване на младежта[63].

Следователно ВЛБ смятала, че нейното място в обществения живот трябвало да бъде определено и то трябвало да се заключава в осъществяване отклоняването на народните маси от революционни и бунтарски традиции и превръщането им в смирена и покорна маса, която да върви по пътя, който им сочат елитните представители на буржоазията.

Понеже фашистите и други крайни буржоазни националисти, особено от края на двадесетте години насетне, обвинявали масоните в родоотстъпничество, защото държали на солидарността на масонските организации от всички държави, ВЛБ полагала усилия да докаже, че те са патриоти. Това се правело в масонските ложи и извън тях, в откритня и закрития масонски печат. Използували се както силите на българските свободни зидари, така и авторитетът на видни масони от влиятелни чуждестранни масонски братства, историята на масонството въобще[64].

Масоните декларирали, че обичат отечеството си, че не са против съществуващата буржоазна държава и нейната уредба, че са лоялни към управниците на България. „На нас, свободните зидари, които се движим от чувства и любов към всички хора, не ни пречи любовта, която имаме към отечеството си, да обичаме и човечеството — писало през 1931 г. сп. „Заря“. — Според нас не съществува никакво противоречие между любовта към отечеството и любовта към всички хора. С право можем да работим за възстановяване на всемирната верига през всички нации и страни“[65]. Впрочем това било специално подчертано в преработените през 1929 г. Декларация за основните начала на ВЛБ и нейния устав[66].

Приведеният по-горе материал показва, че като част от общобуржоазния лагер ВЛБ защитавала интересите на буржоазията, участвувала активно в идеологическата борба в защита на тази класа. Нейни представители били фактор и в тази област на обществения живот в България тогава.

Постоянна грижа на ВЛБ била да се стреми към контролиране и по възможност да направлява и съгласува в общобуржоазни рамки дейността на масоните извън ложите, особено на онези, изпълняващи обществено-политически функции в държавния апарат, в политическите и други обществени организации. Защото нейни членове участвували в ръководствата на почти всички буржоазни партийни организации, в правителството, в парламента, в съда, във военната администрация, във всички по-големи капиталистически обединения и предприятия със стопански характер.

Понеже нямало яснота във всички ложи и у всички масони по въпроса, дали тези, които заемат видни обществени служби, трябва да дават отчет за своята дейност в ложите и как да се контролира тяхната дейност, съюзният съвет на ВЛБ в началото на 1924 г. решил: „Всяка ложа е длъжна да следи за дейността на своите членове в обществото и не бива да държи в средата си зидар, който би се показал недостоен да бъде смятан за такъв. А що се отнася до това, дали бр/атята/ общественици са длъжни да дават отчети, той намира, че такова задължение не би могло да се наложи на тия братя; желателно е обаче те сами да правят това от своя воля, и то дотолкова, доколкото естеството на заеманата от тях служба не налага запазване на служебна тайна“[67].

За да се даде насока на дейността на ложите в горния смисъл, ръководството на ВЛБ изработило специална програма, която съдържала два дяла: първият бил озаглавен „Възпитание и превъзпитание“ и включвал мероприятия относно просветата, правосъдието, администрацията, икономическия живот, народното здраве, журналистиката. Вторият се отнасял до дейността на ложите с оглед на горните въпроси[68].

В основни линии в ложите се изпълнявали тези директивни указания. Практика било всеки масон, който изпълнявал някаква мисия в чужбина било по държавна, било по масонска линия, след връщането си в страната да докладва за стореното пред ложата си или пред общо събрание на трите столични ложи. Така през 1926 г. Гр. Василев докладвал пред л. „Светлина“ впечатленията си от Женева, където бил делегат на Международния конгрес за малцинствата[69]. Същата година И. Бадев докладвал в същата ложа впечатленията си от посещенията на някои масонски ложи в Париж, а Тр. Трифонов — за посещенията си в Лондон и Варшава[70]. В л. „Сговор“ Ив. Попов говорил за впечатленията си от Полша, в л. „Слънце“ д-р Т. Гр/ебенаров?/ разказал за стореното от него в Париж[71]. В началото на 1928 г. в л. „Светлина“ К. Станишев докладвал резултатите от пътуването си в чужбина, в л. „Зора“ същото направил Тр. Трифонов за участието си в конгреса за малцинствата в Женева[72]. Ложите не вземали решение по докладваните въпроси, те бивали поставяни в течение за стореното от техни членове като държавници и общественици.

Известно е, че относителното деветоюнско единство в буржоазния лагер траяло, докато било смазано Септемврийското въстание. След това то се разпаднало и между Демократическия сговор и опозиционните буржоазни партии, както и в управляващия Демократически сговор пламнали остри и продължителни борби[73]. Като формация, свързана с управлението на Демократическия сговор, и като такава, която единствена числяла в редовете си хора от всички буржоазни лагери, ВЛБ се опитала да съдействува за съгласуване дейността на масоните от всички буржоазни политически течения. На 17 декември 1924 г. по инициатива на нейното ръководство били свикани на общо занятие (събрание) всички масони държавници и общественици. На него били обсъдени въпроси на организацията на задружната работа в обществото „без разлика на политически убеждения“. Специално били разгледани въпросите: средства за печатна и устна пропаганда вътре и вън от България; отношения на масоните от различните политически организации помежду им, както и отношения между масоните, членуващи в едни и същи буржоазни формации; защита от общественици и журналисти всичко, що се отнася до България[74].

Целта била очевидна: да се спрат борбите между управляващи и опозиционни партии, да се приглушат или преодолеят разприте в управляващия Демократически сговор и в другите управляващи фактори, да се съгласуват усилията на всички партии, организации и държавни институции за защита на общодържавни, общонационални интереси. Така поставените от ВЛБ задачи пред масоните общественици имали известен успех само що се отнася до следване на обща линия в борбата против комунистическото движение и лявото течение в БЗНС, а също и по въпроси от общонационално значение, като отношението към Ньойския договор и произтичащите от него проблеми за България. Но и по тези въпроси общата линия се следвала само донякъде. Към края на 20-те години нещата се усложнили и обща линия на целия буржоазен лагер по какъвто и да било въпрос трудно можела да се следва.

В някои столични ложи се разглеждали от време на време законодателни актове на правителството. Така в л. „Сговор“ на 1 декември 1927 г. Б. Вазов докладвал за законопроекта на народното здраве. В занятието участвували членове от трите столични ложи. Пак в тази ложа по същия въпрос говорил в друго занятие и Д. Бурилков[75]. В масонския печат се публикували материали по законодателни решения на Народното събрание, като по правило се давала гласност само на положителни отзиви[76]. В л. „Слънце“ през 1924 г. А. Станков изнесъл доклад за дейността на XXI ОНС[77]. Това се правело и в други ложи. Изобщо в поделенията на ВЛБ се следяла отблизо законодателната дейност на парламента.

Впрочем в ложите се разглеждали и много други въпроси, свързани с политиката на държавата. В началото на 1924 г. например в л. „Светлина“ П. Шатев говорил за свободата и властта, зап. ген. Г. Кратунков — за трудовата повинност във връзка със стопанското въздигане на страната[78] и т. н.

Пак с цел да се създаде и поддържа единство в буржоазния лагер по важни общонационални въпроси на 28 март

1928 г. съюзният съвет на ВЛБ организирал среща на всички масони — депутати в XXII народно събрание. Целта била „да се разменят мисли и се внесе възможното единодушие по въпросите от национален характер“, като тези за бежанците, за малцинствата, за наборната армия, за репарациите, за партийния печат и изобщо за пресата. В срещата участвували и масони, заемащи ръководни длъжности в различни буржоазни партии и организации — всичко 27 души. Обсъждането ще да е било бурно и вероятно е довело до някои желани от ръководството на ВЛБ сетнини, защото то го оценило по следния начин: „. . . даде в резултат едно по-голямо сближение между съюзните съветници и народните представители, също и братско единодушие по изброените важни национални въпроси. Изказа се общо пожелание такива срещи да се състоят и в бъдеще предвид голямата полза от тях“[79].

Ръководството на ВЛБ се опитвало да провежда такива срещи и по време на управлението на Народния блок, но без особен успех.

ВЛБ постоянно обръщала внимание на дейността на своите членове вън от ложите, намесвала се според възможностите си да влияе в желаната от нея посока. Това се правело при събрания в ложите, в лични срещи на представители на ръководството с отделни масони на ръководни постове в разните буржоазни организации; пък и самите сановници на ВЛБ работели в разни такива организации. В началото на 1924 г. Ст. Милошев изнесъл в л. „Зора“ градеж на тема „Дейността на масона политик във връзка с принципите, съдържащи се във възклика: „Любов, истина, труд“ (девиза на ВЛБ)[80]. През 1927 г. Хр. Мутафов говорил в л. „Сговор“ върху „Зидарството в свръзка с обществения и политическия живот в държавата“[81]. През май 1928 г. в л. „Светлина“ Б. Сирманов изнесъл доклад за БНС „Кубрат“ и Съюза Българска родна защита, а Ст. Коледаров — върху необходимостта от партийна принадлежност на всеки българин[82]. В ложите се изнасяли доклади за младежките партийни организации, за християнските дружества и комунистическото движение и т. н.[83].

Какъв е бил ефектът от намесата на ВЛБ в дейността на масоните вън от ложите, можем да съдим по годишния доклад на съюзния съвет на ВЛБ през 1928 г. В него четем: „Вън от нашия зидарски дом всички братя в изток София и провинцията участвуват в много научни, обществени и културно-просветни дружества, а мнозина стоят и начело. Така нашите братя вършат своята полезна дейност, за която се готвят в работилниците (ложите — В. Г.) и по този начин те правят нашето сдружение велико, силно и славно“[84].

По повод критиките на някои масони, че ложите не давали достатъчно масонска храна и затова не посещавали редовно

техните събрания, ръководството на ВЛБ през 1928 г. заявило пред великия събор: „А всъщност те са длъжни да знаят, че нашата дейност трябва да бъде и е предимно вън, в обществото, а тук в работилниците ние трябва преди всичко да свикаме духа към добри дела и начинания“[85].

Тази линия на ВЛБ продължавала и през следващите години. В едно окръжно на съюзния съвет от януари 1930 г. се нарежда до всички ложи и масони: „Съгласно нашите статути ложите са длъжни да се грижат и следят за дейността на своите членове извън работилницата. Те трябва да съобщават за добрите дела, извършени от братята, за да служат за пример и своевременно да съобщават за техните деяния, несъвместими с масонското им звание, за да служат за поука и предпазване на другите. Мнозина братя влизат в настоятелствата на разни профанни дружества, но има и такива настоятелства, които са всецяло заети от наши братя. Желателно е да се припомни на тия братя, че те трябва ревностно да изпълняват доброволно поетите длъжности в тия сдружения, *защото тяхната дейност е и наша — общо за цялото свободно зидарство* (курсивът мой — В. Г.), и колкото тя е по-плодоносна, толкова по-добре ще бъде за нашето сдружение“[86].

ВЛБ се обявявала, общо взето, за необходимостта от съществуването на буржоазната партийна система. Макар някои масони към края на 20-те години да се обявили против политическите партии, нейни отговорни представители пледирали за необходимостта от тяхното съществуване, т. е. за партийната система. Те се обявявали само против партизанщината и политическите котерии като вредни за развитието на буржоазното общество, макар че много масони били членове тъкмо на такива групи[87].

Освен че се отговаряло на онези от крайната десница в буржоазния лагер, които се ориентирали към разбирането за по-голяма ефективност на безпартийната диктаторска система, същевременно се пледирало за здрави, големи и авторитетни буржоазни партии като елемент на буржоазно-парламентарния ред. Тези апели и пожелания ВЛБ отправяла към масоните — дейци на буржоазните партии, и особено към тези от Демократическия сговор[88].

Подобни разсъждения развил в градеж (доклад) пред плевенската ложа „Правда“ един от нейните членове. В него откровено се казва: „Като член на коя да е партия масонът трябва да следва една линия на поведение, продиктувано от чувствата на лоялност; да търси истината за самата нея, а не за лични облаги или за неговата партия. Той може да бъде член на оная партия, която според неговата съвест защитава и представлява истината и справедливостта . . . Масонският дух трябва да възпитава политическия“[89].

Освен това ВЛБ смятала, че нейните принципи и цели трябва да се постигат не само чрез непосредствената дейност на самите масони — партийни или безпартийни. Това ясно било изразено пак в гореспоменатия градеж, който, отпечатан в органа на ВЛБ, придобивал особен смисъл, придавало му се директивен характер. Там се казва: „Всеки масон трябва да се бори, щото с обществените служби да се натоварват лица честни, които се въодушевяват и служат на нашите принципи, без да са масони . . .“[90].

ВЛБ се обявила официално против развихрилите се партизански борби в буржоазния лагер. Особено остра била нейната реакция против тях в края на 20-те и началото на 30-те години, когато те станали много бурни и интензивни. В едно окръжно от началото на 1930 г. съюзният съвет на ВЛБ наредил в ложите да се засили философско-етичната работа с цел „да се култивират у тях (масоните — В. Г.) братска търпимост и братски чувства. Трябва да се обърне внимание върху това особено на братята общественици и им се вмени в дълг да проповядват и прилагат всякога и всякъде тая търпимост така, както масонството повелява на своите последователи“[91].

При това ръководството на ВЛБ напомняла членовете ѝ да не забравят клетвата, която полагат още при встъпването в редовете на братството, задължаваща ги „да се притичат на помощ на бр/атята/ веднага и при всички случаи“[92].

По този начин ВЛБ се стремяла да играе сплотяваща роля в буржоазния лагер. Това ѝ се удало до известна степен при управлението на Демократическия сговор, но след това тази нейна функция се осъществявала много трудно.

Особено внимание отделяла ВЛБ за сплотяване на буржоазната интелигенция, обединявайки различните организации, в които тази интелигенция членувала. Още при управлението на БЗНС ВЛБ направила първите си стъпки към осъществяването на тази цел. В това си начинание тя била подпомогната от международното масонство и специално от френското.

След Първата световна война държавите победителки си поставили за задача в рамките на ОН да въздействуват върху обществените позиции на интелигенцията чрез т. нар. Лига на умовете[93]. От 5 до 7 април 1923 г. в Париж се провел първият конгрес на Международния съюз на умствените работници. Председател на конгреса бил французинът Анри Жувенел — сенатор и делегат на Франция в ОН. Конгресът протекъл под патронажа на Леон Буржоа — един от основателите на ОН и също френски сенатор. Покана за участие в конгреса била изпратена и до организациите на българската интелигенция[94]. В този момент в България буржоазната и дребнобуржоазната интелигенция била организирана в разни анемични организации: съюз на основните и класните учители, съюз на адвокатите, съюз на съдиите, съюзи на писателите и на лекарите, дружества на столичните журналисти, на художниците, на инженерите, на архитектите, на професорите и др. — общо 19 на брой с над 40 000 членове.

Та по почин на ВЛБ чрез Дружеството на столичните журналисти, в което играела ръководна роля, веднага след получаването на поканата от Париж в София било организирано събрание на представители на професионалните и културните организации в столицата, на което по принцип било решено да се образува федерация на умствените работници в България[95]. Съставен бил временен комитет начело с проф. Н. Милев. Избрана била комисия в състав от Ст. Баръмов, Ал. Сталийски, инж. А. Гъдев, която да изработи устав на федерацията[96].

Като делегат на формиращия се Съюз на умствените работници за конгреса в Париж бил определен Н. Стоилов — аташе по печата при Българската легация във френската столица. В конгреса участвували делегации от 11 държави и 5 делегации на съюзи, които вече били членове на Международния съюз на умствените работници (Белгия, България, Финландия, Великобритания, Швейцария). Пред конгреса българският делегат разказал за организациите на българските умствени работници и декларирал симпатиите на българската интелигенция към френската култура, заявявайки, че френските мислители, учени, писатели и др. винаги са били пример за следване от българските умствени работници[97].

На 20 юли 1923 г. в София се провело общо събрание на представители на отделните организации, на което бил приет уставът на Съюза на умствените работници[98]. Според него този съюз си поставял за цел да защитава и закриля интересите на членовете на участвуващите в него организации, „както и да изтъква волята на интелекта в обществената организация“[99]. Всяка съставна организация запазвала своята самостоятелност и свобода да избира средствата за постигане на своите цели[100]. Така че прокламираният съюз представлявал федерация на организациите на умствените работници в България, които се намирали под влиянието на буржоазията.

Начело на съюза стоял върховен съвет, състоящ се от по двама делегати най-малко и по един на всеки хиляда членове на всяко съставно дружество или съюз; постоянно присъствие с едногодишен мандат[101]. Средствата за осигуряване дейността на съюза се събирали от парични вноски на съставляващите го организации[102]. Прокламирано било, че съюзът членува в Международната конфедерация на умствените работници[103].

След отлагане поради Септемврийското въстание на 16 декември 1923 г. били конституирани управителните тела на съюза съгласно приетия устав. Във Върховния съвет били представени 17 участвуващи в съюза организации: проф. Анастас Иширков и Крум Дрончилов от дружеството на професорите в Софийския университет; проф. Н. Милев и А. Джаджев от дружеството на столичните журналисти; Д. Мишев и Ев. Спространов от дружеството на българските публицисти и писатели; проф. М. Арнаудов и Д. Шишманов от Съюза на българските писатели; Н. Станев и Ж. Чанков от Съюза на учителите от прогимназиите и средните училища; Д. Негенцов и Ст. Ц. Баръмов от Българския учителски съюз; И. С. Бобчев и Р. Маркъм от Възпитателния институт „Заря“ (ВЛБ); И. Мърквичка и В. Димов от дружеството на художниците; Г. Згурев и Ал. Сталийски от Съюза на българските адвокати; Мих. Генадиев и Д. Георгиев от Съюза на българските съдии; Ст. Тодоров и М. Пушкаров от дружеството на българските архитекти; Б. Морфов и А. Гъдев от българското инженерно-архитектно дружество; Г. Стаматов и Г. Денизов от Съюза на българските артисти; Д. Т. Стълплиев и Вл. Узунов от Съюза на българските музиканти; Ив. Гешов и Никола Петров от българското фармацевтично дружество. Този върховен съвет избрал постоянно присъствие, в което влезли: председател — Н. Милев, подпредседатели — Ст. Баръмов и М. Генадиев; секретар — Ал. Сталийски; касиер — Рашенов и членове — Д. Мишев, Н. Станев, Д. Шишманов[104].

Състоялото се на 16 декември 1923 г. общо събрание избрало като делегати на конгреса на Международната конфедерация на умствените работници (който щял да се проведе в края на декември с. г.) д-р Ив. Д. Шишманов и Н. Стоилов[105]. Изработена била в общи линии програма за дейността на съюза.

Тук не е място за разглеждане дейността на съюза на умствените работници. Важното за целите на настоящото проучване е да се разкрие как ВЛБ работила за сплотяване на българската интелигенция върху буржоазни позиции и в пълно разбирателство с правителството на Ал. Цанков. И още: че този съюз бил под ръководството на ВЛБ чрез поставянето на видни нейни членове за ръководители както на съюза, така и на влизащите в него съставни организации.

Ако се прегледа списъкът на членовете на дружеството на българските публицисти и писатели, ще се види, че от всичко 142 негови членове през 1924 г. всички известни публицисти и най-вече онези, които били масони, били в неговите редове и ръководството му се оглавявало от масони. Председател бил масонът Д. Мишев, а членове на управителния съвет — масоните Ст. Н. Коледаров, Ев. Спространов, Хр. Мутафов, И. С. Бобчев, Г. Николов и др.[106]. Същото се отнася и за повечето от останалите дружества.

ВЛБ се стремяла и според възможностите си действувала за настаняване на масони в ръководствата на разни буржоазни организации, особено на такива, които се занимавали с културна дейност. Ще си послужим с един пример. През 1927 г. ВЛБ нямала здрави позиции в ръководството на Съюза на българските писатели. Това разтревожило нейното ръководство и то решило: „Да влязат бр/атята/ зидари в управата на Съюза на българските писатели. По този въпрос съюзният съвет отправи нужното писмо до един от нашите братя — член на управата на Писателския съюз, и устно се размениха мисли по начина на действуване в случая, за да може българското свободно зидарство да намери допирни точки за озаряване със зидарска светлина тоя съюз. С. С. се надява, че за тая хубава мисъл ще се намери средството. Може дори да стане нужда да се действува по обратния път: да се приемат членове на писателския съюз за зидари и впоследствие чрез болшинството да се поеме управата на писателския съюз“[107]. Закипяла трескава работа, в резултат на която Съюзът на писателите бил оглавен от члена на ВЛБ Добри Немиров.

По много причини Съюзът на умствените работници не дал очакваните от ВЛБ и от правителството на Демократическия сговор резултат. Класовата и политическата поляризация и острите политически борби, крайно реакционната вътрешна политика особено на правителството на Ал. Цанков, както и други причини, включително с международен характер, го направили анемично и аморфно създание с краткотраен живот.

ВЛБ се саморекламирала като благотворителна организация. Когато през юни 1922 г. в Париж била основана Международна лига за защита правата на човека и гражданина, това било последвано и в България. През същата 1922 г., когато земеделското правителство водело активна борба против настъплението на буржоазията, в София била основана Българска лига за защита правата на човека и гражданина. Целта ѝ била, като се свърже с Международната лига за защита правата на човека и гражданина със седалище френската столица, да организира международна защита на пострадалите дейци на Конституционния блок, а също да се застъпва за защита на българските бежанци и особено на подложените на насилствена асимилация българи в съседните на България държави. Земеделското правителство преценило, че Българската лига за защита правата на човека и гражданина (БЛЗПЧГ), както била прокламирана от нейните създатели, представлявала едно ново опозиционно буржоазно огнище и не ѝ позволило да разгърне никаква осезаема дейност; не ѝ позволило дори да изгради своята организационна структура.

Никой представител на буржоазията дори не се сетил да продължи усилията за изграждане на лигата след Деветоюнския преврат и да издигне чрез нея глас против кървавата разправа с въстаналия народ през юни и септември 1923 г. Едва през октомври 1924 г. на заседание на масоните Д. Кьорчев, Е. Спространов, Д. Мишев и др. били направени решителни стъпки към изграждане на лигата[108]. Задачата и сега обаче била не да се направи нещо в защита на правата на преследваните от деветоюнския режим български граждани с прогресивни леви убеждения, а да се използуват допълнителни международни канали за защита на българите от откъснатите с Ньойския договор части на България, както и да се окаже известна подкрепа на сговористката власт.

На 9 ноември 1924 г. било проведено учредително събрание, на което се приел уставът на лигата. Той бил изработен съгласно устава на аналогичната френска лига[109]. Лигата си поставяла за цел: „Да защитава правата на човека и гражданина против всяко посегателство, отгдето и да иде то; да съдейства за създаването на международна организация за действителна защита правата на малцинствата и на народите“[110]. В устава се казвало още, че „лигата действува по своя инициатива, щом ѝ стане известен някой акт на насилие, неправда или беззаконие“[111]. Тя трябвало да осъществява дейността си чрез „постъпки пред публичните власти, пред Народното събрание и пред печата“, като организира събрания и изобщо прибягва до всички средства за въздействие върху правителствата и общественото мнение“[112]. Като много буржоазни организации и като ВЛБ лигата декларирала, че е „извънпартийна организация“ и „не взема страна в партийно-политическите борби“[113]. Колко това е било истина, ще се види по-нататък. Лигата заявила също, че „ще се стреми да влезе в най-близки връзки с всички международни организации, които имат цели, подобни на нейната“[114].

Член на БЛЗПЧГ можел да стане всеки пълноправен гражданин без разлика на пол, вяра, народност и поданство. Приемането на нови членове се извършвало от централното ръководство[115].

Начело на лигата стоял централен комитет със седалище в София и в състав от 30 души. Всяка година конгресът подменял по една трета от състава на централния комитет[116]. Оперативното ръководство се осъществявало от ежегодно избирано 12-членно бюро в състав: председател, 2 подпредседатели, 2 секретари, касиер и 6 съветници[117]. Централният комитет можел да образува местни клонове в отделни населени места, наричани секции. Секциите се управлявали от 3-членни бюра и имали право да организират анкети в своя район, да проучват жалби и пр.[118].

Първи ръководители на лигата станали: проф. В. Ганев — председател, Д. Мишев — подпредседател, секретари — Г. Стоименов и Г. П. Генов и др. Наличието на активни масони в централния комитет на лигата свидетелствува за голямото влияние на ВЛБ в нея.

БЛЗПЧГ действувала в няколко посоки: правела международни постъпки за защита правата на малцинствата, правела услуги на правителството в борбата му против известни опозиционни сили, стараела се да показва хуманност във вътрешен план. Тук ще бъде охарактеризирана накратко само дейността от последните две направления.

Лигата за защита правата на човека използувала връзките си със съответната френска лига, за да шпионира българската емиграция в чужбина, която била враждебно настроена против деветоюнския режим. В поверително писмо до министър-председателя Ал. Цанков тя му донесла през юни 1924 г.: „има най-положителни сведения, че е организирана цяла система от агитация в чужбина от страна на дружбаши и комунисти против днешния режим в България. Особено много се използува в тая агитация незаконното събиране на пари от населението, особено еврейското население, от разни организации (визира се ВМРО — В. Г.), а също и насилията през последните избори. Тия факти се надуват прекомерно и се използуват тъй надути в силна форма“, че земеделската и комунистическата емиграция търсели да спечелят на своя страна „средите около Френската лига за защита правата на човека и гражданина в Париж“ и Международната федерация на лигите за защита правата на човека. В същото писмо Ал. Цанков се уведомявал, че на 18 май 1924 г. К. Тодоров говорил на събрание в Париж против терористическата политика на неговото правителство, че представители на земеделци и комунисти правели постъпки пред Френската лига за защита правата на човека да се организират протестни събрания във Франция и други страни против сговористкия режим. По повод на това БЛЗПЧГ помолила Цанков да вземе нужните мерки за прекратяване на принудителното събиране на средствата от ВМРО от богатите евреи и за париране дейността на комунистическата и земеделската емиграция против режима[119].

Освен това ЦК на БЛЗПЧГ предала на Ал. Цанков препис от писмо на задграничното представителство на БЗНС до Френската лига за защита правата на човека, в което Ал. Оббов пишел, че инцидентите по западната граница на България с Югославия били предизвикани от агенти на обществената безопасност на Цанковото правителство с цел да се обвини земеделската емиграция, че готвела въстание[120].

Такова поведение БЛЗПЧГ държала и по отношение правителството на А. Ляпчев.

Позициите на БЛЗПЧГ се поддържали и от Международната федерация на лигите за защита правата на човека. През март 1931 г. тя изпратила писмо до Българската лига, в което съобщавала, че не ще предприеме никога инициатива да протестира против положението в България без знанието на българската си съставка[121].

За да се покаже безпристрастна хуманна организация, БЛЗПЧГ се включила в политиката на управляващите фактори за „умиротворяване“ на страната. Без да осъжда терористичната политика на правителството на Ал. Цанков, тя апелирала към него да предприеме безпристрастна анкета във връзка с полицейската разправа с някои дейци на БЗНС, като случая с оплакването на В. Димов и М. Геновски през пролетта на 1924 г.[122]. Тя изказала мнение по дадената от правителството на А. Ляпчев амнистия. Във връзка с парламентарните избори от 1927 г. тя призовавала правителството да вземе мерки те да бъдат проведени свободно, понеже това било от интерес за България[123]. БЛЗПЧГ имала предвид и мнението на Френската лига и на Международната федерация на лигите за защита правата на човека по този въпрос.

По почин на БЛЗПЧГ на 28 март 1927 г. в София бил образуван комитет за събиране и раздаване помощи на пострадали семейства поради политическите събития „през последните години“. В него участвували Д. Мишев, Т. Кожухаров, В. Ганев, Хр. Мутафов, Герасим Ангелов, Ек. Каравелова и пр.[124]. По-голямата част от членовете на този комитет били членове на ВЛБ.

Когато станало голямото земетресение през пролетта на 1928 г. БЛЗПЧГ предложила на правителството на Ляпчев да постави официално въпроса за намаление и отлагане на репарациите, като го уверила, че тази инициатива „ще намери подкрепата и съдействието на всички напредничави и хуманитарни среди на западните демокрации, както за това свидетелствуват вече няколко техни частни и официални манифестации“[125].

Изобщо БЛЗПЧГ станала част от общобуржоазния лагер и в основни линии поддържала позициите на режима на Демократическия сговор.

Под влияние на победителите и специално на Франция се намирал и основаният в началото на октомври 1926 г. във Виена Паневропейски съюз[126]. Българската буржоазия се опитала да използува и него като канал за отстояване на свои интереси и преди всичко някои аспекти на националния въпрос. На 13 март 1927 г. по инициатива на проф. Ив. Шишманов в Археологическия музей се провело събрание на група интелектуалци, на което се решило да се образува българска секция на Паневропейския съюз[127]. До края на март с. г. в нея членували 46 души — буржоазни интелектуалци, занимаващи се с обществено-политическа дейност[128].

Според приетия устав целта на новата организация била „да разпространява между българския народ идеите на Паневропейския съюз за сближение и сътрудничество между всички европейски народи на политическа, икономическа и културна основа“[129]. Предвиждало се организирането на групи от съчувственици и дружества, издаването на книги, уреждане на конференции, издаване на мемоари и изложения, участие в международни паневропейски конгреси[130]. В секцията можели да членуват отделни лица лично и корпорации — колективно. Средства за издръжка на своята дейност трябвало да набира от помощи и дарения, еднократни членски вноски от по 100 лв., приходи от сказки, забави и др.[131].

Ръководството се избирало ежегодно от общо събрание и трябвало да се състои от председател, двама подпредседатели, секретар, касиер и четири съветници[132]. Централата на секцията се деляла на три комисии: за политика и малцинствата, за стопански въпроси, за умствено сътрудничество. Всяка комисия имала председател и секретар с едногодишен мандат[133].

На учредителното събрание било избрано ръководство в състав: Ив. Шишманов — председател, подпредседатели — Ек. Каравелова и Ив. Ст. Гешов, секретар — д-р Ив. Байнов, касиер — Ив. Попов и съветници — Д. Мишев, К. Попов, Д. Кьорчев, д-р Н. П. Николаев[134]. Преобладаваща част от членовете на ръководството на Българската секция на Паневропейския съюз представлявали масоните. Между членовете на организацията освен споменатите били и масоните П. Стайнов, Ст. Цанков, П. Джидров, Д. Казасов, Ал. Сталийски, Ас. Златаров, М. Арнаудов, Г. Кулишев, С. Киров и др.[135]. Българската секция на Паневропейския съюз се ползувала с благоволението на правителството на Ан. Ляпчев, съгласувала дейността си с него[136]. ВЛБ станала един от инициаторите за основаването на тази формация и от самото начало си осигурила ръководно място в нея.

Пак за сплотяване на българската интелигенция на политическа основа върху национална платформа на 16 ноември 1927 г. бил основан Всебългарският съюз „Отец Паисий“. Тогава бил приет и първият му устав, утвърден от Министерството на вътрешните работи на 1 декември с. г. Дял в неговото създаване има и ВЛБ. Според устава Всебългарският съюз „Отец Паисий“ (ВСОП) бил обявен като „политически извънпартийно сдружение, стоящо върху почвата на свободата, правдата, равенството и солидарността“ [137]. Той си поставил за цел „да работи за съвършенството на народното самовъзпитание, за запазване и закрепване племенните добродетели на българския народ и за защита човешките народностни правдини на българите, дето и те да се намират“[138].

Програмата на ВСОП била кратка: да работи „за сговор и единомислие между българите за постигане правилно становище по главните общобългарски въпроси, а също и по мероприятията, от които зависят развитието и напредъкът на народа“, да съдействува за създаване благоприятни условия, „осигуряващи общокултурното преуспяване съобразно вярата, езика, обичаите и преданията народни“ на българите, населяващи откъснатите с Ньойския договор български области; да се грижи „за запазване чистотата на народната вяра и реч“; да работи „за запазване народните паметници и подкрепва родното изкуство“; „да поддържа равновесие в обществените среди и противодействува на всички течения, които застрашават народното единство“[139].

Така формулираните програмни начала на ВСОП го характеризират като общобуржоазна националистическа организация, която желае да даде своя принос за изграждане на единство у българите на национална основа. Още от самото си създаване той застанал на антикомунистически позиции.

ВСОП представлявал федерация, в която можели да членуват „всички културно-просветни, стопански, професионални и родолюбиви организации и учреждения, както и отделни лица, които приемат целите на съюза“[140].

Начело на съюза стоял върховен управителен съвет, в който влизали председателите (или техни заместници) на съставляващите го сдружения и 9 избрани от общото годишно събрание членове. Този съвет избрал от своя страна изпълнителен комитет с председател, 4 подпредседатели, секретар и пр.[141].

Председател на изпълнителния комитет на ВСОП станал софийският митрополит Стефан, подпредседател — Г. П. Генов и т. н. От 12 май 1928 г. започнало да излиза като орган на съюза сп. „Отец Паисий“.

В създаването и в ръководството на ВСОП дейно участвували и масони, като И. Георгов, Д. Мишев, Ал. Т.-Балан, Тр. Трифонов и мн. др.

До края на разглеждания период ВСОП не можал да се превърне в голяма организация. През 1927—1929 г. той създал едва 10 клона и 20 съюзни представителства със 117 сборни членове и 584 индивидуални — повечето от София; през 1929—1930 г. — съответно 13 клонове и 48 съюзни представителства с 235 сборни и 940 индивидуални членове и т. н.[142].

Понеже целите на ВСОП съвпадали с тези на ВЛБ, нейното ръководство сметнало, че тя може да осъществи част от своите задачи в рамките на тази организация. Всъщност ВСОП може да се смята като второ разширено и трайно издание на Съюза на умствените работници, но поставено изключително на националистическа основа. Затова съюзният съвет на ВЛБ одобрил молбата на възпитателния институт „Заря“ да му се разреши да влезе във ВСОП. Мотивите на съюзния съвет били, че уставът на ВСОП бил „в пълно съгласие с общите и национални тежнения на нашата организация“[143], т. е. на ВЛБ. Тъй че от началото на 1928 г. институтът „Заря“ станал съставна част от ВСОП.

ВСОП станал формация, към която присъединила своите усилия ВЛБ за разгръщане на известна дейност в защита на българите в чужбина и особено за постигане на желаното от всички стоящи на почвата на капитализма фактори национално единство на българския народ под ръководството на буржоазията и на национална основа. В рамките на този съюз ВЛБ участвувала рамо до рамо с националистически, фашистки или профашистки организации, с някои от които иначе се намирала в остър конфликт.

Макар ВЛБ да декларирала, че не се меси в политиката, след девети юни 1923 г. обективно тя станала част от управляващите фактори. Наистина тя не участвувала пряко в управлението, но вършела умело своята работа „зад кулисите“. Солидни нейни членове участвували във всички правителства на Демократическия сговор. В съставите на 21-о и 22-о народно събрание внушителна група депутати били масони. Осезателно било участието на масони в ръководствата на всички значителни буржоазни партии и групи, във Военния съюз и организациите на запасните офицери, във всички буржоазни организации с обществено значение. Някои от тези организации възникнали по инициатива на ВЛБ или с активно нейно съдействие.

ВЛБ не само одобрявала и подкрепяла всички мероприятия на сговористките правителства във вътрешната и външната политика, не само съдействувала със своите средства и чрез свои канали за провеждането на тази политика, но и чрез свои членове тя допринасяла за формиране на режима и на основните насоки на неговата политика. В осъществяването на тази роля на ВЛБ през разглеждания период има два етапа: от девети юни докъм 1927—1928 г. и след това до поемането на управлението от Народния блок. Докато през първия етап между ВЛБ и пряко управляващите фактори съществувало, общо взето, единомислие, то след това, когато се изострили борбите в самия Демократически сговор и в другите подкрепящи го формации, това единство било поразколебано.

Участвувайки в обществения живот, ВЛБ насочила основните си усилия към сплотяване на целия буржоазен лагер около няколко най-важни въпроси: осигуряване възможното относително единство в раздирания от вътрешни противоречия и борби управляващ Демократическия сговор; поддържане на общи непримирими позиции на управляващата и опозиционната буржоазия по отношение на комунистическото движение и сътрудничещите с него леви земеделски и други обществени и политически сили; поддържане на относително равновесие между елементите на режима на Демократическия сговор. Сега българското свободно зидарство полагало усилия да съдействува за съжителствуване на разновидностите на буржоазния либерализъм с разновидностите на буржоазната реакция (брутален национализъм, фашистки и профашистки групи и др.).

Особени усилия положили ВЛБ за сплотяване около тази линия на обществено активната буржоазна и част от дребнобуржоазната интелигенция, за да бъде насочена нейната обществена дейност към активно съдействуване за укрепване устоите на буржоазния ред. Със същата цел и с намерение да съдействува за справедливо решаване на някои аспекти на националния въпрос ВЛБ се стремяла да асоциира сплотения под знамето на Демократическия сговор фронт на интелигенцията към международни сдружения, в които първа цигулка свирели френски масонски централи, а значи и Франция.

ВЛБ се стремяла да съдействува за формиране и следване на обща линия във външната политика на държавата: линия на лоялност към победителите в Първата световна война, отстояване правата на българския народ в рамките на следвоенните мирни средства.

Острите противоречия в буржоазното общество, интензивните политически борби в самия буржоазен лагер и в отделните му съставки, общото състояние на България във вътрешен и в международен план и др. причини правели коефицента на полезно действие на обществената активност на ВЛБ твърде скромен. В самия буржоазен лагер през управлението на Демократическия сговор възникнали и се оформили растящи и разширяващи се антимасонски настроения, които се засилвали успоредно със засилването на антимасонските настроения в европейски мащаб.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ПЕТА

[1] Мироглед, 1923, кн. 2, Промяната и нуждите на времето, с. 61.
[2] Полет, 1924, кн. 19, *Д. Мишев,* Най-главните възпитатели, с. 3.
[3] *К. Станишев,* Отчет за дейността на СС на ВЛБ за 1922—1923 г., Свободен зидар, 1924, кн. 1—4, с. 18.
[4] Мироглед, 1923, кн. 2, Промяната и нуждите на времето, с. 61.
[5] *В. Георгиев,* Буржоазният политически фронт в България в навечерието на Септемврийското въстание 1923 г., ГСУ, ИФ, т. 66, кн. 3, с. 251 и сл.
[6] Мироглед, 1923, кн. 2, Промяната и нуждите на времето, с. 61.
[7] Пак там, с. 63.
[8] *В. Георгиев,* Буржоазният политически фронт в България. . ., с. 265 и сл.
[9] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 921, л. 7, 31, 50; Полет, 1924, кн. 26, Политическо сектанство, с. 3—4; пак там, 1923, кн. 10. *Д. Мишев,* Неотговорните фактори, с. 3—4.
[10] Полет, 1924, кн. 21, *М. Полетов* (Д. Мишев), Сцепление и разцепление, с. 4.
[11] Пак там, 1923, кн. 3, *А. Монтаняр,* Социалдемократическата партия, с. 4.
[12] *Б. Григоров,* „От съглашателство към залез, С., 1980, с. 107—108.

[13] *Д. Косев,* Септемврийското въстание 1923, II изд., С., 1973, с. 136 и сл.
[14] Полет, 1923, кн. 1. *Д. Мишев,* Нашите преценки за преживяното, а вашите?, с. 1—2.
[15] БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2858, зап. от 27.IX.1923 г.
[16] Свободен зидар, 1924, кн. 5—6, *А. Самарджиев,* Международният зидарски конгрес в Женева, с. 98—99. По това време в Женева се намирал и министърът на външните работи Хр. Калфов и това съобщение сигурно е съгласувано с него.
[17] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 825, л. 3—4, *В. Узунов,* Чикаго — Ев. Спространов в София, 27.XII.1923 г.
[18] Полет, 1923, бр. 2, *Д. Мишев,* Нашите преценки. . ., с. 1—3; бр. 3 *Д. Мишев,* Към сговор и единен фронт, с. 4—5; бр. 7, *Д. Мишев,* Към истински парламентаризъм, с. 3—4, бр. 4, *Р.*, Изборите и демокрацията, с. 3—4; бр. 5, *А. Монтаняр,* Един дебют, с. 4—5; *И. С. Бобчев,* Що е политическа партия, с. 10—11.
[19] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 2832 зап.. от 20.VI.1923.
[20] Свободен зидар, 924, кн. 1, Свободнозидарски вести, с. 64.
[21] Полет, 1924, бр. 20, *Р. Маркъм,* Правителството и опозицията, с. 3—4
[22] Пак там, *Ал. Дзивгов,* В защита на България, с. 7—10.
[23] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3283, зап. от 14.II.1925.
[24] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1067, л. 1; З Пр, 1925, кн. 1—2, проф. Н. Милев с. 1; Полет, 1925, бр. 17, с. 259; БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3285 зап. от 14. II. 1925.
[25] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3289, зап. от 18.II.1925.
[26] Полет, 1925, бр. 18; бр. 19, *Гр. Василев,* Н. Милев е незаменим, с. 293—295.
[27] История на БКП, С., 1969, с. 324 и сл.
[28] БИА, ф. 222, оп. 1, а.е. 2, л. 40.
[29] Пак там.
[30] Полет, 1923, бр. 9, *М. Панчев,* Частната собственост.
[31] Пак там, 1923, бр. 3, *А. Монтаняр,* Социалдемократическата партия.
[32] З Пр, кн 1926, кн. 7—8, *С. К.*, Индивидуалистичният светоглед, с. 192—194; също: Мироглед, 1923, бр. 1, *Д. Мишайков,* Индивидуализъм и общественост, с. 9—13.
[33] *К. С.*, Индивидуалистичният светоглед, с. 194.
[34] Пак там, с. 187—188.
[35] Пак там, с. 189—190.
[36] Пак там, с. 189.
[37] З Пр, 1926, кн. 1—2, с. 53; ЦДИА, ф. 1298, оп. 1, а.е. 2, *К. Скутунов,* Бурни времена, С., 1962, л. 119.
[38] Заря, 1930, кн. 6, *В. Узунов,* Женитбата на царя, с. 185—186.
[39] З Пр, 1931, кн. 1, Доклад за духовното и материално състояние на ВЛБ за време от юни до декември 1930 г., с. 2.
[40] ЦДИА, ф. 3, оп. 7, а.е. 275, л. 1—2, Адрес на ВЛБ до цар Борис II по случай женитбата му, 31.X.1930.
[41] Пак там, л. 3.
[42] З Пр, 1931, кн. 1, цит. доклад, с. 3—4.
[43] Полет, 1924, бр. 40, *Р. Маркъм,* Класовата борба, с. 5.
[44] *С. К.*, Индивидуалистичният светоглед, с. 195.
[45] *Р. Маркъм,* Класовата борба, с. 6.
[46] Полет, 1923, бр. 8, *Д. Мишев,* Училището и комунизмът, с. 4.
[47] З Пр, 1925, кн. 1—2, Градежи, с. 55; пак там, 1928, кн. 5—6, с. 100; БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3262, зап. от 14.I.1925.
[48] З Пр, 1928, кн. 7—8, Комунизмът и свободното зидарство, с. 143—151.
[49] Полет, 1924, бр. 44, Едно руско село под болшевиците, с. 9—10; З Пр, 1928, кн. 1, *Ив. П.*, Трудът, с. 16.
[50] Заря, 1931, кн. 3—4, *В. Колев,* Болшевишка Русия, с. 90—92; пак там, кн. 1; *В. Узунов,* Крайност, с. 1—3.

[51] Полет, 1924, бр. 42, *Р. Маркъм,* В днешна Русия, с. 7—8; бр. 44 *С. Василев,* Американският епископ Нилсън за Русия, с. 5—6.

[52] Заря, 1929, кн. 6—7, *Ал. Недялков,* Днешна Русия пред съда на Западна Европа, с. 208. Също там, 1931, кн. 8—9, *Ал. Недялков,* Новите идейни брожения в днешна Русия, с. 273—283.

[53] *Н. Недев,* Асен Златаров, Книга за него и неговото време, С., 1970, с. 295—296; *Ц. Николов,* Българската общественост и Съветският съюз 1926—1936, С., 1982, с. 39—40; *В. Василев,* Антисъветските кампании в България и борбата на демократичните сили за тяхното разобличаване (1930—1931). В: Октомврийската революция и българо-съветската дружба, С., 1967, с. 207 и сл.; *А. Златаров,* В страната на съветите, С., 1936.

[54] Полет, 1924, бр. 23, *Р. Маркъм,* Що е напредък, с. 6.

[55] З П р, 1930, кн. 9—10, *Н. Ник*/олаев/, Масонството и принципът на свободата, с. 165.

[56] Полет, 1924, бр. 39, *Р. Маркъм.* Обществен динамит, с. 6—7.

[57] Пак там, с. 7.

[58] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3179—3181, зап. от 28.VIII.1924.

[59] Пак там, л. 3206—3208, 3309—3311, 3319—3321.

[60] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 51, л. 1, Протокол на УС на ВИ „Заря", 5.XI.1927.

[61] З П р, 1926, кн. 4—5, *Р. Маркъм,* Зидарите и бъдещото развитие на България, с. 127—129.

[62] Пак там, с. 132—133.

[63] Заря, 1931, кн. 8—9, *Ривюлет,* Подем на свободното зидарство, с. 290—292.

[64] Полет, 1923, бр. 5, *Р. Маркъм,* Родолюбие, с. 7—8; З П р, 1924, *Х. Мутафов,* Патриотизъм и свободно зидарство, с. 81—87; пак там, кн. 7, *Хр. Му*/тафов/, За отечеството— градеж в л. „Сговор", с. 135—140; пак там, 1925, кн. 6, *Ал. Лантоан,* Интернационализмът на свободното зидарство, с. 167—179; Заря, 1931, кн. 10, Масонство и държава, и др.

[65] Заря, 1931, кн. 3—4. *Ст. Х. Николов,* Патриотизъм и масонство, с. 107—108.

[66] Декларация на ВЛБ относно основните начала на свободното зидарство, т. 4, В: Устав на ВЛБ, С., 1930, с. 4.

[67] З П р, 1924, кн. 1, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, с. 17—18.

[68] Пак там, с. 18.

[69] Пак там, 1928, кн. 2—4, Отчет на блюстителя на л. „Светлина" за съюзната 1926—1927 г., с. 48.

[70] Пак там, 1927, кн. 5—7,Годишен доклад за вещественото и нравствено състояние на ВЛБ за 1926—1927 г., с. 83.

[71] Пак там, с. 34.

[72] Пак там, 1928, кн. 5—6, Доклад на вел. секретар на ВЛБ, с. 83.

[73] *Г. Наумов,* Политическите борби в Демократическия сговор през управлението на А. Ляпчев, И П р, 1969, кн. 6.

[74] З П р, 1925, кн. 3, *Ал. Кличиян,* Доклад от съюзния секретар за веществото и нравствено състояние на ВЛБ от 24.IX.1924 до 27.II.1925, с. 75; пак там, 1924, кн. 10, Съобщение на съюзния съвет на ВЛБ, с. 203.

[75] Пак там, 1927, кн .8—10, Градежи, с. 178—179; пак там, 1928, кн. 5—6, Доклад на вел. секретар на ВЛБ, с. 83.

[76] Заря, 1930, кн. 3, *П. Габровски,* Бързо правосъдие, с. 91—92; *П. Димитров,* Един принцип, с. 85—86.

[77] З П р, 1925, кн. 3, *Ал. Кличиян,* Доклад за нравственото и веществено състояние на ВЛБ за 1924—1925 г., с. 75.

[78] Пак там, 1924, кн. 1, Градежи, с. 23.

[79] Пак там, 1928, кн. 5—6, Доклад на вел. секретар на ВЛБ за февруари — май 1928, с. 86.

[80] Пак там, 1924, кн. 1, П. Л. „Зора",с. 21.

[81] Пак там, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад за веществено и нравствено състояние на ВЛБ за 1926—1927, с. 84.

[82] Пак там, 1928, кн. 5—6, с. 44.

[83] Пак там, 1929, кн. 7—9, Годишен доклад на СС на ВЛБ за 1928—1929, с. 122—123.

[84] Пак там, 1928, кн. 7—8, Годишен доклад на СС на ВЛБ за 1927—1928 г., с. 122—123.

[85] Пак там, с. 131.

[86] Пак там, 1930, кн. 1, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, с. 2—3.

[87] Заря, 1929, кн. 2, *Ст. Н. Коледаров,* Партийна принадлежност, с. 47; пак там, кн. 1, от същия автор: Що е политическа партия, с. 3—6.

[88] З П р, 1928, кн. 5—6, Градежи в л. „Светлина".

[89] Пак там, 1929, кн. 5—6, *Хр. Ц. Ц.,* Да работим върху грубия камък; с. 93.

[90] Пак там.

[91] Пак там, 1930, кн. 1, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, с. 1—2.

[92] Пак там.

[93] *Р. М. Илюхина,* Лига наций, М., 1982, с. 232 и сл.

[94] ЦДИА, ф. 185, оп. 1, а.е. 46, л. 213.

[95] Мироглед, 1923, кн. 2, *Г. Белчев,* Съюз на умствените работници, с. 7—8.

[96] Пак там, кн. 1, Организация на умствените работници, с. 32.

[97] Полет, 1923, кн. 4, *Д. Сладин* (Мишев). Международен съюз на умствените работници, с. 13.

[98] ЦДИА, ф. 185, оп. 1, а.е. 46, л. 216, Общ съюз на умствените работници в България до Съюза на столичните журналисти, 10.X.1923.

[99] Устав на Общия съюз на умствените работници в България, чл. 4.

[100] Пак там, чл. 5.

[101] Пак там, чл. 6.

[102] Пак там, чл. 9.

[103] Пак там, чл. 10.

[104] ЦДИА, ф. 185, оп. 1, а.е. 46, л. 214, Общ съюз на умствените работници в България до Дружеството на столичните журналисти,10.XII.1923; Полет, 1923, кн. 11, И. С. Б/обчев/, За Съюза на умствените работници в България.

[105] В конгреса със съгласието и финансовата помощ на правителството на Ал. Цанков активно участвувал само Н. Стоилов. НАБАН, ф. 11-к, оп. 3, а.е. 1429, л. 7—8, В. Стоилов до Ив. Шишманов, Париж, 1.I.1924; л. 9—16, Доклад на Н. Стоилов до постоянното присъствие на умствените работници в България, Париж, 1.I.1924.

[106] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 1053, л. 3—6, Протокол № 1 на годишното събрание на Дружеството на българските публицисти и писатели, 20.IV.1924; л. 21—25, Списък на членовете на Дружестаото на българските публицисти и писатели, 1924.

[107] З П р, преглед, 1927, кн. 5—7, Годишен доклад за веществено и нравствено състояние на ВЛБ за 1926—1927 г., с. 75—76.

[108] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3220, зап. от 27.X.1924.

[109] Пак там, л. 3220.

[110] Устав на Българската лига за защита правата на човека и гражданина, С., 1925, чл. 1.

[111] Пак там, чл. 2.

[112] Пак там, чл. 3.

[113] Пак там, чл. 4.

[114] Пак там.

[115] Пак там, чл. 5.

[116] Пак там, чл. 8, 9.

[117] Пак там, чл. 14.

[118] Пак там, чл. 18, 19, 27.

[119] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 946, л. 1, БЛЗПЧГ до министър-председателя Ал. Цанков, 9.VI.1924.

[120] Пак там, а.е. 938, л. 1—2.

[121] Пак там, а.е. 940, л. 5.

[122] Пак там, а.е. 945, л. 1, БЛЗПЧГ до министъра на вътрешните работи, 31.V.1925.

[123] Пак там, а.е. 937, л. 1, БЛЗПЧГ до министър-председателя.

[124] Пак там, а.е. 964, л. 1—3, Позив на БЛЗПЧГ, ф. 185, оп. 1, а.е. 46, л. 207, ЦК на БЛЗПЧГ до министър-председателя на България, 24.III. 1927.

[125] Пак там, а.е. 953, л. 1—3, БЛЗПЧГ до министър-председателя А.Ляпчев, май 1928.

[126] За създаването, целите и характера на тази международна буржоазна организация виж *М. Моралиева,* Край на войните. Паневропа. Съединени щати на Европа, С., 1927, с. 1—13.

[127] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 8417, л. 2, Протокол №1 на учредителното събание на Бълг. секция на Паневропейския съюз, 13 март 1927.

[128] НАБАН, ф. 11-к. оп. 2, а.е. 570, л. 5, БСПС до председателя на Паневропейския съюз във Виена, 25.III.1927.

[129] Устав на Бълг. секция на Паневропейския съюз, утвърден от МВРНЗ на 6.IV.1927, чл. 2.

[130] Пак там.

[131] Пак там, чл. 2, 3.

[132] Пак там, чл. 4.

[133] Пак там, чл. 5.

[134] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 8417, л. 2.

[135] НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 571, л. 184—232.

[136] Пак там, оп. 3, а.е. 878, л. 4, Ив. Шишманов до А. Ляпчев, 26.I.1927; оп. 2, а.е.569, л. 99—114, Доклад на Ив. Шишманов до Ат. Буров за участието му в учредителния конгрес на Паневропейския съюз; оп. 2, а.е. 571, л. 230, А. Ляпчев до Ив. Шишманов, 30.VIII.1927.

[137] Устав на Всебългарския съюз „Отец Паисий“, С., 1927, чл. 2.

[138] Пак там, чл. 3.

[139] Пак там, чл. 4.

[140] Пак там, чл. 5.

[141] Пак там, чл. 9—11.

[142] Отец Паисий, 1930, кн. 13—14, с. 213; кн. 13—14, с. 190.

[143] ЗПр, 1928, кн. 2—4, Доклад на великия секретар на ВЛБ за нравственото и веществено състояние на ВЛБ от 23.X.1927 до 24.II.1928, с. 38.

Глава шеста

ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ И НЯКОИ АСПЕКТИ НА НАЦИОНАЛНИЯ ВЪПРОС

(1923—1934 г.)

Една от първоподбудите за създаването на ВЛБ била да се използуват връзките с международното масонство за справедливо разрешаване на някои страни от националния въпрос. Затова в нейните редове много хора влезли с такава надежда. Пак поради това следвоенните български правителства не пречели на нейната дейност.

Няколко били посоките, в които ВЛБ проявявала известна активност и приобщавала своите усилия към тези на държавата в това отношение: въпросът за бежанците, въпросът за малцинствата, отношението към Ньойския договор, отношението към националноосвободителните организации и др. Впрочем прояви от такъв аспект ВЛБ отбелязала непосредствено подир Първата световна война[1].

Прилагането на Ньойския договор предизвикало масово напускане на родните огнища от много българи от Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини. И след 9 юни 1923 г. хиляди нещастни бежанци чакали да бъдат приютени в България, чийто приток не секвал поради жестоката антибългарска асимилаторска политика на тогавашните правителства на съседните на България държави.

Целият български народ се вълнувал от съдбата на бежанците. Всички негови организации развивали дейност във връзка с бежанския въпрос[2]. Отношение към него взела и ВЛБ. На 20 октомври 1924 г. Съюзният съвет разгледал въпроса за бежанците. В заседанието взел участие и министър Я. Стоенчев. Той уверил от името на правителството масонските ръководители, че кабинетът на Ал. Цанков полага усилия за настаняване на бежанците, но България не била в състояние да приеме такава голяма маса. Трябвало да се направи нещо за спиране на бежанския поток и Я. Стоенчев апелирал за помощ по този въпрос към зидарското братство. На това заседание било решено Вл. Руменов да проучи какво може да се направи от ВЛБ в чужбина, за да бъде спряно по-нататъшното прииждане на бежански маси в България и оттук обезбългаряването на откъснатите с Ньойския договор части от България[3].

Приведеният по-горе факт свидетелствува, че правителството на Цанков поддържало връзка с ВЛБ и търсело нейното съдействие за политиката си по бежанския въпрос и че тя му оказвала съдействие в рамките на своите възможности.

В масонския печат били публикувани материали, разкриващи жестоката несправедливост на наложените от Антантата наказания с Ньойския договор; защитавали се правата на българските бежанци на родно огнище и се пледирало за необходимостта да им се даде възможност да живеят нормално в откъснатите с Ньойския договор български земи[4].

Чрез възпитателния институт „Заря“ и заедно с други близки до ВЛБ организации се провели много събрания, на които се пледирал бежанският въпрос. На 28 септември 1924 г. по почин на този институт и дружествата за съюзяване на народите чрез мир и на дружеството на българските публицисти в софийското казино се стекли подбрани представители на столичната буржоазна общественост. В тяхното събрание участвували и трима видни англичани: Уилъгби Дикенсон, председател на комисията на Международния съюз на дружествата за ОН, Едуард Бойл — председател на Балканския комитет в Лондон, д-р Ал. Рамзе — секретар на Международния съюз за приятелство и мир между народите. В своите речи те се солидаризирали с българските оратори за бежанците и малцинствата[5].

На 3 декември с. г. пак по инициатива на ВЛБ чрез института „Заря“ и Българската лига за защита правата на човека и гражданина (БЛЗПЧГ), Дружеството на българските публицисти и писатели пак в София се провело събрание, посветено на съдбата на бежанците. На него говорили Д. Мишев и Вл. Руменов от името на ВИ „Заря“, Хр. Мутафов от името на Дружеството на публицистите. Приела се резолюция, с която се искало да бъде спряно угнетяването на българите в откъснатите с договорите от отечеството ни земи, да им се дадат обещаните права, българското правителство да помага на бежанците и да действува за връщането им в родните места[6]. Тази резолюция била изпратена до ОН, до Международната федерация на лигите за защита правата на човека и гражданина, до френската аналогична лига и до Международния съюз на умствените работници[7]. Френската лига от своя страна изпратила резолюция до Юридическия съвет при ОН, за да бъде взето отношение към нея[8].

На 2 март 1925 г. БЛЗПЧГ с писмо до Френската лига за защита правата на човека помолила да се застъпи пред правителството в Париж то да съдействува пред правителствата в Атина и Белград за защита правата на малцинствата, т. е. на българите в Гърция и Югославия[9]. Откликвайки на тази молба, Френската лига изпратила от своя страна писмо до председателя на съвета на ОН относно българските бежанци и обещала да я уведоми за отговора[10]. И действително Френската лига за защита правата на човека и гражданина помолила министър-председателя на Франция Ед. Ерио да се занимае с българските малцинства и да внесе този въпрос за разглеждане в ОН. След това тя писала на БЛЗПЧГ, че френският външен министър я бил уведомил за внимателното проучване на този въпрос от Съвета на ОН в последната му сесия и за изпратеното от този съвет до гръцкото правителство писмо с напомняне да изпълни клаузите за малцинствата[11].

Разбира се, от тези постъпки не последвали никакви резултати поради неотклонното следване на усилена асимилаторска политика на тогавашното правителство в Атина и безсилието на ОН. Важно в случая е да се подчертае, че ВЛБ по свои канали подкрепила усилията на правителството на Ал. Цанков за защита на българите в Егейска Македония.

Чрез свои представители ВЛБ поискала от ОН да отмени конвенцията за изселване на българи от Македония и Тракия под гръцка власт, наложена на България през 1919 г., оценявайки я като „неокачествимо международно насилие“[12].

ВЛБ подкрепила българското правителство, когато то през 1924 г. поставило пред ОН въпроса за бежанците[13]. Въпросът за бежанците бил обсъждан и в ложите. На 16 август 1924 г. Съюзният съвет на ВЛБ, след като разгледал въпроса за масовото пристигане на бежанци от Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини в България, решил да се обърне към масонските централи, влизащи в Международната масонска асоциация, с изложение, в което да опише окаяното им положение и да ги помоли да се застъпят пред отговорните фактори в своите страни за удовлетворяване на българските искания: прилагане на договорите за малцинствата и право на бежанците да се върнат свободно в родните им огнища. В края на 1924 г. съветът изпратил специална окръжна плоча (окръжно) до масонските централи по този въпрос[14].

Във връзка с организираните в България прояви в защита на бежанците и малцинствата председателят на ВИ „Заря“ Д. Мишев отбелязал през 1927 г.: „Повечето от събранията за малцинствата и бежанците са почин и дело на свободни зидари. Техни са и някои от изложенията, пратени, пращани и днес от тях, както и от разни наши дружества и учреждения до международни такива в защита правата на малцинствата и за човечност към нашите бежанци“[15].

ВЛБ проявявала интерес и към съдбата на бежанците от друга народност. Характерен е случаят с предложението за настаняване в България на арменски деца през 1924 г., спасени от едно американско благотворително дружество за Близкия изток по време на кланетата в Смирна. През октомври споменатата година това дружество изпратило в България делегата си К. М. Давидсон, за да съдействува пред българското правителство арменски деца от Гърция да дойдат при родителите си в България. Понеже срещнал отказ от властите, Давидсон се обърнал към един български масон (самият той също бил масон). Въпросът се разгледал в една от софийските ложи, която възложила на комисия от трима свои членове да запознаят със случая министрите масони. Комисията се срещнала с министър Я. Стоенчев и го помолила от името на ложата да запознае министър-председателя Ал. Цанков с въпроса. Но въпросът останал неразрешен от министъра на вътрешните работи Ив. Русев. На 17 ноември 1924 г. ръководството на ВЛБ изпратило записка до министър-председателя. Като се описвал случаят, в записката се казвало: „Без да се намесваме в работите на правителството и да преценяваме съображенията на министъра за отказа, считаме за свой дълг да напомним най-братски деликатността на въпроса и неизбежните неприятни заключения, които неминуемо ще се направят, разбира се, безоснователно, за случая.“ И понеже общественото мнение в САЩ и Европа нямало да приеме добре постъпката на българското правителство, това щяло да има лоши сетнини. „Ако на отказа се даде гласност, нашата велика ложа ще бъде принудена да се обяснява пред великите ложи в чужбина, а особено нашите братя, когато посетят чужди такива — се казвало в записката. — А светлините (ръководителите — В. Г.) на последните следят какво става у нас, както знаем за това от нашите братя делегати, които участвуваха в международния зидарски конгрес в Брюксел и отпосле в някои ложи в Париж.“ Поради това ВЛБ помолила Ал. Цанков като масон и като министър-председател да съдействува за приемането на деца арменчета, намиращи се в Гърция, чиито родители се намирали в България[16].

Много усилия посветила ВЛБ за защита на българите в Югославия, подложени на насилия и денационализация. Освен чрез Съюза на дружествата за мир и ОН[17] тя действувала и чрез БЛЗПЧГ. Последната се изказала в защита на подсъдимите по т. нар. студентски процес в Скопие млади българи през 1927 г. заради участието им в националноосвободителното движение като членове на създадената през 1922 г. Македонска младежка тайна революционна организация. На 19 ноември с. г. БЛЗПЧГ решила да изпрати своя подпредседател Д. Мишев като наблюдател на процеса. Югославската легация в София обаче не го допуснала в пределите на кралството[18].

На 28 февруари 1929 г. БЛЗПЧГ апелирала пред Френската лига за защита правата на човека да се застъпи бързо „срещу безчовечието, на което е подложено изобщо българското население в кралството на сърби, хървати и словенци“, „да

настои пред ОН да му се гарантира живот“, „да се приложат правата за малцинствата, предвидени в мирните договори“, понеже до момента те не се прилагали под предлог, че в кралството нямало българи[19]. През юни с. г. БЛЗПЧГ изпратила до председателя на Френската лига списък на убитите през април българи от югославски граничари с молба да протестира против терора над българското население в Югославия и да настои пред ОН да му гарантира живота, като се изпълнят договорите за малцинствата[20].

Тези си действия ВЛБ предприела успоредно с усилията на правителството на А. Ляпчев да уреди някои от спорните въпроси с югославското правителство, като за двувластническите имоти и др.

През 1928 г. в Южна България станало голямо земетресение, което причинило големи щети и взело човешки жертви. За възстановяване на щетите от това природно бедствие и за стабилизиране на валутата правителството на А. Ляпчев сключило т. нар. стабилизационен заем[21]. В процеса на преодоляването на трудностите около сключването на заема правителството използувало и съдействието на ВЛБ. Последната потърсила намесата на западноевропейски масонски централи и влиятелни техни членове, които подкрепили българските усилия[22].

ВЛБ подкрепила линията на поведение на сговористките правителства по репарационния въпрос. Освен общите декларации, съдържащи искания за облекчаване на репарационното бреме, тя предприела по свои канали практически стъпки в това отношение. През 1929 г. победителите се заели с уреждането на репарационния въпрос, в което се намесили и САЩ. Преговорите били трудни и продължителни. В тях като заинтересована страна участвувала и България. В процеса на работата на Парижката конференция за източните репарации специално за България ВЛБ съставила изложение за финансовото състояние на страната. То било подписано от най-видните представители на ложата: великия майстор П. Мидилев, неговия заместник проф. С. Киркович, професорите Ас. Златаров и М. Арнаудов, от Д. Казасов, пастор Д. Фурнаджиев, председателя на Възпитателния институт „Заря“, вел. секретар Ст. Н. Коледаров, първомайстора на ложа „Светлина“ и председателя на Македонския национален комитет К. Станишев, от Ал. Кличиян, Хр. Мутафов, Ан. Панчев — управител на БНБ, от журналиста Ив. Попов и писателя Д. Немиров. На 21 октомври 1929 г. изложението било изпратено в Англия, САЩ, Франция и други западни страни. Най-големи усилия били положени за разпространението му в Англия, където било публикувано в някои вестници[23].

В изложението се правел преглед на развитието на българския национален въпрос от навечерието на Руско-турската война от 1877—1878 г. до момента, като се показвала справедливостта на борбата на българския народ за национално обединение. Във връзка с конференцията за уреждане на репарационния въпрос се апелирало към победителите, преди да вземат решение, да се запознаят с изключително тежкото финансово и стопанско положение на България, със съдбата на стотиците хиляди български бежанци, насила прогонени от родните им огнища. Изтъквало се, че България се нуждае от братска помощ да излекува раните си и ако издига глас срещу репарациите, то тя не го прави, за да смущава мира и предизвика конфликт, а за да бъде чута и ѝ бъде оказана помощ от онези, които са ѝ причинили болката[24]. На масата на преговорите за уреждане на репарациите се намирал и този документ на ВЛБ. Известно е, че някои влиятелни английски масони съдействували за положителното разрешаване на българския репарационен въпрос.

През януари 1930 г. съглашенците победители опростили сумата от част „Б" на споразумението за репарациите от 1923 г. Останалата сума от 550 млн. лв. България трябвало да плаща до 1966 г. През 1932 г. репарационните задължения на България фактически били преустановени[25]. Ще бъде преувеличено, ако това се припише на интервенцията на ВЛБ. Важното в случая е, че по репарационния въпрос тя действувала в унисон с постъпките и усилията на правителството.

Дейци на ВЛБ участвували активно в националноосвободителните организации, особено на македонските българи. Ал. Протогеров бил член на ЦК на ВМРО, тримата ѝ задгранични представители: Г. Баждаров, Наум Томалевски и К. Пърличев, били нейни влиятелни членове. Почти целият състав на Македонския национален комитет се състоял от масони. Да се опише тяхната дейност би следвало да се разкрие историята на националноосвободителните организации през разглеждания период, което не е цел на настоящите страници. Важното в случая е да се покаже и охарактеризира макар и в по-общи линии позицията на ВЛБ като организация към ВМРО и нейната дейност.

Като национално-революционна организация ВМРО имала разнородна социална база. В нея членували представители на всички социални слоеве на българите от Македония. Макар в състава ѝ да преобладавали дребнобуржоазни и среднобурожазни съществувания, ръководна роля в нея играели дейци, свързани с различни групи на буржоазията в свободна България. Социалните и политическите борби в България, на Балканите и в света се отразявали най-непосредствено и върху състоянието на ВМРО. В нея съществували различни течения, доминираща роля между които играело онова, което било свързано с управляващата в България буржоазия.

След като станала един от управляващите фактори, ВЛБ одобрявала следваната от ръководството на ВМРО линия. Но със събирането посредством методите на принудата парични средства и от богати евреи, някои от които били членове на ВЛБ, то ѝ създало известни безпокойства. Чрез евреи масони оплаквания от тези действия на ВМРО били отправени и до ВЛБ, била потърсена и нейната намеса за тяхното преустановяване. В началото на 1924 г. лично великият майстор П. Мидилев се заел с уреждането на този въпрос. Той предал на Ал. Протогеров чрез Е. Спространов оплакването на управляващите фактори, че положението на правителството било критично, че то било особено изложено пред външния свят и поради споменатия начин на насилствено събиране на пари от органите на ВМРО и специално от капиталисти евреи. Тази интервенция на ВЛБ била последвана от някои превантивни мерки на правителството на Цанков за осуетяване на евентуални подобни действия на лица и организации, включително и особено на ВМРО[26].

През пролетта на 1924 г., виждайки, че правителството на Цанков предпочита да урежда отношенията си с югославското правителство, без много да се съобразява с ВМРО, между нейното ръководство и представители на БКП и на Коминтерна се стигнало до подписването на т. нар. Майски манифест (6 май 1924 г. във Виена). Целта била да бъде осигурена тяхната подкрепа за благоприятно решаване на задачите, които ВМРО си била поставила. Да оставим настрана въпроса доколко този манифест е бил съобразен с българските национални интереси. Но да се осъществят заложените в него принципи означавало загубване на една от опорите на режима и превръщането на ВМРО в трудно преодолим враг. За да се осуети това, правителството на Цанков упражнило натиск върху ръководителите ѝ Т. Александров и Ал. Протогеров и те се отказали от своите подписи, т. е. отказали се от Майския манифест[27]. Вместо това те потвърдили защитаваните до подписването на майското съглашение позиции на ВМРО: че стоят на фронта на антикомунизма и антисъветизма. Чрез специално окръжно в началото на август 1924 г. ЦК на ВМРО предупредил, че в случай на ново въстание, организирано от БКП, тя ще се намеси на страната на деветоюнците[28]. В резултат на това борбите във ВМРО се изострили. На 31 август Т. Александров бил убит от свои противници. Ал. Протогеров и Ив. Михайлов с подкрепата на военно-полицейските власти организирали през септември 1924 г. кървава разправа с левичарски настроени дейци на освободителното движение на македонските българи. В Горна Джумая (Благоевград) били избити десетки от тях. Ударът засегнал и работещи сред македонската емиграция дейци на БКП, като Димо Хаджидимов и др.[29].

ЦК на ВМРО издал декларация, в която се потвърдила решимостта да се воюва за автономията на Македония с революционни средства[30].

Само единични членове на ВЛБ симпатизирали на Майския манифест, като Б. Симидов, Т. Проданов и др. Като цяло обаче свободнозидарското братство застанало зад своя пръв велик майстор Ал. Протогеров[31]. През лятото на 1924 г. видният масон и близък на ВМРО проф. И. Георгов със званието на ВЛБ бил изпратен в Женева, където от името на Националния македонски комитет подал до ОН мемоар против терористичната и асимилаторска антибългарска политика на тогавашното югославско правителство с настоятелна молба тази организация на държавите победителки да накара всички подписали Ньойския договор държави да изпълнят клаузите за малцинствата[32]. Наскоро след това ВМРО подала до ОН и членуващите в него държави обширен меморандум. След като с много неопровержими доказателства описвал денационализаторския терор срещу българското население във Вардарска и Егейска Македония, ЦК на ВМРО отново предложил международна анкета за положението в Македония, настоял отново да се изпълнят клаузите за малцинствата от правителствата в Белград и Атина и да се спре денационализацията, да се даде възможност на българите да изграждат свои национални институции и Югославия да еволюира към децентрализация и федерация. ВМРО декларирала също така, че би подкрепила развитието на свободна Македония в Югославия, която да се конфедерира с останалите балкански държави и в тази балканска конфедерация Македония да бъде равноправен член[33]. Такава била програмата на ВМРО за разрешаването на македонския въпрос след денонсирането на Майския манифест. В нейната разработка участвували и членове на ВЛБ, като Ал. Протогеров, Г. Баждаров, К. Пърличев, Н. Томалевски и др. ВЛБ подкрепила тази програма.

ВЛБ одобрила обаче избиването на леви дейци на националнореволюционното движение. Не оставят никакво съмнение в това следните редове от дневника на члена на съюзния съвет на ВЛБ Ев. Спространов, писани по повод събитията, последвали Майския манифест: „Питат ме мнозина как гледам на събитията, станали напоследък: тук се породи борба между два принципа: трябваше да възтържествува или националният принцип, или оня на комунистите. Или ние сме организация национална (става дума за ВМРО — В. Г.), или сме секция на Третия интернационал. И слава богу — възтържествува националният принцип... Ако се провъзгласеше съветска република в България, кой щеше да я спаси — никой!... Когато има дилема: или България, или 10—20 глави да паднат, всеки разумен човек ще предпочете 10—20 човешки глави, отколкото

смъртта на един народ. Да живеят Тодор Александровци! Смърт на безумците и изменниците!“[34]

Тази позиция на одобрение на разправата с левицата в освободителното движение на македонските българи, с революционните и прогресивните сили в България през 1923—1925 г. била характерна за ВЛБ. Още повече, че много от видните нейни дейци били сред ръководителите и организаторите на тази кървава разправа.

Противоречията и борбите в Демократическия сговор, във Военния съюз, в целия буржоазен лагер намерили силно отражение и във ВМРО. Те довели до избухването на кръвопролитна продължителна взаимоизтребителна разпра между Ив. Михайлов и неговите привърженици, подкрепени от министър-председателя А. Ляпчев, от военния министър ген. Вълков, а после от неговия заместник ген. Н. Бакърджиев и др., от една страна, и между Ал. Протогеров, задграничното представителство и техните привърженици, от друга. Сигналът бил даден със заповяданото от Ив. Михайлов убийство на члена на ЦК Ал. Протогеров в центъра на София на 7 юли 1928 г. Срещу Протогеров било отправено после обвинение, че е организирал убийството на Т. Александров[35].

Убийството на Протогеров и последвалите разпри довели до формалното разцепление на ВМРО. Ив. Михайлов и групата около него организирали нов ЦК на организацията, съставен от самия Ив. Михайлов, Вл. Куртев и Г. Настев. Михайловистите станали пълни господари на Петрички окръг, където се разпореждали като управляващ фактор. От своя страна останалият член на ЦК на ВМРО Георги поп Христов със заместника Протогеров Петър Шанданов и цялото задгранично представителство сметнали, че те са законното ръководство на ВМРО. Двете крила на ВМРО имали привърженици в буржоазния лагер, включително в управляващите среди и в армията. Между тях се разгоряла продължителна кървава разпра.

През дългите години на разправа с комунистите и земеделските дейци и техните съмишленици и симпатизанти в националноосвободителното движение нито ВЛБ, нито пък някои от близките до нея буржоазни организации не проронили дума на неодобрение. Едва когато смъртта обхванала и ВМРО, във ВЛБ настъпила тревога, защото жертва падали и нейни членове. Всъщност тревогата обхванала най-много и преди всичко привържениците на първия велик майстор на ВЛБ Ал. Протогеров. Групата на Ив. Михайлов забранила всякакво отдаване почит на последния. Затова чак на 40-ия ден след неговото убийство ВИ „Заря“ издал некролог. Той обаче бил написан в примирителен тон, макар да давал висока оценка на жертвата[36]. Великият майстор на ВЛБ П. Мидилев препоръчал на дейците на „Заря“: „Да се въздържим засега, защото в убийството на Протогеров се преплита и името на ген. Вълков“[37]. Затова чак на 7 септември 1928 г. в л. „Зора“, в която приживе членувал Протогеров, се провело традиционно занятие, посветено на покойния. В изнесения от К. Грънчаров доклад бил отправен призив: „Нека да заработим с всички сили да престанат тези безмилостни и пакостни убийства, които позорят нашият народ“[38]. А в списанието на ВЛБ Д. Немиров написал няколко страници с хвалебствени оценки за делото на Протогеров[39].

На 28 септември 1928 г. в съюзния съвет на ВЛБ Е. Спространов, Ив. Нелчинов, Евтим Бодлев, Р. Антонов и Г. Кулишев депозирали молба за анкета, за да се установи доколко масоните И. Гюрков, И. Чкатров, В. Василев, Т. Карайовов и Симеон Евтимов са замесени в заговора по убийството на Протогеров. При разглеждането на молбата от ръководството на ВЛБ привържениците на Протогеров настояли да се вземе отношение към въпроса, дали споменатите по-горе масони, уличени в убийството, могат да бъдат повече членове на свободнозидарското братство. Великият майстор П. Мидилев предложил: ВМРО е конспиративна организация и затова не можело да се проведе разследване; вместо това да се вземе зидарска честна дума от обвинените. Вторият заместник велик майстор Ал. Кличиян се обявил против членуването във ВЛБ на хора от ВМРО, които не могат да не изпълняват нейните нареждания. А първомайсторът на л. „Светлина“ К. Грънчаров се обявил против подобно обсъждане във вреда на масоните михайловисти и П. Мидилев, ядосан, снел въпроса от дневен ред[40].

Ръководството на ВЛБ не било в състояние да вземе отношение към разприте във ВМРО поради това, че масонското братство не било единно по този въпрос. Едни масони били част от т. нар. протогеровисти или техни симпатизанти; други били михайловисти или техни съмишленици; трети гледали с болка как се обезкръвява една организация, каквато била ВМРО, но не се решавали открито да се обявят против виновниците за това. Такова било положението и в ложите и специално в столичните ложи. Съюзният съвет на ВЛБ отразявал състоянието на цялото братство: той не бързал, пък, изглежда, не бил в състояние да ангажира авторитета си открито.

Затова недоволните от убийствата във ВМРО масони си послужили отначало с Българската лига за защита правата на човека и гражданина (БЛЗПЧГ), тъй като в тази организация те имали здрави позиции. През юли 1929 г. нейното ръководство разпространило резолюция, в която протестирало против убийството на Ал. Протогеров и другите дейци на ВМРО. В нея специално се казвало, че БЛЗПЧГ „протестира против правителството и неговите органи за тяхната небрежност да разкрият авторите на споменатите престъпления, извършени на българска територия“, и се призовавало правителството на А. Ляпчев да вземе всички законни мерки, за да бъдат осуетени бъдещи убийства, защото те излагали авторитета на закона, мира в страната и престижа на държавата; защото братоубийствените фракционни борби във ВМРО пречат на борбата за национална еманципация на българите под робство и на защитата им като национални малцинства. БЛЗПЧГ апелира „към всички среди и фактори да се проникнат от съзнанието, че борбата за идеи и разбирания не може и не бива да се води иначе освен с културни средства върху базата на законите, правата на човека и гражданина и Конституцията на страната, която е дала гостоприемство на борците на една национална клауза“[41].

Тази резолюция, колкото и справедлива да била, не се взела предвид (както впрочем и апелите от още много страни в българското общество) нито от крилото на Ив. Михайлов във ВМРО, нито от съответните органи на правителството на А. Ляпчев. Тя обаче свидетелствува за това, че срещу братоубийствените борби във ВМРО в края на 20-те години се обявила като цяло една от буржоазните организации, която произлизала от лагера на деветоюнците и която се намирала под влияние на ВЛБ.

С цел да се забрани нормативно участие на членовете на ВЛБ в убийствата между крилата във ВМРО през септември 1929 г. великият събор решил да се впише специална точка в чл. 167 на общите наредби на ВЛБ, която гласяла: „Никой не може да бъде приет за зидар..., ако не е напълно свободен от каквито и да е задължения спрямо институции или организации, целите или начините на действие на които са противни или несъвместими със зидарските основни начала.“ Това положение било наложено от противниците на кървавите междуособици във ВМРО и имало предвид такива лица, които врели и кипели в тях. Но то се отнасяло пряко до недопускане в редовете на масонското братство нови членове с такива качества и само косвено визирало членуващите вече в него.

Борбите на ВМРО продължавали със свойствената си жестокост и методичност. На 29 септември 1929 г. във Варна паднал убит първият от задграничните представители на ВМРО и дългогодишен член на л. „Светлина“ в София Г. Баждаров. Това убийство засилило негодуването на противниците на кървавите разправи и членове на ВЛБ. Впрочем убийствата не били гледани с добро око дори от някои по-умерени привърженици на крилото на Ив. Михайлов, като В. Руменов например. Ръководството на ВЛБ обаче не реагирало. При съществуващата опасност за живота на други масони, участвуващи в националноосвободителните борби, някои от членовете на ВЛБ се свили още повече, други в знак на протест решили да се оттеглят доброволно от масонското братство. Великият майстор П. Мидилев и други отговорни масони убеждавали тези последните да останат във ВЛБ, защото в противен случай щели да вземат връх в нея „младите“ и да докарат положението „до македонските работи“[42].

В софийските масонски ложи, където имащите отношение към „македонските работи“ били много, за да не кажем мнозинство, бързо назрявали дълбоки противоречия. В края на 1929 и началото на 1930 г. сред тях ясно се очертали два лагера: на масони михайловисти или техни съчувственици и на масони протогеровисти. Към лагера на първите спадали братя Константин и Александър Станишеви, инж. Хр. Станишев и зет му Гр. Василев, Велко Думев, Ив. Каранджулов, В. Василев, Л. Милетич, И. Чкатров, И. Гюрков, Д. Крапчев, Г. Ив. Белев, Л. Киселинчев и др. Към другата група (на протогеровистите) застанал Ев. Спространов, Ив. Нелчинов, И. Мирчев, Г. Кулишев, И. Бадев, Кл. Кръстев и др. На тази група симпатизирал и великият майстор на ВЛБ П. Мидилев. Сложните перипетии на борбите между тях в ложите едва ли някога ще бъдат докрай разкрити.

Засега се намериха някои сведения за борбите между противоположните групи в л. „Светлина“. В нея полюсите така се очертали, че довели до разпри и за ръководството на ложата. Още през 1928—1929 г. масоните протогеровисти започнали борба против дългогодишния първомайстор К. Станишев. В тази борба се ангажирали дори незамесени пряко в македонските междуособици масони, като И. Георгов, който застанал на страната на протогеровистите. В началото на 1930 г. К. Станишев бил избран за първомайстор само с два гласа мнозинство. Този случай бил без прецедент в кратката история на ВЛБ, в която първомайсторите и въобще сановниците обикновено се избирали с единодушие. Само заплахите на михайловистите (забележете: те се месели и в избирането на ръководства на масонските ложи!) срещу членовете на ложата от еврейски произход осигурили избирането на К. Станишев[43].

Независимо от клетвата за толерантност и братската взаимопомощ в ложите проникнал духът на неприязън и преследване на противници. Първомайсторът на л. „Светлина“ К. Станишев например използувал отсъствията от занятия на Г. Кулишев и служейки си с формално процедурни мотиви, в началото на 1930 г. го изключил от ложата. А Г. Кулишев се укривал и не смеел да посещава събранията на ложата поради страх за живота си[44].

Борбата между михайловствуващите членове на ВЛБ и масоните протогеровисти се водела и за състава на Македонския национален комитет. Привържениците на Ал. Протогеров се обявили против включването в този комитет на масоните К. Станишев, В. Василев, В. Думев, Д. Михайлов и др. Но до преврата на 19 май 1934 г. Националният македонски комитет, който се намирал под непосредственото ръководство на Ив. Михайлов, всъщност представлявал част от неговата организация.

Масони протогеровисти: Г. Кулишев, Е. Спространов, Ив. Нелчинов, И. Мирчев на 9 февруари 1930 г. провели частно събрание в дома на Кулишев по въпроса, какво трябва да се направи, за да се освободи ВЛБ от „клетвопрестъпници и убийци“[45]. На 24 февруари с. г. в дома на И. Бадев обсъждането на този въпрос продължили освен споменатите по-горе и Вл. Бульов, Д. Спространов, Ев. Бодлев и Кл. Кръстев. Взели се две решения: едното — комисия от Е. Спространов, Вл. Бульов и И. Бадев да се срещне с великия майстор П. Мидилев и неговите двама заместници и го уведомят за водените разговори по обсъдения въпрос; второ — да му се връчи едно подробно изложение[46].

На 12 март 1930 г. комисията се срещнала с великия майстор и настояла да бъдат взети мерки за прогонване от л. „Светлина“, пък и от останалите ложи, виновните за убийствата на свои противници и на първо място К. Станишев. Мотивите били, че се руши моралът на масонското братство. Великият майстор уверил комисията, че ръководството на ВИ „Заря“ било много загрижено за хода на процесите във ВМРО и че щяло да вземе решения в смисъл „ония братя членове, които нямат свободна воля, които били подчинили волята си на други организации и не могат да действуват свободно да си вървят“[47]. Въпреки уверенията на П. Мидилев споменатата по-горе група масони продължила да настоява пред ръководството на ВЛБ от ложите да бъдат отстранени замесените в убийствата на масони членове на ложите[48].

На 26 март 1930 г. Е. Спространов от името на масоните протогеровисти написал писмо до великия майстор. Той го осведомил, че след убийството на В. Пундев на 4 март с. г. щели да последват нови убийства на протогеровисти, че михайловистите с атентатите си покрай българо-югославската граница застрашавали сигурността на България, че в резултат на компрометирането на националноосвободителното движение на българите от Македония в българското общество започнала да се шири македонофобия[49]. В заключение на писмото се казва: „Ето Ляпчев — за нещастие македонец — със своята политика на мълчание, въздържание и фаворизации докъде докара работите“[50].

Като се мотивирало с целите на ВЛБ да съдействува за поддържане атмосфера на търпимост в политическите борби в страната и между теченията в националноосвободителните организации и особено във ВМРО и под натиска на масони протогеровисти, в началото на 1930 г. ръководството на ВЛБ решило да предприеме нещо за успокояване на положението. Това е документирано в едно окръжно: „Ложите трябва да вземат мерки да се засили философско-етичната работа между братята и се култивират у тях братска търпимост и братски чувства. Трябва да се обърне внимание върху това особено на бр. бр/атята/ общественици и им се вмени в дълг да проповядват и прилагат всякога и всякъде тая търпимост така, както масонството повелява на своите последователи. Всички братя трябва да се проникнат от съзнанието да влагат смисъл в понятието „брат“ и да не забравят клетвата, що дават още при приемането, с която се задължават да се притичат на помощ на бр. бр/атята/ всякога и при всички случаи“[51].

Това окръжно се отнасяло въобще за масоните, участвуващи в политическите организации и политическите борби в страната. Но се имало предвид и тези, които участвували в живота на ВМРО и свързаните с нея емигрантски организации. То звучи като осъждане на острите и задълбочаващи се борби не само в буржоазния партиен лагер, но и на кървавите междуособици във ВМРО и намиращите се под нейно влияние организации.

На 27 юни 1930 г. съборът на ВЛБ, а след това и Съюзният съвет решили да се поиска писмена декларация от масоните, върху които падало съмнение или били уличени в убийството на членове на масонското братство (забележете: само на членове на масонското братство!)[52].

Разбира се, нищо не коствало на замесените в убийствата масони от двете групировки на ВМРО да дадат исканата декларация. И те я дали, без да се отклоняват от следваната дотогава линия на поведение в македонските разпри.

Описаните по-горе мерки на ВЛБ за спиране на борбите между враждуващите помежду си крила във ВМРО не дали положителен резултат. Въпреки това ръководството на ВЛБ направило опит да помири ръководствата на двете крила във ВМРО. Този почин бил осъществен от великия майстор П. Мидилев. Той съвпаднал в аналогичните опити, предприети в края на 1929 г. по искане на двореца. П. Мидилев предприел своя опит за помирение между михайловисти и протогеровисти в края на 1929 и началото на 1930 г. В срещите си с техни представители той им предложил като първа стъпка запазване на съществуващото положение: две организации на ВМРО със свои самостоятелни институции, като прекратят взаимното изтребление и спрат взаимните нападки чрез печата[53]. Към края на януари 1930 г. преговорите на Мидилев с двете групи на ВМРО били прекратени, понеже михайловистите останали непреклонни в искането си за пълна и безусловна капитулация на протогеровистите[54].

В началото на 1930 г. някои масони протогеровисти, като Г. Кулишев и И. Мирчев, направили негласна анкета за отношението на видни дейци на Демократическия сговор към взаимните убийства във ВМРО и установили, че повечето не били съгласни с тях[55]. Това всъщност дало кураж на масоните протогеровисти и изобщо на протогеровистите.

Група масони се застъпили пред ръководството на ВЛБ да направи официални постъпки пред правителството на А. Ляпчев, за да предприеме то енергични мерки за пресичане на убийствата между двата лагера във ВМРО. През втората половина на март 1930 г. великият майстор П. Мидилев заедно с ръководството на Съюза на запасните офицери, в което и той влизал, се явили пред Ляпчев с искане в горния смисъл. Министър-председателят уверил, че са взети мерки за интерниране на по-видни дейци от враждуващите крила на ВМРО и спрял в. *Вардар* (на протогеровиста Г. Кулишев) и в. *Време* (на михайловистите). След срещата П. Мидилев споделил със свои сподвижници от ръководството на ВЛБ убеждението си, че А. Ляпчев няма да предприеме нищо чувствително за спиране на братоубийствените борби във ВМРО[56].

Във връзка с борбите във ВМРО и ВЛБ се раздирала от вътрешни противоречия. В нея имало както протогеровисти, така и михайловисти. Поради това и по други причини желанието на ръководството на ВЛБ да допринесе за спиране на кръвопролитията между тях не довели до нищо.

Причините за разприте във ВМРО били много дълбоки и сложни и те останали в сила и при управлението на Народния блок.

ВЛБ участвувала в търсенето на пътища за извеждането на българския национален въпрос от задънената улица, в която го вкарала българската буржоазия поради своята недалновидност и неспособност. Съобразявайки се със създадената с Ньойския договор ситуация, някои нейни дейци били склонни да изпробват и миналата през много перипетии идея за балканска федерация. Но този път за тях била важна позицията на Франция, на френските масони, на френската общественост.

От септември 1924 до ноември 1931 г. като сътрудник по печата и кореспондент на Българската телеграфна агенция в Париж работел членът на ВЛБ Георги Ив. Белчев. През този период той изпълнявал роля на пратеник със специални поръчения на ВЛБ: участвувал като неин делегат в конгреси на Международната масонска асоциация, на Международното бюро за мир и т. н. Не един път по нейно поръчение той повдигал въпроса за необходимостта от изправяне по мирен път неправдите на Ньойския договор и търсел съдействие на разни международни фактори за подкрепа на българската национална кауза. На 15 януари 1926 г. той изпратил на авторитетния френски писател комунист и хуманист Анри Барбюс писмо с молба да му отговори на въпроса: какво мисли за възможността и пътищата да се осъществи идеята за федериране на балканските държави при съществуващите тогава условия. Същевременно той му дал свои обяснения за пречките, които биха се срещнали по пътя към реализирането на тази идея, сведени до силната антибългарска асимилаторска политика на правителствата и облагодетелствуваните чрез Ньойския договор с български земи държави[57].

Писмото на Белчев заварило А. Барбюс в усилена подготовка за печат на книгата му „Палачите“, разобличаваща белия терор на Балканите и специално терористичния режим на Ал. Цанков.

Запознат относително добре с положението на Балканския полуостров (изглежда, от комунистически източници), на 16 март 1926 г. той отговорил на българския масонски емисар, че осъжда несправедливия Ньойски договор и че е за създаването на балканска федерация. „Аз мисля, че не е невъзможно да се учреди една балканска федерация, при условие, разбира се, че сегашните деспотични и самовластни правителства бъдат заменени с наистина демократични правителства — писал Барбюс. — Очевидно е, че пречка за това би била опозицията, която великите сили биха оказали, понеже те използуват несъгласията и враждите на всички тия благородни и нещастни страни (балканските държави — В. Г.), в работите на които се намесват без никакви оправдани причини“[58].

Г. Белчев изпратил в София този отговор на А. Барбюс, но той не бил публикуван в българския печат, защото освен че защитавал българския народ, осъждал наред с правителствата в другите балкански държави и българското като „деспотично“ и „самовластно“. Не взела отношение към него и ВЛБ.

Притиснато от неприятния за френското господство в Европа ход на нещата, правителството на Франция в началото на световната икономическа криза от края на 20-те и началото на 30-те години на нашия век издигнало идеята за Европейски федерален съюз. На 9 септември 1929 г. то предложило на 26 членове на ОН започването на разговори за създаване на една федерация на европейските държави. Проектът предвиждал учредяването като органи на федерацията: европейска конференция на членуващите в ОН държави, постоянен политически комитет с представител на всяка държава участничка, секретариат. В рамките на федерацията се предвиждало държавите да запазят своя суверенитет и своята независимост[59]. Този френски проект целел едно европейско Локарно, което да закрепи версайската система, като затвърди приоритетно влияние на Франция в Европа и създаде огромен блок против Съветския съюз.

Всички правителства, до които била отправена поканата, отговорили — с малки изключения, с известни уговорки. Правителството на А. Ляпчев одобрило френската инициатива, като изказало пожелание влизащите в евентуалната федерация държави да подпишат декларация, че са против войната и против всеки натиск върху други държави; да се съдействува за изпълняване застъпените в мирните договори клаузи за малцинствата и на член 19 от пакта на ОН, предвиждащ мирна ревизия на несправедливите договори, както и полагане усилия за действително разоръжаване. Според българското правителство това били условия, които щели да поставят всички участници във федерацията в равноправно положение. Българското правителство било солидарно с френското в европейската федерация да не участвува Съветският съюз. Според него началото на сближаването между членовете на федерацията трябвало да започне със сключването на двустранни договори по стопански въпроси[60].

По пътя към осъществяване идеята на френското правителство за европейска федерация била създадена комисия за изучаване на въпроса за европейското единство с председател Мотта. В нея влезли представители на 27 европейски държави без СССР и Турция. Представител на България в нея станал масонът проф. Вл. Моллов.

Въпреки многобройните заседания и решения на комисията поради противодействието на Англия, Германия, Италия идеята за европейска федерация в края на краищата била провалена[61].

Освен по официален държавен път за осъществяването на тази идея френските управляващи кръгове си послужили и с намиращи се под тяхно влияние международни организации, като Международната масонска асоциация, Международното бюро за мир и др. Едновременно с предложението на А. Бриан в ОН през септември 1929 г. за европейска федерация през септември с. г. в Атина се състоял 27-ият конгрес на Международното бюро за мир. На него била подкрепена френската инициатива и се решило да започнат балкански конференции, които да търсят пътища за сближаване на балканските народи под френска егида. На следващата година в Атина се провела първата балканска конференция, която дискутирала въпроса за създаване на балканска федерация с участието на всички балкански държави. В тези международни прояви на масонството участвувала със свои представители и ВЛБ[62].

В настъпилата след Ньойския договор безперспективност за благоприятно разрешаване на въпроса за българското национално обединение или спасяване на огромни маси от българи от денационализация проблеснала искрица. Сред българската общественост започнала дискусия за и против Паневропа, за и против балканска федерация с евентуално българско участие. Мненията се разделили. Стоящите зад правителството буржоазни сили подкрепяли неговата позиция. Разпокъсаният фронт на крайните националисти бил разноезичен и по въпроса за балканска федерация. Компромисно мнение било изразено от Всебългарския съюз „Отец Паисий“. То гласяло: балканска федерация може да стане възможна само при две условия: „пълното зачитане договорните права на малцинствата и специално на българските малцинства“; и „като се усвои от балканските държави началото на една мирна ревизия на договорите и на съществуващите териториални граници с цел да се установи едно по-справедливо, основано на свободно изразена воля на населенията, разграничение на териториите на Балканите, основано на етническия принцип, на историческата правда и на старите договори и исторически документи“[63]. Но крайните националисти не давали и дума да става за балканска федерация или интегрална Югославия, която до погълне и България[64]. Своеобразна била позицията на част от буржоазните политически сили, като кръга „Звено“, общественици като проф. Д. Михалчев и пр. Сп. „Звено“ писало във връзка с това: „Идеята за балканска федерация не само не съдържа нищо срамотно, но е единственото идеално построение, което, ако би било реализуемо, ще може да обезпечи стопанското възраждане и националното развитие на балканските народи. На един жизнен и пръснат по целия Балкански полуостров елемент като българския балканската федерация би разгърнала нови хоризонти за стопанска деятелност и би затегнала духовните връзки между неговите днес изкуствено изолирани области.“ Но според сп. „Звено“ при тогавашните условия такава федерация не ще можела да се осъществи, тя щяла да бъде „състояние на далечното бъдеще“. То посочило като предпоставки за момента по отношение реализирането на идеята за балканска федерация: „споразумението между балканските народи, изразено върху зачитането на държавната ни цялост и на народностните ни чувства“; „издигането на тяхната вътрешна политическа култура — издигане, което ще позволи да се укрепи националната толерантност и да се отстранят простите и тесногръдите интереси при разрешаването на общобалканските въпроси“. Двете тези условия предполагали запазване неприкосновеността на държавната цялост и държавния суверенитет на България, които за нищо не бивало да бъдат пожертвувани[65].

Отношение към идеята за балканска федерация взела и ВЛБ, или по-точно част от нейните членове. Приветствувалите идеята за федерация масони поставяли, както и правителството, много предварителни условия, целещи защитата на българщината. Пример за това е издадената през октомври 1930 г. от видния масон Д. Мишев и кандидата за масон Б. Петков на френски език специална брошура с наслов „Балканската федерация — произход, развитие и актуални перспективи“, връчена на делегатите и гостите на първата балканска конференция в Атина като позиция на българската делегация. В нея се проследява възникването на идеята за балканска федерация и нашироко се разсъждава върху нейните перспективи. Спирайки се на условията след Първата световна война, двамата автори писали, че балканската федерация била единственото средство за гарантиране мира на малките държави и тъй като липсвали условия за нейното осъществяване в момента, трябвало да се работи за тяхната подготовка. Първото условие било: установяване на приятелски отношения между балканските народи, основани на доверие, взаимно уважение и взаимно зачитане. А главното средство за полагане началото на такива отношения било прилагането на договорите за малцинствата[66]. Това всъщност не се различавало от позицията на правителството на А. Ляпчев. Иначе в брошурата евентуалната балканска федерация се рисувала като държава с големи перспективи[67].

Още по-ясно било изразено схващането на симпатизиращите на идеята за балканска федерация масони на Втората балканска конференция в Цариград през октомври 1931 г. В написания от представителя на ВЛБ в българската делегация Д. Мишев мемоар до конференцията по въпроса за балканска федерация се казва: „Българската народностна група заявява преди всичко и най-високо, че българите, верни на традициите и историята си, желаят да се разберат, сближат и федерират с балканските народи. Те са убедени и искрени ратници за това. За тях федерацията е най-мощното средство, чрез което ще се гарантира траен мир на Балканите. Тя единствено ще възмогне балканските държави икономически, финансово, културно и политически, като ще направи народите им елемент на мир, творчество и цивилизация“[68]. В тази федерация се допускали да участвуват всички балкански държави без изключение[69]. Но за да може да се осъществи тя, било необходимо: „свободно изразено обществено мнение във всяка една балканска държава в полза на федерацията“, „юридическо и политическо равенство на федерираните държави“; да се даде „безусловно на народностните малцинства автономните верски, училищни и езикови права, предвидени в договорите, за чието прилагане се задължили с подписите си“[70]. Тази програма предвиждала още организирането на свободен плебисцит под контрола на ОН, за да се узнае народностната и религиозната принадлежност на малцинствата, присъединени с договорите към една или друга балканска държава[71].

Така че според програмата на ВЛБ и близките до нейното схващане буржоазни групи гордиевият възел, който трябвало да бъде разсечен, за да се даде зелена улица за практическо осъществяване на идеята за балканска федерация, се свеждал до „предварително съвместно прилагане договорите за малцинствата и с изеднаквяване на балканските държави в обезоръжаване и в политическо и юридическо равноправие" и то да се направи „с дела и искреност"[72].

Тази програма за разрешаване националния въпрос на Балканите не била лишена от историческа обусловеност и историческа необходимост, съобразявала се с буквата на следвоенните договори и същевременно целела ликвидирането на техните въпиещи неправди. Но тя влизала в крещящо противоречие с позициите на управляващите кръгове на облагодетелстваните с български земи съседни на България държави. Защото приемането само на предварителното условие, което се поставяло — решаването на въпроса за малцинствата на справедлива основа, на практика трябвало да означава отказване на антибългарските им позиции изобщо и в собствените им държави конкретно. Затова те намерили пледираната от българската делегация, а значи и от ВЛБ програма твърде българска и дума не давали да става за нейното приемане. Що се отнася до Втората балканска конференция, тя отложила разглеждането на повдигнатите от българската делегация въпроси, между които, разбира се, и този на малцинствата[73].

Понеже станало ясно, че никоя от съседните на България държави не желае да обсъжда въпроса за една балканска федерация и решаването на въпроса за малцинствата, интересът на България към балканските конференции охладнял и тя се отдръпнала от участие в тяхната работа[74].

Особен интерес към отношението на ВЛБ по въпросите на френската инициатива за европейска федерация, а също и за балканска федерация проявила Великата ложа на Франция. Във връзка с това през 1929 г. тя била посетена от своя поръчител Алберт Лантоан. В България той изслушал оплакването на българските масони от антибългарската политика на правителствата в Белград, Атина и Букурещ по отношение придадените им с Ньойския договор български земи. Той се солидаризирал с предложението на българските масони да се организира международна анкета по този въпрос и по въпроса за прилагането на клаузите за малцинствата от мирните договори. Що се отнася до идеята за балканска федерация, Лантоан я счел за утопия при съществуващото тогава положение на Балканите и обърнал внимание на френското правителство на необходимостта да не подкрепя авторитарния и терористичен режим на крал Александър в Югославия. Лантоан препоръчал на ВЛБ и на Великата ложа на Югославия да съдействуват за създаване на предпоставки за сближение между България и Югославия. За целта той дори предложил да се определят тричленни делегации от двете масонски централи, които да се срещат периодично за обсъждане на въпроси, свързани с българо-югославското сближение[75]. Но Великата ложа на Югославия видяла в тази постъпка на маститня френски масон, както винаги, когато се издигали справедливи гласове в защита на българите и тяхната кауза, лице, изпаднало под влиянието на ВЛБ, и го обявила за платен агент на българската легация в Париж[76].

Всъщност режимите в съседните балкански държави не само че не желаели да направят каквито и да са отстъпки на България по националния въпрос, а, напротив, кроели и готвели заедно със своите покровители планове за по-нататъшното ѝ задушаване. В началото на февруари 1934 г. те сключили т. нар. Балкански пакт, който, освен че потвърдил Ньойския договор, но присъединил към тази позиция и Турция[77]. От идеята за балканска федерация, лансирана в гръцката столица и в съгласие с френското правителство, не останал и помен.

Идеята за балканска федерация като път за разрешаването на националните проблеми в края на 20-те и началото на 30-те години по-лесно проникнала сред профренски настроените буржоазни представители. Мнозина от тях членували и във ВЛБ, и в намиращи се под нейно влияние или в близки връзки с нея буржоазни организации. Това се отнася за някои дейци от групата „Звено" например. Но то се отнася и за представители на течението на протогеровистите във ВМРО. По пътя на масонството сред тях печелела привърженици идеята за решаване на българския национален въпрос чрез едно сближение с Югославия или в рамките на една балканска федерация, разбира се, при пълно зачитане на историческите и националните права на българите.

Като едно от противодействията срещу привържениците на идеята за българо-югославско сближение и евентуална балканска федерация противниците ѝ инсценирали т. нар. „шпионска афера". Тя била скроена и осъществена от висшето военно ръководство начело с военния министър Н. Бакърджиев, началник-щаба на армията ген. С. Маринков и други висши военни, видни дейци на управляващия Демократически сговор и крилото на михайловистите във ВМРО. Един от нейните инспиратори бил ген. Ив. Вълков. Нишките на плана излизали и извън пределите на България. Целта била да се компрометират онези кръгове в буржоазния лагер, в държавния апарат и особено в армията, които виждали в по-нататъшното толериране на михайловистите като неотговорен фактор в управлението на страната опасност за нейните интереси и били склонни да работят за използуване възможностите за смекчаване на напрежението между България и Югославия.

На 20 август 1930 г. поручик Крум Алексиев бил предаден от своя началник полк. Георгиев и от полк. Захов в ръцете на представители на ВМРО — михайловисти, обвинявайки го в шпионаж в полза на Югославия. Зверски инквизираният поручик бил накаран да „признае“, че полк. К. Маринополски (член на Тайния военен съюз) уж бил югославски шпионин. На 30 август Маринополски бил убит от мъчителите си с пълното съдействие на военните власти[78].

Против безнаказаното посегателство от ВМРО — михайловисти и нейни покровители, върху български офицери некомунисти се обявило сп. „Звено “— орган на едноименния политически кръг, съставен от бивши деветоюнци. Чрез няколко статии редакторът на списанието Д. Казасов, който бил член на ВЛБ, взел под защита полк. Маринополски и другите обвинени по аферата[79]. Зад Д. Казасов стоели влиятелни среди в буржоазния лагер и в армията и специално в Тайния военен съюз. Макар и да си служели с познатите заплахи, михайловистите трябвало да се отбраняват от надигащата се срещу тях вълна от недоволство в лагера, който дотогава ги подкрепял[80].

Поведението на Д. Казасов и на сп. „Звено“, а също и на другите защитници на пострадалите по „шпионската афера“ било одобрено от масоните протогеровисти. Не одобрили действията на михайловистите и техните покровители и някои сговористи и масони, близки до тях[81]. Всъщност влиятелни дейци на ВЛБ начело с великия майстор П. Мидилев (звенар) били решителни противници на „шпионската афера“. Отношението си по този въпрос те изразили и чрез Българската лига за защита на правата на човека и гражданина (БЛЗПЧГ).

БЛЗПЧГ организирала анкета, в резултат на която установила, че полк. Маринополски и поручик Алексиев били невинни по обвинението, че не са шпиони и предатели; че в България имало „една порочна и осъдителна система на разследване престъпленията у нас, съгласно която виновността на всеки заподозрян гражданин се предполага и затова са позволени всички издевателства над личността в дирането на предполагаемата истина..., че тази система се е превърнала в истинска опасност за обществения ред в страната, щом е започнала да взема жертвите си вече из средата на хора с положението на трагично загиналия полк. Маринополски“[82]. В специално писмо до министър-председателя А. Ляпчев от 13 февруари 1931 г. БЛЗПЧГ помолила да бъде наредено: да се наложат законните санкции на всички провинени в случая с Маринополски, да се направи потребното за реабилитиране паметта на Маринополски, като му се отдадат необходимите почести; да се даде гласност на установената вече невинност на Маринополски; „да се вземат решителни мерки за туряне край веднъж завинаги на съществуващата порочна система за разследване на български граждани, като се обезпечат гарантираните в такива случаи права и свободи от действуващите у нас закони“[83]. Това разобличение на вътрешната политика на правителството на А. Ляпчев звучело с особена сила, защото било направено от довчерашни крепители на режима му.

В проведената от БЛЗПЧГ анкета на „шпионската афера“ участвувал един земеделец — Д. Мацанкиев от БЗНС — Пладне. Това било симптоматично с оглед бъдещите взаимоотношения между хората от тази буржоазна формация, от кръга „Звено“ и Тайния военен съюз.

Въпросът за реабилитирането на полк. Маринополски дълго занимавал БЛЗПЧГ. Още през 1931 г. тя поискала от правителството на А. Ляпчев разрешение да проведе събрание по този въпрос, но й било отказано. И през 1932 г. БЛЗПЧГ продължила да се занимава с въпроса за реабилитирането му[84].

Така, заставайки зад действията на БЛЗПЧГ, част от членовете на ВЛБ начело с великия майстор П. Мидилев открили фронт на режима на Демократическия сговор.

„Шпионската афера“ се обърнала срещу своите организатори и вдъхновители. А. Ляпчев трябвало да смени почти целия висш ръководен екип на Министерството на войната: министъра ген. Н. Бакърджиев, нач.-щаба ген. Маринков и пр. Военен министър станал ген. Кисьов.

Тази „афера“ допринесла за по-нататъшното определяне позициите на Тайния военен съюз, на политическия кръг „Звено“ и други буржоазни организации, които се обявили решително против действията на групата на Ив. Михайлов. Тъкмо те давали сила на откритите защитници на обвинените в предателство и шпионаж във вреда на България членове на Военния съюз. Тя допринесла за сближаване не само между масоните протогеровисти с тези от „Звено“ и Военния съюз, но съдействувала за разширяване фронта срещу михайловистите във ВЛБ.

Въпросът за реабилитирането на пострадалите във връзка с „шпионската афера“ офицери бил разрешен едва след преврата от 19 май 1934 г. Правителството на К. Георгиев, съставено почти само от масони и в което великият майстор П. Мидилев бил министър на вътрешните работи, военен министър-председателят на централното управление на Военния съюз ген. П. Златев, също масон, а самото ръководство на Военния съюз, което също се намирало в ръцете на масони, възстановило честта на убития полк. Маринополски. Тъкмо гореизброените фактори разтурили ВМРО.

* * *

По време на управлението на Демократическия сговор по въпроси от общонационален характер ВЛБ продължила да действува като част от общия буржоазен фронт, стремейки се да сплотява всички негови групи, течения и струи около една обща линия. Тя проявила известна дейност за защита правата и съдбата на прокудените от родните им места стотици хиляди българи. Тази защита се изразявала в провеждането на много събрания, публикуването на огромно количество печатни материали и др., чрез които се разобличавали грабителските клаузи на следвоенните мирни договори и се съдействувало за поддържане будно българското и световното обществено мнение по бежанския въпрос и въпроса за съдбата на българите, предадени от победителите съглашенци под чуждо иго. ВЛБ се опитала да спечели за тази кауза и симпатиите на световни масонски централи, но без осезаеми положителни сетнини.

Българското свободно зидарство през цялото времетраене на управлението на Демократическия сговор подкрепяло неговата външна политика и чрез някои свои инициативи, използувайки масонски канали, се стараела да я улеснява.

Чрез свои представители ВЛБ участвувала в националноосвободителните борби. Най-силно било присъствието ѝ в организациите и дейността на българите от поробените югозападни краища. Тя стояла зад ВМРО и легалните ѝ организации и одобрявала както програмата, така и цялостната им дейност докъм края на 20-те години. Същото се отнася и за останалите потоци на национално-освободителното движение. Но след като в намиращото се под влияние на буржоазията течение в това движение настъпила вътрешна криза, нейното влияние в него спаднало. С особена сила се отнася това за ВМРО, защото крилото начело с Ив. Михайлов физически изтребило най-видните масони, групирани около Ал. Протогеров и неговата линия. Пък и протогеровистите извадили от строя немалък брой елитни представители от противния лагер, много от които също били членове на ВЛБ. Борбите във ВМРО разстроили в края на 20-те и началото на 30-те години дейността на някои от ложите и специално на влиятелните „Светлина“ и „Зора“ в столицата.

Въпреки деликатното положение на ВЛБ нейното ръководство направило опит да играе ролята на помирител между фракциите на ВМРО, но без никакъв успех. Сред много нейни дейци се създало и с времето растяло възмущение и недоволство срещу крилото на Ив. Михайлов във ВМРО. Тези членове начело с великия майстор П. Мидилев се сближили с протогеровистите, станали техен крепител и създали общ фронт във ВМРО, в емигрантските организации, в армията, в организациите на офицерите, в буржоазния партиен лагер. Много членове на ВЛБ обаче по националния въпрос и в края на разглеждания период заставали на противоположни позиции. Изобщо както в буржоазния лагер, така и във ВЛБ в края на 20-те и началото на 30-те години единството в позициите по националния въпрос било разколебано.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ШЕСТА

[1] Тези въпроси се разглеждат в част втора на труда.

[2] *Т. Косотев*, Бежанският въпрос в България след Първата световна война 1919—1932 г. (дисертация). С., 1976, и цит. там литература.

[3] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3217—3218, зап. от 21.X.1924.

[4] Полет, 1924, бр. 15, *Д. Сладин* (Мишев), Преглед на чуждите списания и вестници, с. 13—14; пак там, бр. 38, *Д. Мишев*, Конвенцията за изселването, с. 3—4; бр. 6, *Д. Мишев*, Нашите илюзии, с. 83—84; бр. 4, *Д. Мишев*, Войната на Балканите, с. 51—52 и др.

[5] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 692, *Д. Мишев*, Истината за франкмасонството (б.д. — вероятно от 1927 г.), л. 21.

[6] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3228—3229, зап. от 5.XII.1924; сп. Полет, 1924, бр. 7, *Д. Мишев*, Договори, бежанци и човечност, с. 99—101.

[7] Полет, 1925 бр. 12, БЛЗПЧГ до ОН, до Международната федерация на лигите за защита правата на човека и гражданина и др.

[8] Пряпорец, бр. 64 от 23.III.1925, *Д. Мишев*, В защита на една истина.

[9] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 936, л. 1—2, БЛЗПЧГ до Френската лига за защита правата на човека и гражданина, 2.III.1925.

[10] Пак там, л. 3, Ligue France pour le défense des droits de l'homme et du citoyen — V. Ganev, 2. III.1925.

[11] Пак там, а.е. 940, л. 1—2, Ligue France pour le défense des droits. . . — V. Ganev, 20.IV.1925; Пряпорец, бр. 64 от 23.III.1925, *Д. Мишев*, В защита на една истина.

[12] Полет, 1924, бр. 39, *Д. Мишев*, Конвенцията за изселването, с. 3—4,

[13] Пак там, бр. 6. *Д. Мишев*, Нашите илюзии. . .

[14] З Пр, 1924, кн. 5—6, Съобщение на СС на ВЛБ, с. 112; кн. 10, Съобщение на СС на ВТБ, с. 203; БИА, ф. 222, а.е. 40, л. 16, ВЛБ—Х. Шахт, 24.XII. 1912 и др.

[15] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 962, *Д. Мишев*, Истината за франкмасонството, л. 22.

[16] Пак там, а.е. 1057, л. 1, Записка лично до министър-председателя брат Ал. Цанков от ВЛБ, 17.XI.1924.

[17] Виж глава трета от част втора на настоящото.

[18] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 955, л. 1, БЛЗПЧГ до югославската легация в София, 14.XI.1927; а.е. 692, л. 29—39, също от 16.XI.1927.

[19] Пак там, а.е. 948, л. 2—5, БЛЗПЧГ до френската ЛЗПЧГ, 20.VI.1929, Независимост, бр. 2424 от 25.VI.1929, БЛЗПЧГ и кървавата граница.

[20] Отец Паисий, 1929, кн. 11, БЛЗПЧГ до Френската ЛЗПЧГ, с. 195—196.

[21] *Ж. Натан*, Стопанска история на България, С., 1957, с. 452—455.

[22] ЦДИА, ф. 1298, оп. 1, а.е. 2, *К. Скутунов*, Бурни времена, Спомени (ръкописи), С., 1962, с. 119.

[23] З Пр, 1929, кн. 10. Доклад за духовното и материалното състояние на ВЛБ от IX до XI.1929, с. 165—166.

[24] The Bulgarian reparations (A glance of the origin and character of these obligations), Sofia, 21.X.1929.

[25] *Ат. Леонидов,* Репарационната политика на второто сговористко правителство и грабителските домогвания на международния империализъм, И П р, 1962, кн. 2, с. 26—34; *Ж. Натан,* цит. съч., с. 486—487.

[26] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3010, зап. от 8.II.1924.

[27] *Д. Косев,* Положението в България и проблемът за курса на БКП след Септемврийското въстание в 1923 г. (до април 1925 г.), И Б И Д, т. 27, с. 109 и сл.; същият: Отношенията между България и Сърбо-Хърватско-Словенското кралство от 9 юни 1923 до 1925 г., И Б И Д, т. 35, с. 204 и сл.; *В. Василев,* Майският манифест на ЦК на ВМРО от 1924 г. Обстановка, преговори и последици, И П р, 1980, кн. 5; *К. Палешутски,* Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918—1941 г.,С., 1983, с. 141 и сл.; *Д. Добринов,* Майският манифест и създаването на ВМРО (обединена) 1924—1925 г., И И И, т. 26, с. 208 и сл.

[28] ЦДИА, ф. 252, оп. 1, а.е. 592, л.1, Окръжно № 787 на ЦК на ВМРО, 10. VIII.1924.

[29] История на Благоевградската окръжна организация на БКП, С., 1979; с. 157—161.

[30] Кубрат, 1925, бр. 19—20, Декларация на ЦК на ВМРО, с. 13.

[31] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 3236, зап. от 1.XII.1924; л. 3258—3259, зап. от 1.I. 1925.

[32] Отец Паисий, 1933, кн. 11 и 12, *Ив. Георгов,* Да се разберем, с. 269—270.

[33] La question Macédonienne et la situation en Macédoine. Memorandum présenté par l'Organisation Révolutionaire Intérieure de Macédoine à la cinquième Assamblée de la Société des Nations et aux tous les pais, Macédoine, Août, 1924, p. X—XI.

[34] БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 3197—3198, зап. от 16.IX.1924.

[35] ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а.е. 91, л. 57,Съобщение на Ив. Михайлов, 15.VIII.1928.

[36] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 51, л. 6, По случай 40 дни от трагичната кончина на Ал. Протогеров (некролог на ВИ „Заря"), август 1928.

[37] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 3982, зап. от 19. VIII. 1928.

[38] З П р, 1928, кн. 7—8, *К. Грънчаров,* Ал. Протогеров, с. 152—157.

[39] Пак там, *Д. Немиров,* Кратки бележки за бр (ат) Ал. Протогеров, с. 157—163.

[40] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 4035—4038, зап. от 29. IX. 1928.

[41] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 958, л. 1, Резолюция на ЦК на БЛЗПЧГ, юли 1929.

[42] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 4347, зап. от 29. IX. 1929.

[43] Пак там, л. 4180, 4184, 4455, 4458, 5590.

[44] Пак там, л. 5589, зап. от 2.XII.1930.

[45] Пак там, л. 4455, зап. от 11.II.1930.

[46] Пак там, л. 4459, зап. от 24.II.1930.

[47] Пак там, л. 4471, зап. от 13.III.1930.

[48] Пак там, л. 4524—4525, Изповед на Е. Спространов до П. Мидилев, 4.VI.1930; л. 6570, зап. от 12.X.1930.

[49] Пак там, л. 4478—4481, Лично поверително писмо на Е. Спространов до П. Мидилев, 26.III.1930.

[50] Пак там, л. 4481.

[51] З П р, 1930, кн. 1, Окръжна плоча на СС на ВЛБ, с. 1—2.

[52] БИА, ф. 324, оп. 1, а.е. 1, л. 4524, зап. от 11.VII.1930; л. 6570, зап. от 12.X.1930.

[53] Пак там, л. 4405, зап. от 6.XII.1929; л. 4440—4441, зап. от 23.I.1930; л. 4429, зап. от 11.I.1930.

[54] Пак там, л. 4447, зап. от 27.I.1930; ЦДИА, ф. 105, а.е. 392, л. 5, Съобщение на комисията за постигане умиротворение на македонците.

[55] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 4447, зап. от 27.I.1930.

[56] Пак там, л. 4483, зап. от 26.III.1930.

[57] Пак там, ф. 624, а.е. 4, л. 1—2, Г. Белчев до А. Барбюс, Париж, 15.I.1926.

[58] Пак там, а.е. 6, л. 1—2, А. Барбюс до Г. Белчев в Париж, 16.III. 1926.

[59] Documents relatifs à l'organisation d'un régime d'union fédéral Européenne, Genéve,15.IX.1930, p. 13—19.

[60] Пак там, с. 109—113.

[61] История дипломатии, т. 3, М., 1965, с. 530.

[62] *П. Арсов,* Буржоазното движение за балканско разбирателство (Балканските конференции 1930—1933), Год. на кат. по научен комунизъм и БКП, кн. 1—2, С., 1968, с. 4 и сл. Подробно за участието на ВЛБ в тези конференции виж в гл. 3 от част втора на настоящото.

[63] Кубрат, бр. 194 от 25.I.1931, Балканска конфедерация.

[64] Отец Паисий, 1931, кн. 5 и 6, *В.Думев,* Въпросът за сръбско-българското сближение, с. 56—64.

[65] Звено, 1930, кн. 17, Вътрешен преглед, с. 258.

[66] *D. Michev, B. Petkov,* La fédération balkanique. Origine, développement et perspectives actuelles, S., 1930, p. 27—28.

[67] Ibid., p. 31—33.

[68] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 982, л. 5, Мемоар на българската народностна група до пленума на втората балканска конференция, С., 18.VII.1931. Документът е написан от Д. Мишев.

[69] Пак там.

[70] Пак там, л. 5—6.

[71] Пак там, л. 8.

[72] Пак там.

[73] *П. Арсов,* цит. съч., с. 31—32.

[74] Пак там, с. 40 и сл.

[75] *Al. Lantoine,* L'abdication du soleil (Notes d'un voyage aux pays balkaniques), Paris, 1932, p. 73—119.

[76] *L. Hass,* Grandeur et déclin de la francomaçonnerie en Europe centrale et orientale 1926—1938, p. 309.

[77] *К. Манчев, В. Бистрицки,* България и нейните съседи 1931—1939, С., 1978, с. 84 и сл.

[78] ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а.е. 9, л. 67, ЦК на БЛЗПЧГ до министър-председателя на България, 13.II.1931; *Д. Казасов,* Бурни години 1918—1944, С., 1949, с. 396; ЦДИА, ф. 1685, оп. 1, а. е. 25, 35.

[79] Звено, 1930, кн. 27, Шпионската афера, с. 417, кн. 28, Нашият въпрос с. 443 и др.

[80] Свобода или смърт, бр. 121 от ноември 1930, Съобщение на ВМРО по шпионската афера и България; Сръбският шпионаж в България; АМВР, об. д. 16186, т.е, л. 87, 92.

[81] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 5585, 4536—4557, 5559, 5560.

[82] ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а.е. 91, л. 67.

[83] Пак там.

[84] Пак там, ф. 1546, оп. 1, а.е. 961, л. 1. Д. Мишев до председателя на ЦК на БЛЗПЧГ, 5.I.1932; Утро, бр. 6728 от 23.I.1932, Реабилитирането на полк. Маринополски.

Глава седма

АНТИМАСОНСКИ ПРОЯВИ В БУРЖОАЗНИЯ ЛАГЕР И РЕАКЦИЯТА НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ

1. ЦЪРКВАТА И МАСОНСТВОТО

ВЛБ претендирала за ролята на сплотяващ фактор по отношение на всички групи, течения и институции в буржоазния лагер. В първите дни след своето създаване тя не срещнала съпротива от никого. Пък и никой не смятал, че тя представлявала повече от един тесен и затворен интелигентски кръг. Но с израстването ѝ в известен фактор в обществения живот тя привлякла вниманието на традиционно критично настроени по отношение на масонството среди, първа между които била църквата.

Известни търкания между масонското братство и официалната православна църква се появили още през 1918 г. Между различните поводи единият бил опитът на някои свързани с тази църква масони да използуват нейното знаме за политически цели. В края на 1918 г. възникнала идеята да се създаде една партия, която да се отличава от компрометираните традиционни буржоазни партии, да се вдъхновява от християнското учение и да противостои на левите партии и главно на социалистическото движение[1]. През май 1919 г. били подготвени устав и програма на евентуалната нова формация, като били използувани програмите на всички съществуващи тогава в България партии и главно на Радикалната партия. За модел били взети програмата и организацията на Християнската социалистическа партия в Австрия[2]. Имала се предвид и организационната система на свободното зидарство. Между инициаторите били Е. Спространов, Д. Фурнаджиев, Ив. Снегаров и др., както и група свещеници от София. Към средата на юни 1919 г. с инициативата било запознато столичното масонство, като била потърсена и неговата подкрепа на този почин[3]. Преобладаващата част от масоните обаче погледнали твърде скептично на него.

На 20 декември 1919 г. 13 души главно масони от софийските ложи решили да основат Християнски обществен съюз, като приели устав, програма и избрали ръководство. Предвиждало се в новата формация да членуват само християни[4].

Щом узнал за тази инициатива, Св. синод на православната църква реагирал незабавно, обвинявайки за създаването на новата партия софийската масонска ложа „Светлина“. С посредничеството на архимандрит Стефан (бъдещият митрополит) и протойерей Ст. Цанков (началник на културния отдел при синода) въпросът бил уреден в полза на образуването на новата политическа организация. Обещана била подкрепата и на Св. синод при условие, че Ст. Цанков стане негов представител[5]. С намесата и по настояване на синода названието на организацията било променено на Християнско-социална организация. Пак по негово настояване било решено в партията да бъдат приемани и евреи, за да бъде разширена социалната база и особено да бъдат осигурени материални средства за издържане на нейната дейност[6]. Като представител на Св. синод в партията бил приет Ст. Цанков[7]. Всичко това наложило да се избере ново настоятелство на организацията, в което влезли: Е. Спространов — председател, Д. Фурнаджиев — подпредседател, Ив. Снегаров — секретар, Ас. Марчинков — касиер, и съветници — свещеник Кацаров и Ст. Бойчев[8]. Всичко това било извършено в началото на 1920 г.

Но докато групата масони и свързаните с тях млади фактори в Св. синод подкрепяли идеята за Християнска партия, висшият клир на православната църква се противопоставил. В началото на февруари 1920 г. видинският митрополит Неофит в писмо до председателя на новата „партия“ остро осъдил теософията и масонството, създали тази организация, защото търсели фиктивна истина, а вършели „въпиющи неправди“, Митрополитът специално подчертал: „Много от мирните договори са дело на първокласни масони. Ала това не им е попречило да вложат в тях първокласни по грубостта си неправди“[9].

Аргументите на митрополита били съкрушителни и напразно Е. Спространов се мъчел да го сколни да подкрепи оглавяваната от него партия[10]. Против това масонско творение се обявили и други висши духовници. И тя била обречена на провал. Но не само православната църква като цяло не пожелала да даде подкрепата си на тази политическа инициатива. С безразличие, а и с неодобрение била погледната тя и от останалите буржоазни партии в страната. Не я подкрепила като цяло и ВЛБ.

При острите социални и политически противоречия по онова време в България, в условията на непрестанен конфликт между земеделското правителство и Св. синод идеята за създаване на Християнска партия се оказала химера, която пропаднала веднага щом излязла на бял свят. Но тази идея и опитът тя да бъде осъществена имала за последица подхранването на първите антимасонски настроения сред дейците на българската православна църква.

Не само опитът за създаване на партия под християнско знаме станал причина за възникването на такива настроения. Главното било създаването на организирано в национален мащаб масонско братство и усилията, които то полагало да израсне като обществен фактор. „Изглежда, мнозина наши духовни лица да са се смутили, когато узнали, че у нас е образувана вече свободнозидарска ложа" — констатирал печатният орган на ВЛБ в началото на 1922 г. и побързал да внесе успокоение с декларацията, че масонството „не само че няма нищо против църквата, но тъкмо наопаки: идва да подкрепи църквата в нейните стремежи", че то ще приложи на практика нейните принципи, а няма да създава нов морал и нова религия. За пример на добри отношения между масонството и църквата била посочена Англия[11].

Наистина тези уверения били дадени в закрито списание на ВЛБ, което трябвало да се чете само от масони. Но никой ръководител на масонско братство не си правел илюзия, че то няма да попадне и в ръцете на ръководителите на православната църква. А такива уверения били давани многократно и в друга форма.

За осигуряване на връзки с православната църква ВЛБ след войната направила първите си стъпки в усилията да привлече в своите редове лица, свързани с нея, работещи в някои звена от нейната система или пък в държавни институции, занимаващи се с въпросите на вярата. Така в редовете ѝ били привлечени Ст. Цанков от канцеларията на Св. синод, Д. Михайлов, В. Узунов и др., които били преподаватели в Софийската духовна семинария, някои богослови. В началото на 1922 г. ВЛБ успяла да прокара в църковния съвет на Св. синод масоните свещеник Кр. Ценов и Д. Михайлов[12]. В масонство бил посветен и началникът на вероизповедния отдел при Министерството на външните работи Г. Цветинов (Папата). С тяхна помощ ВЛБ действувала за париране антимасонските настроения на дейци на православната църква.

Докъм средата на 1922 г. безпокойството на дейци на православната църква от съществуването и дейността на ВЛБ не излизало на показ. След това обаче то започнало да се проявява открито и публично. Една от първите публични стрели против масонството принадлежи на печатния орган на Съюза на свещеническите братства в България. През юни 1922 г. във в. „Пастирско дело" била поместена статия, претендираща да разясни пред българското общество същността на масонството от църковни позиции. В нея то се обвинявало, че представлявало опасна антихристиянска организация, отричаща морала.

„Секти, революции, диктатури, разрушения и заговори срещу църквата и държавата! Всичко това си има корен, вдъхновител, организатор — писал свещеническият вестник. — Това е масонството"[13]. Още до преврата от 9 юни 1923 г. ВЛБ била обвинена от свещенически среди, че била управлявана от френските масонски централи в разрез с интересите на България. Към служителите на православната църква бил отправен призив да следят и демаскират масонството[14].

Подобна линия по отношение на масонството следвал Съюзът на свещеническите братства и след деветоюнския преврат. Сега обаче било прибавено ново обвинение против него: че то не само било против църквата и държавата изобщо, но че представлявало държава в държавата и било по-опасно и от комунистическото движение, понеже в отличие от него било тайно и скрито[15].

Използувайки създаденото след Септемврийското въстание настроение сред буржоазията, органът на свещеническите братства настоявал: „Време е и нашата православна църква да заяви: не можеш да се числиш към софийската франкмасонска ложа и в същото време претендираш да си християнин"[15]. Но този призив останал само един изолиран глас. Нито ръководството на съюза на свещеническите братства, нито на православната църква се поддали на антимасонски настроения до края на управлението на почти масонския кабинет на Ал. Цанков.

Нова атака срещу масонството предприел от началото на 1926 г. редакторът на в. „Пастирско дело" Петър Тулешков и изобщо редактираният от него вестник. Като повод било използувано освещаването на масонския дом в София през януари с. г., макар то да станало от специално изпратен от софийския митрополит Стефан свещеник (за освещаването бил поканен самият митрополит, но той по съображения от тактически характер деликатно отклонил поканата). Та вземайки повод от изказването на председателя на възпитателния институт „Заря" Д. Мишев, в което била изтъкната ролята на науката и просветата в човешкия прогрес, Тулешков публикувал статия за възникването, развитието и същността на масонството в България, за неговия вътрешен живот: ритуал, тайни и пр. В нея се атакували антицърковните мотиви на масонството, но за българските масони се казвало, че били патриоти[17]. Последната уговорка била направена, защото самото правителство дало средства за построяването на масонския храм.

Реакцията на ВЛБ била незабавна. Масонски ръководни фактори ще да са се опитали да въздействуват на редактора на свещеническия вестник, защото още в следващия брой той се извинил, че имал за цел да даде ясно понятие за масонството и неговата сила, да посочи масоните за пример на българското свещеничество: че масоните били влезли в много организации и играели в тях ръководна роля, а организацията на свещеничеството, макар да числяла в редовете си 2500 свещеници, не играела никаква роля в друга формация вън от себе си[18]. След това П. Тулешков трябвало да проведе разговори за българското масонство с члена на ръководството на ВЛБ пастор Д. Фурнаджиев, протосингела на софийската митрополия архимандрит Софроний, а вероятно и с други лица. Важното е, че първоначалната му антимасонска позиция била променена под въздействието и намесата на самите масони. Свидетелство за това е писмото на П. Тулешков до Д. Мишев от 12 август 1926 г. В него, изказвайки мнението си, че преданият църковник не може едновременно да бъде и предан масон, пише като разкаяние: „В миналите години, преди да имам на ръка издания и документи на нашите франкмасонски ложи, а познавайки масонството само от руски издания, смятах свободното зидарство за по-лошо, отколкото е. Сега, след новото проучване и като знам почти всички ония, що се числят в ложите, съм убеден, че поне българското масонство не е зло“[19].

За пресичане нападките на в. „Пастирско дело“ срещу българското масонство енергично се намесили масоните, депутати в Народното събрание[20]. А оттук заключаваме, че се е действувало на много високо равнище и изключително ефикасно.

Но това не означава, че антимасонските настроения сред православната църква изчезнали. През 1927 г. пак във в. „Пастирско дело“ се появили материали за масонството. Най-напред била отпечатана една информация за разтурянето на масонските ложи от фашисткия режим в Италия. В нея се нападали югославските масони (а те били управляващ фактор начело с крал Александър), че били против борбите на македонските българи за права и самоуправление в Югославия[21]. Такъв характер имал и друг материал от декември 1927 г. В него, без да се нападат българските масони, се посочвало, че последните се опитвали да помогнат с нещо на поробените българи (което било вярно), но силните френски масони подкрепяли югославските масони, а не българските. Изхождайки от предпоставката, че българските масони искали да бъдат и добри българи, и дисциплинирани масони, към тях бил отправен съвет: „но не е ли вече време, щото българските масони да се простят и с вярата, и с надеждите си в масоните „братя“, па даже и със самото масонство“[22].

Поощрявани от някои представители на най-консервативните среди на висшия клир на православната църква, започнали да се появяват и антимасонски книги. През октомври 1924 г. в Ст. Загора била издадена брошура на свещеник Б. Ив. Гешаков „Масонството и неговите сътрудници“, в която свободното зидарство се обвинявало, че било антихристиянско. В нея пишело, че масонството и комунизъм било едно и също нещо, че масоните били за всемирна република. През 1928 г. свещеникът от Търново Н. Иванов написал една нескопосна книжка, която представлявала компилация от чуждо съчинение. В нея масонството се атакувало заради връзките му с еврейството, обвинявало се, че подкрепяло свободомислието, че било враг на монархията и работело за демократична република, след което щяло да ратува за социализъм. Инсинуациите били явно неефикасни, защото никой сериозен представител на буржоазията не смятал, че ВЛБ, в която членували министри, депутати в Народното събрание и др., ратува за република и за социализъм.

Като цяло ръководството на православната църква през разглеждания период не се ангажирало с антимасонски позиции. Напротив, нейни представители участвували съвместно с представители на ВЛБ в разни буржоазни организации и в съвместни акции главно за защита на застрашената от чужда асимилация българщина в откъснатите с Ньойския договор от отечеството ни територии.

На фона срещу масонството винаги стояла католическата църква. Може да се каже, че между тях враждата била вековна. Борбата на Ватикана срещу франкмасонството била пренесена и в държави, където за официална се признавала източноправославната църква, какъвто е случаят с България. И в България, както е известно, в периода на капитализма, а и днес съществували няколко вероизповедания със свои църковни институции. Имало е, макар и слаба, католическа църква, която, както всички подобни църкви, била под ръководството на Ватикана. Към края на 20-те години българската католическа църква крояла планове да подчини на Ватикана и българската православна църква[23].

Католическата църква в България в края на 20-те години активизирала борбата си и против българското масонство. Тук ще се позовем само на някои данни от официалния печат на тази църква.

При управлението на правителството на Ал. Цанков католическата църква не предприела против масонството открити атаки, което вероятно се дължало на това, че и в Италия масоните официално не били преследвани. Едва от 1927 г. насетне католическата църква се включила открито в борбата против масонството. Бихме обяснили това обстоятелство със съюза между Ватикана и фашисткия режим в Италия в борбата против масонството.

Като използувал антимасонски материали от в. „Пастирско дело“, католическият вестник „Истина“ в началото на 1927 г. разкрил някои страни от развитието на ВЛБ до 1925 г.

и апелирал да се внушават на българските младежи християнски чувства[24]. Година по-късно била отпечатана статия за организацията на международното масонство, в която се правел извод, че масонството било враг на католицизма в целия свят и следователно и на католическата църква в България[25]. През януари 1928 г. редакцията на в. „Истина“ влязла в полемика с авторитетния масон Ал. Т.-Балан по въпроса за отношението на свободните зидари към религията. На 14 януари споменатият професор изпратил писмо до редакцията на вестника, в което отхвърлил твърденията на противниците на масонството, че то било тайна организация, че било против християнската църква. Аргументите му били: уставът на ВЛБ бил официално утвърден и че в ложите членували хора с различни религии[26]. Отговорът на католическия вестник обаче гласял: масонството е враг на религиите, защото се противопоставяло на масонската революционна пропаганда, защото ратувало за отделяне на църквата от държавата и отклонявало хората от религиозния институт[27]. На това писание Ал. Т.-Балан отговорил във в. „Мир“ буквално на следващия ден. В. „Истина“ сгъстил боите, като прибавил към обвиненията си против масонството нови: че то е изградило строга йерархия, че е обвило дейността си с воала на дълбока тайна[28]. После с гордост заявил, че католическата църква отдавна е отлъчила всички масони — нещо, което до момента никоя църква още не била сторила[29]. В една статия, в която се правела историческа екскурзия по пътищата на масонството, то се обвинявало, че било организатор на буржоазните революции, че ликвидирало средновековните абсолютистически монархии в Западна Европа, а в момента станало радетел за „всемирна република, национализация на индустрията, на търговията и на земеделието, заместване на частната собственост с колективната и най-сетне социализиране на личността за задължителен труд“, т. е. въвеждане на съветски болшевизъм. Заключението било: „Това тайно сдружение е обществена вреда“ и че българският народ, който се славел като добър борец против болшевизма, се оставял да бъде мамен от „масонската лукавщина“[30].

От приведеното се вижда, че католическата църква в България в края на 20-те години започнала да напада българското масонство в унисон с някои представители на православната църква. Но, както ще стане ясно по-нататък, тя успоредила нападките си с тези на крайната десница в буржоазния лагер. Тя правела това точно така, както италианските фашисти и Ватикана се борели против масонството. Понеже ВЛБ имала позиции и във властта, и въобще в цялото буржоазно общество, българската католическа църква била все пак коректна, що се отнася до избора на средства за воюване против нея. Приписването на болшевизма на масоните не отговаряло на истината и представлявало една диверсия с цел да се настроят определени среди на управляващия Демократически сговор срещу масонството.

ВЛБ била много чувствителна по отношение на отправените срещу нея обвинения от представителите на църквата, особено от страна на източноправославната църква. Нейни членове били, както се каза, някои авторитетни дейци на фронта на православието, като проф. Ст. Цанков, Е. Спространов, Д. Мишев, началникът на вероизповедния отдел при Министерството на външните работи Г. Цветинов и др. Затова в беседи, статии и заявления на представители на ВЛБ и на нейни ръководни институции постоянно се подчертавало, че българското свободно зидарство не е враг на православната църква и на религията изобщо. В отбиването на атаките на православната църква участвували най-авторитетни масони. През януари 1924 г. Ал. Т.-Балан (тогава велик сановник на ВЛБ) отхвърлил обвиненията на църквата, че масонството било против престола и олтара, т. е. против монархията и църквата[31]. В масонските ложи се изнасяли доклади за връзките между масонството и църквата, в които се отхвърляли обвиненията, че масонството било антирелигиозно, и се подчертавало, че то винаги желаело да бъде в добри отношения с църквата. В един такъв доклад, изнесен в л. „Зора“ на 12 юни 1928 г., се казвало, че масонството „приема в своята среда само вярващи хора от разни религии, а отблъсква атеистите“, но че масонството било против догмите и не налагало на своите членове догми. Ала масонството било в конфликт с духовенството, защото последното се стремяло към светска власт, особено католическото духовенство. В България нямало основания за конфликт на масонството с официалната църква, защото тя не се стремяла към светска власт[32]. Подобни аргументи се използували за защита на масонството и в открития масонски печат[33].

В издадената с цел да се пропагандира масонството книга на А. Хорнефер през 1929 г. от издателство „Акация“ един от ръководителите на последното — Стилиян Кутинчев, написал специален предговор, насочен срещу нападките на православната църква против масонството. В него след краткото очертаване организацията и идейните начала на масонското братство в България той изреждал различни аргументи, с които се стремял да представи масонството изобщо и особено това в България като формация, която върши работа и на самата църква[34].

С цел да обезоръжи противниците си църковници през 1929 г. ВЛБ внесла поправка в основните си организационни документи. Едно от четирите основни начала на ВЛБ било редактирано по следния начин: „Великата ложа на България работи в Славата на Великия архитект на Вселената . . . Под „Велик архитект на Вселената“ българският зидар разбира и почита Бога. Българският свободен зидар, каквато и вяра да изповядва, дължи най-голяма търпимост спрямо верските убеждения на другите“[35]. Това трябвало да означава, че ВЛБ не се кланя на някакъв само свой бог, че не изповядва някаква антихристиянска религия, а оставя свободата на всеки свой член да изповядва каквато си иска вяра. Защото в нея членували и православни, и протестанти, и израилтяни.

С тези си действия ВЛБ като че ли поуспокоила църковниците, защото след това те престанали да я атакуват открито.

2. ФАШИЗМЪТ И МАСОНСТВОТО

След Първата световна война като противодействие на растящото работническо и комунистическо движение се появил фашизмът, който се ползувал с подкрепата на цялата буржоазия и известни среди на средната и дребната буржоазия. През октомври 1922 г. фашизмът за пръв път дошъл на власт в Италия и господствувал в продължение на две десетилетия. Фашизмът скоро станал световно явление и намерил изключително благоприятна почва в редица европейски държави, като Германия, Австрия, Унгария и др. През 1933 г. в Германия била установена най-свирепата фашистка диктатура, оставила зад себе си зловещи дела в световната история[1].

Като обществено явление фашизмът представлява безогледна диктатура на най-реакционната част от едрата буржоазия, която отрича буржоазната демокрация и всякакъв буржоазен либерализъм като неспособни да защитават интересите на буржоазията при условията след установяване на власт на работническата класа в Русия и си поставя за главна задача унищожаване на световния комунизъм. Той представлява ненавистно архиреакционно и архиантинародно явление в капиталистическия свят.

Фашизмът не отминал и нашата страна. Първите фашистки организации в България възникнали също след Първата световна война. В съюз с традиционните буржоазни партии и дори със социалдемократите на 9 юни 1923 г. и в България бил установен режим с фашистки елементи[2]. Както се видя по-горе, подкрепа на всички управлявали страната след този преврат правителства оказало и масонското братство. Като цяло Демократическият сговор нямал отрицателно отношение към масонството. Аналогично било отношението към него на такива фашистки организации като политическия кръг „Звено“, Народното социално движение, Българския народен съюз „Кубрат“.

По-друго било обаче отношението към свободното зидарство на някои от фашистките организации, които възникнали по примера и под влиянието на италианския и германския фашизъм и им подражавали в организационно, програмно и тактическо отношение. Поради това им качество те могат да бъдат наречени подражателни фашистки организации или представители на подражателния фашизъм в България.

През януари 1921 г. бил основан Строго-неутралният пленническо-заложнически съюз (СНПЗС) с цел да противопостави на правителството на БЗНС и на комунистическото движение обединените усилия на участниците по бойните полета в годините на Първата световна война. Главните му искания тогава били да се накажат виновните за погрома във войната без разлика на политическа принадлежност, т. е. не само такива от буржоазните партии, но и участниците във Войнишкото въстание. Първият редовен конгрес се провел през април 1921 г. Конгресът поискал от земеделското правителство, Народното събрание и партиите да изпълнят всички желания на съюза[3]. След двегодишно вегетиране на 16 февруари 1923 г. се провел друг конгрес, който преобразувал СНПЗС в политическа организация с название Съюз на бойците. Тогава били приети уставът и програмата на новата формация, считана от основателите ѝ като фашистка.

В устава се казва, че Съюзът на бойците е „самостоятелна политико-икономическа организация, която си поставя за цел да работи за „националното величие, т. е. за духовното и материалното усъвършенствуване на българската нация“; да създаде от участниците във войните политическа сила, около която да се групират националистите; да работи за наказване „виновниците за националните и народни нещастия“[4]. Предвиждало се съюзът да образува сдружения, синдикати, кооперации, да участвува в изборите[5]. В съюза могли да членуват всички, взели участие в борбите за национално обединение (в националноосвободителното движение и във войните), бъдещите войници и тези, които по разни причини не могли да минат през казармите, но при условие, че не са дезертьори и предатели или не са „безотечественици“, т. е. комунисти или членове на други политически организации[6].

Организационната система на Съюза на бойците била съобразена с административното деление на страната. Начело на местните организации стоели настоятелства, в околиите имало околийски, а в окръзите — окръжни комитети. Всички с по седем членове. Седемчленен бил и избраният от конгреса с едногодишен мандат секретариат с големи пълномощия. Предвиждало се да има съюзен съвет, в който влизали секретариатът и по един представител на околийските организации[7]. За партиен цвят бил избран небесноголубовият — този на лентата на ордена за храброст[8].

Конгресът от 16 февруари приел и програмата на съюза. Като основна цел в нея се определяло „националното величие“, разбирано като „духовно и материално усъвършенствуване на нацията, а не многобройност на народа и обширност на територията“[9]. Друго основно начало било „върховният национален интерес“, който изисквал „пълна хармония, солидарност и единство между всички органи и части на националния организъм, правилно разпределение помежду им на труда и неговите плодове и пълно координиране на силите им за духовно и материално усъвършенствуване на нацията и за нейна защита“[10].

Според Съюза на бойците най-жизнеспособна била „националната държава“, на която всяка нация имала право. При това „само еднородните национални държави и доброволно конфедериралите и федериралите се“ национални държави били напълно жизнеспособни. Затова съюзът не вярвал „във възможността да се установи в света една интернационална държава“, но приемал, че било възможно, след като всяка нация създаде „национална държава“, да се установи организация, в която да сътрудничат всички държави[11].

Приведените положения от програмата на Съюза на бойците показват, че той представлявал една крайно националистическа буржоазна организация, която отричала съществуването на всякакви социални различия и противоречия в буржоазното общество и изграждала всички свои предначертания върху фикцията за хармонично единство на българската нация.

От тези схващания произтичали и разбиранията на Съюза на бойците за държавното устройство. За разлика от почти всички съвременни нему буржоазни организации той се обявил за „народоуправление съгласно върховния национален интерес“, т. е. което да дава възможност да се развият всички национални сили. Той се обявил за „преразглеждане и преобразуване на конституцията и цялото законодателство съобразно с върховния национален интерес“ в духа на неговата програма; да се установи самостоятелна „контролна власт, която да осигури нацията от атентати на демагогията и партизанщината и да отстрани възможността за нарушаване конституцията и законите“; за създаване на „национален стопански съвет, в чиято компетенция да влизат въпросите, отнасящи се към разните форми на националната стопанска дейност“[12].

Вътрешната политика на държавата трябвало да се осъществява от „силна, честна, разумна, родолюбива и авторитетна власт“, която да управлява не в името на партии, класи и съсловия, а в името на нацията[13].

В програмата на Съюза на бойците се предвиждали много конкретни мероприятия в различните области на живота, които били заимствувани от програмите на други политически организации. Декларирало се, че съюзът е „за всяка форма на стопанска дейност — индивидуална, колективна или каквато и да е“, щом може да осигурява възходящо развитие на държавата; „за примиряване на класите с взаимни отстъпки и за координиране на силите им за плодотворна национална дейност“[14].

Много думи били казани в програмата на Съюза на бойците във връзка със защитата на социално слабите слоеве от обществото: подобряване хигиената на труда, забрана за използуване на детски труд в производството, създаване на работнически осигуровки. Специално било посочено, че съюзът ще ратува за „участие на труда в печалбите на едрите предприятия и в управлението на същите, но само по отношение на въпросите, засягащи промените и заплатите на персонала и приложението на законите за урегулиране на труда“; осемчасов работен ден, където имало условия за това; създаване на специални съдилища за разрешаване на класовите конфликти[15]. Система от грижи се предлагали за пострадалите от войните, като се създаде специална институция за тяхното осъществяване[16].

Специално внимание се обръщало в програмата на Съюза на бойците върху въпросите на националната отбрана: войската да се държи далече от политическо и партизанско влияние, по време на война да се мобилизират всички граждани заедно с техните имотни възможности и пр.[17]. Той се обявил за водене политика на мир, сътрудничество и разбирателство с всички народи и миролюбиви организации в чужбина; за провеждане на политика, насочена към мирно ревизиране на Ньойския договор, за издействуване право на населението на Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини самó с плебисцит да реши своята съдба и осигуряване на възможност на бежанците да се върнат по родните им места[18].

Освен силните нотки на национализъм тази програма по същество не се различавала много от програмите на други буржоазни организации в България тогава. Това било може би най-разгърнатата програма на фашистка организация в онова време. Но зад нея не стояла реална социална и организирана политическа сила.

Въпреки внушителната си програма Съюзът на бойците по девети юни не можал да се изгради като масова организация и се проявявал само чрез няколко от своите създатели. Първото му политическо кръщение било участието в парламентарните избори през април 1923 г., завършено със зашеметяващ неуспех.

Съюзът на бойците подкрепил преврата на 9 юни 1923 г. Негови членове участвували в потушаването на народната съпротива срещу превратаджиите. Той не вярвал на буржоазните партии, че ще могат да доведат до успешен край делото на преврата. По време на преговорите за сливане на партиите бил обвинен, че разцепва буржоазните сили и затова свил знамето си „за други дни“[19].

Съюзът на бойците решил да развее отново своето знаме поради изостряне на борбите между партиите в Демократическия сговор. Той останал недоволен от заменянето на правителството на Ал. Цанков с това на А. Ляпчев, понеже доминираща роля в Демократическия сговор започнали да играят влезлите в него партийни елементи. През декември 1926 г. Съюзът на бойците възобновил формално дейността си, но вече под името Съюз на българите. Както и по-рано, той си останал една миниатюрна фашистка група, която не можела да дели мегдан дори с такива фашистки организации като БНС „Кубрат“ и съюза Българска родна защита. Почти цялата му дейност се изчерпала с издаването на едно вестниче, редактирано от Кр. Митаков, който бил и водач на организацията.

Съюзът на българите възприел всичко основно от програмата на Съюза на бойците. Направените в нея промени се свеждали до изоставянето на израза „национална държава“, „национален интерес“ и пр. и заменянето им с „народностна държава“, „народен интерес“, „народностно величие“, т. е. до заменянето на понятието „нация“ с понятието „народност“, между които обаче не се правела никаква разлика. Очевидно при второто си издание тази организация желаела да стане общобългарска фашистка формация[20].

Предрешената организация запазила и устава на Съюза на бойците, в който също били направени само някои редакционни поправки. Например вместо „политико-икономическа“ организация сега се нарекла „политико-обществена“ и т. н. [21].

Съюзът на българите се включил в спора относно средствата за лекуване недъзите на буржоазното общество, за подобряване на държавното управление. Неговите дейци се обявили против искането на някои среди за създаване на сенат (като съюза Българска родна защита), за пълното възстановяване на старата пропорционална избирателна система и др. В една статия по този въпрос четем, че подобряването на управлението на България могло да стане „с постепенното премахване на партизанството чрез издигане гражданското съзнание на българина, осигуряване в управлението участието на най-компетентните умствено и нравствено българи чрез въвеждане на всеобща цензова и степенувана избирателна система и едва след това и с едно разумно преработване на основния ни закон за правилна подяла (подялба — В. Г.) и съгласуване на разните държавни власти“[22].

Впрочем съживяването на Съюза на бойците станало с цел да участвува в изборите на 22-рото народно събрание. Но и в тях провалът бил главоломен.

От създаването на Съюза на заложниците, после на Съюза на бойците и след превръщането на последния в Съюз на

българите ВЛБ гледала на тях като на родолюбива организация, която, както и тя, със свои средства трябвало да съдействува за заздравяване позициите на буржоазията в страната и специално за продължаване и закрепване на започналите на 9 юни 1923 г. процеси в буржоазния лагер. Така гледали и дейците на въпросната променяща названието си организация на групата запасни офицери.

Принципна промяна в отношението на групировката около Кр. Митаков, И. Табаков и др. към ВЛБ настъпила от началото на 1929 г. насетне. Това било свързано с окончателното превръщане на тази група в подражателна фашистка организация под влияние и подобие на фашизма отначало в Италия, а после и в Германия. От началото на 1929 г. последователите на Съюза на бойците преименували за пореден път названието на своята организация. Този път тя била наречена Съюз на българските фашисти. От 6 февруари 1929 г. започнал да излиза и неговият печатен орган в. „Български фашист“, от който до февруари 1932 г. били издадени едва 41 броя.

Съюзът на българските фашисти станал горещ поклонник на италианския фашизъм след окончателното оформяне режима на Мусолини. Той възприел всичко от неговата програма и идеологическите му построения[23]. Неговите ръководители полагали усилия да спечелят благоволението на фашисткото правителство на Италия и да получат от него финансова и политическа подкрепа. Но поради нищожното си влияние и безперспективността това не им се удало поне в желания от тях размер[24].

Впрочем създателите на Съюза на българските фашисти се хвалели, че техните идеи и техните организационни усилия не били подражание на чужд пример, а били оригинални на българска почва. „Основните начала на Съюза на българските фашисти, изразяващи концепциите и идеите на българския фашизъм, или накратко — българизма, са изработени в първите години след войната — писал в редакционна статия в. „Български фашист“ на 1 април 1929 г., имайки предвид Съюза на заложниците и после Съюза на бойците. — Те са аналогични с тия на италианския фашизъм, но в това няма подражание, а естествено съвпадение, защото и българският фашизъм, както и италианският, е рожба на войната и следвоенните събития. И единият, и другият е рожба на родолюбиви бойци от фронта. Ако българският фашизъм закъсня, причината е, че България беше победена и трябваше да държи сметка за съседите и че в нея имаше силно дружбашко движение, което беше подкрепено от победителите“[25].

Освен по всички въпроси на борбата с революционните работнически организации, демократичните дребнобуржоазни сили и буржоазно-либералните течения Съюзът на българските фашисти се солидаризирал с италианските фашисти и по въпроса за отношението им към масонството. Той се възхищавал от разправата на Мусолини с масонските братства в Италия. „Най-сетне две години само бяха достатъчни на фашизма (в Италия — В. Г.), за да се справи с многоглавата хидра франкмасонството, което парализираше всички национални сили и бе нанесло на Италия неизмерими злини“[26] — писал вестникът на съюза. Заедно с това Съюзът на българските фашисти се нахвърлил и срещу масонството в целия свят. Още през пролетта на 1929 г. той обвинил българското свободно зидарство, че се стреми да направи от България „мост за франкмасонския челен отряд — Великосърбия“[27]. Защото тогава сред управляващите в България, които действували за подобряване на отношенията с Югославия, имало и много членове на ВЛБ и защото последната била известна с много тесните си връзки с френските масонски централи, действуващи в същата посока.

Докато все още пак през 1929 г. атаките на Съюза на българските фашисти срещу българското масонство били спорадични, то през 1930—1931 г. те придобили систематичен характер. Аргументите били, че масонството защитавало материализма, че било предателско по отношение на България[28]. Съюзът на българските фашисти свързвал масонството с най-едрия капитал, който бил в тясно единение с чуждестранния. Върхът на антимасонската кампания на Съюза на българските фашисти съвпадал с предизборната борба за депутати в 23-о народно събрание през пролетта на 1931 г. В тези избори той безуспешно участвувал със свои кандидати. По време на тази кампания той едновременно корял народнящината, т. е. традиционната буржоазна партийност, комунистическото движение и масонството, като ги обявил за свои кръвни врагове. Той се обявил за създаването на общ националистическо-фашистки фронт против тези три политически фактора, служел си против тях с характерен за фашистката демагогска фразеология словесен реквизит.

В платформата на съюза на българските фашисти за парламентарните избори от 21 юни 1931 г. залегнали и специални пунктове против масонството. В нея например се казвало, че СБФ „протестира против демолибералната* масонска банкеро-чорбаджийска диктатура и настоява да ѝ се тури по-скоро край чрез диктатурата на закона и народната воля“, да се образува фронт против Паневропа, понеже последната представлявала „масонско-империалистически капитализъм“[29]. Били отправени призиви за освобождение на България „от робските вериги на международното масонство и представлявания от него интернационален банкерски и лихварски, както и българонародняшки капитализъм“[30]. Съюзът на българските фашисти се обявил също и против всички буржоазни организации, в които имало масони, макар някои от тях също да се кланяли открито и на всеослушание на фашисткия идол, като БНС „Кубрат“, групата около Ал. Цанков, кръга „Звено“ и др.[31].

С атаките си срещу масонството Съюзът на българските фашисти не можел да застраши съществуването му или да уязви силно ВЛБ. Защото той представлявал една миниатюрна групичка от кресливи поклонници и храненици на италианския фашистки режим, без какъвто и да е авторитет и влияние в меродавния буржоазен лагер. Затова ВЛБ не предприела никакви специални контрадействия против неговата антимасонска дейност.

Към края на 1924 г. възникнал съюзът Българска родна защита (СБРЗ). Според не твърде сигурен източник към края на 1925 г. в него били организирани няколко хиляди членове. Централата му се намирала в София, а имал организирани клонове в Русе, Пловдив и др. по-големи градове[32]. На 6, 7 и 8 декември 1925 г. в София се провел учредителният му конгрес. В избраното върховно управление влезли: зап. ген. Ив. Шкойнов — председател, зап. ген. Хр. Чаракчиев, Св. Лазаров, Д. Генов — подпредседатели, Г. Гендович — секретар, Юр. Панчев — касиер, членове — Ал. Мусевич-Бориков, Т. Попов, Дочо Христов[33]. В СБРЗ членували предимно запасни офицери.

Организационно СБРЗ се изграждал на военни начала, в които водаческият принцип бил основен. Членовете му полагали клетва („тържествено обещание“), задължително носели специална униформа, били въоръжени и пр.[34].

Основателите на СБРЗ били деветоюнци. Те представили своето творение като отговор на необходимостта буржоазията да прилага крайни мерки в борбата за унищожаване на комунистическото движение и на всички близки или симпатизиращи му обществени движения в страната[35].

СБРЗ още от самото си начало представлявал фашистка формация. Голямо влияние за неговото оформяне оказали примерите отначало на италианския, а после и на германския фашизъм. Самите дейци на СБРЗ писали по-късно: „Рожба на местните условия, родозащитническото движение получи своя идеен облик в постоянно съприкосновение с българската действителност. Влиянието на италианския фашизъм и по-после на германския хитлеризъм дойдоха по-късно, но те само оформиха, без да изместят принципните начала на организацията“[36]. Допускаме, че това е било действително така.

Програмата на СБРЗ се оформила постепенно, засилвайки в продължение на едно десетилетие фашисткия си характер.

---

* Има се предвид сътрудничеството между Демократическата и Националлибералната партия в Народния блок.

Отначало тя била кратка и целела да представи съюза само като безпартийна организация, поставила си за цел да култивира любов и преданост към България, да ратува против класовата борба и за сътрудничество между всички българи помежду им, за вътрешен мир и християнски морал. Специално било подчертано, че СБРЗ не е антисемитска организация, че не се обявява против чуждия капитал в България, че храни силна любов към царя, когото смята за държавен вожд, че се обявява против интернационализма[37]. Това кратко верую представлява ядрото на програмата на СБРЗ, в която основното било искането за хармонично буржоазно общество със съответни класи: буржоазия, работническа класа и пр., но без класова борба; за силна царска власт и против чуждите буржоазно-либерални и революционни влияния в България. Тези положения били преповторени и от Първия конгрес на съюза през октомври 1926 г. в Търново[38].

Освен тези общи начала на програмата на СБРЗ били издигнати и няколко конкретни искания: борба против размирните елементи и противоотечествениците, т. е. против комунистическото движение, търпимост и примирение между буржоазните партии; патриотично съзнание против интернационалното съзнание (тук се визирали освен комунистите и социалдемократите, а се намеквало и за масонството); да се настаняват на работа само българи; българското правителство да се застъпи за премахването на Ньойския договор; ОН да се намеси за защита на българите под чуждо иго[39].

В следващите години тези положения били допълнени с исканията: да се поставят държавата и нацията над всичко; силна диктаторска власт, ликвидиране на общинското самоуправление и въвеждане принципа на назначаваните кметове; даване пълномощие на правителството да управлява без парламент[40].

Към края на 1927 и в началото на 1928 г. СБРЗ вече оформил своя разгърната платформа, която публикувал. Това той направил и под силното влияние на италианския фашизъм. В първия вариант на платформата той въстанал против установената с Търновската конституция буржоазна политическа система, защото тя била причинила през цялото си съществуване само хаос. СБРЗ предложил тя да бъде заменена с друга система със следните основни положения: „царят да управлява и царува“, като назначава министрите и без да са народни представители и да ги уволнява, щом интересът на страната изисква това; царят се провъзгласявал за вожд, водач на България; да се замени избирателната система, като се въведе строг ценз за народни представители: имуществен, образователен и такъв за компетентност — производство, труд и капитал; да се намали числото на народните представители и се

ограничи дейността на Народното събрание в рамките на законодател и на контрольор над изпълнителната власт; създаване на държавен сенат по назначение и избор; прокарване принципа на компетентността във всички изборни учреждения; да се засилят санкциите на Наказателния закон; да се разтурят всички съсловни и класови политически партии и организации и всички религиозни секти, които били против православната църква; да се регулират със закон отношенията между труда и капитала „за достигане максимум блага за нацията“; да се ограничи със закон „нахлуването на чужденците в страната, за да не отнемат прехраната на българина“ и др.[41].

По отношение на нерешените национални проблеми и националноосвободителното движение СБРЗ се обявил: за решаване на българския национален въпрос в рамките на Санстефанския договор; освобождението на намиращите се под чуждо владичество български области да става чрез дейността на българското правителство, а всички останали организации, включително и националноосвободителните, да му бъдат само в помощ; СБРЗ декларирал, че не се меси в работите на ВМРО, щом тя не засяга закона и реда в страната, но че суверенитетът на българската власт трябва да бъде в пълните граници на България след войната, т. е. обявил се против самовластното разпореждане на която и да е организация над която и да е област от страната[42]. Последното било казано по адрес на ВМРО и нейното хазайничене в Петричкия окръг като държава в държавата.

Тази платформа на СБРЗ го характеризира като друг представител на подражателния фашизъм в България, който смятал, че всички нерешени въпроси на страната щели да се решат, ако се установи диктаторска власт начело с царя, която да изключи от политическия живот всички леви политически сили и да се вдъхновява от фашистки политически принципи. Впрочем ръководството открито заявило, и то не един път, че СБРЗ „е възприел като основа за своята обществена дейност принципите на фашизма“[43].

В началото на 30-те години програмата на СБРЗ била разширена с положения от програмата на хитлеризма[44].

Отричайки своя очевиден за всекиго епигонски, подражателен характер по отношение на италианския фашизъм, дейците на СБРЗ твърдели: „Ние никога не сме мислили, че фашизмът може сляпо да се копира и затова сме го възприели само в неговите основни принципи, средства и методи, и то само в ония, които са приложими на българска почва“[45].

В сравнение със Съюза на българските фашисти СБРЗ бил по-голяма организация, но не успял да се изгради като фактор, който да претендира за самостоятелно завземане на властта. Той също установил тесни връзки с италианската легация в София, търсел и получавал материална поддръжка и кураж от фашистка Италия[46].

Част от СБРЗ на 2–4 октомври 1930 г. заедно с някои дейци от Демократическия сговор образували една чисто фашистка партийка с название Национална задруга за политическо възраждане[47].

Още в първоначалните програмни документи на СБРЗ, както бе посочено, се декларирало, че той се обявява против интернационализма. Това положение включвало не само борба против интернационализма на комунистическото движение, което се разбирало от само себе си, а се имало предвид борба против интернационализма на социалдемократите и на масонството заради връзките на последното с чуждестранни масонски централи и понеже то представлявало международно буржоазно движение.

В началните години от съществуването си СБРЗ не се изказвал открито против българското масонство, защото то представлявало част от управляващите фактори. Първата атака на СБРЗ срещу свободното зидарство започнала с една дълга статия в съюзния вестник от декември 1925 г., в която се давали данни за произхода на масонския орден въобще, за неговата организационна система. Основното предназначение на статията обаче било да подчертае, че във всички масонски ложи в света ръководна роля играели евреите, като се намеквало, че и в България положението било същото[48].

Изглежда, ръководството на ВЛБ и някои масони — фактори във властта, се намесили, та писанията по масонски адрес в печата на родозащитниците за известно време спрели. Пък и председателят на върховното управление на съюза ген. Шкойнов, членът на това управление Ал. Мусевич-Бориков и др. също били масони.

След като фашисткият режим в Италия разтурил масонските братства, СБРЗ съзрял в това пример, който трябвало да бъде последван и в България. Това съвпаднало със задълбочаване на фашизацията на СБРЗ в края на 1927 и началото на 1928 г., когато започнали нови атаки срещу масонството. През целия януари и през февруари 1928 г. във в. „Родна защита“ било публикувано дълго преводно изложение за същността на масонството, основното в което било, че масонските ложи се ръководят от евреи и че в това се заключавала тяхната беда. Защото наличието на евреи в ложите предопределяло тяхното интернационално поведение, което довеждало до обезличаване на националното чувство у техните членове. С други думи: масонството се обвинявало, че служи на интересите на международния еврейски капитал[49].

През юли — септември 1928 г. били публикувани нови материали за вътрешното устройство и организационния живот на масонските ложи, за да бъдат обвинени и българските масони, че били взели връх в ръководствата на Съюза на запасните офицери, Всебългарския съюз „Отец Паисий“, БНС „Кубрат“, Съюза на писателите, Български червен кръст и др.; че членове на масонското братство били много депутати от парламента, министри, високопоставени служители в държавните и частните учреждения и предприятия[50]. Всичко това било вярно и тъкмо то стъписвало антимасонския напън на родозащитниците.

СБРЗ обвинявал масонството, включително и българското, че била опасна за съществуващия ред в страната организация. Един от ръководителите на СБРЗ, Ал. Мусевич-Бориков (бивш масон), писал през февруари 1928 г.: „Външните верски възгледи, обредните церемонии не са нищо друго освен театрална украса, зад кулисите на която великите шефове се стремят да подготвят и осъществят политически преврати, които според тях трябвало да променят лицето на света, като разтурят съществуващия досега строй.“ Представителят на СБРЗ пригласял на католическите ръководни институции в обвинението им, че масонството било в основата на серията от буржоазни революции от 1789 г. насетне, и публично поискал разтурянето на българските ложи, както било направено в Италия[51].

Антимасонските настроения сред някои среди на православната и на католическата църква и особено в групираните от Съюза на бойците (Съюз на бълг. фашисти) и СБРЗ среди предизвикали известна тревога у ръководството на ВЛБ и то заедно с други мерки, които предприело, решило да излезе с публично изложение в печата, за да защити масонството. Под заглавие „Що е масонство и масонството в България“ с подписа на ВЛБ на 17 октомври 1928 г. във в. „Мир“, а после и във в. „Отечество“ от 20 октомври с. г. било публикувано пространно изложение (декларация). В него се отхвърляли отправените от разни страни обвинения срещу масонството, че било антирелигиозно и антицърковно, че представлявало тайно еврейско сдружение в услуга на големи финансови предприятия и лица, че било антинационално, че се дирижирало отвън България, че било тайно революционно дружество и т. н. Тези обвинения, според изложението били дело на католическата църква, която векове се борела да дискредитира масонството. Подчертавало се, че масонството било „сдружение изключително човеколюбиво, философско и напредничаво, което има за цел да дири истината, да поддържа всеобщия морал и работи за сговор“; че неговите основни принципи били „любов към ближния и към родината, вярност към семейството, стремеж към истината, свобода на мисълта, търпимост към мненията и идеите на другите, самопожертвувателност за ближния“[52]. В изложението били преразказани основните положения от конституционните документи на ВЛБ, като тези, че масонството налагало на своите членове „да се подчиняват на законите на страната, в която живеят, и да бъдат готови на всички жертви, които отечеството им налагало“; че масонството във всяка държава било независима велика ложа; че ВЛБ не се намесвала в политиката и не се борела против религията. Особено се подчертавало, че българското масонство било национално, че то обединявало хора от всички партии и с различни вероизповедания. За да защити моралния си облик, ВЛБ споменавала в този документ имената на 59 починали масони начело с Ал. Батенберг, З. Стоянов, К. Стоилов, Н. Милев и др.[53].

Публикуването на споменатото по-горе изложение и във в. „Отечество“ трябвало да подчертае положителното отношение на Съюза на запасните офицери — тази най-голяма организация на запасното офицерство в България — към ВЛБ и с това пряко да се въздействува на запасните офицери, специално в СБРЗ.

Декларацията на ВЛБ била посрещната много остро от ръководството на СБРЗ. В отговор в. „Родна защита“ публикувал статия, в която отново обвинил масонските ложи, че са творение на евреите и че представлявали опасност за България и човечеството изобщо. „Масонското учение може да се уподоби на една стоглава хидра, която е свила гнездо в най-културните центрове на Европа и Америка, за да сее огън и смърт по всички краища на света, като руши всичко човешко и възвишено по един тайнствен и съдбоносно страшен метод, който няма равен на себе си в историята на човечеството — писал родозащитническият вестник. — Историята на революциите не е нищо друго освен история на масонството“[54] — безапелационно се обобщавало в статията.

След това в края на 1928 и началото на следващата година последвала нова поредица от антимасонски публикации във в. „Родна защита“ с материали от историята на световното масонство, но тълкувани и преценявани от клерикални, фашистки и антисемитски позиции[55].

Разтревожено от непреставащите нападки на СБРЗ срещу масонството и от това да не би антимасонските настроения да обхванат по-широки среди и в буржоазния лагер, ръководството на ВЛБ организирало разговор между свои представители и такива на СБРЗ. В тях било постигнато споразумение за изясняване неясни за родозащитниците въпроси за масонството[56]. На 3 декември 1928 г. ръководството на СБРЗ изпратило на ВЛБ списък от 12 въпроса, на които настоявало за отговор. Те се свеждали до изясняване позициите на ВЛБ по въпросите: дали е вярно, че масоните отричат източноправославното християнство и тачат юдейството; вярно ли е, че ВЛБ получава нареждания от френските масони да не допуска в България влизането на масони в комасонски ложи, които не приемали евреи в редовете си, и др.[57].

Ръководството на ВЛБ отговорило подробно на всичките 12 въпроса на СБРЗ. В направената декларация по повод тези питания на родозащитниците се подчертавало, че „българското масонство не е нито политическа, нито религиозна организация; като такава то с верски въпроси не се занимава. Българското масонство е само етична организация, която в своята дейност избягва всичко онова, което разединява българското гражданство, а търси да върши онова, което го обединява. То е школа за човещина, работи за насаждане любов и сговор между хората, любов и преданост към родината и семейството, любов към истината, свобода на мисълта и пр. Не е теоретическото третиране на верските догматически въпроси, което ще обедини българския народ“[58]. Всъщност това представлява в сбит вид писаното в октомврийското изложение на ВЛБ, за което стана дума по-горе.

Подир декларацията следвал отговорът на 12-те питания на СБРЗ: че ВЛБ няма нищо общо с еврейската религия и нейната обредност, че тя тачи православната църква, че е за свободата и толерантността на мисълта, че тя е самостоятелна организация[59].

Но и след тези отговори, които ВЛБ дала на СБРЗ, неговите антимасонски писания и действия не спрели, а се засилили още повече. През цялата 1929 г. в. „Родна защита“ публикувал антисемитски материали, почерпани от германски и други клерикални и фашистки писания в същия дух: че масонството е оръдие на международния еврейски капитал, че масоните са предатели на родината си, че са опасни за църквата и съществуващия строй и др.[60].

ВЛБ следяла тези антимасонски атаки и отвреме навреме излизала открито в печата да ги обори чрез статии от Ал. Т.-Балан и др. видни свободни зидари.

През пролетта на 1930 г. ръководството на СБРЗ издало специална книга под наслов „Франкмасонството и неговото дело“. В нея се развивала тезата, че масонството е антирелигиозно, че е под влияние на международния еврейски капитал. Това всъщност представлявало превод от едно френско антимасонско съчинение. Между най-активните антимасони в СБРЗ били ген. Хр. Чаракчиев и Ал. Мусевич-Бориков. Последният, освен че пишел повечето от антимасонските материали във в. „Родна защита“, в края на 1930 и началото на 1931 г. изнесъл поредица от антимасонски беседи пред родозащитниците от столицата[61]. Ген. Чаракчиев пък влязъл в полемика с ген.

М. Сапунаров, когото обвинил, а в негово лице обвинили и ВЛБ, че работели за присъединяване на България към Югославия и следователно, че били против българската монархия[62].

Накратко: СБРЗ атакувал масонските дейци на Съюза на запасните офицери, обвинявайки ги в предателство по отношение на българските национални интереси. Малко по-късно тази пропаганда започнала да дава плодове.

Освен това СБРЗ дигнал шум във връзка с усилията на ВЛБ да привлече в редовете си действуващи висши офицери от българската армия през 1929—1930 г. Министерството на войната дори било обвинено, че не взело мерки „фанкмасонската зараза да не прониква в армията“[63]. Имало се предвид, че някои висши офицери били членове на ВЛБ, като П. Златев, Кр. Колев и др., и че те били организирани и в Тайния военен съюз, ръководен от масони, като Д. Велчев и др. Военният министър ген. Н. Бакърджиев реагирал на този сигнал незабавно. На 30 април 1930 г. той издал специална заповед, в която, след като излагал накратко, че масонството е организация интернационална „с единствена цел — интернационализъм, с единствено висше ръководство, което никой не знае нито къде е, нито от кои хора се състои“ и затова „влизането в него се явява служба на прикрити цели, ръководени от неизвестни хора, т. е. служба на неизвестното и тайнственото“; че с влизането си в масонските ложи офицерите трябвало да положат клетва, че ще служат на някакъв интернационализъм, което било в противоречие с положената от тях клетва да служат на отечеството[64]. Затова министърът заповядал: „Началниците на частите и учрежденията да разтълкуват горното на своите подчинени офицери и да им внушат да се пазят от тая противна на народните идеали агитация, да се пазят от влизането във франкмасонските ложи, които обвързват със страшни връзки своите членове“, „да разучат обстойно държането на офицерите си, да поискат от тия, които влизат в коя и да е от поменатите организации, веднага да се откажат от тях“[65].

Заповедта била изпълнена. Тя стреснала малцината желаещи да се запишат в редовете на масонското братство офицери. Но не всички офицери масони се отказали от членството си във ВЛБ. Офицерите масони на действителна служба до един били членове на Тайния военен съюз.

В края на 20-те години раздираното от вътрешни борби правителство на А. Ляпчев също взело отношение към антимасонските настроения в буржоазния лагер. Макар в него да имало няколко министри масони и въпреки че в XXII народно събрание масоните били внушителна група начело с неговия председател, а в Демократическия сговор те да представлявали още по-голямо число, то не било единно по отношение на свободното зидарство. Групата на А. Ляпчев и военният министър например били антимасонски настроени или поне не гледали с добро око на него. През 1929 г. били издадени антимасонски книги с автор Деян и заглавие „Франкмасонство или паневрейство“ и на д-р Паулсбърг (Г. А.?), озаглавена „Масонството, неговите цели и прояввления“. И двете били дело на СБРЗ. В тях в общ план от антисемитски позиции и с голямо невежество се приписвала на масоните, особено на евреите, вината за буржоазните революции и за Великата октомврийска социалистическа революция. По настояване на ръководството на ВЛБ на 16 ноември 1929 г. службата Държавна сигурност при Министерството на вътрешните работи изпратила окръжна телеграма със заповед да бъде спряно тяхното разпространяване[66]. Срещу това се противопоставили антимасонските среди в правителството, в армията, ВМРО, а също и в Демократическия сговор. В резултат на тяхната реакция на 27 ноември с. г. до полицейските органи в цялата страна било наредено да се освободи за разпространение книгата „Франкмасонство или паневрейство“[67]. В тази връзка е уместно да припомним, че секретарят на дирекция на полицията Антон Кръстев бил родозащитник и на 18 юни 1930 г. публикувал във в. „Родна защита“ статия против масонството.

Средите около СБРЗ и други свързани с тях антимасонски кръгове в буржоазния лагер продължавали да издават антимасонска книжнина и при управлението на Народния блок. В нея продължавали атаките против масонството от антимасонски и антикомунистически позиции, но все така неграмотно и невежествено[68].

ВЛБ имала здрави позиции в Българския народен съюз „Кубрат“. Какво представлявала тази организация?

В разгара на борбата на буржоазията срещу самостоятелното управление на БЗНС получили тласък от настаняването на фашистите на власт в Италия крайни националистически елементи сред запасните офицери. През октомври 1922 г. те основали организация, на която дали името Български народен съюз „Кубрат“ (БНСК). В нейното основаване участвували запасните генерали Вл. Вазов, Г. Тодоров, Б. Сирманов, Г. Ценов, запасните полковници К. Николов, Д. Добрев, Ил. Сирманов, зап. подполковник П. Траянов, зап. майори Д. Иванов, Ст. Проданов, Г. Кондов, Ил. Грозданов[69]. Тази организация започнала да се изгражда на военни начала подобно на фашистите в Италия и отначало имала конспиративен характер. Още при появата си тя се обявила против класовата и съсловната борба, т. е. срещу земеделското управление и против комунистическото движение. Тя се вдъхновявала от краен буржоазен национализъм[70].

Правителството на Ал. Стамболийски не разрешило на

БНСК да съществува легално и затова неговите инициатори конспиративно подкрепили борбата на Народния сговор, Съюза на запасните офицери, Военния съюз и други антиземеделски и антидемократични буржоазни фактори[71].

След девети юни 1923 г. при управлението на Демократическия сговор БНСК се възстановил като легална организация. Уставът му бил утвърден на 10 март 1925 г. Според него БНСК бил неполитическа и непартийна формация, в която могли да членуват хора „от всички обществени среди, класи и съсловия“ в името на духовното и материалното могъщество на България[72]. Членовете на БНСК се приемали от главатарите на местните организации и бивали два вида: действителни (съставени само от българи) и спомагателни (могли да бъдат от различни религии и националности, но български граждани). Само първите вземали активно участие в дейността на съюза[73].

Членовете от дадено населено място образували местна организация, която се състояла от снопове (по 5—15 души) и клетки (по 5 души) начело с главатари. Членовете на всяка местна организация се обособявали в компетентни групи начело с неколкочленни бюра[74].

Всеки от съществуващите окръзи на страната представлявал един район на БНСК начело с районен директор. В дейността си той трябвало да бъде подпомогнат от компетентни съвети (от по 5 души) и секретариат[75]. Шестнадесетте директори образували съвет на директорите — най-висшия орган на съюза, който се свиквал на заседания на всеки две години. Съветът на директорите избирал върховен комитет от 6 души с четиригодишен мандат и назначавал измежду тях един за председател. На всеки две години от този съвет излизали по двама души, местата на които се заемали от нови. Членовете на върховния комитет трябвало да живеят в София[76]. Върховният комитет се подпомагал от 16 компетентни съвета (за индустрия, правосъдие, по църковни въпроси, външна политика, македонски въпроси, за търговия, по военни въпроси и др.) в състав от по пет назначени от него лица. Текущите дела трябвало да се движат от петчленен секретариат[77].

БНСК се изграждал на военни начала върху принципа на единоначалие, строга йерархия, чинопочитание и сляпо подчинение.

Първата среща на съвета на директорите и местните главатари станала в София на 15 и 17 окотмври 1926 г. На нея бил избран върховен комитет в състав: зап. ген. Б. Сирманов — председател, и членове: Д. Добрев, Цв. Табаков, Ил. Грозданов, Ил. Сирманов[78]. През октомври на следната година във върховния комитет влязъл зап. ген. Г. Тодоров, през юни 1929 г. — П. Мидилев. Д. Иванов, през 1932 г. — К. Николов и пр.[79].

Изброените дотук начело с председателя Б. Сирманов били все членове на ВЛБ и осигурявали нейното влияние в БНСК.

Численият състав на БНСК трудно може да се уточни. В изворите се посочват различни цифри. Според едно сведение в началото на 1928 г. той разполагал със 165 градски и селски организации с 15 хиляди членове, към септември с. г. друг източник сочи 270 организации с 10 хиляди членове. Според друго сведение в началото на 1930 г. неговите организации били 400 с 12 хиляди души[80]. След значително намаляване числения състав до около хиляда души през 1932 г. към средата на 1935 г. неговите ръководители посочват дежурната цифра над 15 хиляди[81]. Трудно е да се повярва на коя и да е от посочените по-горе цифри за членовете на БНСК, още повече, че огромната част от тях, както признава и неговото ръководство, били членове само на книга[82].

След продължително уточняване през октомври 1926 г. бил приет текст на „Катехизис на кубратиста“, в който между другото се казвало: „Аз съм българин, горд, че съм се родил такъв. За България и нейните идеали горд съм да умра“; че кубратистът бил приятел „на всички и най-близък по сърце на трудещия се и беден българин“, че ще пази завета на хан Кубрат (известен от легендата) за единството на българския народ; вярвал, че златният век на цар Симеон пак щял да се върне, и пр.[83].

БНСК подкрепял Демократическия сговор и неговия режим, на които обещал и давал морална и материална подкрепа. Но той се обявил против борбите в Сговора[84].

В основата на политическите позиции на БНСК бил поставен безкомпромисният буржоазен национализъм. Той се обявявал против комунистическото движение и против социалистите, понеже били рушители на буржоазния строй. Обявил се също така против съсловните и класовите борби, понеже разцепвали единството на нацията. Както много подобни организации, и БНСК смятал, че трудът и капиталът трябвало да живеят в хармонично единство. Неговите ръководители се обявили за силна власт, осъществявана от компетентни управници. Те се застъпвали за запазване на конституционната монархия като най-подходяща за българските условия. Но БНСК искал държавата да бъде изразител на националната идея и защитник на националните интереси. Като се обявил против партизанщината в буржоазния лагер, той пледирал за създаване на силни буржоазни партии. Не отричал правото на съществуване и на БЗНС, но ако той бъдел очистен от антибуржоазни елементи и възгледи. В някои документи БНСК се обявявал за създаване като държавна институция на сенат от компетентни специалисти. БНСК от сърце симпатизирал на военната диктатура като форма на държавна власт. Всички горезброени моменти от идеологията и платформата на БНСК били пищно, но грубо украсени със социална демагогия[85]. БНСК застанал плътно зад монархическия институт и Кобургската династия. За него цар Борис III бил вождът[86].

БНСК одобрявал провежданата от правителството на Демократическия сговор външна политика[87]. Във връзка с избухналата в края на 20-те години дискусия около плановете на някои външни сили за създаване на Балканска федерация БНСК заел своя позиция: създаването на подобна федерация щяло да бъде положително, но при тогавашните условия това било преждевременно[88]. БНСК се отнасял положително към националноосвободителните организации на българите, които се намирали под буржоазно влияние. Но той остро осъждал братоубийствените борби между фракциите на ВМРО и постоянно призовавал към тяхното прекратяване[89].

Следователно БНСК представлявал националистическа буржоазна организация, в която главна роля играели запасните офицери. Тя самата не се смятала за фашистка формация, но се възхищавала от идеите и политиката на фашизма в Италия, а сетне — на националсоциалистите в Германия. Такива организации ние наричаме фашистки.

БНСК представлявал част от обществения механизъм на режима при управлението на Демократическия сговор. При управлението на Народния блок той посвил своето знаме, за да го развее нашироко след преврата от 19 май 1934 г. като една от обществено-политическите опори на новия режим.

Между БНСК и СБРЗ нямало голяма разлика нито по отношение организационните принципи, нито в схващанията им. Но БНСК не одобрявал антисемитизма и ксенофобията на СБРЗ, както и неговия антипарламентаризъм и борбата против всички политически партии, включително буржоазните, докато самият той се стремял да се превърне в самостоятелна партия[90].

От лятото на 1927 г. правителството на А. Ляпчев се домогвало до сплотяване силите на БНСК и СБРЗ, за да ги използува по-успешно в своята политика главно в борбата срещу левите сили в страната. Вдъхновител и осъществител на тази линия бил министърът на войната ген. Ив. Вълков. В писмо до министър-председателя на 17 юли 1927 г. във връзка с това той му писал: „Вчера виках председателите на организациите „Кубрат" и „Родна защита" зап. генерали Сирманов и Шкойнов. Говорих им каквото трябва и те ми дадоха декларация, че ще направят всичко за сливането и ще тръгнат по пътя, който им посочих, като усвоят устава на „Кубрат". В месец септември „Родна защита" ще има конгрес и тогава ще се свърши"[91].

След тази среща ръководствата на двете организации действително се заели с изпълнението на дадената от Вълков директива[92]. Първата среща на делегации на БНСК и СБРЗ станала на 31 октомври 1927 г., но на нея не било постигнато разбирателство в духа на искането на правителството, респективно на Вълков[93]. Не придвижили въпроса за сливането и последвалите преговори, защото БНСК искал обединението да стане под негово знаме и въз основа на неговата платформа, а СБРЗ не се отказвал от някои свои схващания и държал на паритетната основа и на своята идейна и политическа физиономия при сливането или обединението на двете фашистки организации. Не на последно място роля за пропадането на обединителната идея изиграли борбите в Демократическия сговор и в лагера на десните буржоазни сили, а също боричканията за първенство между техните водачи и т. н.[94].

БНС „Кубрат" също бил включен в усилията на ВЛБ за защита на масонството. През 1929 г. в отговор на обвиненията на СБРЗ той заявил, че масоните не са предатели на родината си[95], и отхвърлил обвиненията му, че бил в плен на масонството. Ето какво писал в защита на свободното зидарство неговият печатен орган: „Не е масонството, което е вредно за България; не е парламентът, който съсипа страната; не са партиите, които допринесоха за проиграване идеалите на родината, а са лошите управници и лошите българи — партизани, срещу които е бил и е „Кубрат", но не и против парламента и партиите"[96].

До края на разглеждания тук период антимасонската пропаганда не успяла да получи зелена улица в БНС „Кубрат". Но тя намерила почва сред някои членове на дружеството на Съюза на запасните офицери (СЗО) в София. В началото на 30-те години в СЗО действували над 100 офицери масони. Това представлявало около една пета от целия състав на ВЛБ. Ръководството на СЗО действително било в ръцете на нейни членове. Най-големите му дружества, като тези в София, Пловдив, Русе, Варна, също били в ръцете на масони.

През 1933 г. в дружеството на СЗО в София се създали доста активни антимасонски настроения главно под влияние на антимасонската пропаганда и действията на СБРЗ. Тогава в дружеството бил създаден един антимасонски комитет, който издал бюлетин с антимасонско съдържание. В началото на 1934 г. в столичното дружество на запасните офицери станало разцепление, като се образували две неравностойни групи, масони и промасони, от една страна, и антимасони от друга. Дружеството на антимасоните избрало свое ръководство. Цялата 1933 г. минала в разправии между тези две групи и в борба за надмощие. Въпросът за същността на масонството бил дискутиран на няколко събрания. С този въпрос се занимал и висшият съюзен съвет на СЗО. След дадените разяснения, че българското масонство не било антинационално и пакостно за България, въпросът като че ли се ликвидирал. Но антимасонските настроения останали[97].

На 24 февруари 1934 г. във в. „Отечество“ (орган на СЗО) се появил отново материал за защита на масонството. Това било дело пак на ВЛБ. В него се декларирало, че българското свободно зидарство представлява национална организация и „не зависи абсолютно от нищо и никого вън от родината“; че то не било тайна организация и че се вдъхновявало от благородни принципи; че българското масонство не трябвало да се смесва с всесветската еврейска бенеберитска ложа, с която ВЛБ нямала нищо общо; че българското масонство „е работило с най-голяма ревност за българските национални идеали, както всички национални организации“[98]. Тази декларация трябвало да внесе успокоение сред дружествата на СЗО. А това било важно с оглед на предстоящите събития, в които офицерството трябвало да бъде главен действуващ фактор.

Въпросът за масонството бил разискван и в сбирката на председателите на дружествата на СЗО и висшия съюзен съвет на 20 и 21 април 1934 г. Сбирката се произнесла в защита на обвиняваните масони, членове на съюза (П. Мидилев, генералите Г. Кратунков, Вл. Руменов, полк. Ст. Тодоров, подполк. К. Георгиев, зап. майори В. Юруков, В. Каракулаков, Вл. Начев, зап. кап. Т. Кожухаров, зап. подпоручик Ст. Мошанов и др. Списъкът включвал 25 души)[99]. По-голямата част от тези офицери били членове на политическия кръг „Звено“, други — на Народното социално движение на Ал. Цанков, на Демократическия сговор Ляпчев — Буров и т. н.

Събранието на председателите на дружествата на СЗО и представителите на окръзите на 20 и 21 април 1934 г. осъдило и порицало „разколническата дейност на няколко членове от софийското дружество на запасните офицери, изразена в проведената борба със свободното зидарство (масонство) и целеща да внесе разединение сред съюзното запасно офицерство“ и изказало „пълно доверие на централното управление в управлението на съюзните работи и вяра в неговия патриотизъм, честност и добросъвестност“. То призовало всички членове на СЗО към дисциплинираност[100].

На 30 април 1934 г. било избрано настоятелство на СЗО в София, в което нямало антимасони, а старото антимасонско настоятелство било разпуснато[101].

Така в навечерието на 19 май 1934 г. в СЗО и главно в столичното му дружество се оформило антимасонско течение начело с офицери родозащитници, което се домогвало да вземе ръководството на съюза в свои ръце и да отстрани масоните от него. Победа обаче удържала ВЛБ. Това имало непосредствено отношение към преврата от 19 май 1934 г.

На 19 май 1934 г. Военният съюз и кръгът „Звено“, в които ръководна роля играели членове на ВЛБ, включително и нейният велик майстор П. Мидилев, извършили държавен преврат и станали управляващи фактори. Почти всички министри и ръководни дейци на Военния съюз били също нейни членове. Новата власт унищожила много елементи от дотогавашната политическа система и положила основите на нова политическа система, основана върху фашистки принципи на държавно строителство[102].

Централното управление на Съюза на запасните офицери още на 21 май 1934 г. радостно се солидаризирало с преврата и изказало подкрепата си на новите управници, мнозина от които били запасни офицери[103].

Антимасонският фронт се разширил на 3 април 1932 г. с основаването на Съюза на младежките национални легиони в България. Той се изграждал по образец на младежката организация при германската националсоциалистическа партия[104]. Негова основна задача била да насажда фашизъм от хитлеристки тип сред учащата се българска младеж[105]. С появата му се увеличил броят на подражателните фашистки организации в България.

Основна насока на дейността на Съюза на българските национални легиони (СБНЛ) била борбата против комунистическото движение. Като организация, възприела антисемитизма от германските хитлеристи, той се обявил и против масонството изобщо, и против ВЛБ в частност. В неговата програма по този въпрос залегнал специален пункт, който гласял, че той се бори за: „Разтурването и забраняването на всички тайни и явни организации и групировки, целещи убиването на българския национален дух и традиции и насаждането на интернационални идеи“[106].

През първите години от съществуването си СБНЛ не водел активна антимасонска борба. Но като цяло тази организация стола на антимасонския фронт в страната. Неговите водачи квалифицирали масонството като „дружество пакост“, предупреждавали българските свободни зидари да знаят, „че чисто националистическото движение ще им попречи да осквернят реформаторското течение (фашизма — В. Г.) в царството, тъй както истинското християнство не допусна на инквизицията да се отъждествява с него“[107]. Всъщност позициите на СБНЛ по отношение масонството в България били идентични с тези на СБРЗ, чиято издънка бил той самият.

Идването на националсоциалистите на власт в Германия активизирало политически и бившия главнокомандуващ българската армия през Първата световна война ген. Н. Жеков.

Заедно с няколко души около себе си на 19 март 1933 г. той започнал да издава в. „Обединение“, на страниците на който в продължение на повече от една година проповядвал краен национализъм и фашизъм, възхвалявал фашистките режими в Германия и Италия и техните водачи, обявил се против всички политически партии и, разбира се, против комунистическото движение, „за издигане престижа и авторитета на държавната власт“, „за задължително надмощие на държавната и националната идея в съзнанието на всички“ и пр.[108].

Н. Жеков и кръгът около него стоели напълно на позициите на Съюза на младежките национални легиони, действували съвместно. Генералът дори станал почетен легионер[109].

Групата на Н. Жеков си поставила амбициозната и непосилна задача да групира около себе си всички т. нар. родолюбиви организации в една общонационална формация с фашистка програма по хитлеристки образец. Към есента на 1933 г. било оповестено, че били написани програма и устав на планираната организация, а в края на годината било прогласено образуването на Български национален съюз, оглавяван от фиктивно върховно ръководство начело с Н. Жеков[110]. Това ръководство призовавало всеки негов съмишленик да запише по десет членове на съюза[111].

Цялата програма на новопровъзгласения Български национален съюз, когото впрочем не признавала нито една т. нар. родолюбива организация, се изчерпвала с израза: „да работи за всестранния напредък и за издигане националното достойнство на целокупния български народ“[112].

Кръжокът или групата запасни офицери около Н. Жеков още от първите си стъпки се обявили „против франкмасонството и против всички други общочовешки и международни идеологии, насочени да похабяват националната душа на народа и неговата историческа жизненост“[113].

Двама били опонентите на кръга около Н. Жеков срещу масонството — самият той и издателят на вестника му П. Глушков. Аргументи за антимасонските си позиции те черпели от излизащата в България по това време антимасонска книжнина и от обстоятелството, че в Германия и Италия масоните били преследвани от властта, от това, че в Парижката мирна конференция от 1919 г., която наложила на България Ньойския договор, участвували и играли голяма роля при формиране на нейните решения видни френски, английски, италиански и пр. масони. П. Глушков например смятал, че масонството било „много по-опасно и от комунизма“[114]. Н. Жеков обвинявал българските масони, че били пораженци още през Първата световна война, приписвал им неблагоприятното за буржоазията развитие на нещата в България след войната; че пораженския си дух те прокарвали във всички буржоазни организации, включително тези на запасните офицери; че българските масони стоели на долните стъпала на масонската йерархия и затова били командувани от Париж и Белград. Главният извод, който Жеков правел, бил, че масонството и национализмът били несъвместими, понеже българските масони били оръдие на враждебни на България сили[115].

Тъй като в ръководството на Народното социално движение на Ал. Цанков имало масони воглаве със самия водач, въпреки преклонението на това движение пред националсоциализма групата на Н. Жеков сега се обявила и против него[116].

Освен атакуването на масонството чрез вестника си и чрез речите на Н. Жеков групата на последния издала през 1933 г. и една книга против масонството. Освен че на страниците ѝ били събрани всички познати ни от писаното по-горе обвинения против масонството, което наивно било представено като оръдие на сатаната, в нея била дадена воля на най-абсурдна антимасонска фантазия, което между другото показвало невежеството на автора ѝ и на тези, които я препоръчвали по въпросите на масонството[117].

Групата на Н. Жеков съставлявала част от антимасонската група в софийското дружество на Съюза на запасните офицери и до Деветнадесетомайския преврат участвувала в нейната борба срещу ръководството на този съюз, съставено от видни членове на ВЛБ[118].

Деветнадесетомайците прекъснали по-нататъшния живот на в. „Обединение“ и прокламираният ефимерен Български национален съюз така и не можал да види бял свят.

Като едно от първите преки влияния на германската националсоциалистическа партия в България със съдействието на ген. П. Ганчев от Берлин на 10 май 1932 г. в София била основана Националсоциалистическа българска работническа партия (НСБРП). Нейни основатели били 10 души начело със смахнатия Хр. Кунчев, който бил провъзгласен за водач. Тогава били приети уставът и програмата на партията[119]. Според устава партията се основавала за 101 години и трябвало да бъде „представителка на съвкупните духовни и практически работещи слоеве на българския народ в рамките на националната държава“[120]. В нея могъл да членува „всеки чистокръвен българин . . ., който не принадлежи на никаква тайна и политическа организация“[121]. Най-малката организационна единица трябвало да бъде местната (селска и градска) организация, която се основавала при наличие поне на 5 членове[122]. Начело на партията по хитлеристки образец било поставено главно водачество, състоящо се от главен водач и 4 помощници, избирани от конгрес, провеждан на всеки две години[123]. Главното водачество, околийските организатори (двете категории по право) и по един представител на всяка избирателна колегия (избирани от околийско събрание) образували висш национален социалистически съвет, който трябвало да заседава редовно през месец май всяка година, а също да провежда извънредни заседания[124]. Изобщо в основата на организационната система на НСБРП бил поставен водаческият принцип от горе до долу.

За програма на НСБРП била възприета текстуално тази на Националсоциалистическата немска партия, като били заменени само думите Германия и немци с България и българи, употреба на Ньойски договор вместо договорите за Германия и пр. В нея се искало: обединяване на всички българи във велика България; „равноправие на българския народ по отношение на другите нации“, като се отменят Версайският и Ньойският договор; връщане на всички завзети от други държави български земи, за да бъдат настанени в тях бежанците и населението. За граждани на България се признавали само чистокръвни българи; само българи трябвало да участвуват в управлението на държавата и общините; само българи можели да живеят в България[125].

НСБРП искала държавата да се грижи преди всичко за „трудещите се и работниците“, за тяхното образование и осигуряване; да се отнемат приходите на онези, които не работят, да се конфискуват придобитите през войната богатства, да се одържавят „всички тръстове, картели и големи предприятия“[126]. В нейната програма специално се подчертавало, че ще се бори за създаване на „здрави средни съсловия и тяхното съхранение“; че трябвало да се проведе „широка аграрна реформа, нагодена според нуждите на нацията, създаване на закон за отнемане на земята и използването ѝ от всички, премахване на всяка спекулация със земята“[127].

НСБРП обявила война на всички, „които чрез своята дейност увреждат интересите на общото“, т. е. на цялото общество, и поискала те да бъдат наказани със смърт[128]. Тя искала премахване на наемната армия и заменянето ѝ с редовна[129]. Заедно с това НСБРП се обявила за строг контрол над печата, изкуството и пр. от страна на фашистката държава[130]. Всичко това могло да се прокара според НСБРП само от „една силна власт на държавата“[131].

В тази откровена фашистка програма, несъобразена поне на йота с българските условия, през август 1933 г. били внесени някои допълнения, по-важни от които били исканията за „премахване на партийно-парламентарната система на управление и създаване творчески стопански парламент“; прокарване от горе до долу в административния апарат принципа на компетентността; държавата да стане собственик на всички банки в страната;намеса на държавата за регулиране на производството; закони за защита интересите на занаятчиите; не

само възстановяване на редовната българска армия, но и грижи за нейното въоръжаване и др.[132].

Организационните и програмните документи на НСБРП я характеризират като абсолютно подражателна хитлеристка група в България.

НСБРП започнала да издава с осигурени от хитлеристите материални средства в. „Атака“, първият брой на който излязъл на 25 май 1932 г.

Тази партия не била нищо повече от нищожна групичка кресливи хитлеристи епигони главно в София и в няколко от по-големите градове в провинцията. Шепата ѝ основатели непрекъснато се боричкали за големство и първенство. Още на 10 август 1932 г. главният водач бил дезавуиран като партиен шеф и редактор на в. „Атака“ и заменен с комитет от 5 души до свикването на редовен конгрес[133]. Първият конгрес бил проведен на 12—14 август 1932 г. в София. Той избрал за водач Хараламби Тахов[134]. На 20 август 1933 г. свой конгрес провела и групата на Хр. Кунчев[135]. Така още от първите ѝ стъпки в НСБРП се създали две течения (групи), които били организационно обособени една от друга. И двете били отявлени врагове на масонството. У тях антимасонските позиции представлявали неразделна част от антисемитизма. Те таксували масонството като дело изключително еврейско и като „враг на нацията и държавата[136].

Като признавал, че във ВЛБ били организирани най-видни буржоазни общественици, учени, адвокати, професори и др., Х. Тахов (бивш масон) напр. заявил, че НСБРП се обявила против масонството, понеже в неговите редове се намирали най-големите експлоататори на българския народ начело с евреите; защото българските масони били поставени под силното влияние на масоните от еврейски произход и затова те най-много защитавали последните; иначе българските масони били добри българи[137]. Стъписан от силните позиции на ВЛБ в цялостния живот на държавата и давайки си сметка за ефимерността на своята групичка, Х. Тахов назидателно примирително писал: „Българското масонство върши мечешка услуга на своето отечество, ако то мисли, че чрез тайни и околни пътища ще успее да помогне на България“; че като подкрепяло еврейството, то ѝ копаело гроб, понеже „юдомасонството е враг на българския народ“[138].

Против масонството се мъчело да воюва и другото крило на НСБРП, начело на което стоел Хр. Кунчев. То причислило към масонството и групата на Х. Тахов[139].

НСБРП се обявила в пълна подкрепа на антимасонската група в софийското дружество на Съюза на запасните офицери. На нейната борба против масонството тя гледала и като на своя борба[140]. Подкрепата, която тя оказала на антимасоните в СЗО, била повече от анемична. В. „Атака“ се опитал да разобличи масонството като конспирация, която била в съюз с висши ръководни лица в държавния, стопанския и културния живот на страната (министри, банкери, общественици, офицери и др.), които „считат народните маси само за обект на грабеж и експлоатация“. Той открито насърчавал борбата против масоните, заели ръководни позиции в Съюза на запасните офицери[141]. НСБРП подкрепила създаването на акционен антимасонски комитет от група членове на софийското дружество на СЗО[142].

НСБРП се обявила и против най-масовата фашистка партия в България — народно-социалното движение начело с Ал. Цанков, понеже той бил кръволок и масон от висша степен и оръдие на евреите и защото не донесъл нищо ново за България. Ал. Цанков бил охарактеризиран от НСБРП като „злокобния призрак на черната реакция и отлетелите дни на терора и насилието“, макар да взел „някои идеи и принципи и от учението на националсоциалистите“[143].

Дейността на НСБРП против масонското братство в България не представлявала опасност за неговото съществуване. Но все пак, като пригласяла на антимасонския хор в страната, тя съдействувала да се поддържат будни антимасонските настроения в буржоазния лагер и специално сред крайната десница.

В началото на 20-те години реакцията на ВЛБ срещу антимасонската пропаганда в България не била нито активна, нито рязка. Главното, което безпокоело нейните ръководители, представлявали въпросите около организацията на ложите, създаване материални условия за тяхното нормално функциониране, набавяне на масонска документация за регламентиране на вътрешноорганизационния живот, усвояване от масоните на елементарни познания и навици за обредността в ложите, стъкмяване на специално облекло на членовете на ложите и друг организационен реквизит и т. н. Много усилия поглъщали провинциалните ложи — старите и новообразуваните.

Неблагоприятно се отразили върху развитието на масонското братство отношенията между масоните вън от ложите. Доста от членовете на ВЛБ участвували в разни буржоазни партии. А не само между отделните партии, но и в самите тях кипели непрестанни борби. В тези борби били увлечени и масоните. Още в началните месеци от управлението на Демократическия сговор ръководството на ВЛБ констатирало това и го докладвало пред великия събор през септември 1924 г. В доклада се казва: „Ние не можем да се похвалим от, така да кажем, вътрешния живот на някои от нашите работилници, както и от взаимните отношения и поведение в профанния живот на много наши братя“[144]. Причината за това положение ръководството на ВЛБ виждало в непълното, неумело и недостатъчно анкетиране на кандидатите за масони[145], т. е. слабости при подбора на нови членове за масонското братство. Затова били взети някои мерки за подобряване качествения подбор на кандидатите за масони.

Храна на зачестилата антимасонска пропаганда давали някои масони, които не съблюдавали изискваната от организационните правила масонска тайна. Затова от 1926 г. насетне въпросът за масонската тайна станал постоянна грижа на всички ръководни институции на ВЛБ и всичките ѝ организационни звена. На 9 февруари 1926 г. съюзният съвет издал до ложите окръжно с нареждане да устроят по едно специално занятие, посветено на зидарските тайни и мълчание, като се осигури присъствието на всички членове. Протоколът от занятието на всяка ложа трябвало да се подпише от всичките ѝ членове. Разпоредило се също така пред ложите да се изнасят имената и разкритикуват всички, които не пазели масонските тайни и искали да използуват членството си в масонското братство за лични изгоди или себевеличаене[146]. След това нареждане във всички ложи били изнесени доклади за масонската тайна[147].

Понеже антимасонската пропаганда не само не стихвала въпреки предприеманите от ВЛБ мерки за нейното пресичане вън от ложите, а, напротив, с годините ставала все по-активна (а така било в цяла Европа тогава), въпросите на масонската тайна придобивали все по-сериозен характер. На 16 и 21 май 1930 г. се провели майсторски съвещания, на които били обсъдени въпросите на масонската тайна[148]. След съвещанията в духа на awaналите в тях разисквания Съюзният съвет наредил: в ложите да се говори по-често за запазване на тайната; да се обяснява на масоните кое можело и кое не бивало да се говори пред немасони, които желаели да стават членове на братството; кандидатите за масони да се проучват добре и да не се бърза с тяхното приемане; да се обяснява на новоприетите още при встъпването им в ложите смисълът на техните задължения; да не се открива на профаните (немасоните) кои са членове на ложите; да се осигурява пълна свобода на анкетьорите и се пазят в тайна сведенията и мненията, които те дават при приемането на нови хора в ложите; да се задължат всички членове на братството „да докладват всичко, що знаят, по неспазване на тайната“; „да се изличават братята, които умишлено издават тайната, и срещу провинените братя да се прилагат санкциите, определени от нашите общи наредби“[149].

От този момент нататък проучването на кандидатите за масони започнало да се извършва само от опитни и умеещи да правят пълни анкети членове на ложите. По този въпрос ръководството на ВЛБ дори потърсило помощ от по-старите масонски братства в чужбина, за да се поучи[150].

Във връзка с писаното в печата против масонството ръководството на ВЛБ пак през май 1930 г. решило да не отговаря на всички писачи, а от време на време да излиза с материали, както във в. „Мир“, където били публикувани няколко статии в защита на масонството. Освен това Съюзният съвет решил да изгради комитет по пропагандата, който да следи всичко, що се пишело за масонството, и веднага да дава отговор, след като предварително го докладвал в ръководството на ВЛБ[151].

Този комитет обаче не развил някаква активна дейност. И тъй като особено след идването на хитлеристите на власт в Германия в началото на 1933 г. антимасонските настроения в буржоазния лагер се засилили и в България, през същата година споменатият по-горе комитет бил възстановен. В него сега били включени Ал. Кличиян, Хр. Иванов, Ст. Н. Коледаров, д-р Хр. Аджаров, Г. Белев и Т. Кожухаров. За по-голяма ефикасност на дейността на комитета ложите и масоните били задължени да изпращат на ръководството на ВЛБ всички статии и брошури с антимасонско съдържание[152].

Същевременно в ложите зачестило изнасянето на доклади за положението на масоните в Германия, Италия, Унгария, Испания и други държави, в които масонството било преследвано от съществуващите там режими[153].

Най-сериозна теоретическа защита на масонството въобще и на българското масонство специално представлява издадената през 1934 г. от ВЛБ книга върху историята на свободното зидарство от д-р Р. Стояшки. В нея било проследено сравнително добросъвестно историческото развитие на масонството в света и в България до началото на 30-те години на XX в., като се изтъквала колосалната му световна организация и нейната огромна роля в развитието на света през последните два века. Към книгата били приложени портрети на много от видните чужди и български масони. Това също трябвало да създаде благовидна репутация на масонството и главно да покаже, че масонството не било противодържавна, антинационална и антимонархическа организация[154]. Това съчинение действително изиграло известна роля в защитната реакция на ВЛБ срещу антимасонските настроения в буржоазния лагер. Освен това тя послужила като учебник по история на масонството за повишаване познанията за него от страна на членовете на ВЛБ, а също и на много немасони.

През 1930 г. били взети мерки за по-строго опазване архивата на ВЛБ и цялата документация на ложите[155], както и тайния масонски печат. ВЛБ предприела тези мерки в духа и под влияние решенията на Международната масонска асоциация.

Изобщо от 1930 г. насетне ВЛБ предприела стъпки към по-плътно затваряне вратите си за външни недружелюбни очи и за затягане на дисциплината и зидарското братство. С това се целело да се защити то от нахвърлилите се срещу него фашистки екстремисти от СБРЗ, СБНЛ, НСБРП и др., а също от техни сподвижници в СОЗ и други буржоазни организации. А където ставало нужда, както в случая с дружеството на СЗО в София, между ВЛБ (нейни представители) и противници на масонството се разгаряли доста остри борби, които, както се видя, за момента завършили с победа на масоните, но които в следващите години продължили, за да тържествуват антимасоните.

От изнесените данни се вижда, че през 20-те и началото на 30-те години в България против масонството се зародило недоволство в буржоазния лагер, развило се в две русла: църковно и гражданско. Църковното недоволство се представяло от някои дейци на православната църква и като цяло от католическата църква. В края на 20-те години обаче антимасонските прояви на църковниците били сподавени от контрадействията на ВЛБ със съдействието на институции на властта, в които тя имала свои членове.

По-опасни се оказали антимасонските настроения на възникващите фашистки организации, които нямали позиции в управлението на страната. Характерно е, че не всички фашистки организации в края на 20-те и началото на 30-те години се обявили против масонството. Това направили само най-крайните и най-подражателните фашистки креации, като Съюза на българските фашисти, СБРЗ, СБНЛ и НСБРП. Между тях само антимасонската дейност на СБРЗ носела опасност за ВЛБ, и то по няколко причини: защото СБРЗ представлявал все пак по-голяма и по-добре организирана формация в сравнение с останалите антимасонски фашистки групи; защото той имал известно влияние сред запасните офицери, особено в столицата, и защото на България от средата на 30-те години нататък ѝ предстояло да се развива според основните схващания и на СБРЗ.

Против антимасонските прояви в буржоазния лагер ВЛБ се бранела с организационни средства, стремейки се да затяга своята организационна дисциплина, като увеличава мерките за запазване на масонската тайна, да засилва масонската просвета в ложите, ревниво да пази позициите си в многобройните буржоазни организации. Тя била принудена постоянно да обяснява, че не е антинационална и опасна за съществуващия социален и политически ред организация, че не е оръдие на стоящи вън от България сили, че не е антицърковна формация.

Атаките срещу ВЛБ имали и друго предназначение. Те отхвърляли външнополитическите предпочитания на част от българската буржоазия към Франция и били насочени срещу надеждите, че чрез нея и изобщо чрез масонските централи от западните държави ще могат да се ликвидират последиците от Ньойския договор в полза на България.

Деветнадесетомайците нанесли удар на противниците на масонството. Заедно с разтурянето на политическите партии те разтурили и антимасонските НСБРП и СБНЛ. На 10 януари 1935 г. бил разтурен и СБРЗ. Но със създадената от деветнадесетомайците държавно-политическа система, с нейната външнополитическа преориентация, с успехите на фашизма в Централна Европа се стеснили възможностите за съществуване и изява и на самото свободно зидарско братство в България. До преврата на 19 май 1933 г. положението на ВЛБ не било сериозно застрашено. Тя така и докладвала на Международната масонска асоциация в началото на 1934 г.[156].

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА СЕДМА

1. Църквата и масонството

[1] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 785, 935, 939, 972, Писмо на Е. Спространов и Ив. Снегаров до група техни приятели, 17.VI.1919.

[2] Пак там, л. 951—954, зап. от 18.V.1919.

[3] Пак там, л. 1405, зап. от 16.VI.1919.

[4] Пак там, л. 1196—1198, зап. от 21.XII.1919.

[5] Пак там, л. 1227—1228, от 5.I.1920.

[6] Пак там, л. 1239—1240, зап. от 13.I.1920.

[7] Пак там, л. 1241.

[8] Пак там, л. 1240.

[9] Пак там, л. 1346—1348, Митрополит Неофит, Видин, до Е. Спространов в София, 4.II.1920.

[10] Пак там, л. 1501, Е. Спространов до Видинския митрополит Неофит. 10.VII.1920.

[11] Свободен зидар, 1922, кн. 3, *И. Петров,* Свободното зидарство и църквата, с. 138—141.

[12] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 2374, зап. от 18.II.1922.

[13] Пастирско дело, бр. 23 от 10.VI.1922, Т., Масонството.

[14] Пак там, бр. 25 от 24.VI.1922, Т., Масонството.

[15] Пак там, бр. 45 и 46 от 9.IX.1923, Иерон, Софроний. Международното бюро за масонско сдружение; бр. 48 от 30.XI.1923 г. Иерон. Софроний, Комунисти и франкмасони.

[16] Пак там, бр. 48 от 30.XI.1923 г., Иерон. Софр., Комунисти и франкмасони.

[17] Пак там, бр. 4 от 22.I.1926, Т., Масонството.

[18] Пак там, бр. 5 от 29.I.1926.

[19] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 151, л. 1—2, П. Тулешков до Д. Мишев, 12.VIII.1926 г.

[20] ЗПр, 1926, кн. 4—5, Ал. Кличиян, Отчет на СС за веществено и нравствено състояние на ВЛБ от февруари до май 1926, с. 107—108.

[21] Пастирско дело, бр. 41 от 13.X.1927, Масоните против македонците.

[22] Пак там, бр. 49 от 10.XII.1927. Трагизмът на масоните.

[23] *И. Димитров,* Българо-италиански политически отношения 1922—1943, С., 1976, с. 181—182.

[24] Истина, бр. 37 от 19.I.1927, *В.*, Българското масонство. Статията преразказва тази на П. Тулешков от Пастирско дело, бр. 4 от 22.I.1926.

[25] Пак там, бр. 37 от 11.I.1928, Франкмасонският интернационал.

[26] Пак там, бр. 39 от 25.I.1928, А. Т.-Балан до редактора на Истина, 14.I.1928.

[27] Пак там, бр. 39 от 25.I.1928, *Б.*, Писмо до А. Т.-Балан.

[28] Пак там, бр. 42 от 15.II.1928, Масонството и църквите — втори отговор от *Б.* до А. Т. -Балан.

[29] Пак там, бр.40, от 15.II.1928, *Б.*, Франкмасонството и негова тактика за противоверска борба.

[30] Пак там, бр. 42 от 1 .II. 1928, *Б.*, Исторически поглед върху масонството.

[31] Полет, 1924, кн. 16, А. Т. -Балан, Противник на олтара и престола, с. 6.

[32] ЗПр, 1928, кн. 9—10, *С. К.*, (Стилиян Кутинчев), Масонството и църквата, с. 180—186.

[33] Заря, 1930, кн. 4—5, д-р *Ал. Недялков,* Идеологията на свободното зидарство, с. 121—126; кн. 6, *Ривлюлет,* Наука, религия, масонство, с. 187—192 и др.

[34] *А. Хорнефер,* Свободното зидарство франкмасонството. Произход, развитие, същност, С., 1929, с. 3 — 26.

[35] Декларация на ВЛБ относно основните начала на свободното зидарство. В: Устав на ВЛБ, С., 1930, с. 3—4.

2. Фашизмът и масонството

[1] *История фашизма в Западной Европе, М.*, 1978; *Б. Р. Лопухов,* История фашистского режима в Италии, М., 1977, и др.

[2] *В. Георгиев,* Народният сговор; Р. Гришина, Возникновение фашизма в Болгарии 1919—1925 г., С., 1976, с. 140 и сл.

[3] Устав на Строго неутралния пленническо-заложнически съюз, С., 1921, чл. 2; Резолюция на първи редовен конгрес на СНПЗС. — В: Пленическа защита, бр. 3 от 30.IV.1921.

[4] Устав на Съюза на бойците, С., 1923, чл. 1, 2.

[5] Пак там, чл. 3.

[6] Пак там, чл. 4.

[7] Пак там, чл. 8—12.

[8] Пак там, чл. 27.

[9] Програма на Съюза на бойците, С., 1923, чл. 1.

[10] Пак там.

[11] Пак там, чл. 1—3.

[12] Пак там, чл. 4.

[13] Пак там, чл. 5.

[14] Пак там, чл. 10, 11.

[15] Пак там, чл. 11—12.

[16] Пак там, чл. 17.

[17] Пак там, чл. 19.

[18] Пак там, чл. 18, 20.

[19] Българин, бр. 1 от 3.IV.1927, Предварителен отговор.

[20] Сравни: Програма на Съюза на българите (бивш Съюз на бойците) в Българин, бр. 1—4 от април 1927.

[21] Устав на Съюза на българите от 12.XII.1926, в Българин, бр. 5 от 9.V.1927.

[22] Българин, бр. 1 от 3 април 1927, *Кр. Митаков,* Сенатът и изборната система.

[23] Български фашист, бр. 4 от 25.II.1929, Верую на българските фашисти; бр. 5 от 4.III.1929, Основни начала на Съюза на българските фашисти и др.

[24] *И. Димитров,* цит. съч., с. 180.

[25] Български фашист, бр. 9 от 1.IV.1929, Партия ли е Съюзът на българските фашисти.

Пак там, бр. 4 от 25.II.1929.

[26] Пак там, бр. 10 от 8.IV.1929, Сърбия масонска.

[27] Пак там, бр. 20 от 15.I.1930; *Кр. Митаков,* (съюзен кавхан), Българи фашисти; бр. 32 от 7.II.1931.

[28] Пак там, бр. 39 от 20.VI.1931, Резолюция на СБФ. Виж също бр. 28 и 29 от 11.IV.1930, Какво иска българският фашизъм?

[30] Пак там, бр. 39 от 20.VI.1931, Позив „Българи“ от фашистския акционен комитет.

[31] Пак там, бр. 20 от 3.XI.1929, Пилатовската преса и македонците; Речта на *Д. Мишев,* Родна защита и Кубрат.

[32] Родна защита, бр. 1 от 28.III.1925, Цел и задачи на СБРЗ.

[33] Пак там, бр. 33 и 34 от 14.XII.1925, бр. 37 от 8.I.1926.

[34] Сборник на всички окръжни и упътвания на съюза Българска родна защита, С., 1928, с. 11 и сл.

[35] Пак там, бр. 128 от 20.XI.1927, Нашето верую.

[36] Пак там, бр. 288 от 16.VIII.1931, Идейни предпоставки.

[37] Пак там, бр. 37 от 8.I.1926, Изложение от Върховното управление на СБРЗ.

[38] Пак там, бр. 77—78 от 7.XI.1926, Резолюция на първи редовен събор на СБРЗ.

[39] Пак там, бр. 33 и 34 от 14.XII.1925, Резолюция на учредителния конгрес на СБРЗ.

[40] Пак там, бр. 128 от 20.XI.1927, Нашето верую.

[41] Пак там, бр. 135 от 8.I.1928, Платформа на СБРЗ.

[42] Пак там, бр. 169 от 2.IX.1928, Изявления на върховното управление на СБРЗ.

[43] Пак там. Виж също: Родна защита, бр. 175 от 28.X.1928, Решения на трети събор на СБРЗ.

[44] Пак там, бр. 317 от 6.III.1932, Платформа на СБРЗ; бр. 339 от 5.II Декларация на Висшия съвет на СБРЗ, 12.II.1933.

[5] Пак там, бр. 293 от 4.IV.1931, *Хр. Чаракчиев,* Родолюбивите организации.

[46] *И.Димитров,* цит. съч., с. 181—182.

[47] Възраждане, бр. 1 от 25.V.1931, Учредителен протокол от 2—4.X.1930.

[48] Родна защита, бр. 33 и 34 от 14.XII.1925; бр. 35 от 25.XII.1925; бр. 38 от 16.I.1926; *Р.*, Франкмасонски идеи.

[49] Пак там, бр. 135—141 от януари—февруари 1928.; *Т. Фритш,* Същност и тайна на франкмасонството.

[50] Пак там, бр. 164—171 от юли—септември 1928, *Р.*, Що е масонство.

[51] Пак там, бр. 142 от 26.II.1928, Религия ли е франкмасонството.

[52] Мир, бр. 8489 от 17.X.1928, Що е масонство и масонството в България, от *ВЛБ*.

[53] Пак там.

[54] Родна защита, бр. 177 от 11.XI.1928, Масонството.

[55] Пак там, бр. 178—183 от ноември — декември 1928; бр. 185—233 от януари—декември 1929; бр. 234—262 от януари — август 1930.

[56] З П р, 1929, кн. 2—4, Доклад за нравственото и веществено състояние на ВЛБ от 22.XI.1928 до 22.II.1929, с. 35—37.

[57] НАБАН, ф. 36-к, оп. 1, а.е. 1016, л. 201, Върховно управление на СБРЗ до ВЛБ, 3.XII.1928.

[58] З П р, 1929, кн. 5—6, Писмо на ВЛБ до върх. управление на СБРЗ, с. 99—100.

[59] Пак там, с. 101—111.

[60] Родна защита, бр. 185—234 от януари — декември 1929.

[61] Пак там, бр. 280 от 17.II.1930; бр. 284 от 28.I.1931.

[62] Пак там, бр. 296 от 4.V.1931, ген. *Чаракчиег*, Отворено писмо до ген. Сапунаров; бр. 286 от 20.VII.1931, Отговор на писмото на ген. Сапунаров от ген. *Чаракчиев.*

[63] Пак там, бр. 237 от 2.II.1930, Масонски домогвания.

[64] НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 2196, Окръжно на дружеството на СЗО в София, № 6 от 12.IV.1937, с. 11.

[65] Пак там.

[66] ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а.е. 3197, л. 2.

[67] Пак там, л. 3.

[68] *Тенев,* Масонство. Научни исторически данни за развитието му, връзката му и неговата крайна цел, С., 1933; *П. Ив. Гецов,* Предателската роля на масонството в България, С., 1934 и др.

[69] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 8062, л. 17, 34.

[70] Народна армия, бр. 9 от 6.I.1923, Верую и клетва на БНС „Кубрат“.

[71] Кубрат, бр. 25 от 14.VII.1929, Кубратизмът.

[72] Устав на организацията „Кубрат“, разд. I.—В: Кубрат, кн. 17—18 от 18.III.1925, с. 11.

[73] Пак там, чл. 1—4.

[74] Пак там, чл. 21—23.

[75] Пак там, чл. 18—19.

[76] Пак там, чл. 8—15.

[77] Пак там, чл. 16—17.

[78] Кубрат, бр. 13 от 28.X.1926, Срещата на местните главатари и съвета на районните директори на БНС „Кубрат“.

[79] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 8062, л. 51, 58.

[80] Пак там, л. 17; Кубрат, бр. 6 от 16.II.1930, Чуждото обществено мнение за Кубрат.

[81] ЦДИА, ф. 264, оп. 2, а.е. 8062, л. 41, 58.

[82] Кубрат, бр. 1 от 8.I.1928, Идеи и действителност.

[83] Катехизис на кубратиста. — В: Кубрат, кн. 1—2 от 1927, с. 2.

[84] Кубрат, бр. 13 от 28.X.1926, Среща на местните главатари и съвета на районните директори; бр. 39 от 30.IX.1928, Сговорът пред дилема; бр. 9 от 26.III.1930, Опомнете се.

[85] Пак там, бр. 28 от 15.VIII.1925, Идеи на деня; бр. 7 от 11.IX.1926, Сенат; бр. 9 от 25.IX.1926, Конституцията; бр. 13 от 28.X.1926, Срещата на местните главатари. . ., бр. 25—34 от 1929, Кубратизмът, бр. 18 от 5.V.1929, Нашата външна политика; бр. 1 от 9.II.1930, За коя диктатура сме ний?; ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а.е. 504, л. 1, Проектоплатформа на БНС „Кубрат“; Програмни начала на БНС „Кубрат“, С., 1930.

[86] Кубрат, бр. 3 от 26.I.1930, Да пазим свято трона; бр. 37 от 16.IX.1928, Пазете армията; бр. 13 от 6.I.1930, Да се завърне ли в отечеството си?

[87] ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а.е. 504, л. 1; Кубрат, бр. 44 от 8.XII.1929, Печална действителност и външна политика.

[88] Кубрат, бр. 11 от 11.III.1929, Реч на *Б. Сирманов*; бр. 28 от 4.VIII.1929, България и Югославия; бр. 45 от 15.XII.1929, Съединени щати на Балкана. Възможни ли са?

[89] Кубрат, бр. 28 от 15.VII.1928, Убийството на ген.-лейтенант Протогеров; бр. 42 от 21.X.1928, Повик към ВМРО; бр. 36 от 24.IX.1929, Несъзнателни злосторници на българското племе; бр. 39 от 20.X.1929, Македонските дейци няма да се опомнят; бр. 9 от 16.III.1930, Самоизтреблението.

[90] Пак там, бр. 27.I.1929, Народовластие или диктатура; бр. 44 от 8.XII.1929, Родолюбие и Конституцията; Кубрат и Родна защита; бр. 16 от 22.IV.1928, Изяснение задачите на кубратизма.

[91] ЦДИА, ф. 252, оп. 1, а.е. 973, л. 1.

[92] Родна защита, бр. 123 от 13.X.1927, Решение на втория събор на СБРЗ, т. 9.

[93] АМВР, об. д. 20637, л. 359 а-д.

[94] Кубрат, бр. 44 от 20.XI.1927, Конференцията на районните директори и местните главатари от 5—6.XI.1927; бр. 207 от 7.IV.1931, Обединението на „Кубрат“ и „Родна защита“.

[95] Пак там, бр. 37 от 6.X.1929, Отговор на Родна защита.

[96] Пак там, бр. 46 от 25.XII. 1929, „Родна защита" вилнее.

[97] НАБАН, ф. 73-к, оп. 1, а.е. 2196, цит. окръжно, с. 7—8; Отечес во, бр. 631 от 24.II.1934, Пак за масонството.

[98] Отечество, бр. 631 от 24.II,1934, Пак за масонството.

[99] Пак там, бр. 638 от 26.IV.1934, Сбирка на председателите и ВСС на 20 21 май 1934.

[100] Пак там, Декларация на сбора на председателите на дружествата на СЗО 20—21 април 1934.

[101] Пак там, бр. 639 от 5.V.1934, *К.*, Неразумници; Изборът на ново наст телство в софийското дружество.

[102] *В. Георгиев*, Развитие на политическата система на България 1918—1944 г. В: България 1300. Институции и държавна традиция, т.1, С., 1981, с. 306—307.

[103] Отечество, бр. 641 от 23.V.1934, Декларация на ЦУ на СЗО.

[104] Подробно за устройството, програмата и идеологията му в: *Ж. Коле* Съюз на българските национални легиони, С., 1976, с. 16 и сл.

[105] Устав на Съюза на младежките националистически легиони в България, чл. 1

[106] Програма на Съюза на младежките национални легиони, сп. Прелом, 193 кн. 5, с. 73—74.

[107] Прелом, бр. 43 от 21.III.1924, М. Мавродиев, полит. секр. на СБНЛ, Масонството е „дружество с пакост".

[108] Обединение, бр. 1 от 19.III.1933. Нашата задача; бр. 35 и 36 от 10 и 18 ноември 1933, *Н. Жеков*, Диктатурата; бр. 9 от 14.V.1933, Защо призракът на една диктатура смущава партиите?; бр. 37 от 2.XII.1933, Страната на здравата ръка; бр. 3 от 1.IV,1933, Бенито Мусолини; бр. 21 от 5.VIII. 1933, Гьоринг; бр. 48 от 14.V.1934, *Н. Жеков*, Причините за националистическото движение в Германия и др.

[109] Пак там, бр. 10 от 21.V.1933, Съюзът на младежките национални легиони; бр. 18 от 15.VII.1933, Националните легиони шестват из България; бр. 35 от 10.X.1933, Висшият съвет на младежките национални легиони и др.

[110] Пак там, бр. 31 от 14.X.1933; бр. 39 от 30.XII.1933, До членовете на БНС.

[111] Пак там.

[112] Устав на БНС, чл. 2. Цитиран по Обединение, бр. 40 от 13.I.1934.

[113] Обединение, бр. 1 от 19.III.1933, Нашата задача.

[114] Пак там, бр. 7 от 30.IV.1933, *П. Глушков*, Масонството.

[115] Пак там, бр. 21 от 5.VIII.1933, *Н. Жеков*, Пораженство; бр. 26 от 9.X. 1933, същият, Франкмасонството и отрицателното му влияние върху националното чувство.

[116] Пак там, бр. 42 от 11.II.1934, Националната идея, похабявана от партизанското движение на Ал. Цанков.

[117] *Ив. Ст. Белев*, Сатанизмът в България, ч. I. Масонството като оръдие на сатанизма, С., 1933.

[118] Обединение, бр. 47 от 30.IV.1934; бр. 48 от 14.V.1934, *Н. Жеков*, Организираното запасно офицерство и масонството.

[119] Атака, бр. 1 от 25.V.1932.

[120] Устав на НСБРП, Атака, бр. 52 от 21.VIII.1933, чл. 2, 3.

[121] Пак там, чл. 7.

[122] Пак там, чл. 11.

[123] Пак там, чл. 14—18.

[124] Пак там, чл. 19—20.

[125] Програма на НСБРП, Атака, бр. 1 от 25.V.1932,т. 1—6.

[126] Пак там, т. 7, 11—12.

[127] Пак там, т. 16, 17.

[128] Пак там, т. 18.

[129] Пак там, т. 22

[130] Пак там, т. 23.

[131] Пак там, т. 25.

[132] Програма на НСБРП, приета от Първия конгрес на партията на 14.VIII.

1933, Атака, бр. 52 от 21.VIII.1933.

[133] Родна защита, бр. 327 от 14.VIII.1932, Протокол № 1 на извънредно събрание на НСБРП, С., 10.VIII.1932; АМВР, Vo 83773, т. 13, л. 13.

[134] Атака, бр. 52 от 21.VIII.1933.

[135] АМВР, Vo 83773, т. 6, л. 2—3, Протокол на общо събрание — конгрес на НСБРП, 20.VIII.1933.

[136] Пак там, бр. 40 от 19.III.1933, *К. Николов*, Жид, масон, болшевик.

[137] Пак там, бр. 41 от 26.III.1933, *Х. Тахов*, Как гледа национализмът на масонството, марксизма, демокрацията, комунизма. Виж и продължението в бр. 43 от 9.IV.1933 и бр. 44 от 16.IV.1933.

[138] Пак там (течение Тахов), бр. 44 от 16.IV.1933, *Х. Тахов*, Как гледа национализмът на масонството. . .

[139] Пак там (течение Кунчев), бр. 46 от 6.VI.1933, *Л. Басмаджиев*, Зад маската на масоните; бр. 47 от 20.VI. 1933, Плесница за масоните; бр. 55 от 6.XI.1933, Масонът Тахов демаскиран; АМВР, Vo 83773, т. 6, л. 9—10, 26—28; об. д. 807, л. 12—13.

[140] Атака, бр. 56 от 23.IV.1934, Масоните и запасните офицери.

[141] Пак там, бр. 57 от 30.IV.1934, Масонската змия.

[142] Пак там, бр. 58 от 7.V.1934, Масонският фронт е разбит!

[143] Пак там, бр. 60 от 22.V.1934, Ще спаси ли Цанков България? Също бр. 58 от 7.V.1934, Масонският фронт е разбит!

[144] *К. Станишев*, Отчет на СС на ВЛБ за времето от септември 1923 до септември 1924 г., З П р, 1924, кн. 8—9, с. 154.

[145] Пак там.

[146] З П р, 1926, кн. 3, с. 57—58.

[147] Пак там, с. 60.

[148] Пак там, 1930, кн. 7—8, Доклад за духовното и материално състояние на ВЛБ, 27.VI.1930, с. 123.

[149] Пак там, с. 123—124.

[150] Пак там, с. 122.

[151] Пак там, с. 124.

[152] З П р, 1934, кн. 2, Доклад за духовното и материално състояние на ВЛБ…, с. 38.

[153] Пак там, с. 47—53.

[154] *Р. Стояшки*, История, същина, устройство и управление на свободното зидарство, С., 1934.

[155] Доклад за духовното и материално състояние на ВЛБ, 27.VI.1930, с. 124.

[156] БИА, ф. 222, оп. 1, а.е. 2, л. 135—136, ВЛБ до ММА, 2.I. 1934; а.е. 3, л 13.

ЧАСТ II

Глава първа

ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ И МЕЖДУНАРОДНАТА МАСОНСКА АСОЦИАЦИЯ

Макар и да представлявало световно явление, дълго време масонството не създало свои международни институции, които да координират и направляват действията на движението във всички страни. Наистина особено в края на XIX в. били проведени международни масонски форуми, на които били съгласувани някои масонски принципи. Тези форуми обаче имали много ограничен състав, а в решенията им естествено не се вслушали масонските братства, които не участвували в тях.

По-сериозни стъпки към създаване на световен масонски център били направени при влизането на движението в XX в. През 1902 г. Великата ложа в Швейцария „Алпина“ станала инициатор за основаване на световно бюро за масонски връзки. То започнало да функционира от началото на следващата година. До избухването на Първата световна война в него членували или поддържали връзки 28 братства главно от Европа. Войната предизвикала голямо сътресение в този международен масонски институт. През 1915 г. той бил свързан само с 16 братства, а в края на 1917 г. — само с 12. След войната броят на членуващите в него или свързани по някакъв начин с неговата дейност ложи постепенно започнал да расте. През 1919 г. членовете му станали 12, а свързаните с него братства възлизали на 14[1].

Международното бюро за масонски връзки имало за цел създаването на връзки между отделните масонски централи, като дава сведения и улеснява взаимоотношенията им, без да се меси в техните вътрешни работи; да бъде място за размяна на масонска документация и масонски печатни издания; да събира всичко, което се пише за масонството, и да осигури запознаването на всички членове с него и пр. Главен орган на бюрото било събранието на делегатите, в което всяко братство имало само един глас. Събранията се свиквали ежегодно и се занимавали с приемането на нови членове, избирали ръководител на бюрото и т. н. Седалището на бюрото се намирало в гр. Нюшател (Швейцария). А видният деец на ВЛ на Швейцария Едуард Картие ла Тант станал дългогодишен негов председател[2].

До началото на Първата световна война Международното бюро за масонски връзки оправдало до известна степен предназначението си. Войната обаче парализирала неговата дейност, тъй като членовете му се намирали в три държавни групировки: Съглашение, Централни сили и неутрални държави. Освен че противопоставила едни срещу други много масонски братства, войната ограничила до минимум или прекъснала напълно връзките между всички членове на МБМВ.

След основаването си ВЛБ изпратила чрез главния представител на бюрото Ла Тант документите на ложа „Заря" до Великата ложа на Франция, която била нейна ложа майка и съгласно съществуващата практика. Поради затрудненията, които войната създала в съобщенията между МБМВ и неговите членове, ВЛ на Франция помолила Ла Тант да ги пази, докато настъпят мирни дни. Той успял да предаде тези книжа на ВЛ на Франция едва на 30 септември 1919 г.[3]. Освен това Картие ла Тант бил посредник между българските и френските масони около образуването на ВЛБ.

След съответни постъпки през декември 1917 г. ВЛБ била приета в редовете на МБМВ[4].

За улесняване утвърждаването на ВЛБ сред обединените в МБМВ братства в Швейцария бил изпратен със специална мисия капитан Илия Пенев — служител в ДСГОП, чийто директор бил великият майстор ген. Ал. Протогеров. Кап. Пенев бил велик блюстител на ВЛБ и бил включен в една делегация на ДСГОП, която трябвало да закупи от Швейцария необходими за българския пазар промишлени стоки. Мисията на Пенев целела установяване на връзки с масонски ложи в Швейцария, запознаване с техните форми на работа, набавяне на масонска литература и масонски принадлежности и др. До смъртта си в началото на март 1918 г. Пенев направил заедно с Ла Тант много посещения на швейцарски ложи, внесъл парите за набавяне на литература и пособия. Той занесъл и първата членска вноска на ВЛБ към МБМВ от 100 швейцарски франка[5].

Лични връзки с МБМВ установил и великият майстор на ВЛБ ген. Протогеров. В Швейцария той бил добре приет и улеснен в пребиваването си там от представителя на бюрото Ла Тант[6].

Като член на МБМВ ВЛБ редовно плащала членския си внос. За 1918 г. внесла 100 шв. фр., за 1920 г. — 200 шв. фр.[7].

Веднага след войната Ед. К. ла Тант изпратил на ВЛБ няколко важни масонски книги „чрез дипломатическия куфар на един брат от българското посолство в Берн"[8].

ВЛБ се опитала да използува членуването си в МБМВ за смекчаване условията на Ньойския договор, но не постигнала никакъв резултат. Затова тя се обърнала директно към ВЛ на Франция и Великия изток на Франция и този на Италия с молба да направят необходимото пред правителствата на Франция и Италия за справедливо третиране на България. Но и тези постъпки останали без последствия. Защото империалистите от Съглашението имали много по-големи интереси на Балканите и задоволили исканията на балканските си съюзници в ущърб на България[9].

След сключването на мирния договор ВЛБ отново потърсила помощта на МБМВ по някои въпроси около прилагането му. Но пак срещнала учтив отказ за съдействие. Такъв един въпрос бил освобождаването на българските военнопленници от страните на Съглашението. Наистина възможностите на бюрото да направи нещо полезно били малки. Но и ръководителят му се пазел да вземе страна. В отговор на молбата на ВЛБ за застъпничество по този въпрос на 11 септември 1920 г. той писал до ВЛБ: „Надявам се, че сте изпратили този документ до великите ложи, способни да въздействуват върху профанните власти. Обаче аз лично не мога. При това, предизвикана от Германия, войната е добила един такъв характер на отвращение, че народите са покрусени и мъчно е да се въздействува в полза на това, което наричаха Централни сили (т. е. и на България — В. Г.), още повече, че Германия продължава да безпокои света със своите действия и начина, по който гледа на своя подпис"[10].

Така още с появяването си ВЛБ била включена в системата на международната масонска мрежа, стремейки се да спечели благоволението преди всичко на френските масони. Тя се надявала да използува тяхното влияние при решаването на важни за България въпроси и на първо място на различни аспекти на националния въпрос.

Подир Първата световна война били предприети стъпки за възстановяване единството на МБМВ и за сплотяване на международното масонство чрез създаване на световна масонска формация, съставът на която да бъде много по-широк от този на МБМВ, да има много по-стройна и по-ефективна организация. На първо време инициатор за това станала ВЛ на Швейцария „Алпина". На 30 септември 1919 г. тя изпратила и до ВЛБ писмо, с което я уведомила за идеята през есента на 1920 г. да бъде свикан конгрес на международните масонски сили за образуване на международен масонски съюз, както и да се обсъждат въпроси като този за съдбата и възможностите за по-нататъшното съществуване на МБМВ[11]. След един месец девет масонски централи, основатели на МБМВ (Великият изток на Португалия, ВЛ на Швейцария, Великата ложа и Великият изток на Франция, Великият изток на Холандия, Великите изтоци на Испания, Белгия, Великата ложа на Люксембург), повторили тази идея и поканили и ВЛБ да участвува в един евентуален международен събор през 1920 г. за поставяне в организиран ред международните масонски дела[12].

Събитията около наказването на победените във войната обаче попречили на предварително определената дата да се проведе предвижданият масонски конгрес. Още повече, че през това време само няколко масонски братства възприели идеята[13]. Усилията за създаване на международен масонски съюз били продължени по-активно след влизането в сила на Версайската система. Стимулиращо въздействувало върху това създаването на Обществото на народите. Изработен бил проектоустав на евентуалното международно масонско сдружение, разпратени били покани до заинтересованите братства да участвуват в насрочения за есента на 1921 г. конгрес[14].

В началото на 1921 г. ВЛБ уведомила ВЛ на Швейцария, че приема да участвува в планирания международен конгрес. Заради това тя отказала да участвува в предложената от швейцарската ложа „Приятелство и постоянство“ от Базел конференция за обсъждане на въпроси около сплотяване на световното масонство, силно разединено през войната. Впрочем тази ложа скоро се отказала от инициативата си в полза на подетата от ВЛ на Швейцария „Алпина“[15].

До края на февруари 1921 г. към инициативата за свикване на международен масонски форум се присъединили ВЛ на Франция, ВИ на Франция, ВИ на Италия, ВИ на Белгия, ВЛ на Виена, Великият съвет на Люксембург. ВЛБ била държана в течение на цялостната подготовка на конгреса, без обаче да може да стори нещо за неговото организиране[16].

За участие в конгреса ВЛБ упълномощила главния представител на МБМВ и велик майстор на ВЛ на Швейцария Едуард Картие ла Тант. Освен това тя направила постъпка „като прост слушател“ в него да бъде допуснат и журналистът Георги Белчев[17]. ВЛБ се съгласила предварително с проектите за организационни и програмни документи, които този масонски форум щял да приеме.

Заедно с пълномощията, изпратени по своя делегат, ВЛБ го помолила от нейно име да постави в учредителния конгрес няколко въпроса: да се застъпи пред масонските братства в Сърбо-Хърватско-Словенското кралство и Гърция за освобождаване на българските военнопленници и силите на Съглашението да се откажат от искането си около 600 българи да бъдат съдени от техни съдилища, да протестира против интервенцията на Великата ложа на Югославия да съди горепосочените българи[18].

Конгресът се провел от 18 до 23 октомври 1921 г. в Женева. В него участвували освен представители на ВЛ на Швейцария още и на ВЛ и ВИ на Франция, Великите изтоци на Белгия, Италия, Холандия, Португалия, Турция, Великите ложи на Виена, Ню Йорк и на България[19]. Сред тях главна роля играели ложите от страните на Съглашението. Конгресът провъзгласил основаването на Международната масонска асоциация (ММА), приел устава ѝ и декларация за нейните принципи, избрал ръководните ѝ органи.

Инициаторите за създаване на световна масонска организация възнамерявали в нея да бъдат включени могъщи ложи на Англия и САЩ, на Германия и скандинавските страни. Но те останали вън от ММА.

Като цел ММА си поставяла търсенето на истината, на знанието, на морала и солидарността; да работи за материалното и моралното усъвършенствуване на човечеството. Провъзгласено било, че ММА ще се ръководи от разбирането за взаимното толериране, уважението на другите и на себе си, свободата на съвестта, да развива взаимните братски връзки между хората. Физическият и умственият труд били провъзгласени като най-важно задължение на човека. Приетата от конгреса декларация постановявала, че всяко братство запазва в рамките на ММА своя суверенитет, собствен характер и ритуални принципи[20].

Учредителният конгрес приел и статут на ММА. Според него в отделните братства трябвало да членуват само мъже. А в ММА можело да членува всяко национално масонско братство, ако е препоръчано от три членуващи в нея ложи или изтоци. Новите членове се приемали от т. нар. конвент.

Създадени били следните органи на ММА: конвент, в който участвувала всяка национална ложа, и то само с един глас. Той трябвало да се събира на всеки две години от изпълнителния комитет или по искане най-малко на пет членуващи в него ложи. Конвентът бил върховен орган на ММА; изпълнителният комитет се състоял от водачите на масонските братства, избрани от конвента и чийто състав не можел да надвишава една четвърт от членовете на ММА. И в него всяка делегация разполагала само с един глас; консултативен комитет, състоящ се от водачите на масонските делегации на предшествуващия състав на изпълнителния комитет. Членовете на този съвет заседавали заедно с ИК и имали само съвещателен глас.

ММА трябвало да се издържа от членуващите в нея братства, от доходи на изданията си и от други източници.

Оперативните дела на ММА се водели от велика канцелария, оглавявана от велик канцлер. Тя трябвало да се намира в Женева[21].

В следващите години организационната структура на ММА била усъвършенствувана. За да парира разцеплението в редовете на своите членове през 1927 г., конвентът на ММА решил, че се забранява на дадено братство да образува ложи върху намираща се под гаранцията на друго братство територия. В една страна занапред можело да съществува само едно братство, членуващо в ММА.

Всяко национално братство включвало в масоните чужденци, намиращи се на неговата територия и пожелали да се поставят под негова юрисдикция. В него можели да членуват и ложи на чужденци, щом били поставени под негово подчинение[22].

През 1931 г. бил приет правилник за структурата и функционирането на изпълнителния комитет, с който се регламентирали прерогативите на председателя, великия секретар и пр.[23].

За поддържане на връзки между отделните велики ложи и велики изтоци в рамките на ММА се създал т. нар. институт на гарантите за приятелство. Гарантите представлявали видни дейци на съответните национални ложи и се назначавали по взаимно съгласие на двете споразумели се ложи. В началото на 30-те години бил направен опит за засилване ролята на тази институция. Така например според решението на конвента ММА, заседавал през 1932 г. в Цариград, мандатът на гарантите се определял на три години с възможност да бъде подновяван. По правило гарантите трябвало да бъдат добри масони и да познават добре живота на братството, чиито интереси представлявали[24].

По взаимно споразумение между отделните национални ложи можело да се сключват двустранни договори, които обаче се регистрирали в канцеларията на ММА и не били секретни за останалите членове на асоциацията[25].

Връзките между отделните членове на ММА и нейната канцелария се осъществявали чрез специални пратеници, най-често чрез кореспонденция и др. пътища. Били взети и мерки за осигуряване на масонската тайна.

Докъм средата на 30-те години ММА претърпяла чувствително развитие. Към нея се присъединили масонските централи в Югославия, Гърция, Чехословакия, Полша, от почти всички европейски страни и почти всички латиноамерикански държави. През 1929 г. в ММА членували 29 братства, през 1931— 31, 1933 — 34, 1934 — 35, което представлява върхът на организационното ѝ развитие между двете световни войни.

Върху членския състав на ММА силно се отразявали политическата конюнктура и особено настъплението на фашизма и авторитаризма, които провеждали политика на ограничаване или ликвидиране възможностите за проява на масонските братства. Поради забрана на съответните режими от ММА най-напред отпаднал ВИ на Италия (1925). Последвала забрана на ложите в Германия (1933—1934), на масонските централи в Турция, Португалия и Испания (1935), в Румъния

(1937). Доброволно излезли от ММА ВЛ на Норвегия (1935) при мотив, че ѝ предстои реорганизиране, ВИ на Холандия. За неизплащане на членския внос от ММА били изключени през 1936 г. редица ложи от латиноамериканските държави, между които Хаити, Парагвай, Куба и др. Хитлеристкото настъпление станало причина много масонски ложи да преустановят дейността си. На 12 март 1938 г. секретариатът на ВЛ на Виена предал ключовете на ложата на представител на Третия райх[26]. През есента на същата година словашкото правителство разтурило всички ложи. По същото време Великата национална ложа на Чехословакия и Великата ложа „Лесинг“ били принудени да преустановят функционирането си[27]. На 22 октомври 1938 г. предвид общата обстановка в Европа преустановила дейността си и ВЛ на Полша[28].

В края на 1937 г. в ММА членували 31 братства, а в края на следващата година — 28, от които 10 в Европа, 3 в Северна и 10 в Южна Америка. Към 1 април 1939 г. от европейските членове на ММА останали да действуват само осем в седем държави: Франция, Швейцария, Белгия, Югославия, Люксембург, Гърция и България[29].

ВЛБ била редовен член на ММА и се стремяла да не създава организационни трудности. Членските си вноски, макар и с напомняния и подкани, плащали редовно. През 1923 г. внесла 30 долара, 1925 — 20 долара, 1927 г. — 455 белгийски франка, 1928 г. — 30 долара, 1930 г. — 100 шв. франка, 1934—1936 г. — по 130 шв. фр., 1939 и 1940 г. — съответно по 211 и 230 шв. фр.[30].

Като една от най-малките по броя на съставните си ложи и на членовете си и като такава в победена страна през 20-те години ВЛБ не била допусната нито веднъж до ръководните институции на ММА, въпреки че била неин основател. Едва през 1930 г. конвентът на ММА в Брюксел избрал ВЛБ като подгласник на ВЛ на Виена, която станала редовен член на ИК[31]. На конвента в Цариград през 1932 г. ВЛ на Виена била отново избрана в ИК с подгласник пак ВЛБ. През 1934 г. ВЛБ станала заместник на ВИ на Гърция в ИК на асоциацията, а през 1936 г. заместник на ВЛ на Полша. След като последната преустановила съществуването си, от май 1939 г. ВЛБ станала титулярен член на ИК на ММА[32]. Но тогава от Европа в тази организация останали да членуват само осем братства от седем страни.

Макар и да не се намирала в челните редици на ММА, ВЛБ била в течение на цялата ѝ официална дейност. Със свои делегации тя участвувала в редица нейни конгреси. На този в Женева през 1923 г. в нейната делегация били включени С. Радев, Ал. Самарджиев и нейният гарант за приятелство при ВЛ на Швейцария „Алпина“ д-р Цолингер[33]. ВЛБ взела отношение към подготовката на кочвента в Брюксел през 1924 г., като възразила на включването в дневния ред приемането на ВИ на Испания[34]. Този конвент се провел от 25 до 28 септември 1924 г. в столицата на Белгия. От страна на ВЛБ в него взели участие Н. Милев и Гр. Василев. Конвентът разгледал някои чисто масонски въпроси: уреждане на международната масонска легитимация, териториалната юрисдикция на братствата, труда от масонска гледна точка и др.[35]. От името на българската делегация Н. Милев се изказал против настъплението на болшевизма. По-специално той подчертал, че Съветският съюз със сила бил наложил болшевишката власт в Грузия, че болшевизмът заплашвал и други страни, правейки алюзии за България, и предложил от името на ВЛБ конвентът да протестира против това[36].

За делегат на конвента в Берлин през 1925 г. бил определен Тома Карайовов. Съюзният съвет на ВЛБ му възложил да занимае отговорните фактори в асоциацията с въпросите за българските бежанци и българските малцинства в съседни на България държави[37]. Макар че не присъствували на конвента поради недоразумение относно датата на провеждането му, Т. Карайовов се срещнал с новоизбрания представител на ИК на ММА и изпълнил възложеното поръчение[38].

В конвента в Париж през декември 1927 г. ВЛБ била представена от внушителна делегация, състояща се от работещите тогава във френската столица български журналисти Г. Белчев и И. Бадев, както и от упълномощените видни френски масони Алберт Латоан и Гастон Вей[39]. Делегати на конвента в Брюксел през 1930 г. били Анри Лафонтен от Белгия и членът на Съюзния съвет Петър Д. Габровски[40]. Запасният генерал М. Сапунаров участвувал в състоялия се през 1932 г. в Цариград конвент[41].

Конвентите на ММА се занимавали по правило с работата на великата канцелария, с приемане и изключване на членове, с усъвършенствуване на организационната документация и др. На всеки се обсъждала по една тема, като: трудът от масонско гледище (1924), масонството като фактор за запазване на световния мир (1930), масонството и защитата на правата на човека (1932), мерки за защита на международното масонство (1934), защита на цивилизацията (1936) и др.

Участието на ВЛБ в конвентите на ММА било повече формално. Нейните делегати се ограничавали частно да информират за положението в България и на Балканите и да поставят някои от жизнено значение за страната въпроси, като тези за бежанците, малцинствата и др. Тя не станала инициатор на нито един международен масонски почин. Не се възпротивила на нито едно от решенията на конвентите на ММА.

Ето как протекла работата на конвента в Цариград, проведен от 5 до 10 септември 1932 г. От 33 членове на ММА в него взели участие само 23. Както се спомена, ВЛБ била представена от М. Сапунаров. Освен обичайните организационни и административни въпроси (отчет на канцеларията, отчет за финансовото състояние и др.) той разгледал и приел документи за уреждане на юридически статут на ММА и специално на седалището ѝ в Женева; правилник за регистриране на договорите, които можели да се сключват между отделните братства; правилник за арбитража; проект за гарантите за приятелство; телеграфически код за връзка между канцеларията на ММА и членовете на ИК. Обсъдена била и темата „Масонството и защитата на правата на човека“[42]. Заедно с другите и М. Сапунаров взел отношение към обсъжданите въпроси. Конвентът в Цариград приел специална резолюция, в която заявил, че масоните се издигат над политиката и партиите и считат за свой дълг осигуряването на мира между народите, като отправил в този дух призив до всички народи в света[43].

Често пъти ВЛБ била представена в работата на конвентите и други международни масонски форуми от своите гаранти при ВЛ на Франция и ВИ на Белгия. С чуждестранните масони, на които разчитала да бъдат нейни представители на международни форуми, ВЛБ поддържала близки връзки: информирала ги редовно за организационното си състояние и за своята дейност, пращала им официалните си издания. Някои от тях поканила като свои гости в България. Така през май 1927 г. неин гост бил Анри Лафонтен — белгийски сенатор и председател на Международното бюро за мир. В разговори с представители на ВЛБ той посочил, че имал възможност да направи много констатации и да поправи грешки относно съдбата на България[44].

След като станала подгласен член на ИК през 1930 г., ВЛБ се постарала да участвува в неговите заседания. През 1930 и 1931 г. като свой делегат тя определила Ал. Кличиян[45]. Той участвувал в някои заседания на ИК. В заседанието от 5 май 1931 г. ВЛБ била представена от пребиваващия тогава в Париж Г. Белчев[46]. На заседанието на този комитет през септември 1932 г. в Цариград участие взел М. Сапунаров[47].

В заседанията на ИК делегатите на ВЛБ по правило се придържали о мнението на ръководните сили в него. Активността им обикновено била скромна. Така например в заседанието на ИК от 17 януари 1931 г. Ал. Кличиян взел думата само за да подкрепи предложението на ръководството да се основе фонд, който да гарантира функционирането на великата канцелария и да заяви, че ВЛБ е готова да участвува в него[48].

По-активна и по-резултатна била дейността на Ал. Кличиян вън от заседанието на ИК. Придружен от Г. Белчев, той се срещнал с ръководители на ВЛ на Франция, с българския гарант за приятелство при нея Алберт Лантоан. Пред тях той разказал за положението на България и за желанието на българските отговорни фактори да се приложат залегналите в мирните договори клаузи за малцинствата и по отношение на българското население, останало под чуждо иго: да му се даде възможност да говори и учи на български език. Той изтъкнал, че с това би се услужило на сближението между народите. Қличиян помолил френските ръководни масонски фактори да направят необходимото в това отношение[49].

След връщането си от споменатото по-горе заседание на ИҚ на ММА Қличиян написал до ръководството на ВЛБ специален доклад за резултатите от своята дейност. Неговото заключение гласи: „Въобще програмата и дневният ред на екзекутивата не заслужават нито труда да се отива до Париж, нито разноските, сторени за това, но важното бе да се използува това отиване, за да се устроят редица срещи както с представителите на масонството във Франция, тъй и с представителите на другите масонски сили, находящи се по това време в Париж по случай заседанията на екзекутивата . . . Понеже събранията на екзекутивата не представляват някое особено значение, по-важни са неофициалните срещи, които се удава човеку да си устрои край тия заседания“[50].

Резултатите от първите участия на ВЛБ в заседанията на ИҚ не оправдали дори най-малките надежди за ползата, която може това да донесе. Затова от 1932 г. насетне, докато била подгласен член на ИҚ, под предлог, че има валутни затруднения, тя почти не участвувала в неговата работа.

Қогато станала титулярен член на ИҚ, ВЛБ се опитала да вземе участие в неговите заседания чрез свой пълномощник. Така например на заседанието на 27 януари 1940 г. тя упълномощила за това Алберт Лантоан от ВЛ на Франция. Но понеже не бил член на ВЛБ, той не можал да изпълни мисията си[51]. Това бил последният опит на ВЛБ да участвува в работата на ръководството на ММА.

За всички решения, взети от ИҚ, ВЛБ била най-редовно информирана. Тя се съобразявала с тях и според възможностите си понякога ги прилагала. На 2 януари 1934 г. ВЛБ обещала да се отзове положително на апела на ММА за оказване помощ на ВЛ на Украйна[52]. На 20 февруари с. г. обещала да си вземе бележка от решението на ИҚ относно спазването на дискретността и т. н.[53].

В някои случаи, макар и да не участвувала в заседанията на ИҚ, ВЛБ изказвала по кореспондентски път мнението си по интересуващи я точки от дневния ред. Такъв бил случаят с предложението на делегата на ВЛ на Югославия Томич в заседанията от септември 1933 и януари 1934 г. за даване възможност върху територията на едно братство — член на ММА, да се създаде и друго. ВЛБ смятала, че на една и съща територия трябва да съществува само едно масонско братство[54].

ВЛБ информирала редовно канцеларията на ММА за своето състояние по поставени от нея въпроси и др.[55].

Ръководството на ММА в много редки случаи обсъждало въпроси на ВЛБ. Тя му създала неприятности само когато на 4 октомври 1928 г. се обърнала с писмо до всички масонски братства в света да съдействуват за прилагане на договорите за малцинствата по отношение на българското население в съседните на България държави и особено в Югославия[56]. Понеже ВЛ на Югославия, която плътно поддържала правителството си, предложила да се обсъди това антимасонско според нея поведение на ВЛБ, на 9 февруари 1929 г. ИҚ разгледал на свое заседание циркулярното писмо на ВЛБ. Тъй като въпросът бил твърде деликатен, той не взел страната нито на ВЛБ, нито на ВЛ на Югославия, а се задоволил с препоръката да се намери почва за общо съгласие между двете ложи и се създадат хармонични отношения[57].

Втори път ИҚ бил разтревожен от повдигнатия пак от ВЛ на Югославия въпрос за една поредица статии на Н. Антонов във в. „Знаме“ през 1931 г., в които югославската масонска централа се обвинявала, че подкрепя антибългарската политика на крал Александър. Тогава ММА обърнала внимание на ВЛБ за случилото се, макар тя да се оправдала, че Н. Антонов не е масон и че няма пръст в неговите писания[58].

ВЛБ съдействувала за приемане на нови членове на ММА. За тази цел през 1923 и 1924 г. тя станала поръчител на великите ложи на Қолумбия, Перу, Хаити, Порто Рико, Сан Салвадор, Еквадор, Панама, Венецуела, Гватемала. След като били приети в асоциацията, тя установила с тях приятелски отношения[59].

В края на 20-те години бил обособен международен масонски кръг от лица, работещи в международни организации, със седалище Женева: ОН, Международното бюро на труда, Международното бюро за мир, Международният червен кръст и др. Този кръг се намирал под ръководството на ММА и имал за задача да установява и осигурява връзките между масоните от официалните представителства и делегации на различните страни, участвуващи в дейността на споменатите международни организации. Между прочем ММА имала свои представители на най-отговорни постове в тези организации. В този кръг в различно време съгласували своята дейност или поддържали връзки с него и български представители, членове на ВЛБ. Така например през ноември 1928 г. чрез този кръг била улеснена мисията на Ст. Мошанов в Женева. След като се върнал, той докладвал за своята мисия пред общо събрание на трите софийски ложи. А ВЛБ отправила благодарности за това до великата канцелария на ММА[60].

По принцип ММА и нейните членове били противници на всякакви антикапиталистически движения и на първо място на комунистическото движение. Те подкрепяли и в много случаи стоели начело на борбата против тези движения в собствените страни и в международен мащаб. Верни на този принцип, отначало масоните подкрепяли в отделни страни първите стъпки на фашизма и улеснили установяването му на власт. Но чисто фашистките режими навсякъде започнали да преследват и масонските организации. Най-рано започнал да върши това режимът на Мусолини в Италия. Без да си дава сметка за последиците, считайки конфликта му с италианските масони само като временно явление, ръководството на ММА се задоволило да запознае членовете на асоциацията с положението в Италия, като ги призовало да се въздържат от вземане на открито отношение по този въпрос[61]. Скоро обаче фашизмът влязъл в непримирим конфликт с масонството: отначало поради защитаваните и поддържаните от него международни връзки и отношения, поради предпочитанията му към по-либерални форми на диктатура на буржоазията, а след това и поради пълното проявяване на цялата антинародна и антидемократична същност на фашизма. Заради това преустановили своята дейност масонските организации в Унгария и Италия. Но дори и сега ръководството на ММА продължавало да храни илюзии, че на ложите в тези страни ще бъде отново дадена възможност за проявление. Повод за това давал режимът на Хорти в Унгария, който не преследвал членовете на ложата, но ѝ забранил да води нормален организационен живот, като на първо време дори разрешил да поддържа международни връзки, от които и самият режим все още имал нужда[62].

Прелом в отношението на фашизма към масонството внесли германските нацисти, когато дошли на власт. След неуспешен опит да се приспособят към нацисткия режим скоро всички германски ложи били разтурени[63]. През април 1935 г. това направил и Салазар в Португалия[64]. В Швейцария през 1937 г. фашистите предизвикали провеждането на референдум по въпроса за съществуването на масонските ложи, в който обаче не успели да се наложат[65]. Кървава разправа с масоните в Испания организирали франкистите[66]. Активизирали антимасонските си действия някои екстремистки фашистки формации в България, Румъния, Австрия и другаде. Всичко това представлявало силен удар не само върху масонството в споменатите по-горе страни, но и против ММА. В резултат на това нейната сила, особено от средата на 30-те години насетне, започнала все повече да отслабва.

ВЛБ проявила известен интерес към антимасонската дейност на фашисткия режим в Италия. През 1925 г. нейните членове били осведомени за закона, с който били разтурени ложите там[67], за начина, по който било направено това, за помощта, която ВИ на Италия бил отказал на Мусолини да организира своя поход към Рим, както и за помощта на министрите масони от кабинета на Факта, чрез която Мусолини се установил на власт, и т. н.[68]. Тя поискала от ръководството на ММА допълнителна светлина за антимасонската политика на режима в Италия[69]. Но в унисон с ММА ВЛБ не дигнала глас в защита на преследваните италиански масони. Най-многото, което тя направила, било отпечатването на страниците на своето списание на позива на ВИ на Белгия против антимасонската политика на Мусолини и искането да се осигури на италианските масони възможност за проявление[70].

Мерките, които ММА взела в отговор на настъплението на авторитарните и фашистките режими против масонството, имали отбранителен характер. През януари 1934 г. ИК приел специален правилник, с който се утвърждавало, че всяко братство независимо дали е, или не е член на ММА, чието съществуване е застрашено от властта, може да потърси „гостоприемство' у друго братство или у самата ММА, като изпрати и своите архиви, отличителни знаци и всички масонски материали, с които разполага[71]. В същия дух били и решенията на Люксембургския конвент от септември 1934 г. В приетата от него резолюция по въпроса за защита на масонството се препоръчвала по-голяма бдителност при набирането на нови членове, ложите да се стремят към създаване на елит, а не към образуване на многобройни групи; да се отстраняват от ложите всички съмнителни елементи; да се проявява изключително внимание към приемането на чуждестранни представители в ложите; да се засили изучаването на историята на масонството и да се прилагат стриктно ритуалите и символите му; всички масони да изучават документацията на ОН и интересуващите човечеството проблеми; да се развива широко филантропията. В резолюцията се предвиждали мерки за засилване на международната масонска солидарност и за засилване ролята на ММА в това отношение; да се засили ролята на гарантите за приятелство; да се вземат мерки за ефикасна защита на застрашените братства; да се проявява по-голяма предпазливост в масонските писания[72].

Тази разгърната програма за защита на масонството трябвало да има задължителна сила за всички членуващи в ММА ложи, включително и за ВЛБ. Нейното приложение станало една от главните грижи на ръководството на ММА през следващите години.

Още в периода, предшествуващ Люксембургския конвент. ВЛБ отговорила на едно запитване на ИК относно мерките за защита на масонството в България: че тя е съставена от „елита на българското общество без разлика на политически партии, на мироглед, на раса и пр.“, че при приемането на новите членове в съставните ложи се държало винаги за качеството, а не за количеството, че една от главните грижи на ВЛБ била да работи енергично за недопускане на събития, както в някои страни, неблагоприятни за масоните, и затова България била между страните с толерантно отношение към либерализма, т. е. към масонството. Пак в този отговор ВЛБ изтъквала още, че злото, застрашаващо масонството, трябвало да се локализира от самото начало; че масоните във всяка страна сами трябвало да определят средствата за защита на своите организации; че не можели да се предприемат едни и същи мерки за защита на масонството в международен мащаб. Тя предлагала всяко братство да информира ММА за мерките на самозащита в своята страна[73].

Що се отнася до своето положение, ВЛБ уведомила ръководството на ММА: „Относно нашето братство ние имаме братя в печата, в сдруженията, във всички видове институти и институции. На тези братя е предписано да бдят за всички прояввления, които могат да засегнат братята масони. Ние поддържаме тези братя, за да ги накараме да успяват в комитетите и др. висши ръководни институции с цел да направят своето влияние по-ефикасно, за да са в състояние да предотвратят бедата в самото ѝ зараждане“[74].

След Люксембургския конвент ВЛБ продължила да следва възприетата по-рано линия за защита на масонството в България. Тази линия трябвало да ѝ осигури известна самостоятелност. При това нейният велик майстор ген. П. Мидилев след 19 май 1934 г. станал министър на вътрешните работи. Над масонството в България все още не висяла никаква опасност от страна на държавната власт. Това положение продължило до началото на Втората световна война.

За защита на световното масонство ММА започнала да полага усилия за създаване на общ международен масонски фронт. Споменатият конвент в Люксембург приел резолюция, която изисквала да се вземат мерки за защита на масонството в света против нападките и против разцеплението в неговите редове, против заплахите на някои партии и правителства, имайки предвид фашистките партии и правителства. Той подновил предложението да бъде изградена световна масонска организация, в която да участвуват всички международни масонски центрове, и да се свика световен конгрес с девиз „Защита на ордена“[75]. В отговор на обвиненията на буржоазните противници и врагове на масонството, че масоните не са патриоти, специална резолюция на конвента призовавала свободните зидари да обичат страните си и да ги защищават срещу всяка

опасна агресия и в същото време да работят за отстраняване на причините за международните конфликти[76], за установяване и поддържане на мирни отношения между държавите[77].

ММА се стремяла да поддържа установеното след Първата световна война статукво в Европа и да защитава традиционната буржоазно-парламентарна демокрация. Тя държала за мирните отношения между държавите, основани върху следвоенните мирни договори. Свидетелство за това са многобройните пацифистки призиви. Такова било предназначението на специалната масонска манифестация, проведена през септември 1926 г. в Белград, в която със своя делегация взела участие и ВЛБ. В приетата там резолююция се декларирало желанието, щото всички междудържавни противоречия да се разрешават чрез арбитраж[78]. Конвентът в Цариград през 1932 г. приел специален документ, с който всички народи се призовавали „да сключат по-скоро здрави съглашения, за да се осигури световният мир в името на човечеството и братството“[79].

ММА подкрепила инициативите и усилията на меродавните фактори в ОН за вземане на организирани мерки против реваншистките и войнствените намерения на онеправданите от версайската система държави и особено срещу действията на Германия. Характерни в това отношение били решенията на състоялия се в Прага през август 1936 г. конвент. В него участвували 18 братства от 17 страни. ВЛБ била представена от ВИ на Гърция. Пражкият конвент утвърдил сборника от нормативни документи на ММА и внесъл някои допълнения в устава с цел да се улесни изграждането на международен масонски фронт против антимасонския тоталитаризъм. Той противопоставил на фашизма и буржоазния тоталитаризъм позицията на ММА в защита на буржоазния парламентаризъм. В нарочна резолюция той заявил, че режимите в отделните държави не трябва да се сменят по жесток начин, т. е. с кървави преврати, а смяната им да бъде резултат на рационална еволюция; че човечеството трябвало да превъзмогне духовната и моралната криза, в която по преценка на масоните било изпаднало; обществото да осигури на всекиго работа и материални средства за нормално съществуване; че авторитарните политически режими криели опасност от война. На опасността от война той, както и ОН и неговите меродавни фактори противопоставили политиката на колективна сигурност[80]. Конвентът призовал всички братства в света да направят всичко, което зависи от тях, за да се предотврати пътят на войната[81].

Така ММА се опитала да се представи не само като защитник на версайското статукво и на буржоазния парламентарен ред, но и като миротворен фактор и защитник на интересите на широките народни среди.

Пред растящата опасност за европейското масонство от фашистките режими в началото на 1938 г. ММА се ориентирала към постигане на разбирателство за практически съвместни действия с ВЛ на Англия, ложите в скандинавските държави и в САЩ. За целта била изградена специална комисия, изпратени били делегации за преговори и т. н.[82].

От 1 до 4 септември 1938 г. в Люцерн (Швейцария) се провел последният мирновременен конвент на ММА. В него били представени само 13 братства. ВЛБ участвувала чрез свой пълномощник — френския масон Жак Жак Драйфус[83]. В центъра на вниманието на конвента пак стоели въпросите на масонското единство в света и надвисналата военна опасност. По тези въпроси били приети специални решения. В апел до човечеството той призовавал да се обединят всички хора с добра воля върху основата на масонските принципи, за да бъде спасена цивилизацията от една унищожителна война[84]. Конвентът отново (за кой ли път!) декларирал готовността на ММА да съдействува за създаване на съгласуваност и единодействие между всички масонски братства в света[85].

Почти непосредствено след тези апели дошло Мюнхенското споразумение, което предало част от Чехословакия на хитлеристка Германия в името на миротворството, а всъщност за насочване вниманието на завоевателя на изток[86]. Това споразумение фактически се съгласувало с посочените по-горе позиции на ММА.

Но за всички масонски институции скоро станало ясно, че войната тропа на вратата. Затова призивите на ММА за мир започнали все по-често да излизат вън от рамките на масонското движение. През януари 1939 г. ИК на ММА приел „Апел до хората с добра воля във всички страни“, с които ги призовал да впрегнат своите усилия за защита на интересите си и за уважаване принципите на човечността, за осигуряване на международно съгласие и сътрудничество[87]. Този призив трябвало да бъде широко разпространен в целия свят между всички профани, т. е. немасони[88].

Такива били мерките на ММА за запазване на своето съществуване и съществуването на все по-малко оставащите масонски братства в Европа, както и за съблюдаване на буржоазно-либералния ред в европейските държави. Тези мерки обаче имали предимно теоретически и пожелателен характер, разчитали само на добрата воля на политиците. В тях не се вслушвали дори правителствата, в които фигурирали действителни масони.

Решенията на конвентите на ММА в Цариград, Люксембург, Прага и Люцерн били взети с участието и подкрепата на ВЛБ. Но след като била установена монархофашистката диктатура, тя нямала възможност да направи нещо сериозно

за осъществяване решенията на върховните масонски институции, на които била подчинена. Все пак тези позиции на ММА оказали известно влияние за провеждането от българските масони на една линия, насочена повече или по-малко към демократични буржоазни форми на управление.

Успелите да се изскубнат от ръцете на фашистките власти в Италия, Германия и др. страни масони създали ложи в чужбина. Италианските масони емигранти например изградили свои ложи в Лондон, Париж, Тунис, Буенос Айрес и другаде. През 30-те години те дори започнали да полагат усилия за координиране на дейността си, като създадат център в Лондон и бъдат приети в ММА[89]. Германски масони емигранти създали ложи в Ерусалим и в други страни.

Информирана своевременно от ръководството на ММА по тези въпроси, ВЛБ не поела риска да се свърже веднага с италиански и германски ложи в емиграция. При определяне на това си поведение тя отчитала и отношението на властта в България към Италия и Германия. ВЛБ се задоволявала само с информации за техни прояви. Когато например германската велика символна ложа от Ерусалим ѝ предложила да установят официални връзки, тя започнала да я проучва с помощта на израелски и палестински масони.

Тъй като по време на гражданската война в Испания много масони симпатизирали на републиканските сили, участвували в техните редове или по различен начин ги подпомагали, много от тях станали жертва на франкисткия терор и репресии, други емигрирали. Като реакция срещу антимасонските действия на фалангистите през февруари 1937 г. ръководството на ММА се обърнало с апел до всички братства за подпомагане на пострадалите в Испания масони и техните семейства[90]. После призовало всички ложи да се застъпят пред правителствата в своите страни да направят зависещото от тях мирно и бързо да се решават въпросите, изправили един срещу друг испанците, а масонските братства да станат инициатори на акция против масонските убийства в Испания, да разгърнат кампания за събиране на материални помощи за пострадалите в гражданската война в тази страна[91]. Ръководството на ММА обаче отказало да подкрепи официално свързването на буржоазните либерални сили с комунистите в народен фронт и се задоволило само с пожелания за възтържествуване на демокрацията над авторитаризма.

Събирането и разпределението на помощи за пострадалите масони от европейските страни било съсредоточено в ръцете на френските масонски централи[92]. Те заедно с белгийските и швейцарските масони били най-дейни в тази акция. До началото на Втората световна война от влизащите в ММА ложи били събрани 1 044 350 френски франка за испанските масони, 16 870 за австрийските и пр. ВЛ на Швейцария поела ангажимент да транспортира през морето товари на пострадали масони за 11 200 швейцарски франка[93].

Макар че била член на ръководството на ММА, ВЛБ не посмяла да разгърне кампания за защита на републиканските масони, пострадали по време на Испанската гражданска война, нито на тези от другите страни. Нейни членове обаче симпатизирали на буржоазните либерални сили в Западна Европа, включително на масонските.

Избухването на Втората световна война на 1 септември 1939 г. създало нова обстановка и за ММА, и за всички масонски братства в Европа. През 1940 г. ВЛБ се саморазпуснала. Прекратено било и участието ѝ в ММА.

Още с основаването си ВЛБ била включена в системата на международната масонска мрежа. Тя участвувала в основаването на ММА, опитвайки се да осигури подкрепата на влиятелни масонски централи от държавите на бившето Съглашение, които дълго след Първата световна война играели първостепенна роля в международния масонски живот, за да се използуват те отначало при наказването на България, а след това — за смекчаване условията на Ньойския договор. Особено се надявала тя да съдействува да се заставят съседните на България държави, на които с този договор били предадени български земи, да изпълнят залегналите в мирните договори клаузи за малцинствата, т. е. да се спре асимилаторската политика спрямо останалото под чуждо владичество българско население. С участието си в ММА обаче ВЛБ не постигнала очакваното по отношение на българската национална кауза, защото господствуващите в нея масонски сили защитавали установеното с версайската система статукво и на Балканите.

Участието на ВЛБ в ММА улеснило установяването на връзки с много масонски централи от Европа и Америка. Като член на асоциацията тя била в течение на всички нейни решения и действия, на всички важни явления в световното масонско движение. Сравнително по-активно било участието на ВЛБ в проявите на ММА през 20-те и началото на 30-те години на нашето столетие, когато силата ѝ била относително по-голяма.

Независимо че била съоснователка на ММА, ролята на ВЛБ в нейната дейност била една от най-скромните и съответствувала на скромната роля на България и българската буржоазия в международния живот тогава.

Участието на ВЛБ в ММА и нейния живот представлява една от формите, чрез които част от българската буржоазия поддържала връзки с влиятелни среди на международната буржоазия, с много международни буржоазни институции, за да излезе от голямата международна изолация, в която изпаднала след Първата световна война.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ПЪРВА

[1] БИА. ф. 222, а.е. I, л. 102.

[2] Пак там, л. 87, Stazung der fremaurerischen wettgiscäftelle, 11.IX.1910.

[3] Пак там, а. е. 76, л. 6, Bureau International de la relation maçonnique (BIRM) — Protogerof, 15.X.1919.

[4] Пак там, а.е. 1, л. 86.

[5] Пак там, а.е. 76, л. 1—4, Ed. C. la Tant— Grande loge de Bulgarie (GLB), 13.V.1918; л. 6.

[6] Пак там, л. 6.

[7] Пак там, а.е. 1, л. 102; а.е. 76, л. 19.

[8] Пак там, а.е. 1, л. 6.

[9] Пак там, а.е. 2, л. 104.

[10] Пак там, а.е. 76, л. 29.

[11] Пак там, а.е. 123, л. 1.

[12] Пак там, а.е. 76, л. 7—8, An die Gruppen der Weltmaurere, 11.XI.1919.

[13] Пак там, а.е. 123, л. 3.

[14] Пак там, л. 6—7, 8—9.

[15] Пак там, а.е. 72, л. 2; а.е. 122, л. 1; а.е. 70, л. 1.

[16] Пак там, а.е. 123, л. 10—11, 12—13.

[17] Пак там, а.е. 72, л. 6; а.е. 123, л. 12.

[18] Пак там, а.е. 72, л. 3—5, ВЛБ — Картие ла Тант, 15.II.1921.

[19] Пак там, а.е. 76, л. 26—27, Congrès maçonnique international, Genève, 19—23.X.1921.

[20] Пак там.

[21] Statuts de l'Association Maçonnique Internationale (AMI).

[22] Cod maçonnique international.

[23] Reglement intérieur du Comité Executif de l'AMI, 1931.

[24] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 908, Voeu concernant les garants d'amitié émis par le convent d'Istambul, sept.1932; л. 909, Reglaments internationaux de l'AMI, No 1.

[25] Пак там, л. 424—425, Reglament de l'eregistration des traites, 1931; л. 910 Reglements internationaux de l'AMI, No 2.

[26] Пак там, л. 1137.

[27] Пак там, л. 1177.

[28] Пак там, л. 1178.

[29] Пак там, л. 210, 334—343, 446—458, 659—660, 686—703, 941, 954—967, 1066—1086, 1221—1240, 1291—1294.

[30] Пак там, а.е. 2, л. 30, 84, 101, 142, 146, 150; а.е. 76, л. 124, 136, 298, 439, 444, 705—710, 829—834, 973, 1244, 1255, 1306.

[31] Пак там, а.е. 76, л. 506.

[32] Пак там, л. 1247, AMI — GLB, 18.VI.1936.

[33] К. Станишев, Отчет за дейността на съюзния съвет на ВЛБ за времето от 24.IX.1922 до 22.IX.1923.—В: Свободен зидар, 1924, кн. 1—4, с. 25.

[34] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 26—29, ВЛБ — Ревершон, 19.V.1924.

[35] Пак там, а.е. 76, л. 59—63, Congrè de l'AMI, réunie à Bruxelles, 25 — 28.IX. 1924.

[36] Пак там, л. 97.

[37] Пак там, а.е. 2, л. 48, ВЛБ — Т. Карайовов, 11.IX.1925; л. 49, Пълномощно на Т. Карайовов, 18.IX.1925.

[38] Пак там, л. 50, Т. Карайовов (Женева) — великият майстор на ВЛБ Ал. Теоров-Балан, 7.X.1925.

[39] Пак там, л. 95, ВЛБ — ММА, 26.X.1927.

[40] Пак там, л. 114, ВЛБ — ММА, 10.X.1930.

[41] Пак там, а.е. 128, Пълномощно на М. Сапунаров, 2.IX.1932.

[42] Rapport administratif de l'AMI, 1932, p. 2; БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 481—482, ММА — ВЛБ, 28. IV. 1932.

[43] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 540.

[44] З П р, 1927, кн. 5, Годишен доклад за веществекото и нравствено състояние на ВЛБ за времето от 26.IX.1928 до 24.IX.1927, с. 76—77.
[45] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 110, Пълномощно на Ал. Кличиян, 11.I.1930; л. 115, Пълномощно на същия от 11.I.1931.
[46] Пак там, а.е. 76, л. 382, Compte rendu de la session du Comité Executif (C. E.) de l'AMI, Paris, 5.V.1931, p. 1.
[47] Compte rendu de la session du C.E . de l'AMI, Istambul, 5—9.IX.1932, p. 2.
[48] Compte rendu de la session du C. E. de l'AMI, Paris, 17.I.1931.
[49] БИА, ф. 222, а.е. 3, л. 7—11, Доклад на делегата в заседанието на Екзекутивния комитет в Париж (януари 1931).
[50] Пак там.
[51] Compte rendu de la session du C. E. de l'AMI, Paris, 27.I.1940, p. 2.
[52] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 138.
[53] Пак там, л. 141.
[54] Пак там, л. 133, 139.
[55] Пак там, а.е. 3, л. 3, Bulgarian Masonry in 1935.
[56] Пак там, а.е. 2, л. 104.
[57] Пак там, а.е. 76, л. 147, AMI — GLB, 16.II. 1929.
[58] Compte rendu de C. E. de l'AMI, Paris, 6.II.1932;
[59] *К. Станишев,* Отчет за дейността на СС на ВЛБ за времето от 26.IX.1923 до 27.IX.1924. — В: З П р, 1924, кн. 8—9, с. 161.
[60] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 108, ВЛБ — великия канцлер на ММА Мосац, 28.XI. 1929.
[61] Пак там, а.е. 76, л. 126, AMI — GLB, 9.XII.1925.
[62] Compte rendu du C. E. de l'AMI, Bruxelles, 25—30.IX.1930.
[63] Compte rendu du C. E. de l'AMI, Bruxelles, 6. V. 1933.
[64] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 819—820, AMI — GLB, 17.IV.1935, 14.X.1935; Compte rendu du C.E. de l'AMI, Bâle, 30.V.1935.
[65] Пак там, л. 823, AMI — GLB, 20.V.1935; л. 1110, AMI — GLB, 5. XII. 1937.
[66] Пак там, л. 824, л. 894, AMI — GLB, 20.V.1935, 14.X.1935.
[67] З П р, 1925, кн. 7—8, Мусолини и италианското свободно зидарство, с. 226—230.
[68] Пак там, 1925, кн. 9—10, с. 262—264; 1926, кн. 1—2, *Ст. Ст.,* Фашизмът и свободното зидарство, с. 8—21.
[69] Пак там, 1925, кн. 9—10, с. 235.
[70] Пак там, 1926, кн. 1—2, с. 50—52.
[71] БИА, ф. 222, а.е. 1, л. 96.
[72] Пак там, а.е. 76, л. 978—801, Résolutions votées par le convent de l'AMI Luxembourg, 7—9.IX.1934.
[73] Пак там, а.е. 2, л. 135—136, GLB — AMI, 2.I.1934; а.е. 3, л. 13.
[74] Пак там, а.е. 2, л. 136.
[75] Пак там, а.е. 76, л. 797, Voeu émis par le convent de l'AMI, Luxembourg, 7—9.IX.1934.
[76] Пак там, л. 801.
[77] Пак там, л. 797.
[78] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1066, л. 1, Résolution de l'Assemblée maçonnique, 14.IX. 1926.
[79] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 540, Voeu émis par le convent de l'Istambul, 5—10. IX.1932.
[80] Пак там, л. 1016, L'AMI réunie en convent à Prague, 28—31.VIII.1936.
[81] Пак там, л. 1018.
[82] Compte rendu de la session du C. E., Luxembourg, 29.I.1938, p. 9—10.
[83] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 1171, Convent de Lucern (1—4.IX.1938): Liste de délégations présentes.
[84] Пак там, л. 1172, Appel à L'Humanité (SOS), voté par le convent de Lucern, 1—4. IX.1938.
[85] Пак там, л. 1173, Résolution votée par le convent de Lucern.

[86] Документы по истории Мюнхенского сговора 1937—1938, М., 1979.
[87] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 1198, C. E. de l'AMI: Appel aux Hommes de bonne volonté de tous les pays, 28.I.1939.
[88] Пак там, л. 1197.
[89] Compte rendu de la session du C. E. de l'AMI, 6.V.1933.
[90] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 1029, C. E. aux obediences members de l'AMI, 16.II. 1937.
[91] Пак там, л. 1114, C. E. aux obediences. . ., 17.I. 1937.
[92] Пак там, л. 1174, 1175.
[93] Пак там, л. 1269, L'AMI à tous puissences maçonniques du monde, 5.VIII. 1939.

Глава втора

ДВУСТРАННИ ВРЪЗКИ НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ С ЧУЖДЕСТРАННИ МАСОНСКИ ЦЕНТРАЛИ

Установяването и поддържането на връзки с отделни велики ложи и велики изтоци била съществена част от международната дейност на ВЛБ. Защото силата на масонството се корени в неговата интегралност, в солидарността между масонските братства в световен мащаб.

Системното и всестранно разкриване на връзките, които ВЛБ установила и поддържала по време на своето съществуване, засега се затруднява от ограничеността на изворите, с които разполагаме. Поради това в следващите страници ще бъдат изложени някои факти, характеризиращи само отделни моменти от тези връзки.

1. След своето основаване ВЛБ можела да установи сравнително по-лесно връзки с братствата от държавите, с които България била в съюз по време на Първата световна война. На 14 февруари 1918 г. тя известила за своето основаване Великата ложа на Унгария и я помолила да я признае като редовна. На 2 март с. г. ръководството на унгарските масони признало ВЛБ и за пръв свой гарант за приятелство при нея назначило д-р Ст. Джубелиев. От своя страна ВЛБ назначила за свой пръв поръчител при ВЛ на Унгария д-р Йосиф Баласа[1].

Връзките между българските и унгарските масони били оценени като принос към укрепването на договорните съюзнически отношения между Австро-Унгария и България[2]. До края на войната обаче те не достигнали широко развитие по много причини, пък и времето било недостатъчно.

Поради катастрофалния край на войната, поради революционните събития в Унгария, а след това поради установената в тази страна диктатура на адмирал Хорти връзките между българските и унгарските масони били много затруднени. През лятото на 1921 г. до ВЛБ достигнал апелът на ВЛ на Унгария да бъде оказан по масонски и немасонски път натиск върху правителството на Съветска Русия, за да бъдат освободени унгарските военнопленници[3]. Но българските масони не откликнали положително на този апел, понеже сами били ангажирани с действия от подобен характер, отнасящи се до български военнопленници.

След забраняването на ВЛ на Унгария от режима на Хорти връзките на ВЛБ с нея били прекъснати.

2. ВЛБ установила връзки с германски ложи още до края на Първата световна война. В края на войната в Германия функционирали много велики ложи: три в Берлин, по една в Хамбург, Дрезден, Франкфурт, Бавария, Дармщат и др. Един от първите, които трасирали пътя към тях, бил Дим. Ризов, който като пълномощен министър още през 1917 г. станал член на берлинската ложа „Към сговор“, в която останал до края на живота си през 1918 г. За германските масони той бил „знаменит дипломат“, „довереният представител и защитник на идеята за единен съюз между Германия и България“, който „с ясен поглед съзрял нуждата от засилване политическия съюз между двете държави с тесни духовни и културни връзки“[4]. Ръководейки се от такива разбирания, по преценка пак на германска ръководна масонска институция Д. Ризов „счете особено желателно да заякчи зидарските връзки между намиращото се в началото на своето развитие масонство в България с онова на Германия“[5].

През март 1918 г. деветте германски централи признали за редовна ВЛБ и решили да установят с нея редовни връзки, като си разменят и поръчители за приятелство. На 22 с. м. Пруската велика ложа предложила да бъде назначен като гарант за приятелство на ВЛБ при нея Халмар Шахт — директор на Германската народна банка. Същевременно тя предложила услугите си за уреждане назначаването на такива поръчители от останалите масонски централи в Германия[6]. ВЛБ приела с радост това предложение и на свой ред препоръчала като неин гарант в София да бъде назначен великият секретар д-р Н. Семенов — тогава началник на отдел в Министерството на външните работи[7]. След като това било уредено, ръководството на ВЛБ на 1 юли 1918 г. предложило като гаранти за приятелство на германските велики ложи при нея да бъдат назначени: д-р Д. Точков, рентиер от София — за Великата национална ложа майка на трите световни кълба (глобуса) в Берлин; д-р Младен Панчев — за Великата местна зидарска ложа на Германия в Берлин; инж. Д. Ив. Ведър — за Великата хамбургска ложа; доц. И. Ковачев — за Великата местна ложа в Саксония; директорът на осигурителното дружество „Орел“ Ал. Кличиян — за Великата ложа майка на еклектическия свободнозидарски съюз във Франкфурт на Майн; Н. Абаджиев, преподавател по музика в София — за Великата ложа на Бавария; подполковник Т. Проданов — за великата свободнозидарска ложа „Към сговор“ в Дармщат; Ив. Грозев — за свободния съюз на петте независими ложи в Гера[8].

По-нататък между ВЛБ и германските ложи се разменяла редовно масонска информация, поддържали се редовно гаранти за приятелство, правели се множество взаимни услуги, включително и за уреждане на лични дела на отделни масони. В Германия били приети за членове на масонски ложи някои българи, които впоследствие играли важна роля в политическия живот на страната. Така например през пролетта на 192 г. в Берлин бил посветен в масонство Богдан Филов[9]. В ложа „Аполо" — Лайпциг, бил приет Б. Стоилов. Някои от великите ложи в Германия изпратили на ВЛБ свои ритуални материали[10].

Най-късно били установени връзки с Великата символна ложа на Германия. През 1931 г. между тях били разменени гаранти за приятелство и те били съответно д-р Лео Мюфеман — велик майстор на тази ложа, и Петър Габровски — адвокат и член на Съюзния съвет на ВЛБ[11]. През 1932 г. ВЛБ дори се застъпила пред ММА в нейните редове да бъде прията и тази германска ложа[12].

ВЛБ информирала германските си контрагенти за по-важни събития в своите редове и в страната и понякога получавала такава информация от тях. Примерни в това отношение били уведомленията относно убийствата на проф. Н. Милев и др. български масони през 1925 г. и смъртта на министъра на външните работи на Германия Г. Щреземан през 1929 г.

Характерно е съдържанието на писмото на ВЛБ до великия майстор на Великата ложа на трите светски глобуса в Берлин д-р К. Хабихт от октомври 1929 г. по случай кончината на Щреземан. В него между другото се казва: „Но двойно повече ще жалеят за неговата смърт злочестите народностни малцинства, между които и изоставените под страшно чуждо иго българи, които в неговото лице имаха най-мощния и пламенен свой защитник за тяхното право да живеят човешки и да учат и се молят на своя роден език"[13].

ВЛБ уважавала и търсела мнението на масоните от найголямата победена страна и наказана като България подир войната[14].

През 1925 г. ВЛБ изпратила 21 000 лв. помощ за масоните в Доме и Аинбек[15].

След забраняването на масонските ложи в Германия от нацистите много германски масони емигрирали, особено с еврейски произход. Част от тях създали в Ерусалим Велика символна ложа на Германия в изгнание. С нея ВЛБ поддържала кореспондентски връзки[16]. В началото на 1937 г. тя поискала да узнае какво е мнението на Великата национална ложа на Палестина към тази ложа, за да може да определи своето отношение към нея и дали да приеме, или отхвърли предложението за установяване на официални връзки[17]. Избухването на Втората световна война обаче заварило ВЛБ с неизяснени и неопределени връзки с германските масони изгнаници.

3. На 15 февруари 1916 г. ВЛБ поискала от Великия изток на Турция да бъде призната и да установят взаимни връзки[18]. На 5 април с. г. тази молба била удовлетворена от ръководството на ВИ на Турция[19]. ВЛБ приела за гарант Ресим Фермиз и предложила от своя страна свои кандидати. От 15 септември 1919 г. за гарант на турските масони при ВЛБ бил назначен Т. Карайовов[20].

Изглежда, нещата не са се развили по предварителния замисъл както поради събитията в България, така особено поради тези в Турция. Защото чак в началото на 1921 г. били утвърдени гарантите между двете масонски централи[21]. След като Т. Карайовов в началото на 1923 г. отишъл на работа в българската легация в Берлин, на негово място бил утвърден запасният генерал Т. Марков, който от май с. г. със съдействието на ВЛБ бил назначен за български консул в Одрин. На тази си длъжност (като гарант) Марков останал до 1927 г., след което бил заменен със запасния генерал М. Сапунаров[22].

Като гаранти за приятелство на ВЛБ при ВИ на Турция били назначени още Шадредин Шукри — тогава важен служител в Одрин, през 1930 г. — Али Ремиз, през 1933 г. — Осман Шерафудин[23].

Не бихме могли да твърдим, че връзките между българските и турските масони били широки и активни. Тяхната най-характерна черта бил формализмът, масонската куртоазия.

До разтурянето на ВИ на Турция през 1935 г. между него и ВЛБ редовно се разменяли информации за новоизбрани сановници, официални поздравления по различни, заслужаващи масонско внимание случаи, някои официални издания и главно такива с историко-справочен масонски характер, имената на изключени от братствата масони и пр.[24].

След като завършила войната, ВИ на Турция положил усилия да се отграничи от управляващите кръгове, които вкарали страната в съюза на Централните сили. Той се оправдавал с помощта, която оказал за спасяване от смърт на много арменци, сърби, гърци, англичани без разлика дали били масони, или не[25].

В края на 1921 и началото на следващата година ВИ на Турция се застъпил пред масонските братства от целия свят и пред масонските ложи в Англия, САЩ, Франция и Италия специално да удвоят усилията си за осигуряване на Турция почтен и справедлив мир; що се отнася до мирните договори — да бъдат прилагани справедливо както за малцинствата, така и за мнозинствата[26]. За защита на тази кауза била призована и ВЛБ.

По време на Гръцко-турската война (1919—1922 г.) турските масони подкрепяли усилията за запазване целостта на Турция и за нейното обновяване. ВИ на Турция осъдил извършените от гърците антитурски програми в Мала Азия през 1922 г. и се обявил против палежите на села, полета и гори, против грабежите и убийствата и т. н.[27].

В края на 1922 г. в Цариград се установил българският масон Димитър Михайлов. По молба на ВЛБ тамошните масони го посрещнали добре[28]. В началото на следващата година той отново посетил турската столица заедно с Елна Арие и Т. Марков. И на тях било оказано необходимото масонско гостоприемство. Тези масони изпълнявали някаква мисия, която съчетавали с уреждането на свои лични работи[29]. През 1932 г. по време на заседание на конвента на ММА турската масонска централа улеснила участието в него на българската делегация, представлявана от М. Сапунаров[30]. Такива улеснения били направени и от ВЛБ на някои представители на ВИ на Турция.

Любопитен е и следният факт. През май 1929 г. ВЛБ помолила ВИ на Турция да потърси в архивите си сведения за Цанко Дюстабанов и специално дали е членувал в някоя масонска ложа. Под предлог, че архивите от онова време не се намирали в негови ръце, ръководството на турските масони не изпълнило тази молба[31].

Отношенията между двете централи били прекъснати безвъзвратно след разтурянето на масонските ложи в Турция през 1935 г.

4. След основаването на Великата ложа на Виена през декември 1918 г. между нея и ВЛБ веднага били установени кореспондентски връзки. Но официални връзки били установени едва през 1921 г. На 15 февруари с. г. ВЛБ ѝ направила предложение за размяна на гаранти за приятелство[32]. Предложението било прието и през лятото двете ложи назначили за гаранти съответно Фредерик Волкер — велик сановник в организацията на австрийските масони, фабрикант, и Никола Шиваров[33]. Волкер останал гарант на ВЛБ до смъртта си през 1934 г .На негово място бил назначен Карл граф Лонией — познат на българските масони и носител на два български ордена от годините на Първата световна война[34].

В началото на 1924 г. като гарант на ВЛБ във Виена бил назначен българският пълномощен министър там д-р Стоил К. Стоилов[35].

До разтурянето на ВЛ на Виена през 1938 г. от нацистите между двете ложи редовно се разменяла масонска информация за съставите на ръководствата, за по-значителни масонски прояви и т. н.[36].

Сближението между двете велики ложи станало много тясно, когато през 1930 г. ВЛ на Виена била избрана за член на изпълнителния комитет на ММА, а ВЛБ — за неин подгласник. Тогава двете ложи си оказвали взаимна помощ при изпълняването на тази отговорна функция в масонския интернационал[37].

Чрез ВЛ на Виена ВЛБ се запознавала с положението на унгарските масони. Тя се отзовала на нейния призив през 1920 г. да се окаже помощ на преследваните от режима на Хорти масони[38].

ВЛ на Виена от своя страна осъдила посягането върху живота на видни български масони от страна на някои среди на революционното комунистическо движение в България, като Н. Милев, Н. Рачев, М. Костов и др. през 1925 г.[39]. От своя страна ВЛБ осъдила покушението срещу австрийския канцлер и масон д-р Долфус през 1933 г. и се солидаризирала с негодуванието на австрийските масони против този терористичен акт на нацистите.

Близки връзки с виенските масони поддържал и българският пълномощен министър във Виена Т. Недков, който през 1928 г. участвувал като представител на ВЛБ в тържествата по случай десетгодишнината на ВЛ на Виена[40].

Двете ложи си сътрудничели при оказване на помощ на изпаднали в нужда или беда масони. ВЛБ подпомогнала пребиваването в България на известния австрийски пианист и масон проф. Юлиус Фолфзон, който през 1921 г. изнесъл редица концерти[41]. Когато в края на 1936 г. във Виена бил изпратен на лечение популярният български професор и масон Ас. Златаров, ВЛБ помолила ложата във Виена да направи необходимото за излекуването му. Виенската ложа действително оказала известно съдействие при неговото лечение и около пребиването му в австрийската столица, докато починал[42].

ВЛБ била въвлечена от ВЛ на Виена и в деяния с немасонски характер, като пропагандиране на традиционния Виенски панаир между заинтересовани среди в България, пропагандиране туризма в Австрия и пр[43].

През 1938 г. ВЛ на Виена потърсила помощта и на ВЛБ за пострадали австрийски масони след насилственото присъединяване на Австрия към Германия. Не желаейки да влезе в конфликт с управляващите монархофашисти в България, ВЛБ се извинила, че няма средства да подпомогне „злочестите виенски братя", и се задоволила само с пожелания за „по-скорошно опомняне на тия, които не са разбрали човешкото право на съществуване и свободно добруване"[44].

ВЛБ търсела помощта на ВЛ на Виена и във връзка с различни свои начинания, свързани с външната политика на страната, което ще бъде разгледано на друго място.

Двустранните връзки на ВЛБ с масонските централи в държавите, с които България била в съюз по време на Първата световна война, били установени най-рано и били прекъснати само поради закриването на тяхната дейност в тези страни. Те не могли да се развият много широко нито до края на войната, нито след нея. Защото съдбата както на България, така и на останалите победени държави до голяма степен и дълго подир войната зависела от главните сили на Антантата. А и в международния живот на масоните, особено от Европа, главната роля се падала на масонските централи тъкмо от тези страни. Затова ВЛБ се стремяла да спечели благоволението на масонските братства от съглашенския лагер, да развие с тях и особено с тези от Франция възможно по-широки и по-активни връзки.

5. Известно е, че ВЛБ възникнала под влиянието на Великата ложа на Франция. Дълго време след основаването си тя си служела с организационната документация на тази ложа[45].

Българските масони установили връзки с ВЛ на Франция още преди края на Първата световна война, въпреки че България се намирала в лагера на Централните сили. Според едни сведения в годините на бушуващата война един български летец, облечен в германска военна униформа, посетил в гр. Лил видния деец на ВЛ на Франция Бернар Велхов[46].

Впрочем в някои френски ложи получили своето масонско кръщение български масони, и то още преди да се образува ВЛБ. Тъкмо подобни хора били използувани за установяване на първите официални контакти между малцината български масони и френски масонски организации.

Поради развоя на събитията и налагането на наказание на България като последица от участието ѝ във войната на страната на Централните сили ВЛ на Франция признала ВЛБ чак през септември 1920 г.[47]. След това тя пожелала между двете ложи да бъдат установени по-близки връзки[48]. Показателно е, че първият гарант за приятелство на ВЛ на Франция при тази на България станал тъкмо Ст. Джубелиев[49]. А пръв гарант на ВЛБ в Париж станал Огюст Мартен — тогава велик секретар на ВЛ на Франция. И тъй като от френска страна не бързали, формалностите били уредени едва през лятото на 1921 г.[50].

Понеже през 1923 г. Джубелиев бил отстранен от членство в ложата за една година, в началото на 1924 г. мястото му било заето от Ал. Кличиян[51]. Той останал на този си пост до смъртта си в началото на 1940 г., след което бил заменен с Г. Златарски[52].

През 1923 г. гарант на ВЛБ при ВЛ на Франция станал Алберт Лантоан — фанатичен масон и пропагандатор на масонството[53].

След установяването на редовни връзки двете ложи започнали да си разменят информации за значителни свои прояви: годишни събори, новоизбрани ръководства, да си разменят издания, сведения за организационното си състояние и т. н.[54]. По искане от София ВЛ на Франция изпращала свои организационни материали. През есента на 1920 г. тя ѝ изпратила резолюцията на Великия си събор. Между другото за българските масони било важно защитаваното от ВЛ на Франция становище за необходимостта от участие на работниците в управлението на предприятията и в разпределяне на печалбите им; положителното ѝ отношение към новообразуваното Общество на народите (ОН), оглавявано от нейния виден член Леон Буржоа; към създаването на международното бюро на труда, ръководено от френския масон Алберт Тома[55].

Изобщо ВЛ на Франция изпращала на ВЛБ всички свои най-съществени решения, характеризиращи нейните позиции по важни международни проблеми. Така например през 1935 г. тя ѝ изпратила резолюциите на своя конгрес, с които се призовавало международното масонство да се противопостави на заплахата за мира и толерантността[56]. През март 1936 г. ВЛ на Франция призовала международното масонство, включително и това в България, да работи активно за сключване на международен договор за защита на мира[57]. През септември с. г. в София бил получен призив от ВЛ на Франция, с който настоявала и ВЛБ да осъди фашисткия метеж в Испания и да направи необходимото за спиране на кръвопролитната гражданска война в тази страна[58]. Пак тогава във връзка със събитията в Испания ВЛ на Франция разпространила между всички масонски братства в света специално писмо: поради това, че тези събития заплашват мира в света, ВЛ на Франция предложила на президента на САЩ Фр. Рузвелт като на масон да се изпрати колективно искане с молба да се застъпи за мира; всяко братство да направи пред него и пред правителството на своята страна постъпки в този дух[59]. Тази инициатива на ВЛ на Франция била подкрепена от 15 масонски братства от Европа. От тяхно име на 27 декември 1936 г. бил поднесен адрес в духа на предложенията на френските масони. ВЛ на Франция предложила чрез великия майстор на ВЛ на Югославия адреса и на ВЛБ за подкрепа. ВЛБ не го подписала[60]. Показателно е обаче следното обстоятелство. След като Рузвелт получил въпросния адрес, наредил на държавния департамент да потвърди това. Американското посолство в Париж уверило ВЛ на Франция, че президентът Рузвелт бил трогнат от доверието, което му се оказва. През юни 1937 г. ВЛ на Франция побързала да сподели това и с ВЛБ[61]. Това косвено потвърждава извода, че ВЛБ по същество се отнесла положително към инициативата на френските масони.

През втората половина на 20-те години ВЛБ положила много усилия за обогатяване и усъвършенствуване на своята организационна документация: конституция, различни требници за масонски церемонии, общи правила и т. н. За тази цел тя се стремяла да се запознае с аналогичната документация на по-стари и по-опитни масонски централи. Най-голямо внимание обаче обърнала тя на проучването, ползуването или приспособяването на организационната документация на ВЛ на Франция. Директно или чрез Г. Белчев, или други свои членове няколко пъти през 1925, 1927 и др. години тя се снабдила с нея и я използувала най-целесъобразно[62].

Историята на масонството във Франция също така била обект на изучаване от българските масони. Като източници се ползували разни публикации на френски автори масони като Алберт Лантоан и др., нарочно изискани за целта и набавяни по масонски път. Върху историята на френското масонство се държали сказки в различните ложи, особено в столицата, публикували се някои материали в масонските печатни издания[63]. Всичко това трябвало да съдейства за популяризиране на масонските принципи, да се повиши осведомеността на българските масони върху миналото на масонското движение и голямата роля специално на френското масонство в историята на Франция.

В началото на 1934 г. Париж приковал любопитството на световната общественост с т. нар. афера Ставицки. Сензацията била подхваната и от българския буржоазен печат. В редица публикации френското масонство се сочело като съпричастно в тази афера. Във връзка с това ВЛБ поискала от ВЛ на Франция информация, дали наистина в аферата има замесени масони, за да може да отбие атаката, която била атака и против българското масонство[64]. Отговорът не бил успокоителен и гласял: твърдението, че всички компрометирани лица по аферата Ставицки са масони, било лъжа; между тях наистина имало масони, но броят им бил твърде малък и те били веднага изключени от редовете на френските ложи. Кампанията против френското масонство била насочена и против световното масонство[65], заради това отговорът не можал да бъде използуван за ефикасна защита на масонството срещу атаките на неговите противници.

Връзките между двете ложи били задълбочени чрез членуване съответно на българи във френски ложи и на някои французи в български, събиране на сведения за кандидати за масони, съгласуване на усилията за запазване „чистотата“ на масонските редове и т. н. През 1921 г. ВЛ на Франция поискала от ВЛ на България сведения за проф. Ришар — вицеконсул в София, във връзка с желанието му да стане масон[66]. През 1926 г. Анри Марто (французин, живеещ в Германия) пожелал да стане член на някоя от съставките на ВЛБ. Проучването му било извършено от ВЛ на Франция и приемането му станало с нейно съгласие[67]. Във френски ложи, подчинени на ВЛ на Франция, членували български масони, работещи като дипломати, журналисти или по други причини пребивавали определено време във Франция. През 1925 г. с ходатайството на ВЛБ аташето по печата Г. Белчев започнал да членува в парижката ложа „Ла Фиделите“ и останал на работа в нея до завръщането си в България в началото на 30-те години[68]. В края на 20-те години в ложа „Космос“ членувал и военният аташе А. Трънка. На 20 юни 1927 г. например той изнесъл пред специално нейно заседание доклад за изборите в България[69]. В живота на френски ложи участвували още И. Бадев, К. Баталов и др.

При определянето на своето отношение към желаещите да членуват във френски ложи българи ВЛБ изхождала не само от чисто масонски мотиви, а винаги поставяла на преден план чисто политическите. Пример за това е случаят с К. Тодоров — активен деец на земеделската емиграция, свързан с френски тайни служби още от годините на Първата световна война. През 1926 г. той пожелал да стане член на парижката ложа „Космос“ — съставна на ВЛ на Франция. Последната се обърнала съгласно установената практика към ВЛБ за мнение и за сведения. ВЛБ организирала цяла акция против приемането на К. Тодоров в редиците на френските масони. В писмо до ВЛ на Франция тя заявила, че той нямал качества да стане масон, защото през Първата световна война бил станал дезертьор и шпионин на Антантата против своята родина, за което имал присъда; че служел в тайните служби на Франция; че за антиправителствена дейност през 1926 г. бил осъден на смърт и т. н. ВЛБ изпратила до ВЛ на Франция преписи от много документи, уличаващи К. Тодоров в деяния, несъвместими с масонските принципи. Освен това тя се свързала с влиятелни френски масони като Б. Велхов, своя гарант А. Лантоан и др., които увещавала, че евентуалното приемане на Тодоров в масонското братство би нанесло голям удар върху престижа и авторитета на българското масонство. Те от своя страна уверили ръководството на ВЛБ, че въпросният кандидат никога нямало да бъде приет в никоя френска ложа против мнението й[70].

Пак подчинен на политически мотиви бил протестът на ВЛБ в началото на 1931 г. против безпрепятствената дейност на Ал. Оббов във френско-югославската ложа в Париж „Генерал Пение“, насочена против правителството на Демократическия сговор[71].

Същевременно ВЛБ се стремяла не само да спечели благоволението на видни дейци на ВЛ на Франция, а и да ги обвърже и организационно, за да може да разчита на тяхната подкрепа не само при провеждането на масонски инициативи в чужбина. И тук да си послужим с един пример. Във връзка със седемдесетгодишнината и четиридесетгодишната масонска дейност на видния френски масон Бернар Велхов в края на 1925 г. той бил провъзгласен за почетен член на ВЛБ. На 21 май следващата година чрез Г. Белчев в Париж му бил връчен тържествен адрес по този случай[72].

Двете ложи си сътрудничели особено през 30-те години при опазване на редовете си от проникване на немасони или лъжемасони в тях. През лятото на 1938 г. един българин — някой си Любен Илиев, потърсил помощ от ВЛ на Франция, като се представил за член на българската ложа „Братство“ в София. Понеже се усъмнила да не би да е някакъв мошеник, тя потърсила сведения от ВЛБ. Отговорът бил, че такава ложа не съществува[73].

Някои видни буржоазни политици и масони от България поддържали връзки с френски ложи от състава на ВЛ на Франция. След конгреса на ММА в Брюксел през септември 1924 г. например Гр. Василев посетил Париж, където между другото се срещнал с видни френски масони. В ложа „Фиделите“ той държал градеж (беседа, реферат) на тема „Русия, болшевизмът и Балканите“[74]. Беседата била пропита от силен антикомунизъм и антисъветизъм. В края на декември 1924 г. министърът в кабинета на Ал. Цанков Я. Стоенчев заминал за Швейцария с мисия да проучи възможностите около намерението на кабинета да повдигне въпроса за изпълнението на женевския протокол за малцинствата, подписан от България, Гърция и ОН[75]. След като установил, че условията за повдигане на този въпрос пред Съвета на ОН били неблагоприятни за България, Стоенчев заминал за Париж[76]. Освен с френски официални лица там той се срещнал и с влиятелни френски масони. А в една от парижките ложи дори бил повишен в осемнадесета масонска степен[77]. Какво е говорено на тези срещи, не е известно. Но е вън от съмнение, че Я. Стоенчев се е опитал да сондира мнението на френските масони по интересуващия българското правителство въпрос на мисията си и да иска тяхното съдействие. След това в края на януари 1925 г. той се прибрал в София[78].

Правителството на Ал. Цанков се стремяло да използува международните връзки на ВЛБ не само за повдигане или поставяне на държавни въпроси, но и за защита на терористичната си диктатура. Между многото случаи е убийството на разпаления земеделец единофронтовец П. Д. Петков, убит в центъра на София на 14 юни 1924 г. Видният земеделски деец бил добре познат в чужбина и особено във Франция. Във връзка с това убийство земеделската емиграция в Чехословакия, Югославия, Франция организирала разобличителна кампания против кървавата политика на Цанковия кабинет[79]. В левия френски печат бил вдигнат голям шум около това убийство. Резидентът на югославските масони в Париж Томич — вицеконсул и шеф на югославското бюро на печата във френската столица, подкрепил протестите на българската земеделска емиграция пред френската лига за защита правата на човека и гражданина и на ВЛ на Франция против режима в България. Против това по указание от София Българската легация в Париж организирала чрез групата кореспонденти на български буржоазни вестници и масоните Н. Д. Стоилов (секретар на легацията), Г. Белчев и др., както и на първия секретар на легацията Г. Кьосеиванов контраизложение до същата лига. То било пълно с нападки против правителството на Ал. Стамболийски, представяно като фашистко, и с безсъдържателни фрази в защита на правителството на Цанков, представено като демократично[80]. За да бъде по-убедително проведена тази контракампания, легацията изпратила на събрание на лигата свой представител и член на френска масонска ложа (Стоилов или Белчев?)[81].

Двете ложи взаимно ходатайствували една пред друга за оказване помощ при уреждане на чисто лични дела на свои членове. В началото на 1928 г. ВЛБ представила официално на ВЛ на Франция Габриел Арие от софийската ложа „Сговор“, който се връщал във Франция по свои работи с молба да бъде приет добре и му бъде оказана помощ при нужда[82]. През 1924 г. по молба на ВЛБ ВЛ на Франция подпомогнала сина на видния български масон Ев. Спространов — и той сам масон — Дим. Спространов, да специализира право в Париж[83]. През 1929 г. ВЛБ помолила френската ложа „Св. Йоан от Ерусалим“ в Нанси да помогне за снабдяване на д-р С. Д. Алкалай (приел масонството в тази ложа при пребиваването си във Франция) с официални документи от Факултета по медицина в този град, на което френската страна се отзовала с готовност[84]. През 1933 г. ВЛБ се застъпила пред ВЛ на Франция за уреждане лични въпроси на Т. Карайовов, пожелал да стане представител на някое френско предприятие в България. Въпросът не бил разрешен веднага поради затруднения, породени от икономическата криза. Но ВЛ на Франция се заела сериозно с удовлетворяване молбата на Карайовов и ВЛБ[85].

С подобни молби към ВЛБ се обръщала и ВЛ на Франция. През есента на 1923 г. тя потърсила съдействието ѝ за подпомагане на посетилия България Лео Швертвинжер — член на парижката ложа „Дидро“[86]. Понеже на 8 март 1928 г. Емир Артар от Франция (член на масонска ложа при ВИ на Турция) бил екстерниран от България заради подозрения от страна на българската полиция, ВЛ на Франция поискала от ВЛ на

България информации във връзка със станалото. След съответно проучване (което никак не било трудно за ВЛБ тогава!) това искане от Париж било удовлетворено[87].

ВЛ на Франция установила и поддържала с някои български масони персонални връзки. Между тях намираме имената на Г. Апостолов, проф. Г. Кантарджиев, Ст. Милошев, д-р Никола Роберт, Гр. Василев, П. Попкръстев, д-р Димитраков и др.[88]. На тях понякога тя изпращала свои материали, намирала начини да им оказва ласкаещо внимание и т. н.

Средство за поддържане връзки с представители на ВЛБ било подпомагането от страна на ВЛ на Франция на много от тях при изпълнение на масонски и държавни мисии. През есента на 1924 г. тя съдействувала на Н. Милев и Гр. Василев при участието им в конгреса на ММА в Брюксел[89]. В началото на 1931 г. такова съдействие било оказано на Ал. Кличиян, който участвувал в съвещанието на изпълнителния комитет на ММА[90]. От своя страна ВЛБ отговаряла на подобни действия с взаимност. През 1926 г. в София дошъл Алфред Ламонтан — секретар на ВЛ на Франция, публицист и писател. В София той изнесъл две беседи, срещнал се със столични масони и с бежанци от Македония. Като се върнал в родината си, той публикувал статии в защита на българските малцинства[91]. През септември 1932 г. било оказано съдействие на великия майстор Маршал и великия секретар Вист, когато на път за масонския конвент в Цариград минали през България[92]. При престоя си в София те се срещнали с видни представители на ВЛБ, а Маршал дори говорил пред специално събрание на една от столичните ложи.

През 30-те години ръководството на ВЛ на Франция провеждало ежегодно срещи на своите гаранти за приятелство към отделните велики ложи, с които поддържало официални връзки. За участие в тези срещи настойчиво и винаги била канена и ВЛБ. Изтъквайки причини от валутен характер, последната отклонявала поканите[93]. В този аргумент едва ли се съдържала цялата истина. Може би ВЛБ се предпазвала от създаването на допълнителни аргументи за противниците на масонството в буржоазния лагер, които тъкмо сега започнали да активизират атаките против нея. Пък и защитата, която ВЛ на Франция продължавала да оказва на версайската система, подхранвала известни резерви сред по-голяма част от българските масони.

Видни френски масони бивали упълномощавани от ВЛБ да я представят на международни форуми: конгреси, конференции и др., особено през втората половина на двадесетте години. На световния конгрес на мира в Париж през септември 1925 г. в българската делегация бил включен и нейният гарант при ВЛ на Франция Алберт Лантоан[94]. За конгреса на ММА

в Париж през декември 1927 г. за делегати на ВЛБ били определени Гастон Бей и Лантоан[95]. Последният представил ВЛБ на конвента на ММА във Виена през август 1928 г.[96] и т. н.

През 1929 г. поръчителят за приятелство на ВЛБ при ВЛ на Франция Алберт Лантоан посетил България и на място се запознал с нейния състав, организация, положение в обществото, възможности за обществено влияние. В задачите му влизало и подобряването на отношенията между ВЛБ и ВЛ на Югославия. След като се запознал с обтегнатите отношения между тях, той препоръчал да се назначат по трима представители от всяка ложа, които да се срещат периодично и обсъждат интересуващите двете ложи въпроси. Той препоръчал на ВЛБ и на ВЛ на Югославия да съдействуват за подобряване отношенията между България и Югославия, започвайки с подобряване на своите отношения[97].

В България Лантоан се срещнал освен със софийските ложи също и с русенската масонска ложа. Той изслушал оплакванията на ВЛБ за непоносимия режим по отношение на останалите под чуждо владичество българи и оправдал позициите и дейността на ВЛБ в тяхна защита. Като се върнал във Франция, Лантоан описал впечатленията си от това посещение в специална книга, в която защитил България и българските масони[98].

От този преглед на отделни факти и моменти от връзките и отношенията между ВЛБ и ВЛ на Франция се вижда, че те били сравнително постоянни, активни и разнообразни. В определени моменти, като при управлението на Демократическия сговор например, управляващите в България кръгове се опитвали да се възползуват от тези връзки и при провеждане на държавната си политика ВЛБ се опитала да спечели за позициите на българската буржоазия привърженици измежду представителите на свирещата първа цигулка в европейските междудържавни отношения френска буржоазия. Показателни в това отношение са следните редове от писмото на Съюзния съвет на ВЛБ до ВЛ на Франция с дата 20 януари 1937 г. във връзка с посещение на френския масон Р. Раймонд: „Още от първите часове на нашето основаване от ВЛ на Франция ние сме имали възможността да се убеждаваме в добрите намерения на нашата ложа майка към Великата ложа на България. Ние държим да Ви кажем също така колко сме ви признателни“[99].

6. Великият изток на Франция бил другата френска масонска централа, с която ВЛБ установила и поддържала известни отношения. Инициативата принадлежи на българската страна. След много и настоятелни постъпки през 1921 г. ВЛБ била призната от ВИ на Франция. Първият гарант за прия-

телство към него станал Жорж Безиер[100]. През 1925 г. той бил заместен от проф. Ф. К. Бугра — член на съюзния съвет[101], а от началото на 1932 г. той пък бил заменен от Жорж Веронов[102].

В продължение на две десетилетия двете централи си разменяли редовно списъци на ръководства, известна организационна информация[103]. Макар и по-слабо, отколкото ВЛ на Франция и ВИ на Франция бил търсен от ВЛБ за уреждане масонско членство на някои французи. Когато през 1921 г. френският вицеконсул в София Франсоа Ришар пожелал да бъде иницииран за масон в ложа „Сговор" в София, ВЛБ освен от ВЛ на Франция поискала сведения и мнение и от ВИ на Франция[104]. През 1926 г. последният улеснил приемането на Анри Марто в редовете на българското масонско братство[105].

ВИ на Франция също бил използван за уреждане лични дела на някои български масони. През лятото на 1922 г. по ходатайство на ВЛБ Ж. Безиер оказал помощ на Н. П. Николаев при едно негово пребиваване във Франция[106].

Чрез ВИ на Франция ВЛБ се добрала до интересуващи някои представители на деловите кръгове в България сведения за френската фирма Драйфус и & в Париж. Интересът към тази фирма бил продиктуван между другото и поради това, че Луи Драйфус, освен че бил банкер и адвокат при Елисейския дворец, членувал в масонското братство. По-късно той станал един от тясно свързаните с ВЛБ френски масони[107].

За укрепване на връзките между двете масонски централи значителна роля изиграли посещенията на високопоставени лица от ВИ на Франция в България. Между тях се откроява посещението на президента на орденския съвет Грусие през 1931 г. Тогава ВЛБ му оказала подходящ прием[108]. Свидетелство за доверието, установено между двете централи, били неоползотворени покани във връзка с чествувания като двестагодишнината от създаването на ВИ на Франция през 1937 г., стогодишнината на Леон Гамбета през 1938 г. и др.[109].

Като масонска централа в главната страна на победителите от Първата световна война ВЛБ се отнасяла особено внимателно към ВИ на Франция, включително и към съперничеството му с ВЛ на Франция за международно влияние. Показателен е случаят с неговите усилия да създаде своя база сред румънските масони. На 2 септември 1925 г. орденският съвет на ВИ на Франция упълномощил осемте румънски ложи, намиращи се под негова протекция, да се конституират в независим Велик изток на Румъния и призовал и ВЛБ да го признае[110]. Преди да вземе отношение по този въпрос, българската ложа решила да узнае какво е отношението на ВИ на Франция към Великата ложа на Румъния[111]. Когато станало ясно, че последният признава в Румъния единствено Великия изток, ВЛБ възприела много внимателно отношение към двете масонски централи в нашата северна съседка[112].

Когато в началото на 30-те години авторитаристките фашистствуващи групи във Франция се нахвърлили с нападки и върху френските масони, ВИ на Франция, както и ВЛ на Франция предприели отбранителни действия и в страната, и в чужбина. В едно циркулярно писмо на неговото ръководство до „всички хора с добра воля в света" от март 1934 г. се отхвърляло обвинението, че е политическа организация, и се декларирало, че той е на страната на справедливостта и прогреса, че ратува за усъвършенствуването на морала[113]. С тази позиция ВИ на Франция запознал и ВЛБ, търсейки нейната подкрепа.

В такъв дух протичали взаимоотношенията между двете масонски централи до избухването на Втората световна война, която ги прекъснала. Впрочем последните следи от тези взаимоотношения датират от началните месеци на войната, в която се оказала въвлечена и самата Франция. В началото на 1940 г. ВЛБ изпратила до ВИ на Франция писмо, в което изразила пожелание масонството да затвърди братските си връзки и при условията на войната и да работят за обновяването на човечеството и Европа в духа на масонските принципи[114]. В отговора си френската масонска централа подкрепила напълно позицията на ВЛБ и обяснила, че вземането на оръжие в ръка от страна на Франция против нацистка Германия и нейните съюзници било съзвучно с масонския идеал, че той очаквал победа над бруталността, националния егоизъм и расизма. ВИ на Франция заявил, че не е против германския народ, а само против една международна концентрация (не се споменавала оста, но се подразбира, че тъкмо за нея е думата — В. Г.), която подчинявала политиката и морала на егоистичните интереси на една нация и която използвала военната сила, за да я наложи на всички. Според френските масони войната се водела, за да се елиминира силата от международния живот. ВИ на Франция декларирал също, че миролюбивите сили трябвало да уреждат общо работите си; да направят от Европа континент на сътрудничещи си нации. А за да може да стане това, масоните от Франция и от България трябвало да са съгласни, че между всички масонски братства следвало да има разбирателство[115]. Тази декларация се покривала с политиката на Франция спрямо България в навечерието и в началото на Втората световна война, която целела да привлече България в своята орбита и да не допусне включването ѝ в лагера на фашистката ос.

Възможностите на ВЛБ да направи нещо сериозно по посока на своето убеждение били вече нищожни. На ключови места в управлението на страната наистина стоели бивши масони, които обаче заедно с монархическия институт подготзяли условията за присъединяването на страната към съюза на фашистките държави.

ВЛБ установила и поддържала връзки с двата масонски центъра във Франция и в рамките на ММА. От изложените по-горе факти се вижда, че по-широки, по-разнообразни и по-богати били те с ВЛ на Франция. Главната причина било обстоятелството, че тази ложа съдействувала за обособяване и налагане на национална централа на масоните в България. А връзките с ВИ на Франция рядко излизали от рамките на обикновените масонски формалности. За разлика от Румъния и Чехословакия, където ВИ на Франция водел съперническа борба с ВЛ на Франция за по-голямо влияние сред тамошните масони, по отношение на ВЛБ такива усилия не се забелязвали или поне нямали толкова драстичен характер. В България доминирало безразделно влиянието на ВЛ на Франция.

7. За ВЛБ било особено важно веднага след края на войната да бъде призната от масонските централи в страните от Съглашението. Затова освен към тези във Франция тя обърнала поглед и към италианските масони. На 3 април 1919 г. нейното ръководство изпратило до Великия изток на Италия специално писмо с молба да бъде официално призната и да се установят нормални масонски взаимоотношения. В отговора си ВИ на Италия заявил: „Италианското масонство, вярно на своя резон д'етър и на принципите, за които се намеси в Европейската война, работи и ще продължава да работи по начин, щото по всички въпроси да възтържествуват схващанията на справедливостта за признаване законните права на всички народи.

Както то е развило и развива най-енергична дейност за признаването и санкционирането въпреки общото стремление на пресилена заинтересованост, на справедливите италиански претенции, така също то дава своя вот и изказва благопожелание, щото споровете, които интересуват България, да бъдат изучени и безпристрастно оценени и разрешени, и то с онези критерии на справедливост, които единствено могат да обезпечават стабилното уреждане на балканските въпроси и мира в Европа“[116].

Междувременно на 2 юни 1919 г. в София била основана редовна ложа под послушенството на ВИ на Италия. Инициатор за това станал майорът от италианската артилерия Абелки Борци. Неин първомайстор станал поручик Франческо Гоци, секретар — А. Самарджиев. В ръководството ѝ влезли още капитан Оливиери, майор Барбачини, поручик Синьоре и поручик Просдочини. По-късно по инициатива на Борци в нея били привлечени още няколко българи[117]. Вероятно под влиянието на тази ложа ръководството на ВИ на Италия възприело едно сравнително положително отношение към ВЛБ. А ВЛБ желаела да установи поне с него редовни отношения колкото се може по-скоро, за да може да ги използува за облекчаване съдбата на България на Парижката мирна конференция[118].

На 9 август 1919 г. ВИ на Италия съобщил, че признава ВЛБ, и предложил размяна на гаранти за приятелство[119]. Ръководството на ВЛБ приело с радост тази вест и направило от своя страна предложение за размяна на гаранти, съгласявайки се за свой гарант при ВИ на Италия да се назначи неговият велик секретар Антонио Федер[120]. В резултат на преговорите първи гаранти станали: в Рим — А. Федер, а в София — проф. Александър Теодоров-Балан[121].

По-нататък между двете ложи отношенията се развивали сдържано, в рамките на обикновените масонски норми: разменяли се редовно списъци на новоизбрани ръководства, масонска кореспонденция и пр.[122]. През 1925 г. ВЛБ получила съчувствие във връзка с пострадалите масони Н. Милев, Н. Рачев, Ст. Нойков и др.[123].

В Италия съществувал и друг масонски център с название Велика национална ложа на Италия. Тя пожелала да влезе в редовни връзки с ВЛБ. Последната обаче се въздържала да стори това, имайки предвид противоречията ѝ с ВИ на Италия и за да не навреди на отношенията си с него. При това тогава по-голямо било значението на ВИ на Италия в международния масонски живот и специално в Европа[124].

Скоро след войната за италианските масони настанали неблагоприятни дни. Фашисткият режим на Мусолини отначало силно ограничил, а през 1925 г. забранил дейността на всички италиански ложи. През септември 1924 г. ръководството на ВИ на Италия запознало ВЛБ със създаденото положение и с протеста си против фашистката антимасонска политика[125]. Понеже и в България режимът на Ал. Цанков бил близък по природа до този в Италия, а ВЛБ била един от неговите крепители, тя изразила само масонско съчувствие по отношение притесненията срещу италианските масони[126]. А от ММА поискала да ѝ съобщи истината за причините, поради които се преследват масоните в Италия[127].

След като Мусолини забранил окончателно съществуването на масонските ложи, много италиански масони, за да се спасят от репресии, емигрирали. В чужбина те създали свои емигрантски ложи. В края на 1932 г. в Лондон бил учреден център за ръководството на тези ложи. Между неговите ръководители личали имената на великия майстор Артуро Лабриола, Александро Тедески, Франческо Фаусто Нити и др. Този център осъдил фашисткия режим в Италия и разгърнал известна дейност за защита на италианските масони и за демократичен режим в родината им[128]. Аналогична дейност развили емигриралите италиански масони във Франция. През 1929 г.

те дори осъдили възстановяването на светската власт на папата, квалифицирайки този акт като свързване на фашизма с църквата[129]. Тези емигрантски италиански ложи положили усилия да бъдат признати като редовни от ВЛБ и да влязат в официални връзки с нея. Усилията им обаче поради въздържанието на ВЛБ не се увенчали с успех[130]. В случая позицията на ВЛБ била ръководена от политически мотиви. Едни контакти, а още повече редовни отношения с опозиционни на господствуващия в Италия фашистки режим организации можели според нейна преценка да навредят на държавните отношения на България и Италия, от чието добро състояние българските политици очаквали много.

По този начин първоначалните оптимистични надежди, които българските масони свързвали с ВИ на Италия, много скоро се стопили.

8. Великият изток на Белгия има зад себе си дълга история. През Първата световна война той скъсал отношенията с всички ложи от страните, влизащи в групата на Централните сили. За да ги признае отново подир войната, поискал от тях да приемат специална декларация за десолидаризиране, в която се казвало, че съответната ложа се десолидаризира от онези, които са причинили войната. Такава декларация поискал той и от ВЛБ, за да я признае[131].

В завързалите се дълги кореспондентски преговори ВЛБ се опитвала да внуши на ръководството на ВИ на Белгия, че не бивало да се считат виновни за войната само победените, а и победителите, повтаряла му, че с наложените от победителите тежки мирни договори победителите са постъпили несправедливо, че ВЛБ няма вина за започването на войната. Вместо декларация за десолидаризиране тя изпратила в Брюксел подписаната от нея още през 1917 г. декларация за принципите на масонството[132]. Но ВИ на Белгия бил непримирим и държал на своето и отношенията между двете централи останали неуредени.

Известна промяна в непримиримата позиция на ВИ на Белгия по отношение на ВЛБ се забелязала през септември 1924 г. на конгреса на ММА в Анверс, където българската делегация участвувала в състав Н. Милев и Гр. Василев. Вероятно двамата български масони успели да убедят ръководството на ВИ на Белгия да признае ложата им[133]. Разбира се, заслуга за това имали и някои видни представители на белгийските масони, за спечелването на чието доверие ВЛБ положила много усилия в продължение на няколко години. Най-важният измежду тях бил прф. Анри Лафонтен — подпредседател на белгийския сенат. Заради заслуги към българската национална кауза в началото на 1923 г. той бил провъзгласен за почетен член на ВЛБ[134].

След дълги преговори ВИ на Белгия признал ВЛБ чак на 13 април 1926 г.[135], а отношенията били нормализирани едва на следващата година. Първият негов гарант за приятелство станал Гр. Василев, а първият гарант на ВЛБ — Гастон Делпанк от Анверс[136].

След това между двата центъра редовно се разменяла информация относно съставите на ръководствата и за някои поважни масонски прояви, за съдбата на видни свои членове и пр.[137]. ВЛБ проявила известен интерес към уредбата и разните правилници и требници, с които си служел ВИ на Белгия. Този интерес продължил чак до 1936 г. С някои от организационните документи тя била снабдена[138].

Известна роля за развитието на връзките между двата масонски центъра изиграло посещението на някои белгийски масони в България. През май 1927 г. по покана на ВЛБ тук дошъл А. Лафонтен. Той бил на място информиран не само по въпроси от чисто масонски характер, но и по такива, които трябвало да решава външната политика на страната[139]. На следната година в България дошъл Жозе Субиер — директор на компанията „Акзол“ и масон. ВЛБ се отзовала на молбата на ВИ на Белгия и му оказала полезна помощ при решаване на мисията му. Самият Субиер изразил желание да посети някои български ложи и готовност да изпълни поръчка за Белгия[140].

ВЛБ търсела съдействието на ВИ на Белгия при поставянето на някои важни от нейна гледна точка въпроси и в повечето случаи получавала неговата подкрепа.

9. Великата ложа на Швейцария „Алпина“ била една от влиятелните в Европа между двете световни войни. Основана в средата на миналия век, към 1927 г. тя разполагала с 39 ложи и около 5000 членове.

Връзките на българските масони с нея датират от годините на Първата световна война. Нейният велик майстор Картие ла Тант станал посредник пред ВЛ на Франция за получаване на разрешение за създаване на ВЛБ. Пак преди края на войната Картие ла Тант положил грижи да бъде лекуван в Швейцария капитан Ил. Пенев — служител в ДСГОП и велик блюстител на ВЛБ. Заедно с българския генерален консул в Женева той организирал погребението му там[141].

Редовни връзки между двете ложи били установени през лятото на 1921 г. Гаранти на ВЛБ при ВЛ на Швейцария станали д-р Фред Цолингер, заменен наскоро със сина му д-р Артур Цолингер (околийски лекар в Аарец). В началото на 1939 г. за гарант бил назначен д-р Ханс Хартман — професор в кантонален лицей в Цюрих. Първият гарант при ВЛБ станал д-р Ст. Джубелиев[142].

От 1921 до 1939 г. двете ложи най-педантично си разменяли масонска информация за избрани сановници[143]. Български масони редовно търсели помощта на швейцарски масони при изпълнение на държавни, обществени или масонски функции на територията на Швейцария.

В края на 20-те и началото на 30-те години ВЛБ работила за усъвършенстване на организационната си документация, изоставяйки заимстваната от ВЛ на Франция и създавайки своя. За тази цел тя положила доста усилия за снабдяване и проучване на документацията на ВЛ на Швейцария „Алпина". От нея тя получила конституцията и разни требници и правилници[144], които използувала при подготовката на своя нов устав, общи наредби и т. н.

Чрез ВЛ на Швейцария ВЛБ се снабдявала със специална масонска литература, периодични издания, исторически справки[145]. От своя страна тя помогнала на някои швейцарски масони да се запознаят с историята на масонството в България. През 1932 г. например великият секретар Ст. Н. Коледаров снабдил по молба на ВЛ на Швейцария д-р Ф. Улман (бивш президент на ММА) с един пространен очерк за историята на масонството в България, за да напише труд върху историята на масонството в света[146].

През 30-те години нацистките елементи на Швейцария разгърнали широка борба против масонството. ВЛ на Швейцария водила напрегната борба против кампанията на фашистите срещу нея. На 28 ноември 1937 г. се провел дори референдум по този въпрос, в който масоните удържали победа. С това събитие ВЛ на Швейцария с удоволствие запознала и ВЛБ[147].

През лятото на 1938 г. ВЛ на Швейцария се обявила в защита на преследваните в Австрия масони. Между призованите да образуват специални комитети за целта била и ВЛБ[148]. Отговор обаче не последвал.

В духа на масонската куртоазия двете ложи почитали паметта на починали свои видни членове, като Картие ла Тант (1925 г.), Н. Милев, загиналите по време на априлските събития 1926 г. в България масони, на Улман (1938), П. Мидилев (1939)[149].

Двете ложи си правели услуги при уреждане положението на някои свои членове в духа на международната масонска взаимопомощ[150].

На територията на Швейцария се осъществявали много от връзките на ВЛБ с ръководствата на международни масонски институции, като ММА, Международното бюро за мир и др. ВЛ на Швейцария или отделни нейни членове често оказвали съдействие за това.

10. Великият изток на Холандия бил едно от първите братства в Европа, които признали ВЛБ. Това станало на 16 юли 1918 г. Тогава той предложил да се разменят и гаранти за приятелство[151]. Това решение преминало през фронтовата линия и ръководството на ВЛБ след един месец с радост узнало за него, изявявайки готовност между двете братства възможно по-скоро да бъдат уредени всички формалности по установяването на редовни масонски връзки[152].

Два месеца по-късно България претърпяла поражение във войната. Възникнала нова ситуация, при която холандските масони се въздържали от влизане в редовни връзки с ВЛБ. Нови стъпки били направени едва след като влезли в сила мирните договори, включително и Ньойският договор.

На 28 октомври 1920 г. ВЛБ подновила желанието си за редовни връзки с ВИ на Холандия, комуто предложила и конкретни кандидатури за гаранти за приятелство[153]. В края на 1920 г. той приел това предложение и назначил за свой поръчител Дим. Ведър[154]. За гарант на ВЛБ бил назначен д-р Х. К. Принсен Геерлингс — велик сановник на ВИ на Холандия[154]. Уреждането на формалностите обаче продържило до лятото на 1921 г.[155].

ВЛБ се надявала да използува връзките си с ВИ на Холандия, когато повдигне някои от интересуващите България въпроси, несправедливо решени от Ньойския договор. Но понеже още отначало холандските масони проявили въздържаност и критично отношение към повдигането на такъв род въпроси, до по-голямо сближение между двете братства не се стигнало[156].

Въпреки това ВЛБ държала на връзките си с ВИ на Холандия, стремяла се да се отзовава на негови призиви и инициативи. Характерен в това отношение е следният случай. През февруари 1925 г. в Хага се провело частно събрание на майстори от няколко послушенства, което приело един позив до свободното зидарство. Той бил разпространен между ложите и изтоците в целия свят. През май 1925 г. този позив бил получен и от ВЛБ. В него се поставял въпрос за усъвършенстване на масонството и за премахване на разногласията между отделните братства в света. Ръководството на ВЛБ се солидаризирало с изказаните в позива разсъждения и в отговора си до ВИ на Холандия — инициатор на въпросния документ, изложило схващането си както по него, така и по външнополитическите си позиции. „Великата ложа на България се придържа безрезервно към формулата за същността на свободното зидарство и към мнението за политическите и верските разисквания в свободнозидарските ложи, както са те, едното и другото, предложени от реченото горе събрание на майстори — се казвало в него. — Защото Великата ложа на България смята да е вървяла досега и желае да върви и занапред тъкмо съгласно с предложените формули и мнения. Нашата страна, България, прекарва от последния мир насам живот, пълен с потресни страдания в последица от международни политически проявления и коравина. И колчем ВЛ на България, подир дълго душевно мъчение, се е решавала да говори за тия страдания в своя среда и пред външни свободнозидарски сили, тя е правила това всякога само от гледище на човечността, на човешкото право и на равенството между всички човеци“[157].

В края на 1927 г. ВИ на Холандия заявил, че напуска единостранно ММА и въпреки усилията на последната до началото на Втората световна война не се върнал обратно в нея[158]. Това прекъснало редовните връзки на ВЛБ с него за един продължителен период. Но и сега според някои податки под някаква форма връзките между двете братства продължили. Така по искане на ВИ на Холандия през 1930 г. ВЛБ изпратила на великия му секретар колекция от марки с образите на българския цар и съпругата му[159]. В началото на 30-те години холандският масон д-р К. Шутен дошъл няколко пъти в България, като посетил и някои ложи в София. Пред една от тях той дори изнесъл реферат[160]. Тези връзки обаче били спорадични, почивали само на общомасонската солидарност.

В края на 1935 г. ВЛБ отново предложила на ВИ на Холандия редовни масонски връзки. Предложението било прието и между двете братства в началото на 1936 г. отново се разменили гаранти за приятелство: д-р Шутен и Ив. Ранков — висш банков служител[161]. В началото на 1940 г. Шутен бил заменен с К. Пейерс[162]. Съдържанието на тези връзки обаче не излязло вън от рамките на формалното: размяна на масонска документация, информиране за съдбата на някои видни членове на ложите и т. н.

11. По инициатива на Великата ложа на Испания между нея и ВЛБ през 1921 г. се установили редовни връзки. През май на с. г. ВЛ на Испания изпратила устава си на българската ложа и предложила размяна на гаранти за приятелство[163]. В резултат на кореспондентски преговори през октомври 1921 г. ръководството на испанската централа назначила за свой гарант при ВЛБ Елиа Арие — директор на осигурителното дружество „Феникс Бюлгар“, а през януари на следващата година при ВЛ на Испания гарант станал Антоан Сантенак[164]. Понеме Е. Арие напуснал България, през 1927 г. той бил заменен със Ст. Коледаров[165]. Поради здравословни причини през същата година Сантенак бил освободен и заменен с адвоката Мануел Хименес, който от своя страна през 1931 г. отстъпил това място на Жозе Ройг[166].

Между двете централи се разменяли редовно списъци на новоизбрани ръководства, адреси на седалищата на ложите, организационни материали — устави, требници и пр. информация за организационното състояние[167].

Поради отдалечеността между Испания и България, както и поради това, че между двете държави отношенията не били толкова традиционни и широки, връзките между българските и испанските масони не били кой знае колко активни.

За испанските масони след Първата световна война нямало много години на спокоен организационен живот и свободна дейност. Още през 1923 г. срещу тях били започнати някои действия от официалната власт. Във връзка с отправените от испанския крал антимасонски нападки през ноември 1923 г. ВЛ на Испания информирала ВЛБ за това и за изпратения по този повод протест до краля с молба за подкрепа и от българските масони[168]. Поради това че не била официално призната от военната директория на Испания, през 1924 г. ВЛ на Испания изпратила до нейния председател писмо с искане да ѝ бъде позволено легално функциониране[169]. Като осведомила за тази си постъпка ВЛБ, тя я помолила да изпрати писмо или телеграма до председателя на военната директория[170]. ВЛБ се солидаризирала с позицията на ВЛ на Испания и откликнала положително на нейната молба. Тя изпратила телеграма до шефа на военното ръководство на Испания със следния текст: „Ваше превъзходителство, член на Международната масонска асоциация, ВЛБ на България си позволява да Ви моли най-почтително да уважите молбата, която ВЛ на Испания като член на същото сдружение ще Ви представи много наскоро“[171].

През 1931 г. в Испания бил извършен държавен преврат и начело на републиканското управление застанал генерал Примо де Ривера. Тази промяна била поддържана и от ВЛ на Испания. Заради това тя изпратила до ВЛБ телеграма с искане да се застъпи пред българското правителство да побърза с признаването на новия режим в Испания[172]. Този път обаче ВЛБ отказала да откликне положително. Поставената върху въпросната телеграма резолюция гласи: „Това не е наша работа; в дело“[173]. Причината за това отношение се криела не толкова в това, че една такава интервенция би имала чисто политически характер и би влязла във формален разрез с масонските принципи. Тя се криела в републиканския характер на испанския преврат, а ВЛБ не желаела да влезе в противоречие с монархическия институт в България, който тя тогава силно подкрепяла.

Когато избухнала Гражданската война в Испания през 1936 г., испанските масони застанали на страната на републиканското правителство, което им дало право на свободно съществуване. Заради това и заради принципната си позиция против диктатурата на фашистите ВЛ на Испания осъдила разправата на последните със защитниците на демокрацията. През септември 1936 г. ВЛ на Испания се обърнала с писмо до всички масонски ложи в света, включително и към ВЛБ, с което ги осведомила за положението в Испания и за своята позиция в подкрепа на републиката и установения народнофронтовски режим. В него евентуалната победа на фашизма в Испания се оценявала като връщане назад както в тази страна, така и в международен план и заплаха за демокрацията на всички народи. В това писмо се подчертавала необходимостта да се направи възможното от всички масони против чуждестранната фашистка интервенция. ВЛБ била помолена да се застъпи пред правителството и пред широките народни маси за оказване подкрепа на испанското републиканско правителство чрез свободна и редовна търговия[174]. ВЛБ и този път не реагирала положително на тревожния повик на испанските масони. Тя се съобразявала с възприетия от правителството на Г. Кьосеиванов формално неутрален курс. Някои отделни масони обаче съчувствували на демократичните сили в Испания. В близки до тях печатни издания дори били изразени тези позиции.

Победата на франкистите в Гражданската война и забраняването от тях на всички масонски ложи в Испания прекъснали връзките на ВЛБ с тях.

12. В Испания съществувал и друг масонски център — Великият изток на Испания. Между него и ВЛБ още през 1921 г. били установени кореспондентски връзки. Разменяли се сведения за съставите на ръководствата, за планирани и провеждани по-важни масонски инициативи, по различни организационни въпроси и др.[175]. Но официални връзки били установени едва по-късно, и то по инициатива на ВИ на Испания. В края на 1926 г. той направил предложение в този дух на ВЛБ и през първата половина на следващата година били назначени първите гаранти за приятелство: Антонио Мартинец де Мон и д-р Хр. Иванов, тогава член на съюзния съвет и секретар на кодификационната комисия[176].

По-нататък почти цялото съдържание на връзките между двата масонски центъра се изчерпвало с редовна размяна на най-официалната масонска информация[177]. От страна на ВИ на Испания това било нарушено едва по време на Гражданската война. И той, както ВЛ на Испания, застанал на страната на демократичните сили против франкистите и по масонски път потърсил помощта на всички масонски братства в света в защита на демократичната република. В изпратеното и до ВЛБ писмо се осъждали не само франкизмът и оказаната му от международния фашизъм помощ, но и възприетата от Франция, Англия и други страни политика на ненамеса. Апелът бил да се оказва помощ на борбата за отстояване каузата на испанските демократични сили[178]. И към този апел ВЛБ се отнесла, както към аналогичния призив на ВЛ на Испания.

13. С Великия изток на Португалия са свързани първите стъпки на масонството в България. Под неговия патронаж през 1879 г. била утвърдена първата ложа във възстановената българска държава. Връзките си с португалските масони малцината масони в България в края на XIX в. поддържали докъм средата на 80-те години.

Връзките между ВИ на Португалия и ВЛБ датират след нейното признаване от него. Преговорите за назначаването на първите гаранти за приятелство се водели по кореспондентски път и завършили в началото на 1924 г., когато за такива били определени Франциско Гомес де Карвальо и д-р Хр. Иванов[179].

Кореспондентските връзки между двете братства продължили до средата на 30-те години. Съдържанието им се изчерпвало с частичната размяна на информация във връзка с персоналния състав на ръководствата и само за някои инициативи, за първите български масони и техните организации и др.[180].

С установяването на диктаторския режим на Салазар през 1929 г. за португалските масони настъпили трудни години. На 21 май 1935 г. техните ложи били забранени. Затова седалището на ВИ на Португалия било прехвърлено отначало в Севиля (Испания), а след това в Париж. За всичко това ВЛБ била информирана както от ВИ на Португалия, така и от ръководствата на ММА[181]. Отсега нататък обаче връзките между двете братства фактически се прекъснали.

14. На 26 октомври 1918 г. на чешка територия била основана ложа под патронажа на ВЛ на Франция. Ложи били образувани и под покровителството на ВИ на Франция. На 27 февруари 1923 г. пет ложи се обединили във Велика народна ложа на Чехословакия. Образуването на ложи продължило и понататък. През 1929 г. ВЛ на Чехословакия наброявала 10 ложи с около 400 членове, през 1934 г. — 14 ложи със 773 членове.

След образуването си ВЛ на Чехословакия помолила и ВЛБ да я признае и да установят редовни връзки. ВЛБ приела предложението и в началото на 1924 г. били назначени първите гаранти за приятелство: А. Т.-Балан и д-р В. Бобек. Поради някои вътрешни реорганизации във ВЛ на Чехословакия отслабнали връзките ѝ с чуждестранни братства. Към средата на 1928 г. нейното ръководство се заело да ги подновява, разширява и потегне. Тогава били подновени гарантите за приятелство и с ВЛБ. От април 1929 г. гарант на ВЛ на Чехословакия станал Боян Начев, от ноември 1932 г. — М. Арнаудов[182].

На територията на Чехословакия обаче съществувала и друга, по-стара велика ложа, в която членували немци. Тя носела името на Лесинг и била по-многобройна от ВЛ на Чехословакия. През 1932 г. например тя имала 25 съставни ложи с 1395 членове, през 1934 г. — 29 ложи с 1468 членове, а през 1937 г. — 30 ложи с 1428 членове[183].

През 1924 г. между ВЛ „Лесинг“ и ВЛБ се установили редовни връзки. Първите гаранти за приятелство станали: в Прага — Бертхолд Редиш, търговец, а в София — инж. Исак Фридман[184]. В София гаранти станали още Ст. Стоилов (1935 г.) — отговорен служител в Министерството на външните работи, и Филип Манолов — главен секретар в Министерството на просвещението[185]. С тази ложа ВЛБ поддържала редовни връзки до закриването ѝ в навечерието на Втората световна война: разменяли си обилна информация по организационни въпроси, относно разни вътрешномасонски инициативи и прояви, официални издания и др.[186]. Впрочем същото се отнася и за отношенията с ВЛ на Чехословакия.

Чехословашките масони оказвали помощ на някои български масони при изпълнение на държавни мисии и други служебни задачи. Така в началото на 1924 г. ВЛБ препоръчала на ВЛ на Чехословакия да помогне на Гр. Василев — депутат и отговорен деец на Демократическия сговор, в изпълнение на мисията му в Прага за подобряване на българо-югославските отношения[187]. Когато през юни 1929 г. група български индустриалци и търговци посетили Пилзен, ВЛ на Чехословакия проявила голям интерес относно присъствието на масони между тях, като дори им предложила да посетят ложата в този град[188]. От своя страна и ВЛБ оказвала известни услуги и улеснения на посетили България чехословашки масони. Такъв бил случаят с члена на ложа „Ян Амос Коменски“ Бохуслав Томек, когато през 1935 г. посетил страната, или с д-р П. Зенкел — кандидат за масон, посетил България през същата година[189].

Тесни връзки с чехословашки масони поддържал Христо Ц. Борина като служител при Българската легация в Прага. Член на софийската ложа „Зора“ от 20 септември 1927 г., в Прага той посещавал ложа „Коменски“. По ходатайството на ВЛБ на 28 април 1931 г. в тази ложа той бил повишен в масонска степен[190]. През 1930 г. Борина представил ВЛБ на тържествата по случай 50-годишнината на ВЛ „Лесинг“, като ѝ поднесъл поздравления[191].

В български ложи през 1929 г. пожелали да членуват двама чехи: Йосиф Хруска — техник, и Франтишек Черни — съветник в чехословашката легация в София. ВЛБ организирала тяхното проучване съгласно масонските правила и поискала мнението и съгласието на ВЛ на Чехословакия по този въпрос. Последната дала съгласие само за Фр. Черни[192].

Биха могли да се посочат и други такива дребни факти, които свидетелстват за развитието на връзките между българските и чехословашките масони в рамките на съществуващите формални норми. Освен това тези връзки били съчетани в много случаи с държавните отношения между България и Чехословакия.

15. Великата ложа на Полша била възстановена след Пър-

ата световна война. Първите си стъпки за установяване на редовни връзки с нея ВЛБ направила през 1926 г. На масонския събор в Белград през септември с. г. тогавашният велик майстор на ВЛБ Ал. Теодоров-Балан разговарял по този въпрос с полския делегат Скоковски. В края на годината ВЛ на Полша направила официално предложение за установяване на приятелски връзки[193]. ВЛБ приела предложението и в началото на 1927 г. били назначени първите гаранти за приятелство: във Варшава — Станислав Следлески, сенатор, а в София — Б. Вазов, подпредседател на Народното събрание[194]. В края на 1932 г. Вазов бил заменен с Г. Цветинов — началник на отдел в Министерството на външните работи[195]. До закриването на ВЛ на Полша с нея били разменяни сведения за вътрешномасонския живот, за съдбата на някои масони и др., но в рамките на масонските формалности, без да се стига до нещо по-сериозно[196]. А в рамките на ММА двете ложи си сътрудничели известно време и поради това, че отговаряли за едно място в нейния изпълнителен комитет към средата на 30-те години.

16. Най-сериозни проблеми имала ВЛБ при уреждане и поддържане на взаимоотношенията си с Великата ложа на Югославия. Тя била наследник на разни ложи, съществували до Първата световна война в Сърбия и Хърватско. През юли 1919 г. седем редовни ложи, събрани в Загреб, основали обща велика ложа „Югославия“. Без да променя своята конституция, през 1929 г. тя се провъзгласила като Велика ложа на Югославия, за да бъде в крак със станалата тогава промяна в статута на Сърбо-Хърватско-Словенското кралство.

Поради облагодетелстването на новосъздадената държава с Ньойския договор, както е известно, почти през целия междувоенен период между България и нея съществувало напрежение, което на моменти достигало доста висока точка. Тези отношения хвърляли сянка и върху отношенията между масонските централи в двете страни.

Раждането на ВЛБ било посрещнато с недоволство от сръбските масони, защото голяма роля в нейния живот играели българи от Македония и защото на голяма почит в нея бил един от ръководителите на ВМРО — ген. Ал. Протогеров. Те дори протестирали пред ВЛ на Франция, задето допуснала това[197]. Тази позиция била възприета и отстоявана и от ВЛ „Югославия“.

Няколко години след войната между двете ложи не съществували никакви контакти въпреки демонстрирано нееднократно желание на ВЛБ да се променят нещата. Нейните действия в това отношение станали активни от пролетта на 1924 г., когато на К. Станишев при посещението му в Белград било възложено да направи сондаж за влизане в „приятелски“ и „братски" отношения с ВЛ „Югославия". През май с. г. той се срещнал с великия майстор на тази ложа Георги Вайферт — едър капиталист и управител на народната банка на СХС Кралство. На изказаното становище на К. Станишев, че масонството може да играе положителна роля в уреждане на отношенията между народите, югославският масонски ръководител изразил учудване, защо ВЛБ още не била предложила да се установят редовни връзки между масонските централи от двете страни, и изразил готовност да уреди това не с посредничеството на Франция, каквото ВЛБ търсела, а директно[198].

Г. Вайферт свързал К. Станишев с великия секретар Йован Алексиевич. Той се похвалил пред българския си гост, че имат четири министри масони, че и кралят желаел да стане масон, но бил посъветван да стои настрана, за да не се компрометирал. К. Станишев узнал, че ВЛ „Югославия" редовно държи в течение на желанията и решенията си краля и правителството, че не всякога подкрепя министрите масони и пр.[199].

В тази среща Г. Вайферт обвинил ВЛБ, задето държала като член Ал. Протогеров, защото имал антисръбски прояви през време на Първата световна война[200]. Всъщност неприязнеността била още по-силна поради ръководната роля на този генерал от запаса във ВМРО.

Сондажът на К. Станишев бил последван почти веднага от втори сондаж на Ал. Кличиян. В Белград той бил приет от великия секретар и водил с него продължителен разговор, от който останал с убеждение, че ЕЛ „Югославия" желаела да установи приятелски отношения с ВЛБ. В този смисъл бил докладът на Кличиян пред съюзния съвет[201]. Същевременно той предупредил, че едва ли било възможно скоро да се получи отговор на предложението поради някои технически причини[202].

След тези сондажи на 28 юни 1924 г. съюзният съвет на ВЛБ изпратил писмо до ВЛ „Югославия", в което заявил, че „винаги е чувствувала реално желание да завърже последователни и братски връзки" с нея и предложения да бъдат разменени гаранти за приятелство[203]. Отговор обаче не последвал.

От българска страна Ал. Кличиян бил натоварен да продължи усилията за преговори с ВЛ „Югославия". На 1 ноември 1924 г. той настоял да бъдат приети предложенията на ВЛБ[204]. Между Кличиян и великия секретар Й. Алексиевич се завързала продължителна мъчителна преписка, в която той защитавал българската страна, а югославският масон отклонявал под различен претекст българското предложение. На 17 декември 1924 г. великият секретар на ВЛ „Югославия" изпратил до Кличиян пълно с обвинения против България писмо, в което питал какво било отношението на ВЛБ към Протогеров и дали тя била солидарна с неговите действия в момента; що се отнася до него — Й. Алексиевич, то той стоял на старото си

становище: на основата на братските отношения да забравят злините, които българските войски били причинили по време на Първата световна война, и да предприемат съвместни акции в защита на двата народа — югославския и българския[205]. ВЛБ отговорила, защитавайки своята позиция. В изпратеното писмо се казва: „Вие искате от нашата Велика ложа допълнително да Ви разясни неща, които са вече от миналото, а ние опитваме с Вас да се сближиме за добри дела в бъдещето. Каква полза може да има за двата наши народа от това да дириме що е било през време на войната сторено от едната страна на другата или обратно? Не е ли доста да се знае, че войната е нещастие и насилие; че всекой народ, увлечен във война, се стреми да запази себе си?" След като защитил Протогеров, че през войната се е подчинявал на законите на България, Кличиян заключил: „да не развреждаме стари рани, еднакво болестни и за сърби, и за българи. „Победените" не бива да се винят повече от това, че са победени; а „победителите" не бива да се смятат във всичко прави, понеже са победители. Евангелието кратко се изразява: не съдете, да не бъдете съдени. Надявам се, че съм съобщил вече всичко Вам нужно и че след това остая Вам да отсечете: ще ли влеземе в сношение на братство и дружба или ще следваме още да страниме един от друг"[206].

На 14 март 1925 г. великият секретар на ВЛ „Югославия" изпратил ново писмо до великия секретар на ВЛБ, в което се изказвало повече грижа за установяване на добри отношения. Но и сега той отново обвинявал България в антиюгославско поведение. Напускайки позициите на чистото масонство, той разглеждал положението по българо-югославската граница, което оценил като нашествие на България в Югославия и че било недопустимо както от масонска, така и от международна гледна точка. Той обвинил българските меродавни фактори в това, че ако не допускали, то и не пречели да се организира център за нахлуване в Югославия и затова тях ги смущавали делата на Протогеров. Като потвърдил, че ВЛ „Югославия" приема обясненията на Кличиян, че Протогеров не е повече активен член на българското масонско братство и че ВЛБ не се солидаризира с неговия живот и дело, той уверил, че взаимоотношенията между двете ложи ще се разгледат от заседание на съюзния съвет през март с. г.[207]. На това великият секретар на ВЛБ също отговорил, без да отстъпва от предишните позиции: „Вие все още повдигате обвинения против българите и България — се казвало от българска страна. — Нека разчистим всички такива бурени, та да бъдем и във взаимните си отношения, ако те се завържат, по-искрени и по-справедливи. Не мога да не предположа, че Вам са известни систематически нападения на български западни краеве от чети, организирани в сръбското землище и добре гледани от сръбските власти. Тогава кой заслужава укора, що ми пишете“[208].

Югославският масонски сановник обвинявал правителството на Ал. Цанков, в което имало много масони, в антисръбска дейност, в толериране на четническата дейност на ВМРО. ВЛБ, вместо да се оправдава, също обвинявала сръбските власти в антибългарски деяния. Но тя предлагала двете велики ложи да потърсят „причините на печалните явления по нашите граници и по-навътре и да ги отстраняваме колкото лежи в нашите сили“[209].

Следователно ВЛ „Югославия“ използувала стремежа на ВЛБ за установяване на нормални масонски връзки, за да окаже чрез нея натиск върху правителството на Цанков и да го накара да действува против националноосвободителното движение на българите в западните и югозападните български земи, останали под чуждо владичество. И тъй като това не ѝ се удало, отношенията между двете масонски централи продължавали да бъдат напрегнати и недружелюбни.

За да смекчи засилващото се напрежение, ВЛБ се опитала да поласкае югославските масони, посочвайки, че както СХС Кралство, така и ВЛ „Югославия“ играели по-важна роля на Балканите и че тя желаела да се учи от нея и т. н. Затова на 21 февруари 1926 г. от Белград били поискани няколко требници за работа в ложите: за въвеждане, повишение, настаняване на сановниците в ложите, които да бъдат използувани при извършвания преглед във ВЛБ[210]. Но ВЛБ не получила нищо, а само обяснение, че не разполагали с печатни екземпляри[211].

Нов подтик на усилията на ВЛБ за установяване на нормални отношения с ВЛ „Югославия“ дала организираната през септември 1926 г. масонска демонстрация в Белград. Целта била да се утвърди авторитетът на югославските масони в системата на ММА и на Балканите. Това начинание било широко подготвено от ММА и от ВЛ „Югославия“. В процеса на подготовката Белград бил хвален като едно от най-подходящите за целта места[212].

След много колебания и подир намесата на ВЛ на Франция и на изпълнителния комитет на ММА едва на 29 август 1926 г. ВЛ „Югославия“ изпратила до ВЛБ покана за участие в планираната демонстрация с двама свои представители[213]. На 6 септември ВЛБ уведомила, че приема поканата и че за свои делегати определя Ал. Т.-Балан и Д. Мишев[214].

Манифестацията в Белград се провела от 12 до 16 септември 1926 г. В нея участвували делегати от 16 братства: ВИ на Белгия — 1, ВЛ на Швейцария — 1, ВЛ на Германия — 1, ВЛ на Чили — 1 (сърбин), ВЛ на Мексико — 1 (сърбин), ВИ на Португалия — 1, ВИ на Гърция — 1, ВЛ на Унгария — 3, ВИ на Италия — 3, ВИ на Турция — 4, ВЛБ — 2, ВЛ на Виена — 3, ВЛ на Полша — 1, ВЛ на Чехословакия — 4, ВИ на Румъния — 4 и ВЛ „Югославия“ — 10. Като представител на изпълнителния комитет на ММА участвувал великият канцлер Ревершон[215].

Съборът бил открит от великия майстор на югославските масони. От името на всички делегати той поздравил югославския крал и министъра на външните работи Нинчич с нарочна телеграма. Една делегация, в която участвувал и представител на ВЛБ, поставила венец пред гроба на незнайния войн[216].

В словото на великия майстор на ВЛ „Югославия“, държано пред събора на 12 септември, нарочно било подчертано, че между италианските и сръбските масони има стари връзки; тесни били връзките между сръбските и гръцките масони, между тях имало разбирателство. За отношенията с българските масони той казал, че ще видят какво да направят, за да се установят добросъседски отношения между Югославия и България[217].

Ал. Т.-Балан си бил подготвил доклад, който обаче не успял да прочете пред събраните масонски представители. Той само поднесъл едно кратко приветствие пред заседание на ВЛ „Югославия“, в което заявил, че ВЛБ е изпълнена с желание, чувства и добра воля да сътрудничи с ВЛ „Югославия“ за мир и сближение на двата народа, непосредствено съседни и племенно сродни. А това били искрените желания и чувства на целия български народ. ВЛБ уверявала, че се радва на напредъка и на успехите на ВЛ на сърби, хървати и словенци „Югославия“ и ще я има за водач и в своята зидарска дейност[218]. Тези декларации на българския представител имали за цел да спечелят благоволението на югославската масонска централа. А като се казали пред представители на други влиятелни в Европа ложи, трябвало да имат положителни сетнини.

Заседанията на масоните в Белград по правило протекли при закрити врати. На тях била приета и специална резолюция, оповестена на проведеното публично заседание в Белградския университет на 14 септември. В резолюцията се декларирала вярност към социалните и моралните принципи на масонството, желанието свободата и демокрацията да бъдат ръководно начало в международните отношения, за да няма повече войни. Събранието изразило пожелание към масоните от цял свят да станат инициатори за изграждане на международните противоречия чрез арбитраж и да поддържат всяка произтичаща в тази насока инициатива[219].

Изобщо Белградската масонска демонстрация имала за цел да спечели симпатиите на международното масонство в полза на югославското отношение по балканските проблеми.

Българските представители били приети в Белград сдържано и хладно. Но самият факт, че български масони участвували в обща среща заедно с представители на повечето от членуващите в ММА европейски братства, включително и югославското, било стъпка към сближение на ВЛБ и ВЛ на Югославия. Окуражено от това, ръководството на ВЛБ на 28 октомври 1926 г. подновило предложението си двете ложи „да влизат взаимно в редовна зидарска дружба“, придружено с декларацията: „между българи и сърби, щото и да казва тяхната взаимна история, трябва все пак да възсияят дни на братско уважение, братска правда и братско сътрудничество“[220]

На 27. XI. 1926 г. между Италия и Албания бил сключен пакт, който улеснявал италианските аспирации на Балканите[221]. По масонски канали ВЛ „Югославия“ се обърнала с циркулярно писмо до всички масонски братства, с което ги запознала с този факт и за проведеното през септември събрание в Белград. В него пактът между Италия и Албания бил квалифициран като опасност за Югославия и Гърция и помолила за съдействие против тази опасност[222].

Това писмо попаднало в ръцете на италианските власти и било публикувано. Италианският печат обвинил ВЛ „Югославия“, че включвала в редовете си генерали и офицери, които освен това членували в офицерската тайна организация „Бяла ръка“ (нещо, което било вярно), че готвела съюз против фашизма, че участвувала в подготовката на въстание в Албания и пр. ВЛ „Югославия“ трябвало да се отбранява и да уверява масонските братства, че не се меси в политиката, че имала за цел само запазването на мира[223].

Югославската масонска централа явно стояла на позициите на правителството. Колкото и да се мъчела да прикрие словесно това, то не ѝ се удало. Това констатирали дори ложите в Латинска Америка.

Усложнената за Югославия ситуация заставила ВЛ „Югославия“ да заеме по-примирително отношение към ВЛБ. В началото на март 1927 г. нейното ръководство уведомило ВЛБ, че скоро ще разгледа въпроса за нормализирането на отношенията с нея[224]. И действително на 26 март с. г. то решило да встъпи в редовни връзки с ВЛБ[225]. След кореспондентски преговори в средата на 1927 г. били назначени първите гаранти за приятелство: в София — Д. Мишев, а в Белград — Джура Баялович, втори велик секретар[225]. След смъртта на Д. Мишев на 28 януари 1932 г. на негово място бил назначен Ал. Кличиян[226].

Установяването на редовни отношения между двете велики ложи дало тласък на тенденциите за нормализиране на отношенията между Югославия и България и сред определени среди на буржоазния политически фронт. То имало определени последици и във ВМРО, защото задълбочило поляризацията сред нейните дейци.

След като били нормализирани отношенията между ВЛБ и тази на Югославия, ВЛБ поставила пред последната въпрос за гарантиране правата и свободите на подложените на чуждо потисничество т. нар. малцинства, като имала предвид преди всичко защитата на откъснатите от родината им българи. През февруари 1927 г. тя изпратила до ВЛ „Югославия“ писмо в този дух. В него се декларирало, че ВЛБ е дълбоко убедена в необходимостта „от мир и разбирателство между народите“, особено между народите на Балканския полуостров. „Като смятаме, че безоръжното постигане на мира и разбирането между народите ще се постигне по пътя на великите масонски принципи и на работата за тяхното прилагане — като се гарантира свобода и човещина за отделната личност без разлика на народностна принадлежност в пределите на отделните държави, ние смятаме, че на Балканите днес е особено необходимо да се дигне тоя глас от носители на масонските идеали, като от тях преди всичко се заработи и достигне до изпълнение на поетите в договорите за мир задължения за правата на отделните малцинства — се казва в писмото. — Убедени сме, че това изпълнение на клаузите от мирните договори за малцинствата ще даде начало на умиротворение и ще сложи основите на едно трайно разбиране на балканските народи — основа тъй необходима за запазване и гарантиране на националната и държавната им независимост“[227]. Накрая се призовавала ВЛ „Югославия“ да действува в това отношение заедно с ВЛБ. Предложението не получило отговор.

Във връзка с реакционните мерки на сръбския режим във Вардарска Македония и по повод на т. нар. студентски процес срещу млади българи, борещи се за права и свободи, на 6 февруари 1928 г. ВЛБ изпратила до всички членуващи в ММА ложи писмо. В него правдиво се рисувала картината във Вардарска Македония, където царели кървав терор и насилствена денационализация на българското население, като умолявали великите ложи в света да упражняват своето влияние върху обществените кръгове и се застъпят енергично за слагане край на кървавото потисничество на Балканите и на българите в Македония, останали под чуждо иго, се осигурят елементарни права[228].

Различните ложи погледнали различно на това обръщение: повечето се въздържали да вземат отношение, други, като тези в Испания, Мексико и др., го подкрепили. ВЛ „Югославия“ обаче го посрещнала много остро. На 28 май 1928 г. тя изпратила до ВЛБ писмо, в което голословно отричала във Вардарска Македония да има каквито и да било българи — това били само сърби, че там нямало никакви малцинства и че провежданата от Белградския режим там политика била справедлива. Ако имало виновни за бедите на това население, то главната причина за това бил Ал. Протогеров и обвинила ВЛБ, че била застанала под неговото знаме, изменяйки на масонските принципи[229].

Така двете ложи застанали плътно зад политиката на правителствата на своите страни. И докато в случая историческата истина била на страната на ВЛБ, то ВЛ на Югославия защитавала великосръбския шовинизъм и национализъм на сръбската буржоазия. В резултат между двете ложи избухнал голям конфликт. За неговото изглаждане ВЛБ потърсила интервенцията на ръководството на ММА[230].

На 4 октомври 1928 г. ВЛБ отговорила на циркулярното писмо на ВЛ „Югославия", с което чуждестранните велики ложи и изтоци се умолявали — за кой ли път вече — да се застъпят за даване елементарни права на българите в Югославия, а Великата ложа в тази страна — да се застъпи за спиране на терора над тях. С това писмо ММА била поканена да изпрати анкетьори, които да разследват положението във Вардарска Македония, а също да се анкетират деянията на покойния вече Протогеров[231].

Единственият резултат от тази акция на ВЛБ било възставането ѝ в защита на българщината и обявяването ѝ за прилагане на залегналите в мирните договори клаузи за малцинствата от правителствата в съседните на България държави, както и запознаването на световното масонство с тази позиция.

Пред ММА ВЛ „Югославия" се оправдала, че била за добри отношения с ВЛБ, че като повдигала въпрос за малцинствата, последната изменяла на масонските принципи и т. н.[232].

Макар че не били скъсани, отношенията между двете ложи останали много напрегнати. Ново нажежаване на обстановката предизвикала серията от статии на Н. Антонов във в. „Знаме" — орган на управляващата Демократическа партия, в края на 1931 г. В една от статиите си той писал, че противобългарската политика на югославското правителство се подкрепя от цялата ВЛ на Югославия, която била пропита от най-злобна ненавист към българските масони[233].

Тези твърдения на българския журналист толкова много засегнали ръководителите на ВЛ на Югославия, че нейният представител в изпълнителния комитет на ММА Д. Миличевич поставил въпрос за статиите на Антонов пред сесията на конвента в Париж на 6 февруари 1932 г., за да бъде потърсена отговорност от ВЛБ[234]. ИК на ММА задължил ВЛБ да анкетира случая, за да установи кой е авторът и откъде и как е взел сведения за публикациите си[235]. След като това било направено и след като нейни представители разпитали Н. Антонов, на 27 април 1932 г. ВЛБ отговорила на великия канцлер на ММА в Женева, че авторът на статиите е действително Антонов, че макар и виден български журналист, той не е масон, че сведения за статиите си бил почерпил само от Белград, от Югославия[236]. Въпреки това ИК на ММА удовлетворил искането на ВЛ на Югославия, като направил бележка на ВЛБ за допуснатата некоректност.

От чуждестранните ложи най-голяма подкрепа на ВЛ на Югославия оказали Великият изток и ВЛ на Франция. Но измежду техните членове някои симпатизирали и на ВЛБ. Освен това ВЛ на Франция като ложа майка на масонската централа в България се стремяла да поддържа сравнително лоялни отношения с нея. Но тъкмо заради подкрепата, която някои френски масони оказвали на ВЛБ в началото на 30-те години, ВЛ на Югославия обвинила ВЛ на Франция в българофилство[237].

Известно е, че след преврата от 9 юни 1923 г. в Югославия избягали стотици активни функционери на режима на БЗНС. Знае се също, че югославските власти положили усилия да използуват тези емигранти за свои цели. Има сведения, че измежду земеделците емигранти някои станали масони. Такъв е случаят с Ал. Оббов, който в Париж се свързал с югославския масонски кръг и посещавал ложа „Генерал Пейне". През 1930 г. той дори изнесъл пред нея доклад на тема „Фашизмът в България"[238].

Поради всичко гореизложено след установяването на редовни връзки между масонските централи в София и Белград отношенията между тях не се развили в желаната от ММА посока и в очакваните от нея размери.

От 1927 до 1940 г. между двете ложи редовно се разменяла масонска информация за новоизбрани ръководства, за съдбата на отделни видни членове на ложите, за организирани масонски тържества и др.

Във връзка с убийството на югославския крал Александър през октомври 1934 г. в Марсилия гарантът за приятелство на ВЛ на Югославия при тази на България Ал. Кличиян по поръчение на съюзния съвет предал специални съболезнования. Оценявайки покойния крал като „един от най-ревностните радетели за балканско споразумение и братство", Кличиян изразил надеждата на ВЛБ, че делото на убития монарх „ще продължи до окончателното и пълното му възтържествуване и ще се понесе с еднаква готовност и преданост от Вас и всички добри югославци". Това отговаряло и на официалната външнополитическа линия на тогавашното българско правителство, в което великият майстор на ВЛБ бил министър на вътрешните работи.

По повод съобщението на фашистката радиостанция в Рим, че масонската ложа в Гренобъл била организатор на убийството на югославския владетел и че това било начало на един по-голям план, целещ ликвидирането на последните остатъци на монархизма в Европа, ВЛ на Югославия с писмо до великите майстори на всички масонски братства декларирала, че това било клевета, че не било възможно масонството да комплотира против Югославия[239]. Това се отнасяло и до ВЛБ, която през това време се намирала на власт и действувала за сближение между България и Югославия.

Остротата на националните противоречия в Югославия се отразявали върху състоянието на масонското братство. Почувствителни в това отношение били част от хърватските масони, които невинаги били съгласни с доминиращата роля на сръбските масони и във ВЛ на Югославия. През март 1927 г. заради антиконституционни (масонски) действия от последната била изключена ложа „Прометей“. За това била уведомена и ВЛБ[240]. През юли 1928 г. ВЛ на Югославия писала на ВЛБ да не признава образуваната в Загреб ложа „Либертас“, защото била нередовна, т. е. не била призната от нея[241]. ВЛБ не предприела никакви стъпки, с които да бъдат раздухвани противоречията и вътрешните борби сред югославските масони.

Съгласно възприетата практика в международното масонско движение ВЛБ ходатайствувала пред ВЛ на Югославия да оказва помощ на нейни членове, посещаващи Югославия по лична или обществена работа. През септември 1933 г. тя уведомила своя гарант в Белград Д. Баялович, че членовете на българската делегация на конференцията за мир чрез църквите Г. Цветинов и Д. Михайлов са нейни редови членове[242]. В началото на 1934 г. тя помолила да се окаже съдействие на Стоян Николов, Н. Златарски, проф. Ас. Кантарджиев и д-р Любен Лукаш при посещенията им в Югославия[243]. Ето текста на едно ходатайствуващо писмо на ВЛБ до ВЛ на Югославия от края на 1937 г., удостоверяващо, че Павел Христов е деен член на софийската ложа „Сговор“ и притежава майсторска степен: „Той отива по своя частна работа, която има и обществен характер, поради което се нуждае от някои информации и съдействие, потребни по мисията му. ВЛ на България подкрепя молбата му пред Вас и се надее, че в кръга на възможното ще му окажете прием и съдействие“[244]. Макар и много по-рядко, с подобни ходатайства до ВЛБ се обръщала и ВЛ на Югославия. През май 1940 г. тя дала писмо до ВЛБ на Божа Павлович — директор на общината в Белград и член на ложа „Доситей Обрадович“, във връзка с посещението му в София като пратеник на общината. Писмото трябвало да гарантира на приносителя му пълно масонско доверие и оказване на необходимата помощ[245].

Редовни връзки между двете ложи били установени след преодоляване на много и големи трудности, за да изпаднат веднага в дълбока криза поради противоположните позиции по нерешените въпроси, създадени от Версайската система. Известно успокояване на тези отношения наблюдаваме към средата на 30-те години насетне, когато се появили тенденции за подобряване на българо-югославските отношения, заслуга за което имали и някои български масони.

Отношенията между ВЛБ и тази на Югославия създали доста неприятности на ММА и на ВЛ на Франция, особено в края на 20-те и началото на 30-те години.

17. Трудно и нерационално се развивали отношенията на ВЛБ с гръцките масони. В сравнение с масонските централи в другите балкански държави след Първата световна война Великият изток на Гърция разполагал с най-много ложи в своя състав. През 1934 г. например той включвал 67 действуващи ложи: 21 в Атина, 7 в Солун, 5 в Кипър, 2 в Египет, 1 в Цариград, 3 на о-в Крит, 2 на о-в Корфу, по една в Серес, Кавала, Драма и т. н.

Десет години след своето създаване ВЛБ не могла да установи официални връзки с ВИ на Гърция. Главната причина за това се криела в напрегнатите отношения между България и Гърция поради многото неразрешени въпроси, останали като последица подир Първата световна война. През това време били установени някои откъслечни неофициални контакти, като размяна на списъци на новоизбрани ръководства, размяна на масонски любезности и пр.[246].

При едно посещение на Чолчев през пролетта на 1928 г. в Атина той се срещнал с представители на ВИ на Гърция и узнал, че има готовност за влизане в официални връзки с ВЛБ. На 4 май 1928 г. ВЛБ направила официално предложение. Скоро били назначени и първите гаранти за приятелство: в София — Лазар Киселинчев, а в Атина — Васос Кримбос[247]. Отсега нататък двете ложи редовно се информирали за членския си състав, за организационното си състояние, за съставите на ръководствата си, за по-големи свои начинания с масонски характер[248].

ВИ на Гърция се раздирал от вътрешни противоречия и разправии, страдал от организационна нестабилност. В началото на 30-те години опозиционното течение в него започнало да издава свое списание „Питагорас“. ВИ на Гърция забранил на съставните си ложи да получават списанието и уведомил за това и ВЛБ[249]. По-късно това течение откъснало някои ложи и създало два нови масонски центъра, които ВИ на Гърция отказал да признае като редовни и се застъпил пред международното масонство, включително и пред ВЛБ, да стори същото[250]. Това се повторило и когато в навечерието на Втората световна война в Атина била образувана ложата „Човешки права“[251].

Ръководена от решенията на ММА за организационно единство на международното масонство, ВЛБ не скъсала връзките си с ВИ на Гърция и не влязла в отношения с отцепническите групи в него.

Известно сближение между двата центъра се установило в средата на 30-те години, когато трябвало да си сътрудничат в рамките на ММА, в чийто изпълнителен комитет заели едно място[252].

В края на 20-те и началото на 30-те години зачестили контактите между български и гръцки масони. ВИ на Гърция оказал добър прием на Д. Мишев като делегат на ВЛБ на международния конгрес за мир в Атина през 1929 г.[253], а също и на българските делегати масони в Балканската конференция, проведена там през 1930 г. Когато през есента на 1934 г. група българи посетили Атина, ВЛБ съобщила на ВИ на Гърция, че в нея са включени и масоните проф. Ас. Кантарджиев, Т. Кожухаров, Панчо Накашев, проф. Ст. Брашованов, Н. Василев и ректорът на художествената академия проф. Ив. Лазаров, като ги препоръчала и помолила за оказване на „братски прием“ при престоя им в гръцката столица[254].

Горните факти свидетелствуват, че след като между ВЛБ и ВИ на Гърция били установени редовни масонски връзки, до началото на Втората световна война те били поддържани в рамките на масонските формалности.

18. Много трудности имало и при установяването и поддържането на връзки между ВЛБ и масонските ложи в Румъния. Макар че първите контакти между български и румънски масони били установени още при първите стъпки на масонството в България, по много причини традиция в това отношение не могла да се създаде. Великата ложа на Румъния била основана през 1880 г., но не могла да се утвърди и трябвало да бъде възстановена отново след Първата световна война. Към 1923 г. била образувана Велика национална ложа на Румъния, която взела символите на ВЛ на Франция. До есента на с. г. тя наброявала 11 ложи: 6 в Букурещ и по една в Браила, Кишинев, Клуж, Турну Северин и още в един град. Велик майстор на ВНЛ на Румъния станал Замфир Арборе — бивш сенатор и професор във Военното училище в Букурещ. През 1924 г. в нея членували около 200 души. До края на 20-те години ВНЛ на Румъния претърпяла бързо организационно развитие и през 1929 г. включвала вече 29 ложи с 2341 членове[255].

Към края на 1923 г. ВНЛ на Румъния била призната само от 9 чуждестранни велики ложи, между които Великите ложи на Франция, Югославия, Испания и няколко Велики изтоци: на Италия, Холандия, Португалия и др. През октомври с. г. тя се обърнала и към ВЛБ с молба да я признае и да влезе с нея в редовни масонски връзки[256]. Но острите нерешени проблеми между България и Румъния, напрежението в отношенията между двете държави се отразявали и на отношенията между масонските братства.

ВЛБ била много внимателна в установяването на връзки с ВНЛ на Румъния. След няколко опита през 1929 г. между тях били установени редовни връзки. Тогава за гарант за приятелство в Букурещ бил назначен писателят М. Садовяну — велик майстор на румънската велика ложа, академик и депутат в парламента, а в София — Ст. Милошев[257].

ВНЛ на Румъния станала един от факторите, които подхранвали и подкрепяли национализма и шовинизма на румънската буржоазия след Първата световна война. Това засилило противоречията дори в собствените ѝ редове.

Върху организационното състояние на масонството в Румъния сериозно влияние оказало и съперничеството за по-голямо влияние между ВЛ и ВИ на Франция.

На 2 септември 1925 г. орденският съвет на ВИ на Франция упълномощил осемте ложи, намиращи се под негов патронаж, да се конституират в Независим велик изток на Румъния[258]. Десет дни по-късно — на 12 и 13 септември, в Букурещ бил основан Великият изток на Румъния. За разлика от твърдо националистическата ВЛ на Румъния последният бил по-либерален и толерантен. Провъзгласено било, че в него могат да членуват хора независимо от тяхната националност, религия и език[259].

Веднага след своето основаване ВИ на Румъния се обърнал с молба и към ВЛБ да го признае и да влезе в редовни връзки с него[260].

Преди да вземе решение, ВЛБ пожелала да узнае какво е становището на ВИ на Франция по въпроса и към ВЛ на Румъния. От отговора станало ясно, че в Румъния той признава единствено новообразувания Велик изток[261]. Това предопределило внимателното отношение на ВЛБ към масонските ложи в Румъния. Защото тя не желаела да вземе страна в съперничеството между масонските центрове във Франция и особено — да отиде против своята ложа майка — ВЛ на Франция. На 18 март 1926 г. ВЛБ уведомила ВИ на Румъния, че преди да отговори на предложението за влизане в редовни връзки, ще изчака решението на ММА по отношение на масонството в Румъния. А дотогава отношенията между тях да останат кореспондентски. Това било прието от ВИ на Румъния[262].

Острите вътрешни противоречия и борби във ВНЛ на Румъния продължили. През лятото на 1933 г. М. Садовяну начело на група масони, близки по схващания до ВИ на Румъния, се откъснали от нея и основали друга Велика национална ложа на Румъния със седалище в Букурещ[263]. Заради това Садовяну и неговата група били изключени от редовете на ВНЛ на Румъния. Освен това тя се обърнала към ВЛБ да не признава ложата на Садовяну и да не я улеснява в усилията ѝ за международно признаване и за уреждане членуването в ММА[264]. По този начин ВНЛ на Румъния парирала опита на Садовяну да спечели ВЛБ, използувайки връзките, които ложата му имала с нея като нейн гарант преди това, за да помогне да бъде приета ложата му в ММА. А такова съдействие той действително потърсил[265].

След като изключила от редовете си дотогавашния гарант за приятелство Садовяну, ВНЛ на Румъния предложила да бъде заменен с Жан Пангал — почетен велик майстор на ложата, което през септември 1933 г. ВЛБ приела и узаконила[266].

Междувременно със съдействието на ММА на 15 април 1934 г. великата ложа на Садовяну и ВНЛ на Румъния се обединили във федерация, като избрали за велик майстор М. Садовяну[267].

Така че ВЛБ поддържала редовни връзки само с ВНЛ на Румъния. Отношенията между тях обаче се ограничавали в рамките на формалното и имали повечето кореспондентски характер. Разменяла се информация за новоизбрани сановници, за съдбата на видни масони и др. През 1929 г. починал бившият велик майстор Г. Бибеску и ВЛБ поднесла своите съболезнования по този повод на ВНЛ на Румъния[268].

Двете ложи си оказвали услуги за улесняване мисиите на някои свои членове. Още по време на подготовката на посещението на румънска държавна делегация в България в началото на 1931 г. ВНЛ на Румъния писала на ВЛБ, че в нея бил включен и активният масон Джулиян Петер, и помолила да бъде подпомогнат в задоволяване на интересите му във връзка с административните въпроси в България, нужно във връзка с планирани административни реформи в Румъния[269]. През 1932 г. ВНЛ на Румъния препоръчала на ВЛБ И. Грасиани, член на ложа „Дунавска звезда" в Букурещ, който посетил София по лични работи. Ходатайството изисквало да му се окаже добър прием и улеснение в начинанието му[270]. Аналогична била и препоръката за проф. Константин Стоянович, който през лятото на 1936 г. пристигнал в Свищов за уреждане на въпроси около наследствен имот[271].

Има случаи, когато ВЛБ предварително търсела съдействието на ВНЛ на Румъния, за да узнае дали в посещаващи България румънски делегации има и масони, за да установи с тях връзки. Така процедирала ВЛБ например, когато през есента на 1933 г. в България пристигнала румънска делегация в състав от проф. Йон Радукану, проф. Валдеску Рокоаза и др.[272].

Към средата на 30-те години в отношенията между ВЛБ и ВНЛ на Румъния настъпило успокоение и от двете страни се полагали усилия те да се развиват нормално. Плод на това било посещението на гаранта на ВЛБ Жан Пангал в България през 1936 г. Той бил приет добре, срещнал се с отговорни български масони. В тези срещи се констатирало, че отношенията между двата масонски центъра били добри[273].

Но тъкмо сега, от средата на 30-те години насетне, в Румъния против масонството се надигала голяма вълна на негодуване от страна на румънските фашисти. В началото на март 1937 г. кралският режим разтурил всички масонски ложи в страната[274]. Това прекъснало връзките между ВЛБ и ВНЛ на Румъния.

19. ВЛБ обръщала по-голямо внимание на връзките и отношенията си преди всичко с Великите ложи и Изтоци от големите държави, на тези, които се ползували с по-голям международен авторитет, както и на отношенията с ложите от балканските страни. Причините за това са ясни. Чрез тези връзки се търсела подкрепата на влиятелни външни буржоазни среди преди всичко за облекчаване съдбата на България в рамките на мирните договори и за улесняване на стопанската и друга дейност на българската буржоазия или отделни нейни представители.

Българските масони се стремели да установят и поддържат връзки и с братствата от по-малките държави. Между тях била и Великата ложа на Норвегия. Според едни сведения между тях от 1932 г. започнала размяна на информация за съставите на ръководствата[275]. В края на с. г. двете ложи изявили желание да влязат в редовни връзки помежду си. Но споразумение за размяна на гаранти за приятелство се постигнало чак през пролетта на 1936 г., когато за такъв в София бил назначен търговецът Страшимир Славовски[276].

През 1935 г. ВЛ на Норвегия напуснала ММА под предлог, че ѝ предстои да решава важни организационни въпроси. От този момент нататък връзките ѝ с членуващите в международното масонско сдружение братства отслабнали. Поради това и понеже ВЛ на Норвегия не играела вече важна роля в международния масонски живот, ВЛБ се отказала да развива по-нататък връзките си с нея.

20. В края на 1920 г. ВЛБ предприела стъпки към установяване на връзки с Върховния съвет на масоните във Великото графство Люксембург (от 1927 г. — Велика ложа на Люксембург), като потърсила и неговата помощ и съдействие за освобождаване на българските военнопленници[277]. До средата на 30-те години обаче връзките между двете братства се изчерпвали с традиционна размяна на информация за новоизбрани ръководства[278]. Чак през 1937 г. двете ложи си разменили гаранти за приятелство: Еужен Мослер на ВЛБ и адвокатът Ал. Чилингиров — на ВЛ на Люксембург[279].

Поради слабостта на ВЛ на Люксембург като ложа в миниатюрна държава, която не играела някаква по-забележима роля при решаването на европейските работи и в международния масонски живот през разглеждания период, ВЛБ не се показала настоятелна в усилията си да разширява връзките си с люксембургските масони.

ВЛБ напразно се опитвала да измоли от Великата ложа на Англия да я признае като редовна и да установят редовни масонски връзки. Особено настойчиви станали опитите ѝ в края на 20-те години, след като някои влиятелни английски масони съдействували за сключването на международни заеми от правителството на А. Ляпчев и уреждането на българския репарационен въпрос. По много причини тези опити оставали все без положителен резултат. Иначе между двете масонски централи се поддържали известни кореспондентски връзки, както и лични връзки между отделни техни членове, оказвали си взаимно някои масонски услуги. Като цяло обаче ВЛБ не се ползувала с благоволението на най-силната масонска централа в Европа и една от най-силните в света.

21. Освен с европейските масонски братства още през първите следвоенни години ВЛБ се ориентирала към установяване на връзки с ложи от Америка. По-голямо внимание било обърнато на ложите от САЩ. Съображенията ѝ били както от чисто масонско естество, така и политически, и икономически.

Сведенията, с които сега разполагаме, са много оскъдни и не позволяват да се разкрият и проследят връзките на ВЛБ с масонски ложи в САЩ. Затова тук те само ще бъдат маркирани.

Тъй като преценила, че по кореспондентски път трудно биха могли да бъдат установени и уредени връзките с която и да е ложа от САЩ, ВЛБ използувала персонални връзки и познанства на някои американски и български масони. През 1921 г. България била посетена от американския сенатор и масон Холис. Представители на ВЛБ се срещнали с него и поискали съдействието му пред управляващите фактори на САЩ да подкрепят българската национална кауза. Като се върнал в родината си, той устоял на даденото на българските масони обещание[280].

Голяма роля за установяване на официални връзки с някои от щатските ложи в САЩ изиграла мисията на Дончо Атанасов и протестантския пастор и масон Дим. Фурнаджиев през 1922—1923 г. ВЛБ се спряла на Д. Атанасов не случайно. Той бил живял в САЩ още преди Първата световна война и се бил оженил за американка. В САЩ той развил активна дейност в защита на българската национална кауза. Като касиер на американския балкански благотворителен фонд през 1912 г. само за България успял да събере около 300 хиляди лева. През

1913 г. след първата национална катастрофа се застъпил пред тогавашния президент на САЩ Т. Рузвелт, в резултат на което се извършила известната Карнегиева анкета (1913—1914 г.). През 1915 г. Д. Атанасов се върнал в България, където установил и поддържал близки връзки с Д. Мърфи (1916—1918 г.) — консул на САЩ в София, като го подпомагал с финансови средства, за да се застъпва за българските интереси[281].

След Първата световна война, имайки предвид връзките на Д. Атанасов в САЩ, българското правителство не отклонило неговото предложение да посредничи между някои представители на деловите среди в тази страна и съответни среди и институции в България, заинтересовани от развитие на стопанските отношения. През януари 1921 г. той поискал от правителството разрешение да използува връзките и приятелството си с Д. Мърфи, та последният да се застъпи в САЩ в полза на България[282]. Премислен бил изборът и по отношение на Д. Фурнаджиев.

В САЩ Д. Атанасов и Д. Фурнаджиев се срещнали с представители на Великата ложа на Ню Йорк, на Филаделфия и др. Запознавайки се на място с възможностите за признаване на ВЛБ от американски ложи, те уредили някои необходими от масонска формална гледна точка въпроси и подготвили почвата за някои нейни действия[283]. По техния съвет ВЛБ благодарила предварително на ръководството на ВЛ на Ню Йорк за оказаното съдействие на мисията на нейните пратеници в САЩ[284]. Така между двете ложи се завързала и кореспонденция.

На 5 юни 1924 г. ръководството на ВЛБ изпратило на ВЛ на Ню Йорк своята декларация на принципите и помолила да бъде официално призната от нея[285]. Започнали преговори, в които ВЛБ се пазела да демонстрира привързаността и близките си връзки с ВЛ на Франция поради разбирането на американските ѝ партньори, че френските масони били „свободомислещи“. Американските масони се стремели да се ориентират в състоянието на ВЛБ, нейните принципи, ориентация и дейност, преди да я признаят официално. През лятото на 1925 г. тя отговорила на специалното запитване на ВЛ на Ню Йорк, като я осведомила за кратката си история, за своите принципи, за вярата си във „великия архитект“ и пр.[286]. След като получила исканите сведения, видимо удовлетворена, на 21 юли 1925 г. ВЛ на Ню Йорк съобщила, че признава ВЛБ като редовна и независима и че е готова да разменят гаранти за приятелство[287]. През есента на с. г. били назначени първите гаранти: на ВЛБ — Харолд Р. Липинкот, а на ВЛ на Ню Йорк — Д. Фурнаджиев[288]. След това последователно гаранти на ВЛБ пред ВЛ на Ню Йорк станали Самуел Берг (1932 г.), Джилберт Т. Рудо (1936 г.), а от началото на 1940 г.—

Робърт Д. Невинс. Поради това, че Д. Фурнаджиев през 1932 г. се преселил в САЩ, той бил заместен с Д. Атанасов[289].

ВЛ на Ню Йорк, особено в навечерието и началото на Втората световна война, държала за добро развитие на отношенията ѝ с ВЛБ. Косвено свидетелство за това е следното обстоятелство. Р. Д. Невинс бил представен като гарант на ВЛБ на специален тържествен прием на ложа № 493, в която бил член. Приемът станал на 18 март 1940 г. и в него взели участие около 300 масони. Този факт широко бил рекламиран в тамошния печат[290].

ВЛ на Ню Йорк още в края на 1923 г. изразила готовност да съдействува на ВЛБ да установи връзки и с ложите от други щати[291]. Трябва да се допусне, че това действително е станало, особено по време на мисията на Д. Атанасов и Д. Фурнаджиев.

Според едно сведение ВЛБ установила връзки с Великата ложа на Тексас още през 1922 г. Тогава за пръв гарант за приятелство при нея бил назначен Г. А. Скрейнер, който „е живял доста време тук между нас (между българските масони — В. Г.) и се ползува с най-отлично име между братята и българското общество въобще"[292].

В началото на 1923 г. ВЛБ установила редовни връзки и с Великата ложа на Пенсилвания. Още същата година за първи гаранти били назначени съответно Г. Филипс и намиращият се тогава в САЩ Д. Атанасов[293].

През есента на 1932 г. ВЛБ била призната от Великата ложа на Северна Каролина и установила с нея редовни връзки. Първи поръчители за приятелство станали Уилям В. Хадж и Кр. Н. Мутафов — велик ковчежник на ВЛБ[294].

До началото на 1940 г. ВЛБ поддържала по-активни и редовни връзки с ВЛ на Ню Йорк. С нея тя си разменяла списъци на новоизбраните сановници. На нея тя изпращала, особено през 30-те години, сведения за организационното си състояние и отчасти за своята дейност, някои от които били публикувани в американския масонски печат[295]. Когато в навечерието на войната нападките против масоните в България от страна на фашистки и националистически среди зачестили, масоните от Нюйоркската велика ложа пожелали да получат информация за това направо от нея. В едно писмо на тази ложа до Ив. Раев от 13 март 1939 г. се пита дали са верни сведенията за атаки в печата срещу ВЛБ. „Причината е — четем в писмото, — че ако съществува антагонизъм, ние не желаем да допринесем за запалване огъня, като дадем данни за България в нашия годишен доклад чрез даване статистически информации"[296].

Между ВЛБ и американски ложи се поддържали контакти и чрез някои дипломатически представители съответно на САЩ и на България. Такива контакти установил българският пълномощен министър във Вашингтон и масон С. Радев от 1925 до 1933 г. Аналогичен бил случаят с американския дипломатически представител в София Х. В. Шумейкър през 30-те години.

На утвърждаването на връзките и отношенията между ВЛБ и масонските ложи в САЩ било подчинено чествуването на 200-годишнината на първия американски президент и масон Дж. Вашингтон. На 22 февруари 1932 г. в София се провело тържествено съвместно занятие (събрание) на столичните ложи „Зора", „Сговор" и „Светлина". Участие в него взел и американският дипломат Шумейкър, „който биде въведен в работилницата с почести като притежаващ висока масонска степен" и член на ложа „Джордж Вашингтон" в САЩ. Пред събранието подробен доклад за живота и делото на Вашингтон изнесъл Кр. Мутафов — майстор на ложа „Светлина". Реч пред събранието във възхвала на Вашингтон произнесъл и американският дипломат. А великият майстор на ВЛБ П. Мидилев многозначително декларирал: „В своя дълъг и бурен исторически живот САЩ останаха верни на възвишените масонски завети на Дж. Вашингтон и затова днес очите на всички страдащи народи по земното кълбо са обърнати към града, който носи името на брата Вашингтон[297]. Във връзка с тази годишнина ВЛБ развила известна пропагандна дейност и извън своите редове.

Чрез българския пълномощен министър във Вашингтон С. Радев за тази проява на ВЛБ бил информиран комитетът за отпразуване годишнината на бележития американец. Поддиректорът на комитета Сол. Блум предал чрез американския пълномощен министър в София благодарност на ВЛБ за нейната проява[298].

Израз на добрите отношения между ВЛБ и ложи от САЩ били услугите, които правели те на отделни масони. Стана дума за български масони, които изпълнявали различни поръчения в САЩ, като Д. Атанасов, С. Радев и др. Макар и помалко, такива услуги правела ВЛБ на някои масони от САЩ, какъвто бил случаят със сенатора Холис през 1921 г. През 1936 г. в България пребивавал масонът от Вашингтон Джон Каулис. Какво е сторил той тогава в нашата страна, не узнахме. Но в едно благодарствено писмо до него на ВЛБ от 20 януари 1937 г. се казва, че при престоя си в България той направил големи услуги на българските масони[299].

ВЛБ използувала връзките си с американски ложи, за да ходатайствува пред тях за уреждане пребиваването на свои членове или техни близки по техни частни дела в САЩ. Характерен е следният случай. През 1938 г. в САЩ отишъл да следва машинно инженерство Марсел Кордови — син на българския масон Аврам Кордови. Със специално писмо до ВЛ на Ню Йорк той бил препоръчан с молба да бъде улеснен при уреждане на положението си като студент, включително и да бъде наблюдаван от опитен масон. ВЛБ се намесила дори за издействуване стипендия на този младеж[300].

Изобщо между ВЛБ и влиятелни ложи в САЩ били установени тесни връзки. Сравнително по-активни и широки били те с ВЛ на Ню Йорк. За това съдействували както български масони, така и масони от САЩ. Засега е трудно да се прецени какво е било практическото значение на тези връзки. Но вън от съмнение е, че този канал бил един от ефикасните, чрез който се осъществявало влиянието на САЩ в определени среди на българската буржоазия.

22. ВЛБ установила връзки и с ложи от латиноамериканските държави. Връзките ѝ с някои ложи от Мексико датират от 1920 г. През март на с. г. ръководството на Великата ложа „Вале де Мексико" ѝ предложила да влязат в приятелски връзки[301]. ВЛБ обаче не обърнала необходимото внимание на това предложение. През 1926 г. тази ложа изпратила като свой емисар Лазар Пинхас в Европа, за да установи връзки с европейски Велики ложи. През лятото на споменатата година той посетил и България и предложил на ВЛБ да бъдат разменени гаранти за приятелство, т. е. да установят редовни връзки[302]. Едва на следната година този въпрос бил благоприятно уреден и като гаранти били назначени съответно д-р Хр. Иванов и самият Л. Пинхас[303]. От този момент нататък до 1936 г. отношенията между двете ложи като че ли се изчерпали с редовна размяна на информация за новоизбраните ръководства[304].

През 1922 г. ВЛБ установила редовни връзки и с Великата ложа „Космос" от мексиканския щат Хихуаха. За първи гаранти били определени Д. Фурнаджиев и Жоуе Мурильо. Но освен редовна размяна на информация за своите ръководства друго не предприели[305].

Последните ложи от Мексико, с които ВЛБ установила връзки, била Великата ложа „Унидо Мексикана" и Великата ложа в щата Вера Круз. Това станало в средата на 30-те години. Връзките между тях обаче не получили почти никакво понататъшно развитие[306].

23. Първите контакти на ВЛБ с венецуелски масонски формации датират също от 1920 г., когато получила от Великата ложа на Венецуела списък на нейното ръководство. На 14 февруари 1921 г. тя също ѝ изпратила състава на своето ръководство и ѝ предложила да влязат в редовни връзки чрез размяна на гаранти за приятелство[307]. Оттогава насетне до навечерието на Втората световна война двете ложи редовно си разменяли такава информация[308].

В края на 1921 г. били разменени и първите гаранти за приятелство: д-р Енрико Дивол Кастильо — зъболекар от Каракас, и Д. Атанасов[309]. През 1936 г. те били заменени с д-р Енрике Гарсия и търговеца Аврам Афталион[310].

Известно значение за развитието на отношенията между ВЛБ и ВЛ на Венецуела изиграло обстоятелството, че през 1922 г. тя ѝ станала поръчител при уреждане на членството ѝ в ММА[311]. Във връзка с това ВЛБ получила от ВЛ на Венецуела материали за историята на масонството в нейната страна, за нейното състояние и по-важни нейни прояви[312]. През 1938 г. ВЛ на Венецуела проявила желание да я посети делегация на ВЛБ за тържествата по случай нейната стогодишнина[313].

За да не накърни с нищо добрия ход на отношенията си с ВЛ на Венецуела, ВЛБ отклонила предложенията, които друга венецуелска Велика ложа ѝ направила през 1921 г. за влизане в редовни връзки. Това тя сторила, след като получила от приятелската ѝ ложа сведение за отрицателното ѝ отношение към нея[314].

Макар и да не излизали вън от рамките на общоприетите най-елементарни форми на международни масонски взаимоотношения, връзките на ВЛБ с ВЛ на Венецуела били стъпка към едно по-широко развитие на връзките с ложите от страните на Латинска Америка изобщо.

24. През юни 1921 г. Великата ложа на Еквадор установила с ВЛБ кореспондентски връзки, а малко по-късно поискала да бъде призната като редовна и да влязат в редовни връзки. На 15 март 1922 г. съюзният съвет на ВЛБ взел решение за размяна на гаранти за приятелство[315].

Пак през 1921 г. (септември) били установени кореспондентски връзки с ВЛ на Чили. Първите гаранти за приятелство обаче били назначени едва през 1931 г.: д-р С. Д. Алкалай в София и Карлос А. Нарваез в Чили[316].

Връзки с ВЛБ потърсила и ВЛ на Парагвай. От май 1923 г. те били само кореспондентски. През пролетта на следващата година парагвайските масони предложили да се влезе в редовни връзки, като се назначат и съответните гаранти за приятелство. Въпреки настояванията на ВЛ на Парагвай това станало чак през 1931 г. ВЛБ назначила за свой поръчител Алфонсо Са — велик секретар на ложата, а тази на Парагвай — зап. полк. Ст. Тодоров[317].

С ВЛ на Панама първите контакти били установени също през есента на 1923 г. На следващата година била уредена размяната на поръчители, чието назначаване станало едва през 1935—1936 г.: Лауренс А. Рол и Ст. Тодоров[318].

От края на 1923 г. до средата на 30-те години ВЛБ най-редовно поддържала кореспондентски връзки с ВЛ на Аржентина. По инициатива на ВЛБ през 1936 г. били назначени гаранти за приятелство: Алберто Мацкоти и Аврам Кордови — директор на банка в София[319].

Връзките с ВЛ на Перу датират от лятото на 1925 г., когато ВЛБ получила от нея послание против диктаторския режим на Мусолини в Италия. Но гаранти за приятелство били разменени в началото на 30-те години. За такъв в София бил назначен адвокатът Симеон Петков[320].

През 1927 г. ВЛБ приела предложението на ВЛ на Доминиканската република и установила с нея приятелски отношения. Тогава били назначени и първите гаранти: Д. Атанасов — представител на американска компания в България, и Антонио Ф. Солеро[321]. На следващата година ВЛБ получила предложение за приятелски отношения и от ВЛ на Хондурас. Кореспондетските преговори по тяхното уреждане продължили до 1932 г., когато проф. д-р Стоян Киркович и Кристобол Каналес били натоварени да станат поръчители при съответните централи[322]. В края на 1928 г. и началото на 1929 г. били установени и уредени редовни масонски отношения и с ВЛ на Порто Рико. Кр. Мутафов и А. Ж. Плард станали първите поръчители за приятелство. През 1936 г. Плард бил сменен от Педро Ж. Хименес[323].

В началото на 30-те години ВЛБ влязла в кореспондентски отношения с ВЛ на Колумбия. Инициативата при поддържането на тези отношения дошла от колумбийска страна. Пак по нейно настояване през 1936—1937 г. те прераснали в редовни. Тогава за тях започнали да отговарят Кр. Мутафов (в София) и Бенжамин Рубайо (в Богота)[324].

Макар и сравнително по-късно, връзки били установени с няколко велики ложи в Бразилия. Първата от тях била на Рио де Жанейро. В края на 1930 и началото на следващата година били избрани и първите гаранти: Дончо Атанасов и Ернесто Копшиц. Понеже последният не бил деен по масонска линия, по предложение на ВЛ на Рио де Жанейро той бил заменен с Маноел Рахос Майа[325].

Научила за връзките на масоните от Рио де Жанейро с ВЛБ, желание за установяване на такива проявила и Великата ложа на Параиба. През октомври 1932 г. тя направила предложение в този смисъл. Завързали се продължителни кореспондентски преговори, които завършили успешно чак в средата на 1936 г. Тогава били разменени и поръчители за приятелство: д-р Георги Чакалов в София и Фелинто Масо от една ложа в Рио Гранде дел Норте[326]. През 1934 г. било поставено началото на установяването на приятелски отношения с Великата ложа от щата Пара, но до закриването на ВЛБ през 1940 г. това не могло да бъде уредено[327].

През 1929 г. ВЛБ установила връзки и с Великия изток на Бразилия. След интензивни кореспондентски връзки и преговори през 1935 г. те си разменили и гаранти за приятелство: д-р Артур Ферейда да Коста и д-р Филип Манолов[328].

Съдържанието на отношенията с всички споменати дотук ложи от Латинска Америка се изчерпвало с редовна размяна на информация за новоизбрани ръководства, на сведения за организационното състояние и историята на масонските братства, за по-големи масонски прояви; разменени били важни организационни документи, като конституции, правилници и др., както и подписани с братства от други страни договори за сътрудничество и т. н.

Характерното за отношенията на ВЛБ с ложите от Латинска Америка било обстоятелството, че те били уредени в повечето случаи през 30-те години и че по-инициативни и по-активни били латиноамериканските масони.

25. ВЛБ потърсила установяване на връзки и с някои ложи от Близкия изток. Най-напред тя подала ръка на масоните в Египет. Първата стъпка била направена чрез изпращането на списъка с имената на сановниците на ВЛБ за 1922 г.[329]. Ръководството на египетските масони приело благосклонно този жест и в следващите години двете ложи редовно си разменяли информация от този вид[330].

През 1928 г. Великата ложа на Египет се отнесла благосклонно и към позицията на ВЛБ в спора ѝ с ВЛ на Югославия относно даване права на българите във Вардарска Македония. Тя дори поискала от нея копие от писмото на ВЛ на Югославия, съдържащо обвинения против ВЛБ, за да се намеси с цел да се възстанови мир и хармония между двете ложи. Разбира се, ВЛБ с готовност се отзовала на тази молба[331].

Отношението на ВЛ на Египет към ВЛБ и нейните позиции стимулирало желанието на българските масони да разширят и задълбочат отношенията си с тези от Египет. На 4 януари 1929 г. ВЛБ пожелала да получи по-голяма информация за дейността на египетските ложи с цел да добие по-пълна представа за тяхното състояние и възможности[332]. След като се проучили взаимно, двете ложи направили през 1930 г. следваща стъпка към разширяване и задълбочаване на своите връзки и отношения. Запасният генерал М. Сапунаров и Махфуз паша били назначени за поръчители за приятелство[333].

Особено благотворно за по-нататъшното развитие на отношенията между двете велики ложи се оказало откриването на българска легация в Кайро през 1933 г. и назначаването като пръв шарже д'афер в Египет на Никола Д. Стоилов — активен български масон. Със специално писмо ръководството на ВЛБ уведомило за назначаването му на този пост ВЛ на Египет и я помолило да му оказва помощ по време на престоя му там и при изпълнение на служебните му задължения[334]. Същевременно тя упълномощила Н. Д. Стоилов да предаде традиционни масонски поздрави на египетските масонски водачи.

И действително ВЛ на Египет му оказала добър прием[335].

В Кайро Н. Стоилов престоял около една година и допри-
Там той станал член на ложа „Аллам" и редовно участвувал в нейния живот[336].
В Кайро Н. Стоилов се свързал тясно с египетските масони, несъл, по преценка на ВЛ на Египет, много за сближаването както на двете велики ложи, така и за разширяване на отношенията между представители на деловите кръгове от двете страни. При завръщането си в София Стоилов донесъл на великия майстор на ВЛБ специално послание от ВЛ на Египет[337].

През 1936 г. — вече като шеф на службата на печата при Министерството на външните работи, Н. Стоилов бил назначен от ВЛ на Египет за неин гарант при ВЛБ[338]. До смъртта си той вършел така своите задължения, че египетските масони нямали основание за недоволство.

През лятото на 1938 г. на мястото на починалия Стоилов бил назначен Ст. Тодоров, а в Кайро — Фернанд Жуванон — професор в полицейско училище[339].

След установяването на редовни връзки двете ложи продължавали да се информират по важни вътрешноорганизационни въпроси. От Кайро в София през 1935 г. се получили сведения за борби в редовете на ВЛ на Египет, за отстранени поради разни провинения нейни членове и възникнали трудности по отношение нейното единство[340]. В начало на 1939 г. ВЛ на Египет с радост я уведомила за станалото под покровителството на крал Фарук I след 16-годишно разцепление обединение на ВЛ на Египет с Великия изток на Египет и образуването на Велика национална ложа на Египет[341]. Отсега нататък ВЛБ продължила да поддържа връзки вече с нея.

ВЛБ оказвала помощ на видни представители на ВЛ на Египет, минали или нарочно дошли по свои работи в България. През лятото на 1930 г. тя посрещнала в София и оказала добър масонски прием на секретаря на комисията за международни връзки при ВЛ на Египет Кайзер Габриел, който отивал на масонски конгрес в Брюксел. В българската столица той се срещнал с гаранта М. Сапунаров, д-р Хр. Иванов и др. видни български масони[341].

След отцепване от ВЛ на Египет няколко ливански ложи през 1934 г. основали Велик изток на Ливан[342]. Търсейки международно признание, той предложил и на ВЛБ да го счете за редовен и да си разменят обичайните при такива случаи гаранти. Изглежда, че ВЛБ оставила без последствие това предложение, защото през април 1935 г. ВЛ на Египет ѝ заявила, че ВИ на Ливан бил нередовен и настояла да не се поддържат връзки с него[343].

На 26 април 1932 г. седем палестински ложи сложили началото на Великата национална ложа на Палестина със седалище Ерусалим[344]. Около половин година по-късно тя поискала от ВЛБ да я признае като редовна и да си разменят гаранти за приятелство[345]. Тя приела и в началото на 1935 г. за такива били назначени Ал. Андреев и Р. Абулафия[346]. Отношенията между тях обаче се поддържали само чрез размяна на периодична информация за съставите на своите ръководства[347].

Тъй като ВЛ на Палестина поддържала редовни връзки с Велика символна ложа на Германия в изгнание, намираща се в Ерусалим, ВЛБ потърсила през 1937 г. помощта ѝ за изясняване на нейното състояние, позиции и т. н., преди да отговори на нейното предложение за влизане в редовни масонски връзки[348].

Връзките си с някои ложи от Близкия изток ВЛБ установила едва към края на 20-те години и ги развила през 30-те години. Сравнително по-широки и по-интензивни били те с ВЛ на Египет. Тенденцията обаче била връзките да се разширяват и да обхванат всички масонски центрове в този район на света.

От направения дотук преглед на двустранните връзки на ВЛБ с чуждестранни масонски централи се вижда, че още с появяването си тя проявила стремеж и започнала да полага усилия за интегриране в международното масонско движение. В резултат на това били установени двустранни връзки с над 40 масонски централи в няколко десетки страни: 20 в почти всички европейски държави, няколко в САЩ, 17 от почти всички латиноамерикански държави, три от страните в Близкия изток. С много други масонски братства тя поддържала кореспондентски връзки.

Не е с всички Велики ложи и Изтоци връзките се поддържали на еднакво равнище. Най-активни били с ложите във Франция и особено с тамошната велика ложа, в Австрия, Швейцария, Германия, САЩ и специално с ВЛ на Ню Йорк. С масонските централи от съседните балкански държави ВЛБ не успяла да намери искания от международното масонско сдружение общ език, особено до средата на 30-те години. Пречели съществуващите остри противоречия и множеството нерешени въпроси в междудържавните отношения.

Процесът на установяване на връзки с чуждестранни масонски централи се развивал по възходяща линия за европейските страни докъм началото на 30-те години, а с тези от другите континенти — след това.

Формите, чрез които се поддържали двустранните връзки, били традиционните в международното масонско движение: секретна кореспонденция; взаимна информираност за миналото, състоянието, проблемите, проявите, ръководствата и пр.; информация за положението в съответните страни; взаимни услуги на членове на братствата при изпълнение на държавни, обществени и др. мисии и функции, както и улесняване при уреждане на лични работи; лични контакти между представители на ложите при различни международни масонски и други форуми, както и чрез участие на отделни масони в живота на чуждестранни ложи предимно във Франция, Чехословакия, Германия, Австрия и другаде; чрез съгласувани действия за опазване секретността на масонските работи и при попълване на ложите с нови членове; чрез размяна на официални печатни издания; оказване на услуги при спасяване на документация на застрашени в съществуването си братства. Съществен момент при двустранните връзки било търсенето на международна подкрепа за политика на правителствата, които ВЛБ поддържала.

През кратката по времетраене епоха на капитализма в България ВЛБ била единствената буржоазна организация, която установила и поддържала толкова широки връзки с важни и влиятелни среди на международната буржоазия.

Двустранните международни връзки на ВЛБ обслужвали в най-общ смисъл класовите интереси на българската буржоазия. Те били по-инициативни, по-динамични и по-ефективни тогава, когато били съгласувани с българските правителства или се ползували с тяхната подкрепа.

Слабостта на България между двете световни войни, слабостта на българската буржоазия и нейната скромна роля в международния живот се отразявали най-благоприятно и върху силата и ролята на ВЛБ в международното масонско движение. В пълната с противоречия международна буржоазна общност ВЛБ търсела приятели, сподвижници и подкрепа за онази част от българската буржоазия, чиито интереси изразявала и защитавала.

Характерно е, че ВЛБ нито във вътрешен, нито в международен план, се обявила против крайнореакционните тоталитарни и фашистки движения и режими. Това било обусловено от обстоятелството, че повече или по-малко — като цяло поне — до средата на 30-те години тя поддържала в България тъкмо такива движения и режими и че нейни членове участвували като фактори в тези движения и правителства.

ВЛБ била един от факторите, които действували за приобщаване на определени буржоазни кръгове към международния буржоазен социален фронт против международното революционно и комунистическо движение.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ВТОРА

[1] БИА, ф. 222, а.е. 110, л. 1—2; а.е. 61, л. 1.
[2] Пак там, а.е. 110, л. 1—2.
[3] Пак там, л. 7.
[4] Пак там, а.е. 81.
[5] Пак там.

[6] Зидарски вести, 1918, № 1, с. 8—9.
[7] БИА, ф. 222, а.е. 41, л. 1.
[8] Пак там, а.е. 41, л. 2—3; а.е. 81, л. 3; а.е. 83, л. 1—4.
[9] *К. Станишев,* Отчет за дейността на СС на ВЛБ. . ., Свободен зидар, р. 1924, кн. 1—4, с. 19.
[10] БИА, ф. 222, а.е. 81, л. 18—62.
[11] Пак там, а.е. 84, л. 1—9, а.е. 43, л. 2, 4.
[12] Пак там, а.е. 2, л. 123.
[13] Пак там, а.е. 40, л. 23.
[14] Пак там, л. 16, ВЛБ — Х. Шахт, 24.XII.1924.
[15] Пак там, а.е. 81, л. 6, 7.
[16] Пак там, а.е. 8, л. 1.
[17] Пак там, а.е. 7, л. 5.
[18] Пак там, а.е. 10, л. 1—2.
[19] Пак там, а.е. 131, л. 1—2.
[20] Пак там, л. 7—8, ВИ на Турция — ВЛБ, 15.I.1921.
[21] Пак там, а.е. 10, л. 1.
[22] Пак там, л. 5, 8, 9; а.е. 131, л. 35, 39.
[23] Пак там, а.е. 131, л. 35, 48, 59; а.е. 10, л. 7, 12, 14.
[24] Пак там, а.е. 131, л. 5—62.
[25] Пак там, л. 63—64.
[26] Пак там, л. 13—16.
[27] Пак там, л. 26—29.
[28] Пак там, л. 32—33.
[29] Пак там, а.е. 10, л. 3—4, 6.
[30] Пак там, а.е. 2, л. 128.
[31] Пак там, а.е. 131, л. 45.
[32] Пак там, а.е. 37, л. 3.
[33] Пак там, а.е. 77, л. 4, 5, 7.
[34] Пак там, а.е. 37, л. 14.
[35] Пак там, л. 8; а.е. 77, л. 15.
[36] Пак там, а.е. 77, л. 12—66.
[37] Пак там, л. 42; а.е. 37, л. 10—12.
[38] Пак там, а.е. 37, л. 2; а.е. 77, л. 4
[39] Пак там, а.е. 77, л. 20, 22.
[40] Пак там, а.е. 37, л. 17, 31; а.е. 77, л. 39.
[41] Пак там, а.е. 77, л. 3.
[42] Пак там, а.е. 37, л. 15; а.е. 77, л. 63.
[43] Пак там, а.е. 77, л. 6, 62; а.е. 37, л. 6.
[44] Пак там, а.е. 77, л. 23—24, ВЛБ — ВЛ на Швейцария „Алпина", 27. VII. 1938.
[45] По този въпрос виж гл. I и II на част I от настоящото.
[46] З П р, 1926, кн. 4—5, Юбилеят на Велхов, с. 150.
[47] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 4, ВЛ на Франция — ВЛБ, 27. IX. 1920.
[48] Пак там, л. 5—6, ВЛФр — ВЛБ, 1. X. 1920.
[49] Пак там, а.е. 64, л. 11; а.е. 113, л. 12.
[50] Пак там, а.е. 64, л. 12; а.е. 113, л. 17.
[51] Пак там, а.е. 64, л. 31, 32, 46; а.е. 113, л. 32, 34.
[52] Пак там, а.е. 113, л. 144, ВЛФр — ВЛБ, 22. III. 1940.
[53] Пак там, л. 72, А. Лантоан — ВЛБ, 8. IV. 1929.
[54] Пак там, а.е. 64, л. 53, 73, 75 и сл.; а.е. 113, л. 8 и сл.
[55] Пак там, а.е. 64, л. 6—7.
[56] Пак там, а.е. 76, л. 892; а.е. 113, л. 111, 112.
[57] Пак там, а.е. 113, л. 114.
[58] Пак там, л. 111, 112.
[59] Пак там, л. 118—121.
[60] L. Hass, Grandeur et déclin de la francmaçonnerie en Europe central et

orienttal (1926—1938), p. 313; БИА, ф. 222, а.е. 127, л. 53, ВЛ на Югос- вия — ВЛБ, 30. I. 1937.

[61] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 132, ВЛФр — ВЛБ, юни 1937.

[62] Пак там, а.е. 64, л. 36—39, 50—58; а.е. 113, л. 48, 54, 67.

[63] Пак там, а.е. 113, л. 50, 51.

[64] Пак там, а.е. 64, л. 89, ВЛБ — ВЛФр, 13. III. 1934.

[65] Пак там, а.е. 113, л. 106, ВЛФр — ВЛБ, 19. III. 1934.

[66] Пак там, л. 21—22.

[67] Пак там, а.е. 64, л. 52; а.е. 113, л. 49.

[68] Пак там, а.е. 64, л. 45, 61; а.е. 113, л. 43, 49; ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 662, л. 14.

[69] З П р, 1927, кн. 5—6, с. 133.

[70] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 52, 56, 59; а.е. 63, л. 1—2; а.е. 64, л. 61—64.

[71] Пак там, а.е. 3, л. 8, Доклад на Ал. Кличиян, нач. 1931.

[72] З П р, 1925, кн. 9—10, с. 235; кн. 4—5, *Ал. Кличиян,* Отчет на СС за веществeното и нравствено състояние на ВЛБ, с. 100; Юбилеят на Велхов, с. 148—158.

[73] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 102, ВЛБ — ВЛФр, 8. X. 1938.

[74] З П р, 1924, кн. 8—9, с. 173.

[75] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 143, л. 1—2.

[76] Пак там, л. 3—4.

[77] З П р, 1925, кн. 3, *Ал. Кличиян,* Доклад на съюзния секретар за вещественото и нравствено състояние на ВЛБ, с. 76; 1927, кн. 5—7, *Д. Немиров,* Янко Стоенчев, с. 122.

[78] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 143, л. 5.

[79] Пак там, а.е. 156, л. 1, 2.

[80] Пак там, л. 4—5; а.е. 121, л. 31—32, 33—36.

[81] Пак там, а.е. 121, л. 31—32, Б. Морфов, Париж — Хр. Калфов, 21. VI. 1924.

[82] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 29.

[83] Пак там, л. 35; а.е. 113, л. 35.

[84] Пак там, а.е. 62, л. 1 и сл.

[85] Пак там, а.е. 113, л. 99, 100, ВЛФр — ВЛБ, 7 май и 9 юни 1933.

[86] Пак там, л. 30, ВЛФр — ВЛБ, 25. X. 1923.

[87] Пак там, а.е. 64, л. 63; а.е. 113, л. 60.

[88] Пак там, а.е. 64, л. 82; а.е. 113, л. 95.

[89] Пак там, а.е. 64, л. 40—41.

[90] Пак там, л. 76—77.

[91] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 692, л. 20.

[92] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 90—91.

[93] Пак там, а.е. 64, л. 87, 90, 92, 98; а.е. 66, л. 15.

[94] Пак там, а.е. 64, л. 48; а.е. 113, л. 45.

[95] Пак там, а.е. 64, л. 60.

[96] Пак там, л. 69.

[97] *Ал. Лантоан,* Свободното зидарство на Балканите, З П р, 1930, кн. I, с 7—9.

[98] *Al. Lantoine,* L'Abdication du soleil, Paris, 1932.

[99] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 97, ВЛБ — Р. Раймонд, 20. I. 1937.

[100] Пак там, а.е. 2, л. 13; а.е. 64, л. 16—20; а.е. 114, л. 4, 6.

[101] Пак там, а.е. 66, л. 4.

[102] Пак там, л. 12.

[103] Пак там, а.е. 114, л. 1—60; а.е. 66, л. 3, 7, 14, 89 и др.

[104] Пак там, а.е. 64, л. 21, 23.

[105] Пак там, а.е. 114, л. 28.

[106] Пак там, а.е. 64, л. 22; а.е. 114, л. 13.

[107] Пак там.

[108] Пак там, а.е. 114, л. 37.

[109] Пак там, л. 30, 53, 56.

[110] Пак там, л. 25.

[111] Пак там, а.е. 66, л. 5, ВЛБ — ВЛФр, 28.XII.1925.

[112] Пак там, а.е. 114, л. 26, ВИФр — ВЛБ, 10.XII.1925.

[113] Пак там, л. 45—46, La francmaçonnerie de Grand Orent de France aux hommes de bon foi, Mars, 1934.

[114] Пак там, л. 61, ВИФр — ВЛБ, 11.IV.1940.

[115] Пак там.

[116] Пак там, а.е. 99, л. 1, ВИИт — ВЛБ, 29.IV.1919. Това писмо било пренесено от италиански офицери масони. Виж пак там, л. 2—3.

[117] Пак там, а.е. 4, л. 4, ВЛ „Деметра“ — А. Т.-Балан, 21.I.1920; а.е. 1, л.2, А. Т.-Балан — СС на ВЛБ, 10. II.1920.

[118] Виж телеграмата на майор Борци до полк. П. Мидилев с текст:„ Работите добре уредени. Следва писмо“. БИА, ф. 222, а.е. 103, л.1. Телеграмата била получена в София на 15 август 1919 г.

[119] БИА ф. 222, а.е. 99, л. 5.

[116] Пак там, а. е. 50, ВЛБ — ВИИт, 30. VIII. 1919.

[120] Пак там, а. е, 50. л. 1; а. е. 1, л, ВЛБ — А. Т. Балан, 14.I. 1920; а. е. 99 л. 6.

[121] Пак ъам. а. е, 99, л. 8, 11, 12.

[123] Пак там, л. 32, 23.

[124] Пак там, л. 9—10, GOI a tutti grandi orienti, a tutti grandi lodgi del Uundo- I.VII. 19, и. отбелязаната на нея резолюция по въпроса; а.е. 50, л. 5, ВЛБ—ВИИт, 8.VIII.1921.

[125] Пак там, а. е. 99, л. 13—16, Protestad el gran maestro della massoneria contro le edvostazieoni fasciste delle loggi, Roma, 18.IX.1924.

[126] Пак там, л. 21, ВИИт — ВЛБ, 10.XI.1925.

[127] Пак там, а.е, 2, л. 53—54, ВЛБ — ММА, 28.X.1925.

[128] Пак там, а.е. 100, л. 4, ВИИт (Лондон) — ВЛБ, февруари 1933.

[129] Пак там, а.е. 102, л. 1—4.

[130] Пак там, а.е. 100, ВИИт (Лондон) — ВЛБ, 15.III.1931; л. 3, ВИИт — ВЛБ, 25.III.1932.

[131] Пак там, а.е. 78, л. 2, 3.

[132] Пак там, а.е. 38, л. 1; а.е. 78, л. 3, Ал. Теодоров-Балан — ВИИт, 12. IV 1924 и др.

[133] Пак там, а.е. 38, л. 5,6; а.е. 78, л. 4, 5.

[134] Пак там, а. е. 38, л. 17, ВЛБ — Лафонтен, 28. II.1823.

[135] Пак там, а. е. 78, л. 6. 7, 14..

[136] Пак там, а. е. 78, л. 16; а. е. 38, л. 12.

[137] Пак там, а.е. 78, л. 12—47.

[138] Пак там, а.е. 38, л. 14; а.е. 78, л. 39, 49—64.

[139] З П р, 1927, кн. 5—7, с. 65.

[140] БИА, ф. 222, а.е. 78, л. 21, 23.

[141] Пак там, а.е. 2, л. 1—2, 36, ВЛБ — ММА, 28.III.1925.

[142] Пак там, а.е. 72, л. 7, 8; а.е. 123, л. 79, 81; а.е. 126, л. 16. По време на Първата световна война (1917 г.) д-р Артур Цолингер е бил началник на лазарет в София.

[143] Пак там, а.е. 123, л. 4 и сл.

[144] Пак там, а.е. 72, л. 11—14; а.е. 123, л. 39, 42, 45.

[145] Пак там, а.е. 72, л. 9, ВЛБ — Картие ла Тант, 17.VI.1922 и др.

[146] Пак там, а.е. 123, л. 47—52.

[147] Пак там, л. 72, Улман — масонските братства, Берн, януари 1938.

[148] Пак там, л. 76.

[149] Пак там, л. 24, 26, 77, 82.

[150] Пак там, а.е. 64, л. 86.

[151] Пак там, а.е. 117, л. 1.

[152] Пак там, а.е. 67, л. 1—2.

[153] Пак там, л. 3.

[154] Пак там, а.е. 117, л. 3; а.е. 67, л. 5, 6, 7.

[155] Пак там, а.е. 67, л. 12.
[156] Пак там, а.е. 117, л. 4, 6; а.е. 67, л. 9–11.
[157] Пак там, а.е. 67, л. 19, ВЛБ — ВИ на Холандия, отговор на писмото на последния от 15. V. 1925. Също: ЗПр. 1925, кн. 6, Позив от зидари в Холандия до ВЛБ, с. 164–165.,
[158] БИА, ф. 222, а.е. 117, л. 11–13.
[159] Пак там, л. 15, 16.
[160] Пак там, а.е. 67, л. 18, ВЛБ — ВИ Холандия, 20 XII. 1935.
[161] Пак там, а.е. 67, л. 13, 19; а.е. 117, л. 17, 18.
[162] Пак там, а.е. 117, л. 19, ВИ Холандия — ВЛБ, 16. I. 1940.
[163] Пак там, а.е. 94, л. 1.
[164] Пак там, а.е. 52, л. 1, 2, а.е. 94, л. 3.
[165] Пак там, а.е. 52, л. 6, 8.
[166] Пак там,а.е 52, л. 5, 8, 10; а.е. 94, л. 23, 27.
[167] Пак там, а.е. 94, л. 4, 26, 30, 31,42; а.е. 52, л. 9.
[168] Пак там, а.е. 94, л. 20, ВЛИсп — ВЛБ, 24. XI. 1923.
[169] Пак там, л. 14–15, ВЛИсп — ВЛБ, 7. IV. 1924.
[170] Пак там, л. 16–17.
[171] Пак там, а.е.52, л. 3–4, ВЛБ — ВЛ Исп, 2. V. 1924.
[172] Пак там, а.е. 94, ВЛИсп — ВЛБ, 14 IV. 1931.
[173] Пак там.
[174] Пак там, л. 45–47, ВИсп — ВЛБ, 18. IX. 1936.
[175] Пак там, а.е. 53, л. 1; а.е. 95, л. 1; а.е. 98, л. 1–2.
[176] Пак там, а.е. 98, л. 3–4; а.е. 55, л. 1.
[177] Пак там, а.е. 98, л. 2 и сл.
[178] Пак там, л. 39–40, GOE à tous les franc-maçons répandus sur l'Univers, sept. 1936.
[179] Пак там, а.е. 107, л. 1–3; а.е. 60, л. 2.
[180] Пак там, а.е. 107, л. 4–21; а.е. 60, л. 3, 5–8; а.е. 97, л. 1.
[181] Пак там, а.е. 107, л. 22, 23.
[182] Пак там, а.е. 119, л. 1, ВЛ на Чехословакия — ВЛБ, 31. III. 1923; л. 2, 10, 47, 73; а.е. 69, л. 1–4.
[183] Brief Abstract of the Grande lodg „Lessing zu den drei Ringen" in Prague, Cechoslovakia and proccedinges for 1937–1933. Също: БИА, ф. 222, а.е. 148, л. 14, ВЛ „Лесинг" — ВЛБ, 9. X. 1934.
[184] БИА, ф. 222, а.е. 118, л. 2; а.е. 68, л. 1–2, 12–13.
[185] Пак там, а.е. 68, л. 12–13; а.е. 118, л. 27–28.
[186] Пак там, а.е. 118, л. 2 и сл.
[187] Пак там, а.е. 69, л. 2.
[188] Пак там, а.е. 119, л. 13.
[189] Пак там, л. 68, 72.
[190] Пак там, а.е. 69, л. 16–17; а.е. 119, л. 25, 28.
[191] Пак там, а.е. 69, л. 5.
[192] Пак там, а.е. 69, л. 14; а.е. 119, л. 14.
[193] Пак там, а.е. 106, л. 1, ВЛ на Полша — ВЛБ, 18. II. 1926.
[194] Пак там, л. 4, ВЛБ — ВЛ на Полша, 30. III. 1927, а.е. 50, л. 1.
[195] Пак там, а.е. 59, л. 6–7; а.е. 106, л. 14, Диплом за гарант на Г. Цветинов.
[196] Пак там, а.е. 106, л. 2 и сл.; а.е. 59, л. 3 и сл.
[197] Пак там, а.е. 3, л. 3, Доклад на К. Станишев за дейността му в Белград до великия майстор на ВЛБ, 27. V. 1924.
[198] Пак там, л. 1–3.
[199] Пак там, л. 4–5.
[200] Пак там, л. 3.
[201] Пак там, а.е. 74, л. 1–2, ВЛБ — ВЛ на Югославия, 28. VI. 1924.
[202] Пак там, л. 28–29, Ал. Кличиян — Й. Алексиевич, 1. XI. 1924.
[203] Пак там, л. 1–2.
[204] Пак там, л. 28–29.
[205] Пак там, а.е. 127, л. 1.

[206] Пак там, а.е. 74, л. 4, Ал. Кличиян — Й. Алексиевич, 2. III. 1925.
[207] Пак там, а.е. 127, л. 2.
[208] Пак там, а.е. 74, л. 5.
[209] Пак там.
[210] Пак там, л. 7.
[211] Пак там, а.е. 127, л. 3, ВЛ на Югославия —Ал. Кличиян, 2. III. 1926.
[212] Ere nouvelle, 28. VIII. 1926, La francmaconnerie universelle va tenir ses assises à Belgrad.
[213] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 72; а.е. 127, л. 5.
[214] Пак там, а.е. 74, л. 8; а.е. 2, 75–76.
[215] Пак там, а.е. 127, л. 19–23, Манифестацията на масоните в Белград, 11–16. IX. 1926.
[216] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 442, л. 77, Българската легация в Белград — МВРИ, 16. IX. 1926.
[17] БИА, ф. 222, а.е. 127, л. 15–18, Слово на великия майстор на ВЛ на Югославия пред международния масонски събор в Белград, 12. IX. 1926.
[218] Пак там, а.е. 2, л. 82.
[219] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 442, л. 77.
[220] БИА, ф. 222, а.е. 74, л. 9.
[221] История дипломатии, т. 3, М., 1965, с. 461.
[222] БИА, ф. 222, а.е. 127, л. 24, ВЛ на Югославия — масонските братства, декември 1926.
[223] Пак там, л. 31, ВЛ на Югославия — ВЛБ (циркулярно окръжно), 23. IV. 1927.
[224] Пак там, л. 27, ВЛ на Югославия — ВЛБ, 2. III. 1927.
[225] Пак там, л. 29, ВЛ на Югославия — ВЛБ, 3. IV. 1927.
[226] Пак там, а.е. 127, л. 29; а.е. 74, л. 13, ВЛБ —ВЛ на Югославия, 15. VI 1927; л. 19, ВЛБ — ВЛ на Югославия, 12. VIII. 1932.
[227] Пак там, а.е. 74, л. 11–12, ВЛБ — ВЛ на Югославия, 18. II. 1927.
[228] Пак там, а.е. 2, л. 97.
[229] Пак там, а.е. 127, л. 33–37.
[230] Пак там, а.е. 2, л. 102, ВЛБ — ММА, 3. VII. 1928.
[231] Пак там, л. 104.
[232] Пак там, а.е. 127, л. 40, ВЛ на Югославия — ВЛБ, 25. XII. 1928.
[233] Знаме, бр. 296 от 26. XII. 1931, *Н. Антонов* Една анкета в Югославия.
[234] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 461–476, Compte rendu de la seance du C. E. de l'AMI, 6. II. 1932.
[235] Пак там, л. 433–434, ММА — ВЛБ, 26. III. 1932.
[236] Пак там, а.е. 2, л. 122.
[237] Пак там, а.е. 2, л. 122.
[237] Пак там, а.е. 3, л. 7–8, Доклад на делегата на ВЛБ за участието му в работата на ИК на ММА, януари 1931.
[238] Пак там, л. 9–10.
[239] Пак там, а.е. 74, л. 22; а.е. 127, л. 45–46, Д. Баялович — Ал. Кличиян, 6. XI. 1934; л. 47–48.
[240] Пак там, а.е. 127, л. 28.
[241] Пак там, л. 38.
[242] Пак там, а.е. 74, л. 20.
[243] Пак там, л. 21.
[244] Пак там, л. 27. ВЛБ — ВЛ на Югославия, 23. XII. 1937.
[245] Пак там, л. 62.
[246] Пак там, а.е. 92, л. 2; а.е. 49, л. 11.
[247] Пак там, а.е. 92, л. 7.
[248] Пак там, л. 14–69.
[249] Пак там, л. 12, ВИ на Гърция — ВЛБ, 5. X. 1931.
[250] Пак там, л. 18, ВИ на Гърция — ВЛБ, 20. I. 1934.
[251] Пак там, л. 67, ВИ на Гърция — ВЛБ, 15–VI. 1938.
[252] Пак там, а.е. 49, л. 12, ВЛБ — ВИ на Гърция, 22. I. 1935.
[253] Пак там, л. 8, ВЛБ — ВИ на Гърция, 2. XI. 1929.

[254] Пак там, л. 10, ВЛБ — ВИ на Гърция, 9. XI. 1934.
[255] Пак там, а.е. 108, л. 22.
[256] Пак там, л. 2, 6—7.
[257] Пак там, а.е. 58, л. 6, 7, 10, а.е. 108, л. 51.
[258] Пак там, а.е. 114, л. 25.
[259] Пак там, а.е. 108, л. 5, 28.
[260] Пак там, а.е. 58, л. 1; а.е. 108, л. 5.
[261] Пак там, а.е. 66, л. 5, ВЛБ — ВИ на Франция, 28. XII. 1925; а.е. 114, л. 26, ВИ на Франция — ВЛБ, 10. XII. 1925.
[262] Пак там, а.е. 2, л. 55—56; а.е. 58, л. 1; а.е. 108, л. 9.
[263] Пак там, а.е. 108, л. 42—43.
[264] Пак там, л. 41—43.
[265] Пак там, ВНЛ на Румъния (*М. Садовяну*) — ВЛБ, 13. VI. 1933.
[266] Пак там, а.е. 108, л. 47—48; а.е. 58, л. 9.
[267] Пак там, а.е. 108, л. 56—57.
[268] Пак там, а.е. 58, л. 3, 4.
[269] Пак там, а.е. 108, л. 30—31.
[270] Пак там, л. 35.
[271] Пак там, л. 58, ВНЛ на Румъния — ВЛБ, 23. VII. 1936.
[272] Пак там, а.е.58, л. 10; а.е. 108, л. 51.
[273] Пак там, а.е. 58, л. 13; а.е. 108, л. 59.
[274] ЦДИА, ф. 176, оп. 6, а.е. 2746, л. 8—9.
[275] БИА, ф. 222, а.е. 105, л. 1—9; а.е. 57, л. 1.
[276] Пак там, а.е. 57, л. 3.
[277] Пак там, а.е. 104, л. 1; а.е. 56, л. 1.
[278] Пак там, а.е. 104, л. 3 и сл.
[279] Пак там, а.е. 104, л. 13, 17; а.е. 56, л. 2.
[280] *В. Георгиев*, Из историята на масонството в България, с. 61.
[281] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1397, л. 8—15.
[282] Пак там, а.е. 691, л. 245, 246; а.е. 1397, л. 15—16.
[283] БИА, ф. 222, а.е. 26, л. 25—26; а.е. 1, л. 4—5, Д. Атанасов — П. Мидилев, 27. XII. 1922.
[284] Пак там, а.е. 26, л. 1, ВЛБ — О. Ланг, 4. III. 1923.
[285] Пак там, л. 2.
[286] Пак там, л. 3. Също: ЗПр, 1925, кн. 7—8, с. 202—203.
[287] БИА, ф. 222, а.е. 158, л. 2.
[288] Пак там, а.е. 26, л. 4—5; а.е. 158, л. 2,5.
[289] Пак там, а.е. 158, л. 30, 32, 35, 50, 63; а.е. 26, л. 11, 15—16.
[290] Пак там, а.е. 158, л. 67—69.
[291] Пак там, л. 1.
[292] Пак там, а.е. 30, л. 1.
[293] Пак там, а.е. 28, л. 1; а.е. 160, л. 1—3.
[294] Пак там, а.е. 29, л. 1—3; а.е. 161, л. 1—3.
[295] Пак там, а.е. 158, л. 1—61.
[296] Пак там, л. 60.
[297] Пак там, а.е. 26, л. 21, Реч на *П. Мидилев* по случай участието на Шумейкър в заседание на ложите „Зора", „Светлина" и „Сговор"; л. 22—23.
[298] ЦДИА, ф. 135, оп. 2, а.е. 140, л. 6, Шумейкър — Гр. Василев, 10. VIII. 1932.
[299] БИА, ф. 222, а.е. 25, л. 1.
[300] Пак там, а.е. 26, л. 18,20; а.е. 158, л. 59.
[301] Пак там, а.е. 149, л. 1.
[302] Пак там, л. 6.
[303] Пак там, а.е. 19, л. 1; а.е. 149, л. 9.
[304] Пак там, а.е. 149, л. 18—32.
[305] Пак там, а.е. 20, ВЛБ — ВЛ „Космос" (Мексико), 3. IV. 1922; а.е. 150, л. 1—7.
[306] Пак там, а.е. 146, л. 1—21; а.е. 19, л. 6, 7 и др.
[307] Пак там, а.е. 139, л. 1; а.е. 15, л. 1.
[308] Пак там, а.е. 139, л. 7, 20—28.

[309] Пак там, а.е. 15, л. 3—10; а.е. 139, л. 8, 10—11.
[310] Пак там, а.е. 15, л. 12, 30—31.
[311] Пак там, а.е. 139, л. 9; а.е. 15, л. 11.
[312] Пак там, а.е. 15, л. 12; а.е. 139, л. 3—5, 12 (с. 1—9).
[313] Пак там, а.е. 139, л. 33; а.е. 15, л. 14.
[314] Пак там, а.е. 15, л. 4—5; а.е. 139, л. 6, 12 (с. 1—9).
[315] Пак там, а.е. 142, л. 1—7.
[316] Пак там, а.е. 164, л. 2—3, 23; а.е. 34, л. 1.
[317] Пак там, а.е. 154, л. 1—9; а.е. 22, л. 2—3.
[318] Пак там, а.е. 113, л. 1; а.е. 154, л. 4; а.е. 2, л. 143; а.е. 21, л. 1; а.е. 153, л. 23.
[319] Пак там, а.е. 133, л. 1—23.
[320] Пак там, а.е. 155, л. 1, 12, 21; а.е. 23, л. 1; а.е. 1, л. 56—64. Списък на масонските сили, с които ВЛБ била във връзка, 1932.
[321] Пак там, а.е. 141, л. 1; а.е. 16, л. 1.
[322] Пак там, а.е. 163, л. 1 (с. 1—20), л. 4; а.е. 33, л. 2.
[323] Пак там, а.е. 156, л. 1, 3, 10, 12; а.е. 24, л. 1, 4.
[324] Пак там, а.е. 143; л. 4—17, 24—27; а.е. 18, л. 1—2.
[325] Пак там, а.е. 138, л. 20, 26; а.е. 13, л. 1—2.
[326] Пак там, а.е. 135, л. 2, 6; а.е. 12, л. 1—2.
[327] Пак там, а.е. 134, л. 1.
[328] Пак там, а.е. 137, л. 1 и сл.
[329] Пак там, а.е. 165, л. 1.
[330] Пак там, а.е. 35, л. 1, 3; а.е. 165, л. 2—50.
[331] Пак там, а.е. 165, л. 1; а.е. 35, л. 2.
[332] Пак там, а.е. 35, л. 1.
[333] Пак там, а.е. 165, л. 14; а.е. 35, л. 4.
[334] Пак там, а.е. 35, л. 35.
[335] Пак там, а.е. 165, л. 31, ВЛ на Египет — ВЛБ, 16. XI. 1933.
[336] Пак там, а.е. 35, л. 6, ВЛБ — ВЛ на Египет, 25. IV. 1936.
[337] Пак там, а.е. 165, л. 32.
[338] Пак там, л. 40, ВЛ на Египет — ВЛБ, 25. VII. 1936.
[339] Пак там, а.е. 35, л. 8, 10; а.е. 165, л. 43, 45.
[340] Пак там, а.е. 165, л. 46, 47.
[341] Пак там, л. 17, 19, 20.
[342] Пак там, а.е. 130, л. 1—6.
[343] Пак там, а.е. 165, л. 35.
[344] Пак там, а.е. 128, л. 1.
[345] Пак там, л. 3.
[346] Пак там, а.е. 7, л. 1—2; а.е. 128, л. 4—6.
[347] Пак там, а.е. 128, л. 8—9, 15; а.е. 7, л. 3.
[348] Пак там, а.е. 129, л. 4—5; а.е. 128, л. 3.

Глава трета

МЕЖДУНАРОДНИ ПРОЯВИ НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ

Участието си в международни масонски организации и връзките си с чуждестранни свободнозидарски братства ВЛБ използувала, за да изказва мнението си по някои външнополитически и други въроси на България и като ги постави пред световното масонско движение или пред формално несвързани с него международни буржоазни организации и форуми, да съдейства за решаването на тези въпроси в желания от нея смисъл. За същите цели били използувани редица буржоазни организации за международни връзки, в повечето от които до средата на 30-те години тя играела ръководна роля или имала голямо влияние.

След като България излязла победена от Първата световна война и била окупирана от чужди войски, съглашенски офицери масони влезли във връзка с български масони. Някои от тях дори членували в софийски ложи. Те съветвали българските масони да прибавят усилията си към тези на Съглашението, за да не се допусне в България да избухне социалистическа революция. ВЛБ действително приобщила своите макар и слаби възможности към общия антиреволюционен буржоазен фронт, надявайки се, че това ще се има предвид при сключването на мирния договор[1].

След Първата световна война в Европа и на Балканите се създала нова обстановка. Съглашението се стремяло да накаже колкото може по-строго България, включително и чрез отнемане на възможно повече територии, населени с българи. В процеса на подготовката и провеждането на Парижката мирна конференция в края на 1918 и през 1919 г. масонските централи от съглашенските държави, начело с френските масонски централи, работили много активно в подкрепа на своите правителства. Особено активни били сръбските масони в Париж и Женева, румънските и гръцките масони, които получили силна подкрепа от френските масонски централи[2].

При тези условия обединението на всички български земи чрез включването им в границите на България станало невъзможно. Това наложило да се определи линията за Македония, Добруджа и Тракия. В периода на налагането на мирния договор българските правителства издигнали искането за провеждане на плебисцит в тези три области по въпроса за техния статут, щом се откъсват от България. Българските бежанци прегърнали идеята за създаване на автономни Македония, Тракия и Добруджа под протектората на някоя от силите победителки[3].

Този въпрос вълнувал всички обществено-политически фактори в България. Отношение към него взели и масонските ложи. Освен че почти всички масони били заангажирани с него както в бежанските благотворителни братства, така и в другите организации на българи от Македония, Тракия и Добруджа и в разните буржоазни и дребнобуржоазни партии и организации, той се обсъждал и в масонските ложи, в които участвували много лица, произхождащи от поробените български области — особено от Вардарска и Егейска Македония.

Следният пример дава известна представа за вълненията на някои видни български масони през лятото на 1919 г. Когато представителите на Съглашението на Парижката мирна конференция подготвяли окончателния текст на мирния договор, който да наложат на България, членът на ложа „Зора“ Ан. Кецкаров записал: „При политическото нещастие, в което изпадна българският народ, особено ние, македонците, найнеобходимо ни е да се сплотим, да работим като една единица. За тази цел трябва да възприемем основната програма на дейността ни — ние като пламенни българи дадохме и живот, и имот, и всичко за обединението с българското царство, но работите стекоха се така, щото абсурд е да се предполага, че конференцията в Париж ще реши в полза на обединението ни с българското царство. Ако това предположение не може да се одобри, то формулата на нашата дейност трябва да бъде: от Македония трябва да се състави отделна политическа единица под пълния контрол на някоя от съглашенските сили“[4]. Всъщност през лятото на 1919 г. това било желанието на цялото българско население от Вардарска и Егейска Македония[5].

Ан. Кецкаров дори съставил следния проект за осъществяване на идеята за „отделна политическа единица“ от Македония: да се свика учредително народно македонско събрание с „народни представители от всеки град, всички войводи и македонски дейци от всички течения“; „народни представители: всички македонци без разлика на нация, намиращи се в София, и всички македонци, които би пристигнали от всички градове от България или откъдето и да пристигнат до 1 август“[6]. Това учредително събрание да се свика на 1 август 1919 г. Най-напред то трябвало да избере изпълнителен комитет и да вземе следното решение: „Македония да представлява отделна политическа единица под пълния протекторат на една от съглашенските сили“[7]. После да избере делегация, която да представи на Парижката мирна конференция взетото решение с молба да бъде удовлетворено[8].

Идеи като разгледаната по-горе се защитавали от членовете на масонските ложи повече вън от ложите. Но ВЛБ се стремяла и тя да допринесе за изработване на обща линия по националния въпрос, която при онези условия да се защитава от всички течения сред македонските българи.

Когато станали известни условията на мирния договор, с който Съглашението искало да накаже България, ВЛБ положила усилия да повлияе за тяхното смекчаване и изпратила до масонските централи от главните държави на Съглашението писмо молба. Представа за позицията на ВЛБ по този така важен за България въпрос ни дава изпратеното на 2 октомври 1919 г. до Великия изток на Италия писмо. „Наложените ни мирни условия в Париж ни причиниха една горчива изненада и мъка“ — се казвало в него. Декларираните от американския президент Уилсон принципи за уреждане на международните отношения след войната били квалифицирани като „недостойна маневра“ и „примамка, разпространена с цел да се обезоръжат противниците“, свидетелство за което било обстоятелството, че българският народ им повярвал и сложил оръжие. За да не дразни много съглашенските масони, ВЛБ изказала предложение, че тяхното отношение към България било плод на оказания от съюзниците ни и съседите на България натиск. ВЛБ протестирала против унизителното третиране на българската делегация на мирната конференция, която била „чисто и просто под арест и поставена в невъзможност да опровергае най-безсрамните клевети“ по отношение на България и българския народ. Като протестирала против „тия посегателства на правото“, ВЛБ писала предупредително: „Заявяваме, че мирът, който искат да ни наложат, е насилствен мир, че той по своята жестокост далеч надминава варварските и средновековни времена; че такъв мир не само че не може да бъде траен, но носи, напротив, в себе си зародишите на нови кървави борби.“

ВЛБ умолявала всички масони от ВИ на Италия да направят възможното за: „1) да не се режат други меса от нашето тяло, вече толкова пъти рязано и осакатено; 2) да се позволи, щото населението на Македония, Добруджа и Тракия чрез плебисцит да реши свободно своята съдба и бъдеще; 3) да не ни лишат от нашия егейски бряг, който е нашият икономически бял дроб и без който ние сме осъдени на икономическа смърт; 4) да се смекчат тежките икономически клаузи на договора за мир“[9].

Тези позиции се покривали с позициите на българското правителство, на всички обществени фактори в България. Защитавайки това схващане, ВЛБ се опитала по масонски път да въздействува за справедливо решаване на българската кауза. Но нейните действия не оказали никакво въздействие върху победителите, особено на силните на деня във Франция.

Както се знае, под ръководството на Франция Съглашението наложило своето желание и наказанието на България било оформено с грабителския Ньойски диктат. Някои масони, които по това време изпълнявали функции в чужбина, особено във Франция, използували за това и масонската си принадлежност. Такъв е случаят с Н. Д. Стоилов от българската делегация за мирните „преговори“. В края на 1919 г. той споделил със своя приятел Г. Маджаров, че се стараел да върне подкрепата на приятелите на България. „Моята дейност се свежда засега да отвърна тези, които някога бяха наши добри и искрени приятели, от заблуждението, в което отчасти са били въведени от нашите съседи — писал Н. Стоилов. — Това не е лична работа. Всички са доволни, че турих на тяхно разположение всичко подадено от нас до конференцията и печатано в София. Влязох отново в контакт с тях. Чрез някои мои добри приятели франкмасони се казаха някои добри думи за нова България в ложата, а това е от значение. Това ме увери един от тях онази вечер“[10]. Въпреки тези уверения нещата останали непроменени.

След като Ньойският договор влязъл в сила, с писмо до ВЛ на Франция ВЛБ го осъдила като несправедлив[11]. Тя се опитала да организира протест на масоните от победените държави против него и застъпничеството им пред правителствата на съглашенските държави за евентуално смекчаване на неговите клаузи. През октомври 1920 г. тя се обърнала към ВЛ на Виена с молба да изкаже публично своя протест против Ньойския договор по масонска и немасонска линия. Откликвайки на молбата, ВЛ на Виена изразила своето възмущение против споменатия договор и помолила ложите, с които имала връзки, да действуват за уважаване на българските искания. Но тя не пожелала да се застъпи пред правителствата на държавите, от които зависело да бъдат задоволени българските искания, защото самата Австрия била също потърпевша[12].

След като поради своята слабост по време на подготовката и налагането на Ньойския договор ВЛБ не успяла да умилостиви масоните от Съглашението, след влизането му в сила тя предприела някои стъпки в защита на откъснатото от победителите и предадено под чуждо иго българско население. На 23 февруари 1920 г. тя изпратила до ВЛ на Франция молба да съдействува за уреждане положението на страната, в която между другото се казвало: „Като масони и като българи ние не искаме нищо повече освен приложението и спрямо нашия народ на основните принципи от програмата на президента

Уилсон, а именно: свободно самоопределение на народностите в Македония, Тракия и Добруджа“[13]. Тази позиция също се покривала с официалната позиция на коалиционното правителство на Ал. Стамболийски.

Съглашението не само не съдействувало за справедливо решаване на българския въпрос, а, напротив, през лятото на 1920 г. извършило нова голяма неправда, предавайки с решение на конференцията в Сан Ремо цяла Тракия на Гърция. ВЛБ се обявила против окупирането на Западна Тракия от Франция[14]. Становището си по въпроса за Западна Тракия ВЛБ изразила в изпратеното до ВЛ на Франция и ВИ на Франция на 20 юни 1920 г. писмо. В него тя посочвала, че населената предимно с българи Западна Тракия представлявала излаз на България на Бяло море и Европа; че населението на областта протестира срещу предаването ѝ на Гърция; че искането на това население „да се създаде от Тракия една автономна провинция под контрола на Франция или която и да е съюзна или сдружена сила“ било напълно справедливо и че такова решение „осигурява националната свобода и икономическите интереси на местните народности“. По този начин според ВЛБ могло да се премахнат търканията между съперничещите си народности, да се повдигне моралният престиж на съюзниците[15]. ВЛБ обяснила на френските масони това, което на тях им било пределно ясно: че настаняването на гръцката администрация в Тракия се придружавало с изгаряне на много селища, с избиването на много българи, че срещу нея се организирала съпротива от местното население и затова предсказала: „Кървав конфликт предстои да избухне“[16].

Не помогнали нито доводите, нито постъпката на ВЛБ, както и аналогичните постъпки на много още обществени фактори, включително апелите на правителството за запазване на Западна Тракия като зона, през която България да има излаз на Бяло море. Необезпокоявани от нищо и от никого, победителите вършели своето антибългарско дело.

* * *

Войната оставила открит въпроса за военнопленниците. В лагери на държавите победителки се намирали хиляди български военнопленници. Такива имало и в България, но те били освободени след Солунското примирие. Значителна част от българските военнопленници били върнати след подписването на Ньойския договор.

Според едни данни до 17 март 1920 г. от Гърция се завърнали 10 625 души; до 7 август с. г. от Сърбия били освободени 12 777 д.; още през 1919 г. Англия репатрирала 1512 д.; Франция през 1919 и 1920 г. върнала 11 644 д., през същия период от Италия се върнали 316 д., или всичко 36 874 д.[17]. Но в съглашенски плен продължавали да се намират още много войници и офицери. До 1 ноември 1920 г. в Сърбо-Хърватско-Словенското кралство имало още 45 816 войници и 43 офицери[18].

След като през август 1920 г. влязъл в сила Ньойският договор, правителството на Ал. Стамболийски повдигнало отново въпрос за връщането на всички български военнопленници. На 24 септември с. г. българският пълномощен министър в Белград предал нота до тамошното правителство с настояване да бъдат освободени и останалите български военнопленници. След това по тези въпроси той говорил с френския и чехословашкия посланик, които му обещали съдействие[19].

За окончателното решаване на пленническия въпрос българското правителство се застъпило и пред правителствата на Франция, Англия и Италия, които да въздействуват от своя страна на правителствата в Белград и Атина за уважаване на тези законни български искания[20].

Силата, която имала най-голямо влияние пред правителството в Белград, била Франция. След българските постъпки френските власти уведомили българското представителство в Париж, че френското правителство било направило необходимото за освобождаването и на последните български военнопленници[21].

Към октомври 1920 г. в Гърция се намирали още 12 875 български пленници. Но гръцкото правителство твърдяло, че били останали само 600 души[22]. Българското правителство се застъпило по дипломатически път за освобождаване на всички пленници от гръцките власти. На 11 ноември 1920 г. то дори поискало да бъде организирана анкета от представители на България, Гърция и Великите сили. Най-благосклонно отношение към тези действия на българското правителство заела Италия[23].

По настояване на правителството на България на 20 декември 1920 г. главният секретариат на конференцията на посланиците изпратил нота до правителството на СХС кралство с молба да удовлетвори българските искания[24].

В подкрепа на гореспоменатите действия на българското правителство се обявила значителна част от българската общественост. Всички обществени фактори изказвали желание час по-скоро да бъдат върнати по домовете им задържаните в чужд плен български войници. Отношение към този въпрос взела и ВЛБ. През лятото на 1920 г. тя изпратила до ВЛ на Югославия и ВИ на Гърция писма, с които ги умолявала да направят зависещото от тях за освобождаването на 25 хиляди български пленници, държани в техните страни след подписването на Ньойския договор. С подобни писма се обърнала тя и към масонските централи във Франция, Италия, Холандия и др. държави[25]. Преди да предприеме каквото и да било, ВЛ на Франция поискала от ВЛБ да я осведоми дали в България има сръбски и гръцки военнопленници. Отговорът бил: в България няма никакви чужди пленници. След това на 6 октомври 1920 г. ВЛ на Франция изпратила до ВЛ на Югославия и до ВИ на Гърция писма, в които молбата на ВЛБ се квалифицирала като справедлива и се настоявало тези ложи да се застъпят пред правителствата на своите страни за връщане на българските пленници[26].

ВИ на Холандия писал по въпроса писмо на ВЛ на Ню Йорк и на ВЛ на Югославия, с които бил в приятелски отношения, също с молба да се застъпят благоприятно по искането на ВЛБ[27]. На 20 декември 1920 г. ВИ на Холандия уведомил ВЛБ, че получил отговор от ВЛ на Югославия, според който сръбското правителство нареждало да се освободят 3165 български военнопленници[28].

Успоредно с горните постъпки ВЛБ създала специална организация под свое ръководство, чрез която действувала за решаването на пленническия въпрос. На 16 януари 1921 г. в София било основано дружество за освобождаване на българските пленници[29]. Председател станал Д. Мишев, а секретар — Тр. Трифонов. Чрез писма и телеграми до Международния червен кръст, до конференцията на посланиците в Париж, до ген. Фурту и маршал Фош през януари 1921 г. дружеството помолило да се съдействува решително за освобождаването на българските пленници. Делегация на дружеството се срещнала с ген. Фурту, с представители на Международния червен кръст и на проф. Фр. Нансен, пред които настоявала за същото[30].

В резултат на комбинираните усилия в полза на България на 2 ноември 1920 г. сръбското правителство уведомило българската легация в Белград, че е дало разпореждания за репатриране на всички български военнопленници[31]. В средата на януари 1921 г. то декларирало, че в Югославия няма вече български пленници с изключение на задържаната в Нишката крепост група, която сръбските власти възнамерявали да съдят като виновници за нанесени щети през войната[32].

Гръцкото правителство поставило като контраискане България да изпълни задължението да върне на Гърция намиращи се на нейна територия гръцки деца[33]. Докъм 24 февруари 1921 г. били уредени 820 такива случаи, а останалите българското правителство поело ангажимент пред ОН да ликвидира в най-скоро време[34].

След като на няколко пъти освободило около 400 военнопленници, през февруари 1921 г. гръцкото правителство декларирало, че е решило да освободи и останалите[35].

За издирване и връщане в родината им на останалите

военнопленници българското правителство предизвикало анкета сред незаинтересовани страни: пратеници на Международния червен кръст и пратеници на Нансен. През март 1921 г. анкетата завършила. Атина и Белград заявили, че в техните страни нямало вече български пленници[36]. Това обаче не било истина. За издирването и репатрирането на останалите в чужд плен български войници правителството на БЗНС продължило да работи и по-нататък. Действували и други фактори. Постъпки продължавала да прави и ВЛБ и специално някои от нейните авторитетни представители[37].

През 1917 г., подтиквано от гръцките власти, френското военно командуване арестувало много българи от Южна Македония и по обвинение, че са български шпиони, ги депортирало във Френска Гвиана. След войната част от оцелелите били освободени, но други останали задържани. За освобождаването и на последните пленници се застъпила и ВЛБ. На 20 декември 1921 г. тя поискала от ВЛ и ВИ на Франция да направят постъпки за това пред компетентните френски институции. Настоявайки нещата да се доведат докрай, тя изпратила до тях писма — съответно на 22 юни и на 20 декември следващата година[38].

ВЛ и ВИ на Франция действително предприели някои стъпки за удовлетворяване молбата на ВЛБ. ВИ на Франция натоварил един от своите членове — секретар на орденския съвет и сенатор, да се застъпи пред френското правителство за освобождаване на заточените във Френска Гвиана българи от Македония. ВЛ на Франция също се застъпила пред френските власти[39]. Тъй като до края на 1922 г. тези постъпки не дали резултат, ВЛБ още веднъж напомнила своята молба до френските масони[40].

Така ВЛБ се заангажирала с действия за решаване на българския пленнически въпрос. Макар да не бихме могли да считаме нейните действия като основни за неговото благоприятно решаване, все пак би трябвало да ги оценим като конструктивни и съответствуващи на нейните възможности.

* * *

Веднага след поражението на България в Първата световна война сръбското правителство поставило пред Съглашението въпрос за отговорността на български военни и граждански лица, на които били приписани различни противосръбски деяния[41]. Правителствата на Сърбия, Гърция и Румъния настояли да бъде включена в мирния договор клауза за съдене от техни съдилища на виновници българи. Впрочем такава клауза съдържали и договорите с другите победени страни.

През септември 1920 г., т. е. почти веднага след влизането на договора в сила, чрез Франция трите заинтересовани правителства от съседните на България държави депозирали пред българското правителство искания да им бъдат предадени за съдене от техни съдилища съответно 501 (Сърбия), 45 (Гърция) и 12 (Румъния) български граждани. Между тях били имената на бившия велик майстор на ВЛБ ген. Ал. Протогеров, на някои негови сподвижници, като П. Дървингов, Ст. Николов и др.[42].

Правителството на Ал. Стамболийски имало предвид тези претенции на съседите. Неговата позиция била изработена още когато се подписвал мирният договор: виновниците да се наказват от български съдилища. За целта на 4 ноември 1919 г. били арестувани министрите от кабинета на В. Радославов и други отговорни за втората национална катастрофа лица. Против тях бил приет и специален закон, учредил се специален държавен съд. Впрочем още преди това българските власти организирали търсенето на отговорност от известни виновни за различни деяния лица, компрометирали българската държава пред света и особено пред населението. Някои от тях понесли съдебна отговорност. За такива деяния до лятото на 1920 г. били осъдени 502 души: 59 през 1916 г., 204 през 1917 г., 231 през 1918 г., 7 през 1919 г. и 1 през 1920 г.[43].

Преди да отговори на съглашенското искане, на 14 септември 1920 г. Ал. Стамболийски наредил на Българската легация в Берлин да проучи и съобщи „с какви аргументи германското правителство успя да убеди Съглашението да се откаже от искането си, щото провинените през войната граждани да не бъдат съдени от съглашенските съдилища, а от германски такива“; как били устроени и как функционирали германските съдилища за такива лица, какви гаранции давало германското правителство за безпристрастно съдене на виновниците[44]. Отговорът гласял: германското правителство заявило, че било в невъзможност да изпълни това искане на победителите, защото изпълнението му би създало хаос в страната; че били създадени специален закон и съд; че Съглашението си запазвало правото да се намеси, в случай че забележи у германското правителство нежелание за наказване на виновниците и пр.[45].

След като получил този отговор, Ал. Стамболийски уведомил българската легация в Белград за получаването на списъците с имената на исканите от Съглашението лица за съдене. Той разпоредил да се изтъкне пред властите в Белград, че българското правителство и мнозинството българи скърбят за нещастията, постигнали двата народа, но че трябвало отношенията между тях да се уредят в добросъседски дух, че в България ще бъдат съдени всички виновници за извършени престъпления през войната — като до момента били наказани 534 души, и че сръбското правителство трябвало да се съгласи провинените да бъдат съдени от български съдилища, изтъквайки като аргумент отношението на Франция спрямо Германия[46].

Изпълнявайки това указание на шефа на българската дипломация, К. Тодоров получил от меродавно място от белградското външно министерство съвет: България да действува за приемането на своята теза, и то чрез съюзниците на Югославия (Париж), защото иначе югославските управници щели да бъдат обвинени от общественото мнение. В отговора си до Стамболийски К. Тодоров писал: „Разбрах, че няма да настояват докрай, но ще чакат, за да отстъпят пред един външен натиск“[47].

След тези сондажи българското правителство се заело да действува в няколко посоки: да ускори съденето на последния кабинет на В. Радославов и останалите виновници за втората национална катастрофа; да се запознае съглашенската и главно френската общественост с българската теза за съдене на виновниците; да съгласува своята теза с мнението на българската общественост.

Чрез заместник-делегата на правителството при мирната конференция П. Д. Петков с много трудности българската теза била оповестена във в. „Тан“[48]. Някои френски общественици посъветвали България да протестира и да не приеме исканията на съседите за съдене на виновни българи, позовавайки се на прецедента с Германия[49].

Вътре в страната против предаването на българи на чужди съдилища се разгърнала широка кампания, най-интензивно поддържана от буржоазните партии и организации[50].

На 30 септември 1920 г. с нота до представителите на Съглашението в София българското правителство помолило да се откажат от искането за съдене на виновни български граждани и обещало справедливо възмездие от страна на българското правосъдие. Като аргумент посочило възбуждането на духовете, засягането на националната чест и оказване на противодействие срещу правителството от общественото мнение, държавните органи и пр. Разбира се, използуван бил и случаят с Германия[51]. Тази позиция била подкрепена от широки обществени среди, включително и от опозиционните буржоазни сили.

Най-отстъпчиво се оказало гръцкото правителство. На 20 октомври 1920 г. българският пълномощен министър в Хага С. Радев уведомил: Гърция няма да иска да съди българи виновници от войната, ако Сърбия и Румъния са на същото мнение[52]. Сондажите в Букурещ направил Т. Недков. Към края на октомври румънското правителство съобщило, че постъпва като Гърция[53].

Активно отношение към въпроса за съдене на виновниците взела и ВЛБ, и то по няколко причини. Първо, част от въпросните лица били видни нейни членове; второ, защото разглеждала въпроса от хуманна гледна точка: съденето на българи от победителите само по себе си предвещавало несправедливи присъди; трето, защото наистина се посягало на държавния суверенитет на България.

Действията на ВЛБ били почти паралелни с тези на правителството. На 21 октомври 1920 г. тя се обърнала към ВЛ на Франция, ВИ на Франция, ВИ на Холандия и др. братства с молба да се застъпят пред правителствата в държавите си и преди всичко пред френското правителство задържаните като виновници във връзка с участието на България във войната българи да бъдат съдени от български съдилища, а не от такива на съседите. Ръководствата на споменатите братства запознали своите членове с молбата на ВЛБ. ВЛ на Франция натоварила много масони депутати да се застъпят пред френското правителство за удовлетворяване на българската молба[54]. ВИ на Франция също намерил за основателно становището на ВЛБ. Според него и към България би трябвало да се приложи това, което било допуснато за Германия. Освен че направил същото като ВЛ на Франция, той се застъпил пред председателя на ОН Леон Буржоа (виден френски масон) да съдейства за отклоняване исканията на съседните на България държави във връзка със съденето на виновниците[55]. По този повод ВЛБ изказала на френските масони голямата си благодарност[56].

Други масонски братства, като ВИ на Холандия, обаче квалифицирали молбата на ВЛБ с политически характер и отказали да ѝ откликнат положително[57]. Но това били масонски братства, чието мнение по разглеждания въпрос било второстепенно. Важно в случая било мнението на Франция.

За да засили основата на своето искане по съденето на виновниците от войната, правителството на Стамболийски се застъпило през 1921 г. за ускоряване гледането на делата, и то по начин, който да изключи намесата на победителите[58].

След голяма дипломатическа преписка и под натиска на Франция най-сетне на 17 февруари 1922 г. и белградското правителство се отказало от искането си да съди няколкостотин българи за деяния по време на войната, заемайки позиция, аналогична на тази на Франция при прилагането на същия пункт от договора ѝ с Германия[59].

Така била завършена с победа една кауза, целяща защитата на националния суверенитет и която правителството на Стамболийски провело с успех. В тази защита то имало подкрепата на обществените фактори в страната. Известна роля за благополучното ѝ приключване имала и ВЛБ, която използувала връзките си с влиятелни френски масони. Това тя направила

не заради отношението си към правителството на БЗНС, което било отрицателно, а защото била заинтересована да защити свои членове, защото държала да изпълни своите задължения като част от целия буржоазен фронт.

* * *

Катастрофалните последици от Първата световна война се стоварили по най-безмилостен начин върху българското население в Македония, Тракия и Добруджа. Хиляди бежанци били принудени да напуснат родните си огнища и да потърсят убежище в България. Тук те намерили братско гостоприемство. Възможностите за оказване на необходимата помощ обаче не били големи, макар че за тяхното настаняване и за пооблекчаване на нерадостната им съдба известни усилия полагали следвоенните правителства на България[60].

Отношение по бежанския въпрос, особено през първите следвоенни години, взела и ВЛБ. В редица обръщения до европейските масонски братства тя апелирала за оказване на политическа и материална помощ на българските бежанци, включително и за разрешаване на въпроса за връщането им в родните места. На тези апели се отзовали само някои от братствата, и то само като изразявали своето съчувствие или като давали обещания да използуват влиянието си в полза на българските бежанци. Така постъпили ВЛ и ВИ на Франция и др.[61]. А масоните от победените държави, като тези в Австрия, Германия и Унгария, можели само да съчувствуват, защото и техните страни имали проблеми от подобен характер[62].

Неразривно свързан с въпроса за бежанците бил този за българите, останали под чуждо иго, т. е. въпросът за малцинствата. Ньойският договор съдържал утешителна за ограбена и разпокъсана България клауза, според която държавите, в чиито граници били включени малцинства (поробено чуждо население), трябвало да им осигурят свобода да говорят на родния си език, да изповядват на него своята вяра и пр.[63].

Усилията на всички български правителства след войната били насочени към молби до великите сили победителки да накарат правителствата на съседните на България държави да съблюдават клаузата за малцинствата и по този начин да се пооблекчи и главно да се спаси от чужда асимилация българското население[64]. ВЛБ споделяла тази позиция, особено след като нейни членове станали важни фактори в управлението на страната.

Преди да предприеме нещо самостоятелно и по-решително по въпроса за правата на малцинствата, ВЛБ се заела да проучи опита на масоните в Германия и Австрия в това отношение. За целта през есента на 1924 г. нейното ръководство отложило поставянето на въпроса за малцинствата пред международни масонски форуми. Съображенията за отлагането намираме изложени в едно писмо на Т. Карайовов от Берлин от 24 ноември 1924 г. до великия секретар Ал. Кличиян. „Това решение е естествено — се казва в писмото, — защото нищо не може да се предприеме в тая посока, докато не се разбере становището и на други фактори, които бихме искали да привлечем към общата защита“[65].

Чрез Т. Карайовов, който служел в българската легация в Берлин и настанен там по инициатива на ВЛБ, тя узнала за сключената между Германия и Полша конвенция за малцинствата[66]. В това отношение ВЛБ действувала съгласувано с правителството на Ал. Цанков.

В края на 1924 г. ВЛБ писала на своя гарант в Берлин Хилмар Шахт, че постановленията на мирните договори, засягащи малцинствата, не се прилагат спрямо българското население. „Нещо повече, българите там са изложени на такова потисничество и гонение, че се виждат принудени да бягат, за да спасят живота си, оставяйки на произвола своя имот — се казвало в писмото. — Това нечовешко третиране на своите еднопленменни братя създава голямо възбуждение между българите тук и българските масони не са по-малко възмутени от това“[67]. ВЛБ споделила с германския си гарант намерението да действува пред световното масонство за облекчаване положението на поробените българи и поискала съвет от германските масони[68]. Германските масони обаче погледнали само съчувствено и с разбиране към това намерение на ВЛБ. Подобно било отношението и на ВЛ на Виена, към която на 31 декември 1924 г. тя се обърнала за помощ и съвет[69].

Пак с цел да проучи становището на френските масони във връзка с намерението да се повдигне въпросът за малцинствата пред световното обществено мнение правителството на Ал. Цанков, съгласувано с ВЛБ, в края на 1924 и нач. на 1925 г. изпратило в Швейцария и Франция министър Я. Стоенчев. Срещата му с френски масони не била окуражителна[70].

С цел да улесни спечелването на подкрепата за усилията на българското правителство пред ОН за постигане на положителни резултати по искането да бъдат приложени клаузите за малцинствата през 1925 г. ВЛБ установила и започнала да поддържа активна кореспонденция с „добри братя, видни общественици и представители в ОН“[71]. Такива били някои френски, белгийски и др. масони. Един от тях бил проф. Анри Лафонтен — виден белгийски общественик, дългогодишен председател на Международното бюро за мир и почетен член на ВЛБ от 1923 г. В началото на 1925 г. ВЛБ го снабдила с много доказателствени материали за нечовешкото третиране на българското население в Тракия и Македония с молба да повдигне

този въпрос в ОН. Като делегат на Белгия в тази институция той защитил справедливите оплаквания на България[72].

Дълго време ВЛБ се намирала в безизходица и не се решавала да постави пред международното масонство въпроса за съдействие да се прилагат клаузите за малцинствата. Тя не била сигурна, че ще бъде подкрепена от други братства, и се бояла да не изпадне в изолация в самата ММА.

ВЛБ се решила да постави въпроса официално по чисто масонска линия едва след като се нормализирали отношенията ѝ с ВЛ на Югославия. На 17 февруари 1927 г. последната изпратила до членуващите в ММА братства окръжно относно териториален спор между Югославия и Италия с молба да застанат зад югославските претенции. ВЛБ се въздържала да вземе отношение, но използувала случая като повод да повдигне пред ВЛ на Югославия въпроса за необходимостта да се изпълняват от всички правителства, включително и югославското, клаузите за малцинствата, както изискват мирните договори. Отговаряйки на ВЛ на Югославия, на 18 февруари 1927 г. тя писала, че на Балканите било необходимо масоните да дигнат глас и да заработят за „изпълнение на поетите в договорите за мир задължения за правата на отделните малцинства“, че това „ще даде начало на умиротворение и ще сложи основите на едно трайно разбиране на балканските народи — основи тъй необходими за запазване и гарантиране националната и държавната ни независимост“, „ще се достигне онова взаимодействие, което би се наложило или би станало необходимо при опити, отгдето и да идат те, за посягане върху независимостта на отделна държава или при заплашване на мира“. Накрая се апелирало за подкрепа на действията на ВЛБ в тази насока[73].

От страна на ВЛ на Югославия не последвал положителен отклик на призива на ВЛБ.

Във връзка с реакционните мерки на белградския режим в Македония и вземайки повод от т. нар. студентски процес срещу млади българи — борци за национални права и свободи във Вардарска Македония[74], на 6 февруари 1928 г. ВЛБ се обърнала с писмо до всички масонски братства в света. В него се посочвало, че във Вардарска Македония цари кървав терор и че България не трябва да се вини за напрегнатото положение там. Основавайки се на приетата в Белград през септември 1926 г. резолюция, в която се казвало, че масонството има за цел „да упражнява въздействие върху общественото мнение от различните страни в духа на мира и на толерантността“, ВЛБ призовала всички ложи в света да упражнят своето влияние върху обществените кръгове, за да се застъпят енергично за спиране на кървавото потисничество на Балканите, за осигуряване на българското население във Вардарска Македония на елементарни права[75].

Различните братства се отнесли по различен начин към този апел. ВЛ на Испания откликнала с разбиране на позицията на ВЛБ и пожелала балканските въпроси да се разрешат от едно „Балканско Локарно“[76]. Формално балгосклонно погледнал на въпроса ВИ на Испания[77]. ВЛ „Вале де Мексико“ се солидаризирала със становището на ВЛБ и отправила призив до членовете си да направят каквото е по силите им, за да бъдат дадени права и свободи на българите в Македония[78]. Но становището на тези ложи не било от голямо значение за решаване на българските и балканските проблеми тогава. Повечето от ложите, особено европейските, заели неутрална, наблюдателна позиция.

Най-засегната била ВЛ на Югославия. На 28 май 1928 г. тя изпратила до ВЛБ много остър и ангажиращ отговор, в който голословно се твърдяло, че във Вардарска Македония живеели само сърби, че там нямало никакви малцинства, че провежданата от белградското правителство политика била справедлива. Ако имало виновни за бедите на местното население, то това бил Ал. Протогеров, т. е. ВМРО. ВЛ на Югославия обвинила ВЛБ, че е застанала под знамето на Протогеров. Заключението било, че ВЛБ изменила на масонските принципи[79]. Така ВЛ на Югославия застанала плътно зад белградското правителство по въпроса за сръбската национална принадлежност на населението във Вардарска Македония, защитавайки неговата асимилаторска политика там.

Спорът метду ВЛБ и ВЛ на Югославия излязъл извън двустранните отношения и се пренесъл в ММА. За неговото изглаждане ВЛБ поискала застъпничеството на масонския интернационал[80]. А на обвиненията на ВЛ на Югославия на 4 октомври 1928 г. тя отговорила чрез окръжно пак до всички велики ложи и изтоци, с което отново настоятелно били помолени на живеещите в Югославия македонски българи да се осигурят елементарни права и свободи; ВЛ на Югославия да се намеси за спиране на терора и жестокостите в Македония; ММА да изпрати анкетьори, които да разследват положението във Вардарска Македония, а също и да се анкетират делата на убития през лятото Ал. Протогеров[81].

Единственият резултат от тази акция на ВЛБ пред международното масонство било заставането ѝ в защита на българщината и за прилагане на залегналите в мирните договори клаузи за малцинствата, за запознаването на световното масонство с тази позиция. Пред ММА ВЛ на Югославия се оправдавала, че била за добри отношения с ВЛБ, която уж била напуснала масонските принципи, повдигайки въпрос за малцинствата в Югославия и специално в Македония[82].

Практическа последица от интервенцията на ВЛБ било крайното обтягане на отношенията ѝ с ВЛ на Югославия. Обезпокоено от това, ръководството на ММА на 9 февруари 1929 г. решило: без да взема страна по причините за спора между ВЛБ и ВЛ на Югославия, изразява желание двете ложи да намерят почва за приятелство и братство, като подчертало, че не е желателно политическите спорове да водят до спорове между масонските братства[83].

Въпросът за малцинствата дълго време заемал централно място в цялата международна дейност на ВЛБ. За неговото отстояване тя използувала не само преки, но и косвени масонски канали и международни форуми.

* * *

ВЛБ участвувала в прояви, организирани от Постоянното международно бюро за мир (МБМ)[84]. Главните прояви се свеждали до провеждани периодично международни конгреси за мир. След Първата световна война МБМ възстановило дейността си към април 1919 г. (Масоните му приписват големи заслуги за основаването на ОН.)

На 3 ноември 1918 г. в България било основано „Българско дружество за мир чрез съюзяване“[85], ръководно положение в което заели масоните. Негови председатели станали членовете на ВЛБ Д. Мишев и проф. Ст. Киров. Освен в столицата дружеството имало клонове в някои от по-големите градове на страната.

На 10—13 август 1921 г. в Люксембург се провел 21-вият международен конгрес за мир. В него не участвували български представители. Но чрез българската легация в Берн, с която МБМ поддържало връзки, на българското правителство били изпратени приетите резолюции от този първи след войната конгрес за мир[86]. Пак чрез легацията в Берн през май 1922 г. МБМ се обърнало към българското правителство да изпрати делегация, която да участвува в 22-рия международен конгрес за мир. Той трябвало да се проведе на 25—29 юни 1922 г. в Лондон[87]. През юни с. г. МБМ се обърнало с апел до около 2500 масонски ложи, включително и до ВЛБ, с призив да подпомогнат усилията му за поддържане на мира в света. Апелът съдържал и призив до масоните да участвуват в конгреса за мир в Лондон[88]. Съюзният съвет на ВЛБ приел поканата и решил да изпрати делегати на този конгрес начело с Н. Милев[89].

Между другите резолюции конгресът приел и внесената от българската делегация, с която се предлагало да се създаде при ОН постоянна комисия, която да контролира прилагането на договорите за малцинствата. Конгресът гласувал и други резолюции, които интересували ВЛБ: за самоопределението на народите, в която се споменавало специално Македония, и друга — ОН да съдейства за възвръщане на бежанците в родните им огнища[90].

Следващият 23-и международен конгрес за мир се провел от 2 до 7 октомври 1924 г. в Берлин. За участие в него ВЛБ определила Т. Карайовов — служител в българската легация в Берлин, и директора на в. „Слово“ проф. Н. Милев — и двамата активни масони[91]. На този конгрес българската делегация предложила в четвърта комисия ОН да вземе необходимите мерки за осигуряване правата на малцинствата, декларирани в мирните договори, а също да направи нещо в полза на бежанците[92]. Но поради съпротивата на силните представители от държавите победителки, приемането ѝ било осуетено.

На конгреса Т. Карайовов установил по-тесни контакти с делегациите на Германия и Австрия. На ръководството на ВЛБ той предложил да сондира ложите в тези две страни с цел директно да узнае от тях по какъв начин смятали да действуват по въпроса за малцинствата, както и да предприемат общи съвместни постъпки пред ОН по същото дело[93]. Ръководството на ВЛБ възприело препоръката на Карайовов и изпратило до великите ложи на Германия, Австрия и Унгария писма с предложение да се информират взаимно за начините, по които да действуват по въпроса за малцинствата. Що се отнася до предприемането на съгласувани съвместни действия, решено било, че една такава акция би била прибързана. На Т. Карайовов било възложено да събере сведения и информация за начините и пътищата, чрез които официална Германия, Австрия и Унгария действували за защита на техните малцинства в чужбина[94]. В резултат на действията на Карайовов ВЛБ била уведомена, че официална Германия все още не е поела защитата на малцинствата в ОН, понеже не била член, а се занимавала с други, по-парливи проблеми. С въпроса за малцинствата в момента се занимавали само частни дружества[95].

След като получила по познатия вече път апел и необходимите материали около свикването на 24-ия международен конгрес за мир, ВЛБ решила да участвува в него с голяма делегация, в състава на която влизали Д. Мишев, Б. Вазов — подпредседател на Народното събрание, Анри Лафонтен и Алберт Лантоан — нейни гаранти за приятелство съответно при ВИ на Белгия и ВЛ на Франция[96]. Конгресът се провел от 1 до 6 септември 1925 г. в Париж.

ВЛБ възложила на своята делегация, съгласувано с правителството на Ал. Цанков, да предложи за включване в дневния ред на конгреса въпроса за малцинствата на Балканите. В писмо до А. Лафонтен Съюзният съвет на ВЛБ писал, че на малцинствата на Балканите не са дадени никакви права от

несправедливите договори, че са подложени на жестоко преследване и потискане[97].

От София делегацията била снабдена с редица документи: пълномощията на 11 културни и пацифистки дружества, наброяващи над 45 хиляди членове, и от две общини на малцинства в България, както и с проект за резолюция по въпроса за малцинствата[98]. Всъщност главната задача на българската делегация била да прокара приемането на въпросната резолюция.

В проекта за резолюция се предлагало да се организира анкета върху положението на малцинствата и бежанците на Балканите; компетентните международни институции (ОН) да вземат ефикасни мерки за осигуряване на прокламираните с мирните договори права на малцинствата в балканските държави, като се създаде специален орган, който да осъществява резултатен контрол върху това; да се вземат ефикасни мерки за спиране на по-нататъшния бежански поток в България и връщане на бежанците по родните им места; да се създаде орган, до който малцинствата да се отнасят във връзка със защитата на своите права[99].

С помощта на председателя на конгреса и делегат на ВЛБ — А. Лафонтен, предложението на българската делегация било включено в дневния ред на четвъртата комисия. Като се съобразили с конкретната обстановка, Д. Мишев и Б. Вазов въз основа на донесената от тях проекторезолюция съставили една промемория. Тъкмо тази промемория била разгледана от споменатата комисия на конгреса. По време на разглеждането ѝ обаче против нея яростно се обявил делегатът на ВЛ на Югославия Томич. Той обвинил българската делегация, че била представител на Ал. Цанков, че искала да внесе смут в конгреса с разглеждането на въпроса за малцинствата и т. н. От българска страна аргументирано защитил промеморията Д. Мишев. Френският делегат и виден масон Герню — секретар на френската лига за защита правата на човека и гражданина, енергично подкрепил българското предложение. След това с няколко незначителни поправки българската промемория била приета като резолюция, която призовавала ОН: „1) Да се употребят всички средства, с които разполага, за да се приложат дадените с договорите права на малцинствата, като уреди контрол за това. 2) Да създаде международно юридическо тяло, с което да разглежда всички оплаквания за неприлагане правата на малцинствата“[100]. От името на конгреса резолюцията била изпратена на ръководството на ОН. Това представлявало голям успех на българската делегация на 24-ия световен конгрес за мир и в частност на ВЛБ.

Друг успех на делегацията на ВЛБ на този конгрес била промяната в поведението на ВЛ на Югославия към нея. С помощта на френски масони и на ръководството на конгреса (устроени били два приема) между българските и югославските масони (без Томич) били установени по-близки контакти и се водили разговори за разбирателство и сближение между двете ложи. Уговорено било на връщане от Париж Д. Мишев да се срещне в Белград с великия майстор на ВЛ на Югославия. За да успокои българските масони, югославският делегат Кренчич дори ги уверил, че Югославия не била и нямало да бъде сръбска държава, че трябвало да бъде югославска федерация (югославянски балкански щати) и че ВЛ на Югославия щяла да работи за федериране на славянските народи на Балканите. А що се отнасяло до македонците — никой нямало да се бърка в народностната и верската им принадлежност. Нещо повече, уговорено било на конгреса на ММА в Женева през октомври 1925 г. делегати на ВЛБ и на ВЛ на Югославия да се явят с „определени становища за преговори и споразумение“[101].

Приетата на конгреса промемория за малцинствата Б. Вазов предал на министъра на външните работи Хр. Калфов, когато на връщане за България минал през Женева, където Калфов се намирал, за да участвува в работата на ОН[102].

Двадесет и петият световен конгрес за мир се провел в края на август и началото на септември 1926 г. в Женева. И в този конгрес ВЛБ участвувала с голяма делегация, в която бил включен д-р К. Станишев — велик секретар, Д. Мишев, Гр. Василев, Й. Бадев и А. Лафонтен[103]. Той разгледал въпроси за състава на съвета на ОН, за държавния суверенитет, за стопанското устройство, въпроси на мира и прогреса и др.[104]. И тук българската делегация била подготвила проект за резолюция, който депозирала за включване в дневния му ред. Той съдържал същите положения, както промеморията от миналия конгрес. Целта била да се приеме документ за малцинствата не само от дадена комисия на конгреса, а това да стане дело на целия конгрес[105].

Почти по същото време (края на август — началото на септември) в Женева се провел международен конгрес за малцинствата. В него ВЛБ участвувала чрез К. Станишев, Гр. Василев и Й. Бадев, като пледирала същата кауза, както и на конгреса за мир[106].

В тези два конгреса делегатите на ВЛБ според оценката на нейното ръководство „имаха случай и възможност да отблъскват хули и обвинения“ срещу България и „дето братята делегати постепенно припечелват придобивки за нашето народно и свободно зидарско дело“[107].

След закриването на споменатите конгреси българските делегати посетили Париж и Брюксел. Пак по преценка на ръководството на ВЛБ и в Женева те спечелили съчувствието за българското дело (малцинствата) на видни масони: Ревершон

(Женева), Б. Велхоф (Париж), Лафонтен (Брюксел)[108]. Със същата цел по решение на ръководството на ВЛБ неин емисар (Т. Трифонов) посетил ложите в Лондон и Варшава, „дето е можал да изнесе картината на добруджанските българи“[109].

Двадесет и седмият международен конгрес за мир се провел през септември 1929 г. в Атина. Българското правителство преценило, че участието на българска делегация било необходимо и улеснило дружествата за мир и за ОН в подготовката им за него. Освен това то разрешило на преминаващите през България делегати за този конгрес да пътуват с намаление на отиване и безплатно на връщане[110]. От българска страна в конгреса участвувал Д. Мишев[111].

Конгресът в Атина се занимал с пакета Бриан — Келогу за разоръжаването, за сдружаване на народите и др. въпроси. Най-важното му решение, което засягало България непосредствено, била приетата резолюция, с която МБМ се упълномощавало да стане инициатор за свикване в сътрудничество с други международни организации и под попечителството на ОН първата балканска конференция за търсене на пътища за решаване на балканските проблеми[112]. По време на конгреса делегатите масони провели свои отделни срещи, организирани от ВИ на Гърция. В тях участвувал и Д. Мишев.

Първата балканска конференция се провела през 1930 г. в Атина. В зaредилите се балкански конференции България участвувала със свои делегации, членове на които били и видни масони[113]. В тях българските делегации се водели от председателя на съюза на 32-те дружества за мир и ОН проф. Ст. Киров. В конференциите широко се дискутирали възможността и необходимостта от създаване на балканска федерация от петте балкански държави като път към изграждане на европейски съюз[114].

В двадесет и осмия конгрес за мир, проведен през юли 1931 г. в Брюксел, като делегати на българските буржоазни пацифисти участвували сътрудникът по печата при българската легация в Париж масонът Г. Белчев и кореспондентът на белгийския вестник „Льо пьопл“ Ат. Москов[115]. В подготовката за участие в конгреса активно съдействували официалните български власти[116].

Този конгрес също приел няколко резолюции, подкрепени и от българската делегация: по разоръжаването — да се създаде международна комисия и се проведе международна конференция под патронажа на ОН; за моралното разоръжаване — чрез възпитание, чрез печата и др. средства да не се говори повече за война; за Европейски съюз — да се създадат условия за свободно търгуване и главно да се създаде европейска федерация; по балканската конференция — да се създаде един балкански пакт по пътя на балканската федерация и Европейския съюз[117].

Последното резултатно участие на ВЛБ в международните конгреси за мир било на 29-ия конгрес, проведен в началото на септември 1932 г. във Виена. От България в него участвувал масонът Тр. Трифонов. Този конгрес увеличил грамадата на дотогавашните пацифистки резолюции с още няколко. В резолюцията по въпроса за ревизиране на мирните договори се настоявало ОН да се заеме незабавно с проучване на начините и средствата за разрешаване на споровете между заинтересованите държави, включително и чрез някои изменения на чл. 19 от статута на ОН. Големи разисквания станали по въпроса за военното и моралното разоръжаване. Българският делегат предложил — и било включено в резолюцията — по моралното разоръжаване да се предвидят наказателни санкции против пропагандата срещу свободното организиране на малцинствата и против тази за асимилиране на малцинствата; да се наказват държавните органи, които отказват или умишлено не прилагат клаузите за покровителствуване на малцинствата (за това предложение гласували югославските и гръцките делегати, а румънска делегация не участвувала в конгреса).

Приета била и резолюция по световната икономическа криза, в която се препоръчвало намаляване на данъците, полагане на грижи за безработните, забраняване на дъмпингите и др. мерки като изход от кризата[118].

Засилването на активността на български представители и специално на представители на ВЛБ в ръководеното от МБМ пацифистко движение довело до включването на проф. Ст. Киров през 1932—1934 г. в съвета на тази международна институция[119].

След като в началото на 1935 г. Германия отхвърлила наложеното ѝ с Версайската система ограничаване във въоръжаването и след активизиране на завоевателните действия на Италия и Япония в света се създала нова обстановка. То съвпаднало и с установяване на монархофашистка диктатура в България. При тези условия управляващите фактори в нашата страна престанали да оказват подкрепа на международното пацифистко движение. Още повече, че това движение започнало да се ползува с известна подкрепа и от страна на антифашистките сили.

Най-напред българското правителство отказало да дава обичайната дотогава финансова подкрепа на МБМ, мотивирайки се с финансови затруднения[120], за да стигне до пълен отказ от участие в международните конгреси за мир от 1936 г. насетне.

Поканата до Българския съюз на дружествата за мир и до българското правителство от август 1936 г., изпратена от председателя на изпълнителния комитет на световното събрание за мир в Брюксел, била отклонена от министър-председателя Г. Кьосеиванов[121]. Мотивите си той изложил в следната резолюция: „На телеграмата от конгреса в Брюксел да се отговори, че българските организации за мир са решили да не участвуват, поради което България не ще бъде представена в този конгрес. Този отговор да се даде, след като се узнае резолюцията на „Отец Паисий“, който щеше да устрои събрание по този въпрос“[122].

По нареждане на Кьосеиванов до международния конгрес за мир в Брюксел била изпратена телеграма, с която бил деклариран отказът българската делегация да участвува в неговата работа[123]. Вместо това от името на българските дружества за мир с дата 26 август 1936 г. била изпратена декларация, която всъщност отразявала становището на правителството. В нея отказът се обяснявал с несправедливостта на следвоенните мирни договори[124].

Така завършило участието на ВЛБ в буржоазното пацифистко движение между двете световни войни. Нейното участие било обусловено от разбирането ѝ за необходимостта да се защитят пред меродавното световно обществено мнение някои от парливите, силно накърнени с мирните договори интереси на България. Най-активно било това участие при управлението на Демократическия сговор и отчасти на Народния блок. Тогава била и най-дейна подкрепата, която правителствата оказвали, и то до такава степен, че това участие се използувало като допълнителна форма за провеждане на външната политика на България.

* * *

За оказване на обществена подкрепа на ОН неговите създатели подсказали образуването на специални дружества в отделните държави. През 20-те години такива организации били образувани в почти всички членуващи в ОН държави. Тези дружества били организирани в особен международен съюз (федерация). През 1930 г. в него членували дружества от 37 държави. Голяма роля в ръководството на съюза играела ММА, а в отделните държави — местните масонски централи.

На 21 май 1921 г. в София бил основан Съюз на обединените български дружества за сдружаване на народите. В състава си той имал 11 местни клона. Съюзът си поставил за задача да работи за мир и взаимно разбирателство в духа на идеята на ОН[125]. Към 1925 г. той наброявал около 15 000 членове. След неколкогодишно самостоятелно съществуване на 23 май 1926 г. този съюз се слял с Българското дружество за мир чрез съюзяване в обща организация с название „Българско дружество за мир и за ОН“[126]. Пръв и дългогодишен председател на съюза станал проф. Ст. Киров, а секретар — Тр. Трифонов (и двамата членове на ВЛБ). От самото си създаване СОБДСН бил финансиран от българското правителство[127].

Първата проява на съюза било изложението, което ръководството му изпратило на 30 юни 1921 г. до Международния съюз на дружествата за ОН (МСДОН), с което изказало мнение относно някои въпроси от дейността на ОН: в ОН да се приемат всички независими държави; да се определят точно компетенциите на ОН и на неговите органи; да се разоръжат всички държави като условие за траен мир; да се вземат мерки за смекчаване финансовите клаузи на Ньойския договор, да се осигури на България обещанният с този договор излаз на Егейско море[128].

През 1922 г. СОБДСН бил приет за член на МСДОН въпреки съпротивата на държавите от Малката антанта[129]. Оттогава в продължение на повече от 10 години редовно участвувал в международните форуми на този съюз.

На конгреса в Лион (Франция) през юли 1924 г. българските делегати проф. Ст. Киров и д-р Ив. Пенаков (масон) се опитали да поставят въпроса за положението на българското население в Добруджа[130]. В следващите години продължили усилията в тази насока. На проведената през февруари 1925 г. конференция на МСДОН в Брюксел Ив. Пенаков депозирал пространна декларация за положението на българите в Южна Добруджа[131]. Конференцията приела резолюция, с която приканила българските и румънските представители да ходатайствуват пред правителствата си за уреждане положението на българите в Ю. Добруджа[132]. След завръщането си от конференцията Пенаков уведомил за дейността си и за приетата резолюция министъра на външните работи[133].

На конгреса във Варшава в началото на август 1925 г. СОБДСИ бил представен от проф. Вл. Моллов, проф. Л. Милетич и Тр. Трифонов. Тук те поставили въпрос за положението на българските бежанци и за положението на българите под чуждо иго. По процедурни причини обаче разглеждането му било отложено[134]. Половин година по-късно — през март 1926 г., по предложение на българските делегати Л. Милетич и Ив. Пенаков комисията за малцинствата при МСДОН приела резолюция, с която се предлагало на ОН да осигури отпускането на заем за подпомагане на българските бежанци[135].

Представители на българските дружества за ОН участвували на конгресите в Залцбург през октомври 1926 г., в Мадрид — през май 1929 г. и неизменно пледирали за правата на българските малцинства в балканските държави[136]. Заедно с това те изпращали мемоари и изложения до меродавни западноевропейски фактори все във връзка с този болен за България въпрос.

В началото на 30-те години представители на българските дружества за ОН участвували в ръководни институции на международния съюз на тези организации. През 1930 г. например проф. Ст. Киров бил избран за член на изпълнителния комитет на съюза, д-р Ив. Пенаков участвувал в постоянната комисия за малцинствата и в комисията по юридическите и политическите въпроси[137]. От позасилените си позиции в МСДОН сега българските дружества за ОН активизирали инициативите си за поставяне на интересуващи България въпроси. Пример за това било участието им в 13-ия конгрес, проведен през февруари 1930 г. в Брюксел. В дневния ред били включени и два интересуващи много България въпроса: за подобряване положението на българските малцинства и за стопанското положение на България. От българска страна в заседанията участвували професорите Ст. Киров и Л. Милетич, както и Ив. Пенаков. Те предложили в дневния ред да бъде включен и въпросът за бежанците в България, но то било отклонено.

По предложение на българската делегация конгресът приел резолюция за стопанското положение на България, в която се посочвало, че конгресът обръща внимание на ОН върху тежкото положение на България, и се пожелавало след съответно проучване да се направи необходимото за подпомагането й[138]. Освен това тя внесла в конгреса три проекта за резолюции. В първия се предлагало да се констатира, че правителствата на някои страни не са осигурили права на малцинствата и че следва да се привлече вниманието на ОН предвид голямата опасност от този факт[139]. Вторият се отнасял до бежанците: ОН да вземе мерки за спиране потока от бежанци в България и да се направи необходимото за връщането им по родните места[140]. Третият бил безобиден: предлагал да се осигурят средства за школуване на млади журналисти по въпросите на ОН[141].

Макар да не били приети отнасящите се до защитата на българските малцинства и за бежанците проекторезолюции, българската делегация все пак успяла да постави важни за България въпроси и да привлече в своя подкрепа мнението на известни обществени среди, включително и масонски.

Годините се редели една след друга, следвали и международните конгреси и форуми на буржоазната общественост, трупали се резолюции, които никой не изпълнявал, а положението на малцинствата оставало непроменено. Това подхранвало неверие дори у най-големите оптимисти сред масоните в ефективността на тези институции. В една статия по повод конвенцията на съвета на ОН от 4 март 1929 г. във връзка с правата на малцинствата първомайсторът на ложа „Светлина“ К. Станишев писал, че в множеството международни дружества и лиги за защита на малцинствата първа цигулка свирели многобройните представители на страните победителки, които имали за цел да приспиват онези, които се борели за правата на малцинствата[142].

С всяка изминала година сред много български масони растяло неверието в ефикасността на ОН като инструмент за разрешаването на създадените с Ньойския договор тежки проблеми за България. И те след много очаквания и надежди, подир толкова постъпки пред ОН да стори нещо за премахване неправдите на мирните договори с горчивина вече открито признавали, че ОН вместо инструмент на мира се оказало организация на победителите, която да бди за неприкосновеността на Версайската система[143].

От средата на 30-те години при новата обстановка в Европа участието на Съюза на дружествата за ОН в международни прояви престанало да бъде активно. Причината трябва да се търси в обстоятелството, че от ОН не можело да се очаква нищо, което да отговаря на външнополитическите цели на тогавашните управляващи среди в България, които постепенно започнали да проявяват предпочитания и да търсят възможности за сближаване със сили, които ефикасно да съдействуват за отхвърляне на Ньойския договор. Така международната дейност на ВЛБ чрез тези организации постепенно замряла.

* * *

Представители на ВЛБ вземали активно и редовно участие и в международни прояви на българската православна църква в рамките на Международния съюз за сближение чрез църквите (МССЦ). Това било осъществявано чрез създадения към средата на 1920 г. клон на този съюз — Български съюз за сближение чрез църквите (БССЦ). В ръководството на клона от самото начало важна роля започнали да играят масоните Д. Мишев, който станал негов секретар и представител в изпълнителния комитет на МССЦ[144], протопрезвитер Ст. Цанков, пастор Д. Фурнаджиев, началникът на Отдел вероизповеден при Министерството на външните работи Г. Цветинов и др. или близки до тях, като митрополит Стефан.

БССЦ започнал да участвува в официалните форуми на МССЦ веднага след своето създаване. В проведения през лятото на 1920 г. негов конгрес в Женева от българска страна участвували протопрезвитер Ст. Цанков и архимандрит Ст. Георгиев[145]. На следващия конгрес в Копенхаген, проведен в началото на август 1922 г., от страна на БССЦ участвували митрополит Стефан, Ст. Цанков и Д. Фурнаджиев[146]. Делегацията трябвало да защитава правата на българските малцинства. Впрочем за това българският клон се застъпил с молба за подкрепа и пред ръководството на МССЦ[147]. Сравнително активна била дейността на делегацията на БССЦ на конференцията в Лозана от 3 до 21 август 1927 г. БССЦ бил представен от митрополит Стефан, Ст. Цанков и проф. Глубоковски. Освен чрез участието си в дискусията по чисто църковни въпроси българската делегация в частни разговори с отделни делегати ги запознала с въпросите на българските бежанци и българските малцинства[148].

През 1928 г. Българският национален съвет на църквите подал до екзекутивата на Всемирния съюз на църквите меморандум за тежкото положение на българите в Югославия. Той бил разгледан в конференцията на управителния съвет в Авиньон през 1929 г. и в Люцерн през 1930 г. Но вземането на решение било отложено до постигане на разбирателство между Българския и Югославския национален съвет за облекчаване положението на българите в рамките на Югославия. Югославската страна обаче не пожелала да разговаря с българските църковници.

През август 1932 г. в Женева се провела поредна редовна годишна конференция на вселенския съвет на стокхолмското движение за обща практическа християнска дейност на църквите. В нея участвувала и българската делегация в състав: врачанският митрополит Паисий и проф. Ст. Цанков. Същата делегация участвувала и във втората конференция на управителния съвет на МССЦ. В тази конференция (1932) българската делегация отново повдигнала въпрос за българските малцинства чрез специално подробно изложение. По нейно предложение въпреки съпротивата на делегатите на югославските църкви било решено да се образува постоянна комисия за малцинствата в състав: председател — епископ Амундсен (Дания) и членове: д-р Дърмонд (Лондон), д-р Карстром (Швеция), д-р Х. Аткинсон (САЩ), д-р Турел (Франция) и др.[149]. В състоялата се през есента на 1933 г. в Югославия конференция за мир чрез църквите в българската делегация участвували масоните Г. Цветинов и проф. Д. Михайлов[150].

Изобщо ВЛБ участвувала активно и в международни прояви на църквите чрез включването в български църковни делегации на свои членове, работещи в сферата на култа и свързаните с това ръководни държавни и други институции. По този начин тя използувала международни форуми на църквите за поставяне и отстояване главно на въпроса за малцинствата в съседните на България държави. По посочените вече причини обаче от средата на 30-те години насетне и тази дейност замряла.

През април 1928 г. в Чирпанско, Пловдивско и други райони на Южна България станало голямо земетресение, което причинило огромни разрушения на жилища, пътища и пр., взело много човешки жертви. За подпомагане на пострадалото население в много страни се разгърнала кампания за събиране на помощи. По-активна била тя в Чехословакия, Франция, Англия и др. държави[151]. Помощите обикновено постъпвали чрез организациите на Червен кръст.

Към усилията на Българския червен кръст, а и на правителството и други институции и организации се присъединила и ВЛБ. В съставения на 18 април 1928 г. по инициатива на българските дружества „Червен кръст“ Всенароден комитет за подпомагане пострадалите от земетресението с представители на различни обществени и държавни институции участвували осем масони: Ст. Данев (председател), П. Мидилев, Ас. Иванов, Д. Фурнаджиев, д-р Ив. Кесяков, д-р К. Станишев и др. ВЛБ участвувала със свой човек и в създадената със закона за подпомагане пострадалите от земетресението дирекция. Нейн секретар станал масонът А. Гъдев.

Освен за събиране на помощи от чуждестранни масонски централи за пострадалите от земетресението ВЛБ действувала и самостоятелно. След земетресението тя се обърнала с призив до всички чуждестранни масонски братства, запознала ги със сполетялото България нещастие и помолила за събиране и изпращане на материална подкрепа. На този призив се отзовали малко масонски централи. ВЛ на Франция организирала подписка между съставните ѝ ложи. Около 50 ложи от Париж и други градове на Франция до края на 1928 г. изпратили 7518 франка, а в началото на 1929 г. — още 300 франка[152]. ВЛ на Югославия на два пъти (през април и октомври 1928 г.) изпратила чрез БЧК 5000 лева[153]. ВЛ на Чехословакия „Лесинг“ дала 66 157 лв.[154], ВЛ на Полша — 1000 злоти[155], ВЛ на Виена — 200 шилинга[156], ложата на Делфи в Александрия изпратила чрез ВЛ на Франция 100 франка[157]. С ВИ на Гърция ВЛБ разменила съчувствия във връзка със земетресението, засегнало както България, така и Гърция. За пострадалото гръцко население ВЛБ изпратила 3000 лв., а ВИ на Гърция на свой ред дал 2000 драхми като помощ за пострадалото българско население[158] и т. н.

Колкото и незначителни да били тези средства в сравнение с нанесените от земетресението щети, те свидетелствуват за усилията на ВЛБ да използува своите международни връзки за демонстриране на международната масонска солидарност, да изпробва тяхната сила. Резултатите обаче далече не отговаряли на надеждите.

След Първата световна война българската буржоазия се опитала да се приспособи към създадената международна конюнктура. Тъй като от главната сила на победителите — Франция, зависело решаването на много български проблеми, част от буржоазията се стараела да спечели нейното благоволение. И понеже във Франция между двете световни войни масоните играели голяма роля, тя се помъчила да използува преди нея създадената под патронажа на ВЛ на Франция ВЛБ. Така ВЛБ се включила в онзи кръг на международното масонско движение, в който ръководна роля играели френските масони. Чрез ВЛБ част от българската буржоазия участвувала в живота на множество международни буржоазни организации: като ММА, МБМ, МСДОН, МССЦ и др.

В страната ВЛБ овладяла ръководствата или имала представители в преобладаващата част от буржоазните обществени организации, особено в тези за международни връзки и изяви. Пряко или косвено чрез тях тя участвувала в някои сфери на международния обществен живот на световната буржоазия, особено на европейската.

Втората национална катастрофа засегнала всички социални групи в българското общество. Като организация на представители от всички кръгове на буржоазията и свързаната с нея интелигенция ВЛБ поставила в центъра на задграничните си прояви някои въпроси, свързани преди всичко със съдбата и положението на откъснатите с Ньойския договор от България земи и тяхното население, за смекчаване жестоките клаузи на този договор. По-активни били тези действия след деветоюнския преврат от 1923 г. и последвалото го десетилетие. Тогава всички международни прояви на ВЛБ били предприемани или в съгласие и подкрепа, или със знанието на българските правителства, в които тя имала свои представители. Тъй като тези прояви на ВЛБ засягали интересите на победителите и облагодетелствуваните с Версайската система техни съюзници, те не срещали нито винаги, нито безрезервно подкрепата на съответните масонски централи. Във вътрешнополитически план обаче ВЛБ съдействувала за провеждането на антиреволюционна политика. Тук между нея и чуждите масонски централи нямало съществени различия.

Чрез своите връзки и прояви ВЛБ се стремяла да открива и печели приятели и съчувственици за каузата си преди всичко сред победителите в Първата световна война. В националeн план обаче резултатите били толкова скромни, че не били в състояние да поддържат у българската буржоазия вярата, че справедливостта ще възтържествува точно според сочения от международните масонски или близки до тях институции и форуми път, че строените след войната неправди ще бъдат поправени от самите им извършители — империалистите от Съглашението. Затова от средата на 30-те години, когато започнало отхвърлянето на Версайската система и в България била установена монархофашистка диктатура и започнали да растат надеждите за изправяне на нейните неправди от други фактори, тази дейност на ВЛБ почти изведнъж угаснала.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ТРЕТА

[1] БИА, ф. 324, а.е. 1, л. 761, 769—770.
[2] *L. Hass*, Ambicje. . ., p. 156—168.
[3] *Хр. Христов*, България, Балканите и мирът 1919, С., 1984, с. 228 и сл.
[4] ЦДИА, ф. 767, оп. 2, а.е. 24, л. 5.
[5] *Хр. Христов*, България, Балканите и мирът, с. 228 и сл.
[6] ЦДИА, ф. 767, оп. 2, а.е. 26, л. 1.
[7] Пак там.
[8] Пак там.
[9] БИА, ф. 222, а.е. 50, л. 2—4.
[10] ЦДИА, ф. 121, оп. 1, а.е. 105, л. 10, Н. Стоилов, Париж до Г. Маджаров, 30.XII.1919.
[11] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 5, ВЛБ — ВЛФр. 20.VI.1920.
[12] Пак там, а.е. 77, л. 2.
[13] Пак там, а.е. 2, л. 4—5.
[14] Пак там, л. 3.
[15] Пак там, л. 4.
[16] Пак там, л. 5.
[17] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1500, л. 189.
[18] Пак там, а.е. 819, л. 1—2.
[19] Пак там, а.е. 1430, л. 8.
[20] Пак там, а.е. 819, л. 1—2.
[21] Пак там, а.е. 1501, л. 197.
[22] Пак там, а.е. 819, л. 67—68, 34.
[23] Пак там, л. 34, 36.
[24] Пак там, а.е. 1500, л. 148.
[25] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 3, ВЛБ — Ил. Бобчев, 9.XI.1920.
[26] Пак там, л. 9—10.
[27] Пак там, а.е. 117, л. 2; а.е. 67,л. 4.
[28] Пак там, а.е. 177, л. 4.
[29] Устав на Дружеството за освобождаване на българските пленници.
[30] Нашите пленници, бр. 1 от 25.III.1921.
[31] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 819, л. 38.
[32] Пак там, а.е. 1501, л. 141.
[33] Пак там, л. 227.
[34] Пак там, л. 226.
[35] Пак там, а.е. 1500, л. 90—95; а.е. 1501, л. 18.
[36] Пак там, а.е. 1500, л. 189.
[37] Нашите пленници, бр. 2 от 25.VI.1921.
[38] БИА, ф. 222, а.е. 64, л. 24—25, 26; а.е. 66, л. 1.
[39] Пак там, а.е. 114, л. 12; а.е. 123, л. 23.
[40] Пак там, а.е. 64, л. 26, ВЛБ — ВЛФр, 20.XII.1922.
[41] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1429, л. 208—225.
[42] Пак там, а.е. 1429, л.1—43; а.е. 1430, л. 7.
[43] Пак там, а.е. 1429, л. 208—225; а.е. 1430, л. 6.
[44] Пак там, а.е. 1429, Телеграма на Ал. Стамболийски — Българската легация
[45] Берлин, 14.IX.1920.
в Пак там, л. 47.
[46] Пак там, л. 48, 51
[47] Пак там, л. 88.
[48] Пак там, л. 128.
[49] Пак там, л. 127.
[50] Пак там, л. 173—175.
[51] Пак там, л. 99—100; а.е. 1430, л. 16—18; а.е. 1431, л. 6—7.
[52] Пак там, а.е. 1429, л. 173—175.
[53] Пак там, а.е. 1429, л. 151; а.е. 1430, л. 1—12.
[54] БИА, ф. 222, а.е. 113, л. 14, ВЛФр — ВЛБ, 21.X.1920.

[55] Пак там, а.е. 114, л. 3, ВИФр — ВЛБ, 16.II.1921.
[56] Пак там, а.е. 64, л. 14, ВЛБ — ВЛФр, 12.I.1921; л. 15, ВЛБ — ВЛФр, 2.III.1921.
[57] Пак там, а.е. 117, л. 4, 6, ВИ на Холандия — ВЛБ, 20.XII.1920, 6.IV.1921; а.е. 67, л. 9—10, ВЛБ — ВИ на Холандия, 24.II.1921.
[58] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1429, л. 235—236.
[59] Пак там, а.е. 1355, л. 10.
[60] Подробно виж у *Т. Косатев*, Бежанският въпрос в България след Първата световна война 1919—1932 (Дисертация), С., 1976.
[61] БИА, ф. 222, а.е. 114, л. 5, 50; а.е. 113, л. 24.
[62] Пак там, а.е. 77, л. 3.
[63] *Б. Кесяков*, Принос към дипломатическата история на България, т. 2, С., 1926, с. 56, 86—102; т. 1, С., 1925, с. 294—295.
[64] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 121, л. 3—4; а.е. 230, л. 1; а.е. 1843, л. 5—6, 31—36, 48—51, 170—171.
[65] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 34.
[66] Пак там.
[67] Пак там, а.е. 40, л. 16.
[68] Пак там.
[69] Пак там, а.е. 77, л. 19.
[70] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 143, л. 1—5; ЗПр, 1925, кн. 3, *Ал. Кличиян*, Доклад на съюзния секретар за вещественото и нравствено състояние на ВЛБ, с. 76; 1927, кн. 5—7, *Д. Немиров*, Янко Стоенчев, с. 122.
[71] ЗПр, 1925, кн. 7—8, Доклад на съюзния секретар за вещественото и нравствено състояние на ВЛБ, с. 198.
[72] Пак там, 1925, кн. 6, с. 191.
[73] БИА.ф 222, а.е. 74, л. 1—12.
[74] *Veritas*, Македония под иго 1919—1929, С., 1931; Македония, Сборник от документи и материали, С., 1978, с. 611—773.
[75] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 97.
[76] Пак там, а.е. 94, л. 27.
[77] Пак там, а.е. 98, л. 8.
[78] Пак там, а.е. 149, л. 16.
[79] Пак там, а.е. 127, л. 34—37.
[80] Пак там, а.е. 2, л . 102, ВЛБ — ММА, 3.VII.1928.
[81] Пак там, л. 104.
[82] Пак там, а.е. 127, л. 40, ВЛ на Югославия — ВЛБ, 25.XII.1928.
[83] Пак там, а.е. 76, л. 147, ММА — ВЛБ, 16.II.1929.
[84] То било основано на Световния конгрес за мир в Рим през 1892 г. със задача да отстоява идеята за защита на мира чрез зачитане правата на гражданите, международната солидарност, уважение на моралните закони (Notice sur le Bureau International de la paix (BIP), 1922).
[85] Устав на Българското дружество за мир и за ОН, С., 1927, чл. 1.
[86] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1630, л. 29, 30—33.
[87] Пак там, а.е. 2301, л. 16.
[88] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 32; ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1633, л. 149—159, BIP: Rapport de gestion pour l'anné 1922, p. 14—15.
[89] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 15, 16.
[90] ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 2304, л. 21, Телеграма на Българската легация в Лондон, 31.VII.1922.
[91] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 32.
[92] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 905, л. 1.
[93] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 33, ВЛБ — Карайовов в Берлин, 6.XI.1924.
[94] Пак там.
[95] Пак там, л. 34, Т. Карайовов от Берлин — Ал. Кличиян, 24.XI.1924.
[96] Пак там, а.е. 2, л. 40, 41; а.е. 38, л. 22—23, ВЛБ — Лафонтен (Брюксел), 15.VIII.1925.
[97] Пак там, а.е. 38, л. 18—19.
[98] Пак там, а.е. 2, л. 45—46, Д. Мишев (Париж) — ВЛБ, 10.IX.1925.

[99] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 909, л. 5—9, Pro memoria на българската делегация на 24-и международен конгрес за мир, септември 1925.
[100] Le XXIV Congrès Universel de la paix: Paris. Documents officiels, Paris, 1926, p. 216.
[101] БИА, ф. 222, а.е. 2, л. 45—46.
[102] Пак там, л. 47, Б. Вазов — А. Т.-Балан, 15.IX.1925.
[103] Пак там, л. 62, 69.
[104] Пак там, л. 73, XXV всемирен конгрес в Женева.
[105] Пак там, л. 63-а, 65.
[106] ЗПр, 1926, кн. 7—10, *Ст. Н. Коледаров,* Отчет на великия секретар за времето от 7 юли до 24 септември 1926 г., с. 172.
[107] Пак там.
[108] Пак там.
[109] Пак там, с. 174.
[110] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 597, л. 10, 14-в, 31, 37—38.
[111] БИА, ф. 222, а.е. 49, л. 8.
[112] Виж текста на резолюцията в ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 597, л. 49, 50.
[113] Подробно за балканските конференции виж у *П. Арсов,* Буржоазното движение за балканско разбирателство (Балканските конференции 1930—1933), Год. на кат. по научен комунизъм и ИИБКП, кн. 1—2, С., 1968.
[114] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 597, л. 199—200, BIP: Rapport de gestion pour l'anné 1930, p. 8—10.
[115] Пак там, л. 204, 205.
[116] Пак там, л. 195, 197,
[117] Пак там, л. 208—211.
[118] Пак там, оп. 6, а.е. 1833, л. 30, Доклад на *Тр. Трифонов* за 29-и международен конгрес на мира до МВРИ, 15.IX.1932; л. 6, Texte des résolutions adoptées par le XXIV Congrès Universel de la paix, Vienne, 4—9.IX.1932.
[119] Пак там. Rapport de gestion pour l'anné 1933 du BIP, p. 6; Rapport de gestion. . ., 1934, p. 6.
[120] Пак там, а.е. 2630, л. 3.
[121] Пак там, л. 13.
[122] Пак там, л. 10.
[123] Пак там, л. 11.
[124] Пак там, л. 14—17, Декларация на Всебългарския съюз „Отец Паисий" до председателя на Конгреса на мира в Брюксел, 26.VIII.1936.
[125] Устав на Обединените български дружества за сдружаване на народите, С, 1921, чл. 1.
[126] Устав на Българското дружество за мир и за ОН, С., 1927, чл. 1.
[127] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 224, л. 1, С. Киров — Д. Мишев, 1.VIII.1921.
[128] Пак там, а.е. 889, л. 7.
[129] Пак там, а.е. 91, л. 1—4, Д. Мишев — Н. Милев, 13.VI.1922.
[130] Пак там, ф. 130, оп. 1, а.е. 168, л. 11—17.
[131] Пак там, л. 18—25, Зора, бр. 1704 от 25.II.1925, *Ив. Пенаков,* Конференцията на МСДОН от 12 февруари 1925 г.
[132] Пак там, л. 46, Меморандум на И. Пенаков в Брюксел на конференцията на дружествата за ОН, февруари 1925.
[133] Пак там, л. 51, 52.
[134] Свободна реч, бр. 412 от 15.VII.1925, *И. С..,* Варшавският конгрес и България.
[135] Илинден, бр. 13 от 2.IV.1926, *Л. Милетич,* Въпросът за правата на малцинствата в извънредната сесия на Унията.
[136] ЦДИА, ф. 130, оп. 1, а.е. 168, л. 75, 216.
[137] Пак там, ф. 176, оп. 6, а.е. 1345, л. 28, Bulletin de l'Union International des associations pour la Société de nations, no 1—III, Bruxelles, p. 19—23, 54, 84.
[138] Пак там, а.е. 1345, л. 1—2.
[139] Пак там, л. 24.

[140] Пак там, л. 25.
[141] Пак там, л. 27.
[142] Заря, 1929, кн. 4, *К. Станишев,* Малцинствата, с. 42—45. Виж също там, кн. 3, *Тр. Трифонов,* Договорите за правата на малцинствата.
[143] Пак там, 1932, кн. 9—10, *Г. Бръчков,* Ньой. По случай дванадесетгодишнината от подписването на мирните договори, с. 328.
[144] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1023, л. 17—18, *Д. Мишев* до Масмит—секретар на МССЦ в гр. Батемберг (Швейцария), 12.VIII.1920.
[145] Пак там, л. 17—18, 19.
[146] Ден, бр. 430 от 7.VIII.1922, *Д. Мишев,* Българската делегация в конгреса за малцинствата в Копенхаген.
[147] ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 1013, л. 13, Дикинсон (председател на МССЦ) от Лондон — Д. Мишев, 2.IV.1925.
[148] Мир, бр. 8161 от 14.IX.1927, *Ст. Димитров,* Писмо от Швейцария. Конференцията за вяра и устройство (2—21 август 1927).
[149] Заря, бр. 3967 от 1932, Всемирният съюз на църквите и малцинствата. Изявления на Врачанския митрополит Паисий.
[150] БИА, ф. 222, а.е. 74, л. 20, ВЛБ — Баялович (Белград), 25.IX.1933.
[151] ЦДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 969, л. 1—2; а.е. 1012, л. 1—7; а.е. 942, л. 59—62 и др.
[152] БИА, ф. 222, а.е. 63, л. 66, 70; а.е. 64, л. 70, 72.
[153] Пак там, а.е. 127, л. 33—39; а.е. 74, л. 17.
[154] Пак там, а.е. 106; а.е. 118, л. 5.
[155] Пак там, а.е. 106; а.е. 59, л. 2.
[156] Пак там, а.е. 77, л. 30.
[157] Пак там, а.е. 10, л. 10, 11.
[158] Пак там, а.е. 49, л. 3; а.е. 92, л. 6, 8.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Видни членове на ВЛБ били замесени в подготовката и извършването на държавния преврат от 19 май 1934 г. В резултат на това всички най-важни управляващи фактори — правителството, армията, полицията, Дирекцията на обществената обнова и др., попаднали в ръцете на масони. Между тях като министър на вътрешните работи бил назначен и великият майстор П. Мидилев. Заради това и заради профренската ориентация въпреки военнофашисткия характер на установения с преврата режим той бил гледан с добро око от масоните в чужбина, включително и от ММА.

Борбите около измененията в държавнополитическата система на България след преврата засегнали една част от масоните, като пострадали групата звенари около К. Георгиев и някои масони от ръководството на Военния съюз. Съществуването на ВЛБ обаче не било застрашено с нищо. И след отстраняването на деветнадесетомайците от власт в назначените от цар Борис III правителства имало министри масони, като Ст. Мошанов, Т. Кожухаров, Н. П. Николаев, Н. Недев, Б. Филов и др. С това ВЛБ се хвалела пред масонските централи в чужбина и пред ММА. Впрочем масони имало и в XXIV народно събрание, и то както в лагера на мнозинството начело с председателя на парламента, така и в буржоазната опозиция начело с Гр. Василев, А. Станков и др. Масони продължавало да има по върховете на другите административни институции, включително и в полицията, като Н. Гешев, в цензурата, като Змей Горянин (Светлозар Димитров), в Министерството на външните работи, като Ж. Добрев, Г. Цветинов, Н. Д. Стоилов и т. н.

Наистина от средата на 30-те години насетне в организационното развитие на франкмасонството настъпил един относителен застой. До началото на Втората световна война в страната не била създадена нито една нова ложа. Настъпилият отлив от масонското братство бързо бил преодолян и на мястото на напусналите били приети нови. Към средата на октомври 1935 г. ВЛБ имала 492 членове, към 11 март на следващата година те станали 510, а към средата на същата година останали 465 души[1]. Не настъпили големи промени и в ръководството на масонското братство: запазили постовете си великият майстор, великият секретар и др.

През втората половина на 30-те години масонските ложи продължавали да се занимават с обичайните си вътрешни работи. Издавало се списание „Зидарски преглед“. Като допълнение към него, но за немасонското общество била основана специална масонска библиотека, от която излезли някои брошури с апология на масонството. Запазени били позициите на ВЛБ в редица буржоазни обществени организации и особено в тези за международни връзки, в организациите с научен и културен характер, в такива на публицисти и писатели и др. В началото на март 1936 г. ръководството на ВЛБ писало на ММА: „Има постоянен напредък в културния живот на всички ложи. В светския живот нашето братство участвува активно в научните, благотворителните и културните учреждения и сдружения. Някои от тях са ръководени изцяло от масони, без да са публично известни, но тяхната дейност е ценена и хвалена от всички“[2]. Този характер на състоянието и дейността на ВЛБ бил запазен и продължен до началото на Втората световна война[3].

В началото на 1939 г. починал великият майстор запасният генерал П. Мидилев, оплакан от масонското братство. Неговото място било заето от дотогавашния му заместник К. Станишев.

В организационното развитие на масонското братство в България през 1936 г. се появил нов елемент — основан бил Върховен съвет на 33-ата степен[4]. Това е свидетелство, че българското масонство навлязло в по-висока степен на развитие, при което имало достатъчно членове с високи масонски степени според съществуващия във ВЛБ обред.

Със създадената за масоните в Европа обстановка в навечерието и началото на Втората световна война се увеличили възможностите на ВЛБ за по-активно участие в живота на ММА, но те не били използувани, понеже били лишени от практическа перспектива. В условията на монархофашисткия режим в навечерието на войната ролята на ВЛБ при провеждане на външната политика на страната в сравнение с предишния период почти секнала.

По-иначе се развили нещата около ВИ „Заря“. През 1935 г. той прекъснал дейността си поради слаба заинтересованост на членовете си и поради своята малобройност. Тя била възстановена едва през 1938—1939 г., и то с цел да развие известна благотворителна дейност[5]. На 29 април 1938 г. бил избран нов управителен съвет на института. Председател станал Г. Цветинов, подпредседател — Емануил Попдимитров, секретар — Светлозар Димитров (Змей Горянин), касиер — Хр. Попдимитров, библиотекар — Ив. Раев[6]. През януари 1940 г. това ръководство било почти обновено, но някои негови членове го напуснали пред надвисналата над масонството опасност от страна на режима и на неговите приятели и бъдещи съюзници и покровители[7]. Но и през 1939 г., след като било възстановено функционирането на ВИ „Заря“, той проявил изключително слаба дейност. Главните усилия били хвърлени в управление и опазване на фонда „Детски дом „Заря“, възлизащ на 1 185 627 лева, и някои лични дарения, като тези на д-р Стефан Сарафов и Живко Добрев[8]. Положени били усилия за запазване материалните средства на масонските ложи, като било обявено, че те представляват културно-просветни институции[9].

През втората половина на 30-те години продължила обичайната дейност на акционерното дружество „Подем“. На 26 май 1936 г. за членове на неговия управителен съвет били избрани Арон Фридман, д-р Ф. Манолов, П. Габровски, Ж. Овадия, П. Бояджиев, Ив. Бончев, Ев. Петров[10]. След три години съставът на съвета бил обновен, но позициите на масоните евреи в него били запазени[11].

В навечерието на Втората световна война ВЛБ засилила участието си в работата на ротарианските клубове, понеже на тях режимът гледал като на нещо необходимо и полезно за него. Растяло влиянието на ротарианството в страната. В осемте ротари клубове към 1 март 1940 г. членували 204 души: 77 в София, 23 в Русе, 22 в Бургас, 19 в Пловдив, 17 в Плевен, 17 в Г. Оряховица, 15 във Варна, 14 в Търново[12]. Главна роля в тази мрежа играел софийският клуб, в който членували около 38% от всички ротарианци в страната. Сега ротари клубовете били обединени в дистрикт № 86 начело с гуверньор. За първи гуверньор бил избран изключително активният масон инж. Любен Божков. Първото дистриктно събрание в България станало на 14 и 15 септември 1939 г. в София, а първата конференция на дистрикт № 86 се провела също в столицата на 30 и 31 март 1940 г.[13]. На тази конференция било изнесено например, че от 1933 до 1939 г. софийският ротари клуб бил посетен от 446 ротарианци от други клубове и от 283 неротарианци, а софийските работници за същия период направили 227 посещения в други клубове, включително и чуждестранни[14].

През втората половина на 30-те години продължила обичайната си дейност бенеберитската областна велика ложа (дистрикт XVII), като най-силната ѝ съставка — ложа „Кармел“ в столицата, както и по-рано, играела най-голяма роля в нея[15]. Но към края на този период работата на бенеберитските ложи започнала да отслабва. През 1938 г. Министерството на вътрешните работи отказало да преутвърди техните устави — един неблагоприятен за тях сигнал.

И в годините на монархофашистката диктатура продължили да се проявяват антимасонските настроения сред част от крайните националисти и фашисти екстремисти: родозащитници, легионери, бивши националсоциалисти, някои запасни офицери особено в София[16], както и някои църковни среди[17], които обаче нямали определящо влияние нито в лагера на официалната власт, нито в православната църква.

Голям шум през 1937 г. предизвикали брошурите на Р. Янков „Сензационни разкрития на тайните архиви на българските масони“ и „Кои са масоните в България“, в които били поместени имената на стотици българи масони и някои факти от дейността на ВЛБ с цел да бъде компрометирано франкмасонството като подчиняващо се на външни сили и като антимонархическо и антицърковно. През април с. г. „фюрерът“ на българските хитлеристи Хр. Кунчев издал брошурата „Масоните без маска“, в която от антисемитски и антимасонски хитлеристки позиции било атакувано масонството. Но органите на полицията пречели за разпространяването на подобна антимасонска книжнина[18].

В отговор на тези антимасонски писания през 1938 г. Д. Ведър публикувал една апология на масонството в България и света под заглавие „Свободното зидарство (франкмасонство)“.

Понеже засилващите се нападки срещу масонството през втората половина на 30-те години били насочени и срещу тяхната дейност в ротари клубовете и заедно с това против последните, ротарианците започнали при всеки подходящ случай да заявяват, че нямат нищо общо с масонството (което не било истина), че били патриоти, че не се занимавали с политически въпроси, че били верни на династията на Кобургите, че дейността и връзките им в чужбина и с чужденци не противоречали на интересите на България и т. н.[19]. Не скъпели възхвалите си към цар Борис III и ръководителите на бенеберитските ложи[20].

Междувременно на 1 септември 1939 г. избухнала Втората световна война. Фашисткият блок разширявал своя терен на господство и влияние. Монархофашистката диктатура на цар Борис III все по-тясно сближавала България с него[21].

Усетила, че в България нещата вървят към повторение на онова, което станало с масоните в държавите, с които тя се подготвяла да се съюзи, и за да не допусне да бъде санкционирана от властта, ВЛБ взела мерки за укриване и изнасяне на безопасно място в чужбина на най-ценните си документи и масонски символи. На 24 юли 1940 г. било проведено специално събрание, на което се решило както ВЛБ, така и нейните съставни ложи да бъдат приспани, да се саморазпуснат. Решението било широко разпространено чрез печата и било приведено в изпълнение.

На 30 юли 1940 г. аналогично решение взела най-голямата бенеберитска ложа „Кармел“, което било санкционирано от съответните държавни институции[22]. Така постъпили и другите бенеберитски ложи.

На 24 декември 1940 г. Народното събрание приело Закона за защита на нацията. Неговият първи дял визирал „тайните и международни организации“ с буржоазен характер, непреследвани дотогава от режима. С него се разтуряли всички обществени организации, които участвували в международни сдружения, центровете на които се намирали в противния на фашисткия блок държави и в които нямало представители на последните[23]. Вторият дял на закона, както е известно, бил насочен изцяло против евреите. В изпълнение на закона последвало решение на правителството на Б. Филов, с което били разтурени ВЛБ, нейните местни ложи, както и нейните организации за открита дейност: възпитателният институт „Заря“, Дружеството за мир и ОН, а също Всесветското смесено свободно зидарство „Човешко право“ (комасонските ложи), Бенеберитската областна велика ложа XVII, българските ротари клубове и др.

Тъй като ВЛБ се саморазтурила, оставало да бъдат ликвидирани нейните организации за открита дейност. За да избегне ликвидирането, ВИ „Заря“ в началото на април 1941 г. се опитал да се слее с дружество „Славянска беседа“. Властите разбрали смисъла на тази маневра и я осуетили[24]. Всички парични средства и другото имущество на института били конфискувани в полза на държавата. Процесът по ликвидирането продължил докъм юли 1942 г. Държавата сложила ръка на 1 182 300 лева на ВИ „Заря“, вложени в а. д. „Подем“[25]. По същия начин било постъпено със средствата и имуществата на местните ложи, които след саморазпускането на ВЛБ се обявили като секции на ВИ „Заря“[26].

Щом бил гласуван Законът за защита на нацията, ръководството на а. д. „Подем“ направило опит да избегне неговите клаузи. Извънредното общо събрание на 28 декември 1940 г. решило акциите на дружеството да станат безименни и като се съобразило с новите условия, променило целите на дружеството. Обявено било, че занапред то ще се занимава със строеж и с търговия на недвижими имоти[27]. А общото годишно събрание на 3 май 1941 г. освободило евреите, членове на управителния съвет, като вместо тях избрало българи. Председател станал Ф. Манолов[28]. Считало се, че по такъв начин капиталите на дружеството ще бъдат спасени, за да бъдат използувани, когато настъпят благоприятни условия за възобновяване дейността на ВЛБ. През ноември 1941 г. управителният съвет дори решил капиталът от милион и половина да бъде увеличен на два милиона лева[29]. Мълчаливата борба за запазване материалната основа на саморазтурилата се ВЛБ продължила до средата на 1942 г. На 22 юни с. г. било проведено последното общо събрание на а. д. „Подем“[30].

Така в продължение на година и половина била изцяло ликвидирана организационната система на ВЛБ и нейната материална основа. Особеното в случая било, че режимът действувал много внимателно. Отношението на правителството към масоните останало като че ли непроменено. Другата особеност била, че ликвидатори на масонското братство станали бившите масони Б. Филов, П. Габровски, Н. Гешев и др. Бивши членове на ВЛБ били на почит както сред управляващите, като Д. Божилов, М. Арнаудов и др., така и такива, които действували като представители на буржоазната опозиция: Ал. Цанков, Т. Кожухаров, Ст. Мошанов и много други. Но някои бивши членове на ВЛБ, освен че се обявили в защита на преследваните евреи заедно с огромната част от българския народ, постепенно се сближили с ръководените от БКП антифашистки сили и създадения от тях Отечествен фронт. Между тях били К. Георгиев, Д. Казасов, Д. Велчев и близки до тях бивши звенари. От това, че не били приложени крути мерки против членовете на разтурената ВЛБ, недоволствували крайните екстремисти във фашисткия лагер[31].

Проследеният исторически развой на масонството в България минал през няколко етапа. Първият обхваща времето до възстановяването на българската държава от Русия през 1877—1878 г. Като световно буржоазно явление масонството засегнало и българските земи в Османската империя. С подкрепата на западноевропейски масонски братства били основани първите масонски организации, но в тях участвували само единични представители на формиращата се българска буржоазия. Единични нейни представители били посветени в масонство в някои западноевропейски държави.

Вторият етап обхваща времето от Освобождението до 1887 г. Тогава били създадени масонски организации в Русе, Варна и София, но не били трайни. Всички те били плод на влиянието на португалски, френски и други масонски централи. С масонството бил тясно свързан монархическият институт и лично княз Ал. Батенберг.

Третият етап включва края на XIX и началото на XX в. до войните. През него се увеличил броят на посветените в масонство български граждани в чуждестранни ложи. Най-характерната му черта било основаването на масонски ложи във все още намиращата се под османско владичество Македония след Младотурската революция, в които участвували и българи. В България проникнали и сходните с франкмасонството движения: бенеберитското и теософското. В по-големите градове били основани бенеберитски ложи. Като клон от теософското общество във Франция в българската столица била създадена първата теософска ложа.

Четвъртият етап се запълва с основаването и развитието на ложа „Заря“ под послушенството на Великата ложа на Франция (1914—1917 г.). През този етап били подготвени условията за образуване на трайна общонационална масонска централа в България.

Петият етап е свързан с образуването на независима Велика ложа на България в края на 1917 г. и продължил до нейното пълно оформяне през лятото на 1919 г.

Шестият етап продължил до средата на 1923 г. През него масонското братство значително разширило своето влияние и се превърнало в един от факторите в системата от буржоазни организации. Голямо постижение за него било образуването на масонски организации за открита дейност в обществото и осигуряването на официално признаване на ВЛБ от меродавни масонски братства преди всичко от романския масонски клон, както и включването в Международната масонска асоциация. През този етап масонското братство в България за пръв път се проявило като опозиционен обществен фактор и открито се намесило в обществено-политическите борби против управлението на БЗНС. Сега разширило своето влияние и теософското движение, като теософските ложи били обединени в общонационална организация с название Теософско общество в България.

Седмият етап бил най-плодотворен. В продължение на едно десетилетие (юни 1923 — май 1934 г.) масонството в България преживяло своя разцвет, станало един от невидимите, но реално съществуващи фактори в системата на буржоазните обществени организации, който се опитвал да играе водеща роля в буржоазния лагер. Наред с франкмасонството свои организации създала неговата разновидност — комасонството. Бенеберитските ложи в пределите на България се обособили в областна велика ложа. Към края на етапа по масонска инициатива било поставено началото на организираното ротарианство в страната.

Осмият етап съвпада с установяването на т. нар. открита монархофашистка диктатура и продължил до лятото на 1940 г., когато ВЛБ и великата областна бенеберитска ложа били принудени да се саморазпуснат. През него франкмасонството и бенеберитството посвили своята дейност повече в ложите, полагайки усилия за своето оцеляване, понеже в Европа едно подир друго масонските братства затваряли вратите си. Бързо развитие претърпяло ротарианството.

Деветият етап би могъл да се нарече ликвидационен и се покрива с прилагането на Закона за защита на нацията.

През този не толкова дълъг в сравнение с живота на масонските братства в чужбина и специално в Западна Европа период масонството в България се проявило като затворено движение на част от градската буржоазия, в което участвували представители на различните ѝ групи. Повечето от членовете на масонските ложи били представители на свързаната с тях буржоазна интелигенция, а също така и някои представители на интелигенцията, свързана със средната градска буржоазия. Социалната функция на българското франкмасонство се изразявала в стремеж да бъдат обслужени най-общите коренни интереси на буржоазната класа. Поне до началото на 30-те години на XX в. то се опитвало да съдейства за формиране на нейната стратегия в развитието на буржоазното общество и на държавата. То дало свой принос в усилията да се създаде единство в борбата против революционното работническо и комунистическо движение, както и против БЗНС и особено против лявото течение в него; мъчело се да създава единство и в намиращото се под влияние на буржоазията течение в националното освободително движение.

Организацията на масоните положила усилия за осигуряване влиянието на буржоазията върху интелигенцията, но това в крайна сметка не ѝ се удало, както не се удало то и на останалите буржоазни фактори, включително и държавни. Все пак франкмасонството съдействувало, макар и в минимална степен за формиране и лансиране на известен буржоазен елит, от който да се черпят висши кадри за управляване делата на буржоазията в държавния апарат и в ръководствата на много от обществените буржоазни организации с политически, стопански, културен и пр. характер. Масонството дало също така свой принос за въвличане в обществено-политическия живот след балканските войни особено на офицерството, на намиращото се под влияние на буржоазията течение в националноосвободителното движение, на университетски професори, на много представители на т. нар. свободни професии. То допринесло в известна степен за възпитаване у тях дух на приспособяване към обстоятелствата при разни исторически перипетии и дори исторически обрати и преломи.

Характерна черта, която пронизва развитието и дейността на франкмасонството в България през първите три десетилетия на XX в., бил стремежът да се съчетае буржоазният национализъм с буржоазния космополитизъм, на буржоазния либерализъм с буржоазната реакция с различен етикет. В интензивните и остри вътрешнополитически борби между двете световни войни масонското братство като цяло, като организация винаги се оказвало на страната на буржоазията и — което особено трябвало да се подчертае — на страната на буржоазната реакция.

Свободното зидарство в България не успяло да създаде и развие широка и силна буржоазна организация, както това било в някои западноевропейски държави. То страдало от липса на достатъчно силни стимулиращи средства, за да привлече в редовете си повече представители на буржоазията; страдало от това, че по състав представлявало истинско стълпотворение на подбрани лица от градската буржоазия с различни политически позиции и външнополитически предпочитания, които вън от ложите влизали в люти битки, забравяйки масонските нравствени постулати. Това довело до компрометиране на свободното зидарство като цяло. Поради това то трудно изпълнявало своята социална функция. Изобщо отличителна черта на масонството в България през цялото време на неговото съществуване бил стремежът да се въвличат активно масоните в обществено-политическия живот на страната.

Франкмасонството в България се появило като част от световния масонски орден и като такова се изявявало до началото на Втората световна война. Между двете световни войни то полагало усилия да се свърже и да поддържа задгранични връзки с всички значителни братства, течения и кръгове в него. Това му се удало обаче само по отношение на масонството в романските държави, на германското и на това в САЩ. ВЛБ плувала във водите на френското масонство и специално на Великата ложа на Франция, която впрочем не представлявала главният масонски фактор в тази страна. ВЛБ съдействувала в известна степен за формиране и осъществяване на външнополитическата линия на държавата главно в борбата срещу несправедливостите на Ньойския договор, като по-активно ставало това до средата на 30-те години на нашия век.

След Деветосептемврийското въстание 1944 г. в годините на задълбочаване на социалистическата революция и на утвърждаване на народнодемократичната власт (1944—1946 г.) били направени опити за възобновяване функционирането на франкмасонските и бенеберитските ложи в България. Поради липса на подходящи условия обаче тези опити не дали преследвания резултат.

БЕЛЕЖКИ

[1] БИА, ф. 222, а.е. 76, л. 893, 997; а.е. 3, л. 6.

[2] Пак там, а.е. 3, л. 6, ВЛБ — ММА, 10.III. 1936.

[3] ЦДИА, ф. 135, оп. 2, а.е. 238, л. 1—2, Писмо и програма за дейност на ложа „Светлина", септември 1939; БИА, ф. 222, а.е. 4, л. 3, Ложа „Дунавска звезда" до ВЛБ, 18.IV.1939; л. 2, ложа „Слънце" до СС на ВЛБ, 27.III.1939 и др.

[4] *L. Hass,* Grandeur et déclin de la Francmaçonnerie en Europe Central et Oriental 1926—1938, p. 315.

[5] ЦДИА, ф. 1435, оп. 1, а.е. 21, л. 1, Изложение на УС на ВИ „Заря" до министъра на вътрешните работи, 26.II.1942.

[6] Пак там, а.е. 2, л. 1, Протокол № 1 на УС на ВИ „Заря", 3.V.1938.

[7] Пак там, а.е. 5, л. 1; а.е. 21, л. 1.

[8] Пак там, а.е. 21, л. 1, Изложение на ВИ „Заря" до министъра на вътрешните работи, 26.II.1942.

[9] Пак там, а.е. 4, л. 1, ВИ „Заря" до ложите „Зора", „Светлина" и „Сговор", 3.II.1940.

[10] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1718, л. 66, Протокол на общо годишно събрание на а.д. „Подем", 26.V.1936.

[11] Пак там, л. 28, Протокол на годишно събрание на а.д. „Подем", 29.VI.1939.

[12] Ротари в България, 1940, бр. 4—5, Доклад на гуверньора Л. Божков, с. 6.

[13] Пак там, с. 6—7.

[14] Пак там, с. 9.

[15] ЦДИА, ф. 464, оп. 1, а.е. 2, л. 1—10; а.е. 3, л. 1; а.е. 7, л. 6; ф. 264, оп. 6, а.е. 1407, л. 35—36.

[16] ЦПА, ф. 3, оп. 4, а.е. 552, л. 10, Отворено писмо до господа публицистите Т. Кожухаров, Б. Вазов, В. Юруков и др. и всички запасни офицери франкмасони, 28.III.1937, ф. 3-к, оп. 1, а.е. 326, л. 7, Окръжно на дружеството на СЗО в София, 12.IV.1937 и др.

[17] ЦДИА, ф. 3, оп. 1, а.е. 732, л. 20—23, До НВ цар Борис III от Народнобранителен комитет в Ботевград, 15.IV.1936.

[18] Пак там, ф. 370, оп. 2, а.е. 3215, л. 1—36.

[19] RCS, 1936, № 38, p. 11—12; Ротари в България, 1940, бр 1, Ротари в България — защо?, с. 1; бр. 2, Ротари всред един смутен свят, с. 1; бр. 7, Ротарианство и родолюбие; бр. 3, *Вл. Каракашев,* Тридесет и пет години рот арианство, с. 1—2, и др.

[20] ББ, 1936 , № 7, Реч на великия председател на областната велика ложа *З. Алкалай* , с. 59.

[21] *Д. Сирков,* Външната политика на България 1938—1941, С., 1979, с. 70 и сл.; История на антифашистката борба в България 1939 — 1944, т. 1, С., 1976, с. 57 и сл.

[22] СГОДА, ф. 3-к, оп. 1, а.е. 334, л. 18, 19.

[23] Държавен вестник, бр. 16 от 23.I.1941, Закон за защита на нацията.

[24] ЦДИА, ф. 1435, а.е. 16, л. 1, ВИ „Заря" до настоятелството на дружество „Славянска беседа", 10.IV.1941.

[25] Пак там, а.е. 21, л. 1—6; а.е. 22, л. 1, 5, 6, 48, 51,52: Описи на конфискуваните акции и други ценни книжа и на имуществата на ВИ „Заря", февруари — май 1942.

[26] Пак там .

[27] СГОДА, ф. 3-к, оп. 6, а.е. 1719, л. 68—69, Протокол на извънредното общо събрание на а.д. „Подем", 28.XII.1940.

[28] Пак там, л. 95, Протокол на общо годишно събрание на а.д. „Подем", 3.V.1941.

[29] Пак там, л. 102, Протокол на УС на а.д. „Подем", 10.XI.1941.

[30] Пак там, л. 114, Протокол на общо годишно събрание на а.д. „Подем", 22.VI.1942.

[31] Виж. напр. *М. Есеев,* Основните цели на юдомасонството, С., б.д. (Според съдържанието брошурата ще да е била издадена в началото на войната на фашистките държави срещу Съветския съюз.)

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5

ЧАСТ I

Глава първа

ПРОНИКВАНЕ НА МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ И СЪЗДАВАНЕ НА ВЕЛИКА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ 15

1. Проникване на масонството в българските земи и първи опити за създаване на масонски организации 15
2. Ложа „Заря“ при Великата ложа на Франция 29
3. Създаване на франкмасонска Велика ложа на България . . . 39

Глава втора

ИДЕЙНИ ПРИНЦИПИ И ОРГАНИЗАЦИОННА СИСТЕМА НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ 64

1. Идейни принципи 64
2. Организационна система 71

Глава трета

МАСОНСТВОТО ПРЕЗ ГОДИНИТЕ НА СЛЕДВОЕННАТА КРИЗА (1919—1923) 103

1. Към организационно разширяване и укрепване 103
2. Създаване на масонски организации за открита дейност . . . 122
3. В опозиционния буржоазен обществено-политически фронт . . . 132

Глава четвърта

ВЪЗХОД НА МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ (1923—1934 г.) . . 150

1. Организационен възход 150
2. Засилване пропагандата на масонството 188

Глава пета

УЧАСТИЕ НА СВОБОДНОТО ЗИДАРСТВО В ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯ СГОВОР . . . 205

Глава шеста

ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ И НЯКОИ АСПЕКТИ НА НАЦИОНАЛНИЯ ВЪПРОС (1923—1934 г.) 239

Глава седма

АНТИМАСОНСКИ ПРОЯВИ В БУРЖОАЗНИЯ ЛАГЕР И РЕАКЦИЯТА НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ 266

1. Църквата и масонството 266
2. Фашизмът и масонството 274

ЧАСТ II

Глава първа

ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ И МЕЖДУНАРОДНАТА МАСОНСКА АСОЦИАЦИЯ 313

Глава втора

ДВУСТРАННИ ВРЪЗКИ НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ С ЧУЖДЕСТРАННИ МАСОНСКИ ЦЕНТРАЛИ 334

Глава трета

МЕЖДУНАРОДНИ ПРОЯВИ НА ВЕЛИКАТА ЛОЖА НА БЪЛГАРИЯ 394

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ 426

ВЕЛИЧКО ГЕОРГИЕВ

МАСОНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

Първо издание

Рецензенти
Добрин Мичев
Стайко Трифонов
Редактор
Ангелина Пенева
Художник
Слав Даскалов
Художествен редактор
Лили Радева
Технически редактор
Владимир Бояджийски
Коректор
Стефка Николова
Дадена за набор на 15. I. 1986 г.
Подписана за печат на 25. VIII. 1986 г.
Излязла от печат през август 1986 г.
Печатни коли 27,50
Издателски коли 27,50
Условно издателски коли 30,11
Формат 16/60/90
Издателски № 28979
Тираж 3319
Цена 3,86 лв.
Код 02/9531422611/0626-9-86
Издателство
Наука и изкуство — София
Набор ДП „Георги Димитров“ — София
Печат и подвързия — ДП „Атанас Стратиев“ — Хасково